IOANNIS
DE
BVSSIERES
BELLIIOCENSIS,
è Societate IESV.

HISTORIÆ
FRANCICÆ.

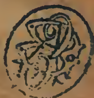
Pars Quarta.

A Carolo nono ad Ludouicum decimumquartum.

LVGDVNI,
Sumpt. GVILL. BARBIER, IOAN. GIRIN, & FRANC. COMBA, via Mercatoria, sub signo Prudentiæ.

M. DC. LXI.
CVM PRIVILEGIIS.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

CAutum est auctoritate Regis, ne quis in Regno suo aliisve locis suæ ditioni subiectis, librum, cui titulus est, *Ioannis de Bussieres, è Societate Iesu, Historica Francica, quatuor partibus comprehensa*, absque Auctoris consensu imprimat aut diuendat; in decem proximos annos, à die absoluti operis; mulcta indicta, qui secus fecerit; prout fusius in diplomate Regio continetur. Datum Parisiis, die 27. Septembris 1660.

De mandato Regis,

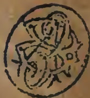
LE COQ.

Summa Priuilegij Prolegati Auenionensis.

CAutum est auctoritate Prolegatj Auenionensis ne quis typis mandet librum, cui titulus est, *Historia Francica, Ioannis de Bussieres, è Soietate Iesu, partibus quatuor comprehensa*, præter Auctoris facultatem, pœna indicta, si quis secus fecerit; vti fusius in diplomate continetur. Datum Auenione 13. Iulij 1660.

Signatum,

LASCARIS.

Summa

Summma Priuilegij Prouincialis.

LAurentius Grannon, Prouincialis Societatis IESV, in Prouincia Lugdunensi, iuxta facultates concessas à Regibus eidem Societati, permittit Bibliopolæ quem designabit P. Ioannes de Bussieres ex eadem Societate, typis mandare ac diuendere librum, in decem annos proximos, cui titulus est, Historia Francica. Datum Lugduni 20. Aprilis 1660.

Signatum,

LAVRENTIVS GRANNON.

IOANNES DE BVSSIERES, è Societate IESV, supradicta Priuilegia concessit GVILLELMO BARBIER, IOANNI GIRIN, & FRANCISCO COMBA, Bibliopolis Lugdunensibus, iuxta pacta cum iis conuenta. Lugduni, die 7. Ianuarij 1660.

Prima editio absoluta 1. Februarij 1661.

Series Regum.

Carolus IX. libro 19. num. 1.
Henricus III. libro 20. num. 13.
Henricus IV. libro 22. num. 1.
Ludouicus XIII. libro 24. num. 1.
Ludouicus XIV. in fine libri 24.

HISTORIÆ FRANCICÆ.

LIBER XIX.

FRANCISCO sine liberis mortuo, succedebat Carolus, frater admodum puer, ea appellatione inter Reges nonus, natus annos decem atque dimidium, ideóque tutelæ alterius atque regiminis, nec in eo occupando Catharina mater moram nectit. Nam duas inter factiones media, vtriusque ope ac Beneficio, libratis hinc inde quà spe, quà metu, sperabat administrationem sibi inconcussam, atque indubiam. Eam in rem ægrotante Francisco abiectis Guisiis animum fecerat, & erectum Nauatrum formidine noua deiecerat. Etenim arcessitum adstantibus Guisiis, increpuerat acerrimis verbis, quod cum fratre conspirasset in regnum: & ab eo scriptum extorserat, quo ipsi administrationem permittebat, ac pollicebatur se eam traditurum Reginæ, vel delatam à comitiis, idque scripto Nauarrus cauerat, periculo territus, ne si pernegaret, Reginâ assentiente obrueretur à Guisiis. Tum postquam Franciscus expirauerat, Condæum adhuc in custodiâ tenuit, nec soluit nisi decimâ post die, Feram deductũ à custodibus; hæsitque in ea vrbe Princeps, donec arcessitur. Præterea ad Comestabilem scripserat,

CAROLVS IX.

I. Catharina regimen occupat.

CAROLVS IX.

vt festinaret, in aulam accedere, fore cuique liberam obeundi muneris potestatem. At Guisij relicto palatio in priuatas ædes secesserant, suæque sorti se accommodantes, fastu deposito, nouum Regem in Procerum turba consalutauerant. Sic Catharina pro mouebatur in apicem, annuente ipso etiam Comestabile; qui exceptus honorificè, & blandimentis fœminæ delinitus, illi se adiungit, ratus longè maiorem regiminis partem ad se peruenturam, dum mulier regeret, quam si Nauarrus, Guisiusve ad clauum sederent. Regis cadauer Sandionysium ad funus ductum est, quod per modicum fuit, nemine Procerum comitante. Quæ res Guisiis vituperationi fuit, benefactorem suum spernentibus; sed præsens timor bonis præteritis potior fuerat, quippe si abessent, graue quidpiam in eos comitia decreuissent. Et ea comitia quamquam nondum cepta, sub principia multam sollicitudinem Reginæ inuehunt. Nam legatorum plerique Hugonotti cùm essent, præfractè asseuerabant regni curam, Regisque custodiam, Nauarro vt affini proximo tradendam, qui Comestabilis, Admiralij, aliorumque consilio regnum administraret. Ea petitio cùm Reginam percelleret; factionem aduersam statim opponit, in qua Guisij, Turnonius Cardinalis, Nemursius, Santandreanus, & Brissacus; vt factionibus agitantibus animos, à pugnâ res propè abfuerit. Tandem parta est tranquillitas, Mompenseriæ solerfia, quæ Nauarrum ita temperauit, vt iure suo decederet; & sanè is prudentissimam fœminam reuerebatur tantoperè, vt nihil per negare flagitanti posset. Conuentum igitur vt Nauarrus Regis legatus toto Regno diceretur, & summus belli, armorúmque præfectus; cæteri magistratus officio suo fungerentur. Deinde incepta regni Comitia;

Regni Comitia.

mitia; habitæ orationes, & calculis omnium sancita Reginæ administratio; sed obex illico quo dissoluerentur, exoritur; cùm enim agitur de Regiis debitis exoluendis, censent Comitia, dona immensa, quæ largitus esset Henricus II. abroganda, & repetenda à singulis, quæ immodica imprudentia Principis concessisset. Eo consilio petebantur Guisij, Santandreanus, & ipse etiam Comestabilis, quibus feracissima Regis gratia fuerat; qui ne acceptis bonis spoliarentur, contendunt tantopere, Monpenseriâ Catharinæ animum inflectente, vt ipsâ annuente soluta sint Comitia, & in proximum Maium reiecta. Catharina, stabilito regimine, & integris Procerum factionibus, primum institutum vtriusque alendæ tenuit; Quia tamen à Guisiis erat alienior, ferociores experta & consortis nimium impatientes, semouet eos longius, reuocatura vbi opus foret; ac Nauarro incumbit, arcessito eam in rem Condæo, & in consilium Regis admisso, affirmante Rege ipsum innoxium, data facultate apud Senatum agendi de innocentia. Nauarrum fouebat, cùm ab eo repente noua procella exoritur, is nimirum; siue à fratre stimulatus, siue ratus authoritatem suam vagam, & incertam fore, dum hærerent in aula Guisij, primùm re leui pessundaturus eorum potentiam, conqueritur, se apud Reginam flocci esse, gratiæ & potestatis compotem Guisium sibi in omnibus anteponi; in vno maximè, quod cùm ipse Regis diceretur Legatus, castri claues custodiendæ Guisio traderentur, se viri arrogantiam ferre haud posse; necessario abeundum alterutri; abiturum se, si diutius alius teneatur. Ad hæc Regina omnes blandimentorum machinas admouet, quarum tractandarum peritissima erat, vt Nauarrum mitiget clauibus etiam ad se delatis; quâquam Guisio, id

CAROLUS IX.

Ann. 1561.

CAROLVS IX.

iniuriũ foret, cuius muneri, cùm præfectus Palatij foret, custodia clauium debebatur, attamẽ Nauarrus in sententiâ pertinax, statuerat postridie proficisci, eúmque sequebantur Regij principes Comestabilis liberi, ac Nepotes, vt vni Guisij ad Regem hærerent: nec longa erat via, Parisios euntibus vt à Comitiis & Senatu vniuersum regimen obtinerent. Ita corruebat Reginæ authoritas, quam vt fulciret, Regem puerum adornat egregiè ad Comestabilem inhibendum. Is arcessitum graui sermone, & supra ætatem prudenti, senem vetat aulâ facessere; si quid detrimenti eius absentiâ, Regno aduenerit, ab eo exigendam facti rationem, qui coronæ primum magistratum gereret; idque vetuit coram duobus sanctioris consilij amanuensibus, vt grauior dictis authoritas foret, nec ausus Comestabilis persequi consilium; imò Nauarrus eius auctoritate deterritus abstinuit à proposito, ne si solus abiret, frustra profectio foret, & plurimo damno absentia; eamobrem perstat, & nouo pacto cum Regina inito, cui cæteri principes adscripserunt, confirmatur in Legatum Regis, Catharinâ pollicitâ, se nihil absque assensu eius deliberaturam. Ita proximis motibus per aulicas artes prælusum est; cùm statim Catharina, ad alteram partem propensior, detrimentum ingens Regno infert, ac post modùm tempestatem immanem suscitat.

II. *Catharina in Hugonotros propẽsior.*

Assiduâ consuetudine admiralius eam conciliabat mirum in modum; vir apprimè solers, amplissimarum rerum ad excogitandum & patrandum capax, qui molles animorum aditus percalleret, virtutum specie spectabili commendatus, moderatione indolis, atque ingenij, verâ an simulatâ, Christianam pietatem effingens, & qui Reginæ captatâ beneuolentiâ, tum consiliorum speciosâ prudentiâ, tum affectato ad promo-

uendam

uendam vtilitatem ipsius studio, tum Mompenseriæ commendatione & Valentini Episcopi, fœminæ mentem ad nutum flectebat. & quidem primùm in animum irrepserat, politicarum rerum dandis consiliis; mox gliscente persuasione, quà suauissimo sermonis lenocinio, quà morum probitate, qui in speciem magnâ vitiorum dissimulatione sanctissimi, ita mulieris inuaserat mentem, atque insidebat, vt ad cultum impium incautam, & nouorum curiosam prope adduceret. Sanè aula Religionem patriam eiurasse prorsus videbatur; palàm in conclauibus Condæi principis, & Admiraiij, quæ in Regis palatio designata erant; impia Ministrorum dogmata proponebantur è pulpito; aderat frequens Procerum & familiæ Regiæ consessus; Regi sacrum frequentanti nemo adstabat; escis prohibitis, diebus, ab Ecclesiâ nefastis, omnes vescebantur; iis Quadragesimæ tempore paucissimi abstinebant; Imagines, sacræ ceremoniæ, & ipsum augustissimum Mysterium Hostiæ immolatæ, passim deridiculo & contemptui erant; Reginâ ad ea omnia conniuente, imò ita inclinante, vt palam nefariam sectam promoueret, commendaret verbis, maximo religionis veræ detrimento, & Regem ipsum à vero sensu conaretur abducere: per suspectas Monlucij conciones. Tam præcipitem religionis ruinam vnus inhibuit Comestabilis, qui morum antiquorum tenax, & nouitatum osor capitalis, præter accuratam in orthodoxâ fide educationem, vilissima Ministrorum capita dominari in aulâ ferre non poterat. Quare eâ de re apud Reginam expostulat, docens quanto in periculo res Christiana sit; illa cùm obtenderet voluntatem Nauarri, cui ipsa obsequeretur ad tempus, ne si pernegaret, excitaret hominem ad regimen inuadendum, quo occupa-

CAROLVS IX.

to de Religione simul actum esset; conquiescit Comestabilis; Ratus à muliere non omnia summa exigenda. Verùm cùm animaduerteret sibi data verba, Reginam ex animo fouere Hugonottos, eiúsque exemplo in matronas nobiles virus instillari, & manare in reliquos, ab ea cepit palàm deficere, & noua consilia agitare. Ac primùm quidem auctoritatem opponit, atque aggreditur Colinios nepotes ab ea insania, demouere, ratus Admiralium Hugonottos fouisse, vt eorum ope fulciret potentiam, & inimicos repelleret; cæterùm auunculi votis nunquam obstiturum; eo maximè cùm potentia sit atque auctoritas stabilita. Attamen Admiralius penitus mentem nouâ doctrinâ imbuerat, & pietatis specie ad ambitionis flammam accedente, arbitrabatur conscientiam esse & Religionem, quod cupiditas erat, atque ambitio; ideò auunculi monitis precibusve flecti non potuit, & quem anteà loco patris habuerat, ob amorem & immensa beneficia, modò infensum & propè modùm inimicum habere maluit, quàm à factione deficere. Dolor Comestabilis Magdalenam coniugem diu non latuit; ea ex Sabaudiæ familiâ studiosissimâ religionis, Coliniisque infensior, quòd eos maritus anteponeret sororis, Comiti Tendano & Comiti Villarsio; coniugem ardenter in Colinios incitat, tot beneficiorum immemores, qui Religionem patrum pessundarent, & priuatæ ambitioni Deum, diuináque omnia proderent; meminisset antiquissimum familiæ suæ symbolum, nec gloriam à pluribus sæculis partam obscurari sineret, cum tanto conscientiæ & Franciæ detrimento. Ad ea Santandreanus accedit, aulicarum peritissimus artium, qui senem metu repetundarum, de quibus in Comitiis proximis actum erat, impelleret in susceptum consi-

Triũuiratus Procerum.

De Tende & de Vilars.

consilium; & vrgebat Diana Pictauiensis, cum Aumalio genero reconciliata; flagitantes vt conspiraret cum Guisiis, iunctísque viribus luem teterrimam propulsaret. Contra Comestabilem ab eo consilio dimouebant; tum sua indoles, vno tenore, vnáque constantiâ vitam ducens, ne eâ ætate vir, si cum iis consentiat, à quibus toto vitæ cursu dissenserat, videretur inconstantiâ morum, aut vtilitatis causâ impulsus. Præterea Marescallus natu maximus filius, exploratæ prudentiæ & in rebus publicis exercitatissimus, dehortabatur ne à Coliniis discederet; certam affinitatem quam à naturâ inceptam tot beneficia aluissent societati incertæ anteponendam; notos esse Guisios, qui consortem potentiæ neminem ferrent; qui se in aduersis quantùm abiicerent, tantum in prosperis insolescerent; fulcrum quo crescerent amoliturі statim atque euersuri; meritò Santandreanum ad repetundarum vocem exhorrescere; conditionem suam longè diuersam, qui multò pauciora & ob causas æquissimas accepisset. Et ea virum grauissimum morabantur; donec re perpensâ vidit; vnam spem Religioni pessundatæ superesse, suam cum Guisiis consensionem; nec profligata Religione posse regnum stare; simúlque prudentissimus senex fidei zelo, & patriæ amori, veteres inimicitias & præsentem vtilitatem postposuit; initâ cum Guisio, & Santandreano Marescallo ad defensionem fidei societate, magno Guisij gaudio, qui diuideret contrariam factionem, suásque partes adaugeret tanto incremento: Primùm diuino epulo ad sacramentum fidei simul pasti; humanô posteà, præbente cœnam Comestabile; mox vtrroque ab aula in proximas villas secedente. Et ea societas ab Hugonottis dicta Triumviratus, sociique qui conueniebant Triumviri; re-

CAROLVS IX.

uocata ad odium Triumvirorum Romanorum appellatione, tam malignè, quam falsò, cùm per eos firma Religio, & inconcussa corona steterit.

III. *Comitia habita Sãgermani.*

Nihilominus nondum in dissensionem apertam partes discesserant; Rursumque proceres Rhemos ad inaugurationem Regis conueniunt; non sine controuersiâ, Guisium inter, & Monpenserium ortâ; vter partes priores inter Pares teneret. Posteà iidem principes consederunt in Senatu Parisiensi, solemni sententiâ liberante Condæum à primâ rebellionis accusatione; ac Comestabilis eumdem cum Guisio reconciliauit, Rege spectante, & maximâ Procerum conuenientium in id frequentiâ. Tum legati trium Ordinum, qui Pontisaræ petitiones suas scripto mandabant, à Maio ad Augustum mensem reiecti, Comitia tandem auspicaturi, statuerant regimen Catharinæ prorsus abdicare. Cuius rei conscia perspicacissima mulier; Admiralium exorauerat, vt ad eos profectus, ab ea mente reuocaret, quorum plerique, quíque maximè pollebant, idem cum eo sentiebant de Religione; verùm non auditus est Admiralius, legatis pertinacissimè Nauarrum poscentibus; fuítque Nauarrus ipse ad eos mittendus, qui doceret se quæsito iure sponte cessisse, rogarétque in suam gratiam id paterentur; ægrè assensum, & quibusdam conditionibus in postulata insertis. Deinde Comitia in sanctum Germanum traducta, vt in ipsa arce Regia qui consulerent, in potestatem Regis traderentur. Et ea quidem habita, nullo operæ pretio, aut fructu publico. Primùm enata est inter Principes Regios, & Cardinales discordia, qui priores partes obtinerent, & Comitiis Principes præponentibus, discesserunt Cardinales Turnonius, Lotharingius atque Guisius: Tum à legatis Ordinum

num habitæ orationes ; atque Ioannes Britannus, qui pro tertio Ordine perorabat, acriter in Clerum declamans, Sacerdotum vitia,& diuitias carpsit,& plura in damnum Ecclesiæ postulauit ; accedebátque ad petita eius nobilitas. Quamobrem Clerus Regi decimas in sexennium quaternas concessit, plebs nouum vectigal vino impositum ; eóque tanta scriptorum & petitionum moles euasit. Sed non eò Religionis discrimen constitit;quippe in colloquio Poissiaco magnum incursum est. Edictum Regina promulgauerat in Orthodoxos iniquum, & iniuriosum;eo vetabatur ne quis in posterum alteri nomina Papistarum, aut Hugonottorum obiiceret,imperabatur iudicibus vt soluerentur qui Religionis causâ trusi in carcerem forent ; permittebatur ob eamdem causam exulibus regressus, facultas bona repetendi, modò sine offensione viuerent; nouam sectam professis, liceret bona sua diuendere, ac quò libuisset extra regnum diuertere. Porrò id edictum Parisiensis Senatus reiecerat, multis incommodis tum in Religionem, tum in tranquillitatem publicam opportunum ; & ab eo plurima nascebantur damna ; pessimis hominibus postliminio reuocatis, & fæce Apostatarum redeunte in Franciam, qui familias omnes, siue facultatibus repetitis ; siue dogmatibus arroganter edoctis,permiscebant atque conturbabant. Ad ea incommoda persananda; proponitur habendum amicum discordes inter colloquium, in quo agitatæ de Religione controuersiæ, & conuicta hæresis, animos ab errore auocarent faciliùs, & ad veritatem adducerent. Vt huic colloquio aduersabatur Cardinalis Turnonius, & plerique Sorbonæ doctores, affirmantes cum pertinacibus frustra disceptari,& damnatas toties hæreses male retractari, sic eidem

CAROLVS IX.

Ieã de Bretagne.

Colloquii Poissiaci causa.

CAROLVS IX. suffragabatur Cardinalis Lotharingius, siue ostentandæ eloquentiæ studio, siue proponendæ ob oculos veritatis, quæ disiectâ caligine luceret splendidius, & Ministrorum extricata laqueis restitueretur pristinæ libertati; isque in eam rem Cleri Gallici consensum impetrauerat. Qui dum coëtus cogitur, à Reginâ nouum edictum de Religione flagitauerat. Et quidem Rex post inaugurationem in Senatu Parisiensi, assistentibus Proceribus Edictum promulgauerat, mense Iulio, vnde edictum Iulij est appellatum; quo vetita capitali pœnâ seditio; prohibita Hugonottis sacramentorum admiuistratio, alio ritu quam Orthodoxo; criminis hæreseos Ecclesiastici iudices dicti, non grauiore inferendâ pœnâ quam exilio; quæ obseruarentur, dum secus vel à Concilio generali, aut cœtu proximo statueretur. In quem vocati Galli Antistites, & Hugonotti Ministri, data tessera securitatis; vt coram audirentur & arguerentur; Poissiacum vicus ad Sangermanum, locus designatus, ad Augustum proximum. Eo Constituto Regina ad Pium IV. Pontificem maximum mittit; qui de totâ re certiorem faceret, magnâ verborum licentiâ, quæ ab principum Latheniorum obsequio multum abhorrerent. Pontifex prudenter dissimulato dolore; quamquam id colloquium superuacaneum existimaret, instaurato Concilio Tridentino; in quo abundè ageretur de Religione, & damnandis hæresibus, tamen ne quid in eo contra dignitatem Ecclesiæ stabiliretur, néve fœminæ sibi plurimùm arroganti daretur occasio ruendi in præcipitium, legauit qui interesset colloquio Hippolytum Estensem, Cardinalem Ferrariensem, virum summâ prudentiâ, & gratum Francis, vt rebatur futurum; Estensi familiâ iam ab annis plurimis fœderatâ Franciæ; & nuper Rena-

Edictũ Iuly.

Poissy.

tæ nuptiis in affinitatem acceptâ. Verùm legato difficultates multæ obiectæ sunt. Aulam vitiis inquinatissimam reperit, nulla rerum sacrarum veneratio, Ecclesiæ dignitas contemptu summo excepta; ipse per ludibrium passim derisus & contumeliosis scriptis laceratus. Deinde Cancellarius diploma legationis reiicit, affirmans id aduersari statutis nuper in Comitiis publicis, idque à Regina iussus admittere adscripserat sub sigillo, se dissentiente id admissum esse. Et eam ob causam Senatus idem diploma ratum habere noluerat, ac postremò conditiones apponebat durissimas; Legato pollicente se diplomate suo non vsurum. Eas inter moras tum venientis Legati, tum altercantium magistratuum, Colloquium institutum ceptum erat Poissiaci, ineunte Septembri, magno apparatu, & Catholicorum doctorum frequentiâ.

CAROLVS IX.

IV. Colloquium Poissiacense.

Nam cum Rege & Regina Nauarrus sederat, Principes Regij, Proceres vtriusque Religionis, sanctioris consilij Senatores; ac loco distincto sex Cardinales Turnonius, Castillionius, Lotharingus, Armaniacus, Guisius, ac quadraginta Episcopi, præter Parisienses Theologos; quorum præcipui Espencæus, & Sanctesius; admissúsque Iacobus Laïnius, Societatis Iesu Generalis, Theologiæ scientissimus, quem Cardinalis Legatus adduxerat. Ex aduersâ parte Hugonotti, Marloratus, Beza, Ionnes Malo, Petrus Martyr, & Ioannes Spina; singuli ex ouili Ecclesiæ in luporum latibula transfugæ, suis quisque insignes flagitiis; Besa præcipuè in Burgundiâ natus, qui adolescens venundato opimo sacerdotio, ob nefariam libidinem delatus, Geneuam profugerat; abductâ illâ suâ Candidâ sutoris coniuge, vt sodomiam adulterio cumularet. Ac continuò impiissimus vir ad Caluinum magistrum applicitus,

Ann. 1561.

CAROLVS IX.

ea impietatis, atque insaniæ incrementa fecit, vt successor dignus tanto præceptore extiterit, vnus in paucis bellorum ciuilium fax, & tuba: Cæterùm à natura eximiis instructus dotibus, quas vertebat in perniciem; animo celeri ad excogitandum, ad dicendum expeditâ linguâ, ingenio hilari, & ad iocos ficto, ore commodo & ad humanitatem mirè conformato, vt sermonis suauitate sibi facile animos conciliaret, ipsi primæ partes delatæ à cæteris, atque orandi prouincia data. Primo consessu infracta aliquantùm illorum audacia; nam iussi sunt extra septa stare, in quibus Principes & orthodoxi Doctores sedebant; postulandi animum Regina ipsa fecerat; quæ anteà petentibus, ne Antistites disceptationis iudices forent; neue alia lex præter Scripturam esset, annuerat; eodemque Sorbonæ Doctores reiecerat, flagitantes ne impuris sermonibus aures præberet; saltem haud sineret adesse Regem colloquio, ne fortè indoles tenera, ætasque incipiens, corruptæ doctrinæ stillam imbueret. Actionis principio Rex paucis admonet, vt salutari consilio turbis nascentibus prouiderent; neue discederent, quin orta dissidia cõposuissent. Tum Hospitalius Cancellarius prolixam habet, & suspectam hæresis orationem; nam prolocutus de necessitate & vtilitate Colloquij, multis in Pontificem & Concilia aculeis, ad pacem & concordiam qui essent fratres hortatur; maximè Orthodoxos, quasi turbarum præsentium causam; admonénsque ne tam immaniter diffiderent à fratribus qui eodem abluti baptismate Christum Dominum iidem colerent, atque adorarent. Vbi perorauit, exurgit Turnonius Antistitum præses, ac postulat vt comicum Cancellarius de nouis rebus atque inauditis habuisset sermonem, ipsi oratio scripto traderetur. Excusante

cusante hospitalio, iubetur Beza à Reginâ dicere, & ille primùm flexis genibus, prolixè de doctrinâ suâ disseruit; tam procaciter, tamque nefariè, præcipuè in Eucharistiam sacrosanctam, vt cuique probo horrorem iniecerit. Desierat, cùm Turnonius Cardinalis, vir in paucis pius, & veræ fidei sincerissimus cultor, toto corpore præ zelo, & indignatione contremiscens, ad Regem conuersus; testatur Antistites contra animi sententiam conuenisse. Nec sine conscientiæ morsu; quippe præuidisse blasphemias impias ab hominibus eius modi eructandas, & Regis qui se Christianissimum diceret indignas auribus; proinde se concionem statim abrupturos, nisi habuissent mandati Regij rationem; diem se poscere, ad sermones Bezæ refutandos; luce clariùs demonstraturos Antistites, quantùm inter mendacium & veritatem intersit. Instaurato Colloquio dixit Cardinalis Lotharingus de doctrina Ecclesiæ, & Eucharistiæ sacramento; & quidem tanto argumentorum robore, tanta sermonis suauitate & copiâ, vt amplum ea die de impietate triumphum egerit. Verùm & huius orationis & cæteræ disceptationis, qua cum Beza Espensius Sanctesiúsque egerunt; fructus fuit permodicus; frustra hæreticorum intellectu conuicto, cùm voluntatis peruersitas obstat: habuit, & Lainius luculentissimam orationem, ac Christianæ libertatis plenam; qua inuectus in teterrimam Ministrorum fœcem, affirmabat illos oportere amandari in Concilium; tum Reginam compellans, nam Rex tunc aberat liberè monuit, eiusmodi actiones de Religione, haud quaquam ad ipsam aliúmve spectare Principem; sed ad Pontificem sacrosque Antistites; nec fas esse colloquium priuatim institui, dum generale Concilium iis de controuersiis Ecclesia celebraret. Reginam

CAROLVS IX.

CAROLUS IX.

Reginam perstrinxit viri oratio, idque per fecit vt ea deinceps abfuerit, nec sé Regemve dlsceptantibus immiscere ausa sit. Producta est in aliquot dies altercatio, donec solutum est Colloquium, maiore Orthodoxæ fidei damno, quam fructu. Etenim Hugonottis eo facto audacia, & temeritas aucta est; postquam tam impunè, quam impiè furorem in tam amplo consessu deblaterarunt, qui antè in antris duntaxat, & solitudinibus proponebant dogmata; mox perfrictâ fronte coram atque in vrbium cœtibus loquebantur; se gerentes pro victoribus: quia vicissent pertinaciâ, & durissimâ mentium obstinatione veritatis tela perfregissent. Regina haud inscia quam offensionem eo Colloquio Pontifici & Regi Hispaniæ commouisset; Lansacum ad Pontificem, Ausancium ad Hispanum mittit, qui factum excusarent, reique seriem enarrarent.

Ausance.

V. Porro ex ea legatione orta est occasio Nauarri ab Hugonottorum causâ auellendi: in eam rem Ferrariensis Legatus, & Guisij dudum incumbebant, rati si Principem factioni detraherent, ruituram illicò, & auulso capite perituram. Eam ob rem cùm ille de Nauarra restituenda Hispanum vrgeret, spem Guisij obtinendæ Scotiæ fecerant; adiunctâ etiam Angliâ; nullâ re faciliùs promouente victorias quàm spe conceptâ; sed addebant conditionem durissimam, vt Ioannam Albretiam is repudiaret, matrimonio haud ægrè hæresis causâ soluendo, ac nouo cum Mariâ Stuartiâ ineundo. Santandreanus, huiusce strophæ artifex, & vaferrimo supra cæteros omnes ingenio, vt in eam Nauuarri cupiditatem incenderet, sollicitudinem omnem intenderat; & accedebant ipsius Nauarri domestici duo; Alter Escarsius, fidem cuiuis pretio nundinans; Alter Lenoncurius, Antissiodorensis Episcopus, probus quidem,

Nauarrus Rex deficit ab Hugonotis:

D'Escars.

Lenócour:

quidem, sed ob credulitatem fraudi obnoxius, qui Nauarrum herum in eam spem totà contentione animi impellebant. At is à repudiendâ vxore planè alienus, ex qua geminam prolem susceperat, ad consilia noua abducitur: nempe Hispaniæ Rex proponit Sardiniam cum Nauarra commutandam; vxorem habeat, liberósque, sed prorsus ab Hugonottorum causâ deficiat. Et Nauarrum præter noui regni gloriam & vtilitatem, præter conscientiæ atque adeò vitæ tranquillitatem, quâ capiebatur tantoperè, iam factionis plurimum tædium cæperat; tum quod abhorrebat à seditiosis, & turbulentis ingeniis, tum quod partim tota auctoritas ad fratrem, imò ad Admiralium traduceretur, inani titulo sibi relicto. Quare ab Hugonottis deficiens, ad Comestabilem, & Guisios transit; perstante spe Sardiniæ, & Triumviris pollicentibus Regni administrationem, quam Reginæ dolo occupatam eriperent. Fremebant indignatione hæretici, congestis in eum contumeliis plurimis, Bezâ ipsum auso Iulianum Apostatam nuncupare. Nec iam amplius eorum audacia intra verba stabat, sed promota vlteriùs, quantùm regni Proceres, ac Magistratus summâ ignauiâ remittebant, tantùm enitebantur, & vim sinceræ fidei inferebant. At cessātibus Magistratibus, plebs ipsa Dei causam & tutelam Ecclesiæ suscipit. Iam Admiralius sanctiori Consilio libello scripto non tam supplicauerat, quam terrorem iniecerat, quo significabat huiusce reformationis (nam sic præsumptam religionis emendationem vocabāt) in Francia supra bis mille quadraginta Ecclesias numerari; cùm Parisiis tumultus exortus, primum impetum bello imminenti fecit. Conciones geminis in locis Hugonotti habebant, extra suburbium sancti Antonij, & in suburbio sancti Marcelli,

CAROLVS IX.

Parisiensis tumultus.

CAROLVS IX. Marcelli, quæ postrema domus Patriarchium dicebatur, Æde sancti Medardi haud procul, & quidem die quo Ioannes Euangelista colitur, festis natalitiis, cùm Orthodoxi ad vespertinas preces campanas pulsarent; siue casu, siue consilio, frequenti pulsatione sic Hugonottis proximis obstrepunt, vt non audiretur Ministri oratio. Missi ab Hugonottis duo, qui compescerent sonitum, iique cùm minarentur audaciùs, tam malè excepti sunt, vt alter occubuerit cæsus. Ad id nuntium Hugonotti furore perciti, Patriarchio erumpunt, & Beza ductore in sacram Ædem. effractis foribus impetum faciunt, passim obuios mactant, sacras vestes diripiunt, imagines pictas fictásque distrahunt, aras euertunt, proculcant Hostias sacrosanctas; Andelotio in equo instruente furentium agmen. Mox vt tota vrbe triumphum ducerent, abducunt vinctos, cruentósque vulneribus circiter triginta; in quibus decem Sacerdotes, rapiúntque in carcerem. Ad eam audaciam faciebat animos Mommorancius Marescallus, qui in ipsos propensior, prohibendi tumultus specie orthodoxis arma eripuerat, Hugonottis reliquerat; & iisdem in custodiā dederat Gabastonem præfectū Vigilum, & Rugorelium tribunum capitalium, qui armatis cohortibus euntes in concionem defenderent, & Gabasto immistus furentibus in sacram Ædem irruperat. Postridie Hugonotti instructo agmine, & ostentatâ victoriâ in concionem coëunt: magistratu ob mutescente, cùm plebs indignata tantum in Ecclesia nefas patratum impunè, irruit in Patriarchium discessu Hugonottorum iam vacuum iniectísque flammis id absumit. Eo tandem facto experrecti Iudices, de tumultu inquirunt, & suspensi tres Hugonottorum, in quibus, Gabasto; Orthodoxi ægrè Nauarri auctoritate carcere missi sunt; & horrendum

Rougoreille: (margin note)

rendum sacrilegium tam leui pœnâ affe- CAROLVS IX.
ctum est.

Partibus sic affectis Edictum aduenit, quod Ianuarij dictum est, quoniam eo mense primò promulgatum est, vt Iulianum edictum extingueret. Aulâ abscesserant Guisij, Comestabilis, Santandreanus, & Nemursius, Reginam studentem hæresi haud ferentes, Nauarro hærente, nec dum omninò in meliorem partem confirmato. Tunc Admiralius Reginæ & regiminis compos, edictum comminiscitur, quo sua causa atque religio stabiliretur, & radices ageret, nullo conatu deinde euellendas; atque Cancellario annuente, qui hæreticos nusquam non fouebat, vt maior edicto auctoritas foret, Senatores aliquot ab singulis Parlamentis auocat, eorúmque sententiâ Rex sancti Germani edictum pronuntiat, quo soluta impietati, licentia, fixæ hæresi sedes, & permissæ furori habenæ. Nam id Iulianum edictum abrogabat, & facultatem Hugonottis dabat erigendi templa extra Vrbium moënia, in ea conueniendi, & cœtus frequentandi; iussíque magistratus conuenientes protegere atque defendere; permissum prætereà Synodos cogere, dum vnus è magistratibus annueret vel adesset; ita hæresis sanciebatur Regiâ auctoritate, quod in Francia inauditum hactenùs, & templa templis, aræ altaribus, veritati mendacium, æqua prope modùm lance, opponebantur. Tam iniquæ legi refragati sunt Proceres, Guisij, & Comestabilis id repellunt; Senatus Parisiensis ratum ægerrimè habet, donec ipse Rex in Curiam venit, iussítque in acta Senatores referre; Cancellario temperante inuidiam Legis, atque adscribente in rem præsentem duntaxat hanc edi. Sed per ea verba nihil legi detractum, & momento vniuersam Franciam labes inuasit. Sic belli causæ

VI. Edictũ Ianuarij.

Ann. 1562

Par prouision.

CAROLVS IX.

Vassiana cædes Vassi.

La Brosse.

causæ instruebantur, cùm id Vassiana cædes præcipitat. Vassium in Bassinia Oppidum Guisij erat,in quo Hugonotti templum posuerant, coibántque magno numero ad solitas conciones; id Guisio molestissimum visum est, vt sua in ditione audacissimi homines conuenirent;quos vt dissiparet atque auctoritate sua deiiceret, à vi prorsus alienus futurus,aduocatâ turmâ equestri,Vassio iter habet,cum vxore,Guisio Cardinale,cæteráque familiâ, vno ense armata. Venientem in Oppidum Parochus & Prior rogant, vt secedat paulisper,prætereátque ad villam Rusticam, in qua hæretica concio habebatur: nam conuenerant eo temporis articulo; simúlque Guisij famulitium nullo heri iussu,ad villam procurrit, atque hæreticos lacessit contumeliis: ij cùm verba regererent, ad verbera & saxa ventum est. Tum Guisius ad compescendum tumultum Brossiam iuniorem mittit, qui Ministrum arcesceret;at is in villam equo inuectus, reprimitur ab hæreticis, atque retinetur; quod audiens pater recepturus filium, coactos aliquot amicorum in eos inducit, túncque cõflictus vtrinque incalescit. Quem Guisius vti opprimeret aduolans,saxo genam percussus illicò, & cruore fœdatur;simúlque domestici spectato sanguine heri furentes, in villam irrumpunt, prouoluunt fores,& quà sclopetis, quà ferro grassati, sexaginta cæsis, sauciisque plurimis, Guisij vulneri litant. Ex templo Hugonotti eam cædem quasi cogitatò & consultò patratam, in immensum augent, exclamant sibi vim contra edicta illatam,superûm,mortaliúmque vindictam implorant, atque ad bellum arma expediunt. Beza tumultuantium antesignanus Reginam cum pluribus Moncæum conuenit, & prouolutus in genua questu miserabili calamitatem cæsorum deplorat, accusat Guisij

crudeli

crudelitatem, appellat iustitiam, comminatur,tragicasque lachrymas excitat. Admiralius atque Andelotius aulâ abscedunt,Ioanna Nauarri coniux,à marito secedit,& ducto in Benearniam filio,capitale bellum Orthodoxis indicit: iamque passim ad bellum tubis,tympanisque personant agri,atque ciuitates.Porrò quoniam hoc primo bello aperta hæresis patriam opugnauit, lubet paucis proponere, quibus fraudibus, quave industria breuissimo tempore incrementum tantum adepta est,vt huic bello & consequentibus, toties victa suffecerit, atque Hydræ instar,resectis ceruicibus, capita noua genuerit,suo damno ferax, & formidanda funeribus.Præfecti Ærarij,Magistratus Vrbium tū supremi, tum inferiores; atque ipsi Prouinciarum Præfecti, & Arcium, plerique prauæ opinioni adhæserant, cæteri vel pecuniâ corrupti, vel minis deterriti, vel nouarum rerum percupidi, iuxta hæreticos se gerebant, datâ grassandi quâ libuisset insaniâ. At impunitatem semel consequuti, licentiam suam insolenter & audacissimè promouebant; cùm pecuniâ affluerent; nam in causam communem erogabant singuli prodige; conducebant clam milites, quorum operâ ad vim inferendam arrogantissime vtebantur. Per eos in oppidis concitabant tumultum, diripiebant Ecclesias, confringebāt Icones,Ecclesiasticos depellebant, interuertebant eorum reditus atque inuadebant; per eos in agris mactabant rusticos,qui ad concionem non irent;lictores ab Orthodoxis missos obtruncabant;si qui iure contra ipsos ageret, vel vi opprimebant, vel corruptis iudicibus in ipso tribunali iustitiæ confodiebant. Ita vi & fraude propagabatur impietas, & correptis iam Optimatibus peruadebat in plebem: vt tam mirum sit Franciam iis bellis non fuisse hæreticam; quàm

CAROLVS IX.

Hugonotti quomodo inualescūt.

CAROLUS IX. quàm proximis, vbi supra malum adhibebatur remedium, haud euasisse Hispanicam; immensâ & amantissimâ Dei prouidentiâ, primùm Religioni, tum Coronæ ipsi consulente.

VII. I: *In Hugonottos bellum.* Factionibus ita proritatis, cùm vtrique bellum necessarium videretur; maximè Orthodoxis, ad vim Hugonottorum prosperam reprimendam; nec ij arbitrarentur incommodum prosperitatem pacis bello promouere, in arma haud difficulter procursum est. At enim vt ea speciosus color induceret, quique contendunt Regem atque Parisios penes se habere. Condæus quadringentis stipatus equitibus agebat Parisiis, & Catharina receperat se tradituram Regem, vbi opus foret. At vtraque spe statim deiicitur; nam Guisius exceptus Parisiis, populari beneuolentiâ fretus, eum vrbe eiicit, & Reginam cunctantem se cum Rege tradere, Fonbellaquam conuenit, Regemque Parisios ducit; perculso Principe Guisij celeritate. Cùm ille iterum Admiralij securitate & Reginæ conditione in spem nouam erigitur. Hærentem monte Erici atque ancipitem vrget Admiralius, rapitque incitato cursu Aureliam; eam vrbem Andelotius iniecto clam milite occupauerat, portísque obtentis à fratre subsidium implorabat, idque à Principe opportunè immittitur. Parato rebellioni hospitio, accedunt ad principem litteræ Catharinæ, quibus captiuitatem Regis suámque deplorat, rogatque vt augustissima capita libertati vindicet. Nam ambitiosissima fœmina deiectam se vsu regiminis (quod ex templo Guisij & Comestabilis occuparant) impatientissimè tolerans, accincbat bellum, & factionem alteram, quam fidam sibi crederet, impigrè incendebat. Continuò Princeps euulgato scripto, se Regis vindicem, & libertatis assertorem

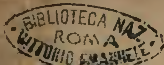
tem professus plurimas toto regno vrbes per fautores inuadit. Non est mei propositi singulas res quæ eis gesta sunt bellis, recensere, & mandare scriptis; suos illa habent & luculentos Historicos; satis mihi sit perlustrare præcipua, atque enarrare quæ momento in rem totam fuerint. Vtrinque, scripti exercitus dirimebantur angusto spatio, cum Regina verita si confligerent, ne ipsa præda vincentium foret, ad pacem conciliandum petito colloquio, Condæum conuenit, & sermone artificioso, ad miserationem composita, demeriti omni spe audientem contendit. Multa proposita, nihil impletum est, atque Admiralio bellum præoptante, pacis studia tandem discussa sunt. Regis exercitus antè infirmior, mox Heluetiis Germanisque accedentibus, multò validior, Principis copias intra Aureliam compulerat; dein profectus in Bituriges, Auaricum primariam vrbem postquam expugnauit, excepitque Santandreanum capto Pictauio, domitisque, santonibus, victorem, in Normanniam se conuertit. Eam prouinciam quatuor admodùm partes conturbabant, Hugonotti, qui validissimi armis Rothomagum, Cadomum, Dieppam, pluresque vrbes inuaserant: ij Momgomerio Duce, pluribusque nobilibus sociis præpollebant haud dubiè; Matignonius orthodoxos tuebatur pro viribus; Dux Bullionius, prouinciæ prætor, fide Hugonottus, quamquam in speciem medius, tamen in eos propensior, progredientibus haud quaquam obstabat. Angli præterea euocati a principe, Gratiæ portum insederant, icto fœdere defensuri Principem; bis mille propugnabant Rothomagum, & noua subsidia comparabant. Eo rerum statu, Septembri desinente, Regis exercitus admouetur Rothomagum, in quo præter Regem & Reginam ipsam, erant Nauarrus,

CAROLVS IX.

Rothomagū obsessum.

Matignon.

Haure de Grace.

CAROLVS IX.

Nauarrus, Comestabilis, Guisij, pluresque proceres. At bello in Normanniam traducto, non minus discerpebatur reliqua Francia. Singulæ prouinciæ suam pestem alebant, & diffusum virus per membra singula malum fouebat, & cruciatus asperrimos. Nulla erat quin haberet prætores geminos alterum à Rege, alterum à Principe, quin haberet tot hostes quot incolas, singulos in diuersas partes raptante discordiâ; nulla quin cædibus atrocissimis, crudelissima lanienâ, sacerdotum funeribus, & Ministrorum suspendio, templorum incendio, rapinâ supellectilis sacræ, violatione omnium iurium fœdaretur & euerteretur. Positæ in agris oppidísque insidiæ, præterea in ipsis priuatorum laribus, consurgebant in patrem liberi, pater in liberos, nec vllum naturæ vinculum aut pietas affinitatis, insanam furendi libidinem cohibebat, discordia in thalamos & sacrosancta nomina peruadente. Non lubet percensere sigillatim tragædias, quas variante fortuna modo Catholici, modo Hæretici certatim edebant; vnus Adretius regiones multiplices Phocensem prouinciam, Venassinos, & Delphinates, Forisienses, & Lugdunenses innumeris cædibus cumulauit; ad ludum etiam & voluptatem Orthodoxis mactatis; siue quos per decurias cœsos trabibúsque connexos committebat Rhodano, adscripto per ludibrium scommate; vt vestigal soluentibus via præberetur; siue iussis innoxiis è summâ turri in subiectam rupem se præcipitâre, barbarâ immanitate, vt sibi quisque pœna esset & carnifex. Nec Monlucius se paulò meliùs gerebat in Aquitania, qui neminem Huguonottum deprehendebat, quin illico suspendio necaret, quamquam in eo nullum crudelitatis ludibrium, cruciatuum acerbitas nulla, sed iure belli captos, maiestatis (vt dicebat) reos diuinæ

Prouinciarũ miserrimus status.

Des Adrets Provence, Conté d'Auignõ.

Monluc.

& humanæ afficiebat iusto supplicio. Et hic qua seueritate, quà celeritate, & militari peritiâ, Tolosam seruauit à præsenti exitio, & vniuersam Aquitaniam purgauit Hæreticis; primùm quidem armis, mox terrore nominis; quamquam Montalbanum expugnare non potuit; eâ vrbe oppugnantibus tertium ereptâ, & fato quodam rebellionem & hæresim in proximum seculum propagante. Neque Nemursius Lugdunum ab Hugonottis Subisio defendente extorquere potuit; vrbsque amplissima seruitutem miseram pertulit, donec pace primùm arma posita sunt.

Carolus IX.

Soubise.

VIII. Interea Rothomagum exercitus regius adurgebat; duo defensorum propugnacula validissima, arcem sanctæ Cathârinæ, atque amnem Sequanam inuaserant regij & interceperant. nam arcem die medio, dum obsessi ad quietem in vrbem abscedunt, summo impetu inuaserant atque expugnarant; tum ad Caudebecum in transuerso amne opposuerant carceres, submersis nauigiis pluscculis, arenâ, & graui saxo oppletis, catenis ferreis vinciëtibus molem. Præterea tormentis crebrâ verberatione murum quatientibus, ruinâ illatâ, parabatur irruptio, cùm Nauarri vulnus interuenit. Ille in primo aggere explorans ruinam, vbi se conuertisset ad vesicam exonerandam, sclopeto læditur, glande os humeri perfringente magno dolore; nilominus Comestabilis ductu & Guisij verberatio repetita, admoti cuniculi, occupati muri, vrbsque expugnata est. Ducum vigilantiâ temperatum est cædibus. Nam primo Mongomerius præsidij præfectus cum Anglis in expeditâ triremi aufugerat, seque receperat in portum Gratiæ; tum ciuibus parcitum, facultates dumtaxat direptæ, sumptum tamen de noxiis maioris notæ supplicium; Mandravillæ &

Rotho-magũ captũ.

Caudebec.

CAROLUS IX.

& Ducibus aliquot caput truncatum est; Mallorato Ministro, & tribus Consiliaris fauces fractæ laqueo; vt vnde voces seditiosæ proruperant, inde & pœna inciperet. In captam vrbem saucius Nauarrus interri voluit, & per ruinam muri gestatus est, lecto feretri triumphalis, imo Libitinarij vices obeunte, nam à medicis adductus in certam spem valetudinis, & ad voluptates primas reuolutus, cùm alcam & choreas admisisset in cubiculum, imo puellæ regiæ incaluisset amoribus, febris plagæ accessit, quâ vexatus nauigium subit, vt in sancti Mauri villam gratissimam deferretur; sed horâ alterâ, inualescente morbo, extinctus est, anno ætatis quadragesimo primo: fide tam morienti ambiguâ, quàm viuenti, nam Ecclesiæ sacramentis munitus, impellente Laureo Medico, qui de religione verè sentiebat dein Meserio altero Medico suadente, qui adhærebat Protestantibus, admisit Augustani dogmatis persuasionem; adeò turba Medicorum non corpori dumtaxat sed animo nocet. Ab eo Henricus & Regum Franciæ nouus ramus exortus est; regnatque in posteris magna pietatis & fortitudinis laude. Capto Rothomago, cæteræ vrbes victorem admittunt præter Gratiæ portum, quem Angli tenebant. Mox Condæus hostem, versus Lutetiam, euocauit; ille in Germaniam ad scribendos milites miserat Andelotium, Scombergum, & ipsum Germanum, (à quo in Franciam traducta posteritas, magno laudis & fidei incremento) Iacobum Spisamam, Episcopum ante Niuernensem, modò apostatam & propagatorem studiosissimum hæresis. Eius potissimùm solertiâ, & eloquentiâ, à Protestantibus impetrata subsidia, ter mille equites, & peditum quatuor millia; quibus ab Andelotio deductis Aureliam, & per Lotharingiam atque Burgundiam,

Nauarri mors.

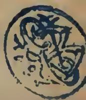
Spisame.

Condæus versus Lutetiam.

dum, & Sequana in origine transito: aliisque ab Rupe-focaldio supplementis, princeps auctus, Aureliâ progreditur, captisque oppidis proximis, versus Parisios tendit. Erant sub signis octo peditum millia, equitum sena, & tormenta septem trahebantur; leuissimæ in ciuitatem tam amplam copiæ. Sed principem incitabant diuersæ spes, vel vrbis per clandestina consilia inuadendæ, vel conferendi prælij dum vigeret miles, vel factionis tantùm non oppressæ, eâ audaciâ suscitandæ. Itaque versus ad Sequanam Corbelium ad eum amnem oppidulum expugnat, vt fluuio interclusо incommodaret Parisiensibus. At eos ab metu & periculo vindicant primùm. Santandreanus introductis cohortibus; dein Niuernensis adolescens præclarissimi & laudatissimi Ducis Niuernensis qui obierat filius, & Condæi ex sorore nepos, postremò cum toto exercitu Comestabilis, & ipse Guisius; erantque in procinctu Duces, cùm Catharina intercedit. Postquam Nauarrus spiritum miserat, noua formidine agitante, ne Condæus aspiraret in regimen, eum ipsa conciliare, & inductâ pace ab armis & factione tentat abducere. Eam in rem petitum est colloquium, obitumque, ac de conditionibus pacis conuentum, à quibus Princeps haud equidem abhorrebat, nisi Admiralius retinendæ cupidus potestatis, quam vigente bello sine controuersiâ obtinebat; conturbasset omnia, disiectis è portu in procellas nouas consiliis. Bello reuocato, Condæus animaduertens frustra ad Lutetiæ muros tempus teri, nam in vrbe tranquillitas magna; à commercio, forensibus rebus, cæterísque negotiis cessante nemine, & ciues per ludibrium admonebant Huguonottos, ne Parisios pro Corbelio caperent, (quod deinceps vice adagij fuit) nec vlla obsidionis species erat;

CAROLVS IX.

Corbel.

CAROLVS IX. tandem castra soluit, itinere in Normanniam flexo, suppetias ab Angliâ excepturus, & prouinciam, si ferret occasio, subacturus. Viam per effusos campos tenet, quando equite præpollebat, & Eura transmisso, qui passim vadosus est; versus Drocum pergit. *Eures Dreux* Primum agmen ducebat Admiralius, in quo Germani, vt primi commodiora hospitia occuparent; secundum ipse Princeps cum legionibus; postremum in quo Franci cataphracti; Rupe-focaldius & Portiani Princeps. *Rochefaucaud. De Poritiā* Proximis itineribus sequebatur exercitus Regis, ducente Comestabile, in quo octodecim peditum millia ex Francis, Heluetiis & Hispanis; equitum bina; per loca syluis & collibus tecta, vt equitatum hostilem excluderet. Ita ad Drocum oppidum consídet vterque exercitus, geminâ leucâ & amne Eura diremptus, arctiori limite, quam vt tantis odiis intercederet.

IX. *Pugna Drocensis.* Comestabilis pugnâ deliberatâ, nocte magno silentio vltra amnem copias traiicit, easque locat ad Spinam & Blinvillam, geminos pagos ad militarem viam adiectos, quam tenere Hugonotti instituerant. Ii cùm festinarent penetrare in Normanniam, vnius diei morâ assequenti hosti obiecerant se; quippe dum primum agmen longissimè à postremo distat, hæserat Admiralius dum iunguntur. Porrò illucebat dies Decembris decimus nonus, cùm incautus Admiralius primum agens agmen, in Catholicorum aciem propè præcipitat. Inhibito repente vestigio, spectat armatos ad pagum Blinvillam fuso agmine latè protendi, & consulto Principe statuit pugnâ omissâ iter peragere. *Blinville.* Ita Condæus ad Treonem vertit, latus hosti obuertens. At Comestabilis, ne præclara elaberetur occasio, tormenta explaudi iubet in recedentes; quibus turbati equites Hugonotti, & euocatus ad pugnam

Condæus.

Condæus. Nec ille cunctatus, cùm existimaret hostis exercitum in illa quam spectabat acie constare, nec Guisium cum altero agmine aduertisset, fronte conuersâ in obiectum agmen inuadit, impetitque ferociter. Primus impetus in Heluetios actus, in quos inuectus Mouyus, per apertos irrumpit ordines, simul ad hostium impedimenta prouolat, diripitque; & eosdem Heluetios princeps à tergo aggressus, cæsis haud paucis, similiter perturbat ordines; Verùm ij continuò sparsa membra colligunt, coëuntque in agmē, multò validius, quo Rupifocaldius inuehens pellitur. Simul Admiralius, prætermisso pariter Guisio, in Comestabilis equitatum incurrit, vnoque impetu conturbatos fundit, magnâ nobilium ignominiâ, qui optatissimam pugnam tam præcipiti fugâ interuertunt. At Comestabilem in suorum fugâ fortiter dimicantem hostes circumfundunt; aliosque Proceres præliantes; iam ille suffosso equo recentem inscenderat, ope Oraisonis, cùm breuioris sclopeti glande genam ictus, qua maxilla effossa & gemini dentes perfracti sunt, cùm ex eâ plaga sanguis in os affatim redundaret, iam impos virium capitur; Giurius ad eius latus occiditur, & Aumalius equo deturbatus, quadrupedum vngulis calcatus, humero luxato ægrè seruatus est. Fuso equitatu, legiones Picardiæ & Britanniæ nullo negotio disiiciuntur, iámque in Comestabilis acie præter Heluetios nemo arma tractabat. At ij tot inter hostium agmina imperterriti, postquam repulerant Rupifocaldium, & Germanos pedites aspectu solo & incessu terribili à pugnâ dimouerant, etiamnum contra quatuor equitum turmas dimicabant, Germanorum binas, totidemque Francorum, quas inuicto robore sustinebant; dum Mouyus victor eosdem aggressus per

CAROLUS IX.

Mouy

D'Oraison.

Giury.

CA- latera multis locis aperit conturbatque.
RO- Iamque defatigatos tantis laboribus defi-
LVS ciebant vires non animus; cesi haud pauci,
IX. plerique saucij, armis nudi prope modùm, fractis hastilibus, sine centurionibus, nam eorum septemdecim occubuerant, hostili exercitu eoque victore in ipsorum cladem incumbente; attamen de nullâ re præter pugnam solliciti, in globos sparsi coëunt, quaterni, seni, duodeni, & hastarum fragmina, aut lancearum quæ iacebant solo, imo saxa plurimi rapientes, quibus hostem pellerent incredibili fortitudine ad mortem pugnabant; vno tandem agmine euadente ad Guisium. Et omnium calculis laudem militarem retulerunt vberrimam; equite & pedite, Francis & Germanis in eos certatim inuectis, vt [illegible]ti roboris tam materia quam præcones forent. Guisius interim immotus cum primo agmine in statione hærebat; nulli hostium patens præterquam Andelotio, qui eo die quartana vexatus, cùm abscedens à pugnâ inscendisset in collem, latens agmen perspexerat, dixeratque nuntianti victoriam; credo equidem, si caudæ quam video pellem detrahimus, illicò futuri præsagus vltra progressus est. Et præstolatus opportunitatem Guisius, quamquam à Comestabile euocatus, eóque capto spectans agminis cladem, fixus in vestigio stabat; donec hoste sparso ad rapienda spolia & fugam persequendam, ac submoto Reitrorum agmine (ita deinceps Germanos equites nuncupabo) quos cupiditas prædæ pariter rapuit, præmisso Brossio cum centum & quinquaginta equitibus, cum tota acie subsequutus, in hostem irruit. Primo conflictu equitatum fundit, mox pedites tum Germanos tum Francos proculcat, deletque internecione promiscuâ, eodemque impetu tormenta occupat. Princeps & Admiralius

Reistres

miralius tanta conuersione attoniti, recolligunt equitem, prælium instauraturi; verum Santandreanus sclopetarios octingentos regredientibus obiicit, à quibus Reitri perterriti, frustra Principe fugam deprecante, terga vertunt, rapiuntque Francicum equitatum. Princeps superûm hominumque fidem contestatus, iam manum saucius, ad receptum adigitur; at equo prolabente dum nouum inscendit deprehensus, à Danvillâ capitur. Tum Guisius Germanos mille & quingentos aggreditur, qui in pari . ntinas se se coniecerant, & dedentibus se incolumitatem condonat. Attamen ea mora magno incommodo fuit; nam interim Admiralius syluâ cæduâ tectus, Reitros fugientes cæterósque equites excipiebat; quos in agmen compositos venientibus Guisio & Santandreano opponit, impellitque tam fortiter, vt nutantem victoriam ad se reuocarit, nam Franci equites dispelluntur; Brossius vir fortissimus Guisium defendens occiditur, nutabantque equites quinquaginta, qui soli perstabant cum Guisio, cùm peditatus aduenìens reparat prælium. Ad legionem Rodemontanam se admouet Guisius; ea ex veteranis conflata, bellis assiduis innutrita, texit illico Guisium, simulque Hispanicæ legiones à Philippo in subsidium missæ egregriè dimicabant; Seballianus Luxemburgius Martiguius, Præfectus Francici peditatus, bis mille sclopetarios irruenti hosti obiecerat, qui spissâ grandine irruentes reprimunt, tuncque atrocissimè pugna recrudescit; in qua capitur Santandreanus & consultò sclopeti glande perimitur, tandem præpollente Guisio nox prælium dirimit, receditque ad Neuuillam Admiralius, in castra Guisius. Eáque est pugna, tam victori anceps quam victo; cùm vtrinque Duces capti sint, vtrinque cædes & fuga, & vtrin-

CAROLVS IX.

Danvillé.

Luxébourg Martigues.

CAROLUS IX.

que fortes animi & ignaui. Euentus tamen Guisio palmam asseruit, cùm in castris, quod victoris est, pernoctauerit, tormentis & signis hostium sit potitus, & in reliquis pro victore se gesserit. Cæsi è Catholicis Momberonius Comestabilis filius, Annebaldus Admiralij filius, ac Dux Niuernensis, qui ante prælium ab vno è domesticis inconsultò cæsus est: numerati octies mille qui vtrinque pugnantes occiderant; maiorem partem Catholici: inter Hugonottos ceciderunt illustres Arpaionius, Salxius, Liencurius, Chandeus, Lignerius, Fredonerius; aliíque prope modùm omnes ab Heluetiis cæsi. Guisius ipsâ nocte victoriam modestiâ cumulauit, Condæum captum suo lecto excipiens, cùm cæteri in sarcinis rapti essent; eademque culcitrâ (nullo hactenus huius euentus exemplo) victor & victus, iacuerunt æquo inter se spatio, securoque somno; imò æquâ lance, victoris modestiâ victi constantiam commendante. Et ea laus Guisio integrior fuit quàm militaris ; plerisque carpentibus viri vel pertinaciam vel ambitionem, qui prætori suo appellanti non paruerat, quique substruxerat alienam cladem laudi & Laureæ feræ nimium & perniciosæ. Aussuni sors in iis fortunæ lusibus haud prætereunda; qui præclaris facinoribus tantum nomen parauerat, vt miles vulgò diceret, *prudens vt Termeus, vt Aussunus fortis*; At ille inter primos in Comestabilis agmine fugam ceperat, & Reginam metu impleuerat, cladem enuntians ; cuius pudore ignominiæ, postridie quo dimicatum est, in Senetarium incurrens, ab eo quærit quem fugisse existimaret in primi agminis clade; cumque responderet Senetarius, se suis periculis & cæde auunculi implicatum (nam erat nepos Santandreani) non animaduertisse qui fugerent ; adiunxit Aussunus ;

Momberon. *Arpaion, Saux.* *Liencour.* *Chandieu.* *Lignieres.* *Fredonieres.* *Aussun.* *Senetaire.*

Aussu

Aussunus est, ipse agmen fugientium ducebat; sed Deum testor, vitâ rependet tantam ignauiam, nec secus quàm iurauerat præstitit spontanea abstinentia mortem arcessens; nec vllis Procerum precibus flecti potuit vt sibi vnâ illam noxam indulgeret; nouâ imbecillitate priorem exaggerans, qui probrum non ferret; bis profligatus tum desperatione tum metu; ac planè ignarus, quæ vera laus fortitudinis foret.

CAROLVS IX.

X. Admiralius post Drocensem pugnam in Aureliam vnam intentus, eò fratrem Andelotium mittit, captumque Comestabilem, qui summâ celeritate, ne fortè repeteretur, deductus est; tum ipse in Bituriges tendit copias instauraturus. Sed ex templo Guisio in Secalauniam transeunte, vt Aureliam obsideret; in eam vrbem Gergæo supra Ligerim occupato inducit militem, atque habita super rem præsentem consultatione, cùm obsidionem prohibere haud pôsset, statuit partiri Duces & copias; Andelotius cum pedite vrbem propugnaret adiunctis Durasio, Bouchauanio, Bussio, Sancyro, & Anareto; ipse cum Raitris, & cætero equitatu, in Normanniam pergeret, opulentam prouinciam, exciperet Anglica subsidia, regressurus instructo exercitu ad obsidionem soluendam. Ita ductis tribus equitum millibus, in Normanniam penetrat, peruaditque ad maritimam oram, Anglos operiens: at cùm ij procelloso mari nusquam comparerent, Reitri tumultuari incipiunt, & obstructis in promissa auribus, flagitare stipendium: Admiralius progressus ab hospitio cùm surdis verba faceret digito commonstrans tumescentes fluctus, attollebat ad astra oculos, datæ fidei testes; tandem immanes animos ne nutibus quidem peruadentibus, inuirissimus totam illam oram vastandam permisit; atque egregiè eâ licen-

Admiralius in Normania.

Sologne.

Duras Bouchauanes. Saint-Cyre. Anaret.

CAROLUS IX. Ann. 1563.

tiâ Reitri abusi sunt, iuxta amicis & inimicis delectu nullo direptis. Cæterùm Admiralius seuerissimus erat disciplinæ militaris vindex; isque in ea expeditione audito turmam vnam leuioris equitatus pagum expilasse, misit illico qui eos caperent, at cùm diffugientibus cæteris, capti essent dumtaxat ductor cum quinque militibus, eo in ipso noxæ loco, sicuti erant, ocreati atque chlamydati, suspendi iussit, vexillo supra capita erecto, atque vt trophæi institueret formam, subiici pendentium pedibus parata spolia, stolas muliebres, mappas, indusia, gallinas, pernam, & rapinam huiusmodi, qua inescatur prædatorum cupiditas. Tandem decimo quinto post die suppetiæ accedunt ab Anglia, legiones duæ, tormenta quatuordecim, & nummorum millia centum quadraginta. Iis auctus Admiralius, quamquam Aureliæ necessitas euocaret, tamen occasione illectus, diusculè in Normannia hæret, ratus vt in morbis fit, membro consuli affecto ægritudine, malum in aliam partem auertendo atque abducendo. Copias itaque arci Cadomensi admouet, vrbem Hugonottis dedentibus, eaque excipitur, post murum vno dumtaxat ictu perforatum; non leui infamiâ Marchionis Elbouij, qui vrbem defensurus nuper aduenerat, vir de cætero generosus; sed adipe prægrauante, & vexante quartanâ, inertia corporis animi robur extinxerat. Prouectus eo successu Admiralius, vrbes inferioris Normanniæ paucis exceptis vel armis capit, vel deditione, in quibus Baiocæ miserè direptæ & spoliatæ sunt, afflixis patibulo Ecclesiasticis omnibus. Et calamitatis causa in Præfectum traducta. *Iulio. Rufo.* Ille Iulius Rufus Italus, qui hoste accedente illicò euanuit, & in latibulum dignum ingenio se recepit. Diu antè suis rebus prospexerat, curaueratque in ædibus

Canonici

Canonici familiaris, duos inter parietes conclaue apparari, parietibus ita coëuntibus, vt fraus omninò spectantes lateret. In id se receperat pugnator egregius, perna vino, & conditis dulciariis multa copia illatis; quodque summum nefas, speciosâ virgine quam rapuerat Cadomi, secum adductâ; sed ab famulo retecto latibulo, atque perfosso, in lucem extractus est, & Cadomi affixus patibulo ob virginis raptum, iusto nouæ militiæ præmio. Brissacus interea nuper in Normanniam missus, Vetere-villa reuocato, inclusus Rothomagi dolore ingenti, cùm nihil esset copiarum, quibus frænaret Admiralium; ad reginam scribit actum de Normannia esse, nisi occurratur. Admiralium impunè diripere agros, vrbesque inuadere; radices si egerit, vix auelli posse: accessuros Anglos ad spem certam spoliaque indubia; Raitros è Germania ad fulgorē auri aduolaturos; annon commodius in origine malum resecatur, quam adultum & per omne corpus diffusum? ideo euocandum Aureliâ Guisium, qui Admiralium pelleret, vinceret, atque prouinciam totam reciperet; tunc pulso Admiralio, capto Condæo, detractisque factioni capitibus Aurelia, membraque cætera nullo negotio domarentur. Id Reginæ atque Consilio visum opportunius; Et iussus Guisius Aurelia abscedere, & ex templò in Normanniam proficisci; atque exercitus Duces in eam sententiam conueniebant, verùm ipsi omnium perspicacissimo longè aliud visum.

CAROLUS IX.

La vieille ville.

Et verò post Admiralium fusum, Aureliam animo præcipiebat; affirmans eam vrbem vulpecularum esse latibulum, quo semel capto, venantibus bestiæ præda obnoxia forent. Armamentarij Parisiensis incendium consilium aliquantisper represserat; flamma pulucrem casu corripiens, an IX.

Aurelia obsessa.

CAROLVS IX.

vt suspicio fuit Reginæ aut Præfecti tormentariæ rei voluntate iniecta ; ædes à fundamento euerterat, domósque proximas magno damno viciniæ ; sed Guisius ex aliis vrbibus petito puluere, post breuem moram, positis in Secalaunia copiis, vrget Aureliam. Atque eâ potissimùm parte obsidionem admouerat, quod vltra amnem murus infirmior, nullâ humo munitus, atque arcto pomœrio, dirui facile poterat, milite scaphis & lintribus inferendo ad oppugnationem. Caput pontis quo Aurelia Secalauniæ iungitur, duæ turriculæ defendebant ; tum porrigebatur sub-vrbium dictum Porteretum, quod Hugonotti munierant, prætensis geminis propugnaculis, & locato præsidiario milite. In ea propugnacula, primùm Guisius impetum dirigit, in alterum quod Vascones defendebant iussus Cipetra irrumpere, ipsa præsentia Guisij rem vrgente ; ad quod dum fortiter dimicatur, Sausacus in propugnaculum alterum quod tenebant Germani, scalis euadit, mactansque improuisos, penetrat in sub-vrbium ; & Vascones à tergo incautos adoritur ; tum hostium trepidatio, fuga & cædes ; sub-vrbium capitur, multi nobiles perimuntur, in quibus Durasius ; ac nisi Andelotius ad turricularum valuas cum globo nobilium astitisset, vno impetu Guisius pontem occupabat; Verùm haud multò pòst captis turriculis pontem obtinuerat, atque tormentis octoginta quædam castella in Insulis proximis erecta disiiciebat, simul murum sine intermissione diuerberans. Sub ea iussus â Regina copias in Normanniam ducere, ducibus eam in rem deliberantibus persuadet, nullam esse debellandi hostis rationem, quam si Aurelia capiatur : idque tum argumentis tum peritiæ Ducis concessum â singulis, vt mutatà sententiâ Reginam etiam in eundem sensum

Portereau.

ſenſum perducerent, poteſtate factâ producendæ obſidionis. Et verò eò rem generoſiſſimus princeps perduxerat, vt Rege & Reginâ agentibus Bleſiæ receperit, intra proximum diem, vrbem ſe capturum, & totam Hugonotorum progeniem (eius hæc verba) exterminaturum è Francia, & promiſſum implebat, niſi ſpem cum vitâ percurſor nefarius abrupiſſet. Is Ioannes Poltrotus Meræus nobilis Inculiſmenſis, vir audaci & temerariâ indole, cui nullum arduum facinus videretur; diu in Hiſpania verſatus, & in bellis Flandricis ſæpius ſpeculatorem agens; hic cùm in Hugonottorum partes tranſiſſet, eiuratâ repentè factione, reuerſus ad Catholicos, atque admiſſus inter domeſticos Guiſij, quod diu mente conſilium agitabat, tandem exequitur. Guiſius primâ nocte, quæ Februarij octauam decimam diem exceperat, è turriculis recedebat in Cornæum caſtrum, inuiſurus coniugem, modo aduenientem; tres erant eunti comites, præter Poltrotum, Roſtanus, & alter nobilis, vnuſque ephœborum; ij ad latera incedebant, à tergo Poltrotus, qui tenebrarum occaſione arreptâ, ſclopum breuiorem explodit in Guiſium, tribus pilis collum inter & humeros penetrantibus. Proſternitur ſaucius, defertúrque ad coniugem, longè diuerſus ab illo Guiſio quem amantiſſima vxor operiebatur. Rex & Regina ad iacentem aduolant, dolorem teſtantur, adhibentur remedia, verùm ſexto die à vulnere inter egregia clariſſimæ pietatis officia diem obit; vir toto orbe clariſſimus, dignuſque famâ quam fœlicitas pene perpetua comparauerat; Meti & Caleto inconcuſſis æternæ gloriæ monumentis; imò à Rothomago in gloriæ partem euocando. Nam eam vrbem cum Nauarro & Comeſtabile obſidenti, adductus eſt, nobilis quidam Cœnoma-

nus,

CAROLVS IX.

Guiſii cædes Poltroto Mere.

Corney

Guiſii clementia.

CAROLVS IX. nus, deprehensus in ipsius occidendi consilio, quem interrogat Guisius, an non aliquâ affectus iniuriâ, sua morte vellet vltionem patrare? quod cùm Cœnomanus pernegaret, diceretque zelo religionis suæ eò impulsum; *at inde (inquit Guisius) quantùm fidem inter tuam & meam interest; tua impellit, vt à quo nullam accepisti molestiam, ei mortem inferas; mea porrò iubet vt inferenti mortem condonem: Abi illæsus, nec legi tam prauæ in posterum credas.* Efficacissima dicendi ratio, quæ percussores omnes amoliri debuerat. Dignitates mortui in filios Regina contulit; Henrico natu maximo Palatij præfectura, & prætura Campaniæ datæ, & secundo genito summi Cubicularij munus. De Poltroto interim habebatur per Iudices quæstio: hic patrato flagitio, noctis beneficio in proximum saltum effugiens, equo celerrimo vectus tota nocte per amfractus & implexas vias, idem iter remetiens, tandem prima luce defatigatus mirum in modum, ad pagum Oliuetum vnâ ab Aureliâ leucâ peruenerat, admissoque somno ab Heluetiis ignaris flagitij capitur. In tormentis confessus est adductum se ad hanc cædem ab Admiralio & Beza, qui tunc Aureliæ agebat; acceptam ab iis eam in rem pecuniam, cúmque animus deficeret, ab facinore à Beza rursum specie religionis ad id impulsum. Pœnas Parisiis dedit, candente ferro laceratus, & ab equis discerptus, Admiralius scriptâ Apologiâ tentauit suspicionem à se amoliri, quæ tamen penitus in posteris hæsit, suoque tempore graues tragœdias pariet.

XII. *Pax prima cũ Hugonotis.* Guisij morte immutata sunt Aulæ studia. Gaudebat Catharina in sinu, virum esse amotum, prouectum iam in apicem gloriæ & auctoritatis, qui cum occumberet altera factio, & ipsa potentiam suam erigeret, dum

euerteret

cuerteret alteram, nullo deinceps turbine agitanda: putabat Guisij tumulo excitari dignitatem suam, & librandas in posterum partes suo nutu atque voluntate. Quamobrem recenti re, antequam Hugonotti recrearentur ex proximo metu, sollicitè de pace cum Condæo agit; eiusque arcessita coniuge, quam excepit amantissimè, post grauem altercationem ob Ianuarij edictum, de conditionibus cum Principe paciscitur; mediâ inter duo edicta Iulij & Ianuarij viâ; vt Proceribus liceret suis in ædibus religionem nouam profiteri, admissis clientibus; & nobilibus cæteris fas idem esset, sed receptâ dumtaxat familiâ; in singulis prouinciis, designaretur Reformatis vna vrbs, in cuius suburbio ad suum cultum conuenirent; Principi atque asseclis condonarentur, quæ gesta hactenus. Ea constituta ante aduentum Admiralij, qui auctis copiis festinabat ad Condæum accedere, pacem repudians; exceptusque Aureliæ, neruis omnibus contendit, ad demouendum à proposito Principem; verùm cum is perstaret, cæterique nobiles pertæsi belli præoptarent pacem; ea promulgata est, quamquam Parlamentis ægrè assentientibus edicto, quo Hugonottis tanta licentia parabatur. Conciliatis in speciem animis, nihil antiquius fuit quam Anglos pellere, ij in Normannia portum Gratiæ obtinebant, situ & operâ munitissimam arcem; quam Franciscus I. in piscatorum tuguriis posita vrbe erexerat, atque appellauerat de suo nomine Franciscam gratiæ; sed vsu præpollente, qui sub Regum auctoritatem non cadit, nomen vetus permanserat. Eam Varuicus obtinebat cum Anglis ter mille, & Francis Hugonottis mille quingentis; ac multâ rerum affluens copia, Francorum vim non admodùm formidabat; maximè quod ij classem ad obstruendum

CAROLVS IX.

Portus gratia recepta.

Françoise de Grace.

CAROLVS IX. struendum pelagus nullam instruxerant. Brissacus postquam singula ad obsidionem composuit, oppido cincto, ductis aggeribus, & locatis machinis, in castra Comestabilis venit, comitantibus Marescallis Montmorencio, & Platerio Bourdillonio in Termei locum cooptato, Andelotio, pluribusque nobilibus; mox adfuerunt Condæus, & Momperserius; erantque in proximo Rex & Mater, qui in castra sæpius ventitantes, rem vrgebant præsentiâ. Comestabilis expugnationem totam administrabat, & supra ætatem suamque indolem vehementior; ductis ad maris oram aggeribus, captaque turri, quæ tuebatur ostium portus, labore indefesso festinabat portum ipsum occludere. Præterea obsessos demetebat pestilentia grauis, sexagenis in dies singulos pereuntibus; & Francorum concordia eorum animos tandem profligauit, quippe desperatis ab Hugonottis suppetiis, quos viderent in perniciem suam conspirasse; paciscuntur deditionem; Varuico cum milite, armis, tormentis, & commeatu liberè prodeunte, vt in Angliam transmitteretur. Fuítque ea laus celeritatis fortissimæ; nam postridiè quam conuentum fuit, Angli mille & octingenti ad littus appulerant, & secundo post die Clito Admiralius sexaginta naues adduxerat: vsque adeo in bellis pretiosissimum tempus est, ac rependenda auro momenta sunt, quæ si effluant, frustra virtus contendit. Haud multò pòst cum Elisabetha pacis fœdus ictum est. Catharina sorti tam propitiæ vt imponeret apicem, auctoribus Cācellario & Valentino Episcopo, nouam rem comminiscitur, qua auctoritatem, penes se haberet, & Principum ambitum pro regimine regni opprimeret. Lex erat sanctissima, lata à Carolo sapiente, vt Reges Franciæ anno decimo quarto, tutelâ liberi, dicerentur in Sena-

Platier Bourdillon.

Rex maior dictus

ta Maiores, & ipsi Regnum nutu suo regerent, & administrarent. Id sancitum in bonum publicum, cupiebat Regina in priuatum commodum vertere, haud nescia amotis Principibus, qua in Regem filium erat auctoritate, sui arbitrij, futurum regimen. Vnum obstabat, quod Rex eum annum adhuc delibabat, quem impletum, vsus ad ea tempora postulabat. Sed quando nihil formulis iuris arduum est; & plerumque haud quidquam est legi infensius quam lex ipsa; Cancellarij sagacitas ab ipso iure petita, fulsit cupiditatem Reginæ. Quippe eam legem in Minorum gratiam latam affirmans, non dubitauit asserere Regi tradendum gubernaculum; cùm in causis, quæ commodo sunt, & vtilitati, annus inceptus pro absoluto semper habitus sit. Eo fundamento edictum conscribitur, quo Rex declaratur sui iuris esse; & comprobandum defertur ad Senatum Rothomagensem. Etenim id nouâ solertiâ constitutum, vt cùm Rex in Normannia ageret, in Senatu proximo res ageretur, qui Reginæ & Cancellario ob noua beneficia erat addictior, & Senatus Parisiensis infringeretur auctoritas, quoniam videbatur edicto intercessurus. Ita ex constituto edictum perlegitur, in Curiâ Rothomagensi, & magnâ procerum frequentiâ, Regi & Matri restituta est administratio, nemine repugnante, & Proceribus deinceps sacramentum præstantibus; isque fuit iurantium ordo & series; vt Regina Mater prima accederet, tum proximus Frater Andegauensis; dein Nauarræ Princeps, Cardinalis Borbonius, Princeps Condæus, Dux Mompenserius, Comes Delphinus eius filius, Cardinales Castilionius & Guisius, Leonorus, Lõguavilla, Comestabilis ense districto, Cancellarius, Brissacus, Mommorencius & Burdilio Marescalli; mox Gouserius equiti Regio

CAROLVS IX. Regio summus Præfectus. Et quidem ea de re Senatus Parisiensis conquestus est, misitque Regem qui de noua re admonerent, docerentque tanti momenti edictum ad vnam Parisiensem Curiam pertinere; sed ipse Rex legatos primùm humanè excepit; mox omnino vetuit, ne Regem in posterum pro pupillo haberent, ipsi ius & æquum litigantibus dicerent, nec se publicis Regni negotiis immiscerent, idque ore firmo & oculorum coniectu minari, tam seuerè pronuntiauit, vt ex an mo dici constaret. Nec tamen quieuit Parisiensis Senatus, donec sanctioris consilij decreto altercatio tota absumpta est.

XIII. *Guisiorum Expostulatio.* Regi Parisios regresso nouæ turbæ occasio oboritur statim, mox occidit. Guisij magno apparatu lugubrem pompam deducẽtes Luparam veniunt, & vindictam paternæ cædis à Rege flagitant. Cæsi mater Antonia Borbonia, & coniux Anna Estensis, præibant agmini, pone sequebantur Guisij filij, Henricus, Ludouicus, & Carolus, agmen claudebant eorũ materteræ, & matronæ, cæteræque affines, quæ omnes ora tectæ crispo bombicino personabant lamentis, & habitu miserabili in Colinios magnam concitabant inuidiam, Rex exceptas auditásque humaniter iubet bono animo esse; daturum operam vt tam atrox facinus plecteretur; moxque totum negotium in triennium differt. Quippe haud dubiè designabatur Admiralius, quem cùm Princeps & Marescallus Mommorencius propugnarent; in certum discrimen vocabatur concordia; si in eum Guisiis licuisset inquirere. Hac scintillâ sopitâ, Catharina ad Condæum conciliandum tota se accingit rata vt res erat, si eum semel ad se traduceret; atque ab Admiralio totaque factione abiungeret, amolituram se obicem potestatis, & nemine repugnante consessuram ad gubernaculum. Eo Consilio præfe- *Regina Principem conciliat.*

ctūram

ſturam Picardiæ ipſi tradit, auidè appetitam, blandimentis omnibus atque honoribus demulcet animum, ac ferociam bello conceptam mitigatura, ad voluptates aulicis ludis & oblectationibus allicit. Et promouebat Reginæ conſilia Limeulia, in ipſius Gynæcæo virgo; quæ damno pudicitiæ deuinxerat Principem, tam arctè quidem, vt Roia vxor, ſeueri pudoris fœmina, dolore & indignatione vitam amiſerit, coniugem ſpectans turpiſſimo otio irretitum. Limeulia mox prolem in ipſo Reginæ conclaui enititur, magnâ proborum offenſione; & ignominiosè ea aulâ deiecta, Catharinam ipſam ſtupro aſſentientem probri labe commaculat. Nihilominus in Principem huiuſcemodi nouam Machinam Regina apparat; eum implicat Margaritæ Luſtracæ amoribus, quæ vidua Santandreani, opulenta admodum inopiam Principis ampliſſimis opibus perſanaret, & hamum is vorabat, cùm Miniſtris reclamantibus, nam Luſtraca Orthodoxa erat, eam deſerit, & Franciſcam ducit, Longauillæ ſororem quam religione noua Mater imbuerat. Nec felicor ſollicitudo Reginæ in eo à Coliniis abducendo; vocauerat Admiralium in ſuſpicionem proditionis, quaſi Principem in Drocenſi prælio hoſti obieciſſet; nam ſuſpicione ſtatim extinctâ Admiralius ſagacitate mirifica eludebat Reginam, & Principem reuocabat. Imo Reginæ nouæ, inde naſcebantur anguſtiæ. Quippe Catholici concepto ob Condæi potentiam metu, ac memores quàm ex animo nuper Hugonottis Regina fauerat, palam quærebantur, fremebántque, hæreticis poteſtatem factam impietatis; iam Guiſij liberos, vt patronos & defenſores fidei compellabant; & patrui, Cardinalis Lotharingius atque Aumalius nepotes ad eam gloriam incendebant, & legati venerant à Pontifice, Rege Hiſpaniæ,

Limeuil.

De Luſtrac.

CAROLVS IX. Hispaniæ,& Duce Sabaudiæ,qui obditiones conterminas Franciæ, extinctionem hæresis flagitabant, suamque operam pollicebantur. Igitur vt iis se quadantenus explicaret angustiis,Legatis priuatim Fonbellaquæ auditis, & recipiens se per Legatos singulos responsuram,nouo consilio statuit per vniuersam Franciam Regem deducere; quæsitâ specie ipsius oblectandi, & amantissimis subditis ostentandi; ipsâ re vt singulas vrbes inuiseret, Præfectos mutaret, constitueretque multa bello conquassata, & propius cum principum administris ageret, in viam profecta, per somptuosam aulicorum opulentiam, primum in campaniam tendit, & Trecis pace cum Anglis iuratâ, atque fœdere cum Heluetiis instaurato, Barium venit,Lotharingiæ Principe magnifico sumptu præbente hospitium. Eo loci choreas inter & epulas,suas artes Regina aggreditur; conata Protestantes Germaniæ sibi certo fœdere deuincire; & appellati Comes Palatinus,Duces Vitembergius & Bipontinus excusant fœdus, Guillelmus è domo Saxonica,& Carolus Badensis Marchio,id vltro admittunt. Tum per Burgundiam Lugduno excepta, quæ vrbs proximo bello propugnaculum fuerat heresis, gubernatorem Salxiū amouet, imponitque Cossium,prætorianæ cohortis Tribunum, Rhodanum inter & Ararim arce designata, quæ frenaret vrbem, animosque turbulentos compesceret. Idem iugum Valentiæ imposuit, muris spoliatæ; cùm Rossilione, quod Turnonij Dynastæ castrum est,in Delphinatibus aliquandiu substitisset. Eo in castro Sabaudiæ Ducem excepit, qui citis equis Regem honoris causâ inuiserat,& communicatis secretò consiliis, spem hæresis reuellendæ fecit; nouumque edictum proposuit Rex ad imminuendam Hugonottis factam potestatem. Catharina

Rex per Franciam ductus Ann. 1564

Salxe. *Cosses.*

Rousfillon.

Valentiâ Auenionem profecta, Armaniaci Cardinalis magnificentissimo cultu excepta, omnem industriam omnesque artes exprompsit. Oportebat conciliare Pontificem, quem diu suspectâ administratione offenderat, quique vrgebat vehementer, vt Tridentinum Concilium iam perfectum admitteretur in Franciam. Eam in rem flagitauerat à Pontifice, mitti Auenionem Ludouicum Antinorum, Florentinum ortu, cui erant Pontificis arcana omnia explorata, vt ipsi animum aperiret; eúmque in colloquium adductum, cum Firmano Episcopo Prolegato, & Serbellone Comitatus præfecto, callidissimos & sagacissimos viros in sententiam suam perducit, obortis lacrymis; nam eas in potestate habebat, deploratâ sui regiminis sorte & calamitate, quam geminæ factiones hinc inde distraherent, ostentat ingens studium hæresis excidendæ; sed operiendam opportunitatem, sensim & latenter oppugnandos Duces, Condæum & Admiralium; tum faciliùs excisis capitibus ad cætera membra falcem admouendam; Concilium ante admitti haud posse, sine certissimâ totius Regni fideique pernicie. Eo sermone mulier peritissima dissimulandi, fidem fecit Italis, ac per eos rem placato Pontifici persuasit; qui haud multò pòst Cardinali Borbonio Legationem Auenionensem commisit. Postea eâdem pompâ decurritur Phocensis prouincia; moxque Occitania; & Carcassone mediâ hyeme tanta niuium vis agris incubuit, vt Rex decem dies continuos iis circum-clusus in ædibus hæserit. Iis expeditus Tolosam venit, atque Burdegalam, moxque Baionam, quæ totius itineris meta, idemque viæ color & causa fuerat. Etenim Regina specie Elisabethæ charissimæ filiæ inuisendæ, cum Philippo Rege deliberare de Regni rebus intenderat;

CAROLVS IX.

Ann. 1565

CAROLVS IX.

rat; eúmque vel præclarâ simulatione ludificari, vel aperto consilio demereri. Nam quæ mens illius fuerit, credo posteros fugit.

XIV. *Rex Baionæ.*

Ad fluuium quo Francia & Hispania dirimuntur Rex sororem Reginam salutat, ductámque Baionam effusissimo sumptu prodigalitatis, contendentibus certatim aulicis excipit, diebusque pluribus per eas oblectationes capit ac capitur. Catharina interim, quasi nunquam satis aspectu filiæ impleretur, nocturnis colloquiis per ligneam porticum ad Reginæ domum annexam miscebat sermones, tum cum ea, tum cum duce Albano, cui Philippus consiliorum ductum commiserat. Quid in iis colloquiis deliberatum sit, Historici aliquot coniecerunt, aut ex iis quæ facta sunt, colligentes suspicati potiùs, quam assequuti, asseruerunt, constitutam internecionem, quam anno pòst septimo Carolus Parisiis cæde Hugonottorum patrauit. Ego id statum & fixum haud crediderim, Catharinæ mente & agendi rationibus exploratis; atque si fas est coniecturis abditissimam rem penetrare, censuerim, Albani consilium eo quidem inclinasse, vt primùm summa papauera demeterentur, dein ferrum expediretur in cæteros; in id enim & ipsius animus in crudelitatem pronior, & quod ipse postmodùm gessit in Flandria, consentiunt facilè; verùm haud putauerim Catharinam persuasam id suscepisse, quamquam se persuasam fingere potuit; atque Hispanis verba dare, vt Pontificiis dederat; nam à vi mulier erat alienior, nec feminæ sagacioribus artibus innitenti, ferrum aut cædes arriserunt vnquam. Postquam & ocultis consiliis & apertis gaudiis factum est satis, Elisabetha in Hispaniam regrediente Rex se in Nauarram confert, Catharinâ optante Ioannam

nam Reginā ab hæresi demouere. Eam Neracum conuenit, adhibétque omnes ingenij machinas ad perficiendum consilium, inanes conatus Ioannæ pertinacia retundente, pietatis & religionis obtentā specie. Nec aliud impetratum ab ea est, quam vt Neracum Orthodoxus cultus reduceretur, vtque ipsa Regi se comitem daret. Neraco per Aquitaniam Rex viam instituit, vbique locorum spectatis Hugonottorum vestigiis; dicitúrque adolescentior ab teterrimo illo spectaculo, capitale odium in eiusmodi homines concepisse, quod postea tantā illorum strage effudit; nam occurrebant passim fractæ imagines, templa diruta, sepulchra euersa; personabant sacerdotum lamenta & molestissimæ complorationes; Inclusissimæ præsertim, cùm videret violatos maiorum tumulos, audirétque refossos cineres, ac proiectos, non temperauit à lacrymis, fletúmque emisit, odiosi cruoris vberrimum semen. Blesiæ Nobilitatem dimittit, indicitque Molinis Optimatum cœtum in annum proximum; ad ea quæ labefactauerat bellum restituenda, & nouis remediis persananda. Et conuenerunt Molinas Proceres, adiunctique ex senatibus Præsides; quorum sententiis conditum est celeberrimum illud edictum Molinense, ad priuatorum lites disceptandas cuius æquitas illibata ad nos pertinuit. Continuò in conciliandis Proceribus impensa opera, & petitum ab Guisiis Coliniisque initium; Admiralio sanctè affirmante se immunem à cæde Guisiij Ducis, iubet Rex vtramque familiam depositis inimicitiis in mutuam redire gratiam; estque reconciliatio sancita amplexibus, Cardinale Lotharingio & Guisij Viduâ pro totâ gente spondentibus; adstante Guisio & silentio matris voces vt videri voluit comprobante; nisi mentis intima vulnera

oculorum

CAROLVS IX.

Nerac

Edictū Molinense.

Ann. 1566

CAROLVS IX.

oculorum coniectus fulminans prodidiſſet. Deinceps Cardinalis cum Mareſcallo Mommorancio reductus in concordiam, ob illatam Cardinali à Mareſcallo iniuriam, dum ille pompâ ſolemni ſtipante armatorum turmâ, intraret Pariſios. Sed illicò vetus odium Guiſios inter & Colinios recrudeſcit; Dux Aumalius dum concordia iniretur, abſens, poſtquam aduenit, Admiralium inuiſere renuit; ita tecto prorumpente incendio, laceſſentes ſe minis mutuo, ad prouocationem proruunt, imo ad certamen, niſi Regina cuſtodibus datis vetuiſſet ne ex vrbe prodirent; At ij dextra pugnare vetiti, linguam expediunt, ſéque accuſationibus proſcindunt inuicem; iamque Proceribus in alterutram partem euntibus, nihil commodius viſum eſt ad premendam diſcordiam, quàm ſi ex Aulâ in ſuas quique domos diſcederent, primúſque omnium Comeſtabilis cum Danuilla filio Chantillium ſecedit, Aumalius in Aneti villam hereditatem ſocrus aditurus; Nam Diana Pictauienſis vitam illis diebus clauſerat; Cæteri proceres ſe pariter in ruſticas ædes recipiunt; vno, Cardinale Lotharingo Reginæ voluntate in Aulâ perſtante; Ioanna Reginà ſimiliter in Nauarram redit, irâ & indignatione multùm excandeſcens, quod neptis Franciſcæ Rohaniæ cum Nemurſio nuptias nequiuiſſet conficere; cui ſpe coniugij & iurata ſponſione ſe ſe permiſerat. Et ſolutus eo vinculo Pontificis auctoritate Nemurſius, ob Rohaniæ hæreſim, nouo & arctiori nexu cum Eſtenſi Guiſij Vidua ſe adſtringit, ea in vxorem ducta; quam natura corporis ingeniique dotibus cumulatum, accedente virtutis cultu ſanctiſſimo, præſtabat plurium votis deſiderabilem. Adiunctum haud multò poſt Ludouici Gonzagæ optatum connubium, in quo fidei & amoris puriſſimi ha-

De Rohan.

bita ratio, & virtuti merces constituta. Ille Federici Gonzagæ, Ducis Mantuæ filius secundò genitus, ab teneris annis in Franciam missus, adamauerat Henricam Cliuensem Niuernensis filiam; vna virtute captus; cùm Virginem nec formæ species, nec opes plurimæ commendarent; viuis etiamnum geminis fratribus; quibus fato raptis, cùm certatim Proceres Henricam ambirent, ipsa omnibus Ludouicum antetulit; rata nullum adamare sincerius, quàm qui relictam & spretam à cæteris coluisset. Ita in Cliuensem familiam Gonzaga inserta est, ortaque ex iis proles, quæ in Mantuanum solium, Polonicúmque sceptrum vocabitur.

CAROLVS IX.

XV. *Causæ secundi Belli in Hugonottos.*

Inter festiuos nuptiarum plausus coquebatur grauissimum bellum, nec longe causa tantorum motuum arcessenda; vna admodum fuit animorum de Religione dissensio contendebant singuli, tum Proceres, tum in vrbibus patresfamilias, pars orthodoxam patrum cultu sancitam tueri ac propugnare; pars inuectam nuper & admissam flagrantissimis animis defendere atque propagare; vtque flagitium armat audacia, eò insolentiùs ij grassabantur, quod nihil nisi audaciâ & temeritate impetrare posse se crederent. inflammabat Admiralius fomitem, qui suam industriam pacis otio consenescere ratus, atque auctoritatis vim euanescere, ferebat belli causas, & vocandus ad gubernaculum procellas optabat. Ideo Catharina ne occasiones vltrò suppeterent, cùm Hugonottis plurima condonaret atque permitteret, exurgebat Catholicorum offensio, & expostulatio, eam vt participem hæresis accusantium. Iámque Pius V. qui Pio IV. successerat, ea opinione imbutus, per nuntium vehementer Reginam vrgebat, vt Concilium Tridentium admitteret, hæresimque extingueret, Philippus similiter, hæresi, è

CAROLVS IX. Franciâ atque Germaniâ, in suum Belgium propagatâ, Reginam compellabat, vt in colloquio Baionensi promissa impleret, & Regem ipsum quamquam adolescentem legatio ab Hugonottis Francis subornata multùm incenderat; eam Protestantes Germaniæ instituerant, Comes Palatinus, Dux Saxoniæ, Dux Bipontinus, & Marchio Badensis; quâ palam postulauerant fratribus suis exercendi sui cultus in Franciâ potestatem: quare Regina exhaustis iam simulandi artibus, nouos casses parat, quibus tandem inuoluerentur hæretici. Cùm Philippus validum exercitum instruxisset, quem Albano Duce mittebat in Flandriam ad rebelles domandos, Catharina simulato metu, ne quid Albanus moliretur in Franciam, copias legit, & habito Heluetiorum delectu, conscribi curat sex millia; simulque Hispanos querelis perstringens, non modo ad eos repellendos sed & impetendos exercitum parat. Condæus interim quamquam de negligentia nihil remitteret, tamen cùm in Reginæ mentem haud peruaderet satis, bellum Hispanicum suadebat ardenter; occurrendum Albano, priùs in Belgium quàm veniret; ea nube disiecta, facilè Mediolanum aut Neapolim posse inferri arma victricia; promouendam præterea rebellionem Flandriæ, & aliquod membrum à diuulso corpore rapiendum. Eò etiam huiusce belli æstu prouectus est; vt Regi obtulerit quinquaginta nouæ Religionis millia, qui suo sumptu inceptum bellum perficerent, Rege improbante, quod vllus præter se vsurparet imperium, auderetque subditos ad rem tanti momenti conuertere. Attamen bellum parabatur in speciem, cùm plurimis argumentis in occulta consilia sagacitas Admiralij penetrat. Brissacus Marescalli demortui filius, octo cohortes peditum iussus

in Pede-montium ducere, vt ab Albano caueret, earum quatuor Lugduni reliquerat; Andelotius eam prouinciam cùm cupidè ambiuisset, repulsam passus erat: Rex multam alimentorum copiam in Sebusianos transmiserat, quibus Albani copiæ recrearentur; eidem Andelotio negata est Marescalli dignitas, Burdilione vita functo, ac Gonorio data Brissaci mortui fratri, qui Cossæus Marescallus dictus est. Denique non relictus est ambigendi locus, postquam Heluetij nuper conscripti, omissis Regni finibus, circa Regis hospitium in media Francia collocati sunt. At bello nondum erumpente; occupandæ Meti clàm intendit Admiralius, vrbi percommodæ ad excipienda Germanica subsidia, & nocendum Cardinali Lotharingio, quem persequebatur tota factio implacabili odio. Mombrunum eam in rem Geneuâ euocatum, cum addictis copiis, iubet per Burgundiam atque Campaniam ad Albani latus incedere; simúlque Andelotius Regis nomine scribit ad Vieuillam seu Veteremvillam, Marescallum, Præfectum Metensem, ad se vt mitteret præsidiarium militem, eiusque loco Pedemontanas legiones exciperet. Tribuno peditum obsequebatur Vieuilla adulteratas litteras nesciens, & Mombruni legio quæ Pedemontanam se dicebat, Metim intrabat; cùm post quatuor admissas cohortes, Centurio ab quopiam interrogatus, vndenam venirent; inconsultò respondet Geneuâ; qua voce Vievilla comperit fraudem, & metu dissimulato, emissum militem è vestigio reuocat cohortésque exceptas eiicit. Ea exclusi spe Sanualerium Duces conueniunt, & Admiralij consilio bellum adhuc differtur; quando Condæus noua contumelia aspersus, mutationem omnem præcipitat. Comestabilis iam animis grauior, Mommorancio

De Cossel.

La Vieville.

Saint Valery.

CAROLVS IX. filio dignitatem superstitis donari poscebat: nec erat Reginæ denegandi honesta ratio; quod tamen negare omninò constituerat; Igitur vt se difficultate illa expediat, Condæo spem facit obtinendæ dignitatis, eam si flagitet. Nec ille ad oblatam escam cunctatus, sed in Aulam aduolans, haud quaquam attendens quantam molestiam Mommoranciis facesseret, qui ipsi religione excepta, inuiolati adhæserant, dignitatem Comestabilis à Rege ambit, magno animi ardore. Illicò Mommorencij deserunt petitionem; sed nouis ambagibus implicata Regina, cùm negare Principi haud posset, quod ipsa obtulerat, vt nunquam in subitis rebus destituebatur consilio, aliud comminiscitur. Subornat Regis fratrem Andegauensem (nam eo titulo Aurelianensem mutauerat) qui petitioni Principis intercederet. Cum sibi præ cæteris natis charissimum sensim ad potentiæ apicem mater prouehebat, miti naturâ iuuenem, & ad eius nutus accommodaturum obsequia; iamque Consilij secretioris præsidem dixerat. Ille igitur cùm Princeps de promissa sibi dignitate Regem appellaret, loquentem interpellat; asserens se designato à Rege totius Regni Legato, nemini in posterum armorum imperium posse committi; additque alia quæ Principi iram & dolorem facerent, spemque conceptam dignitatis abrumperent. Et quidem iram Princeps habuit in potestate; cæterum aulâ digressus, cum Hugonottis conueniens, belli moras omnes abscidit, vltionis libidine.

XVI. *Bellū ab Hugonotis inceptū.* Castilione quod Admiralij oppidum erat deliberata belli ratione; nimirum vt quam primùm Regem, fratres, & Reginam interciperent, vrbes aliquot inuaderent, ac Rege potientes factionem aduersam tum armis tum edictis infringerent; designant primum expeditionis diem, vigesimum no-

num

num Septembris, quo Rex Moncæi erat celebraturus Ordinis festum; & cursoribus in vrbes singulas missis, iubent expeditas esse & procinctas. His constitutis, Condæus, Admiralius Andelotius Rupifocaldius, aliique traiecto Matrona, Roræum veniunt, aucti confluentium numero, qui singuli noctu & inexploratis semitis conueniebant magno silentio. Iam quadringinti coiuerant, cùm Regina magnâ securitate Moncæi otians, fit de periculo certior; nec momento cunctata, Regem Meldas in proximum oppidum ducit, & Heluetios sparsos per hospitia varia sollicitè euocat. Verùm fœderati (nam ita se nuncupabant rebelles) iam ingressi viam in proximo erant; Meldæ haud vllo munimento tectæ, sparsi Heluetij nullo negotio opprimendi; sic metus calamitatem mali præuiderat quidem, sed non excluserat. In eo angore præsens occurrit consilium, quo pernicies certa disiecta est. Regina Mommorancium Marescallum arcessit, virum ad fabricandas conciliationes aptissimum, & qui plurimum in Admiralium poterat; cúmque blandimentis omnibus delinitum ad rebelles mittit; sciscitatum, quæ tumultus causa, quis finis, spemque pacis proponendis multis facturum. Idque comminiscitur solertissima mulier, vt moram temporis lucraretur, quà tutò Heluetij conuenirent. Nec frustra consilium fuit; per duas horas cum fœderatis Mommorancius agit; proponit, interrogat, dehortatur, de officio admonet; donec Admiralius audiens euocari Heluetios, soluto colloquio, citatos equos versus Meldas agit, ad opprimendos Heluetios; sed ij partim venerant; partim nocte propitia adsunt incolumes. His exceptis, & regresso Mommorancio, apud Comestabilem laborantem podagrâ de re præsenti Regina deliberat; censetque Come-

CAROLVS IX.

CAROLVS IX.

Rex Meldu prodit.

ſtabilis Meldis hærendum. *Nullum creari Regi periculum, tumultuarium Principi equitatum eſſe, Regi cohortes Helueticas, maieſtatis lucem, fidem proximarum vrbium; ad diſcriminis famam aduolaturos vndique nobiles. Nihil ignominioſius Principi, quam ſi metu, rebellium audaciam alat ac prouehat, doceátque fieri poſſe quæ timeat, nullo adhuc facto pacem temeratam, poſſe animos coaleſcere; de reuocandâ concordia laborandum; nec committendum trepidatione ſubitâ ciuilis belli incendium vt inflammetur.* Primum Regina aſſentitur prudenti conſilio; ſed paulo poſt ſeu Cardinalis Lotharingi diſſenſu, ſiue ſexûs indole in timorem pronâ, in ſententiam aliam rapitur. Spargitur rumor Comeſtabilem & Cancellarium clam inire cum fœderatis conſilia; eos conſtituiſſe vrbis portam Principi tradere; creditúrque Cardinalis rumoris auctor maleuolus, ſiue vt Reginam in mentem ſuam adduceret, quam in magno periculo verſari crederet; ſiue quod æmuli obiiciebant, vti poteſtatis fundum atque alimentum turbas produceret. Per eum rumorem Regina metu aucto nouum cogit conſilium nocte intempeſtâ apud Nemurſium, qui ſimiliter podagrâ decumbebat; & de eius ſententia conſtituitur ducendum eſſe Pariſios Regem, & viam poſt ſecundam vigiliam ineundam. Ac fecerat Reginæ animum confidentia Fifferi Heluetiorum tribuni, qui inductus in conſilium, ſuam ſuorumque ſalutem ad tutelam Regis oſtentabat, orabatque ne Rex eam ſubiret ignominiam, vt à Rebellibus obſidionis vim pateretur. Adſtabant ad conclauis fores reliqui Centuriones, qui grato fremitu Tribuni ſui voces confirmabant; ad quos Regina verſa, & in pedes erecta, vultu hilari collaudata fide & fortitudine iuſſit curare ſomno & cibo

Fiffer.

bo

bo corpora; ea ipsa nocte permissuram se ipsorum fidei salutem Regis,& Franciæ maiestatem : ad quæ verba, læto gentis plausu aula personuit, & participato per vniuersas cohortes gaudio; vrbs tota gratulantium ferocissimis dictis contremuit. Mox breui mora curatis corporibus, alacres media nocte in quadratum agmen distributi, prodeunt Meldis; Rex cum feminis & aulico equitatu tertia vigilia equo inscenso, sub crepusculum lucis,eos assequitur. Regina & feminæ medio agmine excipiuntur; Proceres, nobiles & domestici Regij à Comestabile in tres turmas partiti, tecti Heluetiis, quasi firmissimo muro, incedebant. Primam agebat Nemursius;alteram Comestabilis, in qua ipse Rex, vno omnes dumtaxat ense armati. Dum progrediuntur Heluetij summâ alacritate, turmasque Regias circumsepiunt acie,fœderati occurrunt,armisque perlucentibus perstringunt spectantium oculos. Statur in vestigio, acceditque Princeps, postulans cum Rege colloqui; móxque Rege abnuente colloquium, mutato consilio, agmen Heluetiorum aggredi statuit. At ij hastis in quamcumqne partem se verteret obiectis, seruatisque ordinibus inconcussi, inhibebant impetum, & machinæ instar interno quodam automate actæ, stantes, versi, & progressi, frontem, tergus & latera,ostentabant, præpilatis obarmata aculeis; tot inter Capita nullo spatio spissitiem ordinum interiungente. Quatuor horas ea pugnæ cupiditas tenuit; cùm progredientes Heluetios carperet princeps, ac tentaret firmissimam illam aciem soluere; tandem desperato proposito, cùm triginta circiter inter Heluetios cecidissent,quindecim Hugonottorum, abscedit cum agmine. Interim Comestabilis Regem & Reginam præmiserat, per viam tutam & inexploratam, tegentibus

CAROLVS IX.

CAROLVS IX. ducentis equilibus, quos Parisiis Aumalius iussus adduxerat; atque ipse Heluetios postridie mane in eandem vrbem inducit incolumes. Rex qui pridie multùm defatigatus aduenerat, ad vrbis portam venientes excipiens, collaudatos plurimum congiario quasi pugnâ consertâ donauit. Isque dies incrementum attulit odiis partium; quod in posterum Franciæ multo sanguine stabit, tam atroce in ipsum Regem iniuriâ, hinc veniæ spem, voluntatem inde restinguente.

XVII. *Pugna Sandionysiana.* At Hugonotti aberratione consilij haud quaquam deterriti, nouo scelere proximum cumulaturi, postquam dies aliquot aduolantes admittunt socios, parato iam exercitu, Sandionysium oppidum occupant, & Lutetiæ intercluso amne propius imminent. Faciebant audaciam tum prosperi per alia loca successus; nam simul cùm Meldensis conatus euanescebat, multas vrbes occupauerant socij; Noüa Aureliam, Bononiam Moruillerius, Gentius Suessionem, Louesa Mati sconem, alij Antisiodorum, vrbesque plurimas, tum eandem alebant audaciam spes excitandi Parisiensis tumultus; cùm Regem miles rarus deffenderet, ciuis postquam ipsum alimenta deficerent, aggrauaret potiùs quàm subleuaret. Regina euocatis mirâ celeritate subsidiis dum ea conueniunt, quod ipsi vsitatissimum erat, de pace verba interserit; missis in eam rem Cancellario, Marescallis Mommorencio, & Vieuilla, & Moruillerio, ac postquam petitiones immodicas Hugonotti vertebant in modestiora quædam postulata, Comestabilis ipse, cum filio & Marescallo Cossæo Parisiis prodiens, cum Principe tribusque Coliniis de concordia agit, abscedítque spe abruptâ, amaris à Castilonio Cardinale verbis perstrictus. Interim rebelles multis aucti copiis, oppida ad amnem supra infraque posi-

La Noüe. Gentiu Louese

ta

ta capiunt; Iamque ciui visa inedia intolerabilis, regias partes molestius adurgebat; Comestabilis moram & cunctationem Parisienses incusant, qui ipsorum incommodo bellum protraheret; imo fidem sugillant, obiiciuntque Coliniorum affinitatem, & ægrè Regis reuerentiâ à tumultu abstinent & seditione. Comestabilis tametsi haud modicam ex cunctatione spem concepisset; nam hostibus pecunia deerat, & frequentes Regij conueniebant; tamen ne querelas nimium aleret; cùm iam in vrbem venissent peditum quindecim millia, equitum tria, & Andelotius magnam hostilium copiarum partem vltra amnem duxisset, statuit leui aliquo prælio suæ famæ consulere, querelas compescere, hostisque audaciam vno facto infringere. Comperto igitur Principi superesse duntaxat mille & ducentos pedites, atque equites mille & quingentos, die Nouembris decima educit copias, componitque ad prælium. Condæus deliberatione in ipso articulo cum Tribunis inita, auctor fuerat pugnæ conserendæ; quippe aliam salutis viam haud patere, impares esse admodum copias; sed diem arctis conscribi terminis; primâ dimicatione non haberi numeri rationem, cum sua quemque fortitudo moueat, animusque incendat, mox represso impetu & numero post atrocem pugnam præpollente, noctem futuram subsidio, intercessuram mutuis stragibus, & protecturam victos vmbra caliginis. Cæterùm nihil periculosius quam sub oculos hostis recedere; id assiduâ belli experientiâ comprobatum; longéque tutius irruenti armato obuertere frontem quam tergum. Pugnâ persuasâ disponit aciem; præmissisque variis velitationibus, in Comestabilem vniuersum martis pondus incumbit. Ducebat is alam dextram, læuam Aumalius, & tege-

CAROLVS IX.

CAROLVS IX.

bat patrem Mommorantius Marescalus, cum octo grauioris equitatus turmis. Admiralius deturbato equitum agmine, & euersâ Parisiensium acie, cum Cossæo pugnabat, cùm Princeps magno impetu in Comestabilem rapitur; at cùm occurreret Mommorancius, atque irruentem aggrederetur ad latus, copias ipse diuidit, partem Mommorancio obiiciens, partem eodem impetu in Comestabilem agens. Ita simul Mommorancij Pater filiusque, pari animo ac fortitudine, sed euentu longe dispari dimicant. Mommorācius postquam oppositum agmen disiecit; Admiralium impetens, fundit ac fugat, péditemque obiectum proterit; latè victoriam qua ageretur circumferens. At Comestabilis sortem longè aliam experiebatur; eius equitatum primo congressu Princeps euerterat, & ipse tot inter hostes solus propemodùm, fixus in vestigio pugnabat fortissimè, animi robore infirmitatem corporis fulciente. Circumfusi hostes furore summo pugnantem impetunt; iam venerandus & generosissimus senex, clauâ ferreâ caput saucius erat, iam quinque plagas ore exceperat, quod apertum patebat plagis atque aspectibus, nec dum remittebat dexteram à prælio; cùm vnus hostium Stuartus propè accedens sclopeto breuiore explosо, inter humeros loricâ perfossâ, tres glandes immittit. Eo ictu Comestabilis sternitur, nec inultus tamen, quippe ad Stuartum versus, capulo ensis os tam validè verberat, vt tres ictu dentes excusserit. Ad eius casum recrudescit pugna; Aumalius, Damuilla, ac Tribuni cæteri ad eum seruandum magno impetu aduolant; contra Hugonotti instauratâ audaciâ instaurant prælium, erepturi Principem quem premebant admodum Regij. Et incalescebat pugna atrociter, cùm nox superuenit, obiectísque

Comestabilis saucius.

tenebris

tenebris dirimit odia. Regij Comestabilem expeditum ab hoste referunt; Hugonotti Condæum eripiunt; tamque opportunè, vt centesimo passu sub sessore equus defecerit. Admiralium suus etiam equus in discrimen egit, admorso fræno in medios hostes abripiens, latuitque æstu pugnæ, donec se ad suos recepit. Cæsi ex Orthodoxis octingenti; ex Hugonottis mille supra centum, in quibus Comes Susanus, Salxius, Canius, Vidamus Carnutensis, & Vidamus Ambianensis cum filio. Victoriam singulæ partium sibi tribuerunt; quamquam melior haud dubie superior fuit; & consentiunt omnes diremptam nocte victoriam, lucémque ademptum, cùm iam Orthodoxi hostem depellerent. Sed Hugonottis audacia pro victoria fuit, qui neutiquam strage perterriti, cùm reuocatum Andelotium excepissent, circa vrbis portas decurrerunt, impunitatem temeritatis, cum nullus prorumperet, rati certam palmam. Et quidem Regios Comestabilis mors continebat; qui die pugnam consequente animam egit, anno ætatis octogesimo; quorum sexaginta quinque in famulatu quinque Regum impenderat; vir prudentiâ Clarior quàm felicitate, qui regendis animis quàm armis aptior, quatuor Regum potens, quatuor prælia profligauerat; victorque consiliis, vincebatur ferro; adeo vel fortuna virtuti inuidet, vel dotes Deus immortalis spargit, rarò in vnum omnia congerens, vel negligebat vulnera armis infligenda, quæ ipse prudentiâ suâ persanaret post modùm; maiori laude remedij, quod desperato morbo occurreret. At fremente inuidiâ honestissimè desiit, pro Rege, patria & religione occumbens, & quidem victor, quod solatium est mortis rarissimum. Funus illi sumptu magnifico à Rege curatum; eiúsque cor in sacello Cœle-

CAROLVS IX.

De la Suse. De Saux.

CAROLVS IX. stinorum ad cor Henrici Regis appositum; ne distinguerentur, quæ tanta mentium consensione conuenerant.

XVIII *Raitri Condæo adiuncti.* Hugonottis, postquam decursione ad portas erecti sunt animi, nouum consilium placuit, vti ad excipiendos Raitros Germaniam versus contenderent. Cùm tumultuari inciperent, legatos ad Protestantes miserant, qui oppressæ religioni suppetias flagitarent; ac tametsi Regina Lausacum ad eosdem legauerat; atque à fœdere hostium, Saxonem, Brandeburgicum, & Badensem abduxerat, tamen Federicum Palatinum auocare haud quaquam potuerat. Hic misso in Franciam viro, qui exploraret, an Hugonotti ambitionis causâ, an Religionis bellum suscepissent, cùm is retulisset religionis gratiâ bellum conflatum, Casimiro filio facultatem fecit legendi militis; legerátque is septem Raitrorum millia, peditum tria, mille nobilibus sponte accedentibus. Quos Hugonotti vti exciperent, Castris Sandionysio motis, versus Campaniam tendunt, plerasque in incessu vrbes expugnantes, ac diripientes. Hærebat vestigiis exercitus regius, cui præfectus cum summo imperio Dux Andegauensis, adolescens primo ætatis flore conspicuus; nam agebat annum decimum sextum, virtutum omnium concitata ingenti spe, ingenio, animo, indole, & religionis cultu natalia ipsa condecorans. Cæteri Duces in exercitu erant, inter quos Guisius & ipse adolescens, summa cupiditate laudis incensus, & paternæ, quà gloriæ æmulus, quà vindictæ cupidus. Agitatis interea de pace colloquiis ac reiectis; Condæus euasit in Campaniæ fines, inde Lotharingiam tenuit; at confirmatis suorum animis, quos tædebat diuturni molestissimique itineris, audit Palatinum in proximo agere. Nusquam opportunius subleuata est factio; de-

fessum militem spes destituerat; omnes extorres è patriâ, in hostico, sine alimentis, sine auxiliis, tam progressu vetito quàm regressu, cùm nec amicus nec inimicus occurreret, quasi in desertâ solitudine, inopes consilij agitabant. Imò sibi vt consulerent singuli, qui vniuersi non poterant, in proximam Flandriam atque Germaniam confugere miseri statuebant, nouosque lares calamitati suæ componere: sic desperantibus dum erigunt animos Condæus & Admiralius, ille humanitate promiscua & iocorum amœnissimo lusu; hic graui sermone Christianæ patientiæ & militaris gloriæ studium inculcans, postquam duos dies opperiendo frustra consumpserant, tertio paucis milliaribus Palatinum abesse accipiunt: quo animi gaudio, quàm effusâ lætitiâ, Franci Germanos vt seruatores consalutauerint, legenti perpendendum relinquitur: at Duces in eo gaudij sensu sollicitudo noua inuadit. Receperant se centum aureorum millia numeraturos, cùm Germani accederent; nec Principi duo millia erant. In iis augustiis Condæus ad Francum militem habet concionem; proponit quid promissum Germanis sit, quàm inane ærarium; vnam suppetere occurrendi malo rationem, si ipsi suo quisque peculiô, quantùm vires ferrent, largirentur in publicum, & se priuatis orbarent commodis, vt communem causam sustentarent. Tum facto sermonem excipit, factumque argentum, & quidquid in pretio ipsi erat, apud Ministrum deponit; detracto etiam digiti annulo; Admiralius similiter argentum contulit, Ducésque cæteri, tantâ gloriæ æmulatione, vt exemplo in singulos propagato, nemo in exercitu fuerit, quin benignè necessaria sibi ad communem causam detraxerit, ipsis etiam Lixis atque calonibus aspirantibus in exemplum laudis. At-

tamen

CAROLVS IX.

CAROLVS IX.

tamen tertia pecuniæ pars vix soluta; nam numerantem non voluntas sed facultas defecerat. Nec eiusmodi facinus in quacumque gente obuium est, vt exercitus, miser & calamitosus, integro & opulento stipendium soluat, milésque sibi de necessariis detrahat, cui vnus militandi scopus cupiditas: adeò Francis nulla virtus est ardua; quanquam in causâ aliquoties peccant, de qua ducibus credunt, de facto admodùm vno solliciti. Eo pacto capiti contendenti membra cætera collaborabant, prouincias distrahentibus motibus. Et verò factioni momentum ingens accessit Rupella, quæ ad rebellium transiens partes, ad extrema ætatis nostræ tempora, perduellionem aluit, fouitque hæresim; deploratis sæpissime rebus asylum & salus, consiliorum auctor & scelerum, quibus Francia tot annis vexata ac laniata est. Ea vrbs hactenus in officio hæserat, quanquam plurimi ciues Hugonotti forent, stabatque nisi Iarnaci prætoris auaritia, & Trucharesij primarij Consulis peruersitas præcipitassent hærentem. Administratur à primario Consule Ciuitas, & Blandinus qui dignitatem gerebat, admonuerat regem caueret ne Trucharesius sibi succederet, sed Iarnacus donis Trucharesij captus, apud Regem contenderat vti is Consul diceretur; se ipsius fidei prædem constituens, cui Rege assentiente Trucharesius extemplo spem Iarnaci fefellit, non Blandini metum; nam cum Principe communicatis consiliis Santerminiam eius nomine legatum admisit ciuésque in Principis verba iurare adegit; quanto Francicarum rerum detrimento, constabit ex tota bellorum quæ secuta sunt serie. Statim Santerminia Rheam proximam insulam occupat, vastat Pictones inferiores, totamque viciniam cædibus miscet atque incendiis. Aquitaniam Monlucius

Rupell. ad e. fcbe.

Iarnac Le Maire

Sainte ermine.

Ré.

cius vindicabat à motibus, Hugonottorum hostis indefessus, nec ætate strenuitatem animi retardante; Lectoram Fontraillio, Duci aduersarum partium solerter eripuit, & deturbabat ab Aquitania cæteros, nisi ab aula datus esset præturæ in Aquitania consors Fuxius Candala, euanescente auctoritate vbi distrahitur. Inferiores Lugduno prouincias designati à Condæo Duces tuebantur in tutelam partium; Coccitaniam Crossolius Acerius; Phocensem prouinciam Cipetra Comitis Tendani filius, Delphinates Mombrunus, Vice-comites Petrocorios. Ii sex millia hominum, patratâ ad Conacum victoriâ, & captâ Blesiâ, ad Condæum duxerant. Louesa in Burgundia Matisconem tenebat, prædamque opulentam à vicinis oppidis rapiebat, cùm Niuernensis in Pedemontio scripto exercitu, Pio Pontifice mutuante pecuniam, ex improuiso Matisconem obsidet, ac muris medio flumine verberatis, Louesam ad deditionem cogit, pergénsque in Campaniam, Duci Andegauensi exercitum tradit. Quippe de summa rerum ad Carnutum vrbem agebatur.

CAROLVS IX. *Fontrailles. De Foix Candale. Crussol. D'Acier. Les Vicôtes.*

Condæus post adiunctos Germanos, constituerat per institutum iter regredi in Franciam, ac Belsiæ agrum occupare; quo regionis feracitas & Aureliæ vrbis angustiæ reuocabant. Nam Aureliam Valleta, & Martinengus dux Italus, premebant admodum, agebántque in deditionis periculum. Ergo exercitus per Campaniam in Belsiam venit, & post Aureliam liberatam, cùm exercitus Regis, munimentis tectus abstineret à prælio, metúsque ageret fœderatosne diuturniore mora res suæ collabererentur, Carnutum vrbem Belsiæ superioris, oppugnare aggrediuntur; eo Consilio vt vel ad pugnam hostem elicerent, vel si temperaret, vrbem ipsi caperent, Parisiorum magno incommodo;

XIX. *Pax Carnutensis. La Beausse. La Vallette. Chartre.*

CAROLVS IX. Ann. 1568 *Lignerei.*

do, & famâ partium suarum haud modicâ. Est Carnutum ad Euram amnem, vrbs ampla, sed situ ad muninenta incommodo, ad expugnandum haud ardua; propugnabat eam Lignerius vir fortis, cum bellatorum quatuor millibus, qui suorum obiectu Corporum erigerent propugnacula, hostemqne pellerent. Nec virorum fortium desideratum officium est, assiduis eruptionibus hostem diuexabant, murum tormentis dirutum ductis aggeribus tuebantur; nullam quietis partem capiebant, nullam permittebant, diu noctuque obsidentium opus conturbantes. Accedebat Mariæ Deiparæ tutela & defensio constans, quæ ab vrbe condita religiosè ab ciuibus culta, sæpe implorata calamitatem depulerat; eoque articulo spe certissimâ complebat omnium animos; affirmabantque ciues, statuam Deiparæ supra portam positam ab Hugonottis tota obsidione appetitam, innumeris scloporum glandibus, illibatam stetisse; commonstrántque spectantibus loculamentum imaginis pluribus ictibus violatum, Dei Matre tam fictam statuam quàm viuas tegente, & arcanum miraculum aperto prodigio comprobante. Interea Regis exercitus sui propositi tenax, hærebat vltra Sequanam, Valeta ad carpendum hostem immisso. Ille ductis septingentis equitibus, improuisus castris hostium aderat, tollebat pabulatores, intercipiebat cibaria, & tranquillitatem militis turbabat. Semel cùm Hugonotti sancti Mathurini ædem diripuissent, Deo vindictam Valeta pollicitus, atque opima ex sacrilegorum, ductore spolia, in eos irrumpit in eâdem æde epulantes, & Ductore manu propria iuxta quàm vouerat cæso, internecione reliquos delet. At infixum aculeum vt Admiralius tolleret, bis mille quingentos equites legit ex copiis, curamque omnem ad Valetam

oppri

opprimendum intendit. Et verò quamquam vigilantissimum ducem, opprimebat subito impetu, raptis cæsisque excubiis, & aliquot Italorum turmis procella discusis; nisi Valeta imperterritus, derelictis hosti impedimentis, quingentis equitibus in discrimine cæsis, se fortiter recepisset, fronte obuersâ identidem, & alacritatem hostium retundente. Amoliti eam molestiam, vrbi nouum incommodum parant; aggressi Euram amnem reuocare ad primum alueum, & ciuitate amouere; quo haud ægrè patrato, multis commodis vrbs destituebatur: Quamobrem Regina pacis mentionem iterum iniicit, & assentiente Condæo, conueniunt ab Rege Biro, & Henricus Mesmius; ab Hugonottis Odetus Castilionius, ante Cardinalis, Telinius præclarissimus adolescens, ab Admiralio designatus gener, & Bucauanius, qui in conditiones statim consentiunt Regina amplè postulatis hostium annuente. Verùm vtrobique pacem propositam disturbabant plures. Reginam Legati Pontificis, Hispani Regis, & Senatus Veneti incusabant, quod morbum indulgentiâ aleret; *quid tam multis actum fœderibus, nisi vt hæresi licentia maior, & effrenis solueretur in quodlibet nefas impietas? Non ideo latas suppetias missaque auxilia, vt primo belli motu quiescerent arma; ducendam rem ad exitum, & plagam immedicabilem ferro excidendam.* Idē declamabant concionatores in pulpitis, & Reginæ consiliarios in suspicionē hæresis adducebant palam. Similiter in Castris Admiralius inuehebatur in pacem, affirmabat *Proponi toxicum melle inuolutum; latere sub benignitatis laruâ insidias, & obruendos se postquam arma posuerint.* Nec diuersa intonabant Ministri auribus; *profligatam religionem, perditam factionem, & imminere miseris certam perniciem.* Nihilominus

De Mesmes. Teligny. Bichauanes.

CAROLVS IX. propositum fœdus perfectum est, Regina de querelis parum sollicita; modo rem ipsam & Consiliorum finem obtineret; Condæo præterea quietem & otium præoptante; ac Hugonottis nobilibus ad tranquillitatem domesticam aspirantibus: nec Casimirus leue fuit momentum, compertâ Hugonottorum penuriâ, & stipendiis, si pax coalesceret, persoluendis. Ita mense martio promulgatæ conditiones atque acceptæ; quarum erant præcipuæ, vt Ianuarij edictum instauratum foret ac inuiolatum; Hugonottis bona, & dignitates restitueretur; Principi & fœderatis nulli damno verteret proximum bellum; arces atque oppida restituerent Regi, ipse Germanis stipendium soluerer; recepturus pecuniæ partem ab Hugonottis; vtrinque dicto tempore soluerentur exercitus. Continuò per eam pacem liberatum est Carnutum; redditæ ab Hugonottis Aurelia, Blesia, Charitas, Suessio, & Antisiodorum; data Casimiro stipendij pars, in alteram partem prædes designiti; isque tandem remissus in Germaniam. Quod vnum maximè Regina intenderat, rata pacem incertam & nutantem graui & ærumnoso bello præponendam. Verùm cum nulla concordia animos conciliasset, sed larua tantum pacis & persona odiis inducta, extemplo abiecta est larua, atque ipsa odia deteriora prioribus proruperunt.

XX. *Tertiũ in Hugonotos bellum.* Ac primò conditionibus non satisfactum est; Rex Heluetios Italosque retinuit, Condæus oppida plurima haud quaquam restituit; in quibus Sancerra, Vezelæum, Montalbanum, Cadurci, Castrum, & multæ in Viuaresiis & Rutenis arces, & Rupella prætorem ab Rege missum excluserat. In agris atque vrbibus ab vtraque partium cædes dirissimæ patrabantur; Coquevilla in Belgium profecturus, vti Orangio stipendium faceret,

ret, Sacerdotes haud paucos inauditis cruciatibus necauerat; ipse postmodùm deleto milite à Cossæo captus, & Parisiis truncatus capite. Contra Hugonotti in plerisque vrbibus necabantur, leui occasione arreptâ, passim quasi victimæ publicæ & bidental teterrimum, & furore plebis, & sententiis Iudicum mactabantur. Vna Cipetræ cædes, quia iniquissima, Hugonottos omnes efferauit. Is dum Nicia reuertitur, Salutato Sabaudiæ Duce suo affine, cum triginta equitibus; primùm insidiis positis ab Villanoua Arcyo impetitus, dein cùm eis expeditus Forgas in proximum oppidum confugisset, irrumpente cum trecentis equitibus Villanoua, cum comitibus trucidatur, triginta perfossus ictibus. Amanzæus haud multo post, Andelotij legatus, vir præter religionem, virtute multà spectabilis, in ædium suarum limine dum puellam filiam manu tenet, sclopeto perimitur. Ex cædes Condæum & Admiralium in noua belli consilia impulerunt. Agebat Princeps Noyerij, quod oppidum in Burgundia; Castillone Admiralius, haud procul, & clandestinis nuntiis de communibus rebus deliberabant. Iámque in Consilio Regis eorum pernicies erat constituta; quippe in eam Regina prorsus incumbebat, seu tandem zelo religionis permota, seu gnara nullam regno quietem futuram, dum ea factio vigeret; Imò cùm Admiralio fidem habere haud posset, verebatur ne si semel in Regis animum se insinuaret, ipsam atque authoritatem obtereret. Eam in rem ex addictis sibi capitibus, consilium arctius legit, quos in secretiori conclaui cum Rege de publicis rebus consuleret: ij erant Dux Andegauensis, Hospitalius Cancellarius, Ludouicus Lansacus, Ioannes Moruillerius Episcopus Aurelianensis, Albaspina Episcopus Lemouicensis,

CAROLVS IX.

Cipierre.

Villeneuve.

d'Arcy.

d'Amazay

Noyers.

Carolus IX.

uicensis, Renatus Biragus, ac Villaregius. Imò cùm Hospitalius palam Hugonotico bello intercederet, siue publicæ tranquillitatis cupidus, siue vt vulgo est creditum, quod in Hugonottos propensior cum iis clàm de fide sentiret, Regem ab eo abalienauit; & abscedente in rusticam domum, sigilla repoposcerat, ac Moruillerio tradi curauerat. Mox vt consiliis causæ species prætenderetur, Rex à Principe flagitat, vt promissa trecenta aureorum millia in Germanorum stipendium soluat, exigenda ab iis dumtaxat Hugonottis, qui cum ipso in armis stetissent. Id cùm Principi videretur iniquum, nec erat eiusmodi in pactis adscriptum; & tam graui mulcta indicta commilitonibus, defensio in posterum vetabatur; Epistolam ad Regem cum libello supplice mittit, in quo omnes expostulandi causas proponebat, sanè liberiùs atque audacius quàm deceret subditum. Etenim versabatur in præsenti periculo salus; consulebat Noyerij Princeps cum Admiralio, ignarus se ab copiis Regis circumscribi, & feræ instar reti inuolui. Quippe Reginæ visum erat opportunius vtrumque capere, nullo strepitu; eamque in rem circum armatos instruxerat. Mompenserius, & Martiguius transitum Ligeris prohibebant; Guisius erat in Campaniæ finibus, Martinengus progressus Aureliâ, quasi mutatis hospitiis, ad Burgundiam accedebat sensim; & in ipsa Burgundia Gaspar Tauanius Aumalij prætoris legatus, curam inuadendæ prædæ susceperat. Interea Princeps per repetitos nuntios de periculo certior, Augusti die vicesimâ quintâ, vna cum Admiralio Noyerio noctu proficiscitur, equitibus centum viginti comitantibus: properantem abductæ simul feminæ morabantur; Principis coniux & ipsa prægnans, cum liberis, quorum

Tauanes.

tres

tres vagiebant in cunis, Admiralij filia, duo preterea filij, & ex fratre Andelotio nepos; è nutricum sinu nondum missi; turba miserabilis, tam ad fugæ festinationem quàm pugnæ moram inepta. Eo comitatu Ligerim ad Sancerram transit, vado forte obuio, quod èxtemplò aquis obrutum est; relicto Boysio Centurione qui cum ducentis equitibus fugientem tegeret; isque Martinengum & Chabanum tandiu detinuit, donec Princeps cum Comitatu, transmisso amne, veniret in Pictones; inde Rupellâ magno ciuium plausu exceptus. Simul in eam vrbem Ioanna Nauarra cum liberis Henrico & Catharina confugerat; â Rege Parisios per Fenelonem amicè euocata; sed erat suspecta omnis beneuolentia quæ non saperet hæresim, cui se totam resque suas permiserat. Cùm profugit Admiralius, Odetus frater agebat in Castro Brelæo, ac tantum non oppressus, ægrè ad Normanniæ oram euasit; hinc nauigio in Angliam transmissus, magno post commodo factioni futurus. Andelotius priuata negotia in Britannia gerebat, statimque traductus ad publica, primùm nobiles plurimos coëgit ex admotis Prouinciis; Vidamos Carnutenses, Lauerdinum, Mongomcrium, Noüam, Monteianem, Rabodangium, aliosque; mox equitem pedit émne ad quatuor millia, quibus fretus copiis, quamquam à Martiguio multùm imminutis, vado Ligerim transit, pergitque in Pictones quò partium vires confluebant.

CAROLVS IX.

Chabã.

Fenelon.

Et ij extemplò felicitatem prorogandam rati, Pictonum vrbes quà vi qua deditione inuadunt; Niortium, Fontenaium, Sammaxentium; & effusi in Santones, vrbem primariam, cæterasque leui opera capiunt; Mox Blauio excepti, quo in Garumnã influit Durauius; postremò Inculismâ; quã vrbem obsidione expugnauerat Admiralius; vt is imperio

XXI. *Hugonottorũ progressus.*

CAROLVS IX.

Inculisme Catholici cruciati.

imperio per amplas Prouincias latè constituto, Themistoclis dictum vsurparet; *Perieramus nisi periissemus.* Mox tyrannide stabilitâ, ea immaniter in orthodoxorum cædem abusi sunt. Inculismæ sæuitum præcipuè, quodam priuilegio dignitatis, quod ea in vrbe sedem Admiralius fixerat. Selecti ex Sacerdotibus aliisque fidei zelo insignibus, quorum supplicia crudelitatem explerent; quidam sclopetariis in scopum propositi, postquam truncati membris variis essent; alij humo viui infossi; pars igne lento tosti, aut candente ferro & oleo feruente; aliquot bini in os conuersi, arctè reuincti sunt, vt alimento detracto, fame adigente & dirâ necessitate, se vorarent mutuò; quatuor ad trabes illitas sulphure alligati, qui incensis trabibus nocte lucerent; visique milites ad eas lucernas alea ludere. Ipse Admiralius se iis spectaculis oblectabat; scribitúrque ab vno morientium de futuro fato admonitus. Is Michaël Grelletus, Franciscànus, qui cùm ad mortem raperetur, ad præsentem Admiralium conuersus, testatúsque inconcussam fidei suæ veritatem, adiunxit eundem exitum ipsi imminere, quo Iesabella occubuisset, illa Prophetarum peremptrix sæuissima; *nam*, inquit, *per fenestram in pauimentum proiectus trahêris ad patibulum, tuoque corpore, seu viuo seu mortuo eos cruciatus feres, eam ignominiam & immanitatem quàm modò contra innoxios Dei famulos promis.* Et diuino spiritu pronunciatam pœnam comprobauit euentus. Res adeo prosperas & alia promouebant. Quippe Elisabetha Regina Angliæ, ab Odeto Castilionio persuasa, in religionis subsidium, centum aureorum millia, tormenta sex, & copiosum puluerem miserat; Rupellenses prædâ opulenti octoginta nummorum millia suppeditauerant; & ex

Grellet

prouin

prouinciis expectabantur supplementa militum, maximè ex Occitania. Nam Acerius ex ea prouincia, Phocensibus, & Delphinatibus legerat octodecim peditum millia, equites circiter septingentos, ducebatque in Pictones. Is Rutenos, Cadurcos, & Petrocorios transmiserat, breui incolumis euasurus in Sanctones, cùm haud modica clade afficitur. Rex dum exercitum instruit, quem Andegauensi fratri committeret, Mompenserium legatum dixerat, adiunctis Guisio, Brissaco, Martiguio, Matignonio, Vassæo, & Charrio; qui Acerij copias carperent, & momento, si quod esset propitium, inuigilarent. Id Hugonottorum Ducum vel seueritas vel discordia illico præbuit. Primum agmen Mouuansius & Peregorda ducebant; postremum Acerius; iíque inter se longiori spatio progrediebantur; contentione orta inter Mouuansium & Acerij fratrem, & neglecto hoste vti infirmo. Visa res Mompenserio ad insidias commoda; qui & ipse ad eorum latus incedebat; primum agmen ducebant Marriguius, Brissacus, & Guisius; alterum ipse; & pernoctabat in pago Mensiniaco Mouuansius, Petrocoris haud procul. Tum Brissaco, studio pugnæ nusquam non ardenti, Mompenserius tradit lancearios mille & ducentos, totidem sclopetarios, qui tentarent Mouuansium; dum ipse Acerium simulato prælio distineret. Cessit ex voto res, Brissacus cùm hostem pagi muris tectum primo diluculo nequiret perrumpere, recessum fingit, latétque proximi montis obiectu: at Mouuansius contra Peregordæ sententiam, ratus hostem profectum, ex pago prodit, militem Riberacum celeriter ducturus. Vix in planitiem apertam prodierat, cùm irrumpit Brissacus, & equitatu in peditatum inuecto, quanquam pugnantes egregiè magnâ strage fundit; cæsi hostium Duces,

CAROLVS IX.

D'Acier.

Acerij copiæ immunutæ.

Mouuans.

Peyregourde

Mensignac.

Perigueux.

ces,

CAROLVS IX

ces, Mouuantius & Peregorda, & duo peditum millia; paucis in proximam siluam dilapsis. Acerius cum reliquis copiis ab excurrente celeriter Principe exceptus est. Rupellani interim modicam instruxerant classem, qua proximas oras peruastabant, & infestabant Oceanum, captis mercatorum opulentis nauibus, & ditati prædâ vberrimâ. Iidem vrbem sancti Michaelis in Pictonibus, ad mare positam, quæ vulgo in Eremo dicitur, tandem capiunt, post tertiam oppugnationem; cæsisque incolis tum profanis tum sacris, diruunt prorsus atque euertunt; sícque altas radices in iis tractibus immittebat hæresis, quas postea tot ærumnæ positæ, tot partæ victoriæ haud reuellerent.

S. Michel en Herm.

XXII. At Rex in grassantem luem, primùm edictis, mox armis pugnabat. Cultum omnem religionis præter vnum orthodoxum vetuerat, pœna capitis indicta, iussisque ministris Regno exulare. Tum exercitum scripserat, quem fratri Andegauensi cum summo imperio tradit, in quo viginti peditum millia, equitum septem; Iamque ad Castellum Heraldi Nouembri ineunte Mompenserij copias Andegauensis exceperat. Erat Andegauensis summa expectatione in vniuersa Europa iuuenis; ore pulcherrimo, & totius corporis conformatione, quæ deceret principem, animosque vel spectata caperet: animo insignibus dotibus exaggerato; in quo ardor gloriæ, ambitio militaris, laborum patientia, summa humanitas, magnanimitas regia, fortitudo intrepida; & quæ Martis strepitum haud quaquam dedecent, litterarum cognitio haud vulgaris, & eloquendi facultas mirabilis. His virtutibus interserebant se aliquot næui; amor voluptatum, & effusa in suos liberalitas; verùm & ij condonabantur ætati, & nocebant minùs, cùm delicias negotium belli expungeret, & effusa

Regis exercitus Hugonotis oppositus

dona

dona excusarent omnes, pars iis ditati, pars in spem erecti. Tantis igitur virtutibus fretus, nihil ardentius expetebat quàm prælium, quo nascens virtus, gloriæ signo insculpta quodammodo, illuceret splendidiùs, & palmis sequentibus fundamentũ firmius sterneret. Nec Condæus refugiebat à præliando, iam instructus viginti quatuor peditum millibus, & equitibus paulo infra quatuos millia; veritur ne penuriâ stipis deflueret miles, aut, si factâ opinione metus recederet, vrbes deficerent. Ita vno imperatores ambo consilio, quod rarissimum est, bellum administrabant; optabantque pugnã, non adeò iuuenili impetu, quàm præcogitata suarum rerum vtilitate. Et omninò dimicatũ ibant, paribus animis ac propè viribus, nisi hyemis iam prouectæ acerbitas, eo anno quã superioribus lõgè asperior, votis intercessisset, ac bis accinctos in prælium diremisset. Prima occasio Pamprouij, qui pagus ad Lusinianũ, oblata est. Vterque exercitus Lusinianũ tendebat, vbi ager ad metandũ castra feracior; & ab vtroque missi tribuni castrenses, qui Pamprouiũ occuparent; ij cùm simul aduenirent, seque mutuò pellerent, adest Admiralius cum Andelotio, adductis quadringentis equitibus, & ex altera parte Martiguius cum octingentis lancеariis. Admiralius imparẽ cùm se aduerteret, Condæum è vestigio arcessit, turmãque in colliculo collocat; nec Martiguius in eũ inuehi ausus est, ratus vltra collem vniuersum protendi exercitum. Ea opinione seruatus Admiralius aduolantẽ admittit Principẽ, & fretus totis copiis, in Martiguiũ, similiter impetũ sustinet, existimans totum exercitum confluxisse; ita ludente humanas res prouidẽtia, & per metum mutuũ mutuę cædi parcẽte. Attamẽ Catholicis clades imminebat, iãque velitabantur Hugonotti, cum nox offunditur. Tunc Marti

CAROLVS IX.

Pamprou.

CAROLUS IX.

Iaseneuil.

Martiguius conscius imbecillitatis, ab stratagemate petit subsidium; tympana iubet ad Heluetiorum morem pulsari, ignes plurimos suscitari, & iuxta sepes incendiarios funes adstrictos ardere; tum silentio turmas recipit Iaseneulium, vbi Andegauensis cum toto exercitu metabatur. Die consequenti Condæus animaduerso errore, partem Catholici exercitus opprimere statuit, quæ Sansæi agebat, alterâ à castris leucâ; & prima luce cum totis copiis in eum pagum mouit. Cæterùm error nouus humana consilia iterum lusit; dies nebulosus admodùm erat, & occurrebat progredientibus biuium altero itinere Sansæum ducente, altero Iasseneulium; primum cum priore agmine ingreditur Admiralius, alterum cum secundo Princeps, & quidem incautus; atque improuiso totis Andegauensis castris obiicitur, qui ipsa nocte Sansæo copias euocauerat. Condæus deprehenso errore, & ignarus vbinam gentium Admiralius ageret, fortitudine temeritatem emendans, extemplò geminos illos colles ad viæ regiæ latera occupat, locatque equites veluti conserturus pugnam. Nec secus Andegauensis, explicarat copias, instruebat ad pugnam iámque tormenta exploserat. At Condæus incredibili diligentiâ; fumi caligine campum obducente, ab vno colle in alterum, fossam ducit, ponítque aggerem ad peditem propugnandum. Interim Admiralius, tormentorum fragore audito, repetitis vestigiis, festinat ad Principem; & die toto vterque exercitus hærens in munimentis, ne loci commodo destitueretur, ab vniuersâ pugna abstinuit, donec Hugonotti ad Mirebellum regressi, oppidum capiunt, Catholici versus Pictauium recesserunt ad opportuniora hospitia. Nec ideò cupiditas pugnæ deflagrabat; quippe Hugonotti vt transitum Ligeris

occupa

occuparent, imminebant Salmurio, & Andegauensis auctus quatuor hominum millibus, quos ab Occitania Ioyeusa adduxerat, instaurato pugnandi studio, vt hostem auocaret Salmurio, recepto Mirabello ad cingendum Laudunum approperat. Et eo non indiligentius Princeps vertit, copiásque ad suburbia explicat. Campus erat excipiendis copiis admodùm capax, inflammati animi partium, eadem cupiditas, pares propemodùm vires, & Andegauensis disposuerat ad pugnam aciem; cùm intemperies elementorum belli insaniam temperat, & cæli inclementia frangit cædis libidinem. Intensissimo frigore Cælum Solúmque inhorrescebant, solido gelu omnia constringebantur, diebúsque proximis tenuis humor fusus è nubibus & summa humo adhærens, vi frigoris sic congelauerat, vt non equi modo sed ægrè homines stare pedibus in vestigio possent; lubricâ crustulâ, & præcipitante ad casum. Ita equites in turmas dispositi sine graui lapsu haud se mouebant; pluribúsque crura aut brachia tum luxata tum fracta, hostium armis cessantibus. Attamen per tres dies continuos in naturam furor belli pugnauit; stabántque in armis oppositæ acies, operientes vtra prior loco se moueret; sed inexpugnabili quem elementa ponebant obice, primus Andegauensis recessit, ad fouendum militem perditum gelu; mox sequutus Princeps; tantáque fuit eius calamitatis atrocitas, vt frigore in Hugonottis tria millia militum, in Orthodoxis non pauciora absumpta sint, adeò marti præter ignem & ferrum, sæuiendi suppetunt instrumenta.

CAROLVS IX. *Dunmur.*

XXIII *Pugna Larnaconsis. Bassópierre.*

Nouus annus remittebat hyemem, cùm Andegauensis copiis in supplementum admissis (nam Tendius tria Phocensium millia, duo Reitrorum Raingrauius & Bassom-

CAROLVS IX.

Château neuf.

Anno 1569

petra adduxerant) ad pellendum hostem castra mouet; quippe & frigore & defectionibus crebris imminutæ erant Principis copiæ. Eas inter & Regias intercedebat amnis Carentonus, quem vt transmittat Andegauensis, Castronouum pulso Hugonottorum præsidio capit, oppidum Inculismam inter & Conacum, ad amnem positum, sed ponte antea ab hostibus deturbato, qui accuratè vlteriorem ripam toto exercitu defendebant. Nam ad pontem duas legiones Admiralius locat, cum octingentis equitibus, tum cum primo agmine recedit Bassacum, Principe Iarnaci hærente, paulò vlterius quantum leucæ est spatium. Andegauensis vt stratagemate conficeret transitum, Conacum versus quo fluebat amnis exercitum ducit, ac tentato ea parte transitu, ab Admiralio se repelli facilè patitur, hærétque quasi inops consilij; donec nocte oborta, summa celeritate Castronouum regreditur, ac Biragi sedulitate, refecto ponte vetere, nouóque ex nauigiis addito, nemine prohibente, serenâ nocte, & nitente Lunâ, transmittit exercitum. Simul hostem aliâ fraude fefellerat; nam in monte spectabili deposuerat sarcinas, adiunctis octingentis peditibus & quadringentis equitibus, qui metantes latius vniuersa castra repræsentarent. Dies Martij decimus tertius illucebat, iámque hora ab ortu Solis effluxerat, cùm Catholicis festinantibus, eorum transitum Admiralius accipit, & postquam se à stupore primo recepit, Bassacum copias conuenire iubet, certus abstinendi à prælio, & recedendi Conacum. Sed illico Catholicorum impetus perturbat consilium; nam Martiguius leuiorem equitatum festinanter in prælium rapit, séque illi adiunxerant Guisius, Brissacus, Malicornius, Pompadorius, Lansacus, Feruaqueus, aliique primæ laudis cupidi; simúlque om-

nos Baſſacum irrumpunt. Admiralius ex eorum impetu colligens conflictum haud vetari poſſe, Andelotium, Noüam & Lupam, cum Pluuialti legione opponit ruentibus, dum ipſe aduenientes turmas excipit, monétque Principem actum eſſe de priori agmine, niſi veniat in ſuppetias. Noüa & Lupa dum tegunt ſocios, capiuntur à Martiguio; Pluuialti legione cæsâ, totúmque exercitum Andegauenſis adducit. Contra Princeps Iarnaco aduolat, cum equitum turmis; ſimúlque Rupi-Focaldius, Choiſius, Montander, Chandenerius, Roſnius, Rantius, Monteianes, aliíque. Verùm ſiniſtro omine dum diſponit aciem, calce equi quo Rupi-Focaldius vehebatur fortè percuſſus, effracta tibia læditur, rogatúrque à Proceribus eo caſu mœſtiſſimis, vt ſe deportari ab acie patiatur. At ille inconcuſſo animo, atque in dolorem primùm inſurgente, monſtrato vexillo, in quo appictæ erant hæ voces, *pro Christo & patria dulce periculum*; affirmánſque ſe non tibiis ſed brachiis ad pũgnam egere; nec vllum eſſe diſcrimen quin Chriſti causâ incurreret; adhortatus vt ſe ſequerentur, & victoriæ magis quam ipſius Principis ſaluti intenderent, cum Admiralio in Mompenſerij agmen irrumpit. Ad eorum exemplum inſtaurata egregiè dimicatio; & obſeruati ex vtraque parte mira præſtare, Martiguius & Andelotius; vterque dictus eques intrepidus; ſanè Martiguius viginti quinque ictus ferro excepit, notis à ferro & glande impreſſis; atque Andelotius cùm in Monſaleſij turmam irrueret, ductórem ipſum impetens læuâ ſpeculare galeæ erigens, ſimul dextrâ ſclopeto in caput diſploſo, cæſum humi ſternit. Dum ita pũgnatur conflictum auxit ac poſtmodum ſoluit Andegauenſis; qui recenti agmine circumfuſus, & ipſe fortiter dimicans, nec ſe-

CAROLVS IX.

La Noüe.

La Loüe.

Pluuiant.

Chandenier.

Monſa'es.

CAROLVS IX.

mel in salutis periculum raptus, tandem hostem fundit, pellítque in fugam. Condæus vnus fugientibus cæteris, omnium præter pugnam immemor, trecentis stipatus nobilibus in agmen lanceariorum inuadit; simúlque à duobus Raitrorum millibus impetitur; vnde oppressus numero, suis apum instar ad ipsum confluentibus reparatur inflammatis animis prælium, in eo præ cæteris memoratus quidam Verna, qui annis grauior, depugnabat ad latus Principis, cum vigintiquinque tum liberis tum nepotibus, quorum cæsi quindecim, decem capti; quasi nouus Briareus quinquaginta brachiis dimicaret; & ipse Princeps equo suffosso, cùm stare crure fracto non posset, genu altero nitens submouebat hostem; donec vnus superstes, aperta galea, se duobus equitibus tradit, à quibus dum ad sepem proximam ad quiescendum deducitur; Ecce Montesquius, Tribunus turmæ Andegauensis, retrò accedens, in ipsius caput sclopetum emittit, occidítque incogitantem; singulis facinus vituperantibus; quamquam morte Principis haud pauci gauderent. Eáque est pugna quam Iarnacensem vel Bassensem appellant; fuítque cædes nobilium maior quàm militum; nam præter legionem vnam Pluuialti peditatus abstinuit à pugna, atque in equitatum tota clades incubuit. Cæsi ex Hugonottis septingenti; in quibus plerique nobiles illustres; Chaneuerius, Turrius, Belmontius, Monteianes, & plures; capti quam plurimi, Noüa, Subisius, Corboso, Fontralla, Spondillanus, & cæteri. Ex Orthodoxis perierunt ducenti; in quibus Monsalius, Billius, duo Ingrandij, Hippolytus Picus Mirandulæ Comes; & Lignerius præclarus ille Carnuti defensor. Condæi corpus asinæ impositum, ac Iarnacum delatum, diu spectaculo fuit, mox Nauarro redditum ab Andegauensi,

La Vergne · *Montesquiõ* · *La Tour.* · *Ingrãdes.*

gauensi, Vindocini illatum in maiorum tumulum. Cæterùm quantum causa Hugonotorum detrimentum passa est ea morte tantum fortasse ipsa Francia tulit, quæ orbata præclarissimo Principe, sibi ipsa vulnus graue inflixerat; poterántque odia conciliari, quod votum erat plurium, si captus vixisset. Quanquam id erat odiorum incendium, vt restingui ne sanguine quidem ipso potuerit. Quatuor liberi superstites fuerunt Principi; tres ex Roya priore coniuge; Henricus Princeps Condæus, Franciscus Princeps Contius, & Carolus qui postea Cardinalis; vnus ex Longavilla, Carolus Comes Suessionensis, quos commemorare oportuit, in paginas posteriores haud rarò vocandos. Rex accepto victoriæ nuntio, nocte mediâ eo ipso momento cubili exurgens in maiorem ædem perrexit cum aulicis; Deo solemni cantico gratulaturus: tunc Meti agebat, promoturus Aumalij operam, contendentis ne Raitri patefactâ per Franciam viâ, se Hugonotis adiungerent.

CAROLVS IX.

XXIV Hugonotti copias reparant.

At ipsis ea victoria terrori potiùs fuerat, quàm detrimento. Etenim Acierus cum sex millibus peditum in pugnam properans, accepto cladis nuntio; eos integros Conacum receperat, & in vrbem eandem reliquus peditatus prorsus intactus confugerat; tum præcipui Duces Rupi-Focaldius, Mongommerius, Genlisius cæsi frater, Bucardus, Telinius, & Bucauanius; atque haud multò post Admiralius & Andelotius. Ac tametsi primùm clade consternati, ac charissimi Principis cæde perculsi, in Admiralium multa congererent; cuius negligentiâ incustoditus amnis hostem admisisset, quíque adductum in periculum Principem, proditum signatâ fugâ deseruisset, palámque assererent detrectaturos se tam inconsulti viri imperium; tamen Admiralij sagacitate at-

CAROLVS IX.

que prudentia ij, statim motus conquieuerunt. Haud ignarus potentiæ suæ inuideri, qua se neutiquam abdicare cuperet, mediam init viam, qua & inuidiam mitigaret, & quæsitam potentiam retineret. Ioannam Nauarræ Reginam, Rupellà arcessit, docétque nihil publicis rebus priuatisque vtilius, quàm si ipsa filium Benearnij Principem tradat fœderatis, futurum belli Ducem, & factionis Principem. Ioanna auidè eâ suscepta Prouinciâ, allocuta Duces, filium ostentat, causæ publicæ non tam defensorem, quam fortunæ totius participem; primùm quidem regio sanguine Principem; sed qui Princeps in ærumnis, in periculis foret; nec delibaret vllum potentiæ modum, quàm seruandis aliis, & promouendâ religione. Erat filius, Henricus nomine, natus annos quindecim; dignus qui factionis spem suscitaret, ardenti indole ad res bellicas facta, humanitate promiscuâ, blandâ animorum præsertim nobilium conciliatrice. Eum igitur primi Admiralius & Rupi-Focaldius in Ducem admittunt, tum cæteri omnes; placuítque ad memoriam Condæi qui pro causâ mortem obierat, Henricum filium adiungere Benearnio, vt dignitatis consors haberetur; verùm cùm is ætate imbecillâ esset, nomen concessum potiùs quam auctoritas vlla. Et in facti memoriam Ioanna nummos aureos cudit, adscriptâ suâ filiique effigie; addito lemmate in ea verba, *pax certa, victoria integra, mors honesta*; sine proposito quem hac electione intenderet. Eo constituto de ducibus cæteris, ac ratione belli consultantibus placuit; vti Admiralius (quod ipse solertiâ magnâ confecerat) curam armorum Principúmque susciperet; vt Acierus præfecturam Andelotij administraret, Bucardi Genlisius; nam vterque morbo decumbebat, & menses post aliquot è viuis

rapti

rapti sunt ; vrbes propugnarent, donec corpus instauratis, occurrerent Germanis aduentantibus, ac se omninò iis adiungerent. Mox discedunt singuli in designata oppida ; Admiralius cum Principibus in Ioannis fanum, Pilesius Santones, Mongomerius Inculismam, Genlisius Laudunum & Acierus Conaci substitit. Atque ad ea perficienda vincentium cunctatio spatium fecerat. Nam post triduum ad quietem impertiendam, & spolia diuidenda consumptum ; postquam de belli modo actum est, ac statutum Hugonottorum vrbes oppugnandas, dum ad Regem mittitur, & deferuntur serius iussa ; dum Pictauio maioris modi tormenta vehuntur in exercitum, occasio à victoribus ad victos transiit. Ac tandem Andegauensis Conacum, quæ vrbs proxima erat, oppugnare aggreditur, admouétque exercitum ; sed quarto hinc die vi adactus ab obsidione, abscedit. Duodecim hominum millia propugnabant vrbem, erumpebant milleni, suos etiam muros ad eruptionem ipsi diruebant, aggerem hostium, fossam, castra, velitationibus crebris conturbabant ; nec eo spatio obsidentibus quies vlla permissa. Penetrandum vlterius Andegauensis censuit, vt occupatis arcibus minus communitis, vrbes in medio destitutæ, detractis cibariis caperentur facilius ; eóque consilio vastatis agris Inculismensibus, Santonibus & Lemouicibus, in Petrocorios inuadit ; mittítque Brissacum, qui Mussidanum vrbem expugnaret. Vrbs illicò dedita, arx defensa, quæ dum oppugnatur, Brissacus, & Pompadorius sclopetis occidunt ; ille tormentis explosis, dum ex mole prodit, hic dum inspicit fossam, & altitudinem speculatur ; ambo riuales iidémque amicissimi ; nam ætate suppares, & vnâ gloriæ cupiditate incensi, honestâ æmulatione, sibi mutuò stimulus & præ-

CAROLVS IX.

Cognac.

Mussidan.

CAROLVS IX. *Strossi.* mium erant... Agebant annum vicesimum quintum; & Brissacus summo omnibus dolori & desiderio fuit, patris vestigia assequutus propius, & charissimus militi existimatione fortitudinis non vulgaris. Strossio Marescalli filio data est Præfectura peditatus Francici, quam partiebatur ante cum Brissaco; Brissaci fratri legio & equestris turma sunt concessæ. Ita dum pari euentu bellum infertur atque repellitur, vtraque partium nouâ causâ obortâ euocatur ad Ligerim, quem amnem Germanicus exercitus iam transmiserat, quique stilum etiam scribentis adsciscit.

XXV. *Germanicus Hugonottis exercitus.* Inter huius motus primordia, Condæus & Admiralius ad Fridericum Palatinum legauerant, religionis nouæ præsidem ac tutorem, qui communi causæ auxilia certa impetrarent. Nec iuerat ille inficias, quin delectum haberi permiserat, & ductorem dixerat affinem suum, Volfangum Bauarum, Ducem Bipontinum, designato Legato Volrado Mansfeldio. Sub signis erant septies mille quingenti equites, pedites sexies mille; iisque se adiunxerant Guillelmus Orangius, cum Henrico & Ludouico fratribus, in Hispaniæ Regem perduelles, & cum Hugonottis Franciæ conspirantes; ac Franci nobiles Morvillerius, Reuellus, Ossonnilla, *Reuel.* Dullius, Mouyus, ambo Briquemautij, Essernæus, Feuquerius; & Autricurius, Belgas sexcenti equites sequebantur, Francos totidem, & pedites octingenti. Rex Metim venerat ad eas copias disturbandas; sed cùm nihilominus Rhenum transmisissent, atque ad Burgundiam aduentarent, ad eas repellendas designauit ipse exercitum, quem æquo imperio Aumalio & Nemursio tradidit, validiorem pedite, at equite infirmiorem. Germani nihilominus in Burgundiam penetrant, Orangio cum nobilibus

Francis

Francis primum agmen ducente, & octoginta leucarum spatio illibati, euadunt ad Ligerim. Commendantur maximè, præter Orangium Franci, Morvillerius, Feuquerius, & Mouyus, quorum vigilantia, industria & fortitudine, è tantis periculis Germani erepti sunt, inter hostes frontem latera, & terga carpentes, detrimenti nihil admodùm passi. Quamquam ducum discordiæ Aumalij & Nemursij debuerint plurimum, qui pari & diuiso per mutuas vices imperio, priuatæ potius æmulationi studebant, quàm publicæ vtilitati. Prouectos ad Ligerim felicitas noua vltra promouit, partem copiarum ad Polliacum vado transmittunt, quod ante inexploratum à Guerchio commonstratum est, tum Charitatem proximè admotum oppidum, quod egregio ponte amnem iungit, vltra citráque copiis aggrediuntur. Nec diu in expugnandâ vrbe laboratum, Præfectus post primam muri labem animum abiiciens; noctu aufugit, veluti subsidia confecturus, móxque Germani, dum ciuis de deditione agit, in vrbem irrumpunt, diripiúntque miserrimè. Eo transitu instauratæ spes Hugonottorum; quippe Admiralius rem desperauerat, & in dies Germanicæ cladis nuntium operiebatur. Haud cunctatus, decem millia sclopetariorum & duo equitum celeriter in Lemouices ducit, occursurus venientibus; qui magna celeritate, Ducibus Francis nobilibus, quos appellaui, præter Dullium & Feuquerium, qui Charitate obierant, inter geminos Andegauensis Aumaliíque exercitus, Vigenna præterea amne transmisso, ad Chalusium oppidum, se adiungunt sociis, ingenti omnium gratulatione & plausu. At Bipontinus triduo ante vitam posuerat, nimio vini haustu, ad quartanam febrim extinguendam, Mansfeldio in locum eius à Ducibus sub-

CAROLVS IX.

Poully.

La Charité.

Chalus

—— stituto. Andegauensis similirer auctus copiis
CARO erat, exceptis à Pontifice tribus peditum
LVS millibus, equitibus mille, quos Sforsia San-
IX. tæfloræ Comes ducebat, dux bello egregius;
accesserántque ab Florentiæ Duce pedites
mille & ducenti equites; vt in exercitu tri-
ginta millia recenserentur. Nec pauciores in
copiis Principes numerabant, quos Admi-
ralius ne torpescerent otio, in nouum faci-
nus suscitat. Castra Andegauensis opportu-
Rocha- no loco posuerat, munierátque ad Rocabel-
belle. lum, Lemouico haud procul. Frontem ho-
sti obiectam prima luce copiis impugnat Ad-
miralius, instátque victoriæ proximæ; cùm
Strossius adductis sexcentis sclopetariis, in-
staurat prælium sustentátque mirificè, per
horam repulsis quatuor hostium millibus.
Verùm tandem numero non virtute obru-
tus profligatur; siue Admiralij prudentia,
qui suos per agmina singula distributos me-
liori ordine in pugnam promouerat; siue
ipsius Strossij temeritate ac præpostera forti-
tudine, qui sæpius tacitis militum vocibus
impetitus, Brissaci mortui animum assiduis
laudibus prædicantium, vt magno facinore
laudes illas opprimeret, post repulsum ho-
stem è munimentis progressus, pugnauit
quidem fortissimè, sed equite irruente,
saucius captus est. Orthodoxorum quadrin-
genti cæsi, in quibus viginti duo ductores
Sainct ordinum, cum Sanlupo & Roccalauro,
Loup. Strossij Legatis. Idque memorandum est
Roque- prælium, Henrici Nauarri primo rudimento;
laure. qui spectantibus sociis hostibúsque, ætate
tam tenera inter primos ordines dimicauit,
delibata fortitudinis spe & gloriæ voluptate;
quas deinceps incremento tanto cumulauit.
Verùm intra id facinus Hugonottorum victo-
ria stetit, siue ob assiduum imbrem qui eo
die proximóque effusus est, siue ob castro-
rum hostilium inexpugnabilem situm; móx-
que

que ij ad commodiora hospitia recesserunt. alimentis deficientibus. Catharina interim Comitibus Cardinalibus Borbonio & Lotharingio, in castra Andegauensis venerat, de ratione belli actura; quoniam ducum sententiæ dissentiebant plurimùm; pugnam exoptantibus aliis, aliis detrectantibus. Placuit dehortantium sensum; quando alcâ pugnæ in discrimen coniici Regnum oporteret; iactura grauissima, leui lucro; contra Germanis nihil morâ & cunctatione infensius erat, qui vel ipsi tædio, vel autumno proximo conceptis morbis, in vorandis vuis, & potando musto, deficerent; vel stipendij inopiâ tumultuantes, grauiores sociis quam hostibus forent. Ita Andegauensis missis nobilibus in Octobrem proximum, & Iunius desinebat, in æstiua exercitum diuidit.

CAROLVS IX.

Verùm Admiralius nihil molestius suis rebus ratus, quam otium; postquam aliquot oppida in Petrocoriis cepit, & rursum Vigenna transito in Pictones venit, primo Niortium liberat, quod Comes Ludius obsidione in extrema adduxerat; tum Heraldi castrum occupat, Hugonottis ciuibus Catholicos expellentibus, ac promouente fortunâ Lusinianum oppugnat. Vrbs quidem infirmior erat, sed admotum castrum validissimum habebatur, positum in rupe omnem aditum excludente præterquam ad vrbem; fossâ geminâ immensæ altitudinis obuallante hanc partem. Attamen vrbe post diem tertium, capta, Guro castri Præfectus haud multò post deditionem paciscitur, penuriâ militum, cùm plerique saucij, nec triginta sine vulneribus agerent. His facinoribus aucti animis, nihil non facilè arbitrabantur Hugonotti duces, statímque votum ad Pictauium applicant. Ea vrbs Prouinciæ caput, vna duntaxat Catholicorum in Picto-

XXVI *Pictauium obsidione cingitur.* *Du Lude Lusignan.* *Guron.*

nibus erat, quâ si pellerentur, in ampla & vbere regione aleretur factio, atque trans Ligerim regnum nouum conderet. Huic tamen consilio repugnabat Admiralius; affirmans nihil exercitui perniciosius quàm vrbis magnæ oppugnationem; suas copias ad Pictauij mœnia detritum iri, mox ab hoste nullo negotio profligandas; multo commodius Sammaxentium obsideri posse & capi, tum Salmurium inualidum sub iugum mitti, per quod pateret vltra Ligerim transitus, bellúmque in Parisiorum fines trudi posset. Hæc tametsi prudenter Admiralius, tamen Nobilitate Pictonum vrgente ne is infigeretur visceribus suis aculeus, si hostes potirentur Pictauio, inuitus ad eius vrbis oppugnationem abductus est. Porrò Ludius Pictonum gubernator & legatus Ruffecus se in eam receperant, cum tribus hominum millibus; & Andegauensis hostium mentem prospiciens, in eandem mille & ducentos equites immiserat, quódque ciuium animos incendebat mirificè, Dux Guisius comparandæ ex periculo gloriæ cupidissimus, vrbe se incluserat, fortunæ socius tam infensæ quam prosperæ, comitante nobilium globo, quorum præcipui Maynius frater, Mompesatius, Rupechoartius, Mortemarus; Chabotus; Cleruatius; Castrobriandus; Roca Baritaldus, Clermontius Iunior, & Cassillacus; plerisque etiam adducentibus coniuges; vt eâ confidentiâ erigerent ciuibus animos; Admiralius desinente Augusto copias admouet, & crebras inter prorumpentium velitationes, ponit obsidium. Est autem Pictauium situ admodum iniquo, & ad propugnandum difficili; Pomœrium amplissimum est, occupátque spatium quantum vrbs nulla Franciæ præter Parisios; sed agris consitum vitibúsque, vt tecta partem minimam impleant. Ipsæ ædes positæ in montis vertice,

Ruffec.

Du Mayne.

per

per decliue iugum quanquam admodum raræ, in imam planitiem porriguntur, in quam vrbs desinit, admisso intra Pomœrium prato, quod plerumque stagnat & paludosum est; tum cingitur muro, quem Clanius amnis præterfluit. At circa ipsum montem eminent præruptæ & excelsæ rupes, quas Dubas vocant incolæ, vnde in totam vrbem prospectus latissimus, & ampla commoditas amouendorum defensorum à muro. Vrbem eiusmodi propugnabant præter Duces & milites quos recensui, ciues sexcenti, ab Hayo Prætore forensi ad expeditiones bellicas lecti; accessítque haud multo post Ononsius, Sammaxentij Præfectus, qui præsidium oppidi sexcentos homines per hostium castra in vrbem induxit, & egregiam totâ obsidione nauauit operam, donec munus obiens, sclopeto cæsus est. Nec propositum est explicare singula, quæ priuati Scriptores accuratè perscribunt; satis erit summa & illustria delibasse. Ergo Admiralius postquam tormenta Rupellâ aduecta sunt, nihil antiquius habuit, quam murum quo pratum cingitur, assiduis ictibus verberare; ac breui tempore viginti stadia amplâ labe diruta viam in pratum atque adeò in vrbem ipsam patefaciunt; statímque nocte proxima pons ædificatur, quo miles amnem transmitteret, & propius ad ruinam muri succederet. Iam nutabant ciuium animi, & diuersis sententiis implicati atque distracti, cùm proponerent multa, pauca exequerentur, auctores erant Guisio vt incolumitati suæ consuleret, se in tutum eruptione facta reciperet; atque vrbem quæ defendi non poterat, relinqueret suæ sorti. At ille verba eiusmodi veluti ignominiosa & opprobrij plena refugiens, ad erectum aggerem stabat cum armatis equitibus, repulsurus ingredientium ad labem impetum. Et expe-

CAROLVS IX.

Le Clain.

Dubes.

La Haye.

Ononx.

 ditu

CAROLVS IX. diti ad aggreſſionem Hugonotti erant, cùm obſeruantes pontem amni impoſitum, debiliorem eſſe quàm vt equitem ferret; eo die ab oppugnatione diſcedunt. At nocte inſequenti Feruaqueo erumpente, pons ille ſoluitur militibus ſub aqua furtim natantibus, & funes reſecantibus, quibus lignea moles ripæ adhærebat. Hugonotti ea ſpe deiecti, rurſum in murum tormenta explodunt, nouam labem aperiunt, atque omiſsâ pontis curâ, quibuſdam nauigiis & virgultis in cimbarum modum colligatis, amnem traiiciunt; móxque appliciti, fruſtra repugnante ciue, vtramque ruinam inſident. Tum propius ad rem ventum erat, cùm fortuna adiuuante induſtriam, occurrit obſeſſis quo imminentem luem repellerent. Ludij frater cùm accuratiùs locum exploraret, aduertit ad pontem Clanij, quo amnis ad Rocheréulium ſubvrbium influebat, quædam molis veſtigia, qua olim fluuij aquæ coërcitæ erant; & actus in ſpem ſubitam amnis reprimendi, & in pratum quod ſuperius erat refundendi, ad rem aggreditur. Ante arcus pontis geminam palorum ſeriem infigi iubet, & ſpiſſa humo oppleri inane ſpatium; móxque in molem cùm tormenta Admiralius verteret, pone aggerem murum validum exſtruit, prætenditque ad tormentorum ictus infringendos ſaccos lanâ refertos. Eo commento amnis refluens ad ſuperiora paucis horis inundauit in pratũ, vndíſque obruit; fruſtra fulminante Admiralio in pontis cataractam lana & muro tam frangentibus quam ferentibus fulmina. Indignatus Admiralius quod conatus omnis ad vnam exigui pontis molem deficeret, accedente ludibrio quo ipſum hoſtes traducebant, quaſi Admiralij dignitas in aquâ tam modicâ paſſa eſſet naufragium, oppugnationem in aliam partem dirigit, ad ſancti Saturnini ſub-

Roche-reuil.

vrbium, & magnam muri partem tormentorum vndecim verberatione euertit. Tum instruit militem, in labem geminam vti perrumperet; sed ante explorandum ratus, quam amplè vtraque & commodè pateret damnatum eâ pœnâ centurionem iubet propius ad murum succedere; ísque intrepidè loco perspecto renuntiat, ruinam quidem capacem, sed saxa in intimum labrum prouoluta, atque exterius interfluere riuum ad altitudinem medij corporis. Ea re Admiralius ducésque deterriti, ab parata oppugnatione tunc abstinent. Cæterùm ad eam repellendam egregiè obsessi se comparauerant; Guisius & Ludius suam quisque labem propugnabant, armis & globo nobilium cincti emicabant, suâ quisque laude & parentum gloriâ commendati, recentibus Metis & Fontarabiæ monumentis; erátque ingens ignium copia, quos omnis generis industria mortalium in perniciem suam ruentium temperare solet atque instruere; matronis etiam, atque infantibus expeditis ad defensionem. Igitur Admiralius eam defensionis pompam vti obscuraret, statuit noctu irrumpere in murum, tempúsque aggressionis constituit, dum mutantur vigiles, nullo tympanorum tubarúmve sonitu; Et Principes Sanmaxentio venerant, vt impressionem præsentiâ promouerent; verùm & spes illa euanuit, cùm iussæ copiæ venissent serius, iámque illucesceret, & spectarentur propugnatores ad murum; ideò recipit Admiralius militem, nouo consilio nouum subsidium indagaturus. Atque, existimans salutem vrbis ab inundatione amnis hactenus patratam, ad Rocherolium suburbium, in quo pons occlusus, machinas & contentionem conuertit; eiúsque murum ruina sternit; tum ad impressionem disponit militem; primum Pilesium cum sua legione, Piles. tum

CAROLUS IX.

tum Briquemautij fratrem cum altera, tertio loco Germanicam legionem. At se eo loco solertissimè communiuerat Guisius; à fronte aggerem duxerat, à lateribus, præter castrum quod tegebat murum, erexerat terreos aggeres, in iisque tormenta & sclopeta maiora locauerat; concurreratque totum militum robur. Atque vbi primùm se Pilesius in conspectum dedit exceptus est grandine tam horribili, ab sclopetis minoribus maioribúsque effusa, ab minutis globis atque ferramentis & lato machinarum ore eructatis, vt pessundata tota legione cum paucis & ipse saucius ad murum euaserit: mox legionem alteram grando verberat; quamuis præter Duces rarus miles se in eam perniciem immisisset; supererant Germani; quos Admiralius aduolans abduxit, & recepto Pilesio, à vi inferenda temperauit in posterum. Sed obsessos inopia tum pabuli tum frumenti premebat molestiùs, turbæ rusticorum se in vrbem salutis causâ receperant, & iumenta plura adduxerant; tum iis pabulum deficiebat, tum frumenti angustiæ increscebant in dies; quare Guisius molestam hanc turbam emittere vrbe tentauerat, sed repulsam ab hoste rursum exceperat, dederátque eiusmodi iumenta in alimentum. Ipsum ciuem tædium & salutis desperatio incesserat; cohortes in subsidium missæ, in vrbem peruadere haud quaquam poterant, multi cæsi erant, saucij plurimi, hostis affirmabat se nusquam nisi vrbe capta discessurum; & quo maior deditionis necessitas foret, conditiones molestiores, & duriores futuras; idque incommodum repugnantem Guisium tandem peruicisset, nisi hostem sua etiam mala nec minus grauia profligassent.

XXVII. *Soluta obsidio.*

Etenim in castris cibariorum magna inopia erat; fortissimi quique vel iacebant cæsi,

veil

vel decumbebant saucij; præterea morbi grassabantur in milite, dysenteria maximè Germanis ob intemperantiam victus infensa; Iámque è castris in proximas vrbes discesserant, quà morbis vexati, quà plagis, Rupi-Focaldius, Acierus, Briquemautius, Lassinius, Nocla, Channius Comes, Bloissetus, aliíque plurimi, nobilitate aut dignitate illustres. Et ipse Admiralius laborauerat alui profluuio, quanquam ex curis & vigilantia nihil imminuerat, valetudini sobrietate mirâ restitutus. Ille igitur imbecillitatis suæ nimium conscius, cùm statuisset ab obsidione discedere, & vno ignominiæ metu coërcitus, occasionem operiretur; eam luculentam Andegauensis expectanti præstat. Euocatâ exercitus parte, nec dum ausus rectâ in hostem progredi, ad Heraldi castrum copias ducit, & aperto muro instruit impressionem. Orta erat contentio Francos inter milites Italos & Germanos, quæ natio prima ad aggressionem accederet, magnitudine periculi amplitudinem gloriæ constituente; æmulationem cùm sors diremisset, ac promouisset Italos; ij quidem egregiè murum conscenderant, verùm repulsi à Loua præfecto fortiter dimicante, & Francis præ indignatione pernegantibus ad murum succedere; cæsis ducentis, retrusi in castra sunt. Interim fama obsidione Pictauium liberat; Admiralius Heraldi castrum, vt oppugnanti eripiat, solutâ obsidione recepit machinas militémque, nec Andegauensi erat in votis aliud quam Pictauium soluere; quo patrato, & ipse copias vltrà Crausiam educit, ad portum Pilesium tribus legionibus relictis ad custodiam loci; castris ad Cellam positis, dum conuenirent cæteræ copiæ. Ita Pictauium post septem transactas in ærumnis hebdomadas, metu liberatur atque periculo. Ex Hugonotis, tria propemodum

CAROLVS IX.

Lassin. *La Nocle.*

La Loue.

La Creuse. Port de Piles.

CAROLVS IX.

dùm millia cæsa sunt, ex Catholicis occubuerunt trecenti milites, nobiles quadraginta, in quibus eminebant, Brianosnus frater Ludij, Billius Prunæus, Calueracus Onosius, Plassacus, Vaqueria, & Renaudius, Sansacus in vrbem subiit, cum amplo militum & cæterarum rerum commeatu. Nec Guisio in ea expeditione deterenda laus est, quæ omnino illustris & eximia fuit; nam vigilantissimi ducis militísque fortissimi functus officio, imò humum sæpius fodiens, ad erigendos aggeres, diu noctúque coram singulis præsens; militem voce, sermone, liberalitate sustentans & promouens, ciuium tædium profligans patientiâ, tam suos conciliauerat, quam hostes vicerat; eas demum laudes humili modestia cumulans. Nam Admiralio profecto, instituta in maiori æde gratiarum actione solemni, & habenda de beneficio tanto concione, vetuit accuratè, qui dicebat è pulpito mentionem vllam sui facere; vniuersa facti gloria in Deum vnum auctorem huius facinoris deferenda. Mox Turones ad Regem aduolat, ab eo ac Regina cæteríſque Proceribus immensa gaudij significatione acceptus. Et verò eum Regina deinceps charissimum habuit, delegítque quem Admiralio opponeret, atque in eo Catholici constituerunt fulcrum, & caput suarum partium, dignum rati qui patris nomen spem gloriámque in tutelam fidei suscitaret. Iámque in Admiralium quasi profligatum insurgitur, non tam armis quam verbis, pronunciato Senatus Parisiensis decreto; quo ipse, Mongommerius, & Vidamus Carnutensis, vt rei maiestatis damnantur; quódque in Francia admodum inusitatum, Admiralium viuum aut mortuum capienti, quiquaginta nummorum millia promissa in præmium; dein factitia reorum corpora in plaustro traducta

palam

palam in patibulo à carnifice sunt appensa. Mox collata Admiralij dignitas Marchioni Villarsio, quasi decretum è viuis hominem sustulisset. [illegible]ùm quem tot exercitus non perterruerant, eum inscripta charta haud multum permouit.

CAROLVS IX. *Villars.*

Quippe vt Andegauensi se viuere palam faceret, eùm in munimentis aggredi statuit; & Crausia transito cùm perrumpere in Pilesium portum nequiuisset, aduocat ad Cellam copias. Attamen tectum loci opportunitate cùm excire in campos non posset, remensus per Crausiam iter, Vigenna traiecto Faiæ Vinosæ diebus aliquot moram trahit, dum iumenta recipit, quæ Lusinianum maiora tormenta vexerant. Interim Andegauensis festinantibus copiis, auctus decem hominum millibus, in vicem suam munimentis relictis, traiectis amnibus, ad hostem festinat. Erat illi animus pugnæ conferendæ, ídque conducere publicæ rei existimabat, tum infirmo hoste ob Pictauiense incommodum, tum quod Orengius in Germaniam transmisisset, noua subsidia confecturus. Contra decretum Admiralio abstinere à prælio, abducere militem in Pictones inferiores, se per otium ac legiones reficere, dum ducuntur auxilia; at existimationis & famæ gratia, ne videretur metum admisisse, ingens præ se ferebat pugnandi studium: sed celeritas hostis suorúmque importuna cunctatio excusserunt prudens consilium. Tendebat Monconturium, qui ad Diuam fluuium in Pictonibus pagus est, & in ampla S. Clari planitie direxerat ad pugnam militem, ratus longius hostem abesse; cúmque aliquandiu stetisset in ordinibus, quasi esset factum satis officio & famæ, vltra pergebat; cùm per paludosam vallem traiecto pedite, Biro mille lanceariòs ducens, in Mouyum equitatus ductorem inuehitur, pellítque vltra

XXVIII. *Pugna Moncontuuriana.* *Faye la vineuse.* *Mon-cótour.* *Mouy.*

riuum

CAROLVS IX.

riuum qui paludem vallis influebat. Is riuus eo die pro repagulis pugnaturis fuit, quanquam Hugonotti tormentis hostium malè haberentur, ereptíque sint no[illegible] beneficio. Nam extemplò magno silentio Admiralius recipit copias, atque ipsâ nocte Moncontorium tenuit, arcessitis celeriter Partenæo Principibus. Prima luce, quæ Octobris dies tertia erat, recessurus vasa colligi iubet, itérque institui versus Eruasium: sed Germani pedites detrectantes obsequium, recusant ingredi nisi soluto stipendio; acceditque in societatem tumultus Raitrorum pars maior; dum iis conciliandis laborat Admiralius horæ geminæ effluunt, viámque capere instituerat, cùm primum Andegauensis agmen incurrit. Quare Admiralius necessitate actus pugnam capessit, dispónitque militem in geminum agmen, quorum primum ipse duceret, alterum Ludouicus Nassauius, Mompenserio pariter primam Catholicorum ducente aciem, secundam Andegauensi. In Catholicorum exercitu equitum erant nouem circiter millia, peditum octodecim, Flos præterea nobilitatis, Duces, Mompenserius, Delphinúsque filius, Guisius, Aumalius, Longavilla, Marchio Badensis; Ernestus Mansfeldius, copiarum ductor, quas è Belgio Rex Hispaniæ miserat; Sanflorius Pontificiarum Dux, Rhingrauij duo, Villarsius, Mommorancius, Toræus, Cossæus Marescallus, Martiguius, Valetta, Biraguius, Bassompetra, Schombergius, Scipio Picolominius, Carnaualetus, Villequerius, aliíque. Exercitus Principum constabat ex septem equitum millibus, quà Germanis quà Francis, & duodecim peditum; erántque clari Duces superioribus bellis, Noüa, Pigreferius, Acierus, Mombrunus, Blacco, Mirebellus, Baudinæus, & plures. Post dispositum vtrinque militem; maioribus tormentis pugnari

Ervaux.

Toré.

Baudiné.

ceptum

ceptum eſt, & immotis ordinibus continuata per tres horas diſploſio; aliquot equitibus ex ſerie prorumpentibus, vel ad velitandum, vel ad hoſtis ſpeciem ſpeculandam, quibuſdam etiam cum affinibus aduerſarum partium confabulantibus; iámque altera poſt meridiem hora decurrebat, cum Biro & Tauanius aduertentes præterfluere diem, elapſurum hoſtem ſi nocti permitteretur, ac tormenta regiis multùm officere; erecto in victoriæ ſpem Andegauenſi, ad læuam aciem circumflectunt, vt à tormentis ſe tegerent, & extemplò poſt ſubitam velitationem, primum aginen inducit Mompenſerius, mox alterum Andegauenſis, atque dimicatio atrox conſeritur. Per agmina ſingula equitatu & peditatu pugnatum eſt; Martíſque ardor ad Calones & Lixas tranſiit, cæterámque caſtrorum turbam inutilem, qui dominorum impulſi impetu, mutuis plagis in ſe irruebant. Admiralius in penitiſſimos hoſtes immiſſus, & ſclopeto ictus, pugnabat fortiſſimè, & Rhingrauium maiorem natu, à quo erat læſus ſclopeto breui cæſum proſtrauerat; Dux Andegauenſis ſpiſſo hoſtium petitus agmine, deiecto vexillo, cæſis conſortibus, aut in fugam actis, graui ſalutis periculo æquo excutitur; iam hoſte victoriam inclamante. Verùm Coſſæus ab Andegauenſi euocatus, lento & æquo cum Heluetiis paſſu incedens, pugnam inſtaurat, reuocátque victoriam; ſimul Villarſius, Biro & Tauanius coactum equitem pugnæ reſtituunt; à quibus pulſi Raitri cùm reſtituere aciem volunt; explorata ſuorum paucitate, deiecti animis terga vertunt. Admiralius poſtquam in Mompenſerij agmen penetrauit, aduertitque pauciſſimos eodem impetu ſecum vectos, de exitu pugnæ ſubdubius, ad Principes miſerat, qui à periculo eos abducerent; iique ſilentio abſceſſerant, ſed à multis obſeruati,

CAROLVS IX. Anno 1569

CAROLVS IX.

uati, spem etiam simul sustulerant. Idem postea cùm ex vulnere sanguis vbertim in galeam flueret, ad curationem coactus se recipere, Raitros absentia ita perculerat, vt à Mompenserio haud ægrè victi sint. Sic pulso equitatu, vis prælij Germanos pedites opprimit; primùm in eos sclopetarij Franci imbrem glandium fundunt; tum Heluetij iam perculsos aggressi, in consternatum agmen irrumpunt, & grassante gentium odio, appellantes vincentium misericordiam obstructis auribus contrucidant. Francis Hugonottis Andegauensis pepercit; ij ter mille propemodùm, quibus vita concessa est; egregio Andegauensis indulgentis dicto quo Tauanium monuit, *in bellis ciuilibus non vinci gloriosiùs, quàm cùm minimum cruoris funditur*; & nox superueniens plurium incolumitati consuluit; cuius beneficio Comites Ludouicus & Mansfeldius cum tribus equitum millibus Partenæum integri tenuerunt. Cæsorum incertus numerus, vtraque partium ad gloriæ vel detrimentum, vel incrementum, adaugente atque minuente: constat sex millia pugnantium cæsa, præter Calonum & Lixarum turbam: ex Catholicis occubuerunt quingenti equites, pedites perpauci. Eminebant in cæsis Marchio Badensis, Raingrauius maior, Clermontius Delphinus, Picolominius & Franciscus Perussinus; saucij Guisius, Schombergius, Bassompetra, & Ernestus Mansfeldius. Memorabilis Sancyrus inter Hugonottos, qui ætatis anno octogesimo, dum in receptu præliatur egregiè, occiditur; à prima iuuentute bellis innutritus. Capti Noüa atque Acierus, & ille ab Andegauensi admiratione virtutis; mucronibus capientium, atque vt famosissimo Hugonottorum, necem inferentium ereptus est. Sic vno anno victa hæresis tertiùm exscindi debuerat,

buerat, nisi hydræ instar in noua funera excreuisset; quanquam eius seruatæ laus, an vituperatio ad vnum Admiraliū est reuocanda.

Admiraly constātia.

Ille nocte proxima Partenæum postquam se recepit, percurato leuiter vulnere, tota nocte ad socios Principes & ciuitates litteras scripserat, per quas imminutâ clade, quæ lixas tantùm, impedimenta, & Germanorum quosdam sustulerat, spem faciebat ac pollicebatur se factionem integram reparaturum si modica submitterentur auxilia, Tum in retinendis Francis nobilibus tota fuit impendenda solertia; ij quippe contumaciam fati incusantes, à quo tot cladibus sine intermissione vlla delerentur, constituerant omninò suos lares repetere & bellum abdicare, tam infaustum, quàm perniciosum. Quare tumultuantes supplicibus verbis aggressus, tum breuem moram temporis flagitat, tum inopiam Principum & calamitatem proponit, tum concordiæ necessitatem, ne diuisi opprimantur facilius; tandem sagacitate in eorum animos peruadendo, plerosque continet; Occitanis & Delphinatibus dato commeatu, quos inhibere non poterat. Postea de ratione belli consulitur; ac multis proponentibus vt Rupellam tutum in locum asylúmque commodum se ad instaurandas vires reciperent, contra Admiralius censuit; nihil opportunius quam libertatem recessus in vltimam Aquitaniam; ea in regione regnare Mongommerium, in transitu capi oppida posse ac prædâ Raitris satisfactum iri, & iniecto terrore instaurandam partium famam; quæ in bellis summi momenti sit. Eo persuaso, relictâ Rupellæ Nauarræ Regina, quæ communi rei intenderet, ipse cum adiunctis Principibus tria Raitrorum millia, totidémque peditum per Santones & Petrocorios in Aquitaniam ducit, transitque Duranium, capto Bordo oppidulo;

Bordo.

CAROLVS IX.

oppidulo; mox phœnicis instar ex cineribus cladis instructurus nouum exercitum. Eóque interuallo multa oppida intercipiunt Hugonotti; in quibus Nemausus famam obtinuit, tum crudelitatis Hæreticæ, tum patientiæ Christianæ. Etenim cùm nocte Hugonotti vrbem incautis Catholicis eripuissent; qui Orthodoxam fidem eiurare nollent, pluſculis diebus in amplum puteum coniecerunt, partim ferro cæsos, partim aquâ mergendos. In quibus duo tum ortu illustres tum dignitate præluxerunt exemplo: alter Episcopi absentis Vicarius, cuius vices egregie gessit, locúmque impleuit, pro eo mactatus; alter è nobilissima in Occitanis familia, Robertus Georgeus, primi Consulis Magistratu functus, qui ne simulare quidem hæresim voluit, religioni quàm vitæ accuratiùs studens, fuditque pro fide sanguinem, mox præcipitatus in puteum, traductâ in posteros nobilitate Martyrij. Interim Andegauensis vrbes proximas fructum victoriæ occupat, Partenæum, Fontenæum, Heraldi-Castrum, Lusinianum, ac Niortium, proditione Loueurij per insidias Mouyum præfectum mactantis. Mox Regina & Lotharingio Cardinale in Castra venientibus, & de belli reliquiis deliberantibus, proponuntur diuersa, quod deterrimum, placet. Nam cùm oportuisset Admiralium insequi & victricibus ac numerosis copiis insistere fractis & fugientibus; ad obtinendas vrbes arma conuersa sunt; spatium victis & opportunitas exsurgendi data, & victoribus necessitas infringendi vires & animorum audaciam. Eo Consilio exercitus ad fanum Sancti Ioannis admotus; quæ vrbs in Santonibus, immunita & expugnatu facilis putabatur; Réxque in castra properanter venit, iam fratris æmulus, delibaturus reddendæ vrbis gloriam: sed pro munimen

De Georges

Louuiers.

Fanum Sancti Ioannis obsessũ.

CAROLVS IX.

[..]entis erat Pilesius vir fortissimus, qui [..]atus in oppidum postquam ad Pictanij [..]urum vulnus acceperat, nunc eius defen[..]ne suscepta, cum centum & viginti equi[..]ibus ac sexcentis sclopetariis, oppugnanti[..]bus comparabat quid agerent. In plures dies producta obsidio, pluribus etiam Catholicorum exitio fuit; nec Pilesius vocem vllam deditionis admisit, donec absumpto nitrato puluere & effosso pluribus ruinis muro, subscripsit conditionibus tradendæ vrbis, suam suorúmque incolumitatem & gloriam pactus, vt cum armis sarcinisque Inculismam irent. Tria millia Catholicorum in aggressionibus cæsa, toto exercitu quasi neruis incisis ad tentandam rem vllam debilitato; quódque funestius impauidus ille Martiguius, audacia militari & strenuitate clarissimus, sclopeto cæsus est. Eo spatio redditæ Admiralio vires: conturbabat Aquitaniam; iam non de salute, quæ sarta vsquequaque, sed de victoria ipsa sollicitus; nec immeritò spes ingentes alebat. Antea Mongommerius Benearnium celerrimâ expeditione inuaserat; Damuillam inter Monlucium & Vimercatum prorumpens, Terridam qui Nauarrinum de mãdato Regis obsidebat, veteranum Ducem bellique peritissimum obsidione depulerat; intra Orthelium refugientem expugnarat, sed barbarâ immanitate plerósque Benearnios nobiles qui se cum Terrida dediderant, contra fidem mactauerat. Ad eum receptum dum festinat Admiralius, capit Aguillonium, & Garumnæ ponte imposito Loüæ industria, nouum ex occasione init consilium, vt Aquitaniæ ipsi incumberet, Burdegalam circum copiis cingeret, & late in prouinciam amplissimam dominaretur. Vnus Monlucius, quanquam impar omnino viribus, seruandæ patriæ vel patrimonij cupi-

Territdes. *Nauarrinus.* *Aiguillon*

CAROLVS IX. dus, in Admiralium contentionem intendebat. Verùm & ab Rege ope destitutus (nam obseruatum calamitatem Aquitaniæ haud molestam Reginæ esse) , & æmulatione Damuillæ aggredi magna prohibitus, plurimùm studio & voluntate, facultate perparum poterat; cùm vnius cæmentarij peritiâ, magno incommodo grauique periculo patriam liberat. Pontis maximè fabricâ innitebantur Admiralij ampla consilia, quem nauigiis imposuerat Loüa, infixis ad ea trabibus præferratis, totam molem rudentibus & vinculis ferreis astringentibus validè; pontis caput quà Vasconiæ obuertitur, propugnabant mille & ducenti sclopetarij, & tormenta octo. Ad eam molem destruendam Monlucio animum fatiganti occurrit cæmentarius, remque nullo negotio expedit; molendini machinam, quam media duo nauigia connexa sustinent (qualia eiusmodi plura Garumnæ innatant,) molaribus saxis onustam, secundo amne in pontem immittit: cuius impetu illico moles operosa soluta & fracta est, submersa vndis consilia, & vehente amne in oceanum illata.

XXX. *Admiralius versus Parisios tendit.* Itaque nouum instituendum propositum fuit; iamque Admiralius numeroso exercitu auctus fretusque, statuit Parisios be lo propius petere, atque ipsam aulam in metus descriminisque partem coniicere. Eam in rem Mongommerium accersit, iamque terribilis in quancumque partem se verteret, nouum iter suscipit; ab amicis prouinciis opem excepturus, prædam ab hostilibus; vtrobique permagno commodo, cùm collectitiis copiis & præpollentibus, prædandi facultas pro hospitio & stipendio foret, primùm itaque legens Tarni ripas Montalbanum tendit, & Rapini necem in Tolosanos Senatores vlturus; eorum villas ac patrimonia militum incendiis ac furori tradit. Ann. 1570

Tum

Tum Pyrennæos versus iter flectens, Carmanum, Oriacum, & alia minora oppida expugnat, & excurrente in Ruescinonensem agrum Pilesio, Carcassonem, dein Narbonem venit. Mox Occitanos inferiores pertransiens, traiecto Rhodano, penetrat in Delphinatum; atque rursus amne transmisso per Forisienses duos inter amnes Ararim ac Ligerim, peruadit in Burgundiam; trecentis leucis nullo damno percursis; imò copiis per supplementa militum adauctis. Atque tum demum excitatus est aulæ veternus; quos prædones & plectendos à capitalium tribunis dicebant aulici, iam imminere iusto exercitu & in ipsa Regni viscera inferre perniciem, timore præuio inspiciebant. Eo magis quod Noüa, post libertatem redemptam in Santonibus factionis vires sustinebat, ille Rupellanos in varias agens expiditiones, non tantùm Baronem Guardiæ vrbi imminentem classe ârmata, depulerat viceratque; sed latè in Pictones ipsos excurrens, Catholicos ad Lusonem profligauerat, cæsis eorum octingentis; Partenæum ceperat, Brotagium vrbésque cæteras; & quanquam læuo brachio ob vulnus abscisso, instabat ferocior, capite integro; vbi mens & prudentia, tam belli quàm cæterarum, rerum dux & rectrix. Præterea Ioannes Sora pro Admiralio prædabatur Oceanum, ac conturbabat rationem totam commercij; isque eo tempore in Lusitanicam classem intentus, quæ Brasiliam versus nauigabat, nauem vnam aberrantem à cæteris apprehendit; cuius opulentia quadraginta erant è Societate Iesu Religiosi, in eas oras ad promulgandam Christi legem profecti; quos pirata ille immanis, contra ius diuinum & gentium, vno religionis odio, partim ferro cecidit, partim mari mersit; adiunctis corollis, iconibus sacris, & pietatis toto instru-

CAROLUS IX.

Iesuitæ interempti ab Hugonotis.

CAROLUS IX. mento; barbarorum crudelitatem per compendium occupans, & in ipsis carceribus metam & coronam decurrentibus præstans. Ob eas causas Regina seriò repellendo malo inuigilans, Delphinum Mompenserij filium in Pictones destinat; iubet Monlucium, Rabastinum, quæ validissima arx in Benearnia erat expugnare; (qua in expeditione fortissimus vir immane illud vulnus accepit, vtráque genâ glande perfossâ) exercitum scribit, quem opponat Principibus; atque Andegauensi aduersa valetudine conflictato, Cossæo regimen copiarum tradit; quôdque omnium existimabat efficacissimum, reuocat pacis contrahendæ consilium, primámque mentem opprimendæ sublatis capitibus factionis. Et fortasse eo consilio Cossæum ducem exercitus dixerat, quem nouerat in Hugonotorum partes propendere, & magnum cunctatorem nihil in eos quod inhiberet pacem tentaturum. Et verò in Burgundia ad oppidã Arnæducum occurrit Cossæus, viam occlusurus Principibus; sed præterquam quod inter velitandum superiores Hugonotti erant; ij relicto Cossæo pergunt vlterius, atque ad Charitatem commeatu vbere recreati, ad Montargium euadentes, Parisiensibus terrori ac periculo sunt. Igitur Regina pacis studium non amplius sustinendum rata, huic incumbit tam efficaciter, vt tandem Augusto mense confecta sit; nec eam Principes detrectabant, modò religioni suæ caueretur; nempe Raitris defectionem minantibus, Francis reuisendorum larium cupidis, deficiente pecuniâ, atque Admiralio tot rapinarum tandem pertæso, tranquillitas cunctis voto erat: & Regina conditiones amplas haud grauatè largiebatur, conscia arcanæ mentis, quantíque starent impetrantibus dona in posterum. Multa itaque Hugonottis concessa;

Rabasteins.

Pax tertiũ cũ Hugonottis.

..., vti Orangius fratrésque in facultatum ...um, restituerentur, libera esset suæ religio-... facultas iuxta edicta superiora, ipsi cum Catholicis ad omnia publicæ benignitatis commoda admitterentur; qualia sunt Collegia, Xenodochia, & eiusmodi alia; ad eorum lites abdicatum Parlamentum Tolosæ: & dum ea pacta implerentur, vrbes quas vocabant securitatis, id est obsidum loco, & fidei pignus, quatuor Rex iis permitteret, Rupellam, Montalbanum, Conacum & Charitatem, attamen restituendas intra biennium. Eo edicto pax conciliata, soluti oxercitus, dimissi in Germaniam Raitri, cæterique in priuatas domos. Atque in Aulam reuocati Comites Pacis, amor, luxus, voluptas, ludicráque certamina; maximè in coniugiis Procerum celebrandis. Nam Guisius Catharinam Cliuensem, Principis Portiani viduam, duxit vxorem, quanquam inuitissimus, & vitæ seruandæ vno studio actus; quippe se Margaritæ amoribus, quæ erat Regis soror, implicuerat, & virgine mutuò conciliata, aspirauerat ad eius nuptias; donec Rex ab eis prorsus auersus, priuatam Guisio necem intentaret; iusso Carolo Inculismensi, fratre spurio inter venandum amatorem tam audacem occidere. Quod cùm ille metu absterritus non præstaret, perstante atrociùs Regis iracundiâ, Guisius impulsu Reginæ & patrui Cardinalis, ad sanciendam salutem, Cliuensem duxit; quanquam amore non penitus profligato. Ille deinde Catharinam sororem Monpenserii filio in vxorem dedit, veteribus familiarum inimicitiis eo pacto extinctis. Ac demùm ipse Rex, annum natus iam vicesimum primum, Elisabetham Ferdinandi Imperatoris filiam toro nuptam admouit; Annâ Elisabethæ sorore Philippo Regi Hispaniæ simul enubente. Sic diutur-

CAROLVS IX.

Villes de seureté.

Coniugia Regu Guisii

CAROLUS IX. nus Martis ac bellorum terror, hac breui intercapedine, non tam quiefcebat, quàm inftaurandis viribus intendebat; mox acerbiffimâ Franciæ calamitate, prorupturus iterum, & furorem expleturus diutius, ebibito per caufas varias plurium fanguine: adeò mortalibus infirma eft ac infida tranquillitas; ac ftare bona in veftigio nefciunt, leuitate propriâ, & loco lubrico, pronâ in cafum.

Finis libri decimi noni.

HISTO-

HISTORIÆ FRANCICÆ.

LIBER XX.

FRANCIA stabilitâ in speciem pace fruebatur, & videbantur ad pacandos motus spectare omnia, cùm eâ malaciâ prælia sæuissima parabantur. Ea nempe mente Rex & Regina tam commodas conditiones Hugonottis indulserant, vt veteri consilio repetito, excidendorum Capitum rebellionis, per insidias atque solertiam perpetrarent, quod vi & aperto bello nequiuerant: Idque fas esse persuaserant Regi; quem dicebant Iure Diuino Iustitiæ præsidem, compertis criminibus vindicem datum, tam ferro militis quàm tortoris. Eratque in eam rem arcanum à Regina institutum consilium, ex viris sibi omninò addictis, Lotharingio Cardinale, Duce Niuernensi, Comite Rhetio, & Birago. Et quidem Cardinalis, tam Religionis quàm Partium studio, Hugonotticam factionem ac præsertim Admiraltum, vt sibi suæque familiæ infensissimum angue peius oderat; Cæteri Itali ortu, patriæ similitudine multisque beneficiis à Regina affecti, in eam toto animi nisu propendebant; eosque ipsa ad arcana omnia admittebat; Rhetio tamen præ cæteris intimo.

CAROLVS IX.

I. *Apparatus ad Hugonottos intercipiendos.*

De Rets.

CAROLVS IX.

Hic Albertus Gondius ortu Florentinus, quem primò mater Reginæ à cubiculo, officiſque multis chariſſima, commendauerat dominæ, tum ipſe ingenio ſuo primam beneuolentiam immenſo ſpatio magnis auctus opibus ac dignitatibus propagauerat. In id poſtea Conſilium Audegauenſis vocatus eſt, matri acceptiſſimus, quem ipſa ad nutus atque arbitratus ſuos conformabat. Igitur poſtquam larua pacis inducta eſt inſidiis, primuſque ille ſcalarum gradus poſitus eſt, vt ad faſtigium perduceretur adhibenda ars ac induſtria fuit: ea autem tota in ſimulando ac diſſimulando conſtabat; vt Regina Nauarræ, Princeps filius, Condæus, Admiralius, cæterique nobiles, arceſſiti in Aulam, & reti ſpontaneo inuoluti, nullo periculo cæderentur. Eam porrò ſimulandi artem Regina ita regi filio iuſiunauerat; vt ille quamquam naturâ iracundiot (quæ indoles ad ſimulandum minimè omnium apta tamen dominandi ſtudio, ac ſimul vindicandi iniurias æſtu, earum ſenſum abſtruſerit penitus; tanta in poteſtate os & linguam habens, vt nec vlla voce, nec colore vultus, leue mentis ſignum produxerit; quódque in adoleſcente permirum eſt, deliberatum Conſilium perſpicaſſimos ac ſuſpicaciſſimos Hugonottorum oculos fugit ac latuit. Nam præter ſpeculatores ab iis locatos, ab Proceribus cauendum erat per diligenter; Ii Mommorancius, Danuilla, Coſſæus, & Biro, qui exiſtimati in Hugonotos procliues, & quidem Mommorancij Admiralio affinitate coniuncti, ſi deprehendiſſent vel ſciutillam ignis latentis ſub cinere, diſcuſſiſſent haud dubie, ac paratum incendium extinxiſſent. Verùm is ſagacitatis ſolertiſſimæ apex fuit, vt Admiralius ſuis ipſe artibus caperetur; quíſque prudentiæ ac perſpicuitatis laude ſe cunctis anteponeret,

Ann. 1571.

fuerit

fuerit ea in laude feminæ & adolescenti inferior. Ac primùm esca ad eum capiendum obiicitur; bellum Hispanicum, cuius ipse ductum & administrationem susciperet. Et quidem aptissima ad inescandum illecebra: etenim Admiralius sæuientibus bellis ciuilibus conquerebatur frequentiùs, eorum causam pacem Hispanicam esse; Francos temperare ab armis non posse, ea in se vertere, vbi hostis desit; nec occurrere opportuniorem vllum quàm Hispanum, Regni veterem æmulum, ac inimicum iam à Maioribus; Belgium totis Franciæ viribus obruendum, ac amouendum longiùs tam infensum hostem; Ideò virum quà fraudi patebat aggressa mulier, per fictos homines consilium belli insinuat, fidemque vt faciat noui quod conceperat odij, adiungit accepisse à plurimis quos in Hispaniam miserat, maxime à Delbena, Elisabethæ præ cæteris dilectæ filiæ, oblatum toxicum à Philippo, præferebatque vindictæ cupiditatem iustissimam. Deinde versa ad Reginam Nauarræ, Henrici principis cnm Margarita filia coniugium offert; atque exercitum quem ipse Henricus ad recuperandam Nauarram in Hispaniam duceret. Simul vt esca alliceret efficacius, Rex in commodum Hugonotorum verba, blanditias, imperata, edicta, omni sollicitudine impendebat. Sic paulatim eorum animis exolescebat suspicio, & cicurata ferocia sensim ad illecebram & occultum rete præda accedebat. Admiralius præsertim noua coniuge captus est, Iacoba Entremontia, vidua locuplete, quam in Sabaudia natam Duce prohibente, cùm matrimonio nequiret adiungere, Regis gratiâ & auctoritate tum coniugem habuit; tum facultates. Mox Ludouicus Orangij frater subdubitantem ipse animi fa lsus egit in laqueos; nam in Aulam missus, vt pro-

CAROLVS IX.

Delbene.

D'Entremôt.

CAROLVS IX.

pius de bello illo Hispanico agitaret, rémque totam specularetur attentiùs; secretò quidem colloquutus est cum Rege, adhibitis Mommorancio, Damuilla & Rhetio, cæterùm persuasus, Admiraliū impulit. Accessit mox alia machina, Nauarri cum Margarita coniugium, cuius rationes & conditiones vt moderaretur, primò per Telinium generum, quem plurimi & meritò faciebat; deinde per Bironem, postremò per Cossæum, amantissimis litteris euocatum, & Blesiam vbi ageret Rex à Cossæo ducitur, stipantibus quinquaginta Nobilibus armatis atque à Rege excipitur, tantâ gaudij & amoris significatione, vt dubium omne timoremque abstulerit. Tum data facultas, vt Castilionem inuiseret, & domesticam rem cònstitueret; moxque adhibita ad Nauarræ Reginam machina: nam sagacissima mulier non satis cupidè hamum vorabat; quippe vt securitatem prudens timor parit, occultas præclara specie verebatur insidias; Catharinæ odium expugnabile vnâ vltione, filium in manus hostium tradi atque potestatem; qui vel animam, vel Religionem quam ducebat ipsa pretiosiorem animâ, vel vi eriperent, vel blandimentis excuterent; præterea in spem venerat collocandi filij cum Elisabetha Regina Angliæ; quæ iuxta ipsum de religione sentiret; atque exemplo Condæus præerat, qui Mariam Cliuensem Niuernensis sororem duxerat, quam ipsa Nauarra propè ab cunis secum instituerat, & persuasione sua imbuerat. Tandem & ipsa ab Admiralio expugnatur, qui secundùm in aulam vocatus, postulata, dona, gratias, facultates, ad primam voluntatis significationem à Rege impetrat; tam facilè atque effusè condonante omnia, vt callidissimus senex tantæ gratiæ æstu prouectus, tuta omnia, firma ac tranquilla, tum sibi, tum Reginæ

Teligny.

credide

crediderit. Præterea fidem Hugonottis Orthodoxi ipsi faciebant; qui in Regis mentem consiliumque intimum haud penetrantes, rem agi seriò existimabant, & acerbè de Rege ac Regina veluti in hæresim pronis querebantur: eratque tum Pio Pontifici, tum Hispaniæ Regi fucus factus tam callidè, vt Hispaniæ Rex Oratorem suum iuberet ab Franciæ Aula facessere; Pius Cardinalem nepotem cursoriis equis ad Regem miserit; intercessurum conceptis nuptiis; & ipse diploma ad dispensationem affinibus pernegabat. In Aulam nihilominus pergebat Nauarra cùm filio; ac nodum diplomatis mors Pontificis soluit; cuius successor Gregorius XIII. seu benigniore natura, seu Regem veritus, seu maiori perspicacitate, diploma concessit Cardinali Borbonio.

CAROLVS IX.

II. Post exceptam multo honore & arctà in speciem beneuolentiâ Nauarræ Reginam, & constitutum locum tempusque Connubij, vt more Romano & Parisiis in maiori æde ageretur; Ludouicus Nassouius rursum in aulam profectus, cum Rege de tota belli ratione deliberat, quod statim decernitur inferendum in Belgium, Admiralio Duce constituto cum summo imperio, deinde fit Belgij profligandi diuisio, vt prouinciæ citra Antuerpiam positæ ad Regem spectarent, quæ vltra ad Orangium; S. rossius & Baro Gardiæ mittuntur cum nauibus in Britanniam, prohibituri classem Hispanicam, ne transiret in Belgium; demùm sex peditum millia conscribuntur, magno machinarum & bellicarum rerum apparatu. Eo articulo Regina Nauarræ morte subita rapitur, die quinto post conceptam febrim, siue æstu nimio, dum Parisiis per officinas mercatorum discurrit, ad pannos mundumque muliebrem coëmendum; seu veneno, quod (vt volunt) odore hauserit, chirothecis a

Apparatus ad cædem

Ann. 1572.

(a di;

ctandis cuiusdam vnguentarij Renati Mediolanensis: quamquam id ego minùs crediderim; plures enim cum Regina feminæ ad huiusmodi mercimonia admissæ; nec verisimile Reginam vnam, tractasse mercem manibus veneno infectam; sed cùm plura ad faciendam fidem conuenerint, vnguentarius & ille Italus, & famosus improbis moribus, improuisus morbus; tributum est toxico quod naturæ fuit. Quasi humano corpori ab humoribus suis virus desit. Ea mente dilatæ nuptiæ, datumque spatium ad prædam omnem adigendam in retia. In vno Admiralio operæ pretium erat, qui Regem quidem semel bisque inuiserat, sed Parisios ingredi, amplam illam populosissimam, infensam Hugonottis, & sibi ipsi præ cæteris ciuitatem, non inducebat in animum; & timorem æquum promouerant tum arcanum quoddam naturæ præsagium; tum multæ admonentium litteræ, tam à Francis scriptæ quàm ab externis, sibi omnino caueret, nec salutem furentis populi potestati inconsulto permitteret. Sic hærentem & tergiuersantem, amicissimis litteris & securitatis obsidibus per Cauanium Rex arcessit, tum per Briquemautium Seniorem, qui discessum vrget, affirmatque hærere bellum ipsius absentiâ; postremò per Ludouicum Nassouium, Noüam, Ienlisium, & Saucurium; quibus data viginti nummorum millia, ad occupandas per clandestina consilia Belgij vrbes, euenitque feliciter, vt Ludouicus Montes interceperit, Valencenas Noüa; quo demùm facinore non dubius Admiralius quin bellum flagraret, absterso metu, magno Comitatu Parisios venit. Nec multò post consequuti sunt Principes, Henricus iam Nauarræ Rex & Condæus; vltrò nobilibus & Hugonottorum capitibus in perniciem certam confluentibus. Iamque præda omnis in

Cauagnes.

Ienlis & Saucour.

casses

caſſes conuenerat,cùm duo moram conſilio faciunt; alterum dum Guiſius ſelectas operas ad cædem comparat;alterum dum copiæ quas in Belgium Ienliſius ducebat quatuor peditum millia & ducenti equites ab Albano opprimerentur; quod vtrumque confectum eſt;victus ab Albano Ienliſius atque profligatus, & parati à Guiſio percuſſores. Ita Auguſti decimo ſeptimo fatales nuptiæ celebrantur;in propylęo maioris ædis Pariſienſis erecto pegmate, præſide Cardinale Borbonio perfectum eſt Sacramentum; dehinc ſponſa cum Catholicis in ædem inducta, ad obeunda miſſæ ſolemnia; Nauarræ Rex cum Hugonottis in proximas Epiſcopi ædes diuertit,dum ſacra conficiuntur, epulo in ipſis ædibus inſtructo: quatriduum impenſum choreis, conuiuiis, ac certaminibus ludicris; iamque ad tragœdiam parato choragio inſtructiſque actoribus; de agendi modo deliberatum eſt. Reginæ voluntate conſtituitur, vt Guiſius adornato ſicario Admiralium cæderet, tum eo cæſo cæteri haud ægrè impetu plebis ciuitate tota mactarentur. Idque Reginæ vehementer placuit; ſiue vt Guiſium in diſcrimen adduceret, tota Colinij & Mommorancij factione in vindictam Admiralij ruitura; ſiue quod mihi veroſimilius, facti infamiam vti à ſe ipſoque Rege amoueret. Adornatur itaque Louuerius, idem qui Mouyum per inſidias Niortij occiderat, admittiturque in ædes Ville murij;qui quondam Guiſij præceptor fuerat;ad quas Admiralius Luparâ rediens, ſeque hoſpitio recipiens,incedebat. Nec facinus mora longior diſtulit; lento paſſu ingredientem, & ſcriptum quodpiam perlegentem, ſclopeto exploſo Louuerius tribus glandibus ferit; & aberrante ictu quò deſtinabatur, manum dextram dumtaxat abſciſſo indice, & læuum brachium graui pla-

CAROLVS IX.

Admiralius læditur.

gâ

CAROLVS IX.

gâ sauciat. Ille immotus, digito ædes vnde erupissent insidiæ commonstrat, ad Regem mittit qui factum docerent; tum innixus domestico ad hospitium secedit. Attentata cæde non patrata, consilij ratio turbabatur, & quamquam Guisiis in suspicionem vocatis, attamen nec in eos irrumpebant cæteri Hugonotti, nec à Regina cogitata dissensio oriebatur. Quamobrem dum efferuescerent odia, fuit Regi in simulatione perstandum: quo ille munere functus egregiè, Nauarro & Condæo expostulantibus affirmat se flagitium acerbissimè vindicaturum, palam dolorem & vehementem iracundiam exhibet, reis sceleris quicumque illi sint, minas intentat sæuissimis verbis; ac iubet ciues capere arma ad tumultum, si quis exurgeret opprimendum; nobilesque Hugonottos in vicum Admiralij; cunctos diuertere, vt saluti tam cari capitis inuigilarent. Imò saucium inuisit humaniter, amicissimis verbis solatium facit, eoque audito remotis arbitris, quod Reginæ spectanti suspicioni & metui fuit, regreditur Luparam. At Hugonotti fremere & indignari summoperè, atque ardere vindicandi cupidine; sed clàm auctor erat, nec tutum Guisios palam in ciuitate tam amica impetere: ideò plerique suadebant, vt Admiralius extra vrbem in securum locum deferretur, cæteri omnes abscederent, periculo certo sese eriperent, tunc de communi re tranquillioribus animis consuleretur. Et ducibus in cubiculum Admiralij conuenientibus, ita censuerat Vidamus Carnutensis; demonstrans quanto in discrimine versarentur; sibíque certissimũ vrbe egredi proximo die, & cùm adhuc liceat reti erumpere. Ea Reginæ nunciata, quæ Tuilleriis agebat, propositam cædem festinarunt; & extemplo conuocato secretiori consilio, statuitur vt ea ipsa nocte Hugonotti

gonotti cædantur, tum Nobiles qui sequuti Admiralium erant, tum ciues, iuxta nomina antè recensita: tum deliberatum de Nauarri & Condæi vita; ac de Nauarro, facile assensum, vt incolumis foret; Regia affinitas, patris memoria, ipsius humanitas atque indoles cunctis accepta, fuerunt saluti; de Condæo ægerrimè conuentum vt parceretur; dura atque aspera Principis natura aggrauante odia patris & offensionem; vixque salus Niuernensis Sorarij precibus data est: quibus constitutis deducendæ & patrandæ cædis prouinciam Guisius suscepit, tum futurus vindex paterni exitij, tum eo facinore Catholicorum beneuolentiam & quodammodo nouum imperium sibi paraturus, ac suo nomini. CAROLVS IX.

Conuenerat vti primo diluculo, quo dies sancto Bartholomæo festus inciperet, pulsata palatij publici maiore campana, cædes patraretur; & eam in rem Guisius Prætorianum militem tum e cohortibus Francicis, tum ex Helueticis ad Luparam & Admiralij ædes locauerat, tum Charronus Mercatorum Præpositus ciuem armatum in vrbis palatium conuocauerat; quorum illi Nobiles, ij ciuem mactarent. Sed Regina occupans definitum tempus, aliquo post mediam noctem spatio, iubet pulsari signum in sancti Germani æde, vt similiter in palatio pulsaretur. Statim cædis initium ab Admiralio factum, vt qui rebellionis signifer & hæresis peruicacissimæ caput & promotor fuisset, idem ad pœnam præiret cæteris. Guisius cum equite Enculismensi ac Prætorianorum centurionibus postquam in ædes eius irrupit, in atrio hæret, dum cæteri scalas scandunt, & in Admiralij conclaue inuadunt; eorum Dux Cossinus, à Rege ad ipsius custodiam designatus, Corboranus, Cardillacus, Sarlabosius, Petrucius Senensis, III. *Cædes Santo-Bartolomæa.* Ann. 1573. *Admiralij cædes.* *Cossinus.*

CAROLVS IX.

Senensis,& Besina Germanus. Ad strepitum irrum pentium Admiralius surrexerat stratis, & toga tectus domestica, stans vt moreretur, innitebatur parieti, cum à Besma primùm punctim in aluo, tum in ore cæsim percutitur; mox ab cæteris promiscuè irruentibus obtruncatur; statimque cadauer per fenestras in atrium subiectum à Besina & Sarlabosio proiicitur. Id iubebat operiens in atrio Guisius cum Inculismensi, qui attentè perspecto cæsi vultu, postquam strophiolo cruorem Inculismensis abstersit, impleta vltione pergit ad cætera. At Admiralij pœna vltra ipsam vitam, in cadauer prorogata est horribiliter. Nam primùm auulsum à trunco caput ad Catharinam defertur, tum plebs in ædes irruen, furorem conceptum in cadauer miserandum effundit; & repetitis tum spatiis tum diebus, omne opprobrij & lanienæ genus in artus orbatos sensu expromit. Eo momento manus & pudenda ferro demetit, proiecto in sterquilinium trunco; tum sequenti die eadem plebs rursum miserabiles trunci reliquias raptans triduum per cœnum discurrendo per vicos fune vinctas trahit, deinde in amnem proximum mergit; mox cadauer iterum raptum Monfalconem defert, furcis appendit, ignem subiicit, quo artus tosti non absumpti; & pependit abominandum spectaculum, donec cæca nocte detractum à Mommorantio, humo conditum est deformatum cadauer; elementis singulis in pœnam vocaris. Magnâ quidem plebis furentis insaniâ; sed iusto Dei iudicio, tot Sacerdotum cædem átque Templorum ruinam plectentis; præter sua supplicia quæ animæ irrogata, latuerunt mortales. Ab Admiralij cæde festinatur ad alias; atque statim Nobiles, qui Guisij prouincia erant, corripit furor. Ii tum in Lupara, tum in vicis proximis hospi-

hospitantes, inuoluuntur nullo negotio ac mactantur. Calamitates singulorum percurrere vt nec, instituti mei, nec otij est, sic illustriores prætermittere nefas. Rupifocaldus Regi gratissimus, primus post Admiralium cæsus est; Telinius gener, oris amabilitate & suauitate sermonis, semel atque iterum percussoribus mitigatis, ab tertiis tandem confoditur; Clermontius Renellus nudus & cubilo prorumpens, inter plebis irruentis turbam, amnem nauigiolo traiiciens, perimittur à Bussi ambosio patruele; quicum litigabat. Brionius octogenarius, Principis Contij moderator atque institutor, inter alumni sui vberrimos fletus, tenellulas manus adtegendum senem frustra obtendentis, occiditur; à Glasio Lauerdinus perimitur; Franciscus Nonpar Caumontius, ducta Maria Forcia, cum maiore filio obtruncatur in lectulo; filio altero qui annum decimum tertium delibabat, inter patris fratrisque vulnera, cùm crederetur cæsus, incolumis delituit sub eorum cadaueribus, donec sub vesperam ad Bironium profugit; isque est Forcia qui ætate nostra Marescallus, vitam annis pluribus factisque produxit. Plures per Vrbem sparsi mactati sunt; atque in ipsam Luparam peruasit cædentium furor; Nauarri domesticis strage implicitis; ij spoliati armis, & è cubiculis extracti, ad intimas palatij fores abducti, obtruncantur singuli, Regis fidem & misericordiam aspellantes; in iis Pilesius, Pardalanius, Martinus Bursius; ac Beluorius Nauarri pueri gubernator, podagrâ decumbens in lectulo, & in eo cæsis plures. In sancti Germani subvrbio hospitabantur Rohanius, Caumontius Forciæ patruus, Vidamus Carnutensis, Mongommerius, Nocla, Segurius, alter Pardalianus, aliique, quos sors melior stragi eripuit; Maugironio assignati erant

CAROLVS IX.

De Nonpar Caumont.

De la Force.

Beauueir.

CAROLVS IX.

erant obtruncandi, sed imparatis stipatoribus, excitati vrbis fremitu è stratis miseri, iamque impetiti à militibus amnem transmittentibus, quam celerrimè in equos inuolant, plures sine ocreis, haud pauci solis dumtaxat caligis linteati; & sequenti cum equitibus Guisio sese proripiunt. Sic multiplici strage quingenti nobiles capitum instar visissimorum in somno & trepidatione contrucidati sunt. Verùm in publico furore vnius viri non prætermittenda est generositas: is Vesinus Cadurcus atque Catholicus, grauibus inimicitiis in Renierum Hugonottum susceptis; vterque in Cadurcis suarum partium duces erant, & à publica causa in priuatum transgressi odium, sic mutuis iniuriis exacerbauerant animos, vt nihil optarent vehementiùs quam necem æmuli. Regis mandato festinabat in Cadurces Vesinus ea ipsa nocte qua strages edita; & ipse natura asper & intractabilis, præclaram occasionem inimici mactandi nouo modo vsurpat. Viam capessens ad ipsius ædes primùm tendit, turbam militum effringentium fores aliquantulùm inhibet, tum ipse stipantibus duobus domesticis, in Renieri cubiculum irrumpit, & stricto gladio, parmâ prætensâ, oculisque fulmineis, inimicum prouolutum in genua ad exorandam misericordiam, iubet consurgere, & ponè se ire. Obsequutus Renierus, & ad certam mortem sequutus iubentem, equo ad fores instructo imponitur, atque in patriam modicis itineribus ab Vesino deducitur, per illud centum leucarum spatium obmutescente; donec peruentum ad Renieri domum, ad cuius fores consistens; soluto tandem pertinace silentio, saluum esse æmulum atque incolumen iubet; se prohibitum à cæde, tum honoris sui & gloriæ causâ, tum ob conceptam de æmuli fortitudine opinionem;

Vesini facinus

nem ; nunc fas esse in securitatem liberam vindicato priores inimicitias persequi , seque expeditum in certamen si vellet. Ad eas voces Reniero pugnam recusante, & se victum generositate tanta profitente ; Vesinus cum affirmaret sibi perinde esse inimicus aut amicus foret, reputaret ille per otium, vtrum sibi placeret, impulso equo hosti admiranti sese eripuit ; egregiâ reportatâ victoriâ , & vindictâ toto illo itinere domitâ, laudatissimo facinore , cùm inimicum odisset simul atque seruaret.

CAROLVS IX.

IV. *Ciuiũ cades.*

Verùm ipsa nocte dum in nobiles Guisius sæuit , plebs inflammata in Hugonotum ciuem irruebat ; Mompenserius , Niuernensis, atque Tauanius zelo religionis Catholicæ, & immenso in Hugonoticum furorem odio , primas excito populo flammas subiecerunt, deinde sufficiente ad omnem immanitatem populi impetu , Niuernensis vocatus ad Reginam secesserat. Et verò per dies tres continuatos noctibus lanienam horribilem tota vrbe sexaginta hominum millia, soluta in licentiam omnem insania , impunè perpetrant : passim aures percellunt, fremitus mactantium , pereuntium gemitus & sclopetorum explosio ; effringuntur fores ac fenestræ ; ædes inflammantur ; miseri in lectis , in scalis , in vicis circunstante turba confodiuntur ; è fenestris in pilorum & sarissarum cuspides proiiciuntur , torrentur crepitante circûm incendio , plagis pluribus saucij amne merguntur ; truncati membris & viua etiamnum cadauera per cœnum raptantur ; infantes in cunis , in parentum gremio liberi, in amplexu mutuo coniuges, nullo humanitatis sensu , crudelissimè è viuentium numero exturbantur. In amnem riui sanguinei deducuntur , vici sternuntur cadaueribus , ea in foris areisque publicis extruuntur in cumulos ; vno verbo, sexcentæ

CAROLVS IX. tæ domus qua direptæ sunt, qua incensæ, & quater mille homines interfecti. In his memorantur Lomenius scriba Regius, Petrus Placia primarius in Curia vectigalium præses, Terrierus Clarus Causidicus, Magdalena Brissoneta Cardinalis Brissoneti neptis, *De la Place.* Petrus Ramus ab æmulo Carpentario sicariis submissis mactatus; Dionysius Lambinus antistes ille humanioris litteraturæ, metu similis mortis extinctus est. Duo præcipui furentium Antesignani, Pesonius lanius, & Croisierus auri ductilis artifex; *Peson & Croisier.* quorum ille centum-quinquaginta vna nocte mactauit; hic brachium ostentans, sæpe iactauit se quadringentis vitam ademisse. Imo plures Catholici ab inimicis priuatis inuoluti sunt publico odio, & pro Hugonotis occisi; quales Guillelmus Bertrandi, Bertrandi Cardinalis filius, Rouillardus in Parlamento Senator, & Petrus Salseda. Regem interea varij & diuersi stimuli agitabant. *Regũ sensus, & Cædium finis.* Edito cædis iusso, dum se conscij comparant, animo æstuare, proximæ calamitatis stragem perpendere, atque prope modùm in misericordiam reuocari: quod Reginæ postquam nuntiatum, extemplò comitantibus Andegauensi, Niuernensi, Tauanio, Rhetio, & Birago, properat ad dubitantem, animumque sollicitè ad perficienda incepta confirmat. *Admiralij vulnere factionem totam inflammatam; Impendere grauissimum bellum, si liberi abeant; in Germania, Anglia, atque Heluetia haberi delectus; Catholicos ipsos arma sumpturos, & sibi ducem auctoritate sua electuros, qui pessundet Regiam maiestatem, suoque arbitrio bellum gerat.* Ad ea Procerum accendentibus calculis, Rex exequi quæ mandauerat iubet: sed rursum in contrarium sensum abripitur. Adstabat cum matre & fratre in cubiculo, quod aræ Lupara

imminet

imminet ad spectandam cædem; cùm ad sonitum sclopi breuioris explosi, quodam metu absterritus, nobilem ad Guisium mittit, qui iuberet abstinere à cæde, atque domum facessere, at Nobili renunciante, iam cæsum Admiralium, nec frænari posse Parisiensium impetum, reuoluitur in susceptum consilium. Die qui luctuosam noctem consequebatur, Nauarrum & Condæum in cubiculum suum arcessit; *quæ ipsi vidissent suo iussu patrata asserit; vsum eo remedio ad ciuilia bella opprimenda ad eos quod spectaret, iustam esse materiam odij & vindictæ, quod se duces factionis deterrima præbuissent; attamen ea affinitati & sanguini dari, modò mores & vitam mutarent, atque Catholicam religionem amplecterentur, viderent sibi vt ea in re obsequerentur, alioqui ad ea ferenda quæ passi essent domestici se pararent.* Ad eas fulminantis voces, & oculorum minacium fulgura repetita Nauarrus suppliciter respondet, rogare se Regem vt vita & conscientia illibatæ sint, in cæteris omnibus futuros se obsequentes. At Condæus paulò audaciùs, quàm calamitas præsens exposceret, dat responsum; bona & vitam esse in Regis potestate, Religionis vnum Deum tam dominum esse quam auctorem: obquæ dicta, ira vehementissima Rex excandescens, Condæum acerbissimis ac contumeliosissimis verbis increpitum, haberi in custodia cum Nauarro iussit, minitans atrociter elidendas fauces contumaci, nisi triduo proximo à pertinaci sensu deficeret. Decurso triduo, cùm Senatores quidam Parisienses Regem admonerent, quo in periculo res publica versaretur, si diutiùs plebi insanæ fas esset furere, is per præconem iubet arma deponi, ac plebem in sua tecta discedere. Ita summus ille furor cœrcitus, quamquam diebus

pro

CAROLUS IX.

proximis plures vel cæsi sunt, vel in carcerem rapti. Imo in æstu insaniæ, vita non paucis ab inimicis ipsis condonata est; Rex Grammontium, Durasium, Gamachium, & Buccananium seruat; Guisius plus centum periculo eripit, in quibus Briquemartius iunior; Acierius ab fratre Duce Vzetiensi seruatur; Vicecomites Paulinus & Monclarus à Villarsio, Bellieurius pluribus saluti fuit. Mommorancios fratres in discrimen vocatos Marescalli absentia, vt creditum est, fecit incolumes; Cossæus precibus Castronouæ datus est, quæ forma corporis commendata erat Andegauensi; Biro salutem fortitudini suæ debuit, qui in armamentarium se se recipiens, tormenta in vrbem disposuit, ad frangendos primos furoris impetus: forte vt plerumque fit distinguente reos à miseris; nec Rex qui nutauerat in cæde imperanda, firmior fuit post eam confectam, nam primò ad prouinciarum Prætores scripserat, eam cædem populari tumultu patratam; mox Guisiis instantibus, vt probaret ipse quod re vera mandauerat, in idque assentientibus tam Reginâ quam Orthodoxis Principibus; nouis litteris certiores facit Gubernatores, stragem Parisiensem suo iussu factam, ad opprimendam horribilem coniurationem, quam Admiralius cæterique conscij iniuerant, ad Regiam familiam extinguendam; eamque in rem in Senatum venit; imperatque in mortuos litem de conspiratione in Regem instrui.

V.

Cædes in prouinciis reliquis.

Sed non vna Parisiensium strage conscripta est cædes, per plurimas vrbes grassata est, proâ nad tumultum vbi impunè furere licet plebe promiscuâ. Rex quidem edictum palam proposuerat, quo cauebatur Hugonotorum saluti, modò se in domibus continerent, nihil noui molientes; sed arcanis

canis litteris iussi erant Prætores ad Parisiensium exemplum perniciosam luem exscindere. Idque factum vel prætermissum est, iuxta Prætorum sensum, vel alterutri partium addictorum, vel in clementiam sæuitiamve procliuium. Meldis ducenti interempti sunt; Trecis totidem; Aureliæ plus mille; ad Bituricenses, Niuernenses, & Charitatis incolas propagatum exemplum. Tolosæ inter alios, quinque Senatores cum purpureis togis affixi patibulo; Burdegalæ tardius decursum ad cædem, sed mora deinceps repensa est grauitate. Lugduni magna asperitate sæuitum, in quam vrbem plerumque colluuies externarum Gentium conuenit; & quidem Mandelotius Gubernator, quamquam addictus Guisiis à cæde abhorrens, ad nuntium Parisiensis tumultus, optimates Hugonotorum in carcerem miserat, eos insaniæ populi subrepturus; sed Petro Auxerra Regio procuratore, qui ab Aula recens aderat, facem animis subiiciente, erupit carceribus popularis furor; statimque effracto carcere quo se tutos rebantur miseri, cunctos partim mactant, partim strangulant, partim amne mergunt, partim in membra discerpunt; ij propemodum octingenti erant; tum per cæteram vrbem calamitas sparsa, reliquias cæde atque incendio perdit. In proximis Lugduno prouinciis temperatum est à cædibus; In Phocensi prouincia Tendius Comes, in Hugonottos pronior; Damuilla in Occitania, in Delfinatibus Gordeus, in Burgundia Chabotius, Santeranius in Aruernia, Matiscone Guicha, Baionæ Ortensis Vicecomes, plebem continuerunt, nullo sanguine, aut raro admodum fuso. Interea lis in Admiralium instruebatur, & adigebantur ad amplectendam religionem auitam Nauarrus & Condæus. Nec ille præbebat se difficiliorem;

CAROLUS IX.

Mandelot.

Sainct Eran.

La Guiche

CAROLUS IX.

ciliorem; at hic animo in voluntatem Regis obdurato, perſtabat in ſententia; à Rege arceſſitus, & ſeueriſſimis minis perterritus, ſimulata perſuaſione in Catholicam religionem tranſiit, cum Nauarro; Cardinale Borbonio vtriuſque abiurationem admittente. Mox lite in Admiralium inſtructa, Senatus decreto læſæ maieſtatis reus dictus eſt ac damnatus, pœna tanti ſceleris in ipſius effigiem vt conſtitutum erat impleta. Additi ſimulacro ſocij duo ipſi in viuis, Arnaldus Cauagnius, & Briquemautius pater, togatus ille, hic ſagatus; qui veluti coniurationis participes, eidem ſupplicio addicti ſunt. Eáque eſt cædes Hugonottorum, tam multis hæreticorum ſcriptis impetita, & Catholicorum apologiis propugnata; quæ vt Romæ atque in Hiſpania immenſis laudibus celebrata; ita in Germania, Anglia atque Heluetiæ parte, querelis & accuſationibus, tam laceſſita, quàm lamentis flebilibus deplorata; eadem ambigui apud poſteros ſenſus; vi & occulta cæde à Francorum indole multum alienis; maximè cum per inſidias ſpargitur cruor. Sanè honeſtiùs atque vtiliùs poſt pugnam Monconturianam Hugonottorum reliquiæ aperta vi exſcindi poterant, ſi victores hæſiſſent fugientibus, & reſpirandi ſpatium ademiſſent; modò ex euentu conſtabit, & renaſcente iterum bello, molitionem tantam fruſtrà ſuſceptam, & contractam apud plures leui fructu infamiam. Imò tunc perculſis inſtandum fuerat, promptóque exercitu Rupella & Montalbanum, quæ duæ ciuitates profugos tuebantur, expugnare oportuit; verùm dictis mollioribus Rex acerbiſſimum vulnus exulcerauit potiùs quàm ſanauit, nouum bellum in cunis atque in ſemine oppreſſurus, quod indulgentia intempeſtiua aluit, donec erumperet. Idque attributum Rhetio & Birago

Reginæ Consiliariis, qui texendis Consiliis quam bello meliores, abhorrebant ab ea re qua non excellerent; & Regina ipsa arma abiiciebat, in quibus plus aleæ atque arbitri alieni; attamen frustra effuratos tot cædibus animos rursum sperabat venturos in retia; bellumque quod inferre voluerat, ferre & repellere tandem adigitur.

CAROLVS IX.

Etenim Hugonotti in proximas vrbes, Rupellam, Montalbanum, Sancerram, Nemausum, ex prouinciis singulis plures profugerant; alij in Germaniam, Angliam, Geneuam, & ad Holuetios; quidam rure in Castris tum sua tum amicorum ope tecti & defensi; illæ si perstiterant; qui omnes postquam ex metu & trepidatione colligunt animos; primo timore in vindictæ rabiem exurgente, bellum & quidem atrocissimum mouent; si perituri, honestè saltem & militum more, non pecudum. Princeps arma mouit in cadurcis ille Renierus à Vesino seruatus, qui viginti quinque equitibus dumtaxat stipatus, cùm ducentos in fugam egisset, & Montalbanis excitauit fiduciam, & cæteris nobilibus spem erexit. Eum æmulati protinus in Occitania Hugonotti, in Rutenis, Albigensibus, & Fuxiensibus, plurimas arces, munitas vrbes occupant, & caput Rupella munimentis sollicitè instauratis, ac commeatu omnis generis collecto, pacis voces & conditiones longè auersatur. Sic repente bellum, cum extinctum putatur nascitur, odiisque maioribus ex sociorum cineribus exurgit factio. Quamobrem Rex oppugnandam Sancerram Chastrio assignat, Danuillæ vrbes Occitaniæ subigendas, Villarsio Admiralio Aquitaniæ prouincias; Rupella exercitus Regij expeditio fit: Verùm antea Reginæ visum est opportunum, aggredi an oblatis conditionibus commodis eam vrbem à reliquis

VI. Quartum in Hugonottos bellū.

La Chastre.

CAROLVS IX.

posset auellere; offert Rupellanis religionis suæ incolumitatem, omnes immunitates confirmat, vnum flagitat, vti à Rege Gubernatorem admittant; eúmque Bironium dicit, quem gratum Hugonottis nosset. At cùm illi Bironem respuerent, quasi donum ab hoste profectum, nec fidem vllam dictis habendam censerent, quæ nuper Admiralio fraudi & neci fuerant; vix tandem impulsi sunt vt Noüam submissum à Rege in ducem acciperent; salua Consulis & Optimatum ciuium auctoritate. Et Noüam Regina miserat cum Abbate Gadanio, futurum vrbis præfectum, haud modicâ pacis spe conceptâ, si viro quamquam Hugonotto, prudenti tamen & à motibus rebellium alieno, traderetur administratio vrbis; quam per negabant Rupellenses, diu virum ludificati, quasi corruptum aulicis donis atque pollicitis; nec subire intra vrbem passi sunt, nisi vel omninò priuatus ageret, vel publicis armis præficeretur; quam postremam conditionem auctore Gadanio admisit; gessitque præfecturam armorum, admirabili fortitudinis & prudentiæ temperamento, primus atque intrepidus belli munera fide summa obiens, idémque in consiliis ciuem pro facultate moderans, atque in pacem inflectens Regiumque obsequium; ideò vtrique partium, quod rarissimum gratus; Rupellanis vnum arguentibus, quod audaciùs in pericula rueret, Rege de pace irrita haud ex postulante, fide & sinceritate mentis explorata. Igitur abiecta spe vrbis consiliandæ, dum ad eam expugnandam validus exercitus apparatur, â Birone & Strossio, interceptis aditibus, commeatus omnis excluditur. Est Rupella ciuitas in Pictonibus, in lato colliculo posita, molli ad portum cliuo, in quem plurimi riui è proximis agris confluentes, excipiunt Oceanum statis æstibus

La Noue.

De Gadagnes.

per

per canalem amplum bis diebus singulis influentem; isque portus est Europâ totâ celeberrimus atque tutissimus; aluco maris quà in latum patet mille & ducentos passus amplectente, bis mille, quà porrigitur in longitudinem. Munimenta circa muros plura ciues erexerant, singula quidem opportuna & commoda; sed à pluribus temporibusque variis posita, minus inter se ad Machinatorum normam artisque canones conueniebant; præsidium mille armati conflabant, in quibus ducenti Nobiles; ciues bis mille facti ad militaria munia; & quinquaginta ministri, verborum facibus atque aculeis instigaturi militum animos: murorum ambitum tormenta cingebant inæqualis magnitudinis plurima; commeatu:, præter vina & salitos pisces, quorum magna copia, non abundè erat mentium obstinatione futura pro cibariis atque commeatu. Ad eam vrbem post primam hyemem magnus exercitus admouetur, ineunte Februario summo Duce Andegauensi, venerantque cum eo Proceres, Alensonius frater, Duces Mompenserius, filius Delphinus, Longauilla, Aumalius, Guisius, Niuernensis, Bullonius, Maynius, Rhetius, Monlucius, ductoresque ordinum fama clari; imò simul in castra adducti Nauarræ Rex, Condæus Princeps, & Cossæus, vt Rupellanis detractam ab iis spem & recisa subsidia ostentarent. Antequam ad oppugnationem veniretur, prælusum est colloquiis; Birone & Gadanio prima consiliorum fila texentibus; & Noüa contentionem omnem adhibebat, vt Rupellani pacem admitterent; sed eam obduratis ciuibus aspernantibus, Andegauensis nouis tormentorum vocibus intonat, murumque acerrimè verberat. Nondum tamen spes concordiæ absumpta erat, quandiu Noüa in vrbe ageret; nam ille tum erumpendo frequen-

CAROLUS IX.

Rupella obsidia.

Ann. 1573

CAROLUS IX. tiùs, Ducis munus implebat egregiè, tum in consiliis ciuem sermonibus atque omni industria incitabat ad pacem; nec fuisset frustra tanta contentio, nisi Ministrorum effrenis audacia, & turbulentissimæ conciones, abrupissent omnem concordiam, rebellionis incendio ad furorem aucto. Nec prætermittenda Noüæ insignis patientia, quam in viro militari, & pietate vera destituto, nemo non miretur. Cùm enim in consilio ciues pluribus ad obsequium Regis esset adhortatus, egredientem Minister annis iam grauis & iracundia insanus aggreditur, perque vicos plures contumeliosis verbis increpitum, quasi proditorem, tum demùm ad hospitij fores respondenti modestè colaphum infringit; ad eam contumeliam insurgunt in Ministrum Nobiles, confossuri meritò; nisi ipse Noüa intercessisset, Ministrumque liberum misisset ad coniugem, rogans vt virum suum curaret, atque custodiret. Ille igitur postquam oleum operamque in mitigandis ciuibus perdidit, nec obtigit mors quam cupidè inter erumpendum per pugnantium tela quæsierat, ne Regi dataeque fidei deforet, factâ eruptione in castra obsidentium transiit; comitantibus haud paucis Nobilibus & Centurionibus, quibus proteruia ciuium intolerabilis erat.

Noüæ, laus, & secessio.

VII. *Continuata obsidio.* Noüæ absentia vt primùm Rupellani commoti sunt atque absterriti, ita extemplò Ministrorum audaciâ confirmati. Hi prætensâ lætitiâ gratulati, quod emissus foret domesticus proditor, factâ præsenti spe subsidij Anglici, ad quod euocandum iam diù profectus Mongommerius erat, incendunt ad pertinaciam animos; eo furoris prouecti, vt captis hostibus parci vetarent, & plectendos Saülis instar, qui Amalecitis vitam condonarent; nam Catholicos ea compellabant appellatione. Præterea Iacobus Henricus Consul

sui primarius, vir seditiosus, & belli tubicem, lætus mirificè Noüæ defectione vniuersum imperium in se confluere, rebellionem alebat, magnum aliquid patraturuss, & nomen sibi pertinaciâ quæsiturus. Ideò Andegauensis totus ad vim versus, solo salóque expugnationem intentat, propugnacula multa ad canalis fauces erexerat, tum intercludere canalem ipsum aggreditur. Passu ab vrbe octingentesimo transuersas naues in alueum mergit, catenis ferreis & rudentibus validis simul vinctas: deinde ne magnis æstibus cymbæ leuiores eos carceres prætergrederentur, nauium demersarum malis, transuersos malos firmè adstringit annulis ferreis; quæ tota moles subsidentibus aquis subsideret, eademque tumescente fluctu attolleretur. Addita super ad propugnandam molem noua moles, & in vndis arx posita; scilicet ad oram;, nauis oneraria fluctu mersa, & in modum terrei aggeris humo & saxis oppleta, cui tormenta sex imposita, & sclopetarij assignati, ad verberandam vrbem, molémque tutandam. Deinde muri tormentorum glandibus fulminati, tam crebris ictibus, vt tres intra hebdomadas, globorum emissa sint tredecim millia. Simul intendebatur cuniculis, ad eruenda vrbis propugnacula, & aperiendam ruinam. Deiecta ampla muri parte, qui pertinebat, à Fonte veteri ad portam Coniacam, & propugnaculo Euãgelij saxis spoliato, impressionem Andegauensis instituit. Adornauerat machinam, qua per fossam miles tutus incederet; pontem scilicet, octo pedes latum, longum centum ac viginti, ex materia leui, molli ferro tecta ad ferendos ignes, rotis opportunis ad motum facilem vecta. Eo ponte ad labem appulsi ducenti milites, scutis tecti fortiter dimicant, sed per occultas ad fossam ipsam cryptas ciue fulminante, repelluntur strage

CAROLVS IX.

De Cognes

Fer Blanc.

Casemates.

CAROLVS IX.

haud modica. Quapropter nouo labore fossam aperire & exhaurire oportuit; tum Cossino & Goæ datum munus aggressionis, lectique eam in rem milites; verùm rationem bene constitutam, conturbauit aggredientium impetus; Guisius, Maynius, Inculissmensis, & Nobiles adolescentes, iniussi omnes irrumpunt cum milite, irruuntque in fossam maiori audaciâ quàm prudentia; eam ob rem repelluntur similiter, cæsis trecentis, ac Guisio ægrè seruato. Quinquies diebus diuersis tentata in ruinam factam irruptio, repulsa toties vsque infracta; propugnantium admirabili fortitudine & ærumnis assiduis, quippe sine intermissione irrumpebant in hostium castra, in munimenta, in aggeres, in septum nauium: ad ruinam muri extemplò munimentum firmius exurgebat; in repellendis impressionibus militum labor & contentio indefessa erat; quæ illis adeo vulgaris laus fuit, vt in eius partem etiam feminæ ipsæ admissæ sint. Quippe adiungebant se pugnantibus, atque intrepidæ non tantùm intra sexus modum contendebant, subueniendo sauciis, vinum fessis & opportuna subministrando, sed virilia etiam vsurpantes munia, omni telorum genere præliabantur ad labem, ignitis circulis ac virgultis, saxis, trabibus, vndis feruentibus, atque adeò ferro & sclopetis: tanta vis à religione vel etiam falsa in animos manat. Et alebat rebellium obstinationem à Mongommerio spes concepta. Ille in Angliam profectus, in quam plerique Hugonotti elapsi ex proxima cæde confugerant, quamquam Elisabethâ Regina negante subsidia, tamen priuata opera classem instruxerat, nauium sexaginta, in quibus decem magnæ Anglicæ, reliquæ exiliores ab Rupella ipsa dimissæ ad flagitandum auxilium, impositis bis mille hominibus soluit

ab

ab Anglia,& ventis ad Rupellam proiectus, cùm claſſem regiam quamuis numero nauium inferiorem, propugnantium numero ſuperiorem inſpiceret, atque ab Rupellanis admoneretur nihil aleæ permitteret, retrò curſum vertit,atque Bellinſulam,Britonum oræ obiectam capta arce iuuadit. Quam tamen poſtea Mompenſerio Duce armante Britones, ac Rheſio cum duodecim nauibus accedente, totam deprædatus deſeruit, reuerſurus in Angliam. At Andegauenſis depulſo Mongommerio,maiori ſpe obtinendæ vrbis, propugnacula diruere aggreſſus cuniculis, & acceptis in ſupplementum Heluetiorum ſex millibus, per ſingula elementa in ruinam vrbis contendebat. Sæpius in præſenti periculo verſatus,ſemel Vintij, domeſtici vt vocant ſcutiferi, fide & fortitudine leti faucibus eſt ereptus; ingreſſus cuniculum luſtrabat locum oculis, cum ab oppoſito cuniculo ab milite Hugonotto agnitus,exploſi ſcopi glande appetitur, cadebatque haud dubiè, niſi Vinſius detecto igne funis, quo emittenda glans erat, Principem obiecto corpore defendiſſet,& vicariam pro domino mortem ſubiiſſet, eo tamen minutioribus globulis ſaucio. Perfectis cuniculis atrociſſima omnium tentatur impreſſio; atque incenſo puluere cùm tartareus ille partus erupiſſet, ampla muri parte deiecta, ac plurimis ciuium qui conuolabant ad ruinam diſcerptis: inſtituta aggreſſio eſt à Legionibus Iaſi, Goæ, & Polliaci,dum Ludius ad Tadoni propugnaculum ſcalis applicitis ad murum euadere nititur. In muri labe pede collato per duas horas dimicatum eſt pugnaciſſimè, alternante victoria, & modò Hugonottos in ſubiectum aggerem, modò Catholicos in procliuem foſſam detrudente. Illi nouum munimenti genus inſtruxerant,fumum ex alga mariniſque herbis eli-

CAROLVS IX.

Belle Isle.

Vins.

CAROLVS IX.

cientes ſpiſſiſſimum, quo tecti & ſecuri quodammodo, per eum vulcani tela ſæuiſſima iaculabantur; oleum feruens in imbrem diffuſum, grandinantes ſclopetorum glandes & ſaxorum iactus, fulgurantia factitiorum ignium agmina, & minorum machinarum fulmina; quibus impugnantes toſti, obtriti, fracti, & diſcerpti, mille quà cæſis, quà læſis grauiter, tandem muro deiecti ſunt. Quo euentu vt demiſſi obſidentibus animi, ſic erecti obſeſſis; plerumque ſpe infortunium deſerente, & proſperitatem augente.

VIII. *Soluta obſidio*

Et verò in caſtris militem grauia incommoda deterebant. Pabulorum & cibariorum inopia erat, per vaſtatâ proxima regione, morbi plurimi quos contagium ſpargeret, frequentiſſimæ deſertiones; quodque erat caput, Ducum diſcordia, atque in vnum conſentientium, clam contendere ne vrbs caperetur. Quippe in Reginam atque Italos per quos ipſa res moderabatur, Franci proceres infenſi plurimùm, nihil grauiùs metuebant, quàm vt impedimentis amotis ſtabiliretur imperium; rati dum ſtaret Rupella, & factioni receptus atque aſylum pateret, frenum immoderatæ potentiæ, & dominãtibus metum iniici poſſe. Acceſſerantque Ducis Alenſonij noua & ſuſpecta conſilia, quibus à Rege & fratre Andegauenſi machinabatur deficere. Ideò in caſtris atque impreſſionibus nullus ordo; malè iuſſa implebantur deteriùs; rari quorum fidei Andegauẽſis ſe crederet, plures qui obſeſſos de conſiliis certiores facerent; eratque in obſidentibus impetus, diſcordia, morbus, & tædium; contra in obſeſſis prudentia, conſtantia, & inconcuſſa malis fortitudo. Præterea in prouinciis bellum procedat lento veſtigio. Damuilla in Occitania, ſcriptis nouem millibus peditum, & equitibus mille, cum Nemauſum

mausum aggredi debuisset, Sommeriam permodicam oppidum toto exercitu cinxit, ac post diuturnam obsidionem,cæsis Catholicorum bis mille, in quibus Henricus Fuxius Candalæ Comes, præclarissimus iuuenis;cepit quidem vrbem,sed copiis detritis atque inualidis, conatu nouo abstinendum fuit, & expeditio dimittenda. Villarsius in Aquitania nusquam feliciùs rem gerebat; qui post expugnata quædam oppidula, Cossadâ repulsus maiori ignominia quam Clade, Valeta auctore dimisit militem, tironem plerumque & collectitium,militaribus muniis omnino imparem. Nec Rupellam arcta premebat necessitas; nam tametsi annonæ & carnium penuria foret, tamen tanta erat piscium copia, tum quos sale condierant, tum quos minutiores in ipsum littus mare deuehebat, vt alendæ tum constantiæ tum contumaciæ satis foret. Ergo ad pacem propendere inceperat Rex, eiusque occasionem collatum in fratrem Poloniæ Regnum opportunam suffecit. Quippe Legati in itinere erant; nec decebat vt Regem ad motum ad vrbem conuenirent, quam obtinere toto conatu non posset. Attamen dum de pace agitur, nouas & feroces impressiones Andegauensis instaurat;effossis etiam nouis cuniculis; Guisio cum Nobilibus in propugnaculum Euangelij fortissimè euadente; sed peditibus immotis, frustra is impetus fuit; Andegauensi adeò indignante, vt sexaginta cohortes peditum missione ignominiosa exauctorauerit. Tandem postquam de conditionibus controuersis conuentum est, Rupellanis pro cæteris vrbibus, excepta Sancerra,simul paciscentibus, soluta vrbis obsidio est, septimo mense postquam inceperat; immensis totius Franciæ sumptibus, plurimis ærumnis Nobilium, & strage militum, quorum duodecim millia, ferro ac morbo,

CAROLVS IX.

Sommieres

Cossade.

Quarta pax.

—— in castris occiderant. In quibus Aumalius
CAROLVS IX. Dux tormento ictus periit, sclopetis nobiles Clermontalardus, Cossinus, Goas, & Poliacus, legionum tribuni: Biro in vrbem admissus est, cum feciale & tubicinibus; Andegauensi in insulam Oleronem secesserat;
Clermont-Talard. mox ad Regem per Britones iuit; per vrbes singula, instar Regis exceptus. Nec erat dubium, quin si perstitisset in castris diutius, Rupellam spe externi auxilij destitutam, expugnasset tandem; sed Francis plerumque tam patientia deest, quàm abundat impetus, quódque primùm ardentissimè ambiunt, postremò leuiter & impatienter abiiciunt. Quarto illo edicto, vt vocabant pacificationis, quod promulgatum est Augusto mense, die anni vertentis quo Hugonottorum strages edita fuerat, iisdem permittebatur sua religio; Rupella, Nemausus, & Montalbanum, sancitis immunitatibus, arce & præsidio militum dicebantur liberæ, datis tantum ciuibus obsidum loco & in fidei pignus. At Sancerram beneficio pacis exclu-
Sancerre obsidio. ferat Rex, extremam pertinaciam extremis malis profligaturus. Eam vrbem positam in Biturigibus iam quarto mense obsidebat Chatrius, ac vi incassum adhibita, lentâ ac diuturnâ inedia, munimentis intactis, propugnantes ipsos aggrediebatur. Et verò fames per gradus progressa, ad extremã patientiæ metam peruenerat, imò iam transilierat. Siquidem postquam obsessi, equos, mulos atque asinos veruecum instar absumpserant, mox ad canes, feles, murésque ipsos versi, nulli animalium quod duceret vitam parcitum est; deinde herbis oleribusque, ingluuies satiata; tum iis deficientibus siccas animalium pelles, quas in varios vsus artes insumpserant, detractas vsibus suis rapuerant in alimoniam miseri; cartam etiam pergamenam, tam inuolutam in codi-

ces,

ces, quam in scripta instrumenta implicitam, carptam minutim ventri ingesserant; postmodùm macerata atque perfecta, equorum frena atque ephippia, tympanorum pelles, coria cæteraque eiusmodi quæ vixissent in animalibus; quinimò exsucca ossa, cornua arida, & emissa à brutis & hominibus stercora, quęsita diligenter, deglutiuerant auidè. Plures panem ex nucum glandibus atque ardosia fissili lapide conficiebant; temperata sale & aceto massa; iisque prodigium calamitatis, quod historici scribunt, fidem facit, virginem fame mortuam, à patre ac matre in cibum voratam; eosque deprehensos dum Thyestæam illam cœnam absumerent: fame interea viceniquini in dies singulos occumbebant, perstabantque cæteri inuictà pertinaciâ. Tandem legati Poloni ab iis appellati, quando cætera deficiebant subsidia, clementiam Regis exorarunt, ac mense septimo Chastrius discessit; permissa religione ciuibus & bonis concessis; soluendis duntaxat quadraginta librarũ millibus. Attamẽ Ioannæus vrbis Præfectus, qui ciues ad pertinaciam tantam incenderat, noctu haud multò post cæsus est. Atque ipsa vrbs munimentis & muris nudata. Ita quartum ciuile bellum cepit & desiit; magno omnium stupore; quod ea factio, truncatis capitibus, abscissis membris atque anulsis, coaluerit tamen, surrexeritque, sin minus terribilior, saltem per illam vim roborata multùm atque stabilita. Modò res postulat vt nouum Poloniæ Regem cum tota Francia consalutemus.

CAROLVS IX.

Ioannæus.

Diu inter Regem & Andegauensem offensionum semina spargebantur. Vt Regum delicatissimus sensus est, quẽ offendit vsurpatæ potentiæ vmbra vel tenuis, Carolum haud dubiè fratris gloria & comparata auctoritas afficiebant; relata de hostibus gemina laurea, Procerum amor atque Nobilium,

IX. *Andegauensis Dux. Rex Poloniæ.*

Catho

CAROLVS IX.

Catholicorum adhærentium studium, stipendium quod vltrò pendebant Ecclesiastici, Reginæque promouentis adolescentem felicem ambitio, Regi suspicaci & tenaci regiminis haud iucunda erant. Quam tacitam offensionem Regina perspiciens, ne in spicam adolesceret semen, fratres diuellere, atque Andegauensem Franciâ cum dignitate emittere constituerat. Eam ob rem antè, matrimonium Reginæ Angliæ agitauerat, modò subiiciente Ioanne Monlucio Episcopo Valentino, quando ea spes defecerat, in nouam excitur Regni Poloniæ comparandi. Sigismundus Augustus iam annis grauior, eius regni compos, nulla prole, aut præter sororem affine, visus ætate ad sepulchrum vergere, aptus creditus est, cui hæres transiturus in familiæ nomen quæreretur; missusque Balanius Episcopi filius, qui adolescens in Italia equestribus studiis imbuebatur, vt specie peregrinationis honestæ, decursâ Germaniâ, veniret in Poloniam, Regem salutaret Monlucio patri amantissimum, & captata opportunitate Andegauensem ob recentes palmas Europa celeberrimum in successorem proponeret, facta spe sororis in vxorem ducendę. Et Balanius quidem profectus est, dum Rex & Regina de euocando in aulam Admiralio collaborabant. Deinde Segismondo sine liberis mortuo, Monlucius ipse cupidus perficiendæ rei quam insinuaret, contendit in Poloniam sub ipsum tempus stragis Parisiensis; Regina simulatè vt creditur in eum ambitum assentiente, quæ charissimum filium nullo pretio auelli, à se pateretur. Erat Monlucio Comes, Basinus procurator regius in Blesensi Curia, qui Latinâ sermonis elegantiâ conuestiret orationes Monlucij; ac primum vtrique contendendum fuit in cæde Parisiensi excusanda; nam facinore per vniuersam Germaniam

Balanij.

cum

cum ingenti Regis Procerumque infamia peruulgato,magna ignominia redundabat in Andegauensem, eamque rem Poloni hæretici exaggerabant in odium ambientis.Tum in ipso ambitu contra potentiam æmulorum industriam vertit: Ij erant plures, Ioannes Sueciæ Rex pro Sigismundo filio,tūc octenni; Maximilianus Imperator pro Ernesto filio,Ioannes Moschorum Dux,sibi coronam illam deposcebat; Poloni plurimi seclusis extraneis conueniebant, vti vnus è gente sua,Rex legeretur; præterea Prutenus,Transiluanus, & Tartarus aspirabant singuli ad eam gloriam. In tanta turba candidatorum, Monlucius rem Andegauensi confecit. Adolescentia Principis, ætasque vegeta regiminis capax, effusæ ob recentes victorias laudes, immenso vt fit locorum spatio adauctæ & cumulatæ, Monlucij cura & industria in moderandis Polonorum affectibus, verborum illecebræ à Basino inductæ; tam peritè Nobilium animis insinuata sunt,vt omnium calculis præter quingentos Dux Andegauensis Rex Poloniæ dictus fit; erant porrò ferentium suffragia triginta quinque millia. Extemplò designantur Legati, qui in Franciam ad nouum Regem adducendum irent, iterque suscipiunt, magnâ deinde pompâ excepti Parisiis.Iamque ad fratris profectionem accuratè Rex familiam cæterumque ornatum instruxerat,cùm remora improuisa molem tantam inhibet. Reginæ molestissimum erat amantissimum filium, vnicam spem suæque potentiæ columen, proficisci in remotissimas terras, vnde nullam opem nullum subsidium adipisceretur; eamque ob rem Monlucium indignanter exceperat, functum officio acuratiùs quàm ipsa cuperet.Sed re perfecta retinere filium haud quaquam poterat,quem euocaret coronæ splendor, & volontas Regis prona emitteret. Attamen

CAROLVS IX.

Andegauensis mora in Francia.

CAROLVS IX.

tamen hæret in medio cursu Poloniæ Rex, & amoris anchora defigente, frustra ambitionis & metus flatibus vela implentibus, immotus subsistit. Iuuenis indole mollior, & plerumque amoribus mulierum implicatus, nuper flammam susceperat, Condææ Principissæ formâ spectatâ; ac quamquam Condæa pudore ac castimoniâ supra ipsam formam spectabilis foret; tamen vt amor stultus atque Confidens est, eúmque vana spe lactabat Guisius, Condææ sororius; Ita Henricus Rex cupiditatem, incenderat, vt præ amore non vnum modò Poloniæ regnum, sed cætera orbis sceptra flocci haberet. Porrò Rex cùm amorem fratris haud nosset, tanta mora in suspicionem vocata, atque offensus arctissimâ ipsum Inter & Guisium, beneuolentiâ, veritus ne quid ij in suam molirētur auctoritatē, Reginæ matri significauerat, sibi eiusmodi morā intolerabilem; ac necessariò intra paucos dies, sibi aut fratri regno exeundum. Ea Regi Poloniæ cùm Catharina aperuisset, iamque seriò ad profectionē adhortaretur, animū amore insanū haud commouebat; donec per Guisium, quē Cardinalis patruus palinodiam canere adegit, facta spe proximi reditus, ad iter impulsus est. Itaque Parisiis exeunte Septēbri profectus, Rege & vniuersa Aula deducente, iter suscipit, à se propemodùm auulsus; Rex morbo impeditus Vitriaci subsistit, Regina cum cæteris ad limites regni pergente: effusis hinc inde fletuum imbribus inter amplexus mutuos, & extremas salutationes; quanquam Reginæ à pluribus obseruata vox sit valedicentis; *Ito* (inquit) *fili, non moraberis diu.* Ita Henricus ad Coronam inuitissimus abiit, adeò humani affectus sibi inuicem pugnant, vel omnibus sceptrum summa votorum est.

X. Regi fratris profectio purgare suspicionem

nem tumultuum visa,nō ideò belli insaniam vel domesticæ turbæ malum amouit. Hugonoti in Occitania tumultuari antè inceperant;pacem Rupellensem repudiauerant,siue impetraturi conditiones luculentiores, siue gratiâ Legatorū Polonorum freti, siue noui belli occasionem captarent. Ij exorata conueniendi facultate, collecto coëtu primùm Milliaudi, quæ est vrbs in Rutenis, dein Motalbani, confirmata ferocia, sed se ad bellum incendunt, & partiti Occitaniam in duas Præturas,quarum alteri Nemausus caput foret, Montalbanum alteri, petitiones flagitandas à Rege inserunt scriptis, quæ victorem potiùs quàm victum saperent.Illicò Occitanis Phocenses & Delphinates se adiungunt, & cuncti plura in communem vtilitatem constituunt. Dum postulata Regi proponunt, hæretque Concilium in iis admittendis aut reiiciendis, illi interea libris scriptis,administrationem Regis,leges Salicas ab condito regno stabilitas, nituntur couuellere, ac maximè Catharinam, Italosque familiares impetunt.Sic bellum calamis aliquandiu geritur, donec profectò in Poloniam Henrico,& domesticis turbis Aulam agitantibus,erumpit rebellio,proditque in lucem.A Rupella & Noüa prima admota ad incendium fax.Quippe illa diuisa in parte ,quarum altera pacem,bellum altera amplecteretur; occasione Cœnæ in vniuersam, regionem indictæ, à Nobilibus in bellum rapitur. Eorum Dux Noüa, siue offensus quod à Rege nullam mercedem acceperat, pro fide postremo bello exhibita; siue militarium animorum more, quibus pax molestiæ est, etiam ignominiæ; hic in partes vocatis, Casa, Mirembæo, Monguyone, & pluribus: repente inter Hilares Bachanalium epulas, Pictones Santonesque inuadens, Lusinianum, Fontenæum,

CAROLVS IX.

Quintum in Hugonottos bellū. Milland.

Ann. 1574.

CAROLVS IX. tenæum, & oppida plura intercipit; tum acta in Oceanum classe Rupellani, latè toto mari prædas agunt,& mercatorum naues diripiunt,ad eorum exemplum plerique se in prouinciis cōmouent.In Delphinatu Mombrunus, Loriolium & Liberonem arces dirutas occupat atque instaurat;in Normannia Mongommerius, Giurius, Colomberius, Danfronem & cæteras in constantiensi agro ciuitatis; Viuaresij Albenacium,& aliquot castra ad Rhodanum. Igitur ad motus tam celeres opprimendos Rex triplicem exercitum destinat; quorum in Pictones vnum Monpenserius duceret; in Delphinates & Viuaresios Delphinus filius;in Normāniam Matignonius Regis in ea prouincia Legatus. Nec illorum operæ pretium magnum fuit; siue turbis familiæ Regiæ Ducum curam & animum auocantibus; siue morbo Regis in nouarum rerum expectationē erigente omnium mentes atque consilia.Mompenserius cum quatuor peditum millibus & mille ducentis equitibus, stipante plurima nobilitate, profectus in Pictones. Talmondium castrum primo capit;dein Fontenæum obsidere aggressus,postquam ab impressione repulsus est, & Noüa impendente, hæret anceps quid consilij capiat, commodùm à Regina in aulam arcessitur;inualescente ægritudine Regis. At Delphinus in Occitaniam missus non tam Hugonottis quam Damuillæ Gubernatori infestus,à bello abstinens clandestina nectebat consilia. Etenim Regina quæ dum Comestabilis in viuis ageret,Damuillam beneuolentiâ prosequuta erat, cum vt Marescallo fratri æmulum opponeret; mox postquam Comestabilis morte ereptus est, ac Damuilla cum fratre se arctius strinxit, eum oderat capitaliter, eò magis quod viri indolem notamque prudentiam verebatur, quam ob rem primum Ducem Vzetiensem, priuatum

Loriol & Liuron.

Aubenas.

Talmond.

priuatum Damuillæ inimicum, in Occitaniam miserat, vt eum clam interciperet positis retibus, tum cauentem sibi, ac plerasque Occitaniæ vrbes occupantem, in obsequium vti redigeret, Villaregiū miserat, mox Martinengum, qui vel reti implicaret incautum, vel cauentem vi abduceret, aut repugnantem perimeret. Verùm cum Damuilla tam vim quam insidias sibi apprimè cauens effugisset, Martinengus litteras regis proposuit, quibus deiecto Damuilla, Delphino administratio prouinciæ tribuebatur. Res in Normannia Calidius gerebantur; Matignonio Regina iniūxerat studiosè, vt Mongommerium omnino caperet; virum odiosissimum sibi, tum ob mariti Regis improuisam necem, tum ob continuam rebellionem, quam otio nullo à motibus primis interpellauerat. Agebat in Laudifano, cùm repente aduolante Matignonio circuncingitur copiis oppidum; nec ille dubius quin peteretur, Domfrontium cum tringinta equitibus noctu elapsus aufugit; ad Belsiam illicò auolaturus; verùm spatio ad quietem capto, statim à Matignonio rursus inuoluitur, positisque ad singulos aditus vigilibus atque custodiis, fugam intercipi, suumque vnicè caput peti noscit. Igitur ad defensionem intentus, vrbem inualidam deserit, seque in arcem recipit; repellitque fortiter aggressionem instructam ab hostibus, ducentis eorū in ruina cæsis. Id viri fortissimi extremum opus, & prope expirātis postremus halitus fuit; nam postea labe muri aucta & transfuga ad Matignonium milite, animo deiectus, illi se tradidit, spe salutis facta, non promissa; qui ad Reginam adductus, vltionem impleuit aliquantò post; damnatus vt per duellis, & in publica Parisiorum area capite cæsus. Mox Fanum Laudi receptum, non sine clade, Colomberio propugnatore in labe occiso; cæteraque

CAROLVS IX.

In Occitania.

In Normannia.

Sainct Lo.

Mont gommery.

CAROLVS IX.

XI. *Conspiratio Procerum in Regînam.*

teraque Normannia exacti sunt Hugonotti, Lorgio Mongommerij filio similiter capto, & patris periculum subituro, nisi ope vnius Catholici aufugisset, atque ita in prouinciis bellum lento gradu incedebat, maiore molestia quàm damno, dum Francia in capite laborabat.

Etenim Aula turbis domesticis agitata, ad externa intendere minùs animum poterat. Porrò turbarum ab duce Alensonio petendum initium. Hic Regis frater, clarus dotibus animi vitiisque, cùm corpore esset deformior, matri ac fratribus parum acceptus, amotus à Consiliis, ac leui pretio habitus, contemptum haud ferens, cum Proceribus haud paucis iam à Rupellæ obsidione instituerat secessionem. Erat illi intimus quidam Bonifacius Mola nobilis Phocensis, vir ambitionis vastæ & cupiditatis, audax, improuidus, & temerarius, qui instar hederæ vti increfceret, arborem qua innitebatur ramos in immensum cupiebat porrigere. Accedebant proceres Reginæ infensi, Mommorancij, Cossæus, Turrius vicecomes Turinius, atque ipsi Principes Nauarrus & Condæus, qui conceptam flammam incenderent. At factio quandiù egit Andegauensis in Francia, inclusa consiliorum limitibus, nondum proruperat; eo profecto in lucem prodiit. Ea porrò Catholicos inter media atque Hugonottos, tertium mali genus constituit, procerum qui seclusa religione, in vnum publicum bonum intenderent; ad quod spectaret Reginam administratione deiici, atque externos scilicet Guisios Italosque, pelli è Francia. Et ea factio dicta est Politicorum, innixa maximè Mommoranciis; quæ deinceps multis annis viguit Valuitque; quasi Franciæ trahi in partes geminas leue esset, nisi accederet calamitas tertia, post aliarum messem

Te la Mole.

De la Tour.

Politicarum factio.

ſem quæ ſpicas legeret. Igitur ab profectione Regis Poloniæ, Regina haud ignara quid agitaret, Alenſonius ipſumque conſtituiſſe à Rege petere Legatariam in vniuerſum Regnum Præfecturam, qualem Andegauenſis gerebat; eum vti excluderet, indolem adoleſcentis Regi exponit; variam, leuem, turbulentam, Hugonottis applicitam, nouarum rerum machinatricem, ambitionis immodicæ quam nihil impleret; ſimulque ad eam dignitatem inſinuat Lotharingiæ ducem, Claudiæ Chariſſimæ filiæ coniugem, ac caput Guiſiæ gentis; nec dum Rex morbo implicitus ſe ad alterutrum applicuerat. Cùm Mommorancius Mareſcallus, princeps politicæ factionis, Regem adiens, intrepidè Alenſonio legatariam poteſtatem poſtulat, iiſque rationem momentis poſtulatum fulci, vt Rex eam poteſtatem fratri concederet. At Regina nulli induſtriæ parcens, vt conceſſam rem interciperet; tum Lotharingum diligenter arceſſit, tum Mommorancio ab aula ſecedente, ob controuerſiam nouam ſuſceptam cum Guiſio, iterum Regi Alenſonij mores nouis coloribus pingit, & vocare in ſuſpicionem conatur. Attamen Rex in fratrem adhuc propenſior erat, cùm oborta noua res Conſilium diſcutit. Nam Alenſonius non tantùm Politicæ factioni ſe ducem dixerat, verum etiam Hugonottis; iique vrgebant cupidiſſimè vt abiectâ laruâ ad ipſos accederet, regimenque Partium tandem capeſſeret. Is cùm cunctaretur, ducenti Nobiles Hugonotti ductore Guitrio ad Sangermanum vbi agebat Aula adequitant, euocaturi Principem atque abducturi; erantque auctores Nauarræ Rex, Toræus, Turenius, & Noda, vt ab aula profugus, ſe iis adiungeret; ſed cùm nutaret, necdum ſe in aleam tantam coniiceret, Mola Conſiliorum particeps,

Lieutenant general du Royaume.

Guitri

CAROLVS IX. ticeps, Reginæ aperit singula; Conspirationem Alensonij, cum Hugonottis, indicat qui participes forent, quidve intenderent. Extemplò Regina metu & tumultu totam Aulam mouet, spargit rumorem equites Hugonottos ad occidendum Regem conuenisse, consiliariis necem comparare. Sic terrore iniecto magna trepidatione Consiliarij & togati Magistratus Parisios fugiunt; Lotharingiæ Cardinalis, Renatus Biragus Cancellarius, (nam Hospitalio nuper vita functo successerat,) Bellievrius, Moruillerius; feminarum fugientium strepitu tumultum augente; Rex tamen ea nocte hæsit Sangermani, ac postridie Parisios venit, comitantibus Nauarro & Alensonio. Erupit non multò post Hugonoticum bellum in Sanctonibus atque in Normannia, iamque Regis morbo accessione noua mali aucto, Regina breui moriturum prauidens, vt omnem potentiæ obicem amoliretur, conspirationis dictæ retractat seriem; vtque periculum in Momorancios ac Cossæum, reiiceret, quos maximè auctoritati suæ rebatur infensos, ab Nauarro & Alensonio separatim scriptum extorquet, quo profitebantur se à postrema conspiratione immunes, paratosque se ad Regis salutem regnique commoda vitam abiicere. Tum Christophoro Thuano primario Præsidi prouinciam mandat de conspiratione illa inquirendi; & in quæstionem illicò rapti, Mola quem dixi, & Coronasius, nuper in familiaritatem Alensonij à Mola adductus, Tortræus & alij. Atque in tormentis, Mola perstante magno silentio, Coronasius plura quàm peterentur aperuit; profectutum Alensonium ad Hugonottos; Mommorancium, Toræum fratrem, & Cossæum fugæ esse conscios, & consiliorum, iisque Nauarrum & Condæum implicat, quæ Nauarro fortiter repellente, timidè

Coronas.

timidè Alensonio; sententia iudicum damnati Capite Mola & Coronasius, Torrtæus rotæ supplicio. Mox vocati Parisios Mommorancius & Cossæus, cúmque se stitissent intrepidè, in Bastillam palam abducuntur; deinde adhibentur custodes Nauarro, & Alensonio; at Condæus Ambiani Capiendus, explorata re, se clam vrbe proripit, & cum Toræo profugit in Germaniam eratque is perturbatissimus rerum status, cùm Carolus Rex morbo oppressus occubuit. CAROLVS IX.

XII. *Regis morbus & mors.* Iam ante morbo vexari inceperat, antequam frater in Poloniam proficisceretur, lenta febri correptus; & per hyemem ægritudo visa desinere, vere incunte instaurata vehementiùs priora incommoda renouabat, cùm tandem naturâ frustra in mali vim contendente, lecto affligitur, & ad proximum exitum magno corporis & humorum motu abducitur. Vt erat robustarum virium, & in flore ætatis, per dies quindecim magno dolore ærumnisque grauissimis enitebatur in morbum; agitabat se & concutiebat vehementer, erumpebat plerumque sanguis naribus auribusque, imò poris emanabat riuo tam vbere, vt semel repertus sit cruori immersus, quem hac iactatione effuderat. Donec planè exhaustis viribus, Sacramentis Ecclesiæ ritè communitus, matrem amplectens, commendánsque coniugem, natam & Carolum nothum, expirauit trigesimo Maij die, magnâ constantia, nullo affectus desiderio aut dolore, præter noxas quas in Deum patrauerat. Absoluebat vitæ annum vicesimum quintum, inibatque tunc primùm regnandi consiliũ; extinguendis factionibus Mommoranciorum & Guisiorum; quorum familias eò deiicere statuerat, vnde ampliùs in perniciem regni nequirent consurgere, simul matrem à regimine abdicare; vt ipse regni tam rector esset Ann. 1574

CAROLVS IX.

set quàm Dominus. Et habebat à natura dotes ad regnandum eximias; sublimes spiritus, & cuiusuis capaces oneris, ingenium perspicax viuidumque, tenacem memoriam, celeritatem in agendo admirabilem, eloquentiam firmam & robustam quæ Regem saperet; eáque à natura consequutus erat, quibus ab arte adiunxit, simulandi & dissimulandi sagacitatem incredibilẽ, vt in sensus animi penetrare cùm se obtegeret, nec matri fas esset tantopere perspicaci. Quamquã plerumque retegebant indolis vitia. Nam supra modum erat iracũdus, odiorum tenax; si quem amaret, si quid optaret ardentissimus, idem & vehemens, morositate animi molestissimus, vt nihil modicè, intemperanter omnia cuperet. Tot bellorum & rebellionum tædio in vindictam & crudelitatem iam esse pronior videbatur, solitus inter venandum feræ captæ sanguini manus immergere; ac primus Regum Prætorianas cohortes in custodiam suam instituit. Emisit vocem egregiam moriturus; *gaudere se quod ea ætate nulla mascula prole decederet, quoniam viro Rege tum maximè Francia indigeret; & ipse nosset qua calamitas esset pupillus Rex.* Attamen Reginam matrem Regentem dixit, dum abesset frater successor futurus; Idque significauit præsentibus Alensonio & Nauarro, precatus ne iustæ voluntati mox intercederent. Causa mortis à variis multiplex dicta. Hugonotti affirmabant horrore cædis Parisiensis & conscientiæ morsibus contractum animum, corpus tandem in ægritudinem adduxisse; referebantque, si habenda est fides, pœnitentiæ & doloris signa quam plurima. Contra Catholici in Hugonottos præproperam mortem iugerebant; icones cereas ab iis fictas comminiscebantur, acubus fixas, in quibus vt olim in ti-

sione Meleagri, vita & mors Regis alligata esset; & eiusmodi effigies in damnati Molæ cubiculo reperta fuerat. Sed Aulici, quorum est aliorum animum ex suo metiri, & flagitia quibus plerumque obnoxij sunt, impingere aliis, suspicabantur venenum præbitum, nihilque sceleris inuium ambitioni dicebant. Ego censuerim ab ipso Rege necessitatem mortis inductam. Vehemens erat in exercendo corpore, ærumnosis rebus atque asperrimis; Ceruos incitatissimo cursu insequebatur; equos rudes & indoctos ad palæstram formabat; saltu ac choreis defatigabat corpus immodicè; pila ad extremum, sudorem ludebat; arma & loricas vehementi contentione cudebat; quibus assiduus ita inflammauerat viscera, sanguinisque massam incenderat; vt humorum temperie primo corrupta, excipiente mox febri exhaustus perierit. Filiam reliquit ex coniuge, quinto post anno morte extinctam; Itidemque filium ex puella Aurelianensi Carolum, qui postea Arneruiæ Comes Duxque inculismensis dictus, patris indolem atque ingenium repræsentauit. Nec omiserim Carolum in tanto animi impetu suauissimas artes dilexisse; pœsim & musicam, & nactum vtriusque peritissimos artifices, Ronsardum, & Orlandum Lassum, è Bauaria euocatum; Imo concinnè scripsisse carmina naturæ beneficio dura mollientis, atque asperam indolem mitigantis amænitate Musarum. Et puerum instituerat Iacobus Amiotus, tunc Antisiodorensis Episcopus, qui primus Franciam eruditè loqui & eleganter, edocuit, & Plutarchum dedit, quem vel doctissimi Græco componerent. Elisabetha coniux, suauissimos & integerrimos mores in Germaniam retulit, & vidua ætatis anno vicesimo, constanter secundas nuptias repudiauit, vltrò cœnobio Clarissarum inclusa,

CAROLVS IX.

HENRICVS III. Rex Franciæ. clusa, Deum pro coniuge, & humilitatem pro Regno amplexa.

Catharina post Caroli obitum regiminis compos, vt ambitionem implebat, sic perturbatissimo Regno implicita, imperandi libidinem curâ multiplici ac necessario motu temperabat. Duo erant quæ potestati frænum iniicerent, Procerum repugnantia, & bellum ab Hugonottis commotum, ac primùm Proceres quà compescebat vi, quà detinebat blanditiis; Mommorancium & Cossæum habebat in vinculis. Damuillam deiecerat; exulabat Condæus, Alensonium & Nauarrum, in quibus momentum maximum Vicenarum saltu abductos, Luparæ magnâ solicitudine custodiebat; clatratis cubiculorum fenestris, obstructis foribus, geminatis vigilibus; atque vt tam animi vincirentur quàm corpora, vno aditu ad carcerem patefacto; quo Principes in gynæceum Virginum admittebantur, vt impliciti amoris pedicis, ad libertatem minus respicerent. Tum versa ad Hugonotticum bellum, Mompenserio exercitum instruit, reuersuro in Pictones. Atque Hugonotti Mongommerij supplicio efferati, instaurato Milliandi conuentu, se ad bellum mutuo inflammantes, ad Condæum scripserant

Strasbourg. Argentorati agentem, qui eiurata religione ad eos rursum defecerat, ipsumque ducem factionis elegerant, quando Alensonius & Nauarrus suæ potestatis non essent; Isque ad delectus habendos ad Palatinum Rheni contenderat. Damuilla præterea ad eosdem accesserat, vt præturam Occitaniæ sibi assereret; eámque prouinciam cum iis partiebatur. Prima cura ad Pictones & Rupellam versa; ac postquam spe pacis Nouam Rupellæ præfectum Regina illuserat, repente Mompenserium cum duodecim armatorum millibus in Pictones mittit. Ille dum neces-

saria comparantur ad Fontenæum obsidendum, Maranium occupat, oppidum Rupellæ commodis opportunum; nam quarta ab leuca, palustri situ, & per amnem Seuram mari admotum, vt Rupellensem agrum hosti claudit; ita si subigitur reserat, prædæque obiicit. Subacto Maranio Fontenæum aggreditur, ac quamquam multa sollicitudine à Noüa munitum, infirmioribus in tormenta muris, ad deditionem impellit; quam dum incautè paciscuntur ciues, irrumpente milite capiuntur ac diripiuntur; Ministro Moulinio in suspendiũ acto. At in Delphinatibus & Aginnatibus se Hugonotti propugnabant felicius. Filius Mompenserij Liberonem in Delphinatibus obsidebat, oppidulum haud Valentia procul, vno situ validum; à quo abscedere Mombruni assiduis incursionibus adactus, graui etiam in periculo versabatur, nisi Mombrunum ipsum persequentem violentissimus boreæ flatus, signis euersis, prostratis equis, & repulso milite, arcuisset. In Aginnatibus oppida duo Cleracum & Montiangninum ciuium fortitudine Catholicorum vires repulerunt; quorum discordia suis rebus noxia, promouebat hostiles. Nam Regina duos Aginnatibus prætores dixerat, Valetam & Lossium, Garumna vtriusque imperium discrimente; imò animos diuidente æmulatione, dum alter alterius gaudet incommodo. Eratque is rerum status, cùm Henricus in Franciam venit. Sed breui tam longà viâ stilo deducendus, & patriæ restituendus, quam desiderabat summoperè. Sub Iannuarij exitum in Poloniam venerat; & Cracouiæ coronatus, humanitate ac liberalitate effusa Polonorum animo conciliabat mirificè, cùm repente desiderio Franciæ inflammatus, dolore absentiæ, & amoris vi contabescens, conclaui se cum paucis-

HENRICVS III.

Marans Seure.

Du Moulin.

Liurõ.

La Valete & Losses.

Henricus Rex in Franciam venit.

HENRICVS III. ſimis Francis includit, lugetque felicitatem ſortis quæ regnum dediſſet. Infortunium cumulabat Polonorum petitio, flagitantium vt ex pactis Annam ſororem Sigiſmundi duceret, virginem cui neç formæ nec ætatis commendatio foret; atque in iis anguſtiis poſito Chemeræus interuenit nuntius, Caroli Regis exitum referens; cumque paulò antè Orator Imperatoris audientibus Polonis Proceribus nuntiauerat. Tunc ſimulato dolore lecto ſe tradit, cum intimis deliberaturus quid agendum foret:è diuerſis ſententiis iucundior placuit, quæ vocabat in Franciam, in quam præterea inflammatiſſimus amor impellebat; ac decretum nocte pòſt tertia clam Polonis aufugere. Igitur omnia ad innoxium dolum inſtructa; tantaque ſagacitas ad abiiciendam Coronam adhibita, quantam Monlucius ad comparandam impenderat. In triduum indictum Regi Carolo funus;quod vt magnificentiùs foret, pannos nigros qui in officinis mercatorum proſtarent,iuſſit cũctos emi,& pridiè quam diſcederet, cœnâ excepit Proceres opulentâ, vinóque oppletos multa nocte dimiſit. Tum lecto ſe tradens, ac poſtmodùm ſurgens, per Caſtri poſticum cum paucis Francorum elapſus, raptis ſimul gemmis, inani ciſtula ad lectum appensâ, tanta celeritate decurrit, vt quamquam in ſylua proxima aberraret, die proxima Periſnam peruenerit, quæ vrbs Auſtriæ eſt, extra fines Poloniæ. Polonorum vnus aſſequutus erat decurrentem Comes Tenezinius, ſupremus regni cubicularius, & Regis amantiſſimus qui apud ipſum de fuga præpropera modeſtiſſimè queſtus, adamantem ab eo acceptum brachio inſeruit, ſica eam in rem modicum vulnus aperiente, & libato ſanguine, iurauit, nuſquam gemmam â brachio, nec amorem ex animo detrahendum; tum plenus *Tenezin.*

dolore

dolore rediit;in Regis gratiam Polonorum tumultum compeſcens, & Francis relictis libertatem conficiens. Rex honorificè ab imperatore Viennæ exceptus, decurſa Germania per Tirolenſes in Italiam venit; hæſitque per decem dies Venetiis, honore & voluptate certantibus, vter iucundius oblectamentum moueret, deinde Ferrariæ, & Mantuæ eadem delinimenta expertus; Taurini aliquandiu in amitæ Margaritæ conquieſcit blanditiis;ac tandem per montem Ceniſium vectus lectica vitrea, per Allobroges atque Delphinates Lugdunum expectatiſſimus venit; ineunte Septembri;regnumque auſpicatur calamitoſiſſimum, & inexhauſtum tum ipſi tum ſubditis miſeriæ ſeminarium. HENRICVS III.

XIV. Henrici Regis primordia.

Et verò perpendenti quæ procella tam ſubita,vota ſpemque mortalium certam decoxit, duo occurrunt potiſſimùm, Catharinæ ambitio, atque Henrici indoles mollior. Catharinæ vna erat dominandi cupiditas,ad quam cæteram omnem cogitationem, induſtriam, & naturæ dotes intendebat: ipſius indolem iam ſub exitu vitæ perſpexerat Carolus, ſtatuerátque regimine deturbare, moderaturus gubernaculum ipſius, nec perpeſſurus amplius alienam amentiam. Quo ea periculo liberata,& euecto in ſolium chariſſimo filio, non ambigebat quin ſibi imperium quaſi poſtliminio redderetur,conſequuturæ in res vniuerſas ampliſſimam poteſtatem. Etenim filij exploratam habebat indolem, mitem, facilem, ad voluptatum vſum proniorem; qui iam gloriæ vt rebatur plenus,ad otium & tranquillitatem componeret animum ſtudiumque; qui regnum partitus, ſibi roſæ lucem & colorem, ſpinarum aſperitatem matri ſeponeret; atque illa ſpinas eiuſmodi quæ auctoritatem obuoluerent, ſuauitati florum anteponebat.

HENRICVS III.

Idcircò bellum in Hugonottos commouerat, alebatque studiosissimè, vti Henricus primo in regnum aduentu impeditus turbis & motibus, statim à limine regimen ipsi permitteret, & Ariadnam ad euoluendas ambages legeret. Nec Henricus alienior à spe matris erat; ac tametsi expectationem ingentem concitauerat sui, ob res antè actas, reportatas victorias, tot regiones lustratas, coronam iam gestam; tamen ad mulierculárum amores, mollitudinem otij, & quasdam aulicorum familiaritates propensior, imò adhuc iunior, nam annũ vicesimum secundum implebat, curam à se regni & solicitudinem extemplò amouit; nescius coronam inter & voluptatem quantùm intersit; ac postea seriùs experimẽto suo edoctus, qui sceptri curam ob voluptates omitteret, eum mox voluptatibus, deinde ipso regno spoliari. Is iam Taurini specimen suæ volubilitatis ediderat. Arcessiuerat Taurinum Damuillam affinem suum Sabaudiæ Dux, Regíque commendauerat, conciliaturus primam discordiam; exceperatque Damuillam ea cum familiaritate Henricus, vt etiam in cubiculum suum cubantem admitteret; & præclari consilij auctor Damuilla fuerat, vt regni ipse clauum susciperet, atque Hugonottis pacem concederet. Idem præterea consulebant Pibracius, & Rogerius Bellegardus, multæ apud Regem nouum auctoritatis; quorum ille in Senatu Parisiensi Aduocatus Regius, admirabilitate ingenij ac suauitate morum passim charissimus, Henricum sequutus in Poloniam, beneuolentiam adipiscebatur merito titulo; hic Termei Marescalli ex fratre nepos, & aulicis artibus instructissimus Regi in Carinthia procul occurrerat, iámque Venetiis Marescalli dignitatem diplomate à Rege impetrauerat. Verùm eidem Regi erat alio nomine inti-

Pibrac Roger de Bellegarde.

mus

mus Renatus Villequerius, datus Principi in Carnaualeti locum Gubernator, prauo obsequio, tacitâ in omnes delicias indulgentiâ, heri gratiam meritus. Ea ne à Pibracio & Bellegardo deiiceretur, Reginam certiorem facit, elabi Regis animum, conuerti ad inimicos, & nisi caueat, potestatem sibi penitus deripi. Nec illa cunctata, Chiuernium ad Regem celeriter mittit, qui præclarè constituta statim peruerteret. Hic Reginæ & Biragi Cancellarij litteris, suis etiam sermonibus, Regem à suscepto consilio penitus dimouet; affirmat Mommorancium ob læsam maiestatem captum, Damuillam rebellem, atque Hugonottum cum Condæo conspirasse; Bellegardum familiarem Damuillæ: Pibracium idem cum Hospitalio sentire de religione, imbuisse penitus hæresin, quam dissimularet; ita suspectis fidem omnem detrahit, Regémque iterum ad matrem inclinat. Pibracio statim frons seuera obiecta; Bellegardo haud multò post; Damuilla ægrè auctoritate Ducis elapsus, se in Occitaniam, vltione ardens contulerat. Hæc Taurini Rex; atque in limitibus Franciæ occurrenti matri asseruit; se ferre acceptum curis eius regnum, nec gesturum nisi ex ipsius nutu atque arbitrio; statímque Lugduni quod receperat præstitit. Namque toto regimine ad eam traducto, includebat se conclaui arcano, cum paucis familiaribus, Duguasio, Villequerio, Souuræo, & solitudine adepturus maiorem apud suos venerationem, prodibat rarus in publicum, lecticâ clausâ cùm prodiret vectus, aut cymbâ auro illusâ Araris alueo mollibúsque vndis inambulans. Aduolauerãt Proceres, prouinciarum Prætores, à Senatibus & à Ciuitatibus Oratores, tum causâ salutandi, tum rerum gerendarum, qui à conclauis foribus excludebantur; dum intus Rex intimos illos consuleret, de

HENRICVS III. De Villequier. Chiuerny.

HENRICVS III.

vestis forma aut ornatu, de tonsura barbæ aut crinium, atque aliis nugamentis eiusmodi, tot verbis, tamque accuratis, eâ rationum ac sermonis pompâ, quasi de Orbis imperio ageretur. Nec modò in eos honor, sed omnis vtilitas deriuabatur; præturis & dignitatibus vel in eos collatis, vel eorum arbitrio mercis instar diuenditis; vt statim plerique Proceres atque Optimates defessi, inani opera in priuatas domos regressi sint; nouâ solitudine in Aulam inductâ. Atque extemplò quam malè iis auctoribus consuleretur Franciæ, vna re constitit. Ab postrema pace icta inter Francum & Hispanum, Franciæ Rex post redditas Philiberto Pedemontij vrbes, Pinarolium, Sauilianum, & Perusiam vallem tenuerat, siue vt Sabaudi fidem eo quasi nexu adstringeret, siue ob iura quæ in ditionem eius Regi forent. At dum Taurini Henricus agebat, Ducis & Ducissæ delinimentis captus, & Bellegardi consilio impulsus, quem vxoris Termei patrui sui raptorem, pulcherrimæ super cæteras feminæ, securum Dux exceperat Pedemontio, eas vrbes reddere Sabaudo promiserat. Mox Regni compos promissum vt impleret Dux flagitabat. Id plerique Regi dissuadebant, Niuernensis præ cæteris, qui Salussiorum Prætor earúmque vrbium, scripto docuit Regem, quanto detrimento Franciæ atque Italiæ, & Hispanicæ potentiæ incremento, perficeretur ea res. Nihilominus Birago Cancellario contendente, cui amplitudo Francica flocci esset, vrbes traditæ sunt; & Sabaudus nullo in posterum freno cohibitus, atque Margarita vxore mortua, se totum Hispano quo ferebat indoles tradidit: Salussiorum præturam Niuernensis vltrò abdicauit.

Pinarolium redditum.

XV. *Bellū continuatū.*

Vtque in ea re peccatum mollitudine, sic in proxima aberratum duritie. Nam deliberatio

beratione de Hugonottico bello instituta, decreta est continuatio, imperatumque Prætoribus vt rebelles vrgerent. Ac Mompenserius instaurato exercitu Lusinianum oppugnat, atque forti propugnatione repulsus sæpius, tandem fame arcem tertio post mense omni cibario destitutam adigit ad deditionem; eamque postmodum in Europa ob Cyprios Reges celeberrimam, ac Lusinianæ familiæ nomine inclytam, diruit à fundamentis. Simul Mompenserij filius Posinium oppidulum in Heluiis, seu Viuarcsiis Rhodano imminens, vltra amnem ac citra tormentis dispositis acriter verberat; ad ruinam muri immittit militem, oriturque dimicatio atrox per horas quatuor, qua pulsi Catholici octingentis cæsis. Ea iactura perculsus dum Delphinus hæret, casu promouente, spem nouam suscipit; præ humo nimia muro collabente, aspectus in vrbem atque aditus patebat, nec longè aberat à calamitate; cum Sanromanus luce palam per hostium castra in eam irrumpit; & nocte proxima ciuem, quem armis tueri non poterat, per montes proximos educit, eripitque periculo; plerisque mulierum sancios coniuges succollantibus, liberis patres infirmos senio; ac cæteris facultatum loco gestantibus qui imbecilli præ vulneribus forent. Oppidum nudum captum, direptum atque incensum est. Delphinus victor Priuasio copias admouet, cùm Bellegardum eius loco Regina substituit, iam Marescallum nuncupatum à Rege; simúlque Monlucio, quem similiter Marescallum dici Regina curauerat, bellum in Aquitania gerendum imponit. Bellegardum autem Delphino suffecerat; siue infensa Principi, quòd acriùs ipsa quàm cuperet bellum vrgeret, siue vt Bellegardum ad Damuillam propius admouendo, cui amicissimus foret; ipsi vel amicum

HENRICVS III.

Le Pousin.

Saint Romain.

Priuas.

HENRICVS III. Damuillam, vel laudem & honorem eriperet; rata, si bellum inferret strenuè, periturum amicum; honorem, si lentè. Regem interea eo bello implicitum coquebat amoris *Regis amor.* flamma multò rapidior, quam antè Parisiis Condææ forma incenderat. Ea flamma nec locorum spatio, nec Sarmatico frigore, nec coronâ, tam veteri positâ, quàm nouâ susceptâ, vel leuiter refrigescens, per absentiam ita exarserat, vt iam restinguendo incendio nullus prudentiæ locus, aut consilio foret. Dum agebat in Polonia Rex, ad amatam scribebat, litteris suo sanguine exaratis, & regressus in Franciam, vicinia fomitem suscitante, tum perscribebat quot diebus epistolas, tum flagrans ardenti spectandi desiderio, Parisios ire volebat cupidissimè. Imò Condæa cum pudicissimè priuatis ædibus conclusa viueret, nec expugnandæ castimoniæ spes Regi foret, Guisio canente palinodiam, & pudorem feminæ excusante; eò Rex prouexit amoris insaniam, vt statueret feminam vxorem ducere, soluto ob Condæi hæresin priore matrimonio; nam ipsa in Orthodoxa religione post Parisiensem cædem perstiterat. Eam Regis mentem Catharina per interceptas litteras cùm deprehendisset, in re illa potestatem suam versari rata; quippe si filius vxorem amatam, ingenio & prudentiâ claram, admitteret semel, auctoritatem matris inanem futuram atque emortuam; primùm metu dissimulato, Condæum clam de tota re certiorem facit, quem ad eas res delicatum admodum nouerat; dein aggressa filium, hortatur ad coniugem seligendam, insinuata Sueci Regis filia, simúlque suadet vt Aueniónem proficiscatur, quò propius Damuillæ intenderet, & communicatis cum Armaniaco Cardinale consiliis, in *Pinard.* Hugonottorum perniciem totus incumberet. Et quidem Rex Pinardum in Sueciam

legari patitur, non dubius quin per longinqui moram itineris spatium esset implendi desiderij; at profectionem Auenionensem omninò reiicit, vrgetque summoperè vt eatur Parisios. Dum Regina in eo æstu plurimùm angitur, atque in dies Parisiensi itineri moras excogitat, Condææ acerbissima mors nodum illum vno ictu soluit; quæ vt improuisa, subitaque contigit, ita veneni suspicionem pluribus mouit, quamquam incertam, distractis in maritum & Reginam animis; cecidítque integerrima mulier, castimoniæ victima, vnius rea sceleris quod placeret. At parum abfuit, quin ipse Rex præ amore simul eodem fato raperetur; ad mortis nuntium supinus corruit, per biduum crebrius animo linquitur, exhaustâ omni medicorum arte; dolore mentis morbum corporis auget, vitæ fomitem alimentum pertinaciter reiicit; iamque diem tertium nihil cibi aut somni ceperat, emanabátque in vulgus mortis proximæ necessitas; cùm ab eo consilio familiarium industriâ reuocatur. Guisius, Villequerius, & Souuræus, nouo solandi genere iacentem aggressi, doloris causam exaggerant, pulchritudinem mortuæ commendant, incusant fati acerbitatem, doloris immoderantiam laudant; ita vulnus animi linientes, inducunt ad iusculum hauriendum; mox mœrorem ornant, ingeniosi ad exhibendam tristitiam, & desiderium indulgentiâ mitigantes, extorquent tandem valetudinem animi, atque ipsum Regem Regi restituunt; quem suæ mox pudebat amentiæ, affirmantem se veneficiis ad amorem pulsum. Sic persanatum haud ægrè Regina Auenionem perduxit; idque suscipiebat itineris, siue vt proposito staret, siue concepta spe Danuillæ qua vi, qua insidiis opprimendi. Ante discessum Alensonius & Nauarrus ad sacrosan-

HENRICVS III.

Auenionē Rex proficiscitur.

HENRICVS III.

ctam victimam Christi immolati iureiurando fidem suam atque in Regẽ obsequium addicunt; dein Rhodano Auenionem Rex nauigat. Qua in vrbe ab Armaniaco Pontificis legato regiè exceptus, ac cum eo de Hugonottorum exitio sæpe colloquutus, ad fidem ac religionem testandam se Pœnitentium societati adscribit; eúmque mox Regina, Cardinalis Lotharingius, atque Optimates cæteri æmulantur; frequentes obeundis supplicationibus, & exercendis pietatis muneribus, in quibus cœtus illi versantur. Nam ea societas in cœtus varios distributa erat, quos colores vestium proprij distinguebant; porrò Rex cum Nauarro immiscebat se candidis, atratis Regina, cæruleos ducebat Armaniacus. Inter quæ pietatis officia

Cardinalis Lotharingij mors.

Lotharingius Cardinalis anno ætatis quinquagesimo morte extinguitur; febre ardenti correptus, dum à nocturna supplicatione regreditur, siue cœli frigore offensus, seu veneno contactus, venenatæ facis quæ præferebatur fumo excepto. Vir haud dubiè summus, rerúmque amplissimarum dignissimus, nisi dotes animi atque ingenij ad priuatam potiùs ambitionem & familiæ commoda quàm ad salutem & gloriam Franciæ contulisset. Hinc dolorem conceptum, qualiscumque is fuerit, Damuillæ auxit vel temeritas vel felicitas; qui capto Ægidij Fa-

Sainct Gilles.

no in Occitania, transmissurus Rhodanum videbatur; cepitque postmodum Aquas Mortuas, arcem ad mare validam. Quamobrem indignatus Rex, Lugdunum reuertit, in ipso itinere contumeliâ nouâ afflictus. Etenim B llegardus Liberonem obsederat,

Libero erepta.

inconditum tuguriorum congestum veriùs quàm oppidum, & verberauerat tormentis viginti duobus. Verũ obstinatissimą defen-

Roesses.

sorum propugnatione, quos præfectus Roësfius incendebat exemplo, labe frustra tenta-

ta,illusisque cuniculis,magna clade,& abiectis militum animis,hærebat in castris,victo propior quàm obsidenti. Et in obsessis duarum muliercularum obseruata est eadem in diuersis factis fortitudo.Nam ad cuniculum erumpentem dum ferocem impressionem Marescallus instituit; mulierum vna in propugnantibus princeps reiecto hoste, bipenni hasta pugnans, subiectam in fossam impetu rapitur; at simul alia dum sæuit dimicatio, in eodem propugnaculo incredibili securitate, nens è colo filum deducebat. Is erat rerum status,cùm Rex Lugdunum reuerteret;& militari via deducente ad Liberonē, vrbem inter atque exercitum captum est iter, sed magnâ ignominiâ Regiæ sarcinæ ab obsessis direptæ, tum ipse pertransiens contumeliosissimis verbis excipitur;propudiosâ maiestatis infamiâ;moxque in castra subiens,calamitoso militum spectaculo motus, qui morbis, vulneribus, gelu, & pestilentia afflicti, nudi in cœno trahebant animam fixis corporibus,exercitum soluit; Liberone iterum salua & per flagitia sua incolumi. Bellegardi miseriam Quæstorum auaritia fecerat,qui commeatu & stipendiis militum detractis, exercitum in eam calamitatem induxerant. Atque ita bellum inceptum temerè,gerebatur ignauiter; quodque perniciosissimum, maiestas Regia in contemptum ibat atque ludibrium.

Henricus III.

Mulierum facinus

XVI. Iam nihil vetabat, quin Parisios versus contenderet Rex. Sed in itinere duæ res magni momenti confectæ sunt, Rhemis vtraque, inauguratio Regis, atque connubium. Inauguratus est ab Ludouico Cardinale Guisij patruo, & quædam in sinistrum omen traducta; quod die toto in ornanda veste impenso, sub vesperam missæ sacrificium perageretur; tum quod Musici cantores canticum solemne Laudis prætermiserint

Regis inauguratio & connubium.

Ann. 1575

HENRICVS III. ferint per incuriam; ac demùm quod Corona ſponte è geſtantis capite humi afflicta ſit. Poſtridie vnctionis connubium celebratum cum Ludouica Nicolai Vademontij Comitis filia. Eam Catharina præoptauerat cæteris, in Lotharingiam domum propenſior, ipſamque in virginem, quæ candidæ indolis ſimpliciſque, & ab aulico fuco alienæ, pompa Reginæ contenta in poſterum, non ambiret potentiam, nec auctoritatem ſocrus capeſſeret. Et illius formam Rex dum in Poloniam proficiſceretur amauerat; verùm Rhemos eunti Maria Elbouij Marchionis filia nouum ignem ſubiececerat, atque haud modicè enitendum Catharinæ fuit, Mariæ pertimeſcenti ingenium, vt noua flamma veteri cederet. Pariſiis deinde excipitur Rex, atquè auditis Hugonottorum legatis, poſtquam iactatæ

Belli proſequutio fruſtra conditiones, & in nullas aſſenſum eſt, breuis illa tranquillitas in neceſſitatem belli reuoluitur; quod non vno corpore, ſed membratim fuſum in prouinciis geritur. In Phocenſi prouincia nobiles adoleſcentes occupatis aliquot vrbibus, Hugonottorum nomine, coërcentur à Rhetio Mareſcallo, qui Præturam ſuſceperat, Tauanio Mareſcallo morte extincto: at ſubito ea prouincia nouo motu percellitur, diſtracta

Razats & Carceſtes de Carces. in partes Raſorum & Carciſtarum; cùm in Carceum Proregis legatum factio inſurgeret, expoſtulantium Carcei peculatu exhauſtam prouinciam; iique Raſi quod raderent barbam nuncupati: his acceſſit Maſſilienſis ſeditio, ob noua vectigalium onera, ab Italis redemptoribus contra vrbis immunitatem extorta. In Pictonibus Lauderæus Ludæi

Lau dereau legatus Rheam inſulam occupauerat fortiter, & Rupellæ infigebat aculeum, ſi in partis tuendis tam fuiſſet fortis quàm parandis; ſed continuò Rupellenſes cymbulis

lis vecti in insulam, Martini Fanum pugna recipiunt, necatis inuasorum haud paucis; ægre Lauderæo in nauigium se proripiente. Et in iisdem Pictonibus, oppressus est Haius; ille qui dicendo iuri Pictauiensis præfectus, in ea vrbe seruanda sub Guisio contenderat plurimùm; idem vastæ spei, modo ad Catholicos, modo ad Hugonottos versus, & neutri Partium fidus, cùm frustra Pictauium inuadere tentasset insidiis, in proxima villa ab inimico priuato perimitur. In Petracoriis atque Aruernis Langoiranus propugnabat Hæreticos, Montallus Catholicos; & Petracorios vrbem Burdelius; vterque ab Hugonottis malè multati. Nam Montallus ab femina victus & cæsus est. Ea Magdalena Senecterria, Miromontij vidua, in Lemouicibus; quæ formâ egregiâ, castitate eximiâ, & virili fortitudine prædita; iisdem dotibus promouebat Partes egregiè. Nam amantium turba comitante, sexaginta nobiles adolescentes in expeditionem ducebat, inuicta semper, & amore præuio, quem faceret ipsa, nusquam admitteret, Martis fulmen eiaculans; occupatura verius Alcibiadis symbolum, cuius in clypeo elucebat pictus fulminans Amor. Tam molestum aculeum Montallus vt refigeret semel, coëgerat mille quingentos pedites & ducentos equites, imminebatque Miromontio Castro; verùm Amazon petitis à Turenio quatuor sclopetariorum equitum turmis, cum agmine in hostem inuecta, post acrem dimicationem saucium fundit; obiítque mox Montallus ex vulnere. Langoiranus Petracorios vrbem mox inuadit, diripitque immaniter. In Aquitania Montalbanum Valeta circumpositis castris vexabat, premebatque molestiùs; cùm Noüa Rupella iam libera, ne alterum factionis caput exscinderetur, copiis in

HENRICVS III.

La Haye.

Langoiran.

Montal.

Bourdeilles

Senecterre.

Perigueux.

HENRICVS III. in Lemouices ductis; eas strenuo adolescenti Choupeo tradit, qui Bergeraco dum festinat iter, liberato Turenio, & Langoirano, transmisso, Duranio se adiungit; *Choupes.* simúlque omnes præfecto Turenio, per Valetæ castra peruadentes, Montalbano commeatum inferunt; seque extra vrbem inuiolati recipiunt. Quo facto Valeta coactus abscedere, proximaque oppida Montalbanis cesserunt. In Occitania Damuilla, Vzetiensem Ducem repellebat; nam eo spectāte Aletium primùm capit, mox Vzatum; deinde Hugonotti Possinum inuadunt, & *Baii.* Baisium proximum oppidum; quibus commercium & nauigatio Rhodani rursum interclusa. Sed in Delphinatibus maiori mole bellum promotum est. Eam prouinciam *Gordes.* Mombrunus & Gordeus suis quisque Partibus non tam vindicabant quàm discerpebant. Lediguerius Mombruni legatus Ca- *Chastilon.* stillonium Castrum in Diensium montibus obsidebat; Gordeus supplemento Heluetiorum nuperrimè auctus cum copiis ad Castrum aduolat, erantque ad septem hominum millia; cùm mox insequitur pari propè numero Mombrunus, & Lediguerio adiunctus, die tota cum Gordeo velitatur. *Mombrunus victor & captus.* Nocte tectus Gordeus statuit Diam recipere se, & sub crepusculum lucis receptum instruit; sed Mombruni vigilantiam haud fefellit. Ille recedentem anticipauerat, & præstolatus dum primum agmen Gordei transmitteret pontem, qui Dromæ impositus iter interiungit; impedito ponte, Campoleonem in primum agmen immittit, & postremum, in quo Gordeus, ipse aggreditur. Extemplò equitatus Gordei funditur, turbantur sclopetarij, isque fugâ celeri Diam se recipit. Vni Heluetij vltra citraque pontem supererant; quorum alterum agmen Mombrunus ipse impetit ferociter, al-

terum Lediguerius; iique iuxta veterem disciplinam vtrobique in aciem quadriformem instructi, repellebant vim illatam egregiè, ac parabant recessum; cùm sclopetariis hostium angustam admodum viam hinc inde texentibus, sclopetorum glande profligati, elatis sarissis se dedunt, & emissi cum ense à Mombruno, regrediuntur in patriam. Ea Mombruno magni victoria fuit. Etenim ad eripiendum periculo Gordeum, cùm è prouinciis proximis confluerent copiæ, in eas temerè Mombrunus inuectus, ratus se inuictum post profligatos Heluetios, in densum hostium agmen infunditur, cæsísque comitibus dum equum in saltum impellit, eo prolapso ac fracto femore capitur, leui Hugonottorum clade, præter Ducem. Continuo Regis ac Reginæ iussu Senatui Gratianopolitano damnandus traditur; vt rebellis luiturus supplicium; nec Condæi preces multorúmque Procerum vitam exorarunt. Regem offenderant quædam hominis rei voces, ac scriptæ litteræ; imò factum, quo impedimenta regia diripuerat. Sic decreto Senatus damnatus Gratianopoli, & truncatus capite, vir in paucis fortis, & probitate morum non vulgari, nisi eos falsa religio, & fortitudinem rebellio in Principem maculassent. Huic Franciscus Lediguerius subrogatus est ab Hugonottis, quamquam eorum plurimis Cugio suffragantibus; eratque Lediguerius Delphinas, è nobili quidem stirpe; qui adolescens parum instructus fortunæ commodis, nauauerat operam litteris, hauseratque hæresin à præceptore; mox alteram Mineruæ artem arripiens, inclaruerat armis, deductus per singulos militiæ gradus, donec multos post annos ad summum euectus est. Ita dum vnum Henrico regnum scindebatur, peribat alterum, Polonis in nouum Regem suffragatis.

De Lesdiguieres.

Polonia regnum Barorio datum.

HENRICVS III. gatis. Is Sigiſmundus Batorius Tranſiluaniæ princeps, qui Anna Sigiſmundi filia in vxorem ducta, regnum adiuit. Legauerat quidem Regina in Poloniam Bellegardum & Pibracium, non tam regni aſſerendi cauſa, quàm amouendi viros ſibi parum gratos; & Bellegardus in Pedemontio hæſerat, Pibracius in Poloniam venit, fruſtraque omni opera per animi contentionem ſummam impenſa; ſub ipſum ſuffragiorum tempus reuerterat. Retinuit tamen Polonici regni titulum Henricus; in eo retinendo quam in ipſo regno conſtantior; adeò homines inania ſectamur, dimittimus vera & ſolida.

XVII *Turba in Aula.* Iſta in prouinciis, dum Aulam ſui etiam tumultus agitant. Tunc in ea ſcena actores præcipui, præter Regem, matrem, ac coniugem, erant Alenſonius Regis frater, Henricus, Nauarræ Rex, vxor Margarita, Guiſius, ac Principum intimi familiares, Duguaſius & Buſſiamboſius; Saunea præterea aulica femina, formâ, ingenio, & ſagacitate, amoris fax & telum aureum. *Buſſidã. boiſe de Saunes.* Tam diuerſa capita in vnum conſilium promemodùm conueniebant, vt ſenſim Regem à Catharina auerterent, eamque regimine amolirentur, Margarita & Guiſius telam texebant, & machinam adornabant. Guiſius in Nauarri intimam familiaritatem receptus, eum haud incommodè moderabatur; eidem cum Margarita iam olim optimè conueniebat; Margarita Alenſonio fratri arctâ amicitiâ iungebatur; & idem Guiſius Ludouicam Reginam ſibi affinem conciliabat, imbuebatque aulicis artibus, per quas ad animum Regis irreperet. Vnus obex obiiciebatur Duguaſius Regi intimus, & Catharinæ addictus: cui Guiſius opponebat Souuræum & ipſum chariſſimum Regi, qui ob dotes animi amabilior Duguaſio, per bonas artes gratiam promouebat; minùs ideò Catharinæ

næ gratus, minúſque obſequens. Porro Catharina vt perſpicax erat, illicò tanta conſentione mentium penetrata, nec dubia quin ſuam in perniciem tam multiplex machina compingeretur, ad eam ſtatim diſſoluendam aggreditur. Ac primùm Regem zelo incendit in coniugem, Duguaſio adminiſtro. Ludouica dum agebat in patris laribus, pudicè amauerat Paulum Ioannis Salmenſis Comitis iuniorem fratrem, ac ſi fuiſſet optionis ſuæ connubium, prætuliſſet Regi; adeò alienus ab tumore ambitionis animus tranquillitatem metiebatur mediocritate. Poſtquam nupſerat, mœrorem quemdam alebat doloremque arcanum, qui oblectationem totam depaſceret, & emanabant mœroris indicia, amor ſolitudinis, oris pallor, & ſuſpiria identidem erumpentia. Iis acceſſit Pauli Salmenſis in Aulam aduentus, qui blando vulneri facturus vel aſpectu vno remedium, Ludouicam delibauit oculis, atque vt Regi renuntiatum eſt, arcanis colloquiis. Eam ob rem Rex verbis malè vxorem habuit, amouítque Langiam chariſſimam Reginæ feminam; quod ipſi omnium moleſtiſſimum fuit. Deinde Catharina Alenſonium & Nauarrum per Sauneam dirimit; eius feminæ amore vterque indole haud parum diuerſi, facilè ab amata muliere incenſa riualitate, in diſcordiam aguntur. Idem præſtat in Nauarro Duguaſius maritum à Margarita auellens, & ab ea Torignia rapta eſt, arcanorum omnium particeps; tum eam ab fratre Alenſonio cum diſiũgere Catharinæ miniſtri haud poſſent, vtrumque apud Regem falſis delationibus conantur euertere; & ſe præſtabat Rex credulum admodùm, vtrique iam olim offenſus non mediocriter, verùm in Alenſonium totus offenſionis cumulus corruit. Is naturâ ab indole Regis diuersâ plurimùm,

HENRICVS III.

La Lãgy.

La Torigny.

HENRICVS III. plurimùm, tum ipsi odio, tum eius intimis despicatui erat; vt sæpe plures contumelias inferrent Principi, quas ægrè è vulgo Nobilis pateretur. Vnus dignitatem Principis tuebatur Bussiambosius; iuuenis summis animi corporisque dotibus præditus, qui tum adhortando ambitionem heri suscitabat, tum ostentando inuictum animum, prostrati propemodùm partes propugnabat, & erigebat auctoritatem abiectam. Ideò iam Duguasio æmulus inuidiam inflammauerat, ab eo quasi Margaritæ familiarior Regi in suspicionem vocatus, mox in vitæ discrimen incurrerat. Etenim noctu reuertens in hospitium, ab armatis viris impetitus; fugâ quidem seruatus est; sed non multò pôst admonitus clam, peruenisse ad Regem odium, ab aula abscessit. Continuò in Alensonium, opis & defensionis inopem, tum Regis tum familiarium contemptus incumbit, & nouis in dies lacessitus ludibriis, pristinæ dignitatis præter sensum iniuriæ nihil retinebat. Semel è choreâ indignatus proruperat, affirmans se contemptum Regis, & ludibria familiarium pati ampliùs non posse; qua accepta voce Rex, quasi ea rebellionis indicium foret, admonita matre, ea ipsa nocte, ad fratrem venit; cúmque Lossio in custodiã tradit. Postridie Catharina, cui non placeret eò discordiam ferri, vt Alensonio nulla potestas exurgendi foret, eum ad Regem deducit, & flagitanti veniam, preces, lacrymas, & obsecrationes adiungit, donec irâ Regis expugnatâ, liber Alensonius reconciliatâ gratiâ missus est. Exinde Rex in otium & securitatem languidam reuolutus, noctes terebat ludis & choreis, diei partem in ornatu vestis, partem in gestatione; Lutetiæ vicos cum vxore rheda circumuectus, ac catulos Melitenses mulierculis eripiens, stultas infirmi

sexus

ſexus delicias ; ex lugentium tam inanem iacturam fletibus captans voluptatem. At dum nullo metu ſecuritati indulget ; Alenſonius frater priora ludibria repetens, cuſtodum illuſa vigilantia, Drocum fugâ contendit, exceptus à Buſſiamboſio opperiente ; ac palam teſtatur diſceſſionis cauſas, non alias eſſe, quàm vt regni dignitas reſtitueretur, daretur pax Franciæ, Proceres liberarentur à vinculis, & muſcæ illæ aulicæ quæ circumſtabant Regem pellerentur. Ea fuga varios diuerſoſque affectus in diuerſis concitat. Lætantur Politici ducem ſibi præbitum, eumque ad quem regni ſpes proximè ſpectaret ; idem Hugonotti ſibi gratulantur ; haud inſcij quantùm Alenſoniusin ipſorum partes propenderet ; chariſſimum ipſi fuiſſe Admiralium, atque haud rarò Principem interminatum vltionem auctoribus. Contra Rex vehementer turbatus, in capillos inuolans, inclamabat, iubebatque, â fuga retrahi, abducíque viuum aut mortuum ; mandátque Mompenſerio & Niuernenſi, vt Droco fugitiuum includant, capiant, atque adducant. Sed Alenſonius Buſſij diligentia coëgerat iam octingentos equites, iiſque accinctus feſtinabat ad Ligerim, tranſmiſſurus amnem, & Hugonottis acceſſurus vocantibus. Niuernenſis ſupra Aureliam ad amnem conſederat, infra Mompenſerius ; & capi Alenſonius poterat, ſi arceſſitus à Niuernenſi Mompenſerius admouiſſet capias ; ſed hic ſe haud loco mouit ; patuitque Alenſonio ad Bituriges tranſitus, tuto, vbi premeretur & aperto ad Hugonottos receptu.

HENRICVS III.

Alenſony fuga.

Dreux

XVIII. Ea Aulæ conuerſio delectum Condæi in Germania promouet. Confeſtim cum Ioanne Caſimiro Palatini Electoris filio conuenit, de ſcribendo exercitu, in quem Germani atque Heluetij deligerentur ; & Graffinerius,

Condæus exercitũ inſtruit.

Graffiniere.

HENRICAS III.

nerius, Condæi domesticus Basileam profectus, legit Heluetios ex pagis Protestantium, confluentes tanto animi ardore, vt quamquã magistratuum decretis dare Condæo nomina prohiberentur, muros saltu, natatu amnes transilirent; plerique etiam veste feminas mentiti, cùm fortissimum facinus exequerentur. Dum instruitur exercitus, Toræus, Mommorancij frater, tædio diuturnæ in Germaniâ moræ, à Condæo duo millia Raitrorum impetrat, quæ ad Alensonium duceret, iam summum Partium Ducem à Condæo dictum. Non sponte Condæus in eam expeditionem assenserat, eratque auctor vt sustineret Toræus, dum vniuersis copiis irrumperetur in Franciam, sibique membra corporis securitatem præstarent. Sed ille impatiens cladem sibi & calamitatem consciuit. Guisius prætor Campaniæ, transmissâ Lotharingiâ, Bacaram ad Rhenum venerat; pugnam capessiturus, atque adduxerat septem peditum millia, equitum tria; Proceribus comitantibus, fratre Maynio, Birone, Strossio, & Rhetio Marescallo, qui gratia Regis exciderat. At dum hostem ad limites regni indagat, iam ille intus penetrauerat, pergebatque ad Alensonium. Igitur regrediendum celeriter fuit, atque ipsa Raitrorum iuuante contumacia, qui biduò dum stipendia reposcunt, abnuunt se mouere, ad Theodorici Castrum Guisius hostem assequitur. Sub signis Toræo præter Raitros erant, quingenti sclopetarij pedites, ducenti equites, cataphracti centum; nec à pugna abstinere Toræus voluit. Eâ Raitri victi; (quorum quingenti iam desciuerant ad Guisium) ac Franci pariter, quamquam dimicarent tum eques, tum pedes fortissimo animo. Lauallius Comes Andelotij filius, ætatis anno decimo sexto nondum impleto, postquam in fronte agminis strenuè supra

Toré.

Bacara.

Toræus vincitur.

De Laual.

ætatem

ætatem pugnauit, Argentoratum fuga elabitur; Torræus geminis amnibus transitis Sequana & Ligeri ad Alensonium euadit; pedites destituti ab equite, per leucas sexaginta ad Bituriges per hostilem agrum recipiunt se. Guisius gemino vulnere saucius, crure & genâ alterâ glande perfossis, luculentam cicatricem reliquâ vitâ facie prætulit; hinc Orthodoxis acceptior, non tam deformatus vt dicebant, quam charactere Religionis signatus. Interim multi Nobiles ad Alensonium aduolant, vtriusque religionis, quibus Reginæ regimen graue esset; in quibus Ventadurius vnius boni publici cupidus, Turenius verâ fide nondum eiuratâ, stipante frequenti cateruâ Nobilium; simulque Noüa conuenit Principem, prudentia ille consilioque clarissimus. Nec minùs Catharina ad reducendum filium satagebat; captiuos Marescallos Mommorancium & Cossæum Bastillâ emiserat: hunc paulò antè, vti à morbo conualesceret; illum sub profectionem iam conceptâ ægritudine ob carceris diuturnitatem, qua demùm extinctus est; non ambigens quin eorum libertatem Alensonius posceret, ac beneficium occupatura, quod si cunctaretur alienum foret. Iis comitibus ad Alensonium properat; tantúmque enititur, operâ maximè Mommorancij, vt ad tempus bellum represserit, induciis semestribus impetratis. Per eas inducias, vrbes Alensonio in pignus fidei tradebantur Inculisma, Niortium, Salmurium, Bituricum, & Charitas; ac Condæo Meseriæ. At quod momentum induciarum fuerat, mox belli caput est; quippe Ruffecus Inculisinensis præfectus vrbem tradere pertinaciter negat, item Montignius Bituricensis præfectus recusat; & Meseriis Condæus excluditur; atque ad arma conuolabant Principes; nisi Catharina Coniacum & Ioan-

HENRICVS III.

Ventadour

Montigny.

HENRICVS III. nis Fanum ſuffeciſſet pro negatis vrbibus. Nihilominus inſtruebatur bellum accuratè, & Condæus traiecto Rheno adducebat exercitum; Rexque ſimiliter conuocauerat copias, ex Francorum, Heluetiorum & Raitrorum delectibus. Ad quarum ſtipendium, appellatis fruſtra Pariſienſibus, & onera vectigalium excuſantibus; à Niuernenſi & Pienna mutuatus pecuniam, exercitum parat.

Condæi exercitus. Iam Condæus cum Caſimiro, per Lotharingiam, Baſſiniam, atque Burgundiam, ſparſis circum incendiis, vado ad Marſiniacum trāſmiſſo Ligeri, Boios obtinuerat, per Aruerniam Alenſonium aditurus. Maynius regium ducebat exercitum, imparem viribus,

Ann. 1515 nec caſtra propius auſus adiungere, vel locorum ſpatio, vel munimentis vrbium infirmitatem ſuam tuebatur. Profecturus per Aruernos Condæus, accepta ab iis pecunia, ſubſiſtit excepturus aduentantem Alenſonium, iunctiſque cópiis petiturus Pariſios. Et eæ in agro Molinenſi iunctæ, magno tubarum ſonitu, tympanorum plauſu, & tormentorum ſtrepitu, Principe imperium Alenſonio præclara oratione tradente. Erant in exercitu triginta hominum millia, ex vtraque religione cōflati; ſummâ Hugonottorum lætitiâ, nec minori ſpe, tot Proceres, tantam turmam Nobilium, tot diuerſas gentes, confluxiſſe ad incrementum religionis, quam paulò antè deteſtabilem cunctis & execrabilem videbantur ipſorum plures exſcindere. At tanti exercitus nulla extitit opera; occupatæ dumtaxat Molinæ, quas infirmior Maynius deſeruerat; parúmque abfuit quin Cadmæa ſorte turmæ equeſtres inter ſe pugnarent, Turenio & Buſſiamboſio certatim inferentibus vexillum album; iurgio ægrè auctoritate & precibus Alenſonij preſſo; cùm Politici Amboſium, Hugonoti Turenium ambitione pari tuerentur;

nam

nam vincendi cupiditas iuxta æmulum atque hostem premit.. HENRICVS III. XIX.

Attamen Regi imminebat tempestas, & tardis militum supplementis, exercitu impare, perturbatæ admodum rationes erant; vna dumtaxat spes in Catharinæ prudentia & sagacitate. Et verò istud callidissimæ feminæ & solertissimæ operæ pretium præ cæteris fuit; cùm sola se instructa, vnasque ingenij machinas admoueus, exercitum validissimum soluit, capitales hostes & priuatim inimicos compescuit, magno periculo Regem vindicauit, sibique clauum in tam atroci procellâ asseruit. Nam præter externum periculum, intus erant, quæ metum facerent ac terrorem. Mompenserius rogatus exercitus præturam suscipere, excusauerat se, quod ferrum stringere in filium Franciæ haud vellet; esse Alensonio expostulandi iustissimas causas, rediturum in officium, illæ si tollantur. Præterea nuper ex aula in Aquitaniam Nauarræ Rex fuga euaserat. Id Regina pertimuerat, adstrinxeratque vincula ad retinendum, spem ambitiosam, & amoris blanditias. Saunea Siren illa pulcherrima, absente Alensonio, versa vnicè ad Nauarrum, innectebat, implicabatque animum illecebris voluptatis; accedebat spes Legatariæ in vniuersum regnum potestatis, quæ vt caperet blandiùs, excitabatur ab eadem femina. Verùm insiti in Regis animo gloriæ stimuli, metúsque ne Alensonius in Hugonottorum partibus primas obtineret, locúmque occuparet, vnde ipse dignitatem suam & securitatem aliquando reciperet; Aubignæo præterea & Armaniaco domesticis fidis sensum primum gloriæ inflammantibus, omnino statuit fuga euadere. Feruaqueus & Lauerdinus accelerabant consilium, nouâ spe factâ occupandarum in Cœnomanis & Normannia vrbium. Ille itaque simulato venandi

Pax quinta cu Hugonotis

Nauarri fuga.

Feruaqueus & Lauerdin

HENRICVS III. di studio, postquam die tota in nemore Siluanectensi decurrit, in suburbium proximum veluti recubiturus diuertit; tum nocte totâ & consequenti die Beilia transmissa Alensonum venit; postea Salmurium, mox Aquitaniam petiturus, quæ prouincia admota Benearniæ, asylum & receptus tutissimus foret. Eam porrò fugam tam aptè ad mentem suam Catharina conciliat, vt plerisque visa sit eandem occulta arte adornasse; nam præter geminatos in aduersa factione Duces, & sparsam ea multiplicatione discordiam; contraria Alensonij & Nauarri ingenia, tunc in imperando vti antè in amando riualium, non videbantur in vnam eamdenque rem consensura; idque omninò comprobauit euentus. Nunc Regina enitebatur, vt Alensonium amoueret à factione, atque ad Regem perduceret, serebátque de pace colloquia, quæ iam auribus admittebant Duces. Alensonius matris litteris captus, & suspectâ Nauarri fugâ iam præoptat pacem; Damuilla similiter ad eam inclinat; regno quodammodo in Occitania condito, quo eum deiiceret dignitas Principum, & restituenda pecunia quam in bellum legerat, suosque in vsus auerterat. Condæus vnus & Casimirus alieni à pace diuersas ob causas bellum sustentabant; cùm nutantibus aliis, & pecuniâ iam deficiente; singuli petitiones suas scripto consignant; Alensonius, Nauarrus, Condæus, Casimirus, Damuilla, Ventadurius; partim ad commodum publicum, ad priuatum partim collimantes, eâsque ad Regem per legatos ferunt. At cum immoderatæ essent & Bentricus Germanus Casimiri orator, magnâ audaciâ, indignante Rege, perorasset, soluto colloquio, & Principibus quædam oppidula expugnantibus; Catharina negotio adhibitura extremam operam, ad eos contendit, & Castenæum as-

Bentricus.

Chasteney.

signat colloquium, quò fœderati Principes eam conueniunt. Mirum, quantùm femina suæ arti solertiæque confiderit; prandebat dum conclaue Principes subeunt; immota corpore atque ore propemodùm, oculos duntaxat indignationis & securitatis testes conuertit, sumpto per otium cibo. At in eodem conclaui virgines erant feminæque pulcherrimæ, quas de industriâ versuta mulier hami instar atque illecebræ apposuerat, gnara quâ escâ piscis caperetur. Nec cunctati Principes, Alensonius, Condæus, & Contyus, obstupescentibus Germanis, stantes, nudisque capitibus ad chorum imbellem imbelles aduolant; iamque plurimùm mitigati, à Catharinâ ad colloquium arcessuntur. Illo, alteróque ad Senones inito, res perfecta est. Primùm singulorum vtilitatibus factum est satis; Alensonio data centum millia librarum annua; in patrimonij incrementum, Bituriges, Turones, & Andegauenses, cum iure quod optimum esset; Condæo vsus liber præturæ Picardiæ, & Perona vrbs ad receptum, adiunctis centum librarum millibus; Contyo Principi, Noliæ & Noclæ, singulis cataphractorum equitum turmæ; Turenio præfectura Turonum; Ventadurio oblata multa, acceptum nihil; viro præclarissimo in bonum publicum intendente; in Casimiro deuinciendo plus operæ & laboris insumptum est; tandem conquieuit, congestis præfecturis, militaribus donis, immensa pecunia, atque ingenti spe. Sic priuata vtilitate oppleta, sancitur pax atque promulgatur; qua religioni Hugonottæ data libera per vniuersum regnum facultas; iudicia omnia in Admiralium, Mongomerium, Mombrunum, & cæteros Hugonottos irrita & rescissa; ac damnatorum memoria in integrum restituta; Hugonottis datæ vrbes haud paucæ, & alia multa in eorum gratiam

HENRICVS III.

conſtituta. Idque Edictum Maij nuncupatum eſt, quod Maio menſe ſtatutum foret atque promulgatum. Nec Catharina parca in promittendo & ſcribendo fuit; modò diſcuſſo turbine, Alenſonium à factione auelleret; cui plurima etiam donari voluit, vti in Regem auctoritatem nouam erigeret, haberetque machinam quam ad nutum intenderet atque remitteret. Solutus eſt exercitus hoſtium; Raitri, dum expeditur pecunia, in Burgundiam & Campaniam ducti, tribus menſibus ceu flagrante bello, calamitoſas diripuerunt prouincias; Nauarrus, poſtquam Niortij Catholicam religionem eiurauit, teſtatus ſe eam vi ſuſceptam ſimulato animo coluiſſe, perrexit in Aquitaniam; ſorore Catharina excepta: quæ illicò libera iuxta fratrem religionem primam profeſſa eſt. Idque quintum Edictum eſt, quod Hugonotti in defenſionem ſuam extorſerant; quod tametſi regiis partibus conducibile fuit, procellâ diſcuſsâ, & periculo ſolido per verba inania diſſipato; tamen inde natum nouum bellum, quo regnum tot antè ſeculis conſtitutum, ad exitium propè adductum eſt; & renouata interni externique mali calamitas, quæ olim ſub Carolis V I. & V I I. ſæuiiſſet; eò atrocior quod ſtimuli religionis veternum odiorum, & vindictæ amentiam incendebant; id autem bellum, quoniam hoc primum tempore conceptum ac natum eſt, tantis poſtea incrementis alendum, paulò accuratiùs ab origine exſcribendum eſt atque pertractandum; cui appellando Latinum nomen non occurrit; nam fœdus aut factio non ſatis explicat, quod Liguam ipſi Franci dixerunt: vt præcipuo nomine tam inuſitatum bellum diceretur, cuius miſeriis nullum exemplum in Annalibus foret.

Edictum Maij.

Ligue.

Porrò id fœdus, ſi originem primam arceſſam, ortum videtur ab æmulatione Momoran

Ligæ origo.

morianciorum atque Guisiorum; cùm enim Henrico II. regnum moderante, post cladem Sanquintinianam Franciscus Guisius ad apicem gloriæ militaribus factis conscendisset, at rursum post pacem Cameracensem Mommorancius Comestabilis, recepta apud Regem familiaritate, rerum potens esset; nascitur æmulatio atque contentio, quæ mox Rege cæso in factionem ac bellum exarsit. Quippe ad Mommorancios accesserũt Principes regij sanguinis, qui à Catharina exclusi regimine, ad nouæ religionis homines conuersi, audaciam, militem & pecuniam, ad fouendas & promouendas partes, assequuti, bellum diuturnum & perniciosissimum intulerunt. Guisij similiter, vocatâ in opem religione Catholicâ, & præclaris facinoribus gloriam tuiti, Francisci II. gratiâ, & Catharinæ in Principes odio sustentati, factionem suam egregiè propugnabant. Erat eius mens & caput vnicum, Henricus Guisius Francisci filius, qui patri haud impar, iam puer à patruo Cardinale Lotharingo ad defensionem Catholicorum admotus, strenuè & fortiter prouinciam illam impleuerat. In præsentia remis velisque passis nauigantem, repente obiecta syrtis afflixit, Henrici Regis voluntas mutata, & beneuolentia in metum & suspicionem deficiens. Etenim Henricus in memoriam reuocans, quos sibi nondum Regi animos in Carolum fratrem fecisset Guisius, vt defectionem sæpe inspirasset, vt quinquaginta hominum millia parata ad nutum affirmasset; non dubitabat, quin eodem animo & simili auctoritate Guisius, potentiam aleret regiæ supparem. Eamque ob rem cùm statuisset æmulum sensim deprimere atque abiicere, odisse palam nondum ausus, cepit non amare, at nondum beneficiis detrahendis potens, eorum cursum intercludebat. At Guisius ea muta-

HENRICVS III.

HENRICVS III.

tione perculſus, quaſi retrò reuolueretur potentia,& euaneſceret,quia non creſceret; ad aſſerendam dignitatem veterem,nouamque comparandam, ſiue vt fidem Catholicam laborantem admodùm propugnaret;factionem in ipſo regno inſtituit;quæ validiſſima eſſet ope omnium Ordinum, & in ſpeciem honeſtiſſima, ob veræ Religionis defenſionem. Opportunus erat huic compingendæ articulus, pax proxima Hugonottis conceſſa; in qua tam multa iis donabantur, vt iam hæreſis miſſa compedibus, vagandi liberè & graſſandi licentiam nacta, nullo fræno impoſterum cohiberi videretur poſſe. Hunc vrgebant metum Regis conſiderata indoles, & perpenſi Principum regiorum mores. Iam Rex in contemptum abierat;feminæ rerum gubernaculum tradere, nihil delibare regni præter delicias; cum intimis adoleſcentibus verſari perpetuò, & in conclaue abdi,ignotum,obſcurum,& tenebricoſum; nuſquam militiæ, rarò in populorum oculis comparere, vti hactenus à Regibus Franciæ aliena erant, ſic Francorum reuerentiam atque amorem extinxerant. Et proximi è regia ſtirpe Principes odium prætereà incendebant;Alenſonius,quem deinceps nuncupabo Andegauenſem, exiſtimatus ob Admiralij conſuetudinem clam imbutus hæreſi,atque in Hugonottos propenſus haud dubiè, quibus nuper commodiſſima illas conditiones confecerat; Catholicos à ſe alienauerat,Nauarrus & Condæus palam in Hugonottorum Caſtra, & templa tranſiuerant; vt zelo religionis ſuæ inflammatis,atque vt rebantur mergendis naufragio, nulla iam tabula præter Guiſium vnum ſupereſſet. Ad eum igitur Catholici omnes conuertere ſe,appellare opem,prouocare fortitudinem, & amorem religionis in tutelam regni inflammare. Nec ille diu appellari ſe patitur, imò

imò vt compingeret machinam quam nulla vis frangeret, per emissarios fœderis formam scripto consignatam tradi singulis curat, in quam iurarent, qui auitam religionem sartam tectam vellent. Porrò scripti ea formula erat, vt à sanctissimæ Trinitatis nomine capto auspicio, tria potissimum in scopum huiusce fœderis sibi proponerent, primùm ad legem Dei stabiliendam, eiusque cultum iuxta Romanæ Ecclesiæ ritum asserendum; tum ad Regem Henricum III. in regno firmandum, eiusque successores, & vindicandum obsequium; postremùm ad restituendas Regno & Comitiis regni immunitates, honores, & libertatem, quas Francia obtinebat Clodouæo regnante. Deinde in eas res bona & salutem suam addicebant, polliciti se habituros hostium loco, qui huic fœderi repugnarent, & ad eorum perniciem atque exitium enixuros se tota corporis atque animi contentione. Præterea iurare se obsequium Duci qui legeretur, cuius auctoritate plecterentur omnes qui officio suo fungi renuerent. Ac demùm iurabant pœnâ æterni anathematis se quod legerant scriptum impleturos; seque in id fœdus sanctissimum iustè admissos, siue ad imperandum siue ad obsequendum; quod tuerentur ad vltimam sui sanguinis stillam, nullâ in contrarium excusatione prætensâ. Scriptum eiusmodi Parisiis clam per singula capita & tectorum abdita irrepebat; admittentibus primùm facinorosis, delatoribus, prodigis, & quibus malum publicum pro deperditis facultatibus foret, ac pro flagitiorum pœnis licentia atque impunitas; mox accedentibus ciuibus, quos fidei amor, & credulitas simplex, ignaros in perniciem tectam induebat; vt lues passim magnam vrbis partem corriperet. Postea quod fit in pestilentia, ab ciuitate in proximos agros

HENRICVS III.

HENRICVS III. ſpargitur malum, iuuaditque Picardiam. Præ cæteris Franciæ populis, Picardi pietatis ſinceræ & auitæ Religionis cultores, Condæum prætorem ferebant impatientiùs; modò Perona inexpugnabilis ciuitas illi in aſylum & receptum tradenda, præter indignationem, commouebat metum, ne Condæus hæreſin prorſus inueheret, néve belli inſaniam in prouinciam & Peronam ipſam induceret. *D'Humieres.* Sic affectis animis adfuit Dux, Iacobus Humerius, Peronæ, Mondiderij & Royæ præfectus, nobilitate, auctoritate atque diuitiis præpollens; qui in Condæum incenſus, tum ne Perona deturbaretur, tum in Mommorancios priuatim offenſus, tum zelo fidei; fœderis ſcriptum admittit; vocatque in conſortium tum prouinciæ Nobiles, tum Peronam, atque alias ciuitates. Deinceps id fœdus è Picardia in Pictones tranſuolat; promouente Ludouico Trimollio, cui Hugonotti arces & oppida eripiebant identidem; & plerique Nobiles in cæteris prouinciis idem pepigerunt. Nec ea factio Regem latuerat, quam aſſenſu tacito alebat, cupiens ea tolli Hugonottis quæ neceſſitate actus permiſerat; nec Moruillerius, cuius in conſilio ſumma erat auctoritas, improbabat fœdus; imò Catharina turbarum amantiſſima, clam fouebat incendium; & omni ope præſto erat auctoribus. Sic per ea initia, progreſſuſque, adoleuit ſoboles, quæ deinceps tum inimicis tum amicis atque nutriciis perniciosa, parentem ipſum, vnde ortum habuit in exitium trahet.

XXI. *Bellũ ſextũ in Hugonotos.* At primus eius fœderis partus bellum fuit in Hugonottos proximum, quod eſt numero ſextum. Condæus Peronâ ſibi aſſignatâ excluditur, conuentus ciuium, in eius perniciem celebrantur, nec Peronâ modò ſed & Picardiâ pellitur; *Balſac Montaigu.* mittit Balſacium Montacutum qui apud Regem expoſtulet, eóque

eoque non audito, in Aquitaniam ad Nauarrum tendit. Quem posteaquam ad vires iungendas impulit, Durasio in Feruaquei locum inducto (nam Feruaqueus visus Reginæ Consilia Nauarri prodere) & ipse Fanum Ioannis iuuasit, atque Broagium Mirembæo eripuit, Rupellaque exceptus est, inuitis ciuibus, Ministrorum gratiâ & auctoritate; iamque videbantur in bellum ruere omnia. Illud porrò proxima regni Comitia in medium Nouembrem indicta reprimunt aliquandiu, operiente vtraque factione, quid per illud vniuersi regni consilium statutum tandem ac decretum foret. Etenim Rex ob finem geminum ea condixerat. Primùm, vt expostulantibus os & querelam obstrueret, regimen incusantibus, & trium Ordinum Comitia flagitantibus; deinde vt proximum Maij Edictum, tantoperè Hugonotis vtile & accommodatum, omnium Ordinum auctoritate peruerteret, & bellum si occasio foret potenter inferret; eos in fines curauerat in Prouinciis ad Comitia designari Catholicos, Hugonotis exclusis; sed dum Blesiam illi conueniunt, ad arma conclamatur, vno Alberti, quem Luynium appellabant, facinore. Is Pontem sancti Spiritus, quod in Occitania oppidum, Rhodano adiectum, occupat, atque in eo Toræum Mommorancij fratrem improuisum capit; hinc Danuillæ & Hugonottorum querelæ, quasi violatâ pacis & iusiurandi arâ sacrosanctâ, & quamquam pòst Toræus missus sit, flagitatum acriter vt vrbs redderetur. Eos inter motus ad Comitia legati conuenerant Blesiam, iisque post supplicationes & preces datum initium, præclara Regis oratione. Sedebat sub vmbella, aderantque præter Reginas, Cardinalis Borbonius, Contyus & Suessionensis, Condæi fratres, Mompenserius & Princeps Delphinus,

Luynes.

Comitia trium Ordinum.

HENRICVS III. Philippus Emanuel Dux Mercurij Ludouicæ frater, Dux Maynius, Dux Vzatensis; atque Antistites, Franciæ Pares; fuitque argumentum orationis, expostulatio de Regni calamitatibus; adhortatio ad conciliandam salutem publicam & totius regni tranquillitatem, ad euellenda bellorum ciuilium semina, corruptelam morum emendandam, & leges ad dignitatem pristinam reuocandas. Quæ Rex tam aptè, tam eloquenter, maiestate tanta disseruit, vt omnibus amori & admirationi fuerit. Eam orationem sermone ineleganti excepit Biragus Cancellarius, & exigendæ pecuniæ necessitatem pluribus ostendit. Actæ Regi ab Oratoribus trium Ordinum gratiæ; pro Clero dixit Petrus Espinacus Archiepiscopus Lugdunensis, pro Nobilitate Claudius Senescæus; pro tertio Ordine Petrus Versorius Causidicus Parisiensis fori clarissimus. *Senesçay.* Tunc illicò delata ad Regem Ordinum postulata, ex quibus percepit fœderis fermentum in legatos plures emanasse; simulque allatum est quoddam scriptum Dauidis Parisiensis Causidici, quod vt dicebatur Romam missum, inde suffragia & auctoritatem sacram reposcebat; porrò in eo fœderis deformitas oculis subiiciebatur, palámque Regnum abrogatum Regi, conferebatur in Guisium; quod scriptum probissimus quisque, vt ab vno capite turbulentissimi viri arbitratur profectum, ita nec Romæ à Pontifice, nec ab fœderatorum vllo in Francia eo comprobatum tempore affirmat. Attamen Rex cùm fœderatos ad incolumitatem Religionis prorsus incaluisse animaduerteret, eosque vehementer Ducem ad profligandam hæresim flagitare; de matris & Moruillerij sententiâ, fœderi subscripsit, seque illius Ducem & auctorem professus est. Prauo sanè consilio, vt qui omnium esset

Rex & parens communis, iam factionis Ducem se gereret,& ipsâ regiâ auctoritate, Regum luem atque perniciem aleret. Deinde agitatum de Religione,& quidem passim statutum à singulis, vti Franci omnes ad Catholicam fidem & Romanum cultum adigerentur; sed de modo & ratione adigendi diuersæ omninò sententiæ erant; quibusdam sancientibus, id debere fieri citra bellum & publicæ quietis perturbationem; aliis, qui plures erant, nullâ appositâ conditione, vel bello & armis asserendam Religionem dicentibus. In iis sententiis ambigente Rege ad quam accederet, vt spatium ad deliberandum amplius foret, legatos mittit singulos, ad Nauarrum, Condæum, & Damuillam; qui ad Comitia inuitarent, docerentque omnium Ordinum calculos ad vnius Religionis cultum suffragari. Dum ij viam instituunt, edictum Rex scribit, vrgente Mompenserio, quo princeps locus Principibus Regij sanguinis est assertus, iique Paribus Franciæ antelati sunt, quæcumque institutio aut antiquitas dignitatis foret. Ea inter cùm legati ad Principes contendissent; vnum à diuersis responsum accipiunt, quamquam modo diuerso redditum; nam Nauarrus moderatè respondit, fieri non posse vt vna dumtaxat Religio coleretur in Francia; ad se quod spectaret, eam se amplecti, quam crederet sanctiorem; si Deus aliud in mentem induceret, paratum se Diuinis nutibus & luci obsequi; Condæus agens austeriùs, non admisit legatos, caussatus eos non legitimè conuenisse, nec se hostium cœtum habere pro Comitiis regni; simúlque haud dubius, quò ea Comitia inclinarent, ad bellum imminens delectum habet, vimque intentat. Damuilla postquam affirmauit tueri se Religionem Catholicam, negat legitimum esse Comitiorum con-

HENRICVS III.

Ann. 1577

HENRICVS III.

uentum; & hæresin bello, quod appararent, adaugendam potiùs quàm tollendàm. Ita legatis Blesiam reuersis; & perstante varietate suffragiorum, vt bellum ad tollendam hæresin induceretur; tandem Condæo & Nauarro arma iactantibus; in Comitiis Rex edictum sancit; quo primum testatus, se Hugonottos in fidem &tutelam suam suscipere, ne quid eorum facultatibus, saluti, & conscientiæ detrimenti inferatur; addebat, ad publicam tranquillitatem se postulatis Comitiorum refragari non potuisse; quæ flagitabant, ne vllam Religionem præter Orthodoxam palam exerceri in Francia pateretur; contra quod placitum si qui armi: insurgerent, iubere se, vt vi cogerentur, atque perduellium instar plecterentur Et eo decreto bellum indictum est; nec enim ij Hugonotti erant, quos à peruicacia verba abterrerent, tantis stragibus cladibúsque superstites etiam & imperterriti. Atque id Regi exploratum erat, qui simul cum edicto geminum conscribi exercitum curat; quorum alter fratri Andegauensi traditus, Maynio alter. Data erat Andegauensi legataria in regnum potestas, isque in Hugonottos vehementer incensus, quibus se despicatui esse audierat, tum ad vsurpandam nouam potestatem, tum ad vindicandum contemptum, cupidè regimen exercitus suscepit; prohibuit tamen ne Guisio alter traderetur; quem multum oderat; nec Regis æmulatio in dignitatem eius assentiebat.

XXII *Bellū in Hugonottes geritur.*

Maynij copiæ primùm instructæ infunduntur in Pictones, pelluntque Condæum, qui Broagio iterum Mirembæo erepto, Mirembæum ipsum quamuis Hugonottarum partium obsidebat. Postquam Condæus copias Regiis inferiores in proximas insulas misit, seque Rupellam recepit, plura oppida inuadit Maynius, atque ad Rupellæ portas

adequi

adequitans, circùm agros vastat, nemine erumpente, & latè potentiam in viciniam promouet. Quippe Rupellenses intestinis odiis laborabant, eratque dissidium ciuem inter & Principem, ob noui Consulis electionem; nec Condæus ipse peruidebat satis quid agendum foret, amisso consilij & suarum rerum gubernatore, Balsacio Montacuto; qui Religione Catholicus, & Ministris inuisus, in suspicionem apud herum vocatus, exorata facultate abscesserat, séque in priuatos lares receperat. Cum Nauarræ Rege gerebatur mitiùs. Eum Mompenserius, Viennensis Archiepiscopus, & Biro, Bergeracum conuenerant; ac tametsi de ratione pacis nihil certi constitutum sit, tamen lentè & progressu ancipiti, studia belli intendebantur. Ferociùs ab Andegauensi arma promota sunt. Erant in exercitu duodecim peditum millia, equites bis mille supra octingentos, viginti duo tormenta; ac legati, Duces Guisius, Niuernensis, atque Aumalius; Biro tormentorum præfectus, & Chatrius castrorum tribunus, & consiliorum Andegauensis intimus moderator. Tendenti in Aruernos vrbs Charitas primùm obiecta est, quam tenebat Landius Nauarri summus cubicularius, raro milite & munimentis imperfectis inualidam; attamen tres impressiones sustinuit; vrbemque mox tradit, pactus ciuium incolumitatem; quam Guisius illibatam seruauit; frementibus Italis, quod Martinengus ipsorum ductor, pugnando ad occupandum pontem cæsus esset. Mox Andegauensi & Guisio Regem Blesiam conuenientibus, Niuernensis in Aruernos exercitum ducit, & Issoriacum admouet. Vrbem Chauanacius Hugonottis commissam, & in exitu montium positam, forti præsidio tuebatur; dum Merla centurio multis facinoribus celebris, in Ceuenio tractu instrueret

La Chastre. *Des Landes.* *Issoire* *Chauagnac.* *Le Merle* *Les Ceuennes.*

HENRICVS III.

ret ad ferendam opem subsidium. Tribus è suggestis librata in murum tormenta, & verberatio incepta; primum Guisius, alterum Niuernensis, Mercurius tertium insidebant: ac ruinâ tergeminâ illatâ, constitutum vti postridiè triplex horâ condictâ inferretur impressio; veneratque Milliaudio Andegauensis, vt præsentia militi animum faceret. Die dicta Guisius cupiditate gloriæ prouectus, ratusque laudem vulgarem esse quæ consortes admitteret, fortitudine præproperâ, ante horam designatam, ruinam sibi obiectam aggreditur, & temeritas ne præcoci fortitudini deforet, nullis armis tectus: continuò Guisium tota Nobilitas, qui Francorum est genius, imitatur, atque inermes pugnando strenuè ad labem euadunt. Sed temeritati suum præmium fuit. Post atrocem pugnam repelluntur Catholici, ex Nobilitate haud pauci occumbunt; ipse Guisius cum in turri solus per mediam horam vim fregisset hostium, admirabili fortitudine primam temeritatem excusans, tandem pressus numero in subiectam fossam insilit, euasitque incolumis; perstititque turri Guisij nomen, atque in posteris facinoris laus. Niuernensis interea suos in castris continuit, vetuítque certantibus opem ferre; dicens opperiri se donec signum ad pugnam daretur; idque tam laudi quam vituperio fuit; dum mandatum vel inuidiæ vel disciplinæ militaris curæ adscribitur. Ipse attamen quæ sequuta est die, continuata verberatione tam latam intulit labem, vt obsessi deiecti omni spe ad victoris arbitrium eo ipso die sese dediderint; adeò prudentia fortitudinem promouet, plusque industria quam impetu geritur. Parcitum feminis, vrbs direpta, & fortè concepto igne incensa est. Damuillam interea occultis consiliis eripuerat Rex Hugonottis: Aggressa eum primùm côiux, dein

Damuilla in Hugonotos it.

Bellegardus vetere amicitiâ iunctus, expugnauerant tandem dubium animum; receperatque se deserturum hostium partes, postquam vrbes in Occitania plures, in quibus clam alebat consilia, occupasset. Verùm cum Ministrorum vigilantiâ, quæ suspicassima omnium gens erat, prohiberentur consilia, eumque Monspelij ingressu arcuissent; palam hostem se professus, Monspelium interclusis aditibus adigit ad penuriam cibariorum. Iam alterum mensem vrgebat penuria, cum Castillonius Admiralij filius, obscura nocte erumpens, ex Ceuenio tractu & Rutenis, magna celeritate, instruit quatuor hominum millia; iisque fretus viam remetiens, atque in Damuillæ militem irrumpens, in vrbem penetrat, vnóque impetu in hostem reuersus, quà parte vrbs premebatur arctiùs, fugat militem, munimenta doliaria euertit, atque ipsa dolia frumento farta in vrbem rapit; eodem facinore hostem pellens ac famem. Et ea belli appendix, cuius momentum ad Rupellam erat.

HENRICVS III.

Les Ceuenes.

XXIII. Broagium captu.

Rex Pictauij agebat, ad vrgendam obsidionem Broagij. Broagium oppidum conditum nuper in Santonum ora, paulo infra Rupellam, huic celeberrimæ vrbi surgebat æmulum; situs à natura commodus incolas primùm, dein munimenta acciuerat; munimenta vtrique partium obtinendi cupiditatem exciuerant. Quà littus Oleroni insulæ adiacet, Oceanus in obiectos agros canalem immittit, protendítque ad duarum leucarum spatium, porrectum in latum per quingentos passus; circum paludes salsæ in agris restagnant, ex quibus magno incolarum fructu sal abundè conficitur. Canali ostium ipsa natura maris vt prædonibus clauderet, syrtes quasdam & arenarias moles opposuit, per quas nauibus difficillimus aditus; atque vt videretur incolis maximè consu-

luisse,

HENRICVS III. luisse, ipsi canali tranquillitatem miram conciliauit, sicque obtexit à ventorum insania, vt tutissimus Aquitaniæ portus habeatur. Ad eum canalem millesimo passu ab aditu, Iacobus Mirembæus loci Dominus, situ perspecto, quædam tuguria nautis primùm posuerat; mox oppidi speciem; postremo vrbem, quam munimentis atque aggeribus accuratè cinxit; dixeratque de nomine suo Iacopolim; sed hæsit Broagij appellatio, à turri Broa, quæ iam olim erat ad Canalis limitem erecta. Eam porro vrbem Mirembæo quamuis Hugonotto Condæus ademerat, Rupellam alteram paraturus, & munimentum insulis quas tenebat, imposuerátque cum præsidio valido Mongommerium & Manducagium Picardum nobilem; præterea ope Rupellensium classem instruxerat cui Clermonambosium præfecit. Maynius exercitum eductum Pictonibus oppido admouet, & Lansacus Regis iussu classem Burdegalâ ad promouendam obsidionem adducit. In classibus quoniã agebatur momentum expeditionis præcipua Ducum cura impensa; sed Lansacus prudentiã & felicitate præpolluit. Primùm ad fauces canalis applicat naues, dum triremes quinque ab Monlucio equite Melitensi adductas, nequicquam hoste prohibente, excipit; deinde nauigia incendiaria ab hoste submissa, arte nautarum nullo damno intra classem recepta, suis flammis ardere incolumi, spectat. Tum felicitas industriam iuuat; Clermonambosius, dum in canalem penetrat nauarchis imperitè clauum gubernantibus, tres è maximis nauibus in arenam impactæ franguntur; at contraria forte vna ex Regiis, dum incendiariis scaphis se explicat, fluctu infra Broagium vecta, eodem loco hæret, prohibetque ne cibaria inferantur obsessis, ipsa vbere commeatu instructa.

Clermont d'Amboise.

Præterea cùm Ambosius constituisset pugnare, medio die, cùm intumescit maximè fluctus, repente ventis ponentibus, & loco fixus malaciâ, Lansaci tormentis percellitur, admotis prope triremibus, donec ægerrimè ab hac fauce eductus, postea plerisque nauium dilabentibus, classem soluit. Interea Maynius oppidum vehementissimè oppugnat, capitque frontem duorum propugnaculorum; iam plerique ex obsessis ceciderant, Manducagius saucius iacebat; summa frumenti inopia erat, aqua penitus defecerat; ardebantque vehementissimâ siti omnium corpora; Lansacus canalis os mole occluserat; & nuntiabatur Andegauensis victorem exercitum ex Aruernia deportare; vnde Strossio compellante obsessos, ij faciunt deditionem, vitam pacti, arma & sarcinas. Ab eo facinore pronis animis pax conciliatur. Eam Rex plurimùm expetebat; siue otij cupidus, siue impulsus ab Andegauensi, quem expeditio Flandrica commouebat; siue omninò post calamitates componendi regni studiosus, subditos in vnum corpus coalescere cuperet; veneratque Pictauium potius ad curandam pacem quàm bellum vrgendum. Aderant iam antè qui agerent cum Nauarro, Mompenserius, Biro, & Villaregius, & conficiebant concordiam, quam à Nauarro exigebat necessitas; nam intus & foris aduersa illi cuncta accidebant; nec Condæus diu se appellari de pace patitur; discordiâ ipsum inter & Rupellenses perpetuâ, afflictissimisque Hugonottorum partibus. Nec iis vlla pax opportunior contigit; quippe cùm animos diremisset discordia, destituisset milites prima fortitudo, inuasisset auaritia, libido, & eiusmodi vitiorum colluuies; nunquam propiùs ad ruinam admoti sunt, eratque non arduum Regi factionem totam extinguere, nisi maluisset.

HENRICVS III.

Pax sexta cum Hugonottis.

par

HENRICVS III. parcere vel ſubditorum ſaluti, vel ſuæ ſollicitudini. Pax itaque Bergeraci ſancitur, curantibus Mompěſerio & quos appellaui; iiſdem prope cōditionibus, quę poſtremo Edicto conuenerant; niſi quòd religionis exercitium paulò arctioribus finibus conſcriptū; eædem vrbes conceſſæ, præter Monſpelium pro Bellocadio datum, nec Iſſoriacum reſtitutum eſt. Tum Noüa in Occiraniam miſſus, commodùm aduenit equis veredariis, cùm Damuilla ad pugnam adducebat copias, ac Monſpelio Caſtillonius prodibat, ruebātque in prælium; ſed iras ſtatim caducifer nouus compeſcuit: Franco ex temporaneo ad hoſtem tam deponendumquam admittendum.

XXIV *Regis intimi cæſi.* Henricus tranquillitate recepta, fruiturus bono quod parauerat, regreſſus ad otij molliora negotia, ludo, choreis, ad pendentem annulum decurſionibus, intima cum iuuenibus adoleſcentibus conſuetudine, horas terit atque abſumit; quamquam, vt res humanæ ſunt, rara eſt proſperitas quam aduerſitas ſua non rumpat, nec ipſis Regibus inuiolatus eſt voluptatum vſus. Primus Regi dolor ab ipſis inſtrumentis gaudij oritur, intimis adoleſcentibus, quorum tres breui interuallo miſerè cæſi ſunt. Iam ſuperiore anno Duguaſius, Tribunus prætorianæ legionis, ab inimico priuato dum ſecurus in lecto ſomnum atque impudicam mulierem opperitur, per occultas inſidias occubuerat; *Quælus & Maugiron, Entraguet. Saint Maigrin.* modò florebant Regis gratia Queluſus & Maugiro; quorum Queluſus ab Entragueto prouocatus in ſingulare certamen perimitur, & Maugiro ab Entragueti ſocio; tum haud multò poſt Sanmaigrinus, in eandem familiaritatem admiſſus, dum Luparâ noctu egreditur, per adornatos ſicarios triginta tribus proſtratus vulneribus interficitur; ingenti Regis luctu, & inani impenſa funeris dolorem ſolante. Deinceps in eorum locum

ſub

subrogati Franciscus Sanlucius, Annas Ioyeusa Guillelmi in Occitania legati filius, Bernardus Nogaretus, & Ioannes Ludouicus frater, Valetæ filij; nec sine offensione Francorum, querentium in eiusmodi iuuenes immensam effundi tum pecuniæ vim, tum beneficiorum & dignitatum multitudinem, ingenti totius regni miseria. Quippe Rex, ne quod effunderet deforet, edicta identidem, quæ pecuniaria nuncupant, in Senatum Parisiensem curabat deferri; quibus aut magistratus noui creabantur, aut vectigalia imponebantur, æquali reipublicæ detrimento, cùm magistratuum numerus Regem, & subditos pro tributo premat. Eas ob res marcescebat subditorum amor atque deperibat, & in Guisium inualescente fœdere conuertebatur. Cui fœderi nouum fulcimentum adiungit expeditio Flandrica Andegauensis; quæ tametsi Rege inuito in speciem suscepta, tamen Regem Hispaniæ vel impulit mox ad talionem, vt fœderatos sustentaret; vel excusandi modum suppeditauit, vt Catholicorum partes foueret in Francia, dum Hugonottos in Belgio Francus promoueret. Porrò expeditionis ea causa fuit. Recurrebant inimicitiæ Regis cum Andegauensi, & familiaribus odia mutua incendentibus, Aula Andegauensi, vt dicebat ipse, pro tortore erat; quamobrem appellantibus in Belgium aures præbet & mentem. Totius rei & consilij seriem Belgarum Historici accuratè perscribunt; mihíque iam antè cùm sit persuasum in eiusmodi bella non digredi, satis erit obseruare, Belgas ab Duce Albano immaniter habitos, agitasse consilia noui imperij; ac primùm Orangio Duce Hugonottos secessionem fecisse; atque vrbes plurimas in Hollandia atque Zelandia insedisse; tum Catholicos accessisse ad Orangium; ac consensu communi Andegauensem ad

HENRICVS III.

Saint Luc.

De Ioyeuse.

Ann. 1578

Alensonius primò in Belgium.

HENRICVS III. ad regendas prouincias appellasse. Ille cùm expeditionem susciperet, intercedit Rex, vetatque progredi, siue quadam æmulatione aut inuidentia fraternæ gloriæ, siue Bussiambosij offensus proteruiâ, & custodes occultos fratri assignat; quibus illusis Andegauensis se fugâ proripit, primùm Andegauum: dein paratis aliquot copiis in Hanno-niam, bellumque pro libertate Belgarum, vt ipsi secessionem suam appellabant, instituit. Ab eo captæ aliquot vrbes; sed ortâ ipsum inter & Casimirum æmulatione aliquantò post in Franciam regreditur; tentaturus postea expeditionem alteram, euentu neutiquam meliore. Eos inter Aulæ variantis æstus, Rex honorandæ Nobilitati nouum Ordinem condit; eúmque voluit de sanctissimi Spiritus nomine nuncupatum, quod die

Ann. 1579 *Ordo sancti Spiritus.*

Pentecostes Christianis colendissimo, tum in lucem ipse Rex prodiisset, tum in geminum regnum Poloniæ & Franciæ inauguratus; idque susceperat, obscurato iam Ordine sancti Michaëlis, ac traducto ad vilissima capita, vt torquis equestris non apex gloriæ, meriti præmium, aut laudum esset fastigium, sed ignobilium mercatorum ornamentum aut dedecus, atque à nobilibus datum famulantibus in præmium aut contemptum. Eamque honestissimæ rei vilitatem copia fecerat; nam ab Ludouico XI. institutore ad Henrici II. annos postremos, numerus equitum non impletus erat; tanta habebatur delectus ratio; mox breuissimo spatio, muliercularum auctoritas, & Reginæ moderantis infirmitas, honoratissimam torquem humillimis collis dehonestauerat. Catharina interea agebat Neraci cum Nauarræ Rege, ad reliquias belli extinguẽdas; quamquam incauta noui fomitem belli adduxerat, Margaritam Nauarri coniugem, quæ à Rege iussa aula exire, atque ad mari-

tum

tum conferre se, rata iniuriam quod molestum ipsi & tædio foret, vltionem coquebat. Regina Tolosâ in Occitaniam venit, amicè & beneuolè Damuillam excipiens, à quo deducta Massiliam Prouinciæ Phocensis turbas, dato in Prætorem Priore Melitano equite, Guisij fratre, oppressit, Rasorum factione extincta. Tum per Delphinates Gratianopolim venit, agitque cum Sabaudiæ Duce, recepto in gratiam Bellegardo, qui dicebatur Salussios velle occupare; reditque Parisios; cum Andegauensis post infœlicem expeditionem, ad Regem venisset, Bussiambosio ab gratia sua deiecto; idémque Ambosius haud multò post ab Monsoræo perimitur, vindicante adulterium coniugis; Deo in tanta morum corruptela, vindicante terrorem diuinæ iustitiæ.

HENRICVS III.

Monsoreau

XXV. Tranquillitatem partam Rex putabat, cùm repente nouo bello concutitur, culpâ haud suâ, sed alieno consilio, vel vnius feminæ vltione. Effluxerat tempus, quo vrbes obsides Hugonottis datæ debebant restitui, & fœderati Regem vehementer vrgebant, eas vt repeteret: eam ob rem ad Nauarrum miserat qui reposcerent, Abbates primò Gadanium, dein Elbenam, postremo Rambouilletum, breui temporis mora; iussis minas addens. Et Nauarrus obtemperaturus haud dubiè erat, nisi arcanis feminarum machinis, & Andegauensis consilio, in necessitatem belli coniectus esset haud volens. Nam Andegauensis, spe expeditionis Belgicæ suscitatâ, cupiebat bellum seri in Francia, cuius tædio Rex, ad militem amoliendum, pateretur arma conferri in Belgium; qua de causa Nauarrum instigabat in bellum, operam pollicebatur, ac si res minùs belle succederet, pacem certam. Catharina idem suadebat Nauarro, ne vrbes restitueret, quod in Neraci colloquio inter ipsos conuenerat; forsitan

Septimum is Hugonot es bellum.

HENRICUS III.

vt nouo bello Regem à veterno & voluptatibus Aulæ excitaret. Sed aculeus supra omnes validus Margarita coniux, quæ in Regem fratrem incensa vehementius, tum ob veteres offensiones, tum nuper quod Rex scriptis ad Nauarrum litteris, pudorem ipsius grauiter læserat, vocatâ in suspicionem Turenij consuetudine; statuit quietem eius abrumpere, atque ambagibus belli implicare refugientem atque inuoluere. Id marito vt persuadeat, matrem imitata, insuetas ad bellum machinas admouet, blandimenta mulierum; etenim matronas virginesque comites suo consilio imbuit, vt Regi Nobilibusque acceptæ, eos quà iocis, quà precibus, quà blanditiis, inflammarent in bellum, excitato veteri Martis Venerisque commercio; & ipsa Regi adornat virginem, Fosseusiam dictam, quæ candida simplicitate heræ obtemperans, & tenerrimo iuuentutis flore herum alliciens, ore blandissimo Martem egregiè concinebat. Ita Nauarrus, nullo apparatu, leui & imprudenti consilio, ducibus admodum cæcis, Margaritæ odio, & Andegauensis ambitione, in bellum intruditur, quò ægrè & alienâ operâ se se expediet. Susceptum consilium aliquandium latuit, dum arcanæ machinæ adornantur; ac mox vere proximo maiori strepitu quàm damno erupit; Quinque prouinciæ eo statim infestæ, Pictones, Picardia, Occitania, Delphinatus, & Aquitania. Singulas persequor, in postrema vbi belli pondus, pacem reperturus. Rex ad belli fremitum, tres conscribit exercitus; quorum vnum Biro in Aquitaniam duceret, alterum Matignonius Marescallus in Picardiam, tertium Maynius in Delphinates; præterea curam dat Ludio Pictones compescendi, Mommorancio Occitanos; & is Damuilla erat, qui Mommorancio fratre nuper longâ ægritudine sine liberis

Fosseuse.

ris mortuo, in fratris nomen & hæreditatem successerat: ego initium à Pictonibus faciam. Sexaginta vrbes clandestinis consiliis inuadere Hugonotti decreuerant, sed plerumque fallentibus eiusmodi machinis, quibus instruendis adornãtur tam multa, duæ dumtaxat captæ sunt, Cadurcum vi, Montacutum fraude. Est Montacutum oppidulum, in Pictonum Britonumque limitibus, quod Catholici cùm tenerent præsidio, Boulayus adolescens nobilis magni spiritus, præfecto vrbano per insidias capto, nullo periculo occupat, atque in proxima oppida vastitatem infert; dum Rupellenses & cæteræ Hugonotorum vrbes pacem colunt, nec se inconsultis tumultibus miscent. Ludius infixum prouinciæ suæ aculeum vti auelleret, præmisso Lauderæo, copias Montacutum ducit, & vetitâ oppugnatione, (tanta fuit propugnantium fortitudo,) intercludit dumtaxat aditus, hæretque tribus mensibus, non sine iactura, erumpentibus obsessis fortiter, donec firmata pax tam obsidentes quàm obsessos soluit. In Picardia Fara obsessa feliciùs, & quidem capta. Condæus primùm ab Nauarro dissentiebat, nec se loco mouerat; siue indignatus, quod Turenium ille legatum dixerat, siue futurus factioni caput, suasque res suo auspicio ducturus. Et quidem Regi aures præbuerat, excitanti spem regendæ Picardiæ atque obtinendæ, quod erat summum eius votum; postea cùm animaduerteret spem conceptam verbis nullo facto impleri, seque inani pollicitatione eludi, aggressus ipse exequi quod Rex cunctabatur, è Pictonibus profectus celeriter, Faram per Genesium & Liramontem occupatâ portâ inuadit, obtinetque; Rege post acerbas querelas ratum habente, quod prohibere haud poterat, ac Principe recipiente, se nullum prouinciæ illaturum incommodum. Sed Picardis

HENRICVS III.

Montaigu. Bellũ in Pictonibus.

La Boulay.

Du Lude.

Fara obsessa & capta.

Genes & Liramõt.

HENRICVS III. dis incensis Catholicis,cum Principe Hugonottorum antesignano, conuenire non poterat. Ij expostulant, exclamant, appellant spem fœderis, quod in meditullio prouinciæ suæ noua Geneua surgeret, idem Parisienses queruntur;idem Aumalius Picardiæ prætor; iamque Catholicorum cœtus conuocantur, arma rapiuntur,Rex vt fautor hæresis in suspicionem adducitur, cogiturque copias scribere,quas ad recipiendam Faram Matignonio attribuit. Et Condæi profectio Regem eò impulerat, qui Farâ in Germaniam contendens,instauraturus regni miserias putabatur, scribendo è bellicosissima Germanorum gente exercitu,& inflammandis in Franciam Protestantibus. Nam is primùm in Angliam nauigans, beneuolè ab

Ann. 1580 Elisabetha acceptus, pollicente pecuniam, negante militem, transmittit in Belgium, atque Antuerpiæ cum Orangio colloquutus, festinabat Francofurtum ire, vbi mercatura militum;atque transigit cum Casimiro de legendis copiis in proximum annum. At Matignonio vrbem obsidenti erant octo peditum millia, equitum tria;præterea tota Aulę nobilitas,in qua eminebant Regis gratia celebres, Arquius qui Ioyeusa, & Valeta

Fara obsidio iunior. Nec Matignonius oppido instabat vehementiùs, cùm nihil foris periculi esset, parceretque saluti militum, cunctatione prudenti:at Guisius atque Aumalius qui in castra venerant, ac Valeta iuuenis ardentis indolis, & laudem fortitudinis ambiens, moræ impatientes,rem vrgebant.Et quidem Valeta in sua statione molem erexerat, cui tormenta imposita singulas vrbis partes infestabant, adiunxitque noui generis in amne machinam, quæ librata ponderibus attolleretur ac deprimeretur,eámque sclopetarij plures insederant, propugnantium aggeres & munimenta frequenti explosione vexan

vexantes. Quibus fracti obsessi, magnâ militum cæterarumque rerum penuriâ, Matignonium de conditionibus appellant, ésque nacti commodas, vrbem dedunt; Valeta obstinatiùs muros verberante, dum pacta scribuntur; & dissimulante Matignonio; cuius prudentiæ laus facinoris debita. Quamquam eam Guisius sibi arrogauit, & Matignonium priuatum sibi inimicum creauit; quando rapina forti viro nulla molestior, quàm meritæ laudis & gloriæ. Modò ad cæteras prouincias pergo. Cùm bellum animo statuisset Nauarrus, nummorum ex auro, resectas ferro partes dimidias, per fidos homines ad Castillonium & Lesdiguerium miserat, cum mandato vt bellum mouerent, quando ad eos cæteræ aureorum partes deferrentur. Iis paulò seriùs missis, lentiùs in Occitania bellum inceperat. Conclaue iudicum ex vtraque religione lectorum paci adhæsit, & ex iis Hugonotti ita cæteros continuerunt, vt Castillonius tria dumtaxat oppida in arma egerit. Attamen præ infirmitate nihil admodum poterat, cùm Nemausus Catholicorum armis appetita, quæ neutri parti faciebat, ipsum admisit; & Condæus postea spem ingentem fecit. Ille ex Germania per Heluetios & Geneuenses magna inter discrimina, ad Delphinates, mox ad Occitanos profectus, erexit factionem afflictam, susceptoque imperio, multas arces cepit; conniuente ad ea Mommorancio, & securitatem sibi conficiente per metum. In Delphinatu dissentiebant Nobiles, atque ægerrimè Lesdiguerio obtemperabant, nam virtus inuidiam nondum extinxerat; suáque discordiâ Maynio aduentanti portas victoriæ patefaciebant. Numerabat in exercitu Maynius duodecim peditum millia, omnis commeatus generis affatim instructus; & inuadenti prouinciam præter vnum oppidum, nihil

HENRICVS III.

Bellū in Occitanis & Delphinatibus.

HENRICVS III. — nihil retardabat potentiam. Id Mura, quod in montium faucibus castrum Lesdiguerius ita muniuerat, vt pati obsidium vimque hostium posset; in vrbem & arcem diuisæ erant munitiones. Iamque vrbs vnà tormentis, cuniculis & impressione impetita stabat; cum mutato tormentorum loco, admonente quodam proditore; qui vrbem propugnant, coguntur se in arcem recipere, & contrà quàm Lesdiguerius iusserat, admissi à præfecto, eum adigunt ad necessitatem deditionis, exhaustis illicò cisternarum aquis; qui si vel octiduum perstitissent; pepulissent Maynium, niuium vi & acerbitate frigoris profligandum. Ille capto oppido & statim diruto, plures menses Gratianopoli agit; dies ludis atque epulis terens, Nobilesque humanitate morum ita concilians, vt voluptatis illo choragio plùs quàm armis & machinis rem promouerit suam. Sed eæ appendices: corpus ipsum belli ac summa, Aquitania erat.

La Mure.

XXVI Cadurcum primo facinore ac perdifficili Nauarrus occupauerat; nam Aginnates & Cadurci erant Margaritæ assignati in dotem, & Pibracius vir ille doctissimus, Cancellarius dictus. Sed Cadurci Orthodoxæ Religionis cultores abhorrebant prorsus à Nauarro; tuebaturque vrbem Vesinus, vir bello clarissimus, cum valido & numeroso præsidio: eam nihilominus inuadere Nauarrus statuit; quamquam seniores Duces tribuebant temeritati consilium; & verò euentus fortitudini & constantiæ Regis debitus est. Cadurcum satis ampla ciuitas, penè tota Loto amne præcincta, fluuium ponte tergemino iungit; quorum vnus dictus pons nouus, vnde Montalbanum est iter, nullis sublicijs tabulis, geminâ portâ ab vtraque parte claudebatur, erectis in medio munimentis rostratis, se mutuo propugnantibus.

Cadurcum captum. Cahors. Vesins. Le Lot. Esperons.

Per

Per eum pontem in vrbem irrumpitur, cæca nocte & procella cœli sæuiente. Ad primam portam pyloclastrum applicat Biro Salignacus, eáque perfracta, ac pulso milite qui vigilabat ad munimenta rostrata, nouo pyloclastro portam alteram emouet, comitibusque Sammartino & Roquelaura, Sclopetarios mille vrbi infert. Ad strepitum pyloclastri excitus Vesinus, bipennem hastam præferens, ad pontem aduolat, oritur dimicatio, fitque promiscua pugnantium cædes; magno oculorum auriumque horrore, dum caliginem noctis sclopetorum ignes disiiciunt, eorúmque explosio, inter pugnantium fremitum & morientium gemitum, obstrepentis venti procellæ miscetur. Dies quinque continuos alternante victoria, nullo ad quietem spatio, vrbs calamitosa, nondum capta capitur; nec est vllum ea ætate bellicum facinus, quod maiori oppugnantium & propugnantium laude perfectum sit. Et prima nocte Vesino dum fortiter pugnat interempto, ciuis terrebatur, cùm receptis in auxilium trecentis militibus, instaurat prælium; quo occumbit Sammartinus, Salignacus & Roquelaura grauiter saucij repelluntur; nec felicius Terrida & Gourdonus, qui supplementum nouum adduxerant, præliati, pellebantur similiter, ciue exultante & vehementer instante; pluresque Nauarro auctores erant vti abscederet. Desperatæ iam rei Choupesius Dux veteranus interuenit, qui decursis magna celeritate quatuordecim leucis, per eundem pontem turbam inter fugientium subiens, ciuem in primario vico aggreditur; vnoque impetu disiectis sexcentis Sclopetariis, ædes publicas inuadit, capitque. Nec ideò ciues animus deficit; sed ad Collegium, cuius amplum ædificium erat se muniunt, spe submittendæ opis. Recreati & ge-

HENRICVS III.

Le Potard.

Biron Salignac.

Choupes.

HENRICVS III. minarum portarum compotes. Quod postquam Regi Choupesius nuntiat; ille reliquo milite in vrbem inducto, inter ciuium tela & tectorum lapidationem, per singulos vicos pedes, sarissam vibrans, ad Collegium penetrat, seque in hostes munimentis doliariis tegit. Nec dum tamen periculo finis, sub ortam lucem diei tertij, quadringenti milites in vrbis subsidium aduolãtes suburbium proximum occupant, mox ad Collegium peruasuri; extemplò in eos Choupesius & Nesda fortis centurio submittuntur, conferúntque pugnam tam fortiter, vt cæsis plurimis, reliqui pulsi suburbio, fugam instituerint. Adhuc Collegium obsistebat; cùm ipse Rex impressionem imperat, scalis ad muros, facibus ad fores admotis; quâ vi pulsi ciues, nondum fracti, ad proxima doliaria munimenta confugiunt, atque ad ea intrepidè præliantur. Is conatus fuit eluctantium extremus; ab vno munimento pulsos, stupor & metus statim corripit; nec aliud præter fugam consternatis superat. Ita vrbs capitur, fœdè diripitur, obtruncatur ciuis, spoliantur templa, euertuntur imagines, & præda ingens ex Sacrosanctis spoliis legitur. Eo facto Nauarræ Rex, tirocinio posito, pro fortissimo & peritissimo Duce inclaruit; nullo posito inter hostes vestigio siue nouo periculo, nec prudentia periculorum terrore oppressa. Cadurci clades concinuerat bellicum, & Biro cum exercitu insidebat Aquitaniam, Nauarro imminens. At tametsi Nauarrus celeritate magna intenderet, ne conuenirent Bironis copiæ, diu noctuque agros percursando, & in obuios quotque irruendo, tamen aduersarij præpollente prudentiâ, breui campis pulsus, atque in oppida sua adductus est, ita præter aliquot velitationes nihil actum momenti, quarum vna præ cæteris Nauarro infensa, qua

Bellū in Aquitania.

qua fratres Guiso & Fleixius à Pardallanio victi & cæsi sunt; iamque Biro accedente in dies milite, longè superior Neracum accesserat, eaque vrbe in Margaritæ Reginæ gratiam abstinuerat; quamuis ea plurimùm excandesceret, quod Biro in speculam quam insidebat ipsa tormentum exploserat; cùm is equi lapsu perfracto femore subsistere ac decumbere cogitur; victoriæ cursu inhibito. Cúmque tribuni in alium Ducem haud assentirentur, filium ipse in vicem suam substituit, quindecim annos nondum implentem, sed bellicosa in paucis indole, & magistro patre eruditum ad summa. Hyems interim & Bironis inualetudo bellum mitigabant; dum ad pacem conuertuntur omnium animi. Eam Nauarrus vt procellæ portum concupiscebat, iam gnarus quam temerè se in ea pericula induisset; Rex se in eam reuolui optabat, vt prima vel otij fila, vel consiliorum retexeret; omniumque maximè Andegauensis, postquam cum Belgis fœdus concluserat, pacem desiderabat, vt ambarum partium viribus fulciretur. Ideo in Aquitaniam aduolat, atque in castro Fleixio; (vnde colloquium Fleixiense dictum) cum Nauarro agit; statim à Rege missi ad pacem contrahendam legati, Mompenserius, Pomponius Belieurius, & Lossæus Marescallus, non sine altercatione, in pacta consentiunt; nouúmque à Rege edictum conditum, quo superiora firmata, & quædam ad explicationem adiuncta; deinde vt Nauarro Rex gratum faceret, Biro à præfectura Aquitaniæ reuocatus; & suffectus Matignonius, qui ingenio moderatior Vasconum ignem suâ pituitâ temperaret. Ita sopitum domesticum bellum, cùm iterum Hugonotti in extremis agerent, & leui pulsu iam præcipites ruerent. Fuitque is annus luctuosissimus Franciæ, quam præter bellum morbi

HENRICVS III.

Et pax septima.

De Fleix.

HENRICVS III.

Coqueluche.

infestarint; primus popularis & quodammodò cosmicus vniuerso Orbe peragrato, qui dictus est cucullatus, quod ea lues caput maximè tentaret, deinde grauis pestilentia, quam excepit mox acerbissima fames. Et quidem peste vastatæ vrbes, & ipsi agri spoliati cultoribus; Parisiis quadraginta millia morte rapta, viginti Aquisextiis, Lugduni haud pauciora: in Normannia lupi in plurimos pagos inuaserunt, rapturi cadauera, quibus nemo viuus tumulum faceret. Estque obseruatum aërem ipsum infectum contagio, ad procul dissitos morbum inuexisse, & veluti incenso telo securos locorum spatio perculisse. Ita Francorum gens obnoxia Diuinæ iustitiæ luebat delicta; enimverò grauia quæ flagellis tribus plecterentur.

XXVIII *Pax Hugonottis nocet.*

Attamen pax diuturna fessis bello animis, annos quinque tenuit, vtraque partium conquiescente, præter Catholicos, qui Petrocorios vrbem priuato consilio occuparunt, & ab inuasione impetus stetit. Rex inde pacem cepit ad mentem suam accommodare, ac demonstrare quo tandem consilio eam postulasset. Nam Hugonottis beneuolentiæ nullum signum dabat, nullum beneficium; eorum neminem in consuetudinem vel in domesticum admittebat, in senatus classes patebat nemini aditus, quin Religionem Orthodoxam iurasset; supremas regni dignitates, aut præfecturas arcium, veræ fidei sinceris cultoribus committebat; eiusmodi viros in ærarii administrationem vocabat. Deinde morbo suauiter medebatur; morum exemplo & sanctissimis adhortationibus oppugnabat hæresin; libros Orthodoxos euulgari typis diligenter curabat, vetabat ne cæteri cuderentur, pluresque Hugonotti per eiusmodi modos incruentos interuallo breui reuocauit ad fidem, quàm bella & supplicia

cia

cia quadraginta annis reuocassent. Atque haud dubiè si perstitisset in ea agendi ratione constans, factiones geminas extinguebat, Hugonottis à pertinacia sensim abductis, & Catholicorum fœdere marcescente ac euanescente. Verùm rem bene & prudenter inceptam, gemina in familiares & in ipsam pietatem exuperantia peruertit illico. Quippe iuuenes illi, quos ad intimam beneuolentiam aduocabat, plerique Principis abusi gratia, superbi in Proceres & auari in populos, & cunctis intolerabiles, comparabant in ipsum Principem immensum odium. Sui Regis compotes administrabant ad nutum omnia, imo pessundabant adimplendam cupiditatem, noua in dies instituebant tributa; malè parta mox pessimè dilapidabant; Franciscus Do, summus ærarij præfectus, dona immensa à Rege extorta, atque exercitum suâ industriâ peculatum, in vitia omnia atque flagitia profundebat, Charybdis instar reuomentis vndas quas absorbuisset. Nec ipsi stabant in vestigio firmi, se inuicem protrudentes atque deturbantes. Etenim Do deiectus, Francisco Sanlucio locum dedit; atque Sanlucius Arquio & Valetæ occupandum spatium præbuit. Erat Sanlucius è Normannia nobilis, fortunâ tenui, sed corporis animique dotibus præstantissimus, ingenio exculto litteris, quod natura subtilissimum finxerat; verùm idem Regis deiectus gratiâ, statimque retinendus ne Broagium se reciperet, à Guisio de periculo monitus, clam se proripuit, confugitque Broagium, cuius arcis præfecturam à Lansaco emerat. Extemplò Arquius & Valeta in apicem gratiæ prouehuntur, in eosque Rex tã prono ad amandum animo incumbit, vt ab cæteris prorsus amotus, eos vnos complexus pro liberis, & reuera nouo adoptionis genere non in familiam, sed in ipsam mentem suam adscif-

HENRICVS III.

Regi intimi nocent

Saint Luc.

HENRICVS III.

cens, in posterum liberorum loco habuerit, atque promouerit. Ac primum vti eos in intimos lares insereret, cùm filias non haberet quæ nuberent, sorores coniugis tradere ipsis constituit, Margaritam atque Christiernam, simulque eos ad nuptias comparans, vtrumque Ducem & Parem Franciæ dicit; nam Arquium ætate maiorem Ioyeusa Vicecomitatu in Ducatum erecto, Ioyeusæ Ducem appellat; Valetam pariter Epernonium Ducem, redempto à Nauarræ Rege Epernonio, quæ in Belsia ditio est; prærogatiua dignitatis adiuncta, vt ij cæteros Duces præcederent, exceptis Principibus Regiis, ac qui orti essent ex familiis, Longauilla, Sabauda, Lotharinga, & Niuernensi. Nec cunctatus Lotharingiæ Dux neptes suas ducit; ac celebratæ cum Ioyeusa Margaritæ nuptiæ, tanto Regis gaudio, tã immenso & effuso sumptu, vt in eas impenderit duodecies centies aureorum millia; præter quadraginta millia sponsæ in dotem promissa. Et vocati in sumptuũ partem Principes Proceresque; quorum septemdecim, totidem epulis exceperunt coniuges, centum librarum millibus consumptis in singulas; præter vestium copiam ac summum pretium, quas vocati immoderato luxu in dies mutabant; formâ & operâ tam singulari, ne materiam commendem, vt plerisque forma illa constiterit decem nummorum millibus; adeo Regis effusio in proximos Nobiles contagio prauo irrepserat. Et ea Heluetiorum dicto perstricta est; qui cùm stipendium pendi solitum flagitarent, excusantibus inopiam tribunis ærarij, responderunt; non esse credibile, prudentissimum & consultissimum Principem quadragesies centies librarum millia in vnius coniugium Nobilis impendisse; nec habere in ærario vnde regni necessitatibus caueretur. Cum Epernonio sponsalia dumtaxat

Ioyeuse. *Epernon.* *Beausse.*

taxat cõtracta, ob teneram Christiernæ ætatem; nec ipsæ pòst nuptiæ consequutæ sunt; virgine religiosam vitam amplectente, & Epernonio ad alias nuptias verso. Ij porro sumptus effusi à Rege, exigebantur à populis, & exundabat edictorum copia, per quæ facultatum flos & priuatorum succus eliciebatur. Atque vt Rex eâ intemperantiâ incurrebat in Francorum odium, mox assequebatur contemptum immoderato vsu pietatis; nam repente in nouum religionis cultum prouolutus, Rege deposito induit cœnobitam: versari frequentius cum Religiosis, multum se Edmundo Augerio Iesuitæ addicere, Societatibus pœnitentium cucullo onustus candido interesse, Hieronymitanis vocatis in Luparam immisceri, simulque Canonica horas concinere, instituere supplicationes, cilicium induere, & flagella subire; vno verbo effingere Monachi austeritatem, depressa dignitate Regis & auctoritate. Et verò ille indole cerea, ex animo tam ad pietatem pronus quam ad voluptatem; cùm ad eam aliquandiu se applicuisset, conscientiâ tactus & pœnitudine, illam repetebat; in vtraque tam immoderatus, quàm haud satis constans; quo fiebat vt crederetur amplecti ex animo voluptatem, pietatem ficte; nec haberetur religio sincera, quæ mox desineret; prauo semper ad deteriora mortalium sensu. Attamen ea pacem alebant in Francia, quam promouent statim arma in Belgium & Lusitaniam lata.

HENRICVS III.

Regis immoderata pietas.

Atque in Belgio, Andegauensis dignitate Ducis quasi per somnium gesta, repente excidit, Belgæ Comitia Antuerpiæ habuerant; in iis legati ab Brabantiis, Flandris, Hollandis, Zelandis, Frisiis, & Mechliniensibus conuenerant in Andegauensi Duce nuncupando; Turonesque venerant inituri pacta; quæ scripto instrumento inita sunt. Ea vt

XXVIII *Expeditio Andegauensis in Belgium.*

implerentur, Andegauensem cum exercitu penetrare in Belgium oportebat; nam vrgebat Alexander Parmensis Princeps, & felici successu rapiebat vrbes fœderatis. At copias sine Regis consensu apparare perdifficile erat; quem cùm is pernegaret constanter; vel in fratrem æmulatione, vel ne Hispanum lacesceret, vel vt Hugonottos suis artibus quasi lento igne affligeret atque absumeret, quos bellum Belgicum recrearet atque erigeret; tandem auctoritate matris & precibus tacitè annuit, vti ex Franciâ miles Andegagauensis nomine legeretur. Imò vt expeditioni dignitas maior accedat, celebrem legationem in Angliam mittit, quæ fratris connubium cum Regina Elisabetha flagitet; qua de re actum sæpiùs, Regina neutiquam refragante. Et consensum in pacta, quæ scripto tradita; mox instructus exercitus, in quo quatuor equitum millia, peditum decem, & Proceres, magnique nominis Nobiles, instructi egregiè, Dux Elbouius, Sanlucius, Luynius Bellocadij præfectus, cum bis mille è Ceuenio tractu militibus; Turenius Comes, Lauallius, Santagnanius, Mongommerius, Vouta Ventadurij filius; cæterique. Primò Andegauensis Cameracum versus copias mouit; quam vrbem cùm Parmensis per interclusos aditus obsideret, tuebatur Monlucius Balagnius nomine Andegauensis, pressus multarum rerum inopia. Quæ porro consequuta sunt, pro instituto meo prætermittam; nam Belgarum Historici copiosè narrant; quomodo recedente Parmensi Andegauensis Cameraci exceptus sit; vt postea exercitu magnam partem soluto, nauigauerit ipse in Angliam, & proximè admotus ad Reginæ connubium ea spe exciderit; vt in Belgium redux Brabantiæ Dux inauguratus sit Antuerpiæ; vt eandem vrbem tentanti inuadere vrbs ipsa, ducatus nomen auctoritasque

De Laual Saint Agnan.

tasque perierint; postremò vt ignominiosè in Franciam reduci nihil superfuerit præter Cameracum; regno Angliæ & Ducatu Brabantiæ, fumi instar euanescentibus, non sine oculorum dolore atque molestia. Nam id dignitatibus vt fumo conuenit, quod captantes tenentesque cùm vexauerint diu, tenebrásque offuderint; illicò effluant, atque in auras spargantur. Nec felicior contigit in Azores seu Terceras insulas expeditio; quæ Lusitanici regni exigua portio, magnam Francicæ genti ignominiam intulit, cladem que non modicam. Fusè in Lusitanorum annalibus legitur, qua disceptatione, post Regis Henrici Cardinalis mortem, de regno plures contenderint; vt tota disceptatio ad Philippum Hispaniæ Regem, atque Antonium traducta, inæquales plurimum viribus, illum regno intulerit, istum depulerit. Erat Antonius Sebastiani proximi Regis patruelis, ex Ludouico Sebastiani patruo natus, sed impari matre, imparibúsque natalibus; eum porrò tum Lusitana plebs in regnum vocabat, tum consuetudo gentis, quæ spurios aliquoties coronasset. Sed iuri ambiguo suum etiam ius geminosque exercitus Philippus obiecerat; per quos pulsus Antonius in Franciam perfugit, & honorificè à Rege, Catharinæ matris impulsu, excipitur. Quippe Catharina cùm ipsa ius in Lusitaniæ regnum obtenderet, promouebat Antonium, à quo iura redimeret, & sibi tum iure, tum possessione regnum compararet. In eam rem expedita est classis, quæ in insulas Azores nauigaret, quoniam eas pro Antonio Figuereda obtinebat; classis præfectus Philippus Strossius, Marescalli filius, ac Reginæ affinis dictus est, legatus Carolus Brissacus; multi è Nobilibus præclari iuuenes naues inscenderant; quæ viginti octo, sex bellatorum millia in expeditionem ve-

HENRICVS III.

Classis missa in Azores.

Ann. 1582

Figuereda.

HENRICVS III. hebant; ipſo Antonio cum Comite Vimioſa, ſe præbente ſocium; vt coram ſpectatus Luſitanis animos magis incenderet. Verùm ſucceſſus tam infœlix ad inſulas, quàm in Belgio fuit. Marchio Sanctacrucius claſſis Hiſpanæ præfectus, conſerto prælio Stroſſium vicit, maximè tribunorum Francorum diſcordiâ, quorum plerique naues abſtinuerunt à prælio; Vimioſa & Stroſſius capti; ille vulneribus, hic ſaucius iuſſu victoris occubuit; raptæ Francis octo naues, cæſa bis hominum millia; capti trecenti, quos immanitate barbara Marchio in proximam vrbem adductos, veluti piratas & prædones publicos, in foro necari ſuſpendio iuſſit, & in iis erant Nobiles octoginta, quibus per carnificis imperitiam cum nequirent truncari capita, ferro fauces ſciſſæ ſunt. Nec felicius tentata iterum expeditio ceſſit; Emardo Chaſſio ductore claſſis ab eodem Sanctacrucio ad deditionem adacto, & remiſſo in Franciam. Nempe Franci in externos virtute debili admodùm erant, in ſe vnos fortis; quaſi parcerent viribus, quas mox expromerent inter bella ciuilia. Inter ea Mompenſerius ſeptuaginta natus annos, ſuo fato rapitur, auitæ pietatis & religionis ſtudioſiſſimus cultor, cui Franciſcus filius ſucceſſit, amore in fidem & patriam haud parenti abſimilis.

De Chaſſies.

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ.

LIBER XXI.

PER inhonoras atque adeo contumeliosas expeditiones Henricus Rex non multùm de externis sollicitus, in rem suam vt rebatur intentus, obibat frequentiùs antè instituta officia pietatis, adiunxeratque peregrinationes religiosas in loca plurima, quæ vel patrata miracula, vel inuisentium pietas celebrant. Iámque vulgo dicebatur abiecturus coronam, & transiturus in Monasterium, adeò Regis munus & maiestatem prope deposuerat, seque in cæremonias sacras totum abdiderat. Attamen in iis pietatis officiis, non deerat obtrectationi, quod iustè an iniustè carperet: identidem Rex ad voluptatum vsum, veluti æstu indolis refluens, personatus choreas, & arcanos quosdam cœtus obibat, atque alia feminarum commercia repetebat, quæ malignè interpretantibus erant maledicendi materia. Præterea per gratiam familiarium, & promulgata pecunia, ia illa edicta, vt contemptum, ita odium exacerbauerat; iamque ingentis incēdij fomes apparabatur. Ioyeusa & Epernonius in studia rapti contraria, iaciebant semina dissensionis; propendebat Ioyeusa in Guisios, quem ij multo honore

HENRICVS III.

I. *Regis contraria studia.*

Ann. 1583

&

HENRICVS III.

Ioyeusæ Consilia.

& reuerentia alliciebant; Epernonius in Nauarræ Regem, infensior Guisiis, à quibus sperni visus; & antè gratiosus Nauarro; an Regis mentem perspexerat, clam in Nauarrum propensi. Ij tamen impari gratia, dispares alebant animos, diuersáque consilia. Nam Epernonius longè prudentior, à fastu gratiæ alienus, atque solido inhærens, ambitionem coërcebat in sinu, & ignem cinere operiebat; amplas spes, magnificas, speciosas, atque vt plurimum stolidas & inanes, sapienter refugiens. Contra Ioyeusa, quoniam æmulo ætate prouectior, & affinitate regia præpollebat, voluebat ingentia, quæque fulgoris plus quàm caloris haberent. Ideo non modo fœdus iacens erexerat, sed fouebat spem se præstandi Ducem, & obtinendæ bello prouinciæ, cuius summum imperiū Regis gratia assequeretur. Occitaniam destinabat cupiditas, in qua belli materia, Hugonotti plures, Mommorancius parum Regi gratus, legatus Ioyeusæ ipsius pater, atque amplæ facultates. Igitur ab Mommorancio proludendum ratus, qui Occitaniæ rostro & vnguibus adhærebat, machinam primam intentat à Pontifice; ac suscepto Romam itinere, eo sumptu & effusione quam à fortuna iamdiu hauserat, plura à Pontifice flagitat: præsertim vt Mommorancium sacris interdicat. Id cùm negaret Pontifex, amicus Mommorancio, à quo Auenio & Venissini studiosè omni periculo tegebantur; reuersus Ioyeusa contrahit morbum; quo afflictus grauiter, & penè marcido illo flore pulchritudinis, diutiùs abstinet à conspectu Regis. Noua turba præterea inter Regem & Nauarrum oboritur, Margarita

Margarita aula pulsa.

serente discordiam. Ea in Aulam venerat, quam desiderauerat cupidissimè; & in odio Regis constantior, quàm æquum foret, assiduis obtrectationibus famam eius lædebat,

nuper

Henricus III.

nupérque venerat in ſuſpicionem interempti curſoris, quem Romam ad Ioyeuſam Rex miſerat. Quamobrem Rex palam reprehenſam, iubet Aula faceſſere, & proficiſci ad coniugem; duas mulieres quibus illa fideret plurimùm, amouet; & proficiſcentem nouo probro commaculat, immiſſo custodum præfecto, qui comitatu abeuntis inſpecto, lecticam ipſius procaciter ſcrutatus, abduxit ad Regem domeſticos aliquot de Reginæ moribus inquirendos; eamque ad coniugem deturpatam ablegat. Sed Nauarrus ad probri famam Philippum Mornæum ad Regem miſerat, ſciſcitatum quæ cauſa ignominiæ vxori ſuæ illatæ fuiſſet; fruſtra tamen ea legatio fuit, Nauarrus tandem vxorem admittit, inuitus inuitam admodum. Nec ſatis ipſi conueniebat cum Matignonio, qui Regi fidus, præfecturam Aquitaniæ ſic adminiſtrabat, vt ipſi Nauarro inane duntaxat nomen & proregis titulus cederet.

Du Pleßis Mornay.

II. Guiſius interim vt fœdus moderaretur conſilio, primùm conſtituit viros & vrbes in partes pertrahere, antè palam quàm vexillum attolleret. Iam plurimos Proceres nobileſque ceu beneficiis, officiiſque deuinctos, ſiue offenſos ratione regiminis, & gratiâ Regis pollentibus perinfenſos, in partes perduxerat. In iis præcipui Briſſacus, Chaſtrius, Entraguius & Mandelotius, metu atque vindicta iniuriarum, quas intulerant gratioſi illi, vel quas parabant; tum Geluſius Lanſacus, Sālucius, Gardavinſius, Regis gratia qua florebant deiecti; Comites Saultius & Suſa Breantæus, Bellouacenſis Nangius; aliique centuriones fortiſſimi Meneuilla, Sacremorus, Rhoſnius, Sampaulus, Guitaldus, atque plurimi pari audacia ac fortitudine. Mox Guiſius, quando Franci Regiam ſtirpem æſtimant tanti, Cardinalem Borbonium

Guiſius bellum parat pro fœdere.

Gardevins. Breanté. Beauuais Nangis.

Nauarri

HENRICVS III.

Rubẽpré.

Andegauẽsis mors.

Nauarri patruum, factioni illigat, spe oblata regni, atque vno gradu præferendum nepoti; virum iam vergentem in senium, innutritum otio & voluptatibus atque ab Rubempræo cubiculario, quem pecunia redemerat Guisius ad eam ambitionis amentiam pulsum. Atque ingens in eam rem accessit momentum mors Andegauensis, qui phthisi contracta, à vena ad iecur soluta, postquam altero mense decubuit, inter religiosa pietatis signa, & prioris vitæ Christianam pœnitentiam, animam egit, morbi doloribus constantissimè toleratis; exitu pio atque adeo fortunato, vitæ licentiam, & fortunæ varietatem expungens; vsque adeo nemo ante exitum fœlix, aut miser dicendus est. Porrò ea morte soluta cupiditas, atque admota spes. Erat vulgi opinio haud concepta temere, Regem liberos nõ posse gignere, & dicebatur eo morbo tentatus, quo capilli defluunt, & liberorum spes interdicitur. Ideo vti Regni spes ad Nauarrum spectabat, sic ad plures cupiditas, qui vt eum depellerent, simul consentiunt; nam Cardinalis Borbonius impellente Guisio ferebat se proximum, Catharina in filios ex Lotaringiæ duce nepotes amore pronior, iisdem vt Regi coniunctissimis sanguine studebat ardentius; & Guisius spem in sinu fouebat. Ita singuli suo quisque consilio colligantur, vno conuenientes vt Nauarrum excludant, suppositurì alterum quem sua cuique proposuisset ambitio. Eos inter Guisius, Chamæleontis instar colorem obuium præferebat; nam Cardinali omnia pollicebatur sororisque amori implicauerat senem, quæ vidua Mompensecij erat; apud Catharinam idem depontanum senem irridebat, ac pronam volũtatem in Lotharingi liberos ostentabat; mox Hispaniæ ministros eadem spe alliciebat, suam operam atque industriam

addi

addicens; pollicitus singulis, quod ipse forsitan cupiditati suæ promitteret. Atque eorum consilia iuuit legatio ad Nauarrum instituta à Rege. Ille iam ante à Nauarro edoctus, de conspirantium fœdere, cùm Heluetiorum indixisset delectum, & iussisset tormenta in Bastillam inuehi, Epernonium ad Nauarrũ miserat, persuasurum, vt hæresi eiurata, ad Religionẽ Orthodoxam rediret, spe Regni facta, ad quam natalium prærogatiua admoueretur, deliberauit ea de re Nauarrus, potuitque parci Francorum sanguini, si tunc temporis Antonium Roquelaurum suadentem Catholicum cultum audiuisset; sed abductus Antonij Ferrarij prauo consilio, hæsit in pertinacia, siue Aulæ ratus non multum fidendum, siue Condæi æmulatione, quem Hugonotti attollerent; móxque ipse duas inter factiones, desertus à singulis, inimicorum odio & furori pateret. Ab ea re aucta in Regem calumnia; quasi Nauarrum in hæresi confirmasset; atque addebant fautores fœderis, Geneuam idem ob studium defensam & tectam; acceptam à Rege, quam Elisabetha miserat, periscelidem; & comminiscebantur quoddam arcanum fœdus ab eodem cum Protestantibus Magdeburgi initum; eaque omnium auribus insinuabant non modo factiosi & nouarum rerum cupidi, sed ipsi etiam Parochi, Sacerdotes, Concionatores & Religiosi, tum in priuatis confessionibus, atque in colloquis, tum in exedris palam; vt audientium plurimi in fraudem ducti arbitrarentur actum de Religione, nisi admisso fœdere, pestilentem hęresim iam in solium scandentem pellerent. Ea mente Parisios plures cõueniunt, Parochi plures, Bruyera, Boucherus, Pelleterius, Launoyus; causidici in foro celebres, Ludouicus Orleanus, Fontanonius, & Hotomanus; Acarius & Huillerius; Bussicleriu in Parisiensi

Henricus III.

Legatio ad Nauarrũ

Roquelaure.

Fœdus conualescit.

Sexdecim viri instituti.

HENRICVS III.

siensi Senatu procurator, Companus mercator;qui ex suis sexdecim seligunt, quos totidem vrbis regionibus sigillatim præficiunt. Deinde vrbes cæteras clam missis nuntiis in societatem fœderis pertrahunt; tum Claudium Matthæum Iesuitam vehementi zelo religionis, impulsum ad fraudem,Romam legant,qui instrumentum fœderis offerret Gregorio Pontifici, & impetrato assensu, probatissimum vulgo efficeret: idque Cardinalis Pelleuæus collaudauit pluribus, tradiditque Pontifici, magno Hispanorum Cardinalium plausu;sed inhibuit assensum Pontifex, moram in re tanti ponderis celeritate potiorem ratus. Verùm Hispanus non conquieturus donec in apertum lues occulta prorumperet,incitabatur vehementiùs legatione Belgarum, qui post obitum Andegauensis, ducis inopes, atque Orangio cæso animis consternati plures oratores ad Regem miserant, rogatum duce Petro Amelodunensi, Principe Espinæiq, vt clientela suscepta Belgij, regiones illas in ditionem suam admitteret. Post diuturnam cunctationem, vocati Parisios luculentam habent orationem,sed inanem; cùm sub ipsum tempus Guisius,Hispanis tunc maximè vrgentibus, vt legationem illam dissoluerent, pacem rupit, & vniuersam bello Franciam miscuit. Quamobrem excusante Rege turbas illatas, nec se posse auxiliari cæteris, aut iis tranquillitatem facere, quandiu ipse in tempestate ac tumultu ageret, spe facta temporis commodioris, oratores dimisit. Iamque Guisius Ioinuillæ cum Hispaniæ Rege fœdus pepigerat,quo Cardinalis Borbonius post Henrici mortem euehebatur in regnum; ad bellum alendum daret Philippus Guisio in singulos menses quinquaginta duplionum aureorum millia: & alia adiungebantur perficienda à Borbonio in

De Pelleuæ.

Legatio Belgarum ad Regem.

D'Espinay.

thro

thronum prouecto; data Guisio promissa pecunia, multumque auri supra promissa additum, quò plures in factionem adsciscerent. Sic constitutis omnibus, bellum prodit. HENRICVS III.

III. *Bellū primū fœderum.* Ac præluserunt promulgata à fœderatis scripta. Primum quod Martio mense datum est, contumeliis & quereiis contra rationem regiminis plenum; tum alterum à Cardinale Borbonio subscriptum, in quo de Religione agebatur, incitatis Francis ad arma capessenda, & sanciendam patrum fidem sanctissimam. Mox ad rem aggressi, plures vrbes, qua vi, qua insidiis occupant. Virdunum prima ciuitas omnium capta, nam Metensem regionem cupiebat plurimùm Guisius; deinde Tullum adiunctum; Meti, quæ scopus voti præcipuus, idem exclusus est, Epernonij vigilantia ac celeritate. Ad Cāpaniæ limites statim progressus, Catalauno excipitur, atque Meseriis. Eandem rem duces cæteri præstant, eodem pene momento temporis; Aumalius Picardiam totam vindicat sibi, præter Caletum, & paucas vrbes, quas Epernonius regebat; Maynius Diuionem & Burgundiam adiungit, vrbesque plurimas, & arces in Delphinatibus, ope Nobilium, quos humanitate & magnificentia conciliauerat: Entraguius Aureliam vocat in partes, Brissacus Andegauum; vt pauci dies facinore aliquo vacui forent, & Regem infausta in singulas horas percellerent. Accessit haud multò post Lugdunensis arcis euersio, quæ Lugdunum in fœderatorum partes traduxit. Mandelotius vrbis Gubernator, cùm fœderi se addixisset, impositā veluti iugo prauissimo arce, erat in vinculis & potestatis alienæ, tenebátque arcem Passagius præfectus Epernonio addictus, iam in Lugduni præturam oculum adiicienti. Igitur Mandelotius effracturus compedem, arcessit Passagium, mandatum regium exhibiturus, simulque

Ann. 1585

Arx Lugdunensis.

Du Passage.

solerter

HENRICVS III. ſolerter rumore ſparſo, conſilium Epernonio eſſe tradendæ Hugonottis vrbis, plebem incendit, quæ extemplò ad arcem conuolans, per imperfectum propugnaculum armata irrumpit, & Imberto Grolerio per veterem ſpecum inexploratam immittente militem, ſubitò expugnatur arx, diripitur, atque diruitur; tanta celeritate vt proximo die nullum veſtigium ſuperfuerit. Impunè facinus atque audacia fuit; Rege diſſimulante, & Villaregio excuſante Mandelotium. Tam læto ſucceſſu excidunt à duabus vrbibus fœderati, Maſſiliâ atque Burdegalâ; quæ gemino mari non tam adiectæ, quam propugnaculorum inſtar impoſitæ, vtrinque Franciæ, vel mammæ vel arces ſunt. Idque Regis nutantem fortunam in præſentia ſtitit. Maſſiliam alter Conſul Darcius Niuernenſi addixerat, & Gardauinſio permouēte, ſeditione commota, quaſi Hugonotti vrbi imminerent (qua ſpecie fœderati vrbes occupabant) aduocabat Vinſium, vt adduceret militem; ſed eo cunctante Franciſcus Bouquerius, probus ſenex, & magnæ inter ciues auctoritatis, collectis tum amicis, tum inimicis, quibuſcum voluit reconciliari, exurgit in Dareſium, captumque in publicum palatium rapit, moxque prorege Priore euocato celeriter; ſtatim inſtructa lite reum necat ſuſpendio, cum Bonifacio tumultus ſocio. Sic vnius viri probitas, non vnam modo vrbem, ſed totam Prouinciam à caſu arcuit. Et Niuernenſis poſt modùm abſceſſit à fœdere; Regi in poſterum fidus; ſiue abſtractus à partibus præmio deficiente; ſiue vt conſtanter ipſe aſſeruit, quod penitus in malignitatem fœderis introſpiciens, maturè voluerit ſe ambagibus cæcis expedire. Burdegalam Matignonij primò prudentia, dein fortitudo animi vindicat. Fœderatorum conſilia perſpiciebat vir ſagaciſſimus; quamobrem ipſi celerius quàm deli

Maſſilia ſeruata.

Burdegala fœderi erepta.

deliberassent, improuisum occupaturi, transuersis doliis vicos intercludunt. permouentque strenuè ad prætoris ædes. Ille ex strepitu rem tentatam coniiciens, cum auctores sui essent, vt fugâ saluti consuleret, intrepidus vir prodit ædibus, vno ense cinctus, pedes & virgam manu gestans, quasi per otium deambulaturus. Tum ad primam munitionem progrediens, speculatorem intentantem sclopetum mollibus verbis demulcet; iubetque è suis duos domesticos dolia dimouere, ad viam aperiendam. Idem mira verborum atque oris suauitate, cùm in altera, tertia, & quarta munitione præstaret; audit portam vnam, quod ipse iusserat, obtineri a suis, atque admissum militem suas antè ædes excubare. Ergo accedente comitatu frequentiore, iam vocem erigens, frontemque caperans, à precibus ad imperium versus, dolia seditiosos ipsos amouere iubet, militem collocat in iisdem locis, ac factiosorum duces comprehensos in carcerem mittit; vna auctoritate atque prudentia, re difficillima perpetrata; tantùm vi armatæ præpollet solertia, & tumultuanti audaciæ vera fortitudo. Aliquantò post Vallacum Trombetæ arcis præfectum, suspectum recepti fœderis, conuiuio exceptum, cum vrbis magistratibus ac senatoribus, ad restituendam arcem adegit; & seruata vrbe Aquitaniam totam compescuit. Interea Rex perterrefactus motu tam subito, & imparatus à milite, repudiato consilio, quo ad Nauarrum & Hugonottorum partes impellebatur, ad Catharinam matrem, veluti ad sacram anchoram confugit; atque æstuans quibus potissimum fideret, supecta omnium fide; auctore Epernonio quadraginta quinque nobiles legit, plerosque Vascones, quibus salutem suam committeret. Catharina postquam terrorem supra periculum auxerat, diuque apprecanti Regi

HENRICVS III.

Vaillac.

Pax tentata & confecta.

HENRICVS III. Regi excusauerat operam, tandem quasi ægrè faceret, quod voluntate prona ambiebat, indicto colloquio Guisium conuenit, tempúsque tricis terens, spatium dat Guisio colligendi militem; quo collecto, is audacter affirmat, se arma neutiquam depositurum, donec omnia postulata Rex impleat. Epernæi habebatur colloquium, nec fœderati à postulatis quidquam remittebant; quanquam Mompenierius Dronium fœderatum in Eraldi Castri ditione diripiētem agros concidisset; Ioyeusa Elbouij copias agro Aurelianensi per Vindocinos atque Cænomanos in Normanniam depulisset; vbi præ infirmitate solutæ sunt; atque Epernonius vix è morbo recreatus, quatuor millia fœderatorum ad Aureliam vrbem, è pluribus regionibus conuenientium, disiecisset; atque in fugam victos compulisset. Verùm fœderati cum animaduerterent eo colloquio Catholicorum animos refrigescere, eo repente soluto in singulas vrbes singuli abscedunt, toti ad arma versi, & ad Religionem, vt scripto proposuerant, Catholicam propagandā. Rex ea discessione perculsus, quasi iam præceps in ruinam ageretur, Matrem rursum appellat, orat, obsecratque, vt fœderatos conueniat, & se quouis pacto ab ærumna liberet. Ita Nemursij colloquium nouum instituitur, hinc agente Guisio, inde Regina cum Epernonio; eóque fœderatis plura quàm ante optauerant conceduntur. Scilicet, vt edicto Rex Hugonottam Religionem prohibeat; ad eam regno pellendam fœderatis Principibus committantur exercitus; iisdem ducibus obsides vrbes dentur, Catalaunum, Rhemi, Sandesirium, Tullum, Virdunum, Diuio, Belna, & aliæ addictæ; tum Cardinalibus Borbonio, & Guisio; Ducibus Mercurio, Guisio, Maynio, Aumalio, & Elbouio, qui omnes principes fœderis, miles

Edictū Iulij.

ad

ad custodiam designetur; tribuatur pecunia ad Virodunensem arcem erigendam, atque persoluendum Germanis stipendum. Post ea pacta edictum à Rege conditur, atque in Senatu Parisiensi perlegitur, quod Iulij dictum est, eo mense sancitum; quodque Religionem nouam regno penitus exterminabat, pœna facultatum & vitæ indicta; coactusque est id edictum ipse Rex in Senatum ferre; non tam Religionis sanciendæ fulcrum, quam auctoritatis suæ cultrum; mancipandus deinceps fœderi, atque in suam, regnique perniciem abstrahendus. Eo edicto Nauarræ Rex, Condæus & cæteri Hugonotti, veluti fulmine appetiti, primo metum ac terrorem admiserunt, mox fortitudine reuocata, instruunt se ad vim repellendum.

HENRICVS III.

IV. *Octauum in Hugonottos bellū.*

Nauarrus ad motum fœderatorum, precibus Regis se continuerat; legauerat dumtaxat ad Elisabetham & Germaniæ Protestantes, qui ad fœdus singulos adhortaretur: mox libellis ac scriptis ius ac fidem suam tutatus, Guisium in singulare certamen prouocauerat, atque Mommorancium cum Rege & Ioyeusa reconciliauerat; atque adeo à fœderatis abduxerat. In præsentia cùm suorum plerique, præ magnitudine metus atque periculi, consulerent vti ad Protestantes abscederet, exercitum paraturus, imperterrito animo in Francia hæsit, atque arctius cum Condæo vinctus, Bergeraci cœtum vocat, & stabilito resistendi consilio, vna cum Condæo festinat ad Mommorancium, eúmque sibi adiungit, tum reuertitur in Aquitaniam. Attamen Rex edicto proposito sperauerat retundi posse aculeum, si cunctaretur arma inferre; atque eam cunctationem vti conficeret, Lenoncurium Cardinalem ad Nauarrum mittit, qui cultum Catholicæ fidei suaderet. Nihilominus fœderati in incepto perstant; ac Maynius

HENRICVS III.

nius iam copias legebat ad Aureliam, quas in Aquitaniam duceret; quapropter excusante se Nauarro, ea legatione irrita, arma instruuntur, atque in Delphinatibus Pictonibusque mouentur; tranquilla Aquitania, Nauarro infirmo, & Matignonio vltro quiescente. *Ledigueriį celeritas.* Ledigueriius in Delphinatu, partes propemodum oppressas erigit. Ille adscriptis quadringentis hominibus, haud nescius à primordiis peti auguria, & qui bene ceperit multùm promouisse, *Chorges.* Caturigum validam & munitam arcem occupat inexpectatus; quo veluti signo excitati cæteri, ad ipsum confluunt, ac Diam præfecto in arcem acto capiunt, mox ipsam arcem Lediguerij ope, stabilitis per eos successus primordiis statuit geminas vrbes inuadere; *Monreli mar.* Adhemari Montem, atque Ebredunum; quarum diuerso situ, vtramque Delphinatium regionem, quà in campos funditur, quáque in montes surgit, veluti compedibus reuinciret, atque comprimeret. Adhemari Montem primò aggreditur, atque in vrbem apertam pyloclastro penetrans, præsidium in arcem impellit, oppugnatque illicò: moxque spectante Maugirone *Maugiron.* proprætore, qui cum selectis nobilibus, ac duobus peditum millibus, ad præstandam opem contenderat, turrim Narbonensem, in quam octingenti milites relicta arce confugerant, adigit ad deditionem; quódque augeat admirabilitatem, septingentos dumtaxat homines in expeditionem adduxerat. Tum ad montes conuersus, quingentos Sclopetarios, ac tres Italorum turmas, qui Ebreduno prodierant, obuios sternit ac profligat; gnarúsque eo præsidio destitutam vrbem inanem esse milite, dum per manipulos diuisas cohortes iubet accedere, & ipse ad posticum arcis pyloclastro incenso (quod Martis clauem ad apertionem vrbium dixeris) in

in eam peruadit, vrbique infunditur victor. Auansonio Archiepiscopo, è fœderatis vehementissimo fuga elapso, Ecclesia direpta est, & opulentiæ donariis spoliata. In Pictonibus diuersa sorte arma promota sunt. In eos Mercurius Britanniæ gubernator induxerat duo bellatorum millia, ea spe vt Condæum instruentem copias dispelleret: verùm ad Fontæneum à Condæo impetitur, pulsusque ad suburbium oppidi, cùm excludente præfecto peditatui diffideret; nocte vno cursu Ligerim tenuit, non sine iactura impedimentorum & militum. Ita Condæus admisso per otium supplemento, post vastatos agros ad Broagium studium applicat, captísque circa oppidum aliquot castris, quæ Sanlucius obtinebat præsidio, Rupellensibus pecuniam, nauigia, & commeatum præbentibus, Broagium ipsum obsidione obuallat. Plurimi ea prosperitate excitati ad ipsum confluunt, in quibus Claudius Trimollius, adolescens cupiditate gloriæ inflammatus, ducentis equitibus stipatus, Principi non obsequium modo, sed fidem etiam & Religionem addixerat; hæresim amplexus, siue errore conscientiæ, siue spe affinitatis, sororis nuptias ambiente Condæo. Broagium difficultates graues patiebatur, ac tametsi Sanlucius fortissimo animo erumpebat sæpius, atque arcem accerrimè propugnabat, tamen plurimis deficientibus, & spe subsidij incerta, necessariò succumbebat: quando Condæus instar canis Æsopici, spem incertam lucro certo anteferens, Broagium perdit, seque in discrimen intricatissimum mittit. Clermonambosius, & Rochemorta præstans bello Dux, eius assensu, post Mercurium pulsum, Ligerim transmiserant, vt in citerioribus prouinciis militem legerent, & hostem propiori bello lacesserent. Ac Rochemorta in arcem Andegaui pene

HENRICVS III.

Condæus in Pictonibus.

Broagium obsidet

Clermon d'Amboise Rochemorte.

HENRICVS III. penetrauerat, arcano aliquot ciuium consilio, qui vt Brissacum, & fœderatos arce excluderent, Hugonottos vocauerant; verùm aduolante Brissaco, mox Ioyeusa ipso cum copiis, sclopeti glande Rochemorta occiderat, & arcem propugnabant sexdecim dumtaxat milites. Condæus ad ea nuntia tenendæ arcis cupidus, primò statuit mittere qui obsessis opitularentur, deinde inconsulto quorumdam consilio, suscipit ipse expeditionem, & peditatu in castris ad obsidium dimisso, equitatum in Andegauos ducit. Ea res quæ summæ erat celeritatis, morâ corrumpitur; nam Condæus dum dies vndecim deliberando absumit, & quindecim alios in progrediendo, miles paciscitur, atque arcem tradit. Mox idem moræ periculum temeritate adauget; nam admissis mille & quingentis militibus, quos Clermonambosius ea in regione conscripserat, irrumpit in Andegaui suburbia, diésque duos terit inani opera, iterumque Belfortij hæret duobus aliis, ac tandem versus ad Ligerim de receptu cogitat. Ad eum parandum Touarsium occupauerat in Pictonibus & in ripa obiecta Sancti Mauri Abbatiam; eoque loco Lauallius & Boulaya nullo arcente primum agmen transmiserant; postridie cùm tardior Princeps adueniret, aduertit in fluuio nauigia sex oppleta milite intercludere transitum, atque vltra amnem quingentos equites imminere traiicientibus; quapropter mutato consilio statuit Belfortium repetere, & Ligerim cum Clermontio superiori loco transmittere; moxque deliberatione omnium pessima deflectit ad læuam per Vindocinenses, supra Aureliam longo circuitu amnem traiecturus. Verùm in casses inuoluebat se nescius; Ioyeusa premebat abscedentis vestigia, Brissacus vrgebat ad latus; Epernonius & Biro equite

Condæi ingens discrimen.

Touars Laual. la Boulaye.

equite Belsiam inundauerant, Turones Maynius; Chatrius è Biturigibus tria hominum millia deducebat, ac prætexebat ripam oppositam; ex singulis pagis, oppidísque confluebant rusticus, ciuis, ac nobilis, & Condæi copias quasi lupum venaturi omnes circumcingunt. In tanto periculo Renati Rohanij Vicecomitis consilium obnoxios eripit calamitati; ille auctor est vt copiæ vniuersæ manipulatim diuisæ, & per plura itinera digressæ, sibi quæque consulant, & fortunæ salutem permittant; dein exemplo consilium fulciens, paucis comitibus in Britanniam se statim recipit. Condæus ipsa nocte, cum Trimollio, Anantino, Clermontio, & paucis aliis per Cœnomanos in Normanniam contendit, & clam inscenso nauigio, primum in insulam Greuezæam defertur, deinde in Angliam; cæteri luce orta deserti à Ducibus, magno dolore, quem futurorum metus adaugebat, legiones in cohortes diuidunt, cohortes in manipulos, & via capta, quò sua quemque sors duceret per siluarum latibula, tenebras noctium, & transuersa itinerum tecti, plerique omnes salui euadunt; metu comite, & eodem assertore securitatis; adeò incerta omnia in mortalibus sunt, dum abiectos tutatur infirmitas, valentium potentia inanis & cassa est.

HENRICVS III.

De Rohan.

V. *Hugonotti penè prostrati.*

Ea Condæi fuga, quanquam nulla propemodum strage, Hugonottorum partes afflixit; nam illicò Broagium soluitur obsidione. Matignonio eius vrbis seruandæ munus Rex mandauerat; ísque primùm lentior moras nectebat, cùm aduentante iam Maynio, ne sibi ea laus præriperetur, quanquam copiis adhuc infirmior, tanta prudentia ad arcem progreditur, vt perterriti Hugonotti illicò soluta oppugnatione abscesserint, non sine clade in Carentoni traiectu, Sanlucio

HENRICVS III.

ipsorum terga carpente. Sic per vnam expeditionem concidebat factio Hugonottorum; nec eos aliud ab exitio eripiebat quam grauis pestilentia, qua ipsorum vrbes afflictatæ, vno mali beneficio hostem amouebant. In Nauarro spes vltima, magno quidem animo, sed exiguis viribus fulciebatur. Ille cùm imbecillior se munimentis vrbium contineret, adulatoribus æmulationis flammam incitantibus, Condæi infortunio gaudebat in sinu, hærebatque in Benearnia Guichiæ Comitissæ amore implicitus; qui Turenium si audiuisset, transgressus in Pictones, & Condæo adiunctus, valido exercitu fœderatos haud dubiè disiecisset. Præterea nouis edictorum fulminibus perculiuntur abiectæ partes & propemodùm profligantur. Rex fœderatorum arbitrio mancipatus, edictis identidem repetitis Hugonottorum capita feriebat; armatos perduellionis pœnæ subiiciens, cæteros ad necessitatem Catholicæ Religionis adigens, nisi patria, & laribus extorres, mallent cum vxoribus, miserisque liberis in Germaniam, Angliam & Benearniam profugi, aliorum beneficio calamitosam vitam sustentare, quod cùm haud pauci præstarent, longe plures eiurabant hæresim; felici inconstantia, quæ corporum saluti, animorúmque consuleret. Ad ea mox vibratum à Pontifice fulmen accessit, in capita factionis, Nauarrum & Condæum collineans. Verùm à calamis res ad gladios progrediebatur; iam Maynius parato exercitu Pictauium venerat. Etenim duos Regis nomine fœderati conscripserant; quorum alter Guisio traditus, ad obtinendos Campaniæ milites, & repellendos Germanos; alterum Maynius ducebat in Aquitaniam ad opprimendum Nauarrum; sed eo anno haud magnum operæ pretium fuit. Iam autumnus promouebatur,

uebatur, cùm Matignonius ad eum è Santonibus accedit: Et copiarum incrementum, detrimento fuit; nam Matignonius, quà æmulatione in Maynium, quà occultis à Rege mandatis, consilia omnia perturbat, difficultatibus nouis; non commeatum suppeditat; tormentis desunt tam plaustra ad vehendum, quam ad explodendum pilæ, & puluis; sic elusus Maynius: conuentúmque inter ambos, vt anno proximo, affecta iam hyeme, iterum ad Garumnam coniungerentur; dum in Petrocoriis hyemaret Maynius, Burdegalæ Matignonius. Et ea Maynio expeditio fuit. Hoc Nauarrus metu liberatus, se incommodo haud paulò grauiore vindicat. Margarita vxor, post Sixti diploma, ab coniuge discedere vti à Christianorum sacris abscisso instituit, & Aginnates qui sibi in dotem erant assignati, armis inuadere. Ligneracus & alij nobiles, copias ex Cadurcis, ac Aruernis adduxerant, & Villanouam situ commodo oppidum sibi adiungere Regina optabat. Iam in altera vrbis parte excepta cum cohortibus erat, nam in duas partes Lotus ponte iunctus totam vrbem dirimit, iusseratque ciues sibi in alteram partem patefacere aditum. Iis in turri, quæ pontem medium muniebat; ciues obtemperabant; cùm primarius Consul, Cieutatius dictus, vir nobilis, & senio venerandus, eos ad fidem seruandam Regi adhortatus, arma expedit, ac pontem occludit. Regina haud ignara in vno capite virium robur & arma posita, Consulem arcessit, quasi cum eo actura pacificè. Nec ille inter opposita, ciuis Consulisque officia hæret, ambiguus; quippe vt dominæ suæ, coniugi Regis, ac filiæ Franciæ obsequeretur, ad eam tendit; at simul memor, quam personam, quod munus gereret, filium vocat, pontis tradit custodiam, ac seuerè imperat, obsecrátque sup-

HENRICVS III.

Maynj exercitus.

Margarita à Nauarro desiscit.

Villeneuue.

Le Lot.

Cieutat.

Ciuis nobile facinus

HENRICVS III.

pliciter, ne patris rationem vllam in posterum habeat; ipsi officium, honor, & seruanda vrbs pro genitore sit, discatque suo exemplo Regem & patriam, pro vita, parentibus liberisque habere: hoc iusso munitus ad Reginam pergit. Nec secus quàm prouiderat, Reginæ iussu ad pontem deducitur, & obiectis ori mucronibus sub aspectum filij mori iubetur, ni aperiat viam. Cùm ille deliberata morte obfirmatus sileret; filius pio stratagemate patrem seruaturus, milites ad portam propius orat accedere, & improuisus cum paucis erumpens perterrefactos in fugam coniicit, patrémque incolumem lætissimus recipit, pietate tam armante filium, quam fide in Regem exarmante patrem. Scio eiusmodi facinus in plurimis gentibus, obitum à fortissimis viris, sed per exempla laus facti non perit; quæ in ciue maior est, qui nulla vtilitate vni officio obsequebatur. Ille idem consequenti die plures tubicines extra vrbem misit, & sparsa fama Regem aduentare, ad rumorem & tubarum clangorem, tantus timor Reginam inuasit, vt repente excesserit.

VI. *Maynij exercitus.* Maynius postquam aliquot castra in Petrocoriis ceperat, in Aquitaniam ex condicto tendit, statimque reuocata æmulatione, transmisso Duranio ad Montalbanum obsidendum vocatus, retrò gradum ad Garumnam vertit; creditus imminere Burdegalæ, eam vt vrbem adiungeret fœderatis, diuque moras traxit, incertus consilij; quamquam diceret se venari Regem Nauarræ, qui Garumnam vltra citraque celeritate magna decurreret. Nec ille sine periculo fuit, dum ex Benearnia Neracū reuertitur, se amorem inter & bellum partitus; nam Pali Guichiam inuiserat, & Caumonti cum triginta equitibus transfigebat noctem, cùm repente à Comba domestico, somno excitatur, cogiturque

turque semisopitus cymbam inscendere ; atque opportunè ; nam intra quadrantem Poyanus adfuit cum trecentis equitibus, qui securum in castro infirmo haud dubie capiebant. Deinceps castella quædam expugnat Maynius,& increscente ipsum inter & Matignonium primo dissidio ; vere & prima æstate, per altercationes consumptis, tandem Castillonem rogatu vxoris obsidet, quæ suam vrbem obtineri ab Hugonottis iniquo animo patiebatur. Castillo immunitum oppidum, nec magni momenti, duobus mensibus Maynium tenuit , exercitúmque infregit. Sauignacus cum nongentis hominibus vrbem tutabatur , simulque Alinsius, Phocensis nobilis , legionis tribunus , muniendarum arcium peritissimus ; ac Turenius , tum immittendis subsidiis , tum hostibus lacessendis, erigebat propugnantium animos. Oppugnabant vehementissimè Duces ; nam Matignonius se adiunxerat Maynio , sed repellebantur vehementiùs ; suaque in castra pestis irrepserat. Lugendo spectaculo, iacebant saucios inter peste afflicti, Ducum tabernacula obsidebant languentium turbæ, noctu diuque personabant morientium gemitus ; tumultuabantur Heluetij , deserebant castra cohortes plurimæ ; iamque Maynius despondebat animum ; cùm Matignonij cura clauso amne & excluso Turenio , obsessi & ipsi pestilentia pressi , aguntur ad deditionem , honestam militi, ciui intutam, qui in prædam victori mox cessit. Id postremum Maynij facinus; cùm primi exercitus vix vmbra tenuis , & cadaueris forma superesset. Nec ille dolorem animi sensu continuit , cùm deforet commeatus , pecunia nulla suppeditabatur, Matignonius cõsiliis intercederet, turbaret Heluetius , Albanus miles effunderetur in prædam, sibique ex tanta spe vnus ex igno-

HENRICVS III.

Castillon.

Sauignac.

Albins

HENRICVS III. minia dolor accederet; visus est sæpius lacrymas fundere, crebris singultibus interiungere verba & minas, vixque sibi parcere, quin Parisios furens aduolaret, vlturus gloriæ suæ exitium. Tandem impetratâ redeundi licentiâ, Parisios venit, fœderis partes promoturus in toga, quas in sago afflixerat. Simul afflictos in Pictonibus Hugonottos recreauerat Condæi aduentus. Hic *Condæi reditus.* ex Anglia redux, auctusque decem nauigiis, quinquaginta nummorum millibus, & luculenta spe, quam Elisabetha verbis amplis fecerat; Rupellensibus partiumque Ducibus audendi voluntatem adduxerat. Statim Plassacus Royanum ad Garumnam occupat; Laualliuis captis aliquot castris ad Rupellam aditus aperit; Aubignæus Oleronem præsidio firmat; ipse Condæus quibusdam arcibus ad Fanum Ioannis captis Dampetram expugnat; tum post connubium cum Carola Trimollia initum, Broagium obsidere aggreditur. Ad eam rem Rupellenses vltro classem subministrant ex viginti quinque nauigiis, triremibus quatuor & cymbis aliquot; statimque Sangelasius huius *Saintgelau.* classis præfectus, ostium portus, quà est angustius, obstruere incipit, demersis carinis nauium, quas saburra oppleuerat. Contra *Saint Luc.* Sanlucius ad opus prohibendum, opponit militem, nauibus aliquot ac triremibus vectum; atque in horas sclopetis, sarissis, ipsisque gladiis dimicabatur egregiè. Ad famam operis Nauarrus accurrerat, & septo nauigiorum perfecto, æmulatione tam in Condæum, quam Sanlucium accensus, nulla quiete vrbem oppugnabat; cùm ob nouum *Biro in Pictonibus.* Bironis exercitum Rupellanorum precibus reuocatur. Eum fœderatorum ardor immiserat; quippe rati Nauarrum vno metu Maynij ex Aquitania in Santones festinasse, Regem vehementer solicitauerant, vt

exer

exercitum in Pictones mitteret, quo Nauarrus belluæ instar in Rupellam, ceu in latibulum ageretur. Nec Regi pernegandi ratio modúsve fuerat; quapropter conscribit septem hominum millia, quibus Bironem præficit, cum tormentis pluribus, sed ad vsum haud quaquam instructis; id fœderatis opportunum in speciem erat; nam Biro Religione Catholicus, Nauarro infensus, & Catharinæ multis de causis adiunctus; ipsa re iisdem aduersum, quippe Regi fidus, & ad arcana consilia appositissimus, in nouam Religionem tacito animi sensu propendebat, quod successu ipso non diu latuit. Quippe Maranum aggressus, paludum inter vliginumque voragines, fortiter atque intrepidè dimicauit; digito sclopeti glande abscisso: mox tamen Nauarro propugnanti concessit indutias, Marano abscessit, vltra Carentonum se recepit, reuexítque tormenta Pictauium, petitâ à Nauarro vehendi tesserâ. Atque eæ artes infringebant impetum fœderis, lentoque frigore æstum perdomabant; cùm Ioyeusæ ambitione Rex in procellam nouam impellitur. HENRICVS III.

Ioyeusa in summum gratiæ prouectus apicem, immensa à Rege dona assequutus appetebat exercitus regimen. Præter Regiam affinitatem & pecuniam innumerabilem, dictus erat Normanniæ prætor, præfecturis arcium magno pretio redemptis & in eum congestis; Admiralius præterea nuncupatus, paterque ipsius Marescallus Franciæ erat dictus; inundantis gratiæ exuberantiâ. Sed amplitudine illa potestatis mentem obruente, præter adulatorum blanda deliramenta, spe regendi fœderis, accesserat ad Guisios, & vehementer exercitum ducere cupiebat. Eum instruxerat Rex, in Aruernos, Gabalos, Velaunos, Pictonesque immissurus; quas prouincias Hugonotti incursa- VII. *Exercitus Ioyeusæ & Epernonij.*

HENRICVS III. bant,atque diuexabant,eundem mox in Occitaniam transmissurus; & parabat alterum, quem in Delphinates & Phocenses induceret. Nam præterquam quod Concionatores Catholici declamabant è pulpitis, Aruerniam, Delphinatum & Prouinciam veneno hæresis penitus infici; & si Rex cessaret,exsurrecturũ diuinitus ducem,qui Philisthæos opprimeret;erat ipse Rex in perniciem Hugonottorum propensior,volebátque tam eos tollere, quam fœderatos; in factionem vtramque iuxta offensus;sed Nauarro cupiebat parcitum, & inferre malum,quo resipisceret, non obrueretur. Igitur paratum exer-

d'Aumont. citum tradere destinauerat Marescallo Aumontio,viro forti & strenuò, explorata fide, & aliena à factionum contagio. Verùm Ioyeusa eum honorem tanta contentione ambiuit,vt compos sit factus. Cõtinuò omnis Aulicorum nobilium turba ad eum confluit, & Lauerdino dicto copiarum legato,per Aruernos à Velaunis incipit expeditionem. Ad famam aduentus, Castilliõnius qui ve-

Compierre. xabat prouinciam,& obsidebat Competram, se in Occitaniam illico recipit;vnde Ioyeusa Velaunis liberis, profectus ad Gabalos,

La Peyre. aliquot oppida capit;in quibus Peyra arx,in rupe abrupta,atque inaccessa, ipso situ inexpugnabilis visa,cùm ad eam scalis duntaxat ligneis atque mobilibus scanderetur, metu propugnantium victorem admisit. Etenim tormenta in rupem proximam labore immenso prouecta,per dirutum murum verberarunt defendentium animos,arxque tradita est. Mox Ioyeusa ad Rutenos conuersus

Villemur. capit Saluanacum; at Villemurio Mornæi strenuitate excluditur; deinde copiis per autumni imbres imminutis, morbísque increbrescentibus, postquam eas in conspectu Tolosæ lustrauit, & ornatus splendorem infirmitati prætendit, Lauerdino in imperium

suffe

suffecto, in aulam accurrit, degustata militari gloria, quæ plerunque vanis animis, atque inconsultis pro veneno est. Epernonius interea suum exercitum, suamque gloriam assequebatur. Etenim Regi iam à gratiæ nascentis incunabulis, solemne fuerat, ex equo vtrique impertire beneficia; primo quidem à Ioyeusa incipere, quem ætas & natalium splendor præponerent, sed desinere in Epernonio, atque finem adæquare principiis. Ideo in Epernonij gratiam, instituerat dignitatem nouam, summi totius peditatus in Francia Tribuni; nam quamuis eam plures antę gessissent, tamen ita adauxit, atque ornauit, vt noua admodum videretur; eamque Epernonio dederat, cum pręfecturis vrbium, Metis, Caleti, Bononiæ, Lochiarum; ac Valetæ fratri, Salussios & Transalpinas vrbes regendas dederat; modò adiungit præturam Prouinciæ, atque exercitum. Desiderabat Gubernatorem Phocensis prouincia, Henrico magno Franciæ Priore, Henrici Regis II. spurio, Aquisfextiis ab Altonito triremis Nauarcho calamitosè occiso. Etenim cum Altonitum Prior manu propria confoderet, & repetito ictu ferrum immergeret, ille amens desperatione, è faucibus mortis in vindictam raptus, extremo conatu in Priorem irruit, atque intra aluum pugionem abdit; obiitque Prior postridie, vltionis suæ misera victima; litteratis charissimus, quos beneficiis prosequebatur, & ipse litteris imbutus haud mediocriter. Epernonio data mortui prætura, & assignatus exercitus, quo Delphinates Hugonottos compesceret, & Phocenses eodem contagio liberaret. Valeta cum quatuor peditum millibus in Delphinatibus aggressus Lediguerium, postquam virum fortem Brionis ponte haud dimouet, Gratianopolim veniens, consilio grassans in fœderatos, iis duas arces, Valen-

HENRICVS III.

Epernonij exercitus.

La Prouence.

Prioris Francia cædes.

HENRICVS III.

tinam & Gapensem eripuerat. Porro in Phocensibus factiones perstabant, & priuatæ inimicitiæ, prætentæ titulo religionis. Vinsius Catholicos, & fœderatos regebat; Cadenetus Orationis Vicomes Hugonottos; quorum partes longe inferiores Catholicis erant; Vinsius post Prioris mortem, accedente auctoritate Senatus, vsurpauerat regimen, & obsidebat Alemanium castrum, haud procul Rhegio, loci dynastam capturus, qui nouæ Religioni adhærebat impensius. At is ad Ledigueriam affinem, imploraturus opem, perfugerat, atque exorauerat vt ad eripiendum castrum pertenderet. Pugnâ consertâ pellitur Vinsius, cæsis septingentis, in quibus Mola sexaginta quinque magnis vulneribus saucius, captis annumeratus conualuit; admirantibus cunctis vitæ tam fragilis tenacitatem; diuersa sors Alemanio contigit, qui in primo victoriæ sensu, dum galeam aperit glande perimitur; Ledigueriis moderatè vt solebat se gessit; affirmans in bellis ciuilibus, non agendam ad extrema victoriam: cúmque incitaretur ad fugitiuos celerius persequendos, respondit humaniter, se ad bellum non venatum ire. Dum confligebat, iam ad limites Phocensium pertingit Epernonius, qui numerosis copiis adductis, tribunisque clarissimis, vtrique partium formidandus, ab vtraque obsequenter excipitur. Continuò sollicitus de renouanda concordia, Vinsium & Cadenetum reconciliat, magnâ prudentiâ nobiles ab armis ad pacem abstrahit, atque vt fœderatos deuinciret arctiùs Merindolium, Seynam & Beoulam, quas vnas arces Hugonotti in Prouincia obtinebant, quà vi, quà deditione, expugnat, ciuium aliquot in pœnam traditis, offensionem palam in Hugonottos ostendēs. Tum copias fratri obsidenti Caturigum adiungit. Erat Caturigum vt scripsi, sexto millia

D'Oraison.

Ledigueriius in Phocensibus victor.

Chorges.

milliari infra Ebredunum, nuper à Lediguerio erectis septem propugnaculis accuratè munitum; isque ad propugnandum iniecerat tres affines suos, & octingentos bellatores lectos. Diu obsidio Epernonium præter expectationem tenuit; intus strenuissimus miles, foris Lediguerius indefessæ ac vigilantissimæ celeritatis; accessit morborum languor, & hyemis asperrimæ frigus, quod eo anno acerbissimè sæuiit: nam speculatores dum intendunt vigilias, haud pauci frigore exanimati, saxorum instar indurescebant; in ephippiis fixi, & immoti; pedites stantes, & gelu calceos humo affigente & agglutinante; multi gelu conceptum visceribus, tostis igne membris ægrè depellebant; tamque atrox ea pernicies fuit, vt soluta obsidione; ex decem militibus hominum, vix tria millia superfuerint. Attamen calamitas cum obsessis non parceret, deditum est oppidum; milite incolumi, & relicta ciui religione. Mox Epernonius comitiis Prouinciæ habitis, turbisque sedatis anno consequenti, relicta fratri procuratione ad Regem venit, laurea dignus ob pacatam Prouinciam, quam per annos plures vorabat, vrebatque discordia.

HENRICVS III.

VIII. *Legatio Protestantiũ ad Regem.*

Regem interim audienda legatio cruciabat, rursumque ad desiderium pacis impellebat. Vbi primò conciliatum fœdus intonuerat in Hugonottos, Nauarrus Pardalianum & Clermontium legauerat ad Protestantes Germaniæ, qui opem religioni oppressæ flagitarent, atque conficerent; rem pro Nauarro vrgebant, Dux Bullionius, Fridericus Vitembergius, Beza Geneuâ ad Heluetios missus, & ipsa Elisabetha Regina Angliæ; quorum postulatis assentiuntur Principes & delectum habent. Ij præter Protestantes Germaniæ, Fridericus Daniæ Rex, & Heluetiorum pagi Hugonotti: qui simul

ceu

HENRICVS III. censuerant mittendos Oratores ad Regem, per quos liberam Religionis facultatem Francis precarentur. Missi primùm à Daniæ Rege atque Heluetiis, quos Rex admisit; mox Protestantium cæterorum accessit legatio, quam Rex vti eluderet, Parisiis profectus Lugdunum venerat, fallebatque spe proximi reditus: tandem cum hæc mora maiori molestiæ Oratoribus foret, quam quodvis responsum, Rex reuertit Parisios, fècitque audientiam. Hilmerus Hemstadius Casimiri Principis Legatus, nomine omnium primùm dicit, à quibus mitterentur: ij porrò erant Electores, Palatinus, Saxo & Brandeburgicus, Principes Imperij, Archiepiscopus Magdeburgensis, Iulius Dux Brunsuicensis, Langrauij Hessiæ, Princeps Catensis; atque ciuitates liberæ, Argentoratum Vlma, Nurimberga, & Francofurtum. Tum Scrogelus flagitata Regis facultate, Legatorum nomine, legit ex scripto quod mandatum à Principibus fuerat, atque eo conquerebantur acerbiùs, quod Rex contra fidem publicam, Pacificationis, vt vocabant, edictum abrogasset; violatam subditis fidem exaggerabant pluribu, rogabantque vti Rex liberam exercendi facultatem subditis faceret. Ad ea Rex graui oratione & seueriore vultu respondit, se Catholicam Religionem maiorum exemplo vnicam in Francia asseruisse; inuigilasse subditorum commodis vsibusque; sui esse muneris edicta condere, tollere, atque abrogare, ex variis mutationibus rerum, temporumque; ita se instituisse, & perrecturum ad Regni totius emolumentum & commodum. Deinde cum in cubiculum recessisset, scriptum sibi à Legatis traditum perlegendo, ita subita ira excanduit, vt propria manu in chartula scripserit, eos mentiri, qui dicerent, se abrogando edictum fidem fefellisse, vel in honorem suum deliquisse,

cam

eamque Chartam per cubicularium ad Legatos misit. At eiusmodi intempestiua generositas, nulli commodo, & detrimento maximo fuit; Legatis concinentibus bellum, & eo intentiùs quòd se affectos arbitrarentur iniuria. Nihilominus Rex cùm illum à Germania turbinem multum pertimesceret, satagebat à Guisio pacem impetrare, studebatque ipsum conciliare Nauarro; propositis speciosis conditionibus, quas ille cùm repelleret, atque affirmaret consummandum negotium, & Hugonottos semel è Francia deturbandos, quod speraret confectum iri breuissimo tempore; Rex ad Nauarrum spem & colloquium vertit. Catharinæ matri iniunxerat munus colloquendi cum Nauarro, & vias aggrediendi ineundæ pacis. Ea progressa in Pictones post varias morulas obiectas ac victas, tandem impetrauerat, vt in castello Sancti Brixij, quod est propè Conacum in Santonibus, colloquium haberetur. Reginam comitabantur Mompenserius, Niuernensis, Biro, Lansacus, Rambouilletus, & Catharina Borbonia, Abbatissa Suessionensis; cum Nauarro venerant Condæus, Turenius, & Principes factionis. Eò maximè intentæ à Regina & Principibus machinæ, vt Nauarrum ad Catholicam fidem reuocarent, magna spe impletum, & luculentis promissis; at ille firmus fixúsque non tam in religione quàm in partibus, quarum vnicè fulcro nitebatur, forti animo promissa reiiciens; cum tribus vicibus conuenissent; demùm abscesserunt, re nulla perfecta, exacerbatis mutuis odiis, vt plerumque fit; cùm inanis beneuolentiæ spes inimicitias incremento maiori inflammat. Nihil interea fœderati de Regis odio remittebant, publicam calamitatem in eum potissimùm vt malorum fontem regerebant. Ad instruendos quos enumeraui exercitus, plura edicta ad pecu

HENRICVS III.

Reginæ colloquium cũ Nauarro.

Odiũ in Regem.

HENRICVS III.

pecuniam parandam conscripserat, atque in Senatum detulerat; cùm per ea magistratus noui crearentur, turbæ natæ sunt, & in ipso Senatu procuratorum querelæ;& in maiori Consilio,atque in Rationum Curia:quæ tamersi clementia Regis mox sopiræ sunt, tamen perstabat publicum in eum odium, & fœderatis ad grassandum præbebatur materia. Ij Parisiis veluti in regni capite constituti atque stabiliti, conspirare in Regem ipsum incipiunt,longioris moræ impatientes: quam coniurationem tametsi Mezeræus in dubium & meritissimè reuocet, cum vnius hominis & quidem speculatoris delatione in apertum prodierit, tamen eam, iuxta ac cæteri narrant Historici,hîc paucis inseram. Luteriæ contagium fœderis in ordines omnes peruaserat; eam luem præses Magister in Senatum sparserat;Capella Martellus in Curiam Rationum;in Subsidiorum Curiam Nullius præses;in Monetæ tribunos Rolandius;Bruyera in Castelletum;Louchartius in Regionum singulares iudices; accesserántque Vniuersitas,Procuratores palatij, & vilissima plebis fæx Nautæ, Lanij, Baiuli, Salsamentarij, Carrucarij, aliíque eiusmodi, quibus religionis nomine nihil antiquius, cum religiosè minimè omnium viuant. Iis ad audendum faciebat animos genius Regis,qui tam ipso vsu pietatis, quàm priuata consuetudine,erat in omnium despicientia, & contemptione; & frequens pœnitentis veste peregrinationes & supplicationes obibat; abdebat se cum Cœnobitis in cellulas; mutabat identidem conscientiæ rectores; Augerio Iesuitæ Hieronymitanos substituerat, quos in Vicennæ saltu instituit, deinde Minimos in eorum loco reposuit;postremò ad Fullienses conuersa pietate,qui Ordo ex sancti Bernardi monachis coaluerat; nuper eos in suburbio sancti Honorati cœnobio condi

Et coniuratio.

Le Maistre. Chapell. Marteau. De Nully. La Bruyere. Louchart. Commissaires des quartiers.

HENRICVS III.

condito collocauerat. Nec priuata vita splendori erat, aut commendationi virtutis; peruestigabat studiosè imagines, quas olim coloribus pictas in precum libellis apponebant veteres, easque sericis pannis intersectas ornabat, quadris inserebat, & agglutinabat parieti. Catellis Melitensibus, mulierum deliciis tam immoderatè capiebatur; vt in iis emendis atque alendis centum aureorum millia quot annis insumeret; in psittacis, simiisque non minorem pecuniam, magnâ hominum turbâ, atque fœminarum ad curanda eiusmodi nugamenta, comitatum aulicum deturpante. Cum igitur fœderatos haud moraretur reuerentia Regis, primum instituunt occupare Bononiam, cui præfectus Epernonius erat, idque Bernardini Mendosæ Oratoris Hispani suasu, qui eam vrbem portu commodam Philippo cupiebat addicere, atque ad Anglicam expeditionem armamentarium ponere; verum consilium retectum inanem euentum habuit, vrbsque seruata est vigilantia Bernæi præfecti. Eam ob rem fœderati cum sua viderent patere consilia, in extremum acti, statuunt Regem dum Vicennis incomitatus regreditur capere, & appellato sæpius Guisio, Maynium fratrem, qui nuper Lutetiam ex Aquitania venerat, in consiliorum ducem & rectorem adoptant. At arcanas deliberationes aperiebat Regi Nicolaus Poulanius, qui fœderatis adscriptus in eorum cœtus admittebatur; atque eo vnicè referente nuntiatur Regi coniurasse participes, in ipsius captiuitatem ac consiliariorum necem; imò statuisse Regem intercipere, dum sancti Germani nundinas spectaturus inuiseret; eoque absente, in Epernonium concitatos Scholasticos, turbámque ciuium. Sanè cùm per ea monita Rex comitatu magno stipatus incederet, atque custodiam intenderet accuratius, interpella

Poulain.

pellatum est coniuratorum consilium, & Maynius commeatu facto abscessit Parisiis. Nec dum constat Poulanio fides, quæ speculatoris dictis sæpe fallacibus non habenda temerè; maximè quòd Maynium inuoluant, prudentem virum, atque temperatum, nec facilem tumultibus popularibus ducem. Crediderim multa fuisse à fœderatis proposita, retecta à Poulanio ceu deliberata, vt diligentiæ maius præmium foret, ex momento rerum & magnitudine periculi rependendum.

IX. *Rex agit cũ Guisio.* Hoc posito metu Rex hyemem conuiuiis & choreis dũ traducit, molestiam capit, primùm Castillone à Turenio capta; quam vrbem nocturna inuasione scalis applicitis, nullo sumptu, nulla iactura occupauerat; quæ tot ærumnis, tantisque sumptibus fuerat Maynio. Præterea dolori incrementum accessit, ex Mariæ Reginæ Scotiæ ignominiosa morte atque iniusta, quam Elisabetha truncari capite vt maiestatis ream curauerat. Et meritò ad Regem dolor immensus pertinere debuerat, qui tametsi ad eam seruandam commendationem sedulam, curamque intentam adhibuerat; missis ad Elisabetham Legatis, primum Fomanderio viro accepto, dein Pomponio Bellieurio, litteris, eloquentia, & ciuili prudentia spectabilissimo, tamen inani intercessione, non mediocrem contrahebat infamiam, quod verbis dumtaxat & nænia lugubri, tam atrox facinus vlcisceretur. Funus mortuæ sumptuosissimum fecit, abblanditus vel dolori, vel ignominiæ, quod Reginam & quidem Franciæ inultam ipse Rex pateretur. At ipsum formido Germanici exercitus angebat vehementiùs, quo tandem pacto ingruentem illam molem disiiceret: nam Nauarro Ioyeusam cum copiis opponebat. Ea de re Guisium deliberaturus arcessit. Iam anno præ-

Ann. 1587

Fomã. dierc.

terito

terito Guisius Duci Bullonio bellum intulerat; tum quia Hugonottos fouebat impensiùs, tum vt eius ditionem, vrbesque Lotharingo percommodas inuaderet atque obtineret. Receperat Rocroium, quod per insidias Bullonius occupauerat, & vastatis ægris Sedanum ad necessitatem famis adegerat; cùm reuocatus vt Virodunum defenderet, Bullonius Sedanum commeatu instruxit, admisitque in dies aliquot inducias, & eo momento arcessitus Guisius Regem Meldas conuenit; statímque expostulat, de rebus plurimis in gratiam Hugonottorum patratis, quas emendaturum se Rex cùm recepisset, de ratione repellendi exercitus Germanici dum agerent; Rex arcanis verbis compellat Guisium ac precatur, vt calamitates Franciæ miseratus; imminentem à Raitris procellam quouis pacto potiùs quàm bello depellat; aleam martis semper incertam; Germanis Franciam claudi non posse; admitti ferocem gentem in viscera; nec depelli sine grauissimo detrimento; præstare hostem excludi industria & solicitudine, quàm admissum sumptu, labore, & sanguine vltra modum effusis inhærentem auellere. At cum Guisius honestam huiusmodi pacem pernegaret, ac contumeliosam Deo & Christianissimo Regi assereret; de bello actum est, & constitutum, vt trifariam copiæ diuiderentur; quarum duas partes Mompenserius & Guisius haberent, ad prohibendum hostem Campaniâ; tertiam ipse Rex vt à Ligeri arceret. Mox ille in Campaniam proficiscitur, iste Parisios, vtrimque auctâ offensione, cùm Rex æqualem sibi partem cum subdito quereretur, minorem Guisius sibi atttributam ex inuidentia. Verùm Regi incumbebat permolesta angustia; nam deserendum erat iucundissimum otium, exhauriendæ belli ærumnæ, subeunda alea, & in

HENRICVS III.

HENRICVS III.

in alterutram partem periculum, prompta pernicie tranquillitatis & auctoritatis, vtra pars vinceret. Æstuabat quem in consilium aduocaret; nouerat matrem in Lotharingam domum propendere; Villaregium suspicabatur proniorem in fœdus, quanquàm is vno religionis zelo duceretur; idem de Niuernensi censebat, nec grata prudentissimi viri consilia; quæ medicamenti instar salubria erant, non iucunda, ac dabantur cum auctoritate experientiæ; Epernonio credere inrutum admodum, à Guisiis tantopere discrepanti. Ideo se vnum adactus consulere, atque audire, statuit, vt ex euentibus constitit, factionem vtramque sic imminuere, atque infringere mutuis odiis, vt postea obteri & tolli possent; eam in rem Nauarrum in Pictonibus profligandum, eóque pellendum, vt Hugonottos cogatur deserere; obiiciendum Guisium Raitris, sed imparem viribus, vt vel certo periculo se inuoluat, vel excidat militari illa laude & gloriâ, refrigescente populari beneuolentiâ; Germanos clam donis consiliisque diuellendos, profligandos incommodis, & à Ligeris transitu prohibendos. Hæc constituebat, dum Parisios fœderati conturbant denuò, nouúmque bellum in visceribus mouent. Concionatores contumeliosissimis verbis Regem & Concilium lacerabant; in iis Preuostus sancti Seuerini Parochus, palam de pulpito, Regem tyrannum dixerat, hostem Ecclesiæ & populi; cúmque Rex grauitate rei commotus, non temperasset à minis; rumor spargitur, Concionatores in amnem mergendos (idque forsan pro merito) ac continuò Bussiclericus vt Preuostum seruet, cum cohorte fidâ, in proximas Hatæ Notarij ædes, repulsurus vim, se recipit; missúmque à Rege Ianitorem conclauis retinet, móxque Ioannem Seguerium Prætorem vrbanum vi oblata repellit.

Tumultus Parisiis.

pellit. At Seguerius apud Regem expostulat; eius querelas Cancellarius promouet, suadétque vt maturè malo consulatur, & tumultus auctores rapiantur in pœnam: dicentibus superuenit Villequerius Parisiensium gubernator, qui facta securitate Regem amouet à vindicandi consilio, & id voluptuarius homo consulebat, non causâ fœderis à quo abhorrebat; sed quòd gulæ & voluptati implicitus, abiudicaret fidem tumultibus, qui voluptatum vsum impedirent. Verùm increscebat seditio, & Boucherius sancti Benedicti Parochus, pulsatâ frequentiori sono campanâ, ad arma Vniuersitatem exciuerat; vnde commota plebs, Lugolyum à Rege cum satellitibus Tribuni capitalium missum, vltra pontes repulit; nec alia Regi vindicandæ iniuriæ ratio, præter dissimulationem & patientiam fuit; auctoritatis Regiæ proximo funere, dum plebis furor obice nullo in fastigium scanderet.

HENRICVS III.

Lugoly

X. *Exercitus Germanicus in Francia.*

Sed iam Germanorum exercitus imminebat. Eum Protestantes sumptu suo instruxerant, præter quinquaginta nummorum millia, quos Elisabetha erogauerat in communem causam. Ac mirâ alacritate tum Proceres tum priuati ad delectum concurrerant; matres liberos ad centuriones perduxerant; sponsæ maritos ad expeditionem incenderant, diuenditis ad apparanda arma monilibus; opulenti militibus vestem; alimenta rustici, vltrò subministrabant: ísque erat ad Religionem promouendam ardor; cùm arbitrarentur suam persuasionem admittendam ab omnibus, si semel Nauarrus regno Franciæ potiretur. Lustrato exercitu annumerata sunt in Alsatia bellatorum triginta duo millia, quadraginta scribit Dauila, armis animísque instructissima ex genio gentis. Porrò præter Germanos equites, peditesque vndecies mille, & sexdecim millia

Helue

—— HENRICVS III. Heluetiorum; accesserant Francorum primò duo millia peditum, equites quadringenti, ductoribus Guillelmo Duce Bullonio, & Ioanne fratre Comite Marchio; moxque adiunxit se Castillonius cum mille & octingentis; aliáque duo millia quæ ex variis Franciæ oppidis confluxerant. Vasta membrorum moles, cui nihil præter vnam mentem defuit, per quam ageretur. Etenim Casimirus receperat se ducturum exercitum, & nobilitate atque peritia par erat muneri; acceperátque in itineris sumptus quadraginta nummorum millia, sed iam gloriæ plenus vt nummis parceret, legatum sibi substituerat Fabianum Donauium Prutenum nobilem, fortem equidem & aliquot facinoribus clarum, sed minori, vel experientiâ, vel splendore natalium, quàm postularet in capita tam diuersa vsurpata auctoritas. Sanè Bullonio regimen Nauarrus detulerat; quia tamen iunior pro munere erat, primum agmen ducebat; potestatem reliquam concedebat Donauio. Nec modò Ducem tam immensum corpus desiderabat, sed membra ipsa distrahebantur in partes, imò morbum & venenum admiserant. Quippe Ducum æqualitas æmulationem ac discordiam serebat; regebátque Donauium quidam Hugueria à Condæo missus ad Casimirum, vir perfidiosus, qui mercede à Lotharingo conductus, suorum aperiret consilia, & plerumque in peius verteret. Sic instructæ per Vogelum montem in Lotharingiam penetrant copiæ. Et imparatus ad repellendum erat Guisius, si militem numerasset; nam vix duodecim hominum millia habebat sub signis; quamquam Dux Lotharingiæ accederet, ab Artesia copias Parmensis mitteret; suosque amicos ipse Guisius priuato sumptu arcesseret. Sub Augusti finem peruadit in Lotharingiam hostis, &

Donauu. *La Huguerie.*

capta

capta vrbe Sarpruchio, de expeditione deliberat. Peruicit Hugueriæ dolosum consilium, vt omissa Lotharingia penetrarent ad Franciam, atque omni ope se adiungere Nauarro contenderent; qui belli totius scopus, atque vnicus finis videbatur. Sic prædantes agros, ac diripientes, nam vrbes præsidia tutabantur, lento itinere ad Campaniam tendunt. Sed Guisium pugnæ impatientia cruciabat, ferebatque ægerrimè sub aspectum suum impune fœdari agros, & pagos incendi: quocircà colligit copias, quarum ipse primum agmen duceret, aciem Lotharingiæ ipse Dux, seque ad hostem admouet propiùs. Ingens erat dimicandi cupiditas, nec occasio inuestiganti deesse poterat, quæ statim oblata ad Sancti Vincentij pagum, capienti propè exitio fuit. Transgressus pontem, quo fluuius Colonus iungitur, cum Castrio & Bassompetra, speculabatur quid hostis intenderet; cùm aduertit multos hostium equites traiecto fluuio, quem minimè vadosum arbitrabatur, accurrere, vt receptum intercluderent; quamobrem pontem remensus celeriter, & ex proximo colle hostem explorans, trecentos equites & sclopetarios centum irruentibus obiicit; ij pellunt hostem, móxque pelluntur, accedentibus hostium turmis, & magno in periculo versantur; cùm Guisius eos ad receptum reuocat; quem ipse cum equitibus centum instruens feliciter, ægrè saluus euadit; rursum in Heluetios incidens, nec sine ingenti discrimine, ad Lotharingum euadens. Vastatis agris, contendente Hugueria, placuit ad Ligerim pergere; séque in Bassiniacum immittunt copiæ, medio Septembri, sed cæcorum instar, quos duces destituunt, inuoluentes vestigia labyrintheis erroribus atque ambagibus, progressi parum viæ, multum laboris, atque ærumnarum. Nam postquam

HENRICVS III.

Sarpruch.

Le Colon.

Bassigny.

HENRICVS III. quam Marchius Castillonium recepit, qui ex Occitania mille quingentos pedites, & trecentos equites in Lotharingiam duxerat, & ipse viæ laboribus immaturo fato ereptus est; totus exercitus ad Sequanæ fontem promotus, eoque amne traiecto, & Icaunâ postmodum, cum ad Ligerim accederet, aduenit ab Nauarro Monglasius, fertque mandata vt extemplo amnem transmitterent, vado Neuuiaco, quod erat proximum, nullius adhuc defensum copiis. Eratque consilium tam facile, quàm conducibile; nam totos quinque dies ripa amnis vacua fuit & expedita; ac prætergressis patebat ager fertilis, ingens commeatus, & rerum omnium ampla commoditas. At Ducum discordia & Hugueriæ insana arrogantia nullum locum permittebant prudentiæ. Præterea Rex plurimos ex tribunis Germanis & Heluetiis centurionibus conciliabat pecunia, ferebâtque dissensionem in Ducibus; omnia exercitui detraxerat commoda, agrorum facta solitudine, vt nihil pabuli, nihil annonæ quod raperetur, occurreret, furnos & molendina euerterat, sutores, cerdones, fabros ferrarios, carrucarios, artificésque eiusmodi, quorum opera exercitui necessaria est, in vrbes compulerat; vt Germanis præter pura clementa, commeatus nullus, commodúmve suppeteret. Tum ipse Rex ad oppositam Ligeris ripam cum exercitu spectabatur, quem conflabant octo equitum millia, Francorum peditum decem, octo Heluetiorum; erántque in castris Mompenserius, Niuernensis, Epernonius, Aumontius, & Rhetius Marescalli; Guichanus summus tormentorum præfectus, Oliuerius Cancellarius, Villaregius, & Proceres magno numero; ipso Rege ad instaurandam priorem gloriam, sub tentoriis pernoctante. Sic Germani abstracti à Ligeri, statuunt

De Nuny.

De la Guiche

tuunt retrocedere, atque in Belsiam tendere, opulenta & vbere regione subleuaturi penuriam. Nec aliud dignum memoria contigit, præter nocturnam dimicationem in Vimorio ad Montargirium pago; quâ experrecti somno Germani, se strenuos testati milites, Francos repulerunt; æquâ propemodùm clade; nisi quod Germani impedimentis spoliati, tria vexilla primæ dignitatis rapta retulerunt. Erátque tantæ molis, tantæque machinæ ea inutilitas, cùm victoriæ nuntium, auribus inexpectatum insonuit.

HENRICVS III.

Vimory.

In Pictonibus plura oppida Nauarrus ceperat; móxque eorum aliquot Ioyeusa receperat; duasque Nauarri legiones in pago cui nomen Motta Sancti Herasij interceptas internecione deleuerat; ac denuò reductis copiis in aulam regrediens, noua clade à Nauarro affectus, turmas aliquot equitum in Turonibus profligante, æqua lance aleam Martis gloriamque librauerat, cùm in ipsa aula nouo dolore affligitur. Siquidem ipsius frater Henricus Comes Bouchagius, Catharina coniuge, quæ soror Epernonij erat nuper elata, piissima fœmina, atque vt creditur nimia vitæ austeritate emortua, eiuratis aulæ atque ipsius vitæ illecebris, in Capucinorum cœnobium, imò saccum, nam is pro veste est, omnium summo stupore, se induit; támque constantem se in proposito gessit, vt nec Regis inuisentis blanditiis, nec fratris vehementi dehortatione, precibus lacrymísve, nec affiniũ complorationibus, nec ipsius voluptatis reuocantis illecebris, demoueri potuerit à sanctissimo vitæ instituto; siue dolore ob immaturum coniugis fatum, siue exemplo tam austeræ pietatis. Nec Ioyeusæ fletus visus erat sub larua; nam arctissimè fratrem diligebat, dixitque deinceps sæpe ex animo, nihil vitam suam morari amplius,

XI. *Cotracensis victoria.* *Motte Sainct Herais*

Du Bouchage.

Bouchagius Capucinus.

ac

HENRICVS III. ac post tantum dolorem, se nullo gaudio affici, aut dolore posse. Accesserat æmuli Epernonij noua felicitas, cui vxor data est Margarita Fuxia Candala, ex nobilissima Fuxiorum illa familia, quæ tot affinis Principibus, & ipsa digna Principe, riualem gratia, honore, gloria, atque pecunia cumulabat: quem dolorem geminum vt aliquo solatio subleuaret, non ignarus Epernonium iam primas partes in animo Regis obtinere, instauratas nouo milite copias reducebat in Pictones, deliberato in omnem euentum prælio; quo si victus occumberet, nihil gratiam Principis moraretur; si vinceret, quod certum ratúmque sibi persuaserat, & in apicem gratiæ reuerteretur, & Guisij laudem facinore tāto extingueret. Nauarrus per eius absentiam Suessionensem Condæi fratrem conciliauerat, ac spe facta ducendæ Catharinæ, quæ ipsi Nauarro soror vnica erat, in suas partes perduxerat; Contyo altero fratre adiuncturo se Germanis, vbi ad Ligerim peruenissent. Venerátque Monsoræum ad eum amnem Nauarrus, præstolaturus Germanorum aduentum; cùm iis cessantibus, & imminente Ioyeusâ, retrò in Pictones, atque in ipsam Aquitaniam tendit. Regredienti oblata est occasio pugnæ imò necessitas, quæ dimicanti victoriam peperit. Contendebat Duranium amnem adipisci, & eunti duo fluuij obiiciebantur, in quibus transmittendis momentum celeritatis & salutis erat. Primus Druna vado ad Cutracum traiicitur; alter Insula qui à Petrocoriis defluens, excepto post Cutracum Drunâ, duodecimo milliari ad Liburnum oppidum in Duranium influit. Est autem Cutracum pagus cum castello in Aquitania, in finibus Petrocoriorum & Santonum, famam assecutus celebritate pugnæ quam scribo. Matignonius peritissimus Dux, explorato Nauarri

De Foix Candale.

Drongne l'Isle.

Coutras,

Nauarri itinere, victoriam indubitatam præsumpserat; atque à Rege iussus opitulari Ioyeusæ, copiis atque consilio, ad eum scripserat affuturum se Liburni cum milite, Octobris die vigesima secunda, ipse interim Cutracum primus occuparet; fore necessariò vt Nauarrus in insulæ transitu profligaretur. Et prudentissimè veteranus Imperator censuerat; nisi Ioyeusæ temeritas, & inconsulta cupiditas gloriæ, sana consilia disturbasset. Attamen properauit Drunam occupare, venítque Lauerdinus ad vadum amnis cum centum viginti Equitibus, totidemque Sclopetariis, sed haud multò post, Trimollius cum ducentis Equitibus aduolat, pellítque Lauerdinum, ratum vniuersas Nauarri copias esse in proximo; sic ad Ioyeusam regressus, ad Rupem Chalasiā reducit exercitum; mox Nauarrus horâ noctis secundâ vadum transit, & Cutraco excipitur, castello exclusus: quanquam vltra amnem tres legiones substiterant, cum equitatus parte & tormentis. Nocte in vtrisque castris habita deliberatio. Atque in Catholicis nullo repugnante statutum est prælium, cunctis confidentiæ Ducis palpantibus, & ipso tam victoriæ certo, vt iam de captiuorum bonis, ac personis disponeret; adeò Matignonium opperiendum haud censebat, qui victoriæ non tam adiutor foret quàm particeps, laudémque egregiam auctoritate sua decerperet. In Nauarri castris, meritò dubitatum quid expediret consilij. Tandem pugna militaribus animis placuit; quam adduceret necessitas: Nam siue expectarent, siue Insulam amnem traiicerent, siue regrederentur in Pictones, impendebat clades vndecũque; vel copiis in transitu amnis diuidendis, vel post Matignonium adiunctum, ob inæqualitatem opprimendis. Igitur pugnâ constitutâ vtrinque; primus Ioyeusa nocte con-

HENRICVS III.

Roche-Chalais.

HENRICVS III.

cubia equitatum mittit vt Drunam traiiceret; qui in Trimollium incurrens, cursum ſtitit, & velitari dimicatione exorta, fecit Nauarro ſpatium excipiendi tormenta, cæteráſque copias, quas omnes in patenti campo diſpoſuit. Non eſt initus earum numerus; ordo ſic deſcribitur. In quatuor agmina, diuiſus eſt equitatus, in duas acies peditatus; primum agmen agebat Sueſſionenſis, proximum ipſe Rex Nauarræ, tertium Condæus, quartum Turenius; ad agminum latera collocati erant Sclopetariorum manipuli; peditatus ad dextram & læuam Tribunorum ductu porrigebatur: leuiorem equitatum Trimollius & Viuanſius eorum tribunus in agminum frontem peruexerāt; duo erant duntaxat tormenta, quæ peritè locata ab Galerando præfecto, multum incommodum hoſti intulerunt. Ioyeuſa exercitum, quem ex decem bellatorum millibus conflatum ſcribit Dauila, ita compoſuerat, vt peditatus in duas acies diſtributus pugnaret poſt equitem; partitus ipſum equitem in tria agmina; primum ducente Lauerdino caſtrorum præfecto, alterum Montignio, tertium Ioyeusâ ipſo; lucentibus in prima ordinis ſerie Proceribus & primæ notæ Nobilibus. Et quidem turmæ Catholicæ ornamentorum luxu & pompâ, iucundiſſimo ſpectaculo erant; refulgebant holoſericæ chlamydes ſegmētis aureis circumtextæ, inauratæ galeæ vibrante ſolis luce coruſcabant; criſtæ verſicolores inumbrabant fulgorem aëris; relucebant in armis faſciæ phrygionum operâ laboratæ, & intextæ Amorum inanium votis ſpoliíſve; pictæ ad ornatum anceæ; aurei enſium capuli; ipſi equi ad pompam auro & ſerico phalerati. Contra Hugonotti ferro horrebant, & rubiginoſo; attrita arma vſu aſſiduo; nihil ad pompam quod cupiditatem hoſtibus faceret;

Viuās. *Montigny.*

ret; paucos plumatilis conus attollebat; decolores fasciæ ac direptæ; vt eum cultum Martis germanum diceres, voluptatis alterum & Amoris; iamque ab ipso armorum spectaculo, præiudicares cuius victoria foret. Attamen Nauarrus spectari voluit, & plumatile fertum speciosi candoris galeæ annexuit, vt haberent hostes, quem peterent, & sui, quem sequerentur: maxime sub ipsum conflictum, cùm aliquot lancearij, vti ipsum ab hoste tegerent, primam frontem pugnæ occuparent; iussit eos ad latus facessere; quæso, inquit, abscedite, obumbratis me, at spectari volo.

HENRICVS III.

XII. *Pugnæ series.*

Post dispositas copias, die Octobris vigesimo, signo pugnæ edito, exploduntur tormenta; statímque Lauerdinus aduertens magnam suorum ab hostilibus globis stragem edi, inuectus in Trimollium, pugnam inceptat feliciter, ipsum equo deiicit, Viuansium graui plagâ sauciat, totúmque agmen fundit ac pellit. Montinius pariter in Turenium actus, haud absimili impetu deturbat equo ipsum Turenium, agmen eius quasi cuneo fissum aperit, atque abrumpit; ac Turenius in tumultu cùm nequiret in equum reponi, ad peditatum se contulit, pedesque egregiè conflixit: quamquam alij scribant à Souuræo & Bellegardo pulsum Turenium. Ioyeusa tam faustis auspiciis spem conceptam alens, cum spisso agmine in pugnam vehitur; mille Ducenti Lancearij in agmine erant, quos magnâ confidentiâ in Principes agit. At ipsi primùm iubent Sclopetarios in proximum hostem pilas effundere; tum maximâ celeritate, in ipsum inuecti, lancearum impetum opprimunt, intercepto spatio, ne dimitterentur; ac conflictu acto ad gladios, intra quadrantis spatium, Ioyeusa vincitur, eius agmen funditur & proculcatur, pompáque illa ludicra, cædc

HENRICVS III. & sanguine fœdatur illicò atque diripitur. Peditatus haud multò pòst, pari sorte ab Nauarri pedite disiicitur atque diffunditur, & in ipso æstu victoriæ, quibusdam victoribus Mottam Sancti Herasij appellantibus, cæteri memores, qua immanitate Ioyeusa socias legiones eo loco instar pecudum mactasset; libidine vltionis rapti, ferro in victos grassantur, obuiósque passim contrucidant. Ioyeusa tam inexpectatâ calamitate haudquaquam abiectus, mori statuit; ac se, pugnaturus, ad tormenta confert; móxque captus à duobus Centurionibus, ab iisdem, centum nummorum millia in redemptionem pollicitus, contra ius belli necatur, tribus sclopetorum minorum ictibus: quem videatur sustulisse fortuna indulgens, & peperisse calamitati, quam parabat victo & de-

Sainct Luc. turbando gratiâ Principis. Sanlucius feliciori sorte lacessiuerat mortem; etenim fugere haudquaquam sustinens, gnarúsque quanto odio ipse Condæo foret, quámque insignis Principis generositas, cùm inter duodecim equites aduolantem cerneret; demissa lanceâ in eum proruit, impetítque tam fortiter, vt in cursu ambo equi deiecti sint; tum is celeriter erectus, dextram Prin-

Le gä telet. cipi exurgenti præbet, simúlque cæstum ferreum, in signum deditionis, rogans vt San-

Ann. 1587 lucium captiuum admitteret. Ad quam vocem Princeps, quamquam ex casu grauiter saucius, dedentem se, amplexus humaniter, odium vetus in beneuolentiam vertit, æquâ propemodum gloriâ capientis & capti. Nauarrus pugnans in primo ordine, sibi obiectos strauerat, captísque ignouerat, luctatus etiam cum Sansaci vexillifero, ne qua laus

Sainct Sauueur. De la Suze. fortitudinis deforet. Vnâ dumtaxat horâ pugnatum est, ceciderúntque è victis ad quinque millia, in quibus illustres præter Ioyeusam, Sansaluator frater, Susanus, Mallius,

lius, Brezæus, Aubijæus; alij vel nobiles vel ductores ordinum ad quadringentos. Quingenti numerati in captis, quorum nobilissimi Bellegardus, Marescalli filius, qui mox vulneribus obiit, Halluinus Pienna, Sanlucius, Castrouetus, Montignius, Monsoræus, Cipetra, & Lansacus; Lauerdinus, & Souræus fuga seruati sunt. Signa omnia, tormenta, & impedimenta rapuerunt victores; tam felici exitu, vt eorum desiderati sint duo tantùm Nobiles, ac gregarij milites triginta circiter. Nauarri modestia, & humanitas illuxit maximè in ipso sensu victoriæ: diuerterat ad Mornæi hospitium, vt cœnam sumeret, cúmque Ioyeusæ cadauer in conclaui inferiori iaceret, in superius scandit; mox cœnanti adducti in conspectum è captiuis clarissimi, & explicata sub oculos vexilla; sed is tam superbâ trophæi specie nusquam intumescens, & iniuriarum prorsus immemor, eos excepit perhumaniter, multis libertatem, spem aliis, & sarcinas suas impertitus, curâ sauciorum diligenti susceptâ; vt victo & solanti socios propior videretur, quàm victor: Ioyeusa & frater Turenio affini permissi sunt: ac Turones in sarcophagis plumbeis deportati; fecítque pro more sumptuosissimum Rex Ioyeusæ funus, consepultam gratiam extremo officio prosequutus. Matignonius ad nuntium cladis, re nulla tentata recedit Burdegalam; ac instanti Senatui vt quidpiam aggrederetur; sapienter respondit; illum præstare omnia, qui se Regis ad arbitrium flecteret, & accommodaret: Nam Regi tam expediebat, spem fœderatorum Burdegalæ premere, quàm prohibere Nauarrum victorem. Et ille vltrò laureæ fructu abstinuit. Censebant omnes, festinandum ad Germanorum exercitum, & Condæus id vrgebat vehementiùs, pollicitus se

HENRICVS III.

Brezé
Aubijoux.
Chasteauvieux.

HENRICVS III.

cum selectis copiis occupaturum Salmurium ad transitum amnis: Attamen Nauarræ Rex excusans militem destitutum rebus ad tam arduum iter necessariis, cùm è Pictonibus atque Santonibus, nullâ re instructi milites profecti essent spe reditus; Aquitani regressum in lares poscerent; multi saucij essent; equi cæsi plurimi, exercitum soluit; recepto ab omnibus iureiurando, vt intra mensem proximum in Santonum finibus conuenirent, ad socialem exercitum requirendum. Dein ipse cum Suessionensi in Benearniâ aduolat: Condæus Rupellam regreditur. Turenius in Petrocorios tendit; inani fructu tantæ victoriæ, quæ ab memoria hominum celeberrima atque clarissima, patrata est duntaxat vt vinceret, sibíque ipsa finis & primordium, cunæ & tumulus fuit: obsedit quidem Sarlatium in Petrocoriis Turenius, sed Nouembri medio reuocatus à Condæo, qui cupiebat ardentiùs se Germanis coniungere, Sarlatium omittit, móxque simul recessit in Pictones, auditâ Germanorum vel clade vel pace. Hæsit interim Nauarrus in Benearnia; ambigentibus qui in consilia Principum penetrant; an amore Guichiæ inescatus, & irretitus subsisteret; an, quod credidit Ministrorum gens suspiciosa, regni spe allectus, iam inciperet vtrique factioni esse infensior, & qui perditos fœderatos cuperet, vellet Hugonottos fouere dumtaxat, dum in solium scanderet, abiiciendos postmodùm & deprimendos.

XIII. *Exercitus Germanorum soluitur.*

Agebat in Belsia Germanorum exercitus, cùm Nauarri victoria, famâ nuntiisque percrebuit; sed illicò primi gaudij sensus euanuit, vbi additum est, solutis victricibus copiis Nauarrum in Benearniam abditum abscessisse procul à Ligeri. Id nuntium inter viarum ærumnas atque incommoda deprehensos

hensos Germanos penè ad seditionem agebat, nisi qui Franci militabant pecuniam ab inopia sua exegissent, ad impedimenta tumultuantibus sufficienda; nam de horum iactura grauissimè querebantur. Nec iam in Heluetiis maior securitas. Eorum metatores Epernonius ceperat, Réxque verbis amaris increpuerat, expostulans, quòd contra rationem fœderis publici arma ferrent, in hostium castris; móxque Niuernensis eos aggressus, magnâ dexteritate ingenij, promissis comminationes interferens, & difficultatibus quas tolerabant ab fame, morte & frigore, spem mercedis amplæ; dimisit persuasos regressum in patriam. Idem cùm popularibus suis suaderent, & Niuernensi solertissimo viro gens simplex fidem non haberet; Legatos clàm ad Regem mittunt, agúntque cum Epernonio, (nam ipsi rei gestæ laudem attributam Rex voluit) vt quadringentis aureorum millibus acceptis, ab exercitu deficerent; séque in lares suos reciperent. Attamen Bullonius Ducésque cæteri tantopere contenderunt, vt octidui moram exorauerint, dum res tota ad Nauarrum defertur. Eo spatio Contyus ad exercitum venit exiguo comitatu, ac tametsi magnâ pompâ armorum exceptus, tamen nec metum compescuit, nec tumultum; duriore auditu & leuiore auctoritate, quàm vt componeret commotos animos. Nihilominus consulto periculo, statuunt aduerso Ligeri ad fontem incedere, eóque transito per Occitanos ad Nauarrum euadere: id propositum saluberrimum erat, si accessisset ad exequendum celeritas; sed tam dissonum corpus tam citò in vnius consilij modum compingi non poterat, & Raitri ad captanda hospitiorum commoda tardius mouebantur. Ea mora Guisio spem laudis consequendæ fecit. Nouerat iam Heluetios conuenisse

HENRICVS III. cum Rege, agi cum Germanis Epernonij opera, & molem illam immensam effluxuram penitus suâ nullâ gloriâ, quódque molestius, magnâ æmuli laude. Iam Magnium in Burgundiam miserat, Aumalium in Picardiam, nequid Rex in fœderatas vrbes aggrederetur, & retentis tribus peditum millibus, & mille equitibus, circumcursabat hostem, iam securum & infirmas copias despicantem. Agebant Raitri Alnæi, quod est *Auneau.* permodicum ad Carnutum oppidum, clausum muro debili, nullâ fossa, aut sublicio ponte; imminebat oppido castrum, & tenebatur à Cholario præfecto; atque eum inter *Fuga ad Alnam.* & Donauium Raitrorum ducem conuenerat, vt nihil hostiliter facerent; Donauius tamen inter arcem & oppidum munitionem locauerat. Eam occasionem arripit Guisius, ac per Chatrium conciliato Cholario impetrat, vt per castrum in oppidum armati inuadant Nocte assignatâ cum copiis accedit Guisius, atque opportunè ipso die abscedebant Heluetij, ac Raitri ingressuri viam similiter, impedimentis onerauerant currus, passímque per vicos occurrebant plaustra & sarcinæ. Sub ortum lucis immissus à Guisio pedes, per castrum in munimentum inuadit; dum ipse Guisius cum equitatu campum proximum obtinet, prohibiturus *Saint Paul.* ne pulsus hostis turmas reponeret. Sanpaulus ortus humili stirpe, sed animi fortitudine in paucis illustris peditem ducebat, ille in munimentum obiectum in area impetum facit; sed repellitur à Germanis sclopetariis; Raitris magno numero procurrentibus. Tum constitit quod in duce momentum sit, quantúmque res bellicas vnum caput promoueat; Sanpaulus postquam frustra militem ad instaurandam pugnam adhortatur, iubet castri fores occludi, & relictum in eo militem eiaculari pilas in recedentes.

Enim

Enimuerò mortis facies quoquouersum præsens & desperatio cùm animos suscitassent; magno impetu miles in munimentum conuertitur, in aduersos perrumpit, munimentum expugnat, Raitros cædit, & in vrbem infunditur. Sanpaulus continuò in amplissimum vicum peruadens, Ioanni centurioni imperat, vt portas occupet, vetátque sollicite ne miles in prædam abripiatur. Et verò intenditur dimicatio, Raitri velut indagine & cauea clausi feroces, capessituri pugnam arma corripiunt. Sed in magno animo arma impària erant, & iniquus locus. Francis tela oblonga procul ferientia, sclopi maiores, sarissæ & sparsæ per vicos sarcinæ; singula pediti accommodata; Raitris aduersa omnia, sclopeta breuiora, gladij; equus in impeditis vicis inutilis; quamobrem ij sternuntur ac magna strage profligantur. Donauius viâ ferro patefactâ per portam erupit, nondum occlusam; â Francis exceptus; nec recedentes Heluetios exorare potuit, vti in victores, dum in prædam effusi sunt, conuerterent vires. Cæsi ea strage Raitri quà heri, quà famuli ad tria millia; capta septem equitum vexilla, tria equorum millia, plaustra octingenta; & præda quadringentis nummorum millibus æstimata. Sic imminuti Germani, haud victi sunt; nam adhuc sub signis incedebant bellatorum duodecim millia, qui de damno consequuti prudentiam, cautiores & diligentiores inibant viam ad Ligerim. Eos Epernonius cum Lancearijs octingentis & totidem equitibus Sclopetariis, vnâ propriùs leucâ sequebatur, interuallo maiori Guisius; mandauerátque Rex Epernonio, vt pace potiùs quàm armis procellam illam excuteret. Attamen ille ad Giani pontem perturbatos mille & ducentos pedites armis exuerat, leuiora tormenta sexdecim eripuerat (nam grauiora humo

HENRICVS III.

Gien.

HENRICVS III.

infoderant) & ingentem prædam collegerat: festinantes præterea maiora in dies vrgebant incommoda; vt plerumque via aberrantibus siluæ & rupes pro hospitio essent; nulla annona militi; nullum pabulum equo, desertiones creberrimæ, & post Ligerim transitum immensum adhuc per hosticum iter: Eamobrem, oblatæ ab Epernonio conditiones tandem admissæ sunt; vt Raitris ad regressum securitas esset; vexilla in arculis complicata ferrent; Francis impunitas foret. Duces copiarum Marsiniaci opulento conuiuio excipit Epernonius; móxque diuisi in duo agmina, vno per Foresios atque Allobroges, altero per Burgundos, & Sequanos, magna celeritate regressi sunt in Alsatiam; tantæ spei & expeditionis adeò formidandæ vnâ pòst comite ignominiâ, per obita pericula, exhaustas ærumnas, sociorum strages eam vnam reportantes in patriam; qui discordiæ fructus & multiplicium gentium opus; raro diuersis membris in vnam mentem coalescentibus. Pauci ex Francis iis pactis steterunt. Contyus per Castella Nobilium propemodùm ignotus ad Cœnomanos recessit; Cleruantius cum Heluetiis, Dux Bullonius Geneuam; & vterque paulò pòst morbo interiit. Castillonius omnium fortissimus, quando Germanos à pactis demouere non potuit, cum centum & viginti cataphractis, & sclopetariis equitibus centum quinquaginta, per Foresios & Lugdunenses penetrauit ad Heluios, appetitus vndique pagorum atque vrbium armis; maximè ad Reuirium, in ægro Lugdunensi pagum, Mandelotio qui duobus hominum milibus iter occluserat pulso & eluso; porro appendix infelicis expeditionis Heluetij in Delphinatibus cæsi. In iis Lediguerius & in Phocensium finibus oppidula plura expugnauerat, & operiebatur quatuor millia Helue

Marsigny (margin)

Reuirieu. *Helue ... cæsi* (margin)

Heluetiorum, quæ ex primo illo Germanici exercitus delectu, designata erant suis successibus promouendis. Castillonius dum in Lotharingiam tendit accesserat Lediguerio, simúlque vltrà Isaram rapidum & torrentem amnem, ad excipienda subsidia confidebant. At in ripa amnis oppositâ Valeta & Alphonsus Ornanus præsto erant cum copiis ab amne prohibituri tum Heluetios, tum Lediguerium. Eos iam Mesplesius Legionis tribunus velitationibus multis vexauerat, atque Isaram tandem prætergressos Ornanus statim assequitur, & ignorante Lediguerio vbinam gentium agerent, cum Valeta aggreditur. Ferox primò prælium, mox fuga & strages; cæduntur Heluetij, quanquam strenuè pugnarent, & statione deiecti internecione delentur; tum eo loco octingenti, tum denuò mille; capiuntur signa, & ex tanto numero centum dumtaxat superstites transeunt in vincentium castra. Lediguerius & Castillonius tertio milliari à pugnantibus aberant; prælij prorsus ignari, de Heluetiis quærendis solliciti, fugeratque perspicacissimos Duces occasio proxima, quam procul positam arbitrabantur. Dum Catholici discerpunt Heluetios, inexpectata clade in Adhemari monte obruuntur. Poëtus vrbis præfectus cum Lediguerio de seruandis Heluetis satagebat, cum Catholici magno numero in vrbem inuadunt, portam fabro ferrario clam aperiente, & militem in arcem compellunt. Plurimi ex Nobilibus Catholicis ad vrbem aduolant, quorum princeps Comes Susius, atque arci inclusos arctius stringunt. Illico Lediguerius iubet Poëtum cum quadringentis sclopetariis reuolare in arcem, simul ex Viuaresiis septingentos mittit Chambaudius; sic vtrinque copiæ adaugentur. At cùm inter Catholicorum Duces parùm conueniret ob consortium

HENRICVS III.

Mesplesius.

De Susio.

HENRICVS III.

tium poteſtatis,& æmulationem imperandi; Poëtus ex arce violenter erumpit, ac munimenta oppoſita cum non perrumperet,adiectas circum ædes perfodit,& propugnatores à tergo aggreſſus, pellit; mox ad alterum munimentum euadit.Suſius ad primam eruptionem cùm ruentium temeritatem contemneret, tandem equo inſcenſo, dum incendit pugnam, perimitur;móxque cæteros metu percellente,Catholicorum editur ſtrages:eorum cæſa duo millia, capti multi Nobiles;íſque ſucceſſus Heluetiorum ſtragi repenſus eſt; dedítque Lediguerio animum ad conſilia noua, quæ dux vigilantiſſimus intermiſſione nulla ſuſcipiebat; arce & iugo Vapingo vrbi impoſitis, quinto ac decimo die poſtquam inceperat, perfectis inter hoſtium arma munimentis.

XIV. *Fadus incaleſcit, v. caro Guiſio*

Poſt diſſolutum Germanorum exercitum, furor fœderis adeò non quieuit, vt maiora inde incrementa acceperit; Lutetiæ præſertim, quæ vrbs quam conceperat primo inſaniam, alebat ſtudioſe atque promouebat. Et appoſitè ad mentium cæcitatem, naſcente anno,offuſa eſt ciuitas caliginoſâ nebulâ, adeò ſpiſsâ vt die medio ſe inuicem homines non contuerentur; aues volando in caminos impactæ in ſubiecta impluuia prolaberentur attonitæ; atque ædium tenebræ facum lumine diſpellerentur; mox in mentes ab oculis peruadente caligine. Etenim Pariſienſes religionis zelo afflati, deprædicare Alnæi lauream, efferre Guiſium immenſis laudibus. Eum cum Dauide contendere, qui Goliatum impuræ hæreſis proſtrauiſſet, ſeruatorem Catholicæ fidei nuncupare; contrà Regem deprimere; contumelioſis verbis laceſſere, ac palàm in eius perniciem inire conſilia. Guiſius poſtquam reduces Germanos armis conſequutus, currẽtibus admouiſſet calcaria, ſeceſſerat Nunceium,

Ann. 1588

ceium,

ceium, cum Lotharingo de summa rei deliberaturus; cùm semel atque iterum offensione noua percellitur. Aspirauerat in Ioyeusæ mortui spolia, quorum partem vti decerperet; omissa Normanniæ prætura, dignitatem Admiralij, non sibi, sed Brissaco addictissimo partibus ambiebat; cùm repente vtraque dignitas in Epernonium confertur, æmulum & capitalem præ cæteris inimicum. Altera offensio ex Condæi morte accessit; qui Martio mense, magnis dolorum cruciatibus, intra triduum raptus, Picardiæ præturam relinquebat Aumalio. Etenim cùm eam Princeps titulo & nomine tenus tenuisset, Aumalius ope fœderatorum, oppidorum & Prouinciæ regimen multo ante inuaserat, ac quodam Regis fretus diplomate; id ratum haberi modo postulabat; porrò Rex Niuernensem præturâ donauerat, ipsum vt à fœdere totum abstraheret, detraherétque Guisiis tanti momenti Prouinciam. At verò Condæus in Fano Ioannis animam egerat; inspectis post mortem visceribus, existimatus epoto toxico periisse; vir humanitate, generositate, & magnitudine summus; quas eximias dotes, calamitate temporum raptus, ad hæresis propagationem & ciuilis belli furorem impendit; miserrimâ boni opulentiâ, quam corrumpit vsus in malum versus. Habitæ de veneno præbito quæstiones, & Ioannes Brillandus, domesticus Principis, morte damnatus, à diuersis equis laceratus est; imo Carola Trimollia vxor, postquam peperit filium sexto mense à mariti obitu (qui postea Henricus Condæus) similiter in quæstionem vocata, diu habita est in custodia, donec Parisiensis Senatus decreto, innoxia & immunis dicta est. Interim Aumalius spreto Regis mandato, Picardiam occupabat, prouinciæ regimen vel inuito Rege obtenturus.

HENRICVS III.

Cōdæi mors.

Et

HENRICVS III. Et antea Guisius Nanceij cum suæ stirpis Principibus & ducibus fœderatorum, de communi re egerat; & postulata ad Regem miserat, vt Rex se arctius applicaret ad fœdus; à se & præfecturis eos amoueret, qui designarentur; Concilium Tridentinum admitteret; quasdam vrbes designandas in securitatem committeret, Inquisitionis tribunal induceret; alerétque exercitum in Lotharingiæ finibus. Ac de iis dum Rex deliberando cunctatur; ipse Guisius, cum Lotharingiæ Duce bellum inferebat Sedanio. Etenim Duce Bullonio sine liberis mortuo, Carola soror dicta heres, vti opulentissimâ dote procos incitabat, sic infirmitate sexus & tutorum penuria, cupiditatem Principum & vindictam hostium inflammabat. In iis Lotharingus ratus opportunum inuadendi momentum, cùm Virginem, vnus Noüa dictus à Bullonio tutor, defenderet, arma iuuante Guisio inferebat, oppugnabítque Iametium; cùm Parisiis fœtus tam diu pressus rumpit vterum matris. Sexdecim illi, quos dixi in totidem regiones vrbis distributos; nouas in dies conspirationes coquebant; quas cùm ille Poulanius deferret, bile incensa Rex statuit furiosis illis capitibus iustissimas pœnas irrogare. Atque vt plebem, si fortè tumultuaretur, tum vi, tum fame compesceret, tria Heluetiorum millia Bironis ductu Latiniacum arcessiuerat; Epernonius profectus in Normanniam, vt regimen auspicaretur, ibidem conscripturus militem, alimenta vrbi detrahebat; sic nullo vetante maiestas Regia reorum supplicio sanciretur. Verùm ipsi sexdecim, quà conscientiâ scelerum, quà viciniâ militum, in terrorem acti, Guisio instant, vt Parisios veniat, & laborantium partium curam, ac tutelam omnino suscipiat. Hic factâ spe aduentus proximi, in vrbem submiserat, tum illustres viros

La Noüe. *Iamets*

Boisdel

Boisdelphinum, Maineuillam, Gomeronem & Richeburgum; tum centuriones fortissimos Sanpaulum, Vasquum & Forianum; morasque nectebat, perpenso consilij quod agitabat periculo. Tandem Suessionem Nanceio venit, non Parisios statim petiturus, sed Picardiam asserturus Aumalio. At eius vicinia tum sexdecim viris confirmat audaciam, tum Regi nouum incutit metum; itaque ad eũ legat Bellieurium, qui significet, Regi rem facturum gratissimam, si tot inter turbas abstineat Parisiis. Guisius se nunquam profecturum affirmat, id si Rex vetat; cæterùm querelas grauissimas profert; se ac familiam suam despicatui haberi, religionem Catholicam premi, suis inimicis impertiri omnia ac permitti, nec se quieturum donec securitati suæ consulatur. Bellieurius vt dolorem leniat, factâ spe securitatis, repetit Parisios, & impetratis pluribus quàm Guisius postularet, dum profecturus Suessionem se comparat, ad deliberandum ob litteras ab Heluetiis acceptas à Rege retinetur, iussus ad Guisium perscribere, & moram excusare, factâ spe post tertium diem profectionis. Epistola cursori data, quam statim deferret; verùm is cùm ab ærario regio viginti quinque aureos in viæ sumptus obtinere non posset, epistolam Bellieurij veredario cursori committit. Tertio pòst die noua similiter scripta epistola, cursori suo data, à quo similiter commeatus inopiâ, defertur ad cursorem publicum, & Guisio audendi factus est animus. Nam verisimiliter si speciatim litteras à Bellieurio accepisset, haud vsquam ausus foret prohibente Rege venire Parisios: sed amplissimarum rerum momenta ex leuissimis pendent, & libratam lancem quodvis permodicum in alterutram partem inclinat. Sanè mirari subit, paucissimos nummos defuisse ærario, vnde tot myriades

HENRICVS III.

Saint Pol, Vasquo, Forian

HENRICVS III. riades in gratioforum iuuenum opulentiam promptæ essent; adeò parsimonia vectigal est maximum, cuius defectu cætera pereant. Etenim cū sexdecim viri per fortunas suas, spes conceptas, & præsentem metum pernecessariam opem implorarent; Guisius cum septem nobilibus, Parisios nono Maij venit, & per sancti Dionysij portam ingressus, ad Reginæ Catharinæ hospitium diuertit: nouas animorum turbas commoturus; cùm per alteram portam Guichanus summus tormentorum præfectus ad eum Regis iussu contenderet.

XV. *Rex Parisiis pulsus.* Catharina ad aspectum viri, ingentem metum & terrorem præferens, quamuis arbitrarentur multi arcessitum ab ea, mittit ad Regem qui nuntiaret venisse, eum se adducturam ad Luparam, si Rex gratum haberet. Ad improuisum nuntium perculsus Henricus, postquam primos animi metus compescuit, adduci virum iubet, ac cogitationum æstu iactatus, raptante hinc odio, illinc metu, ad vtrum se conuertat, anceps animi ambigit. Antea deliberatum habebat, virum si Parisios veniret, tollere; nunc præsenti re deterretur, aliquot è quadraginta quinque Nobilibus consulit, impellitúrque ad mortem Guisij; mox iterum metu recurrente distrahit animum in diuersas partes; citato gressu inambulat, fenestras reserat occluditque, è porticu in conclaue regreditur; fœtúque gemino mens diuulsa, eruptura in proximum partum, corpus vexat. Villequerius & Bellieurius perspecto angore, tentant impetum premere; in cunctatione prudentiam laudant, subitis consiliis nihil periculosius, quæ pœnitudini amplum, emendationi nullum locum relinquerent. Ea inter Guisius veniebat Luparam; Regina sella gestabatur, ipse pedes nudo capite comitabatur, suauissimum Parisinis spectaculum.

Vniues

Vniuersus populus ex laribus atque officinis aduolauerat, acclamabatur frequentibus vocibus, viuat Guisius, columna Ecclesiæ, quidam humi prostrati, venerabantur vt cælitus missum; se saluos & incolumes prædicabant, quandò Guisius ipsorum curam susciperet. Ille dissimulatâ lætitiâ, modestus in speciem, consalutat obuios, linguâ, ore, oculis, ac totà vultus conformatione, proximis gratulans, remotisque. Eo habitu ad Regem perducitur, & percontanti à quo vocatus venisset, tanta verborum demissione respondet, vt Rex pacatior, eum sumpturus prandium in Catharinæ ædes dimiserit. At prandenti recrudescit odium ardórque vindictæ, decernítque extemplò rem exequi. Ergo post prandium, in Catharinæ hospitium tendit, hortúmque cum Bellieurio ingressus, in quo Regina & Guisius deambulabant; eos aggreditur, interrogans Bellieurium, num asseruisset Guisium non venturum Parisios? Cùm is sermo ad litteras à Bellieurio scriptas peruenisset, iurarétque Guisius sibi nullas redditas, incalescentibus animis, Catharina Regem primò abducit, dein Guisium semotis procul à colloquio arbitris. Interea Sanpaulus Guisio fidus, in hortum cum stipatoribus Regis peruaserat, & plurimi ex plebe circumstabant Reginæ ædes, nec pauci supra horti muros euaserant; quorum præsentiâ à consilio suo Rex dimouetur. Solutum hinc colloquium, timórque mutuus summopere auctus. Consequenti die turba Nobilium è Picardia & Lotharingia ad Guisium confluit; iámque ad eum quadringenti venerant, opem qui afferrent; Ciuitas affluebat militibus, & tumultus proximus adolescebat. Quem vt in cunis Rex opprimeret, decimâ mensis die iubet edicto aduenas omnes vrbe facessere, cúmque explorantibus Villequerio & Doo ciues

HENRICVS III.

D'O.

HENRICVS III. ciues repugnarent, proximum militem in vrbem euocat. Sub lucis ortum introducuntur sex hominum millia, ex legionibus prætorianis & aliis Francorum atque Heluetiorum; atque in variis regionibus vrbis collocantur. At sexdecim viri ad eam vim antè comparati, primùm in Vniuersitate, quæ vrbis regio est, ad arma conclamant, tum factiosis vicos occupantibus erigunt munimenta ex doliis, ac Crucæus ad Sanctum Seuerinum militem in specula locat, dum *Grillon.* Grillonus ex aduerso suum opponit, arcto admodum loci interuallo Ac quidem Grillono animus erat ciuem ioco pellere, & deturbare illicò munimenta, quod incalescente milite præstitisset, sed Regis iussu iterato sæpius vetitus, (quippe commouere camarinam illam Parisiensis populi verebatur) refrixit miles, ciuisque sua vice incaluit; catenis per vicorum capita inductis, saxis è pauimento detractis, & in ædes delatis. In eo tumultu vltro citróque commeabant viri à Guisio ad Regem, à Rege ad Guisium; ísque securitate mirabili visus est in atrio deambulare cum domestico solus, patefactis ædibus, atque conclauibus, nullo custode; adeò confidentia tam est confirmati sceleris quàm virtutis. Sed increscebat tumultus, iámque post Ciuitatem vrbs, nam in totidem partes distribuitur Lutetia, sua munimenta per singulos vicos promouens, propiùs ad Luparam ea perduxerat. Angebatur Rex quid consilij caperet, diuersis suorum sententiis, cùm Catharina Guisium conuenit, ab eôque impetrat, vt Regis miles incolumis vrbe emittatur. Ægre exoratus, ac tandem per munimenta subiens, pertendit ad publicas ædes, in quas Sanpaulus quatuor cohortes prætorianas incluserat, iubetque dimitti; ac militem prius armis exutum Sanpaulus ducit ad Luparam, triumphum

phum agens de Principis potestate. Heluetios Biro & Aumontius dum ciuitate educunt, vno Heluetio præ iræ impotentia, sclopetum explodente, repentè cæteri saxorum grandine è fenestris depluente oppressi mactabantur, quamquam flexis genibus; Franciam, Guisium & misericordiam implorarent; nisi Brissacus fortè illac transiens, eos liberasset, duxissétque ad Luparam; septuaginta quà necati, quà saucij expleuerunt plebis insaniam. Post ea munimentis perstantibus conquiescit tantisper tumultus; donec postridie Regis fuga iterum vrbem totam permiscet. Ad Guisium Catharina venerat, conciliatura concordiam; at ille tam multa in suam suorúmque gratiam flagitabat, vt Regina tunc animaduertens, quod obseruauerat sæpius, Guisios cùm afflat fortuna impotentes esse consortij, existimauerit, si abesset Rex, conditiones commodiores posse obtineri; eóque animo in Regis absentiam inclinasse dicitur. Et Regem ipsum plurima ex rumore vulgi perterrebant; affluere in vrbem peregrinum militem, iámque portas occupatas; imminere armatam plebem, & inuasuram in Luparam, & eiusmodi alia, quæ spargit inconsultus rumor, & pro veris habet inconsultior metus: accessit ad ea à matre monitum, quo periculi facies augebatur. Quibus tandem Rex victus, Luparâ pedes cum paucissimis prodit, quasi ad Tulerias deambulaturus (súntque horti Regij ad vrbem appliciti) & in equili indutis ocreis, cum duodecim dumtaxat Nobilibus, equo per portam nouam euasit; iussis consequi prætorianis. Scribitur, eò plebis insaniam processisse, vt ex ripa opposita in proficiscentem sclopeta explosa sint, iactatæ voces contumeliosæ & ipsi audienti; sanè postquam milliare vnum progressus est, in ingratam ciuitatem conuersus,

HENRICVS III.

HENRICUS III. uerſus, imprecatus illi miſerias; iurauit ſe in eam nunquam ingreſſurum, niſi per ruinam; eôque ſe reducturum vrbem illam ampliſſimam, vt ex ipſa nihil præter memoriam criminis ſupereſſet; dolorem ex ignominia ſpe iuſtiſſimæ vindictæ ſubleuans. Mox Carnutum altero die peruenit. Conſiliarij ac domeſtici fugientium inſtar eum ſequuti ſunt; pars pedibus, partim ſine ocreis, partim togati, & vrbanis mulis inuecti; vt quemque metus ac præcipitatio agebat. Iſque eſt dies Maii decimus tertius, qui Franciæ ignominioſus, Regi moleſtiſſimus, Guiſio tragicus peſſumdediſſet penitus ſcenam & actores; niſi pòſt Deus optimus maximus inuexiſſet è machinâ in procella ſæuiſſima tranquillitatem. In hoc rerum tumultu, cùm paſſim vrbes ad fœderatos deficerent, obſeruandus in paucis Guillelmus Verthamontius Regius quæſtor, qui Lemouicum patriam ſuam, quâ erat auctoritate, Regi aſſeruit; ac ciuitatem ab vrbe diſtinctam, irrumpente centurione Verthamontio, nepote ex fratre, armis in eaſdem partes traduxit. Eáque eſt familia, quæ in ramos plures propagata, fide in Principem, cultu Religionis, & doctrina ſemper enituit.

De Verthamont.

XVI. *Rex Guiſio reconciliatur.* Guiſius Regis fugâ perculſus grauiter, incuſánſque Catharinam, à quâ impulſus eſſet in baratrum; poſteà animum conſilio nouo erigit; vrbem luſtrans munimenta tolli iubet, & ſedato tumultu vrbem vrbi reſtituit; occupatis ſtatim ſexdecim virorum opera, Baſtillâ & Armamentario; atque indicto conuentu publico, quo Magiſtratus municipales exauctorati, noui conſtituti; Capella Martello in Præpoſitum mercatorum dicto, & Perreuſa abrogato, quem Regi fidum intra Baſtillam incluſerant. Poſt vrbem pacatam Guiſius de aperiendis viis ſollicitus, ne deli

delinitam belluam efferaret fames ; Sancti Clodouæi pagum & Vicennarum saltum capit sponte dedita ; Corbelium expugnat post dies aliquot ; sed Rostanij fortitudine Meloduno excluditur. Plurimæ intereà vrbes ipsi adhæserant;numerabantur quasi appendices victoriæ Biturigum, Aurelia, Ambianum, Abbauilla, Rhemi, Catalaunum. Et in Picardia munitissimas arces inuadebat Aumalius ; Epernonium in Normanniâ, nulla ciuitas præter Cadomum admittebat, & Rege mollius expostulante iniuriam, ambigebant plerique quam in partem se verterent. Catharina quæ interim Parisiis ad nectendam pacem substiterat., vno maximè obice impediebatur, Guisij sorore,ac Mompenserij viduâ. Ea tam addicta fratri quàm auersa à Rege, à quo grauissimo odio dissidebat,fratrem & fœderatos inflammabat in partes;affirmans Regem tondendum in Monachum, forficésque ostentans, quibus crinem secaret. Vt furorem fœminæ Catharina compesceret, gnara ipsa quo hamo sexus caperetur, spem nuptiarum facit cum Cardinale Borbonio, strophámque tam peritè instruit, vt mulier donans ambitioni vindictam, moderatè se in posterum gereret, pacem fratri & Parisinis suadens. Et ab ea Guisius haud repugnabat, videbátque Parisiis nihil perniciosius Regis absentiâ ; præstare vt Regem ipsum in vrbem reduceret, immergeret otio ac voluptatibus, & opportuniùs priora consilia retractaret. Igitur Catharinæ consentiens, fœderatos ad postulandam pacem impellit, & post obitas Pœnitentium supplicationes, solemnem vnam instituit, quam Angelus Ioyeusæ frater, in Capucinis iam sanctitate morum conspicuus, crucem humeris gestans, Carnutum perduxit ; subiítque in templum, cùm vespertinæ preces audiente Rege canerentur ;

HENRICVS III.

specta

HENRICVS III.

ſpectauit Rex ſupplices, verbíſque commodis ſpem fecit reditus. Sequuti poſtmodùm à Senatu Pariſienſi legati,atque vrbis Conſules,quos ipſa Catharina ad Regem duxit; quódque inceptam ſpem pacis perfecit illico, Epernonius ab aula abſceſſit.Mox Regis animum adhuc ambiguum inflexit iterum claſſis Hiſpanica,quæ parata ad Angliam inuadendam, vt Oceanum nauibus, ſic Europam famâ peruaſerat; metúmque Rex conceperat, ne Philippus fœderatis adiunctus, in Britanniam minorem claſſem immitteret,in quam ſibi ille ius ſcripto nuper libello vindicauerat.Tunc temporis Rothomagi Rex agebat, vt Normanniam opulentam prouinciam ſibi aſſereret,ac fermè cum Guiſio pacta conuenerant, vnô excepto, quod ipſe dici Comeſtabilis vellet; tandem placuit vt odioſæ Regi voci parceretur, & alio nomine eadem traderetur poteſtas Guiſio; ſícque eſt dictus militiæ Francicæ ſummus Magiſter;medióque Iulio conditur edictum quod Vnionis dictum eſt,diſcordiæ inſuperabilis fomes; nam eo tam multa Guiſio, defenſoribus partium & fœderatis conceſſa, vt Rex miſſus in compedes atque addictus ſubditis videretur;& libertas Pariſienſi tumultu tentata, modo præberet iugulum, confodienda verſo hoſtium pollice.Etenim præter iuſiurandum, quo Rex adſtringebatur, Hæreticos Principes aut qui hæreſim fouiſſent,à ſpe regni excludere, Concilium Tridentinum admittere; præter probatos Catholicos,nempe eos qui,fœderatis placerent, neminem in præturas aut dignitates attollere, priuatis pactis Picardiam Aumalio conceſſerat, Lugdunenſem præturam Nemurſio (is erat filius,nam pater Guiſij vitricus, non ita pridem podagrâ obierat) Pariſienſem præfecturam Briſſaco; duos exercitus inſtrueret, quorum alteri mittendo in

De Reünion.

Pictones,

Pictones, ducem ipse diceret, alterum duceret in Delphinatum Maynius; multæ vrbes, quæ designabantur, darentur in securitatem Principibus, & Magistratus ab iis nuncupati peritarent in munere. Edicto subscripsit Rex, voluítque eam cum Catholicis concordiam, abrogato fœderis nomine, quod factionem nimis redolebat, Vnionem Catholicorum appellari; adscripserúntque cæteri Principes sacramento adiuncto, incauti quam sibi ignominiam, & calamitatem patriæ iis pactis inducerent. Vnus Niuernensis, quamuis extraneus prælucebat indigenis, quo affectu in Franciam esse debuerant, & pernegabat sacramentum emittere; donec à Rege iussus iurare, sin minus vellet in rebellionis pœnam incurrere, iurauit quidem, sed præmissa protestatione, quantùm iusiurandum non officeret vel conscientiæ suæ vel legibus, quibus fundamentum regni niteretur. Constitutâ concordiâ, Henricus postmodum Carnutum regreditur; excusátque se Parisiensibus flagitantibus regressum in vrbem, quòd indictis in Septembrem proximum Regni Comitiis, Blesiam ad comparanda singula maturè vellet proficisci. Mox ibidem Carnuti excepit Guisium à Catharina adductum, tantâ significatione humanitatis & beneuolentiæ, vt qui ex ore & toto corpore iudicarent, mirarentur iniuriæ sensum effluxisse tam citò; qui per laruam frontis exulceratum animum intus perspicerent, obseruarent grassari lentum incendium erupturum periculosiùs quò cautius tegeretur. HENRICVS III.

XVII. Et Francia in Comitia proxima conuertebat oculos, cum Epernonij periculo & felicitate ad spectaculum nouum abducitur. Erat Epernonius excelso animo, ac sublimi; gratiâ quidem euectus ad fastigium, sed per eas dotes prudentiæ, fortitudinis, magnanimitatis, *Epernonius graui periculo liberatur.*

HENRICVS III. mitatis, atque in Principem fidei, quæ ad eum apicem gradum dignè sternerent. Verùm securus gratiæ Principis, suíque meriti, asperior, duriórque in cæteros tum nobiles, tum etiam Principes, cumulabat omnium odia; bonis etiam & dignitatibus cumulatus, ita tamen vt eorum odiis gratiam Regis, potestati & auctoritati vnum se opponeret; immotus hactenus scopuli instar, quem verberant fluctus, non emouent. Attamen in Nauarrum pronior, eum clam beneuolentia arctiore colebat; non quòd à sinceræ fidei cultu abhorreret, sed quòd vir ingenuus, ac apertus, amaret candidos mores in Principe, futurum compotem regni obseruaret, machinámque instrueret, quam in Guisios & fœderatos intenderet. Etenim ab iis tam auerso animo discrepabat, vt plerique existimauerint, acceptam à Guisio tutelam fœderis, eâ maximè causâ, vt Epernonium riualem molestissimum amoueret, atque abiiceret. Ac nuper Epernonius Villaregium, & Epinacum Archiepiscopum Lugdunensem, priuatim affectos contumeliâ, alligauerat fœderi; Villaregium quidem, impacto ei sub aspectum Regis mendacio, & Epinacum obiecto incestu turpissimo, quo apud Aulicos malè audiebat. Agebat porrò in Normannia, cùm tumultus funestissimus Regem exegit Parisiis, contendebátque vt præturam capesseret; cùm audiens Regem in depressionem suam consensisse, omissâ Normannia ad ipsum aduolat. Nimirum cùm de pace ageretur, & Catharina, Guisius, cæteríque Epernonij inimici, tam vehementer vrgebant, de eo in concordiam publicam abiiciendo, vt Rex in Bellegardum iuuenem iam ante pronior, seu mutandi voluptate, seu tædio perseuerandi, in postulata assenserit; iusso Epernonio ab aula abesse; imò reuersum è Normannia consilio exclusit,

Villeroy. Epinac

sit; imperauítque proficisci in Inculismenses, quorum regimen illi tradebatur, atque abdicare se præturâ Normanniæ, quæ Mompenserio commissa est. Sic ingens illa gratiæ moles momento soluitur, & colossus potentiæ auræ flatu excutitur. Ad Valetam fratrem idem casus pertinuit, qui ortâ cum Senatu Aquensi discordiâ, primùm Vinsij armis impugnatur, mox regia auctoritate & Senatus decreto, toto regimine pellitur, in augustias oppidorum aliquot retrusus; quibus se & auctoritatis reliquias ægrè tuebatur. Attamen stante Epernonio, fratri spes resurgendi erat; & quidem stabat quamdiu præfecturis tot vrbium & munitarum arcium potiretur. Et modò nuper Inculismam missus vrbem castro & arce validam, quam regeret cum attributa regione, admota ad Hugonottos, & Aquitaniam, videbatur in asylum potiùs quàm in exilium missus, & vindicandi facultas post iniuriam data. Quamobrem Henricus cum in Normanniæ reditu, Vernonij ageret, scripserat ad Magistratus Inculismenses, ne quem vllum fretum copiis intra vrbem admitterent, cuiuscumque dignitatis foret, designans Epernonium; at ille triduò antè Lochiis Inculismam venerat, feliciter an calamitosè, ex euentu proximo iam constabit. Etenim ciues, viri indolem asperam & imperiosam veriti (quamquàm is humanitatem multam obtenderet, & ad modestiam simulandam castro non arce locauisset hospitium) clam cum Nobilibus consentientes, ad Regem mittunt, cuius auctoritate iugum graue abiicerent. Rex fide ciuium collaudata, verbo iubet non scripto, vt apprehensum Epernonium, salute incolumi ad se perducant; nam volebat adigere vt se præfecturis Metensi & Bononiensi abdicaret. Coniurati quorum Princeps Normandus primarius consul, data

HENRICVS III.

Le Normand.

HENRICVS III.

facultate, diem & modum consilio apparant; nempe sacrum Laurentio martyri diem, quo Taianus ab Epernonio in Santones missus, cum plerisque nobilibus atque domesticis, præsidium atque opem abstulerat; Ducem apprehensuri cum è castro prodiret, ad equos, quod solebat plurimùm, exercendos. Et verò hic fortunam Epernonij, siue vt veriùs loquar, diuinam opem admirari subit, qui tot ac tanta in locum vnum congesta pericula excepit ac pertulit; vt veluti phœnix ab incendio rediuiuus, & per ea illibatus discrimina, videretur non excidisse à Regis gratia, sed in numinis præpotentis confugisse opem & tutelam. Res à pluribus fusè describitur, ego eam paucis pro instituto perstringam. Postquam Epernonius manè castro prodierat, & quidem impunè, re nondum parata, & cunctaretur in vrbem regredi, vt sacrificio Missæ interesset; Normandus veritus ne pateret coniuratio, occupat Ducem in ipso castro opprimere; & abductis decem hominibus, qui sclopeta & breuiores gladios pallio tegerent, quasi cursores Duci oblaturus in castrum subit; simul iubet Souchetum sororium, cum decem armatis similiter in castrum peruadere, atque auxilio esse pugnantibus. Castro admittitur Normandus nemine prohibente, & per gradus scandens, cum audisset in foricaria sella Ducem desidere, ad eum festinat, impetúmque cum armatis facit, in domesticos obuios. Commodùm Epernonius in conclaue receperat se, & eleemosynarij Sacerdotis fugâ de domesticorum cæde admonitus, cistis in conclauis fores admotis certissimam necem excludit. Quippe Consul deprehenso errore, quanquam caput saucius, in conclaue irruit, & perfringere fores aggreditur: interim Souchetus nouam turmam inducens, primâ portâ exceptus, alterâ

Taian.

Souchet.

a

à comitatu & stipatoribus Ducis depellitur; pugnaque ortâ plurimis è turma occisis in vrbem regreditur. Inde datum victoribus spatium aduolandi in conclaue superius Ducísque seruandi, cum iam emouerentur fores cardinibus; Normandus nouâ plagâ læditur, adigitúrque in conclaue alterum quo se includit. Nec se intra castri fines claudit periculum, imminet etiam foris, & conspirans cum ciue Meræus nobilis alíique ad arma conclamant. Cum proruperat furor, Ducissa audiebat sacrum in templo Dominicanorum; irruúntque in eam nullâ loci reuerentiâ coniurati, occisóque è domesticis vno, altero saucio, raptam pudicissimam, fortissimámque feminam in proximas ædes coniiciunt. Tum alij cum Soucheto perfosso castri muro, conantur irrumpere. Iámque Souchetus per aperturam euaserat, cùm Epernonius ab ancilla admonitus, relicto primario Consule, quem in conclaue abditum expugnabat, ad nouum discrimen aduolat, & Souchetum obuium frustra ipsius sclopeto tentatus, glande sternit; alter qui per foramen subibat similiter cæditur; cæteríque diffugiunt. At oppresso malo domestico, vis aperta prodit, ciuésque à Meræo inflammati, pulsatis campanis, castrum aggrediuntur peruadere; ægerrimè cùm Nobilibus paucissimis Epernonio se tutante; tenuitque triginta horas continuas id periculum & dimicatio; quibus vir fortissimus & fortunâ suâ dignus; nihil prorsus cibi aut potus gustauit, pylocastro etiam ad valuas admoto & per noctem muro scalis applicitis, quo tempore cùm Epernonius ad repellendos illos accurreret, repentè gradus per quos scandebat vetustate corrunt, vno dumtaxat quem calcabat stante; quasi cuncta simul pericula intus & foris virum appeterent. Tentatus etiam nouo ex amore con-

HEN-RICVS III.

Meré.

HENRICVS III. iugis metu, minantibus coniuratis, se illam obiecturos glandibus, ni castrum dederet; sed iam vxor exemplo præluserat, quæ profligauerat minantium voces atque audaciam, certa mortis antè obeundæ, quam mariti ad deditionem turpem impellendi. At Ducem omnia præter animum destituebāt: cum Taianus in opem aduolans, turmam equitum in subvrbium inducit; mox Rupifocaldius cum trecentis equitibus à Nauarro in subsidium missus, metum ciui incutit, quo iam mutuo, facilè in concordiam itur; Normandus in castro plagis expirauerat, Meræus & Nobiles vrbe excedunt; iurat ciuis obsequium & Epernonius obliuionem iniuriæ; atque vterque stetit iureiurando. Eo sanè facto Epernonius purgauit inuidiam, & primam felicitatem fortitudine summâ promeruit; quanquam & æmulorum casus solatio stanti esse mox potuit.

XVIII. *Inceptio Comitiorū.* Siquidem Rex se ad Comitia proxima comparans, factis variis & diuersis in speciem, fallebat oculos introspicientium in ipsius mentem; fœderatis palam addictus, atque obnoxius, clam infensus & omnino contrarius. Et ad eam mentem referenda, ni fallor, grauissimorum virorum ab aula eiectio, Chiuernij Cancellarij, Bellieurij summi ærario præfecti, Villaregij, Pinarti, & Bruslarti sanctioris Concilij amanuensium, qui auctores ad sanciendum fœdus cum Guisio, vel in ipsum proni, vel Catharinæ addicti, vel à fœdere non abhorrentes, quantùm Rex percuperet; in odium eius incurrerant. Sigilla Montelonio causidico in Senatu commissa, commendante maximè Niuernensi. Dein abundè omnia concessa Guisio atque consortibus, Rege vestigia consilij vltrò confundente; ne deprehendantur. In Senatu Parisiensi diploma lectum, quo Guisio militiæ præfectura summa tribuebatur,

buebatur; vocatus in Consilium sanctius Epinacus; asserta Nemursio post obitum Mandeloti Lugdunensis Prætura; Chastrio dignitas Præfecti castrorum data perpetua; cataphractorum turmæ ac peditum legiones, quas obtinebant addicti Guisiis, adscriptæ inter exercitus Regios; quódque vnum Guisius cupiebat summoperè, ad excludendū regno Nauarrum, Cardinalis Borbonius, Regis diplomate dictus affinis stirpe Regi propinquior; quamquam iis verbis de industria vsus Rex, cum reuera patruus nepote esset propinquior; verùm nec iis agnationum iura, nec mos receptus in Francia tollebantur, quibus nepos per repræsentationem amouet patruum. Ea Henricus palàm in gratiam fœderis Guisiíve; cùm aliquoties diuersus animi sensus prorumperet. Et Guisio molestissimum fuit, quòd copiis mittendis in Pictones, dux dictus est Niuernensis, ipsi Guisio iuxtà ac fœderi infensus, auxítque Niuernensis modestiâ gloriam, dignitatem recusans, simúlque recipiens, se alieno ductu cum centum Nobilibus suo sumptu per triennium militaturum; collaudauit Rex affectum egregium, iussítque suscipere exercitus regimen, nulli subiectum potestati præterquam Regiæ. Iámque Blesiam Legati Comitiorum conuenerant, ad Guisij ambitionem facti fictíque; quippe studiosè enixus erat in prouinciis singulis vt mitterentur, qui fœderi suísque partibus addictissimi essent. Sub Octobris initium solemni supplicatione incepta sunt Comitia, ac medio mense, post Principum Regiorum aduentum, in amplissimo consessu orationem Rex habuit. Eadem quæ in prioribus Comitiis anno antè duodecimo obseruata. Assidebant regiæ stirpis Cardinales, Borbonius & Vindocinensis; Principes, Contyus, Suessionensis, & Mompense-

HENRICVS III.

rius ; deinde Duces, Nemursius, Niuernensis & Rhetius ; ad læuam Cardinales Guisius, Lenoncurius, & Gondyus ; Guisius vt summus domus regiæ præfectus, ante Regem sedebat ; ad pedes Maynius, qui summus cubicularius; cęteri omnes, vt cuiusque ordo & dignitas postulabat. Regis oratio singularis eloquentiæ permulsit audientium animos ; zelum in Catholicam Religionem testatus; perstrinxit tacito nomine Guisium, qui legatorum suffragia arte malâ ambiuerat, promisitque se vnicè subditorum commoda curaturum ; adhortatus omnes vehementissimè, vt simul ad boni publici curam secum assentirent. Cæteri deinceps accuratas orationes habent ; sigillorum Custos, Bituricensis Archiepiscopus, trium Ordinum nomine, ac præcipuè Cleri ; Senecæus Baro pro Nobilitate; pro tertio Ordine Capella-Martellus. Ea primo consessu ; altero iuratum à singulis, Rege præeunte, in Vnionis edictum ; móxque inspecti codices Comitiorum, qui cùm referti acerbissimis querelis, Regem tacitè, & apertè regiminis modum proscinderent, extemplò spectata est animorum ingens offensio ac perturbatio. Postulabant à Rege vt Magistratuum immensam turbam extingueret, vetaret ne pretio redimerentur in posterum, & tributa reuocarentur in eum modum, quo Ludouicus XII. ea exigebat. Tum à Comitiis flagitatum, vt Nauarræ Rex diceretur à successione regni omnino deiectus, veluti relapsus in hæresim, interdictus sacris, reus diuinæ atque humanæ maiestatis ; cæteráque haud pauca adiuncta, ex quibus constaret Guisium & fœderatos in Comitiis dominari. At duabus maximè rebus excitata Regis offensio, inuasione Salussij Marchionatus & controuersia ob Tridentinum Concilium. Et quidem Salussiorum inuasio ignominio-

Senecæy.

De Saluss.

sa

ſa in paucis Regi & Francorum nomini extitit; cuius ea cauſa & ratio fuit. Carolus Emanuël Sabaudiæ Dux, adoleſcens feruidi ſpiritus, animique ad res præclaras ampliſſimi, ducta in vxorem Philippi filiâ, cùm res Franciæ perturbatiſſimas ſpectaret, exiſtimabat oblatum opportunitatis momentum quo laudis cupiditatem impleret. Cúmque nihil commodius, faciliúſve ad inuadendum occurreret, quàm Marchionatus Saluſſiorum, tanto montium tractu diuulſus à Frãciâ, raro præſidiario milite, nullo oppido præter Carmaniolam munito, Valeta gubernatore ſuis turbis in Phocẽſi prouincia impedito; ſimulato in Mantuanũ bello, repentè Sanſorlinum affinem cum copiis Carmaniolam mittit, à quo vrbs capta, arx obuallata eſt. Et ea non multò pòſt obſidentibus tradita, præfecti ignauiâ, excuſantis annonæ inopiam: reperta in arce quadraginta tormenta, & vis ingens cæteri commeatus; vrbes reliquæ poſtmodum traductæ in poteſtatem victoris; túncque demum Franci ex totâ Italiâ pulſi ac deiecti ſunt; eò recidentibus ampliſſima Regum ſuperiorum ſpe, tot pugnis, ſtragibus, palmis, ac trophæis, vti vltra Alpes, ne vni quidem Franco ad ponendum veſtigium locus ſupereſſet. Per oratorem ſe Regi Sabaudus primùm excuſabat, quod irrepentem in Italiam hæreſim opprimere atque extinguere voluiſſet; poſcebátque vt pro Rege eas vrbes adminiſtraret; at poſtmodùm ſcripto libello ius ſibi in eam Prouinciam vindicat, æquitatem aſſerit vſurpationis, dicítque Saluſſios fiſco ſuo ob rebellionem ab Carolo Duce olim addictos. Id dolorem immenſum Regi inuſſit; nec conceptam moleſtiam continebat animo, apud ſingulos grauiter de iniuria tanta expoſtulans, ſed inſania partium ſic dementabat Francorum animos, vt pauci

HENRICVS III.

Saluſſios Dux Sabaudiæ occupat.

Sainct Sorlin

HENRICVS III. præter vnum Nobilem Angennium Mantenonem tantæ ignominiæ sensum admitterent. Non cessabat Rex de indignissimo facto apud singulos conqueri, accusabat Francorum ignauiam, reposcebat ab omnibus maiorum fortitudinem, expostulabat in Francorum corpora Hispanorum mentes transiuisse, contestatus superûm fidem atque mortalium. Quibus tandem commotus Guisius suam operam ad bellum obtulit; perfecítque vt in Comitiis Sabaudo bellum indiceretur: sed intra verba arma hæserunt, donec post annos aliquot Henricus IV. ius & æquitatem Franciæ bello sanciuit. Nec molestiæ minus Regi attulit deliberatio de admittendo Tridentino Concilio. Quod cùm flagitarent Ecclesiastici ab annis pluribus, rem deliberandam Rex permisit Comitiis. Sed prius colloquium haberi voluit in atrio ampliore palatij, in quod conuocati legatorum ex Ordinibus singulis clarissimi, & inducti qui Regias partes tuerentur, Iacobus Fayus Espessius, & Iacobus Guesllius; ille aduocatus Regius, & hic procurator. Atque Espessius habebat orationem præclaram de immunitatibus Ecclesiæ Gallicanæ, ad excludendum Concilium; cùm primum à Cardinale Guisio, mox ab Lugdunensi Archiepiscopo, postremò à Sangelasio Lansaco interpellatus Concilium propugnantibus, responsis egregiis interrogantes refellit, & solutus est cœtus, plurimis fœderatorum insanis vocibus in Espessium, veluti parum Catholicum, frementibus & inclamantibus.

Angennes Main tenon.

De Tridentino agitur.

Faye d'Espesses, de la Guesle

XIX. Ea cùm Regis animum exacerbarent, accedebant importunæ Comitiorum flagitationes, de tributorum remissione, Nauarri solemni abdicatione, cæterísque, quæ auctoritati Regiæ multum officerent; atque adeò iacebat Regis splendor & dignitas, vt ad mensam

Dispositio ad Guisij cædem.

mensam instruendam sumptus deficerent, tertio Ordine cētum nummorum millia ad alimenta regiæ domus suppeditante. Præterea ex legatis plerique contendebant, vt monita in codices relata vim legum haberent, ac Regni Comitia supra potestatem Regis decreta conderent tollerentve; veluti in Regnis Angliæ, Sueciæ, Daniæ atque Poloniæ obseruabatur. Cúmque ea implicarent Henrici animum, obstare difficultatibus nusquam assuetum, inuoluebant angustiis molestissimis, atque ambagibus intricatissimis; quibus vt se expediret, statuebat tam graue pondus imperij, in matrem Guisiúmque reiicere; secessum, otium, & pœnitentiæ sanctitatem in suam sortem vsurpaturus; eóque mentis sensu, applicabat se totum ad Guisium, ad sacrosanctam Christianæ fidei victimam iureiurando, Guisio beneuolentiam sanciens. Mox in contrariam rapiebatur sententiam, memoriâ rerum præteritarum vltrò occurrente, & solicitudinem futurarum inspectione præsentium intendente. Vrgebant Comitia, vt Guisius cum summo in militiam vniuersam imperio Comestabilis nuncuparetur, Rex Nauarræ spe regni deiectus, atque indignus solemni decreto Ordinum diceretur, hoc est vt admoueretur ipse Guisius ad regnum proximè. Tum qui Guisio inimici erant, prauis delationibus illum obtundebant; deliberatum à fœderatis Regem ipsum Parisios in triumphum ducere, adimere potestatem, paucâ pecuniâ ad alimentum præbendâ, addebant alij tonsum iri in Monachum in ipsis Comitiis, & extollendum in thronum Guisium. Iis vt fidem facerent, veteres contumelias repetebant ab origine, Guisij æmulationem, ambitionem; cateráque in ipsum & Alensonium fratrem attentata, vt vetera perpendenti, nouum nihil tam difficile,

HENRICVS III.

HENRICVS III. temerarium foret, aut criminosum, quin fidem faceret. Tot inter argumenta vindictæ & metus; opinione conceptâ, ubi nullam spem fore incolumitatis, præter mortem Guisij. Eâ deliberatâ, de modo consultans, in conclaue secretius, Aumontium Mareschallum, Rambulletum & Beauuais-Nangium aduocat; rursúmque discrepantiâ sententiarum in diuersum trahitur. Aumontius honestum vtili commodóque anteferens, censebat Guisium omninò in iudicium vocandum, vsurpandas formulas iuris, accusatores immittendos, testes componendos, & occludendum calumniæ os; ne quid Pontifici atque fœderatis supersit dubij, quo per fraudem & iniustitiam raptum in pœnas reum expostulent: si Rex secus ageret, per nefas & per insidias interfectum, exclamaturos partium duces, auctum iri factionis incendium, & latentis flagitij pœnam propositam, futuram passim pro iniquo & immani facinore. Contrà Rambulletus & Nangius honestum id quidem affirmabant consilium, sed perniciosum; imò quod perfici nullo modo posset: nam si iuris formulæ obseruandæ, ad senatum Parisiensem deducendus reus. Porrò quis accusator, qui testes, qui iudices, in tam potentem reum insurgerent? An Parisiis lis instrueretur? ea in vrbe quæ Guisium propemodùm adoraret? ij essent iudices, qui reum pro Deo haberent propemodùm? Num Pontifex, num Hispaniæ Rex, num tota Francia factione corrupta intercederet? vt ab iniuria ferocior atque atrocior emittenda esset caueâ bellua, & dandus amenti gladius quo sæuiret. Annon commodius in flagitioso consilio prædonem opprimere, proximum crimen morte excutere; de medio reum instâ pœnâ tollere, ac dein per otium litem instruere, & iudices comparare: præsertim

D'Aumont, Rambouillet, Beauuais Nangi

cùm

cùm in mora ingens sit periculum, sitque indulgentia pessima, flagitioso spatium ad flagitium facere. Ea sententia vt facilior atque paratior Regi persuasa; quamquam etiamnum dehortante Aumontio: atque illicò de eo qui patraret cædem vt constitueret, Rex Grillonum accersit, sibi fide inuiolata probatum, eáque animi fortitudine quam nulla facinoris audacia superaret. Obsecrat itaque virum atque obtestatur, exaggeratis sceleribus Guisij, vt hominem facinorosum, suóque Regi insidiantem, per fidos milites sclopeto interimat, dum in Palatium subit. At Grillonus ad cædis & insidiarum vocem perhorrescens, factum excusat; affirmans se pugnaturum in Guisium, si iuberet Rex, admissóque in pectus aduersarij ferro, per vulnus suum illaturum mortem; cæterum cædem & occultas insidias ab vitæ suæ proposito tam alienas, tentari à se nullo modo posse. Rex post habitum fidei & silentij sacramentum, ad quadraginta quinque conuertitur. Ij Nobiles ad custodiam Regis ab Epernonio dati, odiosi Guisio, eum odio mutuo prosequebantur, & Lognacus præfectus priuatim Guisio erat inimicus; nec illi abnuunt facinus. Mox ad vindices necis compescendos, designatur Ornanus, qui Lugduni Maynium apprehendat, Aumalium Parisiis Harlæus Senatus Princeps, Lauerdinus Chastrium in exercitu, Niuernensis atque alius Mercurium Nannetis. Aureliam præfectus Entraguius Regi addixerat. Quæ omnia quidem constituta prudenter, euentus paulò pòst disturbauit; tantùm spatij, consilium inter & rem intercedit. Momentum ad implendum facinus, ipsa Guisij vel confidentia, vel audacia fuit. Is cùm Aureliam consequi à Rege haud posset, quam affirmabat inter oppida securitatis sibi in conuentis permissam; Rege asserente non

Aure

HENRICVS III.

Grillon.

Lognac.

De Mercœur.

Orleãs

HENRICVS III. — Aureliam, sed Dorlanium vrbem adscriptam; altero pòst die conuenit Regem, ac discedendi facultatem poscit, quando inimici sibi beneuolentiam Regis obstruerent; ac potestatis in toto regno vicariæ dignitatem abdicaturum se, vt domi securus & ab insidiis tutus conquiescat. Rex humanissimis verbis dehortatus à profectione, magna beneuolentiæ significatione dimittit; sed in conclaue se abdens iram effundit, statuítque quamprimùm susceptam rem exequi; séque tam assiduo metu vindicare: cunctatus dies aliquot, tandem diem vigesimum tertium Decembris facinori assignat, iubetque pridie Consiliarios die consequente conueniré maturiùs; quoniam ipse ad Cleriensem Virginem pietatis causa proficisci vellet. Tum fidos priuatim adesse in conclaui suo mane rogat, Marescallum Aumontium, Montignium, Rambulletum, Mantenonem, Ornanum, & alios; iubet viginti ex cohorte quadraginta quinque Nobilium venire quintâ matutinâ in cubiculum suum. Nec omninò Guisium latebant insidiæ, nam scriptis schedulis semel & iterum admonitus est sibi caueret, ac saluti fugâ consuleret; cænantem apud Lugdunensem Archiepiscopum hortati erant familiares, vti abscederet, instabátque omnium maximè Cardinalis frater: sed confidentia prosperitatis perpetuæ, & conceptus iam olim de Rege contemptus, quem volebat mole rerum obruere, tótque impedire difficultatibus, vt ad deponendum regimen tandem adigeret; ea, inquam, extinxerunt solertiam mentis, & prudentissimum virum impulerunt præcipitem.

Dourlans.

XX. Itaque die dicta, summo ante lucem mane, Rex surgit, & quadraginta quinque, vt singuli accedebant, ipse excipiens, deducit in superiorem contignationem; in qua cellas

Cædes Guisiorum

las aliquot ædificari curauerat, Capucinis quibuscum ageret destinatas, & longè diuersos hospites in eas inductos claui ipse includit. Luce nondum orta, iam in atrium Consiliarij venerant, cum Rex cellis inclusos educit, singulósque ipsemet, per occultas scalas, in cubiculum primum adducit; paucis cohortatus, vt sui Regis graues iniurias vindicarent, quique in eius caput coniurassent, occuparent opprimere. Tum nouem selectos datis pugionibus, in eodem cubiculo cum Lognaco locat; decem alios in conclaue interius ducit cum Ornanô & Montignio, armátque gladiis, si fortè Guisius aliorum manus effugeret; & comparatis omnibus præstolatur momentum magno mentis angore. At Guisius, vt plures scribunt, nocte insomni traductâ, stertebat in stragulis, hora octaua tandem à domesticis excitatus; mox in atrium consilij venit, raro Nobilium comitatu, cum dies nebulosus admodum esset. Statim confidenti periculi facies tota se obiicit, & retractanti singula, tum quæ audierat, tum quæ ipse inspexerat; Heluetios in area armatos, Larchantium Tribunum cum prætoriana cohorte scalas obtinentem, se prorsus in offensi Regis potestate esse; quodam naturæ exhorrescentis sensu atque præsagio, frigescente corpore, ignem incendi petit, ac perfusus sudore frigido, ad focum admotus, pruna sicca edens, sollicitatur animo vehementer, & insolito terrore angitur; cùm Reuollus nomine Regis ipsum accersit, in conclaue interius. Inter aulam & conclaue primum intercedebat porticus, qua transmissa fores conclauis pulsat; admittitur; statim clausis foribus; & à nouem salutantibus exceptus humaniter, ad conclauis interioris fores deducitur; tum vnus eius ensem apprehendit capulo, alter gutturi sicam immergit, tertius in crura inuolat,

HENRICVS III.

Larchant.

Reuol.

HENRICVS III.

uolat, cæteríque pugionibus passim confodiunt. Ille, vt erat robustissimis viribus, quamvis tot plagis saucius, tórque armatis implicitus, excutit se, implexósque sicarios in oppositum cubiculi angulum pertrahit; donec excepto renibus ferro, ad pedes cubilis Regij sternitur, & oppressa voce animam agit. Rex cessante strepitu, percontatus, nunquid actum esset, iacentem inspicit, mox se in conclaue recipiens; mittitque Rusæum, qui mortui vestes scrutaretur; isque deprehendens adhuc calere arteriam, adhortatus vt à Deo & à Rege veniam exposceret; mox frigidum corpus pallio obtegit, impositâ cruce ex paleâ; iacuitque per duas horas spectaculo ludibrióque obiectum. Scio alia plurima à diuersis addi Scriptoribus, ad exaggerandam crudelitatem Regis, & contumeliam; quæ vt falsa, & à fœderatis excogitata, omittere præstat, quàm referre. Sicque extinctus est, vir fortissimus Henricus Guisius, in quem ad imperandum dotes natura congesserat plures, quàm priuato conduceret; quique tam armis quàm consilio præstans, suarum virium non ignarus, sibique nimiùm fidens, ea forsan machinatus est, quæ maiora viribus, obruerunt tentantem; nam tametsi non constat, quos sibi fines statuisset ambitio, & quò progressa foret, liberum nacta currendi spatium; tamen intra suos limites, criminosa tam multa admiserat, vt iure plexa videri potuerit, & inuoluta reti, quod implicauerat. Sed non morte vnius pœnæ acerbitas stetit. Ad cadentis strepitum Cardinalis frater, & Archiepiscopus Lugdunensis exciti, euersis cathedris, ad atrij fores decurrebant; quando ab Aumontio minante coërciti, Larchantio traduntur; à quo deducti in proximam tegulis contignationem, diu ibidem sine sede & foco relicti sunt. Mox variis lo-

Beaulieu. Rusc.

cis,

ais, momento eodem capiuntur, Cardinalis Borbonius, Nemursia cæsi mater, Ioinvilla filius, Nemursius & Elbouius; Nobiles plures, Brissacus, Boisdelphinus, Hautefortius, Santagnanus, & Pericardus ab epistolis Guisio. Simul Richelius, capitalium in comitatu Regis quæsitor, in Comitiorum atrium subiens, apprehendit Præsidem Nullium, Capella-Marcellum, Campanum, & Lottablancam, Consules Parisienses, & Royium Ambianensem. Iam Regis vltio deflagrabat, cum ad eum refertur, Cardinalem Guisium furore & amentiâ raptum effundere atque euomere in ipsum probra, contumelias, minas, & execrationes; quas voces ingenium cæteroquin superbum, & violentum, in ipso doloris apice nullo fræno iactabat. Tum Regem vrgent plures, vt absoluat facinus, quod tantum inceperat; parum agi si supersit alter, armato & libero ad vltionem furore; superbiam viri inexorabilem; vitam traductam per lupanaria, atque in ganeis, cum flagitiosis hominibus, etiam supra verum exaggerant; & alia arrogantis viri facinora ad metum augent. Rex permotus iubet Bastidam, & Valencium duos è quadraginta quinque, virum confodere; excusat se Bastida; Valencius cum sex militibus perfecturus rem, ad Cardinalem festinat; sed nullo militum auso primum ictum impingere, ipso etiam hærente Valencio, & gelu tacito brachium corripiente, regrediuntur re infecta sicarij. Dein Dugassius Rege imperante, quatuor milites prætorianos ducit ad facinus, locátque in porticu; mox Cardinalem arcessit, statim in ipsa porticu ab iis militibus, bipennibus hastis confossum. Id postridie, quam frater est cæsus, patratum; nam diem totum, noctémque proximam cum Archiepiscopo egerat, adhortationibus mutuis, ad subeundam Christianè

mortem

HENRICVS III.

Saint-Agnã.

Le Roy.

La Bastide & Valence

HENRICVS III. mortem incendentes se inuicem; & peccatorum exomologesi mutuò obitâ. Atque ea nece vindicta Regis prorsus extincta est, præterquam quod iussit cadauera calce absumi, comburi ossa, & ventorum flatibus permitti cineres; ne præberetur insanæ religioni materia, & fœderati pro martyribus colerent, quos existimaret reos maiestatis. Post patratam necem, vltione impleta, datus vt solet pœnitentiæ locus, præsertim ob cæsum Cardinalem, quem character & dignitas sacrosancta ab eiusmodi nece vindicare debuerat; statimque Legatus Pontificius, qui ad Ducis mortem assensisse Regi erat visus, ipsi renuntiat, incursas pœnas maioris censuræ; compararet se ad pœnitudinem, & veniam criminis ab vno Pontifice flagitandam. Quæ post ea consequuta sunt, & quam promptum incendium Franciam corripuit, illicò exequar; nunc Nauarri fortitudinem & Niuernensis exercitum lustraturus. Nam Maynius Lugduni hæserat, Mandelotio mortuo; vt præturam Lugdunensem Nemursio pararet.

XXI. *Nauarri & Niuernensis expeditiones. Saint-Nazaire.* Nauarrus postquam Rupellæ Comitia Hugonottorum habuerat, vt iis esset, quod Catholicorum statutis opponerent, eduxerat in Mercurium copias, & solâ aduentus famâ dispulerat, legione vna in receptu deleta. Quem vt in Britonibus ipsis detineret, excluderetque à Pictonibus, Sannazarij pagum oppugnare decreuerat, qui in rupe ad Ligeris ostium positus & in pelagus prominens, obtinenti ad frænandum amnem est commodissimus. Mornæus ad oppugnationem excogitauerat pluteos quosdam facilè mobiles, ad infringendas sclopetorum glandes; dum Clissonum oppidum Nauarrus obsidet. At morâ diuturnâ in obsidione protractâ; *Beauuoir.* ventisque reflantibus, Sannazarium omittitur, & Beauuorium castrum ad littus maris,

amplâ

amplâ fossâ,& quadratis munitum turribus, Nauarrus cingit, ac penetratâ fossâ expugnat; mox infirmior, quam vt Niuernensi frontem posset obuertere, munitis quæ ceperat oppidis in Britanniæ finibus, Rupellam regreditur; eius auctoritatem conantibus Hugonottis pro potestate infringere. Niuernensi sub signis erant ad decem millia hominum, conuolantibus passim, vt ad sacrum bellum Catholicis; Lauerdinus legionibus præerat; Sagonus equitibus,Chatrius omnibus vt præfectus castrorum, Guisiis & fœderi addictissimus. Mauleonem paruo negotio Niuernensis recipit, dein ad Montacutum accinctus, ad Nannetensium, Pictonum, & Andium preces, quibus id oppidum pro scopulo & latrocinio erat, id non sine ærumnis assequitur: dedente Columberio, atque ad Catholicos ipsos accedente. Victor arma in Ganachiam vertit;quæ vrbs modica est in Pictonibus ad Britonum fines; trium leucarum spatio diuisa à pelago, apertâ in fossam rupe, & muro firmata; stagno præterea, quod admotum est muro in proximos agros redundante; & propugnabant eximij Duces à Nauarro tempestiuè nauigiis vecti. Frigidissima hyeme oppugnationem ceperat Niuernensis, nec multum promouerat, cùm audita est Blesensis tragœdia, quanquam nulli operæ, nulli oppugnandi modo pepercerit. Iámque opem comparabat Nauarrus, inferebátque; nisi primùm successus felicior, mox inopinus morbus festinantem tardassent. Sangelasius olim imminebat Niortio,& clandestinis dolis sæpius delusis,in consilio pertinax;id admotis scalis tandem exequitur, vno dumtaxat ciuium aut altero cæso; Malicornius Pictonum Prætor, properè in arcem secedit, eámque postridie Nauarro ipsi dimittit. Spolia inter victores diuisa, saluti ciuium parcitum,

HENRICVS III.

Sagon. La Chastre.

Montaigu.

La Ganache.

Saint Gelaus.

Malicorne.

HENRICVS III. parcitum, templa nulla direpta; eluxítque Nauarri clementia, qui graui iniuria affe-ctus à ciuibus, in cæterorum cadauera duo vindictam exprompsit, iussa affigi patibulo; adeò virtutes concordes sunt, nec iustitiæ nocet, qui indulget. Captum Niortium Mallezæum, & Sanmaxentium patefecit, confirmatâ Ganachiâ; cuius propugnatores, duas impressiones repellunt, trecentis obsidentium cæsis; aderátque Nauarrus qui dimicantibus fortiter opitularetur; cùm repentè febre corripitur, contracta pleuritide, quod nimium incaluisset, pedibus ingrediendo, vt admissum equitando frigus discuteret: & salus in periculo erat, Medicorum absentiâ, nisi Mornæus morbo explorato venam aperuisset, & sanguinis missione pretiosissimam vitam Franciæ donasset. Interim Ganachia acta ad extrema, defensorum & commeatus inopiâ, cum Niuernensi pepigerat; eamque ex pactis nemine opitulante admiserat. Ac solutus est statim exercitus, qui ex fœderatis plerumque constabat; suámque in ditionem Niuernensis abscessit, solertissimè præuidens, quanta calamitas impenderet; nec dubius quin fœderati, se quem oderant plurimùm, armis impeterent. Haud multò post, Catharina Regis mater, è viuis rapta est, Guisiorum, vt est verosimilius, nece conturbata. Nam podagrâ iacebat in lectulo, cum patratum est facinus, primúsque nuntium ipse Rex tulit; his quidem verbis: *Domina, modò ego Rex sum, desiit Guisius viuere*; ad quas voces respondit, *Obsecrare se Deum, vt bene ipsi verteret; sed vereri se, ne longe ipse Rex aberraret à scopo.* Ianuarij tertio efflauit animam, femina mentis amplissimæ, verum supra ipsum sexum ambitiosæ. In eam plurimi calamitates Franciæ conferunt; ego vt crediderim ab ea peccatum sæpius, grauiúsque in excitandis alendisque

Mallezaus. Saint Maixent.

Catharinæ mors. Ann. 1589

disque factionibus; in luxu in Franciam, per immoderatos sumptus inuehendo; in pudore ab matronarum moribus ablegando; in adducendis publicanis, & tributorum redemptoribus; in tutanda Hugonottorum impietate: tamen haud negauerim, quin sagacissimis, præsentibúsque consiliis perditas res subleuarit haud raro, & Æoli instar quos fluctus attolleret, ipsa componeret. Sane vitam infelicissimam egit; zelo incensa, dum maritus viuit; distracta tumultibus, dum regnat in liberis, & anxia gemino malo, dum moritur, regno rapta, quod ad Nauarrum transiret odiosissimum, tot curis & noxis frustra consumptis. Rex curauit mortuæ sumptuosissimum funus atque amplissimum, cui viuæ potestatem dudum absciderat. Porrò ipse post cæsos Guisios, cùm debuisset, euocatis copiis conuolare Lutetiam, operâ inutili terebat otium Blesiæ, continuando Comitia; & agendo cum legatis Ordinum: quanquam Parisiis tumultuari rebelles inciperent, Aurelia ad fœderatos accederet, Maynius incolumis euasisset Lugduno; Aumalius atque Mercurius fruerentur facultate nocendi libera. Inhærebat attentus perlegendis codicibus, audiebat præclaras & accuratas orationes, Vnionis edictũ iureiurãdo nouo firmabat, perscribebat Apologias, ad defendendam cædem Guisiorum; & quasi res tota versaretur in verbis, in iis serendis metendisque laborem superuacaneum absumebat. Tandem cùm in dies turbæ augerentur, legatis reditum flagitantibus, & plerisque clam discedentibus, facultatem abeundi fecit, soluitque Comitia, Ianuarij vigesimo die, quarta parte tributorum remissa, vt ea specie liberalitatis deliniret animos, spe facta amplioris beneficentiæ. Tum ratus securitatem in seruandis captiuis positam: cum pridie Nemursius in mediastinum

HENRICVS III.

Continuãtur Comitia.

HENRICVS III.

——— ctus sit, temporum calamitate. Hinc soluta Cōcionatoribus in omnem proteruiam linguæ licentia, & proscissus omnium contumeliis Henricus Valesius (nec eum amplius Regem nuncupabant) tam effreni & insano probrorum effluuio, vt passim in templorum pulpitis, scholarum exedris, officinarum scamnis, & vicorum compitis, personarent in Henricum conuitia, & in Guisiorum laudem encomia. Vnus Senatus furoris amentiam compescebat, exemplo potius quàm vllo decreto, quando & eum sexdecim virorum inuadit rabies. Bussiclericus antesignanus amentium, olim ex lanista procurator litium, modò ex procuratore fax tumultus, & rebellium princeps, rem inauditam aggreditur, prætergressus omnem audendi impudentiam. In maiorem curiam Senatorum, dum ij causis audiendis attendunt; stricto gladio, cum viginti suæ sortis sicariis irrumpit; ac præfatus se in mandatis habere, aliquot corripere è Senatoribus, qui fauerent Henrico Valesio; promit schedulam scriptam, appellátque singulos. In iis designat Harlæum primarium Præsidem, Thuanum, Brisonium, Petrum Seguerium Præsides; Antonium Seguerium aduocatum Regium, & alios è grauissimis Senatores; quos cum appellaret, cæteri omnes patres consurgunt, affirmántque nihil opus esse plures designare; paratos se fortunam Præsidum sequi, nec membra à capite disiungi oportere. Atque eo dicto, bini suos Præsides pedibus in Bastillam sequuntur; quò eos ducit lanista turpissimus; móxque plures adiunxit, quos è laribus singulos rapuit, è Curiis Subsidiorum & Rationum; vt quisque Regi, suóque officio studebat impēsius: miserabili & calamitoso periculo, cū iustitiæ mystæ & vindices traderentur in carcerem, & pro iudicibus facinorosissimi essent. Post ea ali-

Bussilecler.

Senatus Parisiensis in Bastillam ductus.

quot retenti in custodia ; quidam dimissi pretio, haud pauci abiuratis partibus Regis amplexi sunt fœdus ; Barnabas Brissonius amplis pollicitis se obstringens sexdecim viris, liber emissus est ; ac Senatui dictus primarius Præses, non sine nota tacitæ præuaricationis; Seguerij fratres ante fugerant. Tunc ab cunctis Ordinibus iuratum est in Vnionis Edictum,& admissa petitio Catharinæ Cliuensis,quæ Ducis Guisij vidua erat, flagitantis, vt in percussores atque auctores Guisiorum cædis inquireretur. Nec subitus furoris impetus, vt plerumque fit, corruebat,cùm nemo obsisteret ; imo insanior increscebat in dies. Scelus putabatur morte plectendum, si quis Henricum Regem appellaret, aut tabulam eius pictam domi haberet ; prostabat quidem in officinis eius effigies, sed deformata corporis situ, vel ridiculo, vel libidinoso. Direptum est eius vestiarium, & ob quædam reperta, aucta in ipsum insania. Quibusdam Satyris affabrè fictis innitebatur Crux aurea, hinc Concionatorũ declamationes,accusantium Principis impietatem, quasi idolorum specie dæmones coleret. Affirmabat præterea Genebrardus, repertam in conclaui secretiori Myronis primarij inter Regios Medici, chartam pergamenam, puram & nitentem, inscriptam characteribus magicis;quamobrem insana plebs,Regem veneficum & Sabbati Principem nuncupabat. Plerique impia superstitione icunculas cereas effingebant, quas imponebant altaribus,acubúsque pungebant ; dum Missæ dicerentur, per quadraginta horarum spatium, horáque vltimâ configebant, additis magicis carminibus; rati eum ictum in viscera Principis inuasurum : supplicationes noctu inibant, in quibus infantes sacros cereos ferrent, eôsque

HENRICVS III.

Seguiers.

HENRICVS III.

extinguerent, inuerso lumine, inaudita quædam verba effutientes, per quæ vita Regis facum instar occumberet. Iámque is furor extra vrbis carceres propagatus, proxima quæque corripiebat, & oppidula admota Parisiis rabiem hauserant; præter Melodunum & Castrum Vicennarum; ac plerique Parisiensium relicto Mercurij mercimonio traducebantur in castra Martis, professi militiam, & instructis suo sumptu equitum turmis quas ducerent. Verum & vrbes longiori dissitæ spatio impingebant in scopulum.

XXIII *Vrbes & Prouinciæ in Regem coniurant. Dunes Roissieu.*

Aurelia Princeps cæterarum, vexillum seditionis erexit. Entraguius Præfectus eam obtinebat, & speciem quandam arcis angulo vrbis posuerat: ille Regi fidem addixerat; ac post cædem properabat Duneius frater Aureliam, qui moneret Entragium, sed occupauit properantem Roissius. Ille Maynij domesticus nobilis Blesiæ erat, cum aduocatus à Rege Guisius, suorum animos perterrefecit, & quidem in castelli areâ quadringentos Heluetios locatos perspiciens Roissius, suspicatus parari quod actum est; ac precatus Duci vt res intus bellè succederent, se festinare ad eas quæ foris essent instruendas, castello egreditur, atque equo inscenso, magna celeritate Aureliam aduolat. Ea exceptus ciuem armat persuasum, Duneium adesse, qui præsidium Hugonottorum adduceret; igitur Duneio aduenienti portas obiicit ciuis, deinde Roissio enarrante Guisij casum, incenditur in Entraguium, & cunctatus aliquot dies, cum auditur Parisienses Regem abrogasse, ipse similiter se adiungit fœderi; atque Entraguium intra arcem obsidet. Rex vti arcem atque Entraguium propugnaret, Aumontium Marescallum mittit cum legione prætoriana tam Francicâ quàm Heluetiâ. Verum eques Aumalius

malius cum præsidio Parisiensium in vrbem venerat, & ciues magna contentione verberabant arcem; pugnatúmque tribus hebdomadis; donec Maynio aduentante Aumontius longè infirmior, ac de ipso Rege solicitus, retrò cedit. Aurelia mox arce potitur, in paucis deinceps addictissima fœderi. In Prouinciis vno prope cursu vrbes deficiunt; in Picardiâ Ambianum & Abbauilla; mox Laudunum Bodino impellente; tota Campania præter Catalaunum; in Normannia Rothomagum Parlamento expulso, Baiocæ, Falasia, cæteræque vrbes ad Sequanam; Cænomanum vrbs inuadente Boisdelphino, quem Rex dimiserat; Diuio Burgundiæ caput, & ipsa tota Prouincia; Lugdunum, frustra oppugnantibus Boteone Seneschallo, & Grolleriis fratribus; Phocensis Prouincia, Senatu Vinsium in Valetam & Epernonium promouente; Massilia, Arelate, & Aquæ-sextiæ summo ardore fœdus complectuntur; in Delphinatu Alphonsus Ornanus Gratianopoli à fœderatis depellitur; Bituricenses cum vrbe primaria deficiunt, impellente Chastrio gubernatore: Aruernos inferiores Rupifocaldius Randani Comes cum Riono vrbe ab Rege abducit, superioribus, cum vrbe Clermontio in officio perseuerantibus, defendente Alegrio; Pictauij, Episcopo & Magistratibus Guisij facinus commendantibus, qui suam vrbem olim seruarat, plebs admittit fœdus; Britanniam Mercordius abducit, ingrato in Regem animo, à quo tot beneficiis cumulatus, ea ipsa beneficia in detrimentum auctoris conuertit. Sed nulla defectio acerbior, crudeliórque quàm Tolosæ fuit. Ea ciuitas, vt à primo bellorum ciuilium

HENRICVS III.

Boteō. Groller.

d'Alegre.

Mercœur.

Tolosæ defectio.

NNnn

HENRICVS III.

motu Catholicam religionem in paucis enixè coluerat, neque vllum Hugonottum intra pomœrium agere patiebatur, facilè ab incenso studio religionis, vt medium tenere difficillimum est, transibat in proximum amplectendi fœderis. Duo dumtaxat præclarissimi Magistratus tuebantur Regias partes, Ioannes Stephanus Durantius præses primarius Senatus, & Iacobus Afius aduocatus Regius. Ac Durantus optimis artibus, tum Regis tum populi gratiam conciliauerat: primùm inflammato in Hugonottos odio, librúmque scripserat, de Ecclesiæ ritibus: deinde egregiis pietatis operibus, quæ auctoritate & pecunia sua inceperat, atque perfecerat: nam Iesuitas vrbe admiserat, Capucinos euocauerat ex Italia, diúque aluerat; publicas ædes exstruxerat, ad subleuandos qui carcere claudebantur, Virginesque inopes collocandas, & integerrimis moribus ius dicebat; vt meritò non vnius Senatus, sed totius vrbis princeps haberetur. Ille, accedente auctoritate consulum quos regebat, primùm animorum impetum presserat, cùm Sangelasius Lansacus Conuenarum Episcopus, regressus è Comitiis, rursum animos turbat atque inflammat: accedit ad ipsius studia Franciscus Fola Senatus præses; qui vt inuolaret in dignitatem Duranti, eum perditum, admissúmque fœdus cupiebat. Itaque Catholici facultate à Senatu impetrata conuocandi ciuem in ædes publicas; cùm in eas omnis seditiosorum turba conflueret, iactatis passim in Regem contumeliosissimis vocibus, decreto Sorbonico fretâ audaciâ, ægrè Durantus & Afius impetrant, vti ea de re ad Senatum proximè referatur. At Senatores dum metu

Duranti. D'Afis.

Saingelaü. Lansac. De Paule.

metu partim, affectu partim tergiuersantur, & re indeliberata abscedunt, tumultuante & fremente plebe; Durantus in curru impetitur à seditiosis, atque ægrè ereptus vnius famuli fortitudine, secedit in ædes publicas, mox in Dominicanorum cœnobium. Interea litteræ intercipiuntur, quas scribebat Asius ad Matignonium; rogans vt cum copiis seruaturus vrbem accederet: per eas furore inflammato, insaniens plebs in cœnobium Dominicanorum aduolat, atque effractis foribus, Durantum reposcit; & ecce eum custodum vnus in vicum adducit, iámque vir senio virtutibusque spectabilis, animorum flammas compescebat, cum homo perditissimus, aluo, sclopeti glande, perfossâ, sternit immeritum; & continuò solutâ rabie, turba in miserum gladiis ruit, cæsum per vicos ad patibulum trahit, appenditque pedibus; mox in Asium versa, raptum carcere obtruncat immaniter: necdum expletur eo sanguine furor; in pictam Regis tabulam, quam diripuerant ab ædibus publicis, iram seditiosi effundunt, cultris telam lacerant, tradunt pueris in cœno raptandam, deinde per summum nefas ad Duranti cadauer furcis appendunt. Idque postridie clam humo sepultum est, Regis tabulâ inuolutum pro linteo; consepultâ simul fide in Principem; vrbe & Senatu fœdus in posterum obstinatione summa tuentibus. Sed dolori Regis Burdegala solatio quadamtenus fuit. Eam vrbem fœderati multùm ambiebant, & fraudes iam plures texuerant, quas Matignonij perspicacitas inspexerat simul & soluerat; tandem constituunt ipsum in æde publica interimere, quando nec fidem, nec diligentiam viri violare possent

HENRICVS III.

aut fallere. At irrito prauo consilio, cùm magno comitatu cinctus incederet, seditiosi Escassefortio Duce, portam vrbis occupant, & munimenta ex doliis per vicos erigunt. Ad eum strepitum Matignonius, haud immemor primæ fortitudinis, pedes ad munimenta progreditur, sed stipatus ducentis Nobilibus & satellitibus suis; ac disiectis per singulos vicos munimentis, seditiosos expellit, qui portâ quam inuaserât profugi abscedunt: pauci admodum cæsi; duo furcis affixi. Prudenter sociis conspirationis pepercit, quorum plurimi Ecclesiastici erant; satisque habuit vigilantiam & curas in salutem vrbis intendere. Andegauum maiore periculo Picherius Præfectus Regi asseruit. Hic arcem tenebant, cum vrbem Brissacus, libertatis datæ parum memor, in Regem incitat, impellitque vt in arcem munimentis ciues se tegerent. Rex ad ea nuntia illicò Aumontium mittit, qui cum Picardicâ legione & aliquot prætorianis cohortibus, in arcem festinans; postquàm tormentis Picherius munimenta ciuium patefecit, ab ea cum Picherio prorumpens, ac Bodinæo ciue, seditiosos, per vicos sigillatim pellit, Brissacum pugnantem in fugam adigit, & recepta vrbe pecuniariam multam imponit. Aliquantò pòst Ganteriorum in Normannia cædes Regias partes prostratas erigit. Nam idem Brissacus in eam prouinciam ab Andegauis profugus Ganterios sibi adiunxerat. Ij rustici erant, qui biennio ante, vt se lictorum militúmque vexationi eriperent, arma sumpserant; primùm in pago cui nomen Capella Ganterium, vnde Ganteriorum vox deriuata; deinde affluente ex proximis turbâ, ad sexdecim millia hominum simul conuenerant. Eorum quinque millia Brissacus abduxerat, vt

HENRICVS III. *Escassefort.* *& Andegauum Picherius* *La Chapelle Gantier.*

vt Mompenserio opponeret Falesiam vrbem oppugnanti. Etenim Mompenserius contractis copiis, eam vrbem obsederat; factâ spe recipiendarum plurium, quas fœderati eo in tractu inuaserant: at audito Brissaci adnentu è castris progreditur, Ganteriosque aggrediens fundit magna clade; nam cæsa tria millia; ac cæteros Mompens[illegible]us prosequutus, partim cecidit, partim deditione accepit, armísque spoliatos ad culturam agrorum dimisit; solutâ multitudine, quæ Normanniæ grauis, populares suos depascebat. Sícque prosperi casus miscebantur aduersis, dum Rex diuerso consilio cum Pontifice primùm, dein cum Nauarro agebat. HENRICVS III.

XXIV *Rex agit cum Pontifice & cum Nauarro.*

Equidem postq[illegible]m contra Maynium, atque Aumalium [illegible] rebelles ciuitates edicta promulgasset,& Senatum ac Rationum Curiam Parisiis in Turonum vrbem transtulisset, Blesiâ Turones ipse profectus, cùm ob Aureliæ viciniam, instituta esset Blesiæ sedes, agitare de summa rerum consilium cepit. Ad eum conuenerant Principes, Contyus, Suessionensis, Mompenserius,eiúsque filius Dombensis Princeps; Marescalli,Biro & Aumontius;ac postmodum Niuernensis, maiori fide quàm potentiâ,vno domesticorum comitatu freti. Nec multò pòst admissus est Epernonius, ac cum Aumontio reconciliatus,Blesiam habuit tutandam in hostem. Atque Rex existimabat Maynium mitigari posse, & procellam discuti; eóque animo parum intentus in militem, pacare Sixtum summum Pontificem nitebatur. Post fratrum cædem, Romam ad Cardinalem Ioyeusam & Pisanium oratorem suum rem gestam scripserat; mandaueràtque Gondio, vti ob Cardinalem Presbyterum cæsum, sibi absolutionem à Pontifice peteret; accesse- *Pisanus.*

HENRICVS III. ratque aliquantò pòst, Claudius Augennius Cœnomanensis Episcopus; qui cùm Sixtum exorare non possent; nam Maynius legatos suos miserat, qui exaggerarent immanitatem facinoris, fœderatorum potentiam, & Regis derelicti ab omnibus infirmitatem; pependit exitus postulatione dilatâ. At spem absolutionis Pontifex fecit; si Rex Cardinalem Borbonium, & Archiepiscopum Lugdunensem custodiâ mitteret. Dum hæc Romæ prolatantur, clam in Francia nouum cum Nauarro fœdus parabatur. Etenim Regem opis iam indigum, & duas inter factiones ancipitem, Suessionensis impellebat vehementer, vti ad Nauarrum tandem se verteret; minimè agi de Religione, in discrimen agi regnum ipsum; oportere factionem vnam per alteram premere, tum victori futurum liberum in alteram arbitratum. Contrà haud pauci ab eo consortio dehortabantur Regem; Niuernensis in primis, veritus ne eo detrimentum Catholica Religio pateretur; fieretque ab Rege alienior Pontifex, & ipse Rex sua sponte ab eo consilio auersissimus erat, tanto in Hugonottos & persuasionem impiam flagrabat odio; suadebatque proficisci Molinas Niuernensis. Sed eum necessitas ad Nauarrum propiùs applicat, nam suspectis Turonensibus, in eorum vrbem, oppressurus infida consilia, venit; nec Nauarrus aberat, Pictonum vrbes aliquot capiens. Ducissa Inculismensis prima suo impulsu ob publicam vtilitatem cum Nauarro egit; dein Buhyus Mornæi frater, qui merebat in castris Regiis, ad fratrem contendit; mox ipse Mornæus veste simulatâ ad castra Regia, colloquutus cum ipso Rege haud semel, sed clanculum & beneficio noctis, ne quid eius rei ad Legatum Pontificis permanaret; conuentùmque vt

D'Augennes (margin)

Buhy. (margin)

in annum induciæ essent inter duos Reges; Nauarrus Regi opitularetur, omnibus copiis; ipse haberet Pontes Cæsaris, quod ad Ligerim oppidum est; addita alia ad securitatem Nauarri; maximè vt in neminem pro Religione inquireretur. Ea pacta, quamquam accuratissimè occultata, Legatus odoratus, grauiter apud Regem conqueritur, exaggerátque tam odiosi fœderis mala, operam suam pollicitus, ad reuocandum in officium Maynium: Rege assentiente & optimas conditiones præbente, ad Maynium proficiscitur, quem cum nulla conditione potuisset infringere, ac dimouere à belli proposito, ad Regem non regreditur, ne crederetur assentiri pactis cum Nauarro, mox Romam contendit, desperatâ concordiâ. Nec liberum Regi erat diutius cunctari; ciuitatibus passim rebellantibus, & Maynio cum exercitu imminente; eam ob rem, ipso etiam Niuernensi auctore, pactas cum Nauarro promulgat inducias; quibus Auenionem & Venesinum Comitatum in Pontificis gratiam vindicabat à bello; vetuítque Nauarrus graui pœnâ propositâ, ne quis Orthodoxorum templis, vel Sacerdotibus vllo pacto officeret. Attamen Regi admodùm nocuit; quod scripto libello eam pacem purgans, Mornæus libelli auctor, multa in Nauarri defensionem adscripserat, quæ Regi ipsi videbantur hæresis tabem affingere; vnde ansa fœderatis oblata inuehendi in Regem, quem ideo hæreticum nuncupabant. Iámque eius nomē è sacris Liturgiæ precibus eraserant, verbis substitutis, pro Christianis Principibus nostris. Ac tametsi Rex eas voces illico nouo libello expunxerat, tamen perstabat furor, & Romæ Vaticanum fulmen cudebatur. Etenim Pontifex àudito Regis cum Nauarro fœdere, vehementer commo-

HENRICVS III.

Monitoriū in Regem.

HENRICVS III.

tus, decretum facit, quod Monitorium vocant, quo iubebat Regem, Cardinalem & Archiepiscopum liberos mittere, decimo die post eas litteras promulgatas, & vbi Rex iussa non præstaret, declarabat Pontifex eum incurrisse in censuras Ecclesiasticas; easque grauissimas; à quibus absolueretur ab ipso vno Pontifice; atque in ipso mortis confinio, prædes daret præstandi Ecclesiæ ipsi obsequij. Id Monitorium Romæ affixum est, & in ipsa Francia Carnuti & Meldis; sed antea Oratores Regis Româ abscesserant, Ioyeusa Venetias, Cœnomanensis & Pisanius Florentiam, vnde Massiliam triremibus vecti. Per id decretum soluta omnis Regi cunctatio, & admittendi Nauarri data necessitas; cui vt per Ligerim securus transitus permitteretur, cùm Cæsaris Pontes pagum permodicum Rex designaret, Salmurium Nauarrus ardenter cuperet; hic clam Pontium præfectum amouit à præfectura dimittenda, & Lessartium Salmurij præfectum perduxit vt accepta tenui mercede Mornæum admitteret, qui Nauarri nomine vrbem & arcem haud inualidam teneret, tenuítque diutiùs. Tandem Turones Regem Nauarrus conuenit, atque exceptus magna gaudij significatione, postquam aliquoties, in rem communem cum Rege egit, constituítque potentem parandum exercitum, ad Lutetiam impugnandam Chinonem regreditur, ad legiones cæteras adducendas, quæ pertinaciùs se adiungere Catholicis recusabant. Atque ita fœderati Hugonottis pacem confecerunt; quámque tantâ vi oppugnabant hæresim, euehebant in solium; adeò stulta & à scopo aberrantia mortalium studia, nisi ea Deus ipse collineet. Sed iam Maynius promotâ per felicitatem audaciâ Regem

gem aggrediebatur; quibus autem gradibus eò conſcenderit neceſſe eſt inueſtigare.

Roiſſius qui celeritate Aureliam vindicauerat fœderi, eidem Ducem & caput prouidit vigilantiâ. Quippe Aureliæ exceptus, curſorem Lugdunum ad Maynium mittit; occupauitque Alphonſum Ornanum, qui ſextâ pòſt horâ tardior ad comprehendendum Maynium aduolat. Iam ille Lugduno Matiſconem verſus properabat, pòſt Cabilonem, obtinuerátque Diuionem ſecurus. Inde excitus votis Pariſienſium, atque ipſo progreſſu adauctis copiis, in eorum vrbem pro numine exceptus, (& thronum vt Regi apparauerant ciues) modeſtiam præferens, & Regis titulo repudiato, ſatis habuit ſexdecim virorum poteſtatem deterere. Etenim illi auctoritate vſi impotenter, ad nutum cuncta adminiſtrabant; intruſis in vrbis Concilium quadraginta viris, & per eos comitiorum compotes & ſuffragiorum. At Maynius commento haud abſimili; alios quatuordecim in idem Concilium arrogat, cæteróſque plurimos, tum municipales vrbis magiſtratus, tum viros auctoritate conſpicuos; vt præpollens numero ſuffragiorum, quoties opus foret, rem deliberatam in ſententiam ſuam perduceret. Ab eo Concilio dictus eſt Regni & coronæ Franciæ Legatus, ſiue Locum tenens Generalis, & fracto Regis ſigillo, ſubſtitutum eſt alterum his verbis inſcriptum, *Sigillum Regni Franciæ*, quâ auctus dignitate, poſtquam iurauit in leges fœderis, & nouas ordinationes ſanciuit, ad cæteras vrbes, quæ amplectebantur fœdus gubernandas; ex iis pecuniam ingentem conficit; quam cum exhauſiſſent plures voragines & exaruiſſet illicò ſcaturigo, inex-

HENRICVS III. XXV.

Maynius ſummus Dux Fœderatorum.

Lieutenant General.

HENRICVS III. pectato felicitatis augmento, nouum caſus fontem aperuit. Etenim dum Pariſienſes Molani ædes miles directurus, prædam ſcrutatur, incidit in quadraginta aureorum

Molan. millia; quæ ipſe Molanus quæſtor ærarij clam humi infoderat, agebatque interim in caſtris Regis, ſimulatâ inopiâ, ne Regem vel obolo ſubleuaret. Eo ære veluti miſſo cœlitus, militi ſolutum ſtatim ſtipendium, & occaſio data Maynio prodeundi ducendíque ad capiendum Regem, vt Pariſini fremebant, exercitus. Et in[illegible]m expeditionem promouent mox ſucc[illegible] proſperi. Vrbem Vindocinum trade[illegible]

Benchard. enchardo Præfecto, nullo periculo capit, atque omnes maioris Concilij Magiſtratus ſimul vno reti inuolutos implicat; deinde Carolum Luxemburgum Comitem

Comes de Brienne. Briennium Epernonij ſororium expugnato Sancti Oudoëni caſtro, agit ad deditionem, captúmque abducit; ac tandem per Nauarri abſentiam Turonenſem impreſſionem aggreditur. Non diſertè adſcribunt Hiſtorici, quo conſilio Maynius hanc rem tentauerit; ſiue à Turonenſibus fœderatis clam appellatus, factâ ſpe vrbis concitandæ, dum ex eâ Rex ad repellendum hoſtem prodiret, ſiue vt Regem progredientem ad liberiorem captandum aërem, interciperent equites, atque abducerent. Sanè parum abfuit, quin poſtremum id nefas perficeretur.

Ad Turones pugnatur. Nam Rex prodierat, & tranſmiſſo ponte vltra Sancti Symphoriani ſuburbium, ſudo ac ſereno cœlo, equo vehebatur; cùm attonitus molitor accurrit, monétque in proximo fœderatos latere equites, Regémque ſi forte in comitatu eſſet, reducendum celeriter. Ad quas voces Rex conuerſo ore aduertit equites è valle erumpentes, breuiſſimo interuallo, & equo incitato

citato se in suburbium recipit. Opportunè quidem; nam ipsa nocte vndecim leucis vno cursu lustratis, aderat Maynius, & primi equites pugnam inceptabant. Suburbium propugnabat Iarsæus, cum Rubempræo & Moncassino, munimentis aliquot erectis, quantùm loci incommodus situs patiebatur. Et illicò ad hostem excipiendum Grillonus & Curæa suburbio prodeunt, dum Rex in vrbem regreditur, simulque admissis prætorianis Heluetiis, portam claudi iubet, opprimítque clandestina consilia. Verum pugna incalescente, fœderati cæso Iarsæo, oppugnatis munimentis, Regios intra suburbium compulerant, & ipse Maynius, quamquam multum temporis diuturniore morâ consumpsisset, hora de meridie quarta, irrumpebat in suburbium, Regiósque pellebat; cùm primùm Castillonij ferocia, dein ipsius Regis aduentus, qui quingentos Heluetios per pontem adduxit, pugnam instaurant; verum iniquitate loci oppugnante, cùm Regij vndique obruerentur; Rex Grillonum iubet recipere militem, ac permittere hosti suburbium; dum nox incumbit. Aduenerant interim Nauarri copiæ, eásque Castillonius in insula adiecta ponti locauerat, aggerémque breuissimo tempore opposuerat. Non cessabat hostis sclopetorum explosione lacessere militem, & turbare opus; imò probrosa verba, & contumelias acerbissimas iactabat in Regem; Castillonium rogans vt à percussore patris deficeret. Atque ita nox inter mutuas operas effluebat, & expectabatur in crastinum longè grauior dimicatio; cum ad ortum lucis, copias educit Maynius, atque incensis aliquot suburbij ædibus, eâdem celeritate, quâ venerat, se ad Vindocinos recipit.

HENRICVS III.

Iarsay.

La Curce.

HENRICVS III. pit. Die medio Nauarrus Turones cum reliquis copiis venit: nec persequendi hostis aut spatium aut voluntas fuit. Atque vt ea fœderatis ignominiosa expeditio fuit, sic perniciosa Siluanecti obsidio. Eam vrbem Bouteuilla detraxerat fœderi, admisso ad propugnandam Toræo Mommorencij fratre; cùm Aumalius & Mayneuilla adductis quatuor hominum millibus, & affluentibus Parisinis iuuenibus, oppugnationem validè instituunt, maximè postquam Balagnius quatuor hominum millia in supplementum adduxit. Nam intererat Parisiensium, eum obicem tolli, quo reliqua Picardia recidatur quodammodo. Eius seruandæ datum à Rege munus Longauillæ, præclarissimo adolescenti; ac Noüæ, qui veterani prudentiâ iuuenis animum regeret; nec spatium erat cunctandi vlterius. Nam Toræus ad extrema actus, eo die spoponderat vrbem dedere, nisi auxilio leuaretur. Itaque Noüa Compendio, quod â Rege stabat, educit copias, maiore animo, quàm numero fretas; pleríque enim conuolauerant Nobiles, sed equites octingenti dumtaxat, pedites mille & ducenti; simul Aumalius atque Balagnius disposuerant militem, quamquam incompositè, ex nimia securitate & contemptu hostis. Longius à pedite equitatus abscesserat, irruebátque in Regios, cùm Noüæ stratagemate statim percellitur. Ille tria leuioris molis tormenta intra ordines occulta inuexerat; quæ sub initium pugnæ laxatis suorum ordinibus, tam peritè explodit, per interualla repetitâ, dum hostis succedit; vt multiplici glande deiectis ferocioribus, cæteri facile in fugam acti sint; ipsis Ducibus Aumalio & Balagnio leuiter sauciis & in fugam raptis.

Ad Siluanectū Fœderati cæsi.

Bouteuille

Toré.

La Noüe.

Nec

Nec pedes ad resistendum constantior; nam illicò abiectis animis terga vertit, in paludes proximas siluarumque latibula sese abdens: Mayneuilla dum ad tormenta fortiter pugnat, cæditur. Occisa fœderatorum duo millia, capta plura vexilla, decem tormenta, omnia impedimenta, & locuples à Parisiensibus præda, qui in castra officinis positis, mercimonium instituerant. Eáque clades cumulata est Saueusæ infortunio, qui cum ad Maynium ducentos Lancearios è Picardia nobilitate lectos adduceret; primùm in Lorgium, deinde in Castillonium incidens, conserto prælio vincitur, capitúrque toto agmine quà cæso, quà capto; eà animi indignantis desperatione, vt amotis vulnerum ligamentis, mori per furorem summum maluerit, quàm donari à Rege veniâ, adeò animos insania partium, amórque Religionis à religione omni abstraxerat. Sed ipsis fœderatis longè maior pernicies imminebat.

HENRICVS III.

Saueusé.

Nam ad Regem post depulsum Maynium confluebat tota nobilitas, atque Heluetij ab Sancio lecti, tandem p r Sequanos in Burgundiam, inde in Belsiam properabant; Rexque ducto exercitu, Gergæum, Gianum, & Charitatem ceperat; vt cæteræ ad Ligerim vrbes, præter vnam Aureliam, sui imperij essent; ardebátque eam vrbem semel expugnare; sed cum vniuersi Duces, atque adeò milites, Parisios belli scopum facerent, eò ductus exercitus, & rapta aliquot per viam oppida. In iis Stampæ post diem quartum vi expugnatæ, & Sangermano præfecto abscissum caput, qui educatus inter Ephebos Regis, prima beneficia, tam ingrato animo corrumpebat. Poissiacum

XXVI *Parisios Rex obsidet Sancy.*

Estampes.

Poissi.

HENRICVS III. cum similiter vi captum & ciues aliquot fixi patibulo. Mox Pontisara, dum expectantur Heluetij, vallo cincta. Eam Alincurius Villaregij filius propugnabat, adiuncto Hautefortio, pugnacissimo duce; sed Biro Marescallus post institutam oppugnationem, cæsum Hautefortium, & Alincurium grauiter saucium, vrbem ad deditionem compellit; móxque aduenientibus Heluetiis, quibus Longauilla & Noüa sese adiunxerant; iámque sub signis quadraginta hominum millibus numeratis, seriò ad obsidendam Lutetiam curæ copiæque adhibitæ. Rex in Sancti Clodouæi pago agebat, Nauarrus Meudonem & Carantonem tenebat; vt totus amnis supra, infráque penes Regem esset, vrbsque propemodùm in angustias acta. Etenim Maynius à Mompenseria ante reuocatus, postquam Parisiensium rabiem præclaris pollicitis confirmauit, spe facta subsidij à Pontifice & ab Hispaniæ Rege, suburbia munimentis firmauerat; ita partitus eorum propugnationem, vt Chastrius ea, quæ vltra amnem, defenderet, ipse quæ citra sunt tueretur ingenti solicitudine. At sibi conscius infirmitatis, gnarúsque quàm incerta ab externis forent auxilia, & quàm parum ignauæ plebi fidendum; statuerat, cum cætera omnia defecissent, cum lecto agmine in hostem irrumpere, & honesto exitu fata, vel lacessere prospera, vel infelicia cumulare. Rex porrò secundam Augusti diem designauerat, ad impetenda suburbia; plerisque ciuium qui bonarum partium erant, intrà arma capturis, dum foris triplicem aggressionem Rex institueret. Verum ipse pridie illud dici, nimirum Augusti primo, letali vulnere

Alincour. Hautefort.

Meudon & Charantõ.

Ann. 1589

nere inter Prætorianorum hastas securus sternitur. Perseuerabant Concionatores in Regem è pulpitis blasphemas voces euomere, & inoleuerat passim plurium animis, missa illa è tartaro tetra opinio, licere Tyrannum perimere; cùm è Patrum Dominicanorum familiâ, ea opinione imbutus parricida exurgit; qui vno ictu, si furori fides, Tyrannum tolleret, vrbem liberaret, séque Cœlitum albo statim ascriberet. Is Iacobus Clemens, in Senonensi regione natus, anno ad vicesimum quintum accedente, nuper inauguratus Sacerdotio; qui stupida indole, atque adeò durâ & peruicaci, suscepit nefarium facinus, horribile atque tartareum, in nullo Francorum Regum tertiæ stirpis patratum hactenus. Is siue auctores sceleris nactus, siue vno suo impulsu; nam incertum id admodùm, cùm parasset cultrum, litteråsque ad Regem, tum ab Comite Briennio, tum ab Harlæo Præside; has fictas, illas veras; quamquam insonte Briennio & captiuo; solus vrbe egreditur, & à Gueslæo Regio procuratore, in quem fortè inciderat, in hospitium ductus, cœnæ adhibitus, atque in somnum missus, postquam incredibili confidentiâ securitatem animi vel simulauit vel fecit; nam parricidali cultro cibos secuit, Gueslæo interroganti præclare ad singula respondit, & sopore alto tota nocte stertuit; mane ad Regem ab eodem Gueslæo ducitur expositurus res magni momenti, quas ipsi soli communicatas volebat. Admissus cum iuberetur quidquid afferret enuntiare, perstånsque in sententia vni Regi rem prodere, ad eius aurem, postquam litteras dedit, applicitus, recedente Bellegardo, dum Rex aurem

HENRICVS III. *Rex cæsus.*

De l Guesl

HENRICVS III.

aurem præbet, cultrum eductum è manicâ in eius aluum abdit, deseritque immersum, visceribus cum sanguine prorumpentibus. Rex qui se aperto in plagam pectore vestiebat, repente exclamans, cultrum extrahit, eóque duo vulnera parricidæ infligit, os frontémque saucians; cùm accurrens Gueslæus capulo ensis Monachum percutit; accedúntque duo è quadraginta quinque Nobilibus, qui primo iræ impetu, dirissimum percussorem pluribus plagis confodiunt perimúntque; pœnâ leuiori, pro tanto támque horribili scelere. Eo die de vulnere Regis spes bonæ conceptæ, & viscera intacta affirmabant Medici; at sequenti, qui dies Augusti secundus, quo in vrbem parabatur aggressio, recrudescente vulnere, desperatum est, Réxque in proximam mortem adactus. Obiuit religiosè Sacramenta Ecclesiæ, semel atque iterum noxas Sacerdoti confessus, & reuocato in memoriam Monitorio illo Pontificis, testatus se obsequentem Ecclesiæ filium, veniam petiit, eáque impetratâ, emisit animam, haud dubiis veræ & sinceræ religionis indiciis. Parricidæ cadauer ab equis discerptum est, membra igne consumpta, proiectíque in ventos cineres. Atque eo flagitio periit Henricus Valesius, ætatis anno quadragesimo nondum impleto, vltimus Valesiæ stirpis; quem instructum à naturâ præclarissimis dotibus, in transuersum rapuerant, praua institutio & suorum temporum corruptela, Nam corpore ad maiestatem Regis conformatus, ore & oculis mirificè ad conciliandum amorem perfectis, membris ad palæstram omnem aptatis; animo præterea erat, ad virtutum sementem exculto; magnificus,

HENRICVS III.

ficus, liberalis, generosus, & fortis; ad pietatem & religionem veram inclinatissimus, sobrius admodùm temperánsque, ad singulas eloquentiæ partes suprà quàm dici potest effictus. Verum eas laudes succrescens ætas calamitate temporum deterebat. Quippe in ea corruptissima Henricus incidens, nactus omnia virtuti contraria, præclaris dotibus maturitatem afferre non potuit. Nam in Aulâ corruptâ, & voluptatum mersâ illecebris, ad eas, vel renitente animo raptus est; educatus à Matre; candorem & ingenuitatem pessumdedit; incidens in amicos & familiares, qui in sua commoda publicam rem Regísque gloriam referrent vnicè, populis extitit grauis, exactor molestus, & odiosus; implicatus factionibus, bellísque ciuilibus, deprehenso ab vtraque periculo, dum vtramque conatur extinguere, perit ab altera, infortunio potiùs quàm noxâ laborans. Lienis morbo vexabatur identidem, sub hyemem maximè, crassis vaporibus ab ea parte in cerebrum peruadentibus; erátque dum ij perdurabant, difficili admodum atque aspera consuetudine. Attamen consideranti, quàm infelicem exitum assequuta sint tam præclara initia, præter diuina iudicia, quæ intuitus mortalium latent, videtur Machiauelli Politica impia vocata in æquissimam pœnam; posteríque Reges admoniti, Christiano potiùs quàm humano consilio populos regere. Sanè eo tempore fallacissima illa gubernandi ratio sic inualuerat, vt vnum imprimis Machiauellum Henricus legeret amarétque; & Cornelium Tacitum, eius doctrinæ fontem ac fundum Guisius vnicè amplecteretur; vt nihil

HENRICVS III. hil mirum ſit, vtrique tam prauè ſua conſilia cecidiſſe, & mortem illatam in votorum faſtigio: eo tamen diſcrimine, quod repentina Guiſium extinxit, Henricum lentior, producto ad ſalutem animi ſpatio, ne pietas fruſtra eſſet, forétque idem pœna & præmium.

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ.

LIBER XXII.

POST Regem cæſum, regnum exci- dendum,& inconcuſſa maieſtas Franciæ deturbanda, non immeritò prudentibus videbantur. Nulli cæſo liberi, proximus ſanguine Henricus Nauarræ Rex, ad quem omninò ius regni ſpectabat; ſed Hugonottum religione, tum fœderati tum Catholici omnes abdicaturi, certùm ius in incertum vocabant; iámque Fœderi Religio non tam color erat bellandi quàm cauſa. Et quidem nuſquam benigniùs aut liberaliùs Dei clementia indulſit Franciæ, quàm cùm eam ex immenſa illa & inexhauſta voragine emerſam eduxit; cùm enim neceſſariò vel externus Rex, vel Hæreticus eueheretur in thronum; externum amouit, mutauit Hæreticum, & lege regni ſtabilita miraculo, naturæ potiùs quàm ipſi legi vim intulit. Id porrò miraculum non primò ſtatim patratum voluit; ne crederetur humanum quod Diuinum fuit; poſt longiorem moram perfecit, vt Franci in poſterum toto mundi æuo, ſe ſuúmque Regnum vnius Dei beneficium noſcerent. At quæ calamitates ad ea bona ſtrauerint gradum, inueſtigare paucis neceſſe eſt. Ad nuntium tam infauſtæ necis,

HENRICVS IV. *Magnus dictus.*

I. *Henrici initium.*

HENRICVS IV. necis, castra regia dolor & timor repentè inuadunt. Henricum præcipuè inuoluebat intricatissimus labyrinthus; vt credi posset, diadema vnis sentibus tribulisque intextum, ad ærumnas pœnásque animi oblatum & datum, non ad gloriæ & maiestatis fastigium. Præsens & ineluctabilis in procella scopulus, Religio erat; nam perseueranti in hæretica persuasione, Pontifex summus, Hispaniæ Rex, fœderati, & vniuersa Francia, (Ann. 1589) præter paucissimos, repugnabant: at in Orthodoxorum sensum transeunti, fidi veterésque assecla defuturi, incertis & nutantibus ad quos se conferret; vt hinc atque inde fulcris deficientibus, frustra insurgeret in spem tam arduam; partium alteri odiosus, suspectus alteri: nec satis laudi conducebat & gloriæ, in sua religione antè constantem, vnâ coronæ spe, extemplò fidem & persuasionem primam deponere. Accedebat ad animi æstum atque anguistiam, quod neminem non suspectum vocare in consilium posset; nullo dubio quin quisque in religionem eum impelleret, quæ sibi ipso vsu accepta & probatissima foret. Nec momentum leue partibus fuerat Mariuantii casus, (*Mariuant.*) qui ætate robustior, & militia exercitatissimus, singulari certamine à Marollio adolescente, (*Marolle.*) quem prouocauerat victus, & lancea cæsus, Parisiensibus animum auxerat, Regiisque infregerat. Extemplò quàm non temerè Rex angeretur, ex Procerum Nobiliúmque dissensu constitit. Nam quamuis ex Catholicis, primi omnium Marescallus Aumontius, Giurius, atque Humerius, nulla (*Aumont, Giury, Humieres Saucy.*) conditione se, vitam & facultates Regi obtulissent; & Biro Marescallus, Sancio egregiè dehortante, deposita obtinendæ ditionis cupiditate, cum eodem Sancio, Heluetios ipsi Regi mancipasset; attamen plerique Nobiles Catholici cogitabant de secessu ac

delibe

deliberabant. Ac nocte quæ eas animorum turbas ſequuta eſt, Principes Proceréſque Orthodoxi in vnum cœtum de re tanta acturi conueniunt; atque in tres ſententias diuerſi animis dirimuntur. Prima coronam nullâ conditione Regi deferebat; quam proponebant Longauilla, Giurius, Rambulletus, & eorum aſſecæ; altera planè contraria apponebat difficillimam conditionem, vt eo momento Rex fidem Catholicam profiteretur; ſin id præſtaret, tota res ad Comitia regni deferretur; & eius erant opinionis duces, Dous, Manonius, Entraguius, Dampetra, & Vitryus. Ex iis duabus tertia nata eſt, auctoribus Mompenſerio & Franciſco Luxemburgio Pinæo Duce, in cuius hoſpitio deliberabatur; vt Regi obſequium ſtatim addiceretur, iis tamen conditionibus, vti intra ſex menſes curaret ſe de vera religione doceri; interim Hugonottos ſuâ interdiceret, nullam iis præfecturam permitteret, liceretque Nobilibus ad Pontificem legatos mittere, qui deliberationis ſuæ cauſas explicarent, ſic exiſtimabant regno ſimul conſultum & religioni. Poſt plurimas altercationes, & verba vltro citróque acerba, quæ propemodùm in iurgia deſinebant, tandem præpollente Pinæi conſilio, in tertiam ſententiam itur; & eidem datur Prouincia Regis totius cœtus nomine adeundi. Nec Regi traducta nox ſiue ſollicitudine; ſeorſum ipſe cum Birone, Noüa, Caſtillonio, Guitrio, & Lafinio deliberabat, Mornæo procul abſente; omniúmque calculis ſtatuitur, eo articulo temporis perſtandum Regi in religione: iſque eo conſilio Pinæo eloquenter dicenti, conceſſit omnia quæ petebantur; vno excepto, quod Hugonottis vſum religionis non interdiceret, ſed Catholicam in ſingulas vrbes reſtitueret, atque Eccleſiaſticis reddi facultates curaret; idque iureiurando ſanciuit;

pro

HENRICVS IV.

Deliberatio Procerum.

Et Regis.

HENRICVS IV. promulgauitque scripto edicto, cui Principes & Proceres plures adscripserunt. Epernonius tamen ac Vitrius detrectant adscribere; vterque vt præ se ferebant, conscientiâ ducti, ne Regi Hæretico assentirentur, & Vitrius quidem ad fœderatos defecit, abdicatâ prius Dorlanij præfecturâ, quam ab Henrico III. obtinuerat, ne qua hæreret proditionis macula in defectione, ac Epernonius in Inculismensem prouinciam præturam suam profectus est, affirmans se tam alienum ab fœderatis & Hispanis, quàm ab Hugonottis, nec vllis Regis precibus teneri potuit; siue, vt ipse excusabat discessum, se ac bona in priuatos æmulos & inimicos, absentiâ commodiùs quàm præsentiâ defensurus, & acceptâ molestiâ, quod Marescalli ante ipsum Ducem & Parem Franciæ abscripsissent edicto; siue, vt accusabant alij, quod pluribus contumeliis in Regem illatis, pertimesceret iustam vltionem; ac præterea refugeret mutuari pecuniam Regi, quam præsenti inopiâ & necessitate denegare haud posset. Sanè ea discessio in paucis Regi molestissima fuit, diúque occultum in Epernonium odium perstitit. Hæsit tamen aliquandiu, dum castra Rex mouet, quem in Normanniam sequutus, post solutas Henrico Regi exequias, discessit, abductis duobus peditum millibus, & quingentis equitibus.

Epernonij discessio.

II. At Parisiis, & in cæteris vrbibus fœderatis, Regis morte confirmati sunt ad constantiam vel pertinaciam animi. Parisiis præcipuè, post effusam immoderato sensu lætitiam, & solutam in omne conuitiorum genus proteruium, fœderi mentes longè cupidiùs adhæserunt. Et Regem quidem nuncupari optabat populus, sed Orthodoxum, qui maiorum & Ludouici sancti religionem profiteretur; Optimates erant in eadem sententia, & qui antè abhorrebant à fœdere,

Fœderatorũ sensus & cõsilia.

post

poſt Henrici necem,arbitrati fœdus ſanctiſſimum eſſe,quod hæreticum amoueret à ſolio, id propugnabant acerrimè, cæteriſque auctores propugnandi erant. Is ſenſus bonorum in Clero & in Parlamentis; nam Principes Proceréſque,vt plerumque fit, religionem obtendebant in ſpeciem,ſua quiſque commoda & priuata emolumenta interregno captabat. Maynius præſertim, vt reliquorum dux auctoritate & ambitione, cupiditatem ſupra omnium vota erigebat. Nec deerant, qui ad coronam animum inflammarent; præcipuè ſoror Mompenſeria, quæ vaſti ſpiritus & ſolertiſſimi femina,exiſtimaret nihil audenti arduum, atque vno gradu qui à throno diſtet,vnico niſu in eum poſſe conſcendere;addebátque multa in cupiditatem non mouendam modò, ſed implendam. Nec parum ea Maynium quanquam moderatum afficiebant; quis enim ab imperio ſummo abhorreat? eóque animo ſparſis clam vocibus explorauit Pariſienſium ſenſus; quos vbi alienos ab conſilio ſuo proſpexit, ſimúlque pericula quibus ſe ad perniciem certam immergeret;reíque difficillimæ ſeriem eruditè exponerent prudentiſſimi viri Villaregius, & Ianinus Præſes Senatus Burgundici; pedem dum licuit à præcipitio retrahens, deliberauit quid eo articulo ſtatuendum foret. Ac ſuadebat Ianinus, vt edicto propoſito teſtaretur ſe poſt Regem cæſum depoſuiſſe ſenſum iniuriæ, vnà Religionis cauſâ in armis agere;appellare ſe Francos omnes ad eam tutandam, & adducendum Nauarræ Regem ad ipſius cultum; quod vbi præſtaret, paratum ſe arma deponere,& iurare obſequium. At eo conſilio cùm belli finis inſtaret, nec arbitraretur Maynius in ſuam rem eſſe, tam citò deſinere, vnde imperium emanabat; aliud inſtituit; quo voluntati populi ſatisfaceret,

HENRICVS IV.

HENRICVS IV.

summæ ipse auctoritatis & regiminis compos; Regem dicendo Carolum Borbonium Cardinalem, iam longæuum senem, qui captiuus apud hostem agebat; séque vt antea Locum tenentem Generalem regni nuncuparet. Idque de consilio quadraginta virorum & Optimatum perfecit, & Rex promulgatus est Carolus eo nomine X. At Rex posteaquam exercitum multorum secessione imminutum videt, & frustra per Villaregium appellatum de concordia Maynium, depositâ spe capiendæ Lutetiæ, statuit in Normanniam proficisci, opulentam & admotam prouinciam, cuius tributis subleuaretur, & ab Anglia expectatam opem exciperet. Soluturus castra, vt honori consuleret, fingit se proficisci vt funus Regi mortuo faceret, duxítque copias Compendium vsque, vbi pro ratione temporis factum funus, & cadauer in æde sancti Cornelij positum, dum in tumulo maiorum Sandionysiano suo pòst tempore conderetur. Perfectâ cæremoniâ plurimi magno numero Nobiles, impetratâ discessûs veniâ, suas res curaturi priuatim, abscedunt; Rexque trifariam quod reliquum erat copiarum diuidit, partem tradens Longauillæ qui in Picardiam iret, alteram Aumontio vt tueretur Campaniam; tertiam ipse in Normanniam duceret; eo tamen interuallo, vt non ægrè cùm necessitas posceret ad communem opem conuenirent. Tertiam partem Regi assignatam implebant tria peditum Francorum millia, legiones duæ Heluetiorum, & equites mille supra ducentos; occurritque Mompenserius Normanniæ Prætor, cum ducentis nobilibus, & mille ac quingētis peditibus; erántque simul cum Rege Proceres, Princeps Contyus, Carolus Valesius magnus Franciæ Prior, summus leuioris equitatus Tribunus, Biro Marescallus, Damvilla Mommorancij frater,

Rex in Normanniam venit.

Castillo

Castillonius, Rohanius, Dux Mombasonius, Forcia, Baqueuilla, Lanchantius, & plerique nobiles. Copiis tam modicis cincto, patebant tamen arces haud paucæ; nam exceptus primùm Ponte Arcuato; dein Dieppâ, vrbe & arce, Emaro Chattio equite Melitensi eodémque præfecto, fidem generositate magna addicente; móxque Cadomum cum arce adiunctum, & aliquot oppida in vicinia capta, Regis nomen in eo tractu spargebant. Eo successu Dieppenses elati, Regi instant vt Rothomagum oppugnet, impensas in octiduum polliciti; suscepítque Rex oppugnationem, quibusdam clandestinis consiliis fretus. Nec conatus spe cassus extabat, cùm incensis molendinis, & occupatis commodioribus locis, ad portas sederet; ciue admodum perterrefacto, quanquam Dux Aumalius & Brissacus mille & ducentis equitibus vrbem obtinerent. Et in ea mentium consternatione euocandus Maynius fuit, qui toto exercitu educto Parisiis, cùm venisset Rothomagum, Rex longè infirmior soluta obsidione, versus Eusium mouet, capítque oppidum; nescius quanto in discrimine ageret: etenim Maynius amne transmisso, & exercitu aucto ad quindecim peditum millia, quatuor equitum, magnis itineribus ad se festinabat; erántque sub signis, qui supplementa adduxerant; Henricus Marchio Mussipontanus Lotharingiæ Ducis filius, Christophorus Bassompetra cum Raitris Germanis; Iacobus Collaltus cum legionibus Germanicis, Nemursius & Balagnius. Rex Dieppam secesserat; atque obruebatur haud dubiè, nisi Maynius celeritatem primam inhibuisset; colloquutus in Hannonia cum Parmensi, moram deinde trahens in aliquot oppidis expugnandis. Attamen Regi certum exitium erat, nec prolatatione mali seruabatur; iámque May-

HENRICVS IV.

La Force.

Pont de l'Arche.

De Chattes.

Eu.

HENRICVS IV. nius Parisios & in Hispaniam ipsam litteras scripserat, quibus affirmabat clausum Bearnium (nam ita Regem fœderati vocabant) nec elabi posse, nisi in piscem versus insiliret in pelagus. Et verò plurimi grauitate periculi moti & perculsi, Regi auctores erant, vt sparsis per loca commoda copiis, se malo eriperet, atque inscenso nauigio, vel in Angliam vel Rupellam euaderet: hærebátque Rex anceps consilij; cùm Biro Marescallus militari & fortissima oratione inflammato Rege, & repudiato formidoloso consilio, ad constantiam & ad victoriam firmauit animos. Nam omninò Regi standum in vestigio erat; quippe ad regnum itur fortitudine & audaciâ, non fugâ & absentiâ; & enitenti in obices atque repagula, perrumpendum est necessariò & inferenda vis. Ergo Rex statuit ad Dieppam munire se, & vires hostium repellere fortiter atque infringere.

III. *Pugna Arcensis.* Supra Dieppam sesqui altera leuca, Arca est castellum proximæ pugnæ famâ clarissimum, in colle arduo positum; infra collem pagus est, eodem cum castro nomine; tum Betuna amnis, qui Dieppam illabitur; ac paulò longiùs Martinglisa alter pagus, cum leprosorum nosocomio. Eum locum ad muniendum Rex destinat, & continuò opus aggressus, amplo aggere pagum castro iungit, latéque munimenta in proximos agros circumducit. Ligonem ipse tractabat fossor diadematus, cæteríque exemplum æmulati certatim nobiles militésque die pòst tertio opus perficiunt. Tum ipse cum Francis peditibus in castello hæret, in pago Marescallum locat cum duabus Heluetiorum legionibus & vna Germanorum; equitatu inter castellum & Dieppam fuso. Haud multò pòst Maynius totum exercitum ad Arcam adducit, non quidem in frontem, sed à tergo, occupato Martinglisa pago, & misso ad

Poletum subvrbium equitatu. Est Poletum Betuna amne ab Dieppa diremptum subvrbium, quod dominatur in pontem subiectum, atque ipsi vrbi ponte annectitur. Illicò Rex nouas munitiones hosti obiecturus, Arcam pagum ducto aggere operit, trecentos milites in nosocomium immittit, & Castillonium cum nongentis ad Poletum propugnandum designat; qui magna celeritate, certatim contendentibus ciuibus, munimentis locum imbecillum firmat. Mox eum in locum Rex ipse festinat, & equitatu extra subvrbium posito, aliquot velitationibus hostem repellit, dum simul cum Biro à nosocomio retundit, per magnum Priorem & Damvillam. Mox aliquot dies quieti agunt fœderati, nullâ re tentatâ, ob discordiam ducum, cùm Marchio Mussipontanus, Nemursius, Dux Aumalius, Eques eius frater, singuli rebus suis intenderent, nec in publicum satis, in spes auulsi suas consulerent. Demùm die Septembris nono post decimum, statuit Maynius conatu omni intendere, ad Regem munimentis suis deturbandum. Eam in rem occupare nosocomium primò oportebat; itaque post noctem mediam transmissis vltra Betunam copiis, existimabat prima luce improuisum Regem oppressum iri. At ille cum Birone mirâ diligentiâ rem ad pugnam instruens, octingentos Heluetios in nosocomio locauerat, prætexuerat aggerem, quingentis Lansquenetis, duabus legionibus Helueticis, & Francis aliquot; tum equitatus partem, tam leuioris quàm grauioris, ante munimenta Priori magno tradiderat. Primus statim conflictus equites miscuit: Sagona fœderatorum dux præclarissimus, sclopeti glande femur à Priore ictus, equo deiicitur, & lapsu extinguitur; Aumalius nouo agmine pugnam instaurat, & cataphractos Regis equites pellit; aderát-

HENRICVS IV.

Sagone

HENRICVS IV. que Maynius qui pulsos opprimeret; cùm Damvilla educta Galatij Heluetica legione fusos excipit, atque instaurat; sclopetariis tam spissam grandinem effundentibus, vt Maynius fixo vestigio, nouam oppugnationem per pedites instituerit; Nemursio equitatum in Damvillæ Heluetios inuehente. Ita incalescit pugna, cùm improuisa res spem ac metum mutuò, vtrique partium infert. Collalti milites, cum ad marginem aggeris accessissent, nec facilè in eum perrumpi posse animaduerterent, consilio siue ante ad dolum prouiso, siue ex metu periculi repentino, facturi deditionem, Regi salutem precantur, ac pileos sarissis summis imponũt. His fide habita, Germani qui aggerem tutabantur, manus officiosè præbent, & magnâ lætitiâ transgressos in munimenta excipiunt. Biro prudentior in eos impressionem parabat, at se inhibuit, cùm ij addictos Regi se profiterentur; iamque multi è centurionibus Regem adierant, dextram osculati, & obsecrantes vt Bironem compesceret, transire se in ipsius castra bonâ fide, nec aliud petere, nisi vt soluerentur stipendia. Interea Nemursius Damvillæ Heluetios tantâ ferociâ aggreditur, vt loco pulsos propè in fugam ageret; quod Germani illi obseruantes repente fide violatâ in Germanos atque Heluetios arma obuertunt, expellunt munimento, & Bironem aduolantem deturbant equo, ac propemodùm necant. Ea re factus animus fœderatis, & â prima munitione in alteram momento irrumpitur; eodémque impetu in nosocomium: Rex profligabatur haud dubiè, parúmque abfuit quin eo torrente simul raperetur; cùm Maynij cunctatio spatium fecit ad rem instaurandam. Et quidem Rex vbi se ex periculo collegit, fortissimo animo intercursans suorum ordines, perturbatos sistit & præcipitem fugam; donec

nec Arcâ festinans Castillonius, duas legiones in certamen infert. Tunc Germanis atque Heluetiis instauratum robur, & dimicatio repetita; Regísque præliantis ductu, ereptus hosti Biro, & capti à Rege Comes Belinus, & Tremblecurius Tribunus; deinde Mompenserio & Noüa sparsum equitem reuocantibus, primum nosocomio hostes eiecti, mox interiori munimento, postremò ampliori; vt verè rapta è manibus palma dici posset, & oblata per somnum victoria diffluxisse. Cæsi è Regiis aliquot nobiles, & ducenti milites; ex fœderatis sexcenti, in quibus haud pauci clari vel natalibus vel militari peritia. Et eo conflictu de toto bello præiudicatum est, cùm Rex viribus tantò inferior, vinceret, quia vinci non posset, & hostium fraudem fortitudine animi emendaret. Maynius se intra castra postquam duos dies continuit; ea nocte media soluit, ac dies totidem copiis circumductis, rursum Dieppam inter atque Arcam se munit; tentatísque per decem dies, modò Arcâ, modo Dieppâ, quà impressionibus, quà tormentis, atque vtrobique repulsus fortiter, tandem die vndecimo versus Picardiam se recepit. Iámque Rex Longauillam atque Aumontium vocatos exceperat, sub hostis aspectum vrbes Gamachiam atque Eusium expugnauerat, prouocaturus in prælium; sed festinans Maynius penitus in Picardiam se abdebat.

HENRICVS IV.

IV. *Rex Parisios aggreditur.*

Regressus in Normanniam Rex, Anglorum copiis ab Elizabetha missis recreatur; ij erant militum quatuor millia; allata simul ducenta librarum ac viginti millia, & commeatus in bellum plurimus. Eo supplemento firmatus Rex, consilium aggrediendæ Lutetiæ reuocat; eò magis, quod intestina Catholicos inter & Hugonottos dissidia iam animos ducum distrahebant,

HENRICVS IV.

Mompenſerio inſtigante Catholicos, & ferente impatientiùs diſſenſum Regis à vera religione. Itaque transmiſſo ad Meulancum Sequana, exercitum Rex verſus Pariſios ducit, ſpe certa vrbis per clandeſtina conſilia occupandæ, ſi foris vim inferat, hoſte ad munimenta tutanda abducto; eámque ſpem fecerat Blancomenilius Præſes in Senatu diadematus; pateſacturum ſe vrbem, ſi intra ſuburbium Rex penetraret; & ille inuadenda deſignat, quæ ad Vniuerſitatem ſpectabant. Ea porrò Pariſienſes lato & ampliſſimo, per agros aggere communiuerant; locatis per interualla tormentis; quamquam nihil admodùm à Rege metuerent. Nam plebem inanibus ſpecioſiſque rumoribus lactabant fœderati, & nuper Maynius quinque vexilla ad eos remiſerat, rapta à Germanis dum per fraudem in Arcenſe munimentum inuaſerant, quibus Mompenſeria aliquot alia à ſe artificiosè facta adiunxerat; eáque magnâ pompâ per vrbem vecta ſunt. Dein imago Dieppæ vrbis ære ſculpta vænibat à baiulis, addideratque ſitum oppugnationis Maynius, qua conſtabat Regem terra maríque obſeſſum, poſt Anglicas copias profligatas, deditionem repoſcere; ac breui captum ductum iri Pariſios; eôque ſtulta credulitas amentiæ venerat, vt plerique feneſtras locarent, & in vico Sancti Dionyſij pegmata erigerent ad ſpectandum captiuum. Verùm is ad munimentum oppoſitum iam adequitabat; quod poſtquam perſpexit, atque animaduertit amplius eſſe ſpatium, quàm vt commodè propugnaretur; in diem craſtinam, quæ Nouembris prima, oppugnationem indicit; quæ ante lucem inſtituta eſt. In tria agmina peditatum diſtribuerat Rex; in primo Angli, Duce Birone cum filio & Guytrio, in ſuburbia Sancti Victoris & Sancti Marcelli impetum faciunt;

Blancmesnil.

ciunt;

ciunt ; in secundo Aumontius , cum Damvilla, & Bellegardo, Sancti Iacobi & Sancti Michaëlis suburbia impetit ; in tertio Castillonius & Noüa amplissimam Sancti Germani regionem aggrediuntur ; dispositi à tergo equites ad promouendam impressionem. Primo impetu amplum illud munimentum perrumpitur , difficultas ad suburbia paulò maior ; sed intra horam profligatum est prælium,& in singula a limili Regij; potuítque vrbs subigi , si maturè Aumontius in portas Sancti Iacobi & Sancti Michaëlis intendisset tormenta. Sed breui interuallo restauratus ciui est animus, & portæ fimo & trabibus firmatæ excusserunt impetum. Castillonius & Noüa ad Nesleam portam repulsi similiter , Rosneo duce propugnante vrbem , & Sanseurino centurione erumpente in ipsum suburbium. Rex plebe faustè acclamante in suburbium Sancti Iacobi amicè ingreditur, & Castillonij vindicta oppressâ, qui victimas paternis manibus Parisienses mactabat,hæsit aliquandiu opperiens Politicorum consilia(nam ita qui Regis studebant partibus vocabantur) donec celeritate magna aduolans Maynius cum toto exercitu,Regi consilium excussit;isque à suburbiis recessit , abductis quadringentis captiuis,cùm quingenti ciuium in conflictu cecidissent. Erat animus Turones petere, & proximas regiones seruitute hostium vindicare. Primùm ad Vindocinenses conuersus , Stampas in via expugnat ; mox arcem, quam diruit, infestam Stampensibus, & calamitatis causam multiplicem.Tum per Belsiam subiens , in Vindocinenses ; Vindocinum capit', ac diripit ; præfecto Benchartio, qui tam ignauè Henrico I I I. vrbem rapuerat,truncato capite.Mox Turones aduolans, ingẽti omnium Ordinum gratulatione exceptus, admittit magno lætitiæ sensu Vene-

Rosne.
S. Seurin.

HENRICVS IV. tum Oratorem: etenim Prudentissimi Patres vno assensu ipsum in Regem Franciæ habendum censuerant; quamquam Pontifice & Hispaniæ Rege omni ope in Senatu intercedentibus. Post breuem moram ad Cœnomanos Rex conuersus; vrbem primariam à Boisdelphino occupatam, & immenso sumptu communitam, adigit in deditionem; dein profectus Lauallium in Britanniæ limites; mittit Principem Dombensem in ipsam Britanniam, qui Mercordio obsisteret, partésque regias promoueret; Tauanium in Burgundiam, Bironem Marescallum qui Alensonium caperet; ac tandem ducto in hyberna exercitu, nobiles in suos lares dimisit. Fuit enim hæc quatuor annis proximis bellandi ratio; vt cùm Rex inopiâ pecuniæ laboraret, bellum gereret sumptu Nobilium; qui per hyemem ex domestica parsimonia nummis aucti, vere regrediebantur, apparatu ad bellum instructi: paritérque miles gregarius in prouincias missus, prædam ex hoste faciebat, tuebatúrque in ipsum suas quisque vrbes & oppida. Nec omittenda Regis industria singularis, inter eas penuriæ difficultates, & contraria suorum studia. Nam Hugonotti acerbissimè conquerebantur ob duritiam Francisci d'O Præfecti ærario, à quo ne assem quidem possent emungere, cùm in Catholicos benignior foret; atque ipsi Catholici Regem à religione sua alienum ferebant in dies impatientiùs. Atramen ille & Hugonottos demulcebat priuatim, promissa in religione constantia, & futuræ prosperitatis consortio, & Catholicos spe conuersionis retinebat; de Pontifice, de ipsa Ecclesia, & personis sacris, honorificis verbis nusquam non colloquens; agebat cum Nobilibus quàm familiariter; cum gregario milite humaniter, capiebátque singulos dexteritate ingenij,

Laual.

Mercurr.

Regis inopia & industria

nij, ore, habitu, sermone, passim cunctis gratus & acceptus, vt ipsi tam domi quàm foris enitendum in hostem fuerit; nec laborandum minùs in profliganda penuria, quam in potentissimo hoste subigendo. HENRICVS IV.

Postquam Alensonium Biro expugnauit Rex post breuem moram, per anni noui auspicia, in Normanniam irrumpit cum copiis; atque Argentano capto, Falesiam vrbem vallo cingit. Est Falesia in colle posita, subsidente circum valle, defensa castro validissimo, quod vrbi ipsi adiungitur; obtinebátque tum vrbem tum castrum Brissacus cum legione Picardi Tribuni, quæ inter fœderatas pugnacissima habebatur. Rex à castro, quod plerumque illi vsitatum erat, oppugnandi initium petit. Auxilio erat ipse loci situs, nam castro munimentum erat stagnum amplissimum atque altissimum; quod frigoris asperitate in gelu coaluerat, tam durum & firmum, vt eo commodè tormenta regia inueherentur; sicque opportunitas maxima in euidentem perniciem ibat. Directa tormenta post continuam verberationem, postquam latam muro labem intulerant, appellat Rex Brissacum de deditione; qui cùm magnificè ad ostentationem vanam responderet; haud multò pòst ad deditionem ipsam impellitur. Quippe miles in proximam turrim euadens, quam aperuerant tormenta, cùm nullús hostium spectaretur, arcessit socios, quibus aduolantibus porta effringitur, vnde è castro patebat in vrbem aditus; simulque vno impetu in vrbem irrumpitur, pulsísque leui opera ciuibus, vrbs ipsa capitur atque diripitur. Et in ipso conflictu exemplum editum calamitosæ virtutis, & amoris sua miracula renouantis. Inter ciues pugnabat Chesnaye, adolescens mercator, simúlque virgo quam perditè amabat, ad eius latus dimicabat; vter-

V. Rex iterum in Normanniam inuadit. Falaise Ann. 1596

Amoris vis. La Chesnaye.

HENRICVS IV. quæ tam generosè & fortiter, vt ab ipso Rege obseruati, iussi sint, quantùm Martis ardor sinebat, esse incolumes. At cùm adolescens sclopeti glande repente stratus esset, virgo salute quam offerebat hostis repudiata, se pugnans in confertissimam aciem abdidit; donec ad necem saucia, regressa tandem, in exspirantem adolescentem incumbit; ac pro geniali toro pugnam nacta, sanguinem sanguini, plagam plagæ infundens, in dilecti ore animam mittit. Duósque amantes vocauit posteritas, vt haberet Francia quos eo in genere Hispanis componeret. Brissacus mox deditionem castri paciscitur, sibi & quindecim salutem asseren.; opulenta supellex Bironi concessa, & pauci milites necati suspendio, pluribus alioquin sceleribus graues. Multæ postea in eo tractu vrbes Regi traditæ; Domfrontium, Lexouium, Baiocæ, Vernolium, & ipsum Honflorium, post dierum aliquot propugnationem. At ipse Rex ad Honflorium Bironem dimiserat, cum ala equitum & sclopetariorum expedita, raptus ad Mulancum seruandum. *Meulane.* Etenim Maynius, frequentibus Parisiensium vocibus lacessitus, expostulantium quod desidere in vrbe militem pateretur, ipsum eduxerat expugnaturus proxima oppida, quæ Rothomagum intercludebant Lutetia. Captis igitur ad Oesiam aliquot oppidulis, & recepta non multo labore Pontisara; Mulancum aggreditur, quod vnum cum Ponte Arcuato, addicebat Sequanam Regiis. Erat Mulancum castrum potiùs quàm oppidum amni impositum, & tutabatur præfectus fortissimus Berengueuilla ab Aumontio datus, *Berenguevile.* qui fortitudine atque industria non vulgari diu conatum impetumque hostium fregerat. In e.tremis erat, cùm Rex in opem aduolat, infertque in castrum militem; sed repentè eo reuocatur, vt cæteras copias in

Nemursium tueretur. Semel atque iterum admirabili pernicitate profectus in Normanniam Rex, & Mulancum redux, sedulitatem partitus, vrbem simul tutabatur & copias; donec Maynium omninò auulsurus, Poissiacum expugnare aggreditur; vrbémque per scalas inuadens, in proximum pontem impetum vertit; quem tormentis dum verberat, Maynius necessariò abductus Mulanco, cum toto exercitu Poissiacum venit; quo tandem tempore Rex voti compos ad Drocum obsidendum copias amouet; omittítque pariter Mulancum Maynius, de re maiori sollicitus; nam Parmensem conuenit, ad militem exorandum; quo fretus, Regi imminebat, Drocensi obsidione soluta. Sed militaris expeditio interpellanda paulisper, dum in Pontificis Hispanique consilia introspiciam; quibus moles fœderis tantopere nitebatur. — HENRICVS IV.

VI. *Caietanus Legatus in Francia.*

Sixtus summus Pontifex, mortem Henrici cùm gaudij sensu acceperat; ac tametsi hæsisset anceps aliquandiu, cùm ad Nauarrum confluxisse Nobiles audiuisset; tamen postquam per oratorem fœderatorum accepit, Catholicos omnes Nauarrum eiurare, & Carolum Cardinalem Regem nuncupasse; imò Nauarrum ad Dieppam in extrema actum; se ad fœdus vertit, statuítque in Franciam Legatum mittere, qui fœderatos ope & consilio promoueret, vt Francia tota vni Regi & Orthodoxo addiceretur. Eum itaque dicit Henricum Caietanum Cardinalem, virum ætate, scientia, & peritia rerum conspicuum; cui adiuncti Episcopi decem, & Bellarminus Iesuita doctrinâ iam tum orbe toto percelebris. Nec Pontificem mouerat, quod Legati duo fratres, priuatis vtilitatibus adstricti essent Hispano; nam sperabat eam ob rem Legatum futurum acceptiorem Hispano, rémque faciliùs promo-

uen

HENRICVS IV.

uendam; cùm ipse cæteroquin Legati prudentiæ, fideíque prorsus confideret. Iam anno præterito se Legatus in viam dederat, ac Taurini summis honoribus à Sabaudo exceptus, & ab eo in suam ductus sententiam, Lugdunum vix peruenerat, cùm Maynium & Mendosam oratorem Hispanum agentem Parisiis, de aduentu suo cerriores facit; ac Rege cæterisque suarum partium Orthodoxis neutiquam monitis, per Burgundiam Parisios proficiscitur. Ea in vrbe sub initium Ianuarij incredibili gratulatione excipitur; defértque in Senatum Pontificium diploma, quo sua auctoritas constituebatur; quamquam molestè tulerit, dictum antea Regem Cardinalem Borbonium; cùm illius eligendi auctoritatem illibatam sibi admodùm cuperet. At dum ille Pontificiam potestatem propagat: rem suam Philippus Hispaniæ Rex agitabat. Bernardinum Mendosam apud Henricum III. oratorem, statim à Guisiorum cæde, à Rege abscedere iusserat, & Lutetiam venire ad fœderatos; vt eos iuuandi tam opportuna occasio caperetur. Eam in rem Mendosa, cum quadraginta virorum plurimos, inopum ciuium ac deuotorum multam factionem, Cœnobitas plerosque, partim pecuniâ, partim specie religionis, pellexisset, atque in mentem suam perduxisset, rem proponit in amplissimo Vnionis consilio, speciosam quidem & ad aspectum primum perutilem, at omninò Regi regnóque ipsi perniciosam; vt se Francia tutelæ ac defensioni Hispani Regis subiiceret; multáque addit ad exaggerandam Regis immensam potentiam. Id cùm Hispanicæ factionis homines, laudibus in cœlum tollerent, affirmaréntque Regno ac Religioni nihil salubrius obuenire posse; contrà Maynius eiúsque asseclæ, subita re permoti, cùm moram ad deliberandum reposcerent;

Hispanorum Consilia.

rent, Mendosa ad mitigandam postulationem, multas conditiones adiungit, quæ fidem facerent, rem totam in Franciæ commodum verti; eæque tam coloratam boni formam induerant, vt Maynio recusandi modum excuterent. Verùm ille, post consultos prudentissimos viros, præcipuè Villaregium & Brissonium Præsidem, atque angue perspecto qui lateret sub frondibus, deliberationem in aduentum Legati reiecit; quippe rem tanti esse momenti, in qua religionis apex ageretur, vt de ea nihil absque summi Pontificis auctoritate constitui posset. Sic obiectus flagitationi Hispanorum obex, quo repressa prima ambitio. Post Legati aduentum, cùm Mendosa idem propositum vrgeret vehementissimè, nec minori constantiâ repugnaret Maynius; Legatus veritus, ne contentio in vim atque arma erumperet, ab ea spe Hispanos dimouet, maturuisse nondum consilium docens, atque aliam viam oportere institui. Itaque illi nouum consilium capiunt, spreta vt præ se ferebant vtilitate, seruandæ Religionis vnam gloriam expetunt; affirmant obruendum semel Bearnensem, excidendam vno conatu hæresim in suo capite; eámque in rem magnas copias offerunt. Porrò idem diuerso modo intendebatur. Nam Maynius admissis ab Hispano copiis, vel vinceretur, vel vinceret; si succumberet, se totum Hispano tradere cogeretur; sin euaderet victor, cùm validiores essent copiæ Hispanicæ, etiam victor mitteretur sub iugum. Nec id Principem sagacem latuit; quapropter ab Hispano militem cupiebat modicum, multam pecuniam, per quam delectum suo arbitrio faceret; nec alieno ductui mancipare tur: at cùm obstinatiùs repugnaret Mendosa; ipse ad Parmensem profectus in Belgium, duo equitum millia impetrat, ductore

HENRICVS IV.

Philip

HENRICVS IV. po Egmontio, Egmontij viri fortis filio, cui Albanus vitam ademerat. Per eam occasionem Philippus Rex vulgato scripto mentem suam manifestam facit, occulitque; nempe obsecrabat Principes cunctos Christianos, vt ad liberandum Carolum X. Franciæ Regem arma adiungerent; expurgarent eamdem hæresi, ad obsequium Regis Christianissimi totam adducerent; mox simul ipsum hæresis virus, ab cæteris prouinciis pellerent, tunc demùm omnes viribus iunctis Terram Sanctam Turcis eriperent, testatus Deum maximum superosque cœlites, eum vnum armorum & votorum scopum esse ac finem, vt per ea Ecclesia prorogetur, extinguantur hæreses, ac quique populi suo legitimo Principi obsequantur. Ea erat occulta animorum dimicatio, dum Maynius instructo exercitu palam vim parabat,

VII. *Apparatus ad pugnam Iuriacensem. Nonancourt.* Ad eius exercitus famam, discesserat Rex ab Drocensi obsidione, ac retro versus Nonancurium oppidum ceperat, euocatis è nobilitate quàm plurimis, ad pugnam si res sua posceret conferendam. Et ab ea dehortabantur haud pauci, obtendentes *incertam martis aleam, superiores hostium vires; ineluctabilem perniciem, si Rex vinceretur; vtilitatem non admodùm magnam si vinceret; præstare, egentem pecuniâ hostem morâ absumere, atque adscititias copias cunctatione lenta disiungere.* Contra Nobiles plerique, duces, centuriones, & ipsi milites pugnam reposcebant; & Biro Marescallus summæ ob experientiam auctoritatis, necessitatem prælij insinuabat. *Si cederet Rex, existimationis & gloriæ iacturam certissimam, qua vna nitebatur belli spes atque victoria; abiecturos se Nobiles, qui tanta martis cupiditate nunc flagrant; nec ambigi de victoria posse, si ad prælium fortissimi illi animi adhiberentur.* Nec cunctatur Rex id amplecti

consi

consilium, quod ipse vehementissimè omnium concupiscebat. At verò in Maynio longè diuersa mens; nam à prælio abhorrebat prorsus; nouerat Regis copias quanquam numero impares, robore tamen atque peritiâ superiores, metuebat ne victor aut victus in Hispani potestatem ipse recideret. Attamen suorum flagitationibus dederat, & Hispanorum petitionibus, vt ad Drocum soluendum admoueret propiùs copias, certus tamen abstinendi à pugna; seque inter ac hostem amnem interiicere. Verùm compoti consilij sui esse non licuit. Vrgent è fœderatis vehementissimi, *lucem regni & calamitatem belli vno dumtaxat prælio excidi posse; quid Dux cunctaretur? quid opperiretur adeo viribus ipse superior? an non auctoritatem regiam vsurpatam, in æuum vltimum produci cuperet; suæque promotor ambitionis, promoueret Franciæ calamitates? Iam à Bearnensi quàm plurimas vrbes occupatas, nutare plurimas, & longè plures statim accessuras, si fœderatus exercitus tantò maior viribus, se absterreri metu exhibeat.* Ad ea Egmontius, adolescentiæ æstu & cupidine gloriæ feruidus, instabat ardentiùs, ac minabatur, se solum cum Belgico milite inuasurum in hæreticos, si abstineat Maynius; mox ipsum adhuc cunctantem impulit nuntius, referens Regem Nonancurio discessisse, ac Vernolium versus recedere. Quo nuntio Duces cœteri rati Regem fugere, vno impetu prælium expetunt impetrántque; simul rapti in equos, nullo ordine ponte Iuriacensi Euram transmittunt; non dubij quin fugientem Regem assequuti, eum certa & ineuitabili clade afficerent. At ille Nonancurio quidem erat profectus, sed ad hostem rectà properabat; occurrúntque improuisò ab vtroque exercitu velites; tam attonito Maynio, quàm gaudente Rege; atque exclamante,

HENRICVS IV.

te, venisse commodùm, quod ipse quærebat. Atque extemplo Rex admirabili peritia copias in pugnam explicat; nec secus Maynius dirigebat suas; intercedente vnius leucæ spatio & pago medio. Attamen eo die inhibita est pugna; præter leuiora prælia ad pagum obtinendum, quem tandem assequutus est Rex. Quippe is de industria abstinebat, cùm propè in momẽta euocati Nobiles cum turmis suis confluerent: nam ipso manè accesserunt præsidia ex Normanniæ vrbibus; tum intra diem Contius Princeps, Guicha summus tormentariæ rei Præfectus, Mornæus & Parabera, Trimollius cum trecentis nobilibus Pictonibus; Comes Sampaulus, & Noüa, singuli suis Nobilium turmis accincti. Similiter Maynius continebat se, vel breui mora se confirmaturus, vel opperiẽs dum se hostis moueret; mox inclinante in vesperum die, stetit in vestigio, donec idem hostis ad petendum hospitium iret, & ipse loca commoda quæ designabat occuparet. Perfrigida nox vtrobique leui somno transacta; ipse Rex recumbens in straminea culcitra, per moras breuissimas speculatores mittebat, qui explorarent an Maynius amnem ad recessum traiiceret. Postquam certò rescitum est, nihil in castris moueri, nec dubitatum, quin die proximo præliandum foret; Rex ad vigiliam tertiam, Martis die decimo quarto, singula ad proximam pugnam componit. Ingens est camporum & aperta planities, duos inter fluuiolos Auram & Ittonem, qui mox adiuncti in Euram confluunt; porrò vltra Euram est Iuriacum pagus, Eura vado difficili, ponte coniungitur quem à tergo fœderati dimiserant; frontem hosti obuertẽtes, vtroque exercitu in patenti planitie explicato. Rex in agmina suum equitem tribuit; in quibus nulli Lancearij erant; sex designata, quatuor ducebant Aumontius,

HENRICVS IV.

La Guicne.

Aure & Itton. Iury.

tius, Mompenserius, Biro filius, & Rex ipse, pugnantibus in prima regij agminis serie, Proceribus Tribunisque, & collucentibus mirificè armorum splendore; attributi singulis turmis pedites sui. Quintum agmen ex Raitris conflatum agebat Theodoricus Schombergius, postremum Biro Marescallus seduxerat semoueratque ab cæteris, inspecturus pugnam fixo vestigio, & neutiquam initurus, nisi necessitas cogeret: erántque in exercitu octo millia peditum, equitum duo. At Maynius longè numero superabat, nam sexdecim millia implebant copiæ; eásque eodem propè cum Rege ordine, vt fit in ciuilibus bellis, instruxerat: stabat ipse in medio, cum Francis cataphractis trecentis, ad læuam Egmontius cum spisso Lanceariorum agmine; & Nemursius ad dextram, Raitri ductoribus Brunsuicensi notho, & Bassompetra; tum Francorum agmen agente Aumalio. Sic oppositæ acies hæserunt aliquandiu; donec Rex aduertens solis lucem & venti flatum in suorum oculos ferri, emendaturus errorem, iubet turmas ingredi, deflexo ad læuam incessu; simúlque Maynius alterum cornu in eam partem impellit. Postquam Rex prece feruida Deum compellauit, induítque galeam candentibus plumis refulgentem; tum antequam demitteret buculam, ad proximos versus; *Commilitones, inquit; nos simul eandem aleam subimus hodie; simul vobiscum vincam aut moriar: seruate ordines; vósque in eos statim reuocate, in eo victoria; vobis pro vexillo meæ istæ plumæ sint; lustrate illas oculis, nusquam occurrent nisi in via gloriæ atque victoriæ.* His dictis iubet explodi tormenta.

HENRICVS IV.

VIII. *Pugna Iuriacensis.*

Et auspicatus feliciter pugnam fulminantibus machinis, Aumontij fortitudine delibat victoriam. Ille irruentes leuiores equites, disiicit statim, móxque Regi se adiungit,

HENRICVS IV.

iungit; dum prælium ineunt agmina ſingula. Biro filius in Raitros infunditur, & in fugam agit; dein Vallonum acie circumfuſus, dum fortiter pugnat, gemino vulnere os & tibiam læſus, in diſcrimen adducitur; donec aduolantibus centum equitibus, liberatur, & Vallonum agmen diſpellit. Mompenſerius qui alterum Raitrorum agmen ſolo inceſſu diſiecerat, in Nemurſium ruit; Schombergus in Aumalium. Pari propemodùm ſorte, opperiente victoria momentum in quam lancem propenderet, ab Regis, Mayniíque agminibus. Et quidem Maynius cum Egmontio & Brunſuicenſi, qui diſiectis Raitris ad Vallones acceſſerat; lancearios mille ducentos & quadringentos ſclopetarios equites, impellit in Regem; ac prima glande ſclopetariorum ſiniſtram regij agminis alam concuſſerat; caſu etiam atque errore conturbante aciem regiam. Etenim Rhodius generoſiſſimi animi adoleſcens, vexillifer Regis, illicò in fronte ſaucius, fuſo cruore in oculos, habenîſque ferro hoſtili abſciſſis, equi ferocitate extra ordines rapitur; ſimul alius inſequitur, temerarius iuuenis, qui cùm galeæ albicantes plumas impoſuiſſet, fidem pluribus fecit Regem abſcedere; quem haud pauci ſequuti ſunt. Sed extemplò ipſe Rex ſpectandum ſe dedit; irruítque in Egmontij confertiſſimam turmam, & in illam ſegetem lancearum ferream, pugnámque atrociſſimam conſerit. Id poſtquam agmē magno impetu ſoluit atque aperuit, aggreſſus per latera, quadrãtis vnius ſpatio fractum diſiicit, & in fugam agit. Primo concurſu Egmontius à Franco Nobili glande læſo capite occubuerat; ſimúlque Brunſuicenſis poſt multiplices plagas animam miſerat; iámque cætera agmina ſtrage conſimili pellebantur; cùm Maynius peregregiè Imperatoris functus, militíſque officio,

De Rhodes.

ficio, postquam cum Nemursio, Aumalio equite,& triginta equitibus,fixus in campo suos in ordines reuocare frustra conatus est; nihílque præter horrorem circumspicit;tandem lento passu ad Iuriaci pontem versus, eum transmissum exscindi iubet, Meduntámque se recipit; Nemursius, Aumalius, Tauanius Vicecomes, Rosneus & Bassompetra, per apertos campos Carnutum fugerunt. Rex quanquam victor nondum comparebat, fugerátque suorum oculos, dum se abdit in Vallonum aciem; tandem spectatus magnâ lætitiâ, dum rediret cruento ense, obtrito apice galeæ,armisque pluribus locis ferro hostium tusis; reuocabátque ad locum quem antea designauerat viginti equites, quando nouo periculo tantùm non obruitur. Vallonum agmen illibatum hactenus in eum prorumpit, instaurátque pugnam; sed opportunè Magnus Prior, Aumontius,Trimollius,Giuriúsque,cum equitibus aliquot, ad Regem aduolant, vnóque impetu hostile agmen fundunt ac dissipant. Ita Rex victor se victricibus turmis restituit. Nec Biro Marescallus abstinuit se,quin Regem admoneret; *Id enimuerò*, inquit, *non æquum est, Domine, vt Rex Bironis partes agat, cum hodie Biro munus Regis obierit.* Etenim ille cum suo agmine pugnâ cessauerat, momento ad victoriam magno, prohibens hostes, ne se colligerent ac restituerent prælium. Profligato equitatu, leui negotio pedites victi sunt;Franci & Germani internecione deleti omnes propemodùm; frustra Germanis arma submittentibus, recenti ad Arcense munimentum perfidia. Supererant duo Heluetiorum agmina,in quos tormenta agi Biro mandauerat; cùm Rex prono ad conciliandam gentem affectu, eos appellat de deditione;quam illi admittunt, pacti regressum in patriam, & signa dimittunt,

HENRICVS IV.

Mantes.

HENRICVS IV.

tunt, quæ benignè restituit Rex, curauitque intactos duci in patriam. Certâ tandem victoriâ, ad insequendum hostem versa celeritas; iam ad Euram amnem, Iuriacensem pontem, & in ipso pago magna erat strages hostium edita, móxque Rex cùm eo loco vadum impeditum esset, ac Raitri pugna instaurata passim cæderentur, Anetam regreditur, vbi patebat amnis vado percommodo, eóque transito præcurrebat cum viginti equitibus, quando in agmen incidit ex ducentis equitibus; quamobrem suos præstolatus, haud quaquam Maynium assequi potuit, qui Meduntæ nocte proxima hærens, mox Sandionysium cum turma equitum obtinuit. E tanto fœderatorum exercitu, quater mille dumtaxat seruati, cæsi reliqui, capti, aut deditione dimissi, signa, tormenta, ac impedimenta penes victorem fuerunt, luculentis spoliis miles ditatus est, Regi oblata viginti equitum vexilla, peditum signa sexaginta, cæsi ex Regiis Balsac Entraguius, Scombergius, Marchio Nesleus, Feuquerius, & quinquaginta circiter nobiles. Nec victoria dignior in ipso conflictu Rex, quàm post ipsam partam, in hostem clementiâ, in suos humanitate, superbiam vincens & arrogantiam. Proclamari iussit vt Franco parceretur, vnique extranei cæderentur; admisit omnes qui se dedere cuperent, plurimos etiam eripuit ferro vincentium; captiuos humanissimè habuit; palmæ gloriam communicatam cum suis voluit, ingentes gratias agens singulis, ipsósque collaudans, laudem, qui regnum non posset, modestè partitus; dicitúrque ipso die prælij dum cœnaret, redeunti Aumontio ad infimum gradum occurrisse, & iussisse secum mensæ accumbere; his additis amantissimis vocibus; *Æquũ esse admitti ad epulum, qui ad sponsi connubium tantùm contulisset*, Atque ea est

Anet.

De Nesle.

Iuriacensis palma, quæ Francica indole, nulla fraude, nullis insidiis reportata, veræ fortitudinis præmium fuit, vt victi, quod est rarissimum, vnum vincentium robur excusarent. HENRICVS IV.

IX. *Pariſiorum obsidio*

Primus victoriæ fructus, Medunta & Vernolium ad Sequanam vrbes Regi patent; nec vlla erat ciuitas quæ victorem, si adesset ad portas excluderet. Vna tamen videbatur digna præ cæteris, quæ palmæ fastigium & summa laus foret, Lutetia. Et suadebat Noüa, ad eam Rex se victoria recenti conferret, affirmans indubitatè, vrbem clade perturbatissimam, nullo duce, nullis munimentis vallatam, haud difficulter expugnari posse. Nec dissimilia vero suadebat. Sed dissentiebant cæteri, quorum Princeps Birò; auctores vt vi abstineret, ac vrbem tam amplam fame & inedia, sub iugum mittere aggrederetur. Creditúsque est Biro timuisse, ne tam citò bellum desineret, suáque opera superuacanea foret; Ministri præterea atque Hugonotti, multis indiciis suspicati, Regem haud ægrè à persuasione sua abscessurum, cupiebant multiplicari ærumnas, per quas eum suæ factioni vincirent arctiùs. Ita mora dierum quindecim, quibus Meduntæ Rex ad reparandum exercitum egit, saluti Parisiensibus fuit. Secesserat Sandionysium Maynius, miserátque Nemursium ad Parisienses, cui res suas commendans, ac Villaregio, Mompenseriæ, cæterisque fautoribus, iuit Suessionem, ad conficienda è Belgio subsidia, & cum Parmensi acturus commodiùs. Et verò Nemursius vrbis gubernator à Concilio dictus, sedulò propugnandæ illi incumbit; is annis iunior, sed animi robore, audenti confidentia, & deliberandi prudentia, iuuentutem fouens temperánsque, vrbem afflictam recreare & munire cepit. Annonam infert, quantam angustiæ temporis

passæ

HENRICVS IV.

passæ sunt, instaurat muros, collocat cæteras munitiones, tormenta magno numero fundit, tundit sulphurei pulueris vim immensam, militem in præsidium præter ciuem constituit, mille ducentos Germanos pedites, Francos totidem, mille Heluetios; Vitrium euocat Meldarum præfectum cum cataphractis centum quinquaginta, centum alios inducente Mendosa, amnem supra & infra catenis ferreis claudit, & inflammatis Parisiensium studiis ad Regem hæreticum repellendum, apparat accuratissimam propugnationem. At Rex lentiùs Meduntâ progressus, exequuturus institutum consilium, & inediam vrbi illaturus, expugnabat oppida quæ vrbem alerent. Iam clausâ per Meduntam Normanniâ, interclusurus Campaniam atque Burgundiam; Corbelium, Lagniacum, Melodunum, Monteræum, & plura alia capit; tum postquam colloquium cum Villaregio, & Mocenico Cenedæ Episcopo frustra fuit; atque vrbem Senonum irrito & pernicioso conatu impetiit, Parisios tandem sub Aprilis exitum exercitu cingit. In eo erant quindecim peditum millia, equitum tria; copiæ longè ad subigendam amplissimam vrbem inferiores; sed Regi virtus pro numero erat, ciui numerus pro incommodo, atque detrimento; nec multitudo aliud contulit, quam necessitatem patientiæ & incrementum miseriæ. Quatuor potissimùm oppugnandi rationibus Rex vrbem aggressus est; vi, arcanis consiliis, amicis colloquiis, & extremâ inediâ. Vim adhibuit primùm, statim inhibuit. Noüa ductore suburbium sancti Laurentij aggressus inuadere, per Aumalium equitem, Noüa grauiter læso, repulsus est post impressionem tergeminam, abstinuitque in posterum vim inferre. Arcana consilia cum plerisque ciuium instituerat, & per ea tentata vis aliquoties, ve-

Sens.

rum

HENRICVS IV.

rum diligentiâ summâ Nemursij, & sexdecim virorum perspicacitate incredibili, per fidos exploratores penetrantium in omnium mentes, euanescebant consilia, eorúmque auctores in pœnam sæpius rapiebantur. Colloquia haud rarò inita tum Legati cum Pisano, tum Gondij Cardinalis & Archiepiscopi Lugdunensis cum Rege, effectum haud disparem sortita, nihil admodum promouebant; cùm ea fœderati eo dumtaxat animo instituerent, vt plebem miseram spe proximæ pacis lactarent; spatiúmque Maynio ad instruendam opem conficerent. Ideò tota ratio oppugnationis, ad vnam famis necessitatem reciderat. Porrò eam priusquam exponam, lubet singula quædam obseruanda percurrere, quæ ad rationem obsidionis visa sunt conferre. Etenim Cardinalis Borbonij mors fœderatorum causam multùm conturbauit. Ille ætatis anno sexagesimo sexto, longè morbis quàm annis infirmior, Fontenæi, vbi agebat captiuus, animam egerat; laruámque illam Regis simul extinxerat. Isque casus vehementer Maynium exagitauit; veritum ne detractâ potestatis suæ personâ, aut ab se auerterentur tandem fœderati, aut Hispani noua consilia molirentur. Hoste tamen ad portas hærente, conspirarunt omnium animi ad medelam malo faciendam; decreuitque Maynio tum Senatus, tum ciuitatis Concilium vicariam in vniuersum Regnum præfecturam; móxque Sorbona decretum edidit, quo sanciebat, nefas esse iure Diuino hæreticum Regem admittere, ac nominatim Henricum Borbonium percellebat, vt hæreticum, relapsum, sacris interdictum, indignum prorsus cui deferretur obsequium, eiúsque asseclas graui in Deum noxa peccare, qui promouerent hæreticum. Postquam animos eo decreto quasi clauo sanctissimo fixos confirmarunt,

De Pisani

Cardinalis Borbonij mors.

HENRICVS IV.

Supplicatio gemina.

runt, gemina supplicatione præludere defensioni mentibúsque commodum visum est. Primam instituunt cœnobitæ Monachi, qui corrogabant stipem è publico. Præibat Rosa Siluanectensis Episcopus, cum Priore Cartusiensium, Crucem læuâ, bipennem hastam dextrâ gestantes, sequebantur longis ordinibus cæteri in familias suas distributi, galeis loricisque supra religiosas vestes armati, cincti gladiis, ferētésque partim hastas puras, sclopeta partim, partim sicas, & oblōga scuta, concinentes sacra carmina, quæ crebris sclopetorum explosionibus interiungebant, quorum vna glande spectantis Legati Sacerdos minister est cæsus. Altera supplicatio longè grauior fuit atque modestior. Eam ducebant Nemursius, Aumalius, cæteri Proceres, Tribuni, & Duces, supremi Magistratus, Archiepiscopus Lugdunensis, cæterique Episcopi, qui inflammati concione Oratoris sacri, Legato vota admittente, iureiurando singuli se obstrinxerunt, ad Religionis Catholicæ, Parisiorum defensionem, & hæretici Principis repulsam. Mox eam religionem credita est benignitas Dei præmiari, largo commeatu à Sampaulo Tribuno in vrbem inducto. Etenim cum Rex Laudunum celeritate magna contendisset, in quam vrbem auxiliares copias adduxerat Maynius, cúmque velitationibus prouocaret ad prælium, deinde audito Sampauli proposito, eadem celeritate regressus in castra, commeatum intercipere nusquam valuerat. Sed maioribus in dies auxiliis & supplementis militum, castra augebantur. Contius Princeps multas è Turonibus, Pictonibus, atque Andegauis duxerat copias; Vicecomes Turenius, diuturna ægritudine nondum recreatus, vectus lecticâ, mille equites, quater mille pedites; Humerius è Picardia trecentos equites & legiones duas adducunt;

Sainct Paul.

ac confluebant certatim Nobiles. Vnus tamen præ cæteris Regi acceptissimus Dux Niuernensis Ludouicus Gonzaga; maximi ponderis in vtram partem se verteret, ob religionem, fidem & probitatem, cæterásque dotes; exoptatus à Rege maximè, ipsiúsque partium Orthodoxis, quod nemini Catholico videretur causa repudianda, quàm ille probasset. Ille ab Henrici III. morte, tam a factione fœderatorum auersus, quàm religionis studio ab Rege alienus, domi hactenus hæserat; ac post sedulam deliberationem, statuerat se Regi addicere, sed reuocato ad Religionem sinceram; quod vt perficeret; nulla conditione, nullo fidei præmio petito aut admisso, Regem adit, facultates amplas in rem publicam offerens, largitúsque non modicam partem, cùm res ipsæ poscerent. Dignus in paucis, quem ob fidem in Franciam illibatam, Annales nostri posterorum memoriæ tradant. Post modùm Chiuernius Cancellarius qui duas inter partes medias steterat, se ad Regem vertit, & peramanter exceptus, donatur sigillis, quæ hactenus Marescallus Biro obtinebat; eiúsque aduentu reuocata maiestas Togati Concilij. Móxque oppidum Sandionysium redditum Regi; cùm iam Parisij extremâ inediâ laborarent.

HENRICVS IV.

Dux Niuernensis.

Nam sterili eo anno Campaniâ, modicam annonam inuexe. an. in vrbem tum Nemursius, tum Sampaulus; ac toto Maio plebi haud incommodè fuerat; mox priuatorum exhaustis horreis, absumpta inani spe, quam Mompenseria in dies mouebat; ac Mendosa frustra stipem inopi turbæ largiente, cùm deficeret panis quem pecunia miseri emerent; continuò in lamenta & eiulationes perrumpit calamitas, postulátque à Rege ciuis, vt turbam miserorum liceat vrbe emittere. Id cùm Rex alieno consilio, haudquaquam

X. *Fames Parisiensis.*

HENRICVS IV.

sua sponte, ad misericordiam prona, pernegasset; iámque iumenta, canes, & feles in alimenta rapta essent auidè; atque herbæ, frondesque arborum, oleo, adipe, & fœtenti seuo incoctæ, famem lusissent potiùs quàm mitigassent; mors vna in votis & optatis erat. Cardinalis Gondius, Parisiensis Episcopus, quamquam à factione alienus, tamen instar boni pastoris, templorum vasa sacra & anathemata pretiosa ad alimentum plebis distraxerat; Caietanus Legatus & Mendosa effusè stipem spargebant in miseros, & Mendosa opulentam supellectilem totam vendidit, vno cochleari ex argento seruato. Concionatores præterea inflammatis orationibus alebant miserorum constantiam; bis diebus singulis perorabant; animo pabulum luculentum dabant, ieiuno & infirmo corpusculo cùm nequirent præbere; collaudabant ferebántque in cœlum patientiam morientium, Martyribus pares deprædicabant; Religionis causam obtendebant miseriæ; iíque potissimùm constantiam ciuium, an contumaciam ad extremam vsque calamitatem laudando atque incendendo Martyrij specie perduxerunt. Traducto per eam miseriam Iunio, noua per Iulium incrementa accedunt; miseri agentes animam aut trahentes, nam eadem calamitas spectabatur in vicis, in compitis, in templorum atriis, in nosocomiis; plures quotidie teterrima fame extinguebantur; nec turbam modò, sed opulentos etiam malum conflictabat. Haud pauci per muros in castra hostium penetrabant, & languentes artus vltrò ferro obiiciebant; lentam illam ac funestam mortem quouis periculo grauiorem censentes. Nec optimus Rex ad ea nuntia temperabat à lacrymis; ísque auditus Deum implorare cum gemitu; *O Domine*, inquiebat, *tu tantæ miseriæ causam agnoscis,*

agnoscis, sed præsta vt eos seruare possim, quos pertinacia hostium in exitium vocat. Affirmabátque nihil esse mirum, si nequaquam fœderis Principes miserarentur hunc populum; qui non Reges, sed Tyranni essent; aut si Hispani ad lanienam Francos adducerent, cum ij Francos tam veteri odio prosequerentur; ipsum se, qui frater, dominus, & Rex Parisiensium esset, eorum calamitates sine dolore haud posse accipere. Eo sensu plurimis facultatem fecit egrediendi; indulgebátque militibus clam victum suppeditantibus ciui. Augebatur interim fames, & paucissimis admodum suppetebat panis. Narrantur calamitatis exempla, quæ fecerunt fidem, quia quondam contigerant; nihílque tam incredibile visum est, quin faceret miseria tanta credibile. Tredecim hominum millia fame extincta sunt; per eam humanitatis & sanguinis abrupta vincula; Germani milites, qui in Templo agebant vigilias, loco solitario, pueros venabantur, & exaudita sunt matrum lamenta lugentium liberos; visi pater & filius pugnare inter se furore insano, ad frustulum panis auferendum; imò scribitur in matronæ viduæ opulentæ, postquam obierat supellectili, repertum esse infantis femur; ancilla fatente heram cadauera duorum liberorum, quos fames extinxerat, in alimentum clam seposuisse, feretris plumbo onustis ad cæremoniam funeris; ipsam raptos artus sale macerasse; mox horrore cibi tam infandi, dolore ac miseria expirasse. Et ipsa vrbis facies, non erat à calamitate ciuium multùm absimilis; Templa in nosocomia defecerant, ædificia pleraque diruta, ereptæ fores atque fenestræ, nam in focum ligno non suppetente, detrahebantur ædibus tigna & asseres, vici aut morientium cadaueribus strati, aut herbis succrescenti-

HENRICVS IV.

bus solitudine vastâ deformati, pullulabat è cadaueribus vis bufonum atque serpentium, superstites ipsi detritos atque absumptos artus inediâ trahebant ægerrimè, sibique inuicem horrori potiùs quàm solatio erant. Adeò ciuitas illa voluptatum sedes & deliciarum, instar veteris Niniues, necessariâ pœnitentiâ abstergebat noxas, & singula in consortium culpæ admissa, mutabantur in pœnam. Regi interim suadebat Noüa vt vim inferret, quam nusquam afflictissimi ciues repellerent, sed ille abstinebat, siue certissima spe vrbis reddendæ, cùm augeri non posset miseria, siue vrbi parceret, quam diripiendam necessariò vi illata cerneret, siue solutum iri videret exercitum, in amplissimæ vrbis præda & opulentia mersum, siue ipse voluptati indulgens & otio, impetrare à se vim nequiret. Nam agebat frequens cum Pontia, Rupeguyonis vidua, & Monte Martyrum atque Poissiaci Virginum Præsides inuisebat familiariùs quàm deceret; eiúsque exemplo plerique Tribuni & pars magna militum, meretrices habebant in tabernaculis, vrbe sufficiente hanc mercem, vt in iis castris Venus hospitari, non Mars videretur. Sed miserrimam vrbem iam proxima subsidij spes recreabat. *De Pont.*

XI. *Soluta obsidio à Parmensi.* Quippe Alexander Farnesius Dux Parmensis & Belgij Prætor, omninò iussus à Philippo Rege Parisios seruare, cum duodecim peditum millibus, & tribus equitum supra quingentos, relicto Belgio per Picardiam Meldas veniebat. Ea in vrbe operiebatur Parmensem Maynius, cum copiis Lotharingis & Francicis, accesserántque Dux Aumalius, Chastrius, Menelæus, Balagnius, Sampaulus, & Duces alij; festinánsque lento incessu Parmensis, per hospitia singula castra metatus, sub Augusti exitum Meldas intrat. Eo loci immotus sex insumit dies in *Menelay.*

regio

regionis tabulis perpendendis, ac postquam diu & attente lustrauit singula, colles, nemora, vias, stagna, fluuios, abrupta & plana itinerum; haudquaquam properans ob clamores Parisiensium eiulantium; tandem exploratis omnibus castra mouit, ausus asserere soluturum se obsidionem, & spectante Rege quampiam vrbem capturum. Venítque Clayam, qui pagus est tertia infra Meldas leuca, septima supra Parisios. At in castris Regis inopinatus aduentus perturbabat consilia. Venturum tanto exercitu Parmensem, dum flagrabat in Belgio bellum, sibi persuadere nemo poterat; ideò cùm famam Rex inanem haberet & mendacissimam, neglexerat vias occupare, & molestiam venienri obiicere. Modò cùm eum recta Parisios contendere nuntiatur, deliberantes diuersa consilia distrahunt. Noüa & Mornæus auctores sunt vt tribus hominum millibus ad vrbem relictis, ad ipsum propius explicetur exercitus, obiiciendus venienti, & pugnam si poscetet res, conserturus; idque Regi perplacebat consilium, iámque aciem in Bondia planitie totam instruxerat; at Biro alienus ab ea sententia, siue contradicendi prurigine, siue ne vlla res absque ductu suo ageretur, Regem amouit ab eo consilio; quod intutum diceret, tam prope Parisios in dimicationem venire; eúmque tantùm non inuitum, Cellas abducit, quatuor supra vrbem leucis, tribus infra Clayam. Eodem díe veniebat Cellas Parmensis, iámque metatores designabant hospitia, cùm à Regiis superuenientibus depelluntur, & ipse Rex geminos Duces Parmensem & Maynium aduentantes propiùs, amouet. Mox vtrimque ad pugnam disponuntur exercitus; sed Parmensis speculaturus Regium, in collem proximum aduolauerat; spectabítque ordinatissimas copias, in quibus sexde-

HENRICVS IV.

Chelles

HENRICVS IV.

cim peditum millia, equitum septem, & eorum Nobiles quater mille, ac septem Principes; atque vt peritissimus rerum bellicarum, ex aspectu insuperabile robur existimans, deposito præliandi consilio, regressus ad copias, iubet in loco commodo paludem inter & siluam, castra ponere militem, & ligonem tractare pro gladio. Militem Romano more instituerat, studere disciplinæ, castra vallo ac fossa cingere, sibi arcem quocumque duceretur ponere, suáque opera humum effodere; ita vnius diei spatio castra munita sunt, vt Regi inspectanti spes omninò pugnæ adempta sit: septem dies velitando traducti; tandem octauo Parmensis, quis & quantus imperator esset exhibuit. Die nebuloso copias ad Lagniacum vertit, vrbem ad Matronam, vnâ admodùm leucâ distantem, & occupatis extemplò opportunis locis, castrisque assueto more communitis, vrbem amne medio tormentis verberat. Seriùs res nuntiata Regi; festinauitque Biro cum Magno Priore, qui iam dicebatur Aruernorum Comes, ad hostium castra conturbanda, sed munitionibus exclusi, post diuturnam velitationem abscedunt. Statim ad inducendum vrbi subsidium, per Gournæum pontem missæ legiones duæ, & cum equitum turma Aumontius. Sed iam impressio inducebatur in murum, & quatuor hominum millia amne strato nauigiis immiserat in vrbem Parmensis; primique Itali fecerant aggressionem Capisucchio Duce; qui primò repulsi, mox Hispanis instaurantibus impetum, regressi, labem muri inuadunt, atque vrbem postmodum. Laffinius eam propugnabat cum quingentis militibus, atque Aumontius serius cùm aduenisset, totumque agmen perturbatè immitteret, post conatum inanem recessit; receptis propugnantium plurimis; Parmensis curâ templis & Sacerdotibus

Lagny (margin)

Capisucchi. (margin)

dotibus parcitum; Et seruatus Sanioannes Hugonottus legionis Tribunus, inuentus ad Laffinium saucium, instar Presbyteri linteatus, & Crucifixi imaginem præferens, veluti læsum ad Christianam mortem hortaretur. Vrbe capta, extemplò Parisiis libertas asserta; ingens per Matronam commeatus inuectus, & calamitosissimæ ciuitati salus restituta; cepítque inopia Regis exercitum profligare. Quamobrem ex ducum sententia, statuit recipere se, & exercitum soluere; sed ægerrimè ab Parisiis mentem & spem abducens, misso Castillionio tentauit per Sancti Iacobi suburbium, scalis applicitis clam in vrbem inuadere: nec longè spes ab successu abfuit; iam euadente per scalas milite; nisi pauci Iesuitæ qui fortè eo loco dormientibus cæteris intendebant vigilias, exclamassent ad arma; quo clamore excitus primùm causidicus, peremit obuium militem; mox tumultu aucto, abscedendum Castillionio fuit. Ita Rex in Picardiam secessit, auctis vrbium præsidiis, missisque in præturas suas Principibus. At Parmensi instabat Maynius, vti incepta perficeret, atque vrbes caperet, quæ Sequanæ imminent, eúmque occludunt Parisiensibus. Atque inuitus ad expugnandum Corbelium tradit copias, ratus octauam post diem vrbem captum iri. Sed Grangæ Præfecti & Rigauti centurionis fortitudine, in mensem propugnatio tenuit; iámque morbis inter militem grassantibus, decreuerat Parmensis regredi; nec contineri à Maynio potuit; de quo expostulabat acerbiùs, quod penuriâ commeatus tandiu producta esset obsidio, & causatus Belgici belli necessitatem, magnis itineribus contendit in Flandriam. Quamquam non sine dolore animi, ac molestia itineris. Nam Corbelium paucissimis diebus postquam profectus est, à Giurio per applicitas scalas receptum est;

HENRICVS IV.

Sainct Iean.

Corbeil.

La Gráge.

HENRICVS IV. & ipse Rex cum mille expeditis equitibus, in quibus Niuernensis, Longauilla, & Giurius, sequutus recedentem ad Belgij fines, multis affecit incommodis, lentiores carpens,& impedimentorum partem diripiens. Et eum sortita euentum est Parisiensis obsidio; quæ inuictæ ciuium patientiæ, Nemursij indefessæ solicitudini, Henrici Regis clementiæ & indulgentiæ, Parmensis Ducis peritiæ,atque prudentiæ,libertatem debuit. Nemursius cùm ob facinoris gloriam, Maynio fratri conciret inuidiam, nec ab eo Normanniæ præfecturam impetraret, Lugdunum secessit,nouam Toparchiam in vrbe amplissima & regionibus proximis, paraturus.

XII. *Quæ in prouinciis gesta. La Ferté Bernard.* Dum hæc toto anno ad primariam vrbem gerebantur, æstu martis à capite in reliqua membra diffluente;multis in prouinciis variè atque atrociter bellum gerebatur. In Andegauis, Cœnomanis atque Pictonibus, Contyus vrbes varias expugnabat; & capta Feritate Bernardi, Cœnomanos planè expurgauerat; Britanniam Dombensis Princeps & Mercordius armis & copiis partiebantur, vario & diuerso successu;misera direptione Prouinciæ, cùm vtrobique sat virium esset,ad mutuum detrimentum;minus ad æmulum depellendum. Et Mercordius infirmiorem se ratus,Hispanum euocauerat, *Blauet* qui ducta classe, & Blaueto capto, milite quidem iuuabat Mercordium;nam Ioannes Aquila quinque millia bellatorum aduexerat, sed præterea immissurus radices, Blauetum portu commodum veluti ostium Prouinciæ, accuratè muniuerat tenebátque:etenim Britanniam iure præcipuo Philippus Isabellæ filiæ vindicabat,ob matrem è Valesia stirpe oriundam. Campaniam suæ etiam turbæ agitabant. Dinteuilla Trecas occupaturus, immiserat militem, nec infeliciter procedebat consilium, cum plebis rapientis

arma fortitudine,miles non sine magna clade repellitur;nec Lotharingi vicinia parum fouendo incendio conferebat;nam ille post captam Villefrancam oppugnabat Fanum Menechildis, ab ea postmodum abstractus, Niuernensis vigilantiâ; cui eius Prouinciæ Rex præfecturam commiserat. Aquitaniam Matignonij compescebat prudentia;qui solerter Burdegalensem Senatum adduxit ad Henrici Regis obsequium; cùm enim hactenus edicta Senatus sigillo Henrici III. munirentur; Matignonius clàm ad obsignandas publicas litteras Henrici IV. sigillum induxit,priore confracto,ac quamquam Senatu sub initium reclamante, mitigauit postea omnium animos, rem inceptam perfecit,atque Regis imaginem,non æri modò sed animis Burdegalensium iusta fraude insculpsit. Occitaniæ partem Tolosanus Senatus cum Ioyeusa addicebat fœderi, partem longè maximam Mommorancius asseruerat sibi;in Regem propensior quàm in fœderatos, & Comestabilis dignitatem obsequio suo redempturus. Sed in Aruernis & Delphinatibus Regiæ partes maiori gloria & fructu promotæ. In Aruernis victoria ad Issoriacum parta,eodem propè tempore,quo Iuriacensis, cumulauerat prioris famam atque Aruerniam Regi totam tradiderat.Issoriacum vrbem in eo tractu percommodam, partium Duces, Randanus Comes fœderatus,& Regij ceperant vi illata,atque amiserant. Eam obtinebat Randanus, cùm Magistratus Claromontani ope Nobilium vrbem noctu inuadunt,& Randanum arce clausum oppugnant acerrimè. Sed cùm is adductum vrbi subsidium deleuisset, nouis auctus copiis, sua vice arce progressus, vrbem impugnat, & aggressionem vehementem infert. Interea Gilberti Deffiatij diligentiâ, Rossignacus Præfectus superioris Aruerniæ, La-

HENRICVS IV.

Villefrāch.

Sainte Menehoud.

Randā

Deffiat Rossignac.

HENRICUS IV. *Chaseron.*

uedanus Vicecomes, Chaseronius, Chabanius, Curtonus, aliíque Nobiles, ad seruandam vrbem conueniunt; iámque aduentantibus occurrit Randanus cum copiis numero superioribus, miscetque prælium, in quo ipse fortiter pugnans, sclopeto cæsus capitur (ac eo die plagâ interiit) cæteríque post acerrimam dimicationem, partim cæduntur, partim dispelluntur; arx statim reddita, & vrbs liberata. Et salutem ciues peculiariter diuinæ opi adscripserunt; quod toto mense quo vrbs sua, quà obsessa, quà obsidens, assiduè versata in periculis erat, quinque dumtaxat homines periissent; similiterque in atroci illa pugna, tres è Regiis nobiles cecidissent. In Delphinatibus Ledīguerius egregiâ operâ atque indefessâ tutabatur regias partes; non in ea modò Prouincia, sed in vicinis Phocensibus, Lugdunensibus, Forisiensibus & Boiis; admirabili celeritate, fortitudine, & fœlicitate, tricorporis instar Geryonis, in plura loca & expeditiones partitus, vbique præsens & vbique victor. Nec dubium est quin Sabaudiæ Dux & Nemursius regiones proximas nullo negotio corripuissent, nisi vigilantissimus dux, eorum consilia, conatum, & vim armatam discussisset, oppressisset, atque dispulisset. Non lubet vagari per singula, quæ priuati Historici, ac Videllus præsertim dignè & luculentè exscripsit; illustriora percurram, in quibus memoranda Gratianopolis. Ea ciuitas Delphinatum primaria, in conualle inter montes posita, sic ab Isara amne alluitur, vt vltra amnem qui ponte iungitur, plura ædificia in duos vicos porrigantur. Eam vrbis partem cùm ciue quodam participe occupasset Lediguerius, ac turrim qua munitur pons, eodem impetu perrumpere nequiuisset, adhibito pyloclastro, nam clatri ferrei vim machinæ retuderant, tormentis vrbem obie-

Lediguerius capit Gratianopolim.

ctam

ctam per amnem medium verberabat; At cùm verberatione non plurimùm promoueret, deesséntque copiæ ad vim interendam, ab ingenio & stratagemate supplementum arcessit; nam silentio suos emittit, mox luce palam magno tubarum & tympanorum sonitu quasi missas suppetias, rursum admittit; simúlque sparso per fidos homines rumore Gratianopoli, ad se è Phocensibus missa tria militum millia, per eosdem ciuem ad pacem & concordiam adducit: scriptúmque illicò instrumentum deditionis; quo accuratè Catholicis cauebatur, excludebatur Albignius pro fœderatis Præfectus, & Senatores qui Romantium secesserant in vrbem reuocarentur. Eóque pacto vrbe potitus est; cuius præfecturam mox à Rege impetrat; eámque init, animis omnium mirâ clementiâ, & humanitate conciliatis, inimicorum acerbissimum odium beneficiis profligans & sincerâ beneuolentiâ. Nam clarissimus vir, sic ferrum tractauit, vt humanitatis nunquam oblitus, bis eumdem hostem non rarò vinceret, armis primùm, tum comitate atque officiis. De Phocensi Prouincia, vno contextu plura postmodum congeram, nunc ad Regem Parisiosque regredior.

HENRICVS IV.

Albigny.

XIII. Seruatũ San-dionysium.

Et quidem Parisienses annum malè nouo consilio auspicantur. Sandionysium illis infixus erat aculeus, qui ad portas admotus, premere quodammodo ciuitatis pedes videretur. Eum vt refigeret Eques Aumalius, Ducis frater, qui agebat Parisiis, & ob fortitudinem militarem, gratissimus ciuibus, erat in omnium ore & laude; occupare oppidum in peruigilio diuæ Genouefæ constituit. Et spem promouebant haud pauca; oppidum propè apertum, fossarum aqua gelu constricta, rarus in præsidio miles, fame & frigore obrutus & prope exesus; Lauerdinus Præfectus reuocatus à Rege. Qua spe impletus

Ann. 1591

Auma

HENRICVS IV.

Aumalius vrbe cum Belimo secunda noctis vigilia, magno silentio educit militem, ducentos equites & pedites octingentos, & immissis eorum aliquot per fossam ac murum, cæterísque per apertam portam introductis, in vrbem iam cœptam irrumpit. Dominicus Vicus, dux bello fortissimus, à Rege Lauerdini loco nuper dictus Præfectus oppido erat; is excitatus hostium discurrentium fremitu, vna fortitudine in deliberationem vocata, equum extemplo inscendit, iussisque extingui facibus, quæ in aliquot ædibus collucebant, cùm incurrisset in equites quinque, qui nocte ipsa cum tubicine festinabant ad Regem, eos secum educit, atque sex è domesticis; iisque stipatus, in hostem proruit. Fortè eum in angusto vico obuium habet, & illicò sex sclopetis explosis, non sine cæde, tubicinem iubet bellicum canere, mox vnum appellat, mox alterum; varia & diuersa imperat, militem verbo in loca plura distribuit, & fide; facta copiarum ingentium, ferro in hostem stricto irrumpit: eo commento, iniectus hosti timor, aucta trepidatio, & ex Vici dimicantis fortitudine fuga inducta; primi hostium in Aumalij agmen conuertuntur, id confundunt; móxque passim omnes fugam corripiunt; canente tubicine, & Vico magnis vocibus cohortes appellante. Ita vno quadrante ingens turba vrbe expellitur, præter aliquot tum captos, tum cæsos; in quibus ipse Aumalius cæsus repertus est. Nec ausus fugientes consequi Vicus, tormentorum glandibus eos prosequitur; vrbe seruata tum consilio, tum fortitudine; quanquam sine consilio nulla fortitudo. Mors Aumalij permolesta Parisiensibus accidit; quibus erat viri ferocia pro propugnaculo, mors eadem Maynio non iniucunda, quam & existimatus est intulisse; ob latentem æmulationem, & diuisam ali-

Belim.

De Vic

quate

quatenus auctoritatem. Parisienses liberatio ingentis periculi non solatur; nam Rex sub Ianuarij exitum clam inuadere in eorum vrbem parauerat. Equi erant farinâ onusti, quos lecti sexaginta è fortissimis centuriones, rusticorum habitu in vrbem agebant; consilium erat occupandæ portæ sancti Honorati; dum dispositæ per interualla turmæ irrumperent; prima è loricatis quingentis constabat, & ducentis sclopetariis, alteram agebat Biro filius, tertiam Noüa; postremò Heluetij, cum scalis & huiusmodi instrumentis, ac duobus tormentis, ad perrumpenda vicorum munimenta. Iámque omnibus apparatis; ipse Rex tertia noctis vigilia, in primi agminis fronte pedes cum Longauilla & Epernonio (is ad Regem nuper cum lectis copiis venerat) opperiebatur aperturã portæ, vno Niuernensi ob plagam veterem equo insidente. Sed portam Parisienses humo obstruxerant, concepta suspicione, atque intra vrbem, suspicione vna impellente, se accuratè ad repellendum hostem instruxerant; Rex irrito consilio, Siluanectum secedit, milite statim in hiberna dimisso. Periculi facies sexdecim viris opportuna visa ad inducendum in vrbem Hispanorum præsidium, quippe sexdecim viri auersi à Maynio, quem tyrrannidi suæ infensum senserant, Hispani auctoritate se in eum munierant; eámque factionem incenso studio promouebant; atque in præsentia à Mendosâ Oratore, Hispanicum militem ad tutelam vrbis reposcunt. Compellatus à Mendosa ad assentiendum Maynius, quanquam aduersariorum exploraret consilium, tamen ratus externis præsidiis rebellionem in Principem fulciri longè securiùs; nec ausus Regi Hispaniæ quod flagitabat ardentiùs denegare, rem Senatus deliberationi permisit; à quo non sine altercatione constabilita

Nox farinarum.

HENRICVS IV. XIV.

re; Hispanorum quatuor millia inducuntur Parisios; Meldas ad sexcentos.

Carnutum captu.

At Rex elusa inuasione Lutetiæ, ne otiaretur exercitus, expugnandum oppidum suscipit. Postquam in varias partes discurrendo, distraxit hostium animos, & arma à designata vrbe procul abduxit; iubet illicò Bironem Marescallum, qui Dieppæ agebat, Carnutum cingere; & ille cùm fingeret se ad Regem proficisci, qui in Senonibus versabatur; repente inexpectatus sub initium Februarij copias Carnuto admouet, cingítque tam arctè, vt subsidia à Chatrio submissa penetrare nusquam valuerint. Eam porro vrbem appetierat Rex, quæ magni momenti fœderatis erat, cùm haberet Belsiam in potestate, & Lutetiæ horreum censeretur quodammodo; atque adeo capta, Regias partes existimatione erigeret, fœderatas deprimeret, ac nouum quoddam Turonibus à Cardinale Borbonio institutum consilium discuteret ac difflaret. Rari milites vrbem propugnabant, cum Bourdeserio Præfecto duo dumtaxat Nobiles; sed ciues zelo religionis ad tria millia arma induerant, ac spe tutelæ Beatissimæ Virginis militum munia obibant fortiter. In castra Rex venerat, verberabátque vrbem ad portam; qui locus cùm munitissimus foret, frustra vis tormentorum adhibita, & fuit Regi opperiendum per dies plusculos, donec Dieppâ puluis mitteretur. Sic producta præter spem obsidio, acerbitas hyemis, ligni penuria, cùm Regios milites diuexarent, ex consilij sententia Rex statuerat obsidione discedere. Vnus Chiuernius Cancellarius animum ad perstandum fecit; huic enim quia conducebat oppidum capi (nam in ea Prouincia facultates habebat opulentas, & Prætor erat Aurelianensium & Carnutensium) occurrebant ad idem capiendum spes & consilia. Ille igitur in-

La Bourdaisiere.

ducta

ducta magna commeatus in castra copia, & mutata verberatione, vrbem inferiorem quà amnis alluit tormentis peti curat; nec cunctatur Rex post apertam labem aggredi impressionem. Verùm & ea parum prosperè cedit, ciues fortissimè irrumpentem pellunt, ad murum euadere iussus miles non potuit; aduolant Tribuni, Centuriones, & volonum multi; eorum sexaginta cæduntur, longè plurimi sauciantur; dum conturbatus Rex tanta fortium strage, abscedere iubet ab impressione. Repetitæ iterum impugnationes cùm repellerentur, æstuarétque Rex consilij inops; machinam comminiscitur Castillionius, Mathematicarum peritus, qua peruinceret contumaciam ciuium; scilicet pontem ab telis hostium tectum, qui amnem iungeret; militémque ad ruinam muri nullo periculo duceret. Postquam ea machina perfecta est, atque aduecta, Carnutenses deiecti animo, paciscuntur deditionem, nisi Maynius intra octiduum opituletur obsessis. At ille Theodorici castrum obsidebat, quod ad Matronam oppidum est, eóque se conuerterat, deposita spe Carnuti seruandi; atque oppidum quidem vi expugnat, sed neutiquam misso auxilio, Carnutenses Regi vrbem tradunt; luculentâ ânnonâ & pecuniâ multati, in contumaciæ pœnam, Præfectura vrbis Sourdio data, exercitus tribus hominum millibus imminutus, vt se instauraret, in hiberna missus. Post eam expeditionem aliquandiu bellum intersistit, & armis quiescentibus pugnatur consiliis. Villaregius non bona Maynij fide Regem appellauerat de pace, mox solutis colloquiis, Maynius Rhemis agit cum Lotharingiæ Duce, Sabaudo oratore, & Cardinale Pelua, vt de communi re consultarent, præsertim quem Franciæ Regem nuncuparent. Cùm eam prædam appeterent singuli, nec dum tamen eius rapiendæ

HENRICVS IV.

De Sourdis.

De Pelué.

—— rapiendæ maturuisset occasio, consensu omnium re prolatata, decernitur Ianinus Præses ad Hispaniæ Regem Orator, qui fœderatis Catholicis opem imploraret, impetrarétque tam validas copias, vt semel omnium conatu exigeretur Nauarræ Rex, atque hæresis obrueretur. Erat Ianinus percarus Maynio, singularis prudentiæ, iusti cupidus & æqui amantissimus. Ille cum Philippo colloquutus, & exaggerato fœderis, ni succurratur periculo, ad Ioannem Idiacum de re tota acturus dimittitur, à quo tandem de Philippi mente certior fit, eum iam in fœdus immensam pecuniam expendisse, minus iustum esse, vt in aliena commoda effusus, sibi suóque regno officiat. Adiungebat Idiacus, regnum Franciæ deberi Isabellæ Philippi filiæ, quæ ex Valesiorum stirpe nata esset, eam nupturam Ernesto Archiduci, Belgio in dotem dato, Reges Franciæ appellandum vtrumque, magno ipsius regni incremento, cui accederet Belgium; tum ipsum se omni ope enixurum, vt Benearnius cæterísque hostes pellerentur. Ad ea Ianinus, modestè Salicæ legis impedimento proposito, spem tamen multam à Maynio facit, impetrátque decem aureorum millia Maynio singulis mensibus danda, præter copias, quas Philippus promittit, ad pellendum Nauarrum. Sic Ianinus regreditur in Franciam, explorato Hispanorum consilio, docétque Maynium, quantùm in lubrico ageret, cum hinc inde tam socius, quàm hostis ipse vrgeret.

HENRICVS IV. — *Ianinus in Hispania.* — *Idiaques.*

XV. Dum ea Hispanus consilia agitat, nouam etiam machinam ab ipsa Roma in Regem intentat; ea Gregorius XIV. Pontifex maximus. Anno præterito Sixtus Pontifex mentem & gratiam abalienarat à fœdere; Pinæo ab Regiis Catholicis legato Romam veniendi facultatem fecerat, Legatum ve-

Diplomata Pontifi. fiera in Regem.

tuerat, eosdem Catholicos ne interdiceret sacris, & Oliuarium Oratorem Hispanum, vehementer instantem, vt Nauarro omnem spem regni adimeret, à se multa indignatione exegerat. Is iam alienus à fœdere, haud multo post, primùm correptus febricula, deinde morbo grauiore, extinguitur, ætatis anno septuagesimo; vir amplissima mente, quam summum fastigium non impleret. Ea morte Caietanus Legatus, veluti absoluto munere, discedit è Francia, Philippo Sega Placentino Episcopo in suam vicem relicto; móxque comitiis Cardinalium dicitur Pontifex Vrbanus VII. Ioannes Baptista Castagneus Genuensis, qui cùm die post electionem decimo tertio, obiisset, pompa Imperij per somnium delibata; suffectus est Cardinalium calculis, Nicolaus Sfondratus Mediolanensis, qui Gregorius eo nomine XIV. nuncupatus est. Ille haud dubiè fœderatis, & multò magis Hispanis addictus, contra Sixti sensum, in eorum partes totum se inclinat. Ac post solutam obsidionem Lutetiæ, ad Parisienses litteras dederat, solatus miseriam & collaudatã constantiã; tum alias ad Segam; quibus studium suum testabatur in Franciam, maximè in Parisienses, in quorum tum defensionem, tum solatium ob priora incommoda, designauerat numerosum exercitum, atque in singulos menses quindecim nummorum millia, in eiusdem vrbis opem impendenda. His præmissis, duo in Regem instruit fulmina, alterum sacrum, profanum alterum. Primo Martij gemina promulgat diplomata, quæ Monitoria vocant, vno Præsides & Ecclesiasticos Franciæ interdicit sacris, nisi decimo quinto post die, recedant ab obsequio, comitatu, & terris Henrici Borbonij; eosdem intra dies proximos quindecim, beneficiis spoliat, eodémque Regem hæreticum & relapsum dicit, ideo

HENRICVS IV.

Sixti mors.

Gregorius XIV.

HENRICVS IV.

ideo regnis & ditionibus orbatum, alterum diploma perscribebat ad Laicos, hortatus similiter, vt Henricum desererent; sin minus id agerent, paternam clementiam in seueritatem Iudicis conuersurum se minabatur. Tum cuso eo fulmine, alterum apparat. Indicit delectum, quo scribuntur Heluetiorum sex millia, Italorum duo, ac mille equites; iisque ducem dicit Herculem Sfondratum nepotem ex fratre, quem magna pompa Montis Marciani Ducem appellat. Porrò ad ea omnia suppetebat ærarium, in quod Sixtus congesserat auri quinquagies centies millia. Dum copiæ instruuntur, missus in Franciam Landriacus, qui afferret diplomata atque promulgaret; isque postquam Maynium Rhemos conuenit, ea per Franciæ vrbes, typo cusa vulgat, & in ipso Regis cubiculo clam deferri curat. Verùm id fulmen detrimentum Regi nullum grauius intulit. Extemplò Curia Senatus quæ Catalauni sedebat, exurgit, ac diplomata decreto abrogat; pœna in Landriacum nuntium dicta, ac Rex postmodùm euocato & audito concilio, edictum promulgat, quo de Gregorij credulitate conquestus, qui inauditum se sententia tam atroci percelleret; ac testatus sibi animum esse, Catholicam fidem tueri ac seruare illibatam, diplomata remittebat ad Curias Senatorum, qui iuxta regni leges de iis statuerent; atque adhortabatur Cardinales & Præsules Francos conuenire extemplò, vt prouiderent iuxta Canonum decreta; ne quid detrimenti pateretur Ecclesia Gallicana. Id edictum corroboratur statim à Senatu Turonensi, qui iuxta decretum Curiæ Catalaunensis abrogat diplomata, adiunctis in ipsum Gregorium acerbissimis verbis, & Clerus per Legatos Meduntam conuenit. Sed lentiùs in eo cœtu res procedebat, ob arcanam Cardinalis Borbonij conspi

Miles Pontificius.

Cardinalis Borbonij cupiditas

conspirationem. Ille Cardinalis Borbonij heres, ante Vindocinensis, nunc eodem nomine Borbonius dictus, fratris Suessionensis impulsu, spem regni alebat, & ante Turonibus haud paucos e Catholicis conciliauerat, in spem suam vrgendam; mox ab ea aliquantisper auulsus, Rege in consilia penetrante; dissimulabat quidem ambitionem, sed Regis votis intercedebat, altercando & vtilitatem Ecclesiæ præ se ferendo. Dum res cunctatione Præsulum trahitur, Medunta à Maynio propemodum occupatur; eamque ob rem Rex tum Præsules tum Consiliarios Carnutum ire iubet, tutiorem in locum. Qua tandem in vrbe, frustra repugnante Borbonio, statuitur à Præsulibus, diplomata nulla & iniusta esse, atque ab Regni hostibus suggesta; contestantur tamen, se ab obedientia sanctissimæ Sedis nusquam abscessuros. Et quidem Borbonius adiungi curauerat, vt à Præsulibus mitterentur ad Pontificem oratores, sed eam legationem prohibente Rege, Borbonius secessit in priuatos lares. Nec alterum intentatum à Pontifice fulmen, ac nepoti traditum, maiori damno Regi fuit, vt constabit statim. Imò nec diplomata prohibuerant Regem, quin edictum in Hugonottorum gratiam conderet; quod illi iam antè vehementer efflagitauerant; quo edicta in eos annis huius seculi octogesimo quinto, & octauo scripta, abrogarentur; reliquis prioribus reuocatis, adiunxítque ad edictum Turonensis Senatus, vt in rem præsentem id obseruaretur, dum Rex de religione caueret accuratiùs. Et ipse Rex per ea consiliorum certamina, bellum identidem repetebat. Nam Louuerium vrbem eo tempore opulentam in Normannia, per arcana consilia occupauerat; Birone inuadente, ac Nouiodunum in Picardia ceperat, spectante Maynio, cum vniuersis copiis fœdera

HENRICVS IV.

Louuiers.

Noyō.

HENRICVS IV. fœderatorum ; magno incremento ad Regis potentiam & gloriam accedente. Ac dum is ad excipiendum Germanicum exercitum properat ; ad Sabaudiæ Ducem conuertendus est stylus, in Phocensibus & Delphinatibus spem primùm, mox cladem & ignominiam promouentem.

XVI. *Sabaudia Dux in Prouincia Phocensi.* Is, postquam ciuile bellum Franciam misscuit ; ac cæsis Guisiis, in præceps omnia ruere videbantur, naufragæ nauis rapturus spolia, prouincias suis finibus adiectas cupiditati suæ seposuerat ; Delphinates, & Phocensem Prouinciam. Ex quoniam Arelatense regnum constituerant olim, atque in id regnum quædam iura intermortua suscitabat, censuit non omittendam opportunitatem ; nec teneri Salussios commodiùs posse, quàm si repetendi detraheretur facultas ; eamque spem contracta cum Hispano affinitas alebat plurimùm. Post necatum Regem, ad Senatum Gratianopolitanum miserat oratores, qui coronam sibi flagitarent, qui è Francisco magno oriundus esset; ac responderant integerrimi Senatores, deliberationem eiusmodi spectare ad regni Ordines vniuersos, orare se interim ne tranquillitatem prouinciæ perturbatam velit: Ea spe repulsus, ad Phocenses se vertit ; quos & sua indole aptiores ad motus nouerat, & vniuersos propemodùm abreptos fœderatorum ardore. Primùm optimatum animos inuadit pecuniâ, spargitque auri sementem vberrimam Massiliæ & Aquissextiis, quæ duæ vrbes summæ auctoritatis, ob situm altera, altera ob Senatum, perducerent cæteras in sententiam suam. Erant præterea duo in Phocensibus momenti amplissimi, vir

De Carces, de Saulc. & femina ; Comes Carcensis, & Comitissa Saltia; quos Sabaudus partim pretio, partim spe regiminis sibi addixerat. Comitissæ erat nomen Christina Aguerra, nuper Agoutio

Comiti

Comiti Saltio nuptæ,ac vasti spiritus,ingens animus, capax curarum virilium; eáque se ad Sabaudum applicuerat, cuius nomine & pecuniâ nixa,vsurparet regimen,tenerétque imperium; nec enim permitteret ad ipsum auctoritatem totam deriuari.Idem erat sensus Comitis Carcensis, qui Prorex dictus à Senatu, eiusmodi fulcrum appetebat, quo ipse dominaretur, nec Dominum vsquam arcesseret. Sic per eos Sabaudus, & per aurum effusum Massiliæ Magistratus conciliauerat; qui ciues aliquot Regi fidos, Villagios,Viasios,Pennas,& Arenas vrbe expulerant; similiter è Senatu Aquensi plurimos in suas partes adduxerat; tam incensis omnium animis, vt vocatis comitiis, designati sint Oratores, Rastellus Episcopus Rhegiensis, & Ampusius Consul primarius, qui Sabaudiæ Ducem conuenirent, vocaréntque ad defensionem Prouinciæ;Senatus addidit; vt Regiorum facultates(eos Bigarratos quasi variegatos nuncupabant) fisco addicerentur. Ita bellicum in Prouincia canitur,Carcius auctoritate Senatus delectum habet, & statim Sabaudus Comitem Martinengum mittit cum copiis, dum ipse ad certissimam prædam se comparat, & Geneuensi bello se expedit, quod moram cupiditati necessariam faceret. Regiæ partes in tanto discrimine solo Valetâ fulciebantur, qui vnam industriam suam & fortitudinem opponens tot hostibus, atque euocato cùm necessitas posceret Lediguerio, sustentabat bellum, ac retundebat furorem impetus; & Manoscum secesserant aliquot Senatores, qui Regis auctoritatem decretis suis defenderent. Interea Sabaudus, omissis Geneuẽsibus,misso ad socerum Philippum Legato, spem amplam, & certam opem ad Prouinciam inuadendam adeptus, dum apparantur copiæ, ab Niciensibus primò Foroiulium

HENRICVS IV.

Ampus.

Bigarrats.

La Valete

HENRICVS IV. lium venerat, dein Draguinacum, & progressus cum milite, plura per iter oppida expugnabat; donec occurrentibus Oratoribus qui referrent Comitia, rogatus Aquassextias venire, equis veredariis, paucissimis comitantibus, in eam vrbem accurrit: Exceptus incredibili optimatum & populi plausu, in Senatu sedet, admittítque Prouinciæ regimen sub titulo Proregis, sub Corona Franciæ. *Salon.* Ea dignitate auctus, Salonium aggressus, oppidum capit, & habet per hyemem Comitia Aquissextiis. Mox ad Massiliam animum applicat; Ampusius consul ipsi addictissimus, cæsus ad Tarasconem erat, dum eam vrbem occupare, per arcana consilia nititur; Carcius ab eodem Valetæ industriâ auulsus, maiori damno quàm fructui erat; vna supererat Saltia, quæ profecta Massiliam, cùm primò à Consulibus magno vitæ periculo pulsa esset; deinde per Casaucium, *Casaux.* turbulentum & potentem ciuem excitata clanculum factione, consules inuicem pellit, viámque Duci sternit; qui vrbe magnificè exceptus, iam inexpugnabilem potentiam ratus, ad abigendum Valetam, is vnus adhuc surgebat scopulus, solicitudinem adhibet. *Berre* Id vt perficeret, Martinengo Berram oppugnandam mandat, dum ipse magna celeritate, in Hispaniam properat, instructurus præsentia sua subsidium. Et quidem Valeta adiuncto Lediguerio Berrâ Martinengum depulerat, eo ad Sparonem pagum profligato, & munimenta ad Berram erecta euerterat, sed Lediguerio ad pellendum Nemursium reuocato, Berram immitti commeatus nequiuerat, & Martinengus obsidionem instaurauerat. Dux interea regreditur ex Hispania, cum triremibus quindecim, vecto amplissimo commeatu, ac mille Hispanis, quos *Cieutat.* vbi ad Cieutatem exposuit, pergit Massiliam, & exclusis portu triremibus, Comitatu par-

uo

uo admittitur. Eam vrbem Casaucius priuata tyrannide obtinebat. Quippe vir omnibus vitiis ad tyrannidem præditus, ambitione, audacia, & crudelitate, quam pro Sabaudo obtinebat potentiam, degustato semel imperio, traducit ad se leui negotio, & stipatus facinorosissimis viris, quibus publicæ calamitates pro reditu sunt atque stipendio, optimum quemque repugnante nullo perimebat; atque obiecto per calumniam nomine vel hæretici vel Bigarrati, tollebat passim aduersarios; stabilita, per metum omnium, auctoritate. Ille Sabaudum in odium plebis induxerat, testatúsque se vrbem Regi Catholico, quem Franci dicerent conseruare, idque sibi imperatum à Maynio, Sabaudi potestatem euerterat, suam erexerat; nec ipso admisso præter hospitium quidquam in vrbe permissum est. Sabaudus dissimulata iniuria, missisque Genuam ad minuēdam suspicionem triremibus, Aquas-sextias venit, & continuò ad Berram capiendam vertit curam solicitè. Primùm Carceus (nam ad Sabaudum Saltiæ industriâ rursum transiuerat) ciuium consilio, noctu in vrbem trecentos pedites & centum ac viginti equites immittit; qui adiuncti ciuibus, vrbem captam inclamant, & victoriam Duci. Mesplesius oppido præerat, gente Bearnius fortissimus vir, & audentior magnitudine periculorum; is paucissimis militibus cinctus, nam ad eum decem dumtaxat duodecímve conuenerant, eósque ad honestæ mortis laudem cohortatus, in hostem hastam puram præferens ducit, & beneficio noctis paucitatem occulens, eámque voce & dextrâ emendans, in obuios ruit; quorum duce cæso, cæteri perterrefacti, atque numerum ex pugnantium animo reputantes, aguntur in fugam, & vrbe pelluntur. Fraude victa, vim totam Dux adhibet. Quatuor hominum millibus,

Berra reddita.

Mesples.

Pertuisane.

HENRICVS IV.

bus, mille quingentis equitibus, & tormentorum verberatione continua, oppidum muris nudum propemodùm, fossa destitutum, fame & inediâ oppressum, infrequenti milite propugnatum, post geminas impressiones, quas Mesplesius fortiter dimicans fregit, obtinet tandem deditione; per quam præsidio incolumitas pacta. Et Mesplesij fortitudinem Dux admiratus, egredientem pollicitis muneribúsque aggressus, vt sibi adiungeret, postquam virum ab officio demouere non potest, equum Neapolitanum dono mittit, & quatuor aureorum millia collo equi appensa; fidei præmium accipienti, quando pretium ementis esse non poterant. Potitus Berra Dux cæteras vrbes cupiditate vorabat, iámque Arelaten admissus Biordi ciuis perfidia, nihil votis metuebat contrarium; cùm ipsa Berra pro discordia est & votorum scopulo. Etenim eam vrbem restituere Saltiæ ex pacto debuerat, quam cùm retineret, femina contemptus impotens, præsertim Valetâ clam fomitem subiiciente, Aquissextiis ciuem in Ducem inflammat, curátque ipsi infensos Consules dici. Dux ad preces Aquensium castrum Puechium oppugnabat, & è vestigio Aquas festinans, abdicat Consules, nouos creat, Saltiam cum Crequio filio quem ex priore marito susceperat, in custodiam tradit, ac diligenter inuigilat seruandis vrbibus. Frustra tamen impensa vigilantia. Saltia primùm cum Crequio fallit custodiam, Heluetij cum producta barba vestem induta, ac filio in rusticum ficto; continuóque Massiliam profuga, Casaucium ciuesque cæteros in Sabaudum inflammat, & arrepta occasione Casaucius, expugnaturus omninò morientem Ducis auctoritatem, triremem eius capit, Meolhonium eiusdem Legatum cœnobio Sancti Victoris tormentis depellit; ac Consul dictus

Puech

Meolhon.

ctus cum Ludouico Axio tyrannidem firmat ac stabilit. Accesserunt ad obruendum Ducem infaustæ bello expeditiones; nam Puechi obsidionem soluit, post tormenta quater millies explosa, & Dianiam à Lediguerio & Valeta passus est capi, & ad Vinonem, immunitum pagum repulsus à Mesplesio, à Valeta in fugam actus est; vt iam oppidis plurimis deficientibus, se intra Arelaten concluserit, mox tota prouincia exigendus; spe inani, plausibúsque populi instar auræ euanescentibus, & immensis sumptibus dolorem & ignominiam parientibus. HENRICVS IV.

XVII. *Pugna ad Poncharram.* Magnum momentum ad Ducem frangendum fuerat Lediguerij victoria in Delphinatibus reportata; Amedeus Caroli Emanuelis frater nothus, exercitum ex Sabaudis scripserat, adiunxerátque validas ex Hispanis Italísque copias; Hispanis præerat Oliuara, Dux multi nominis, rebúsque gestis supra modum confidens; ducebat Italos Belioyosa Comes; erántque milites ad decem millia; quibus Amedeus Moirestellum castrum ad Isaram oppugnabat. *Belioiense* Ad eius expeditionis famam Lediguerius; cùm de Gratianopoli ac de tota Prouincia ageretur, iámque Gratianopoli ex Regiis multi abscessissent; relicta Prouincia in Delphinatum festinat, adducítque Mesplesium cum septingentis militibus, simulque è Delphinatibus militem conuocat. Amedeus ad auram aduentus, soluta obsidione, Poncharram recesserat, qui in Delphinatu pagus est, admotus ad Sabaudiæ limites, agrósque proximos castris implebat. Nec cunctatus Lediguerius, præmissis Mureo & Morgo, qui tentarent hostium vires, cum reliquis copiis, & erant quatuor hominum millia, ad hostem contendit. Ipsa die castrorum situm speculatus, vt peritissimus erat militarium rerum, in tugurium redux, ordinem pugnæ charta-

HENRICVS IV. descripsit, quam in consequentem diem apparabat, & indubitatam victoriam suis pollicitus, alacritate duces incendit. Eo sermone cum obiicerent duces turmas hostium constare ex lanceariis, quos ipse nullos haberet in acie; lancearum vsum eleuat verbis, affirmátque se vno ense in quemlibet lancearium pugnaturum. Nec verbo res defuit. Die orta quæ Septembris fuit decima
Ann. 1591. octaua, disponit ad pugnam copias, Amedeo atque Oliuara explicantibus in amplissimis pratis totum exercitum, & hic pridie in Lediguerium multa iactauerat, irrisâ militum paucitate, atque victoriam ex inani fastu præsumpserat. Verùm palmæ statim forti facinore præludit Lediguerius; quippe cùm hostium dux demissa lancea extra ordines solus procurreret, Lediguerius vetans ne suorum vllus se moueret, ac memor quantùm pridie lancearum vsum abiecisset, facto verba sanciturus, in ruentem progreditur, & currentem vestigio fixo opperiens, ense stricto lanceam amouet, eumdémque in decurrentis equitis buculam immergens, excussum humi sternit, prælibátque victoriam. Tum hostis equitatum adducit ad prælium, primóque impetu non ignauè pugnat; sed extemplò, cùm dispositi ad latera sclopetarij, in eos grandinem ferream funderent, deflexo paulùm cursu, pluribusque agminibus in vnum collectis, terga vertunt, & citato cursu fugam arripiunt. Pedites destituti ab equite post leuissimam dimicationem, & ipsi cæduntur; passimque per campos fuga & strages hostem pellit & sternit. Amedeus equo Mommelianum obtinuit, Oliuara diu fuga inter siluas sparsa, delituit; Belioyosa cum duobus Italorum millibus
Aualon. in Aualonem castellum proximum se receperat, mox se vincentium arbitrio tradens. Eâ victoriâ præda ingens parta, ducentis

numimo

nummorum millibus æſtimata, triginta peditum ſigna, & vexilla aliquot capta; præter cæſa hoſtium quatuor millia; tam leui iactura eorum qui vincerent, vt tres dumtaxat milites deſideratos multi ſcribāt; quamquam centum cæſos affirmat Expillius, qui pugnæ interfuit: idque militaris ſcientiæ operæ pretium fuit; qua Lediguerius præſtantiſſimus, ſic diſpoſuerat copias, explorata antè hoſtis ignauiâ, vt victoriæ ambiguitatem omnem detraxerit. Atque illicò victor cum Meſpleſio in Phocenſem prouinciam aduolat; impigerrimus vir, cui bellum pro otio, caſtra & expeditio pro voluptate & quiete forent. Ea Regi fauſtè nuntiata, dolorem ſopiunt geminum, ob vnius libertatem & necem alterius. Quippe ſuperiori menſe Carolus Dux Guiſius, ſe in libertatem iuſta fraude vindicauerat. Arctè in Turonenſi caſtro cuſtoditus, citharœdi opera ſericum funem nactus, quem in ipſam cytharam Lyriſtes indiderat, eóque luce palam per feneſtram dimiſſus, dum cuſtodes prandent, ad amnis ripam curſu prouecto, tandem in paratos equites incidit, ſaluúſque ad Chaſtrium excipientem euadit. Id quamquam Regi moleſtiſſimum accidit; tamen moleſtiùs tulit Noüæ mortem; cuius fidei, peritiæ, & fortitudini fidebat plurimùm. In Britanniam ad Principem Dombenſem eum Rex miſerat, qui adoleſcentis Principis militiam regeret, & Lamballam arcem oppugnabat Princeps, cùm aperto per tormenta muro, ad ruinam propiùs inſpiciendam, Noüa ipſe ſcala inſcenſa ſe prodit hoſtibus; ac repente ſclopeto exploſo, ac per glandem ſaxo in ſpectantis frontem illiſo, ſcalâ deiicitur, ac cæco vulnere poſt aliquot dies expirat, anno ætatis ſeptuageſimo, magno Regis luctu; qui cùm viros optimè omnium noſſet, eiuſmodi iacturas pernicio-

HENRICVS IV.

Guiſij libertas.

Noüa mors.

HENRICVS IV. fissimas omnium ducebat; cum vrbes recipi, pecunia reparari posset; viros semel raptos mors nunquam redderet. At Regem paulò post Rothomagensis obsidio totum abripuit, quam narrare ante quàm aggrediar, Parisiensium atrocissimum facinus exequar stylo.

XVIII *Sexdecim viri cæde in Senatum grassati.* Diu inter Maynium & sexdecim viros serpebat discordia; vna discordiæ causa imperij æmulatio atque consortium. Quippe Maynius impatienter ferebat, ciuium turbam ac propemodùm fæcem, in auctoritatem summam assurgere, sibi pares plebeios viros incedere, imò in plurimis superiores partes ambire & rapere; quamobrem eam factionem verbis deprimebat, spoliabat auctoritate atque potentia, & ad eam infringēdam opperiebatur articulum. Ij contra, vt se in eius potentiam tutarentur, confugiebant ad singulas aras; primò Nemursium tollebant in cœlum, cuius vigilantiâ liberati ab exitio fuerant; mox ad Guisium nuper missum custodiâ verterunt animos, quódque Rex ipse post libertatem Guisij prænuntiarat, opponebant nepotem patruo, facilè antepositùri, si se occasio daret. At cùm ea subsidia incerta admodùm & remota forent; intus Hispanorum opem sibi adsciuerant; eorúmque auro iam deuincti, quibus fidem operámque addixerant, & freti auctoritate in famosum scelus assurgere audent. Iam querelas acerbissimas in Maynium absentem proposuerant; iam Gondium Cardinalem Episcopum Parisiensem vrbe exegerant; quod pacis studiosior, ciuibus insinuabat concordiam; iámque perscripserant ad Hispaniæ Regem, orantes vt Franciæ coronam caperet, & regno afflicto Regem è sua stirpe imponeret; cùm impellente Placentino Episcopo, comminiscuntur Vnionis nouum iusiurandum, quo secreti ab factione

sua

sua Politici (nam ita Regi fidos nuncupabant) vrbe similiter pellerentur. Eo iureiurando omnes Regij sanguinis Principes coronâ excludebantur. Ista dum coquunt, vna res improuisa lentum furorem in Parlamentum ipsum incendit. Brigardum Parisiensem ciuem sexdecim viri apud Senatum quasi perfidiæ & proditionis reum detulerant, eiúsque necem cupidissimè ambiuerant, pro concepto in eum odio, quoniam olim addictissimus Guisiis, in Politicorum partes transierat. At cùm is Parlamenti sententiâ dimissus esset, tam pœnæ quàm culpæ immunis, furiosi accusatores in Senatum ipsum insurgunt. Inflammatissimi inter eos erant Cromæus in ampliori Curia cōsiliarius, Pelterius Parochus Sancti Iacobi, Hamilto Sancti Cosmæ Parochus, Gardinus, Bruyera, & Caunæus; ij coniurato Brissoni exitio, qui Senatus Princeps erat, & existimatus in Regis causam procliuior, ita telam texunt, vt ciues in concilium vocati, inscij ipsorum furori assentirentur. Nam cùm dicerent esse haud pauca, quorum necessitas, tam multos in deliberationem vocari non sineret, decem constituunt, qui referrent in eiusmodi rebus omnium auctoritatem, tum Bussiclericus nouam comminiscitur fraudem; puram chartam profert, in qua Vnionis sacramentum perscriberet, & quoniam spatium perscribendi non erat, in eadem charta curat euocatos ciues sigillatim chirographum apponere; tum deinde in arcano decem virorum concilio, supra chirographa sententiam in designatos reos conscribit. Tres è toto Senatu designati, tum ob priuatas Cromæi inimicitias, tum quia crediti partibus Regiis addictissimi; Barnabas Brissonus Princeps Senatus, Claudius Archerus Senator, & Ioannes Tardifus in Castelleti Curia consiliarius, & hic postremus, quia Niuer-

HENRICVS IV.

Cromé

Bussilecler.

L'Archer.

Tardif

HENRICVS IV.

nensi erat percarus. At cùm eos tollere per occultas insidias primò statuissent; mox apertis indiciis palam grassari furore aucto constituunt: ac per summum scelus, iustitiæ formam & speciem ad facinus longè iniquissimum adhibere. Et eo consilio, decimo quinto Nouembris; secunda ante lucem hora, Bussius, Louchardus, Aurousius comitantibus pluribus Brissonum venientem in Curiam apprehendunt, atque in Castelleti carcerem abducunt; similiter Choulerius alia turba cinctus Archerium capit, Hamilto Tardifum, & in eundem carcerem compingunt. Nec furor conceptus moram sceleri fecit; illicò Brissonus coram Cocherio vno ex sexdecim viris sistitur: ac de pluribus interrogatus, quasi cum Rege consilia iniuisset, cùm se egregiè tueretur, prorumpit Cromæus, ore vesaniam proferens, ac sententiam mortis innocentissimo viro pronuntiat, tanquam reo læsæ maiestatis, tum diuinæ, tum humanæ. Exclamat vir consultissimus, peccari in iuris & iustitiæ formulas, inquirit quis sibi litem intenderet, quod crimen, qui testes, quis iudex: illi immoti clamoribus moriendum pronuntiant; móxque supplicem aspernati, ac rogantem vt breue spatium indulgerent, dum in ipso carcere librum de formulis iuris absolueret, iubent se extemplò ad mortem parare, ac vix quadrante horæ ad deponendas Sacerdoti noxas permisso, ad ipsius cubiculi fenestram carnificis manu strangulatum appendunt; virum doctrinâ & eloquentiâ celebrem, de litteraria re optimè meritum, vt scripta testantur; sed cupidiorem primariæ dignitatis, quam vt obtineret, fœderatis primùm addixerat se, mox vt retineret in Regem conuersus; nescius quàm periculosè duobus equis innititur, qui decurrit in stadio. Mox Archerius & Tardifus ad eius latera

Auroux.

Brissoni cædes.

tera fractis faucibus iussi pendere, & eorum cadauera nuda postridie palam in Greua, affixa patibulis. Eo flagitio vt terrorem sexdecim viri cunctis iniecerant, atque erexerant iacentem potentiam, ita ipsi mutuò metum conceperant; quando magna scelera, dum patrantur cæca sunt; perspicacissima, cùm patrata sunt. Iámque Maynius post diuturnam deliberationem, lætus admodùm, eò inimicorum furorem ruisse, vt necessariam pœnam arcesserent, aduentabat Parisios; nec ipse prorsus periculo immunis, cùm haud pauci inflammarent reos; ad implendum facinus, quod affecerant, dimidiatum peccatum pœnæ obnoxium; cumulatum, impunitati & præmio, asserentes, & Brissoni necem vna Maynij cæde defendendam; sed vel sceleratissimis columnas aliquando ipsum scelus figit, nec mortalium improbitatem, semper Deus finit scandere in apicem. Igitur Maynius postquam vrbe frequentissimo populo est exceptus, ac mente dissimulata, de ratione inferendæ pœnæ deliberat: primùm à Bastilla ceptum aggreditur, eámque Bussiclerico eripit. Tum adhortatus Senatum vt reos iusto supplicio plecterent, cùm ij seditionis metum excusarent, rogaréntque vt ipse in iustitiæ tam immanes violatores lentas iustitiæ formulas non adhiberet, quæ potentibus securitati potiùs quàm terrori essent, persuasus; postquam blandimentis variis eorum trepidationem illusit, eosdem solus scriptâ sententiâ morte damnat, munúsque Vitrio exequendi dat. Nouem lecti ex pluribus, quorum pœna patrato crimini satisfaceret, vetarétque nouum; ij, Cromæus, Crucæus, Cocherius, Launæus, Bussiclericus, Aurosius, Emonotus, Amelinus, & Louchardus. Summo mane postremi quatuor quos memoraui, capti & ad Luparam ducti, iubente Vi-

HENRICVS IV.

Greue

Sexdecim viri pœna affecti.

HENRICVS IV.

trio, illicò à carnifice trabi appenduntur; cæteri fugâ elapsi sunt; Buslclericus per tegulas vno tectus indusio fugiens, postquam diu latuit, clam in Belgium fugit, prima laniſtæ arte repetita, cùm ex tanta præda nihil præter inopiam retulisset. Crucæus Mompenseriæ precibus datus est. Reliquis à Maynio parcitum, sed graui pœna vetitum, ne in priuatos cœtus ciuis conueniret, maximè qui sexdecim viros se dicebant. Quo supplicio terribilis illa Tribunorum plebis factio sic debilitata est & contrita, vt in posterum malum illi in votis potiùs quàm effectu fuerit. Deinde Maynius quatuor diadematos Præsides in Senatum intrudit, Charterium, Haqueuillam, Nuillium, & Ioannem Magistrum, per quos in amplissimo illo consessu auctoritatem suam propagaret. Quâ domi constitutâ, ad obsidionem Rothomagensem quam Rex instituerat, liberiùs curam & operam vertit.

XIX. *Obsid. Rothomagensis.* Etenim Henricus post captum Nouiodunum, suscepturus rem maioris momenti, præstolabatur sociorum auxilia; cùm Comes Essexius ab Elisabetha missus eum conuenit, facítque certiorem tria Anglorum millia vecta esse in Picardiæ littus, & sua mandata ad executionem opperiri; simul à Vicecomite Turenio litteras accipit, Germanicum exercitum transmissum vltra Rhenum, & in agrum Metensem propediem affuturum. Itaque Bironi data prouincia Anglorum excipiendorum, ipse cum cataphractis octingentis, & sclopetariis equitibus trecentis ad Germanos proficiscitur. Ij erant equites quinquies mille quingenti; pedites vndecies mille; scripti à Principibus & ciuitatibus Protestantibus, Saxone, Brandeburgio, Hessio & Palatino; impensis Elisabethæ & curâ Turenij, cuius diligentiæ delectus ille erat tribuendus; quanquam penes

Anal

Analthinum Principem erat imperium. Postquam Rex duces & milites dispositos in aciem salutauit, per agmina singula discurrendo; duxítque Virodunum prouocatum hostes; nam in eàm vrbem Duces Lotharingus, Maynius, & Monsmarcianus contraxerant copias, nec hostium vllus vrbe se mouet, regressurus in Franciam, rem momenti magni constituit. Catharinam Bullionij Ducissam plures & nobilissimi proci appetebant; Duces opulentissimi pro filiis quique; Mompenserius, Lotharingus, & Niuernensis; verùm postulantibus repugnabant & adiuncta à moriente Duce conditio, vti hæres soror esset, si viro Hugonotto nuberet; atque vtilitas Regis, quæ dotem tam opulentam dari Principi cæteroquin potenti non sinebat. Ea propter Rex Tureniuni in eas nuptias selegit, qui cum sponsa de fide sentiret, cuiúsque ditio & facultates in Lemouicibus positæ, longè à Sedano, consiliis intercederent, si qua vnquam in Dynasta prævalido oborirentur; præterea fortissimi viri fidei atque ærumnis honestum præmium grato in officia animo constituebat; atque vt coniugium maiori dignitate obtineret Turenius, eum Franciæ Marescallum dicit. Atque is sponsæ donum dignum suo genio conciliaturus, scalis applicitis Sthenæum validam vrbem Lotharingo eripit, claues nuptæ in sponsalitia offerens. His compositis Rex ad obsidionem Rothomagi totum se impendit. Eam vrbem tantis copiis expugnandam susceperat, tum ad preces Elisabethæ, quæ eam in rem opem subministrabat, verita ne Hispani aut fœderati occuparent Prouincias ad mare positas, vnde facilis in insulam suam transmissio; Bataui in idem consilium classem promiserant; vrbes cæteræ Normanniæ Regi eam in rem instabant vehementiùs, magno commeatu ad ex-

HENRICVS IV.

Turenius Dux Bullionius.

HENRICVS IV. peditionem instructo; nec ab ea aberat Regis vtilitas, quando capto Rothomago, cuderentur Lutetiæ compedes,& necessaria inferretur captiuitas. Porrò Maynius ad hostilis exercitus famam, non dubius quin Rhemi aut Rothomagum obsiderentur, primùm Virodunum venerat, ad excipiendas Pontificias copias. Nam illæ Duce Montemarciano per Insubres in Sabaudiam profectæ; mox per Sebusianos & Sequanos Virodunum tenuerant, imminutæ multùm & debilitatæ, tum viarum difficultatibus, tum contractis morbis; simúlque Maynius copias à Parmensi flagitabat, Rhemis ipse propius inuigilaturus, ac filio Aquilonij Duce Rothomagum misso. Mox in eandem vrbem *Villars* venerat Andreas Villarsius è Brancasiorum familia nobili, ductis in præsidium mille cataphractis, ducentis equitibus sclopetariis & peditibus mille & ducentis, idémque in periculi & gloriæ partem non admissurus consortem, Aquilonium ad patrem remiserat; mox sedulò in annonam conuehendam, erigenda locis commodis munimenta, & roborandos ciuium animos, strenuitate magna incumbens. Iam Biro cum Anglis se ad vrbem admouerat, diúque hæserat, nulla re tentata, præter aliquot velitationes, Essexio insuper prouocante ad singularem pugnam Villarsium; quam cùm ille obire excusaret, quod summum vrbis Præfectum eiusmodi prælia nefas esset conserere; Nouember mensis transfigitur. Ac primo Decembris Rex cum Germanico exercitu in castra aduenit. Continuò locatis circa vr- *Dernetal.* bem copiis, atque in pago Dernetalio capto hospitio, Rothomagensis per fecialem hortatur, vti Regem suum excipiant, qui cùm hæreticum Regem ignorare assererent, fossam duci ad cingendam vrbem Rex iubet. Sed lentius opus difficile procedebat, totus

December in foſſa aperienda & aggeribus ducendis impenſus; ſolum gelu induratum, niuéſque aſſiduæ; crebræ & feroces obſeſſorum eruptiones, ducum promouentium operas, lenta quædam & hyemi accommodata cunctatio; pretioſiſſimum tempus in primo illo conatu abſumpſerant. Interim Parmenſis ad opem ciuitatis cum luculentis copiis accedebat.

XX. *Parmenſis Rothomagū venit.*

Ille diu appellatus à Maynio, cùm moueret ſe lentiùs, ſiue ob vetera cum Maynio ipſo diſſidia, ſiue ægerrimè abſtractus à Belgio, cui Mauricius Orangius adoleſcens feruidus immineret, ſiue vt conditiones à Maynio luculentas auferret, tandem ſub Nouembris finem Bruxellis proficiſcitur, cùm decem peditum millibus, equitum tribus, tormentis quadraginta, ac duobus curruum millibus, quibus in hoſtico pro munimentis ſe cingeret. At poſtquam Landrecium in Regni finibus venit, negat ſe progreſſurum vlterius, niſi ipſi ciuitas concedatur, ad receptum commodum, & reponenda tormenta. Sic Fara neceſſario data, vbi ſecretius cum Maynio de poſtulatis Philippi habet colloquium; ac præcipuè de Iſabella in regnum euehenda, quæ poſtulata cùm Maynius ad Comitia Francorum reiiceret, de iis quantocyus conuocandis initur conſilium; quanquam in ea Maynius verbo potiùs quàm voluntate aſſentiretur. Tum Peronam, dein Abbauillam promotæ copiæ. At Rex ad progreſſum hoſtium, Birone ad Rothomagum relicto, cum tribus equitum millibus partim cataphractis, partim ſclopetariis, iis occurſurus improuiſus aduolat, ac primo impetu Guiſii impedimenta rapit, agménque diſturbat. Tum incedentibus moram obiecturus, loca commoda ad viam adiecta, diuerſis ſtationibus occupat, hoſtem incurſionibus variis diuexando, ac ſpatium impetraturus

La Fere.

Ann. 1592

HENRICVS IV. Longavillæ, Trimollio, Aumontio & Buslionio (sic enim Turenium in posterum nuncupabo) quos ad castra Rothomagensia cum copiis euocauerat. In eo pugnandi genere, duæ contingunt magni momenti occasiones, si victores iis institissent. Prima quæ Regem in præsentissimum discrimen adduxit, eiusmodi est. Decreuerat aggredi hostem dum riuum ad Aumaliam obiectum transmittit, atque inter iunctas copias profligare; ea mente dimissis versus nouum castrum Raitris, ad Aumaliam cum Francis hæserat, progressúsque ad hostem explorandum; videt vniuersum exercitum sub signis ingredi. Ibant quindecim peditum millia, equitum sex, in tria agmina distributi; primum ducebat Guisius, medium Duces Parmensis, Maynius & Monsmarcianus, postremum Comes Chalignius Lotharingiorum Præfectus; Basiompetram sequebantur Heluetij, Motam tormenta; lecticâ Parmensis ob ægritudinem in mediis copiis vehebatur. Vbi Rex animaduertit totum exercitum incedere, & ordinatissimas spectat acies, mutato consilio, Niuernensem iubet quam celeriter Aumalia educere militem, simulque impedimenta Mortemarum vehenda dimittit, ac quoniam id tam celeriter perfici non posset, quin recedentem hostis opprimeret, cum remoraturus cum selectis cataphractis centum quinquaginta, & quinquaginta equitibus sclopetariis aduenienti occurrit, admotúsque ad primum agmen, quod constabant equites quadringenti, propius eo interuallo quo breuiora sclopeta exploderentur, quingentesimo quoque passu, obuertebat frontem, sclopetísque explosis agmen inhibebat; donec ad Aumaliam ventum, in qua centum sclopetarij retardabant equites hostium; dum ex pago sarcinæ recipiebantur. At Parmensis, postquam accepit Regem

Chaligny.

Mortemer.

inter

HENRICVS IV.

inter velites præliari, sclopetarios equites omnes immittit, ac qui eos fulcirent equites leuiores; & opprimebantur sclopetarij Regij, cùm ipse Rex semel & iterum in hostile agmen perrumpendo, eos quidem & sarcinas expediuit; sed vniuerso hostium equitatu obrutus, captus propemodùm, tandem sauciatur, glande renes quà lorica deficit delibante. Et verò fortissimè omnium dimicauit, ac demum plerisque è suo agmine cæsis, in siluam proximam se recepit; salutem fortitudini & fortunæ, hoc est Deo debens; quanquam creditur Francos, qui pugnabant in primo agmine de industria dimicasse ignauiùs, & recedendi fecisse spatium, cùm Hispanis Regis capti gloriam inuiderent. Nox interueniens securitatem Regi integram peperit, Parmensi nolente cæca nocte in regionem tectam siluis, arduamque collibus inexplorata via penetrare. Nec ille abstinuit quin animum & fortitudinem Regis miraretur, cùm desideraret prudentiam, dato Regi responso, quærenti quid de eo receptu sentiret; omninò egregium illum esse atque militarem; at ipsum se nunquam in eum locum venturum, vnde mox cum periculo recedendum foret. Quod ad pompam dictum non ad veritatem, euentus contrarius statim ostendet; cùm in eas Parmensis se angustias inducet, quibus explicari summæ erit laudis atque prudentiæ. Et verò, tametsi Biro apud Regem ipsum de ea audentia expostulauerit, Elisabetha eiusdem prudentiam litteris honorificis & amantissimis appellauerit, Francique Proceres precibus multis apud eum contenderint, neu sacrosanctum caput in pericula tam aperta coniiceret; tamen & generositas indolis bellicæ, & necessitas rerum, & ipse nobilitatis Francicæ genius, & belli natura, quæ ampla commoda magnis pericu-

HENRICVS IV.

periculis tribuit; eiusmodi audaciam exigebant à Rege, ac traducebant in virtutis materiam. Interea vterque exercitus statiua ad Rothomagum posuit; Regius quidem protectus aggeribus, & cuniculis ad vrbem adactis, quanquam lenta vis haud plurimum promoueret; fœderatus ab vrbe longiùs, anceps qua potissimum ratione vrbi opem ferret. Nam inter Duces non conueniebat admodùm; Lotharingij post Chalignium à Chicoto captum, deserebant militiam; dissidebat à Parmensi Maynius, erántque inter ambos graues causæ discordiæ; Monsmarcianus ambiebat summum imperium, ob Pontificis patrui dignitatem, & dissensione ducum gliscente in milites, ægrè Hispani & Franci temperabant à prælio; adeò discordiam mentium vtilitatis ratio haud quaquam compingit. At eam difficultatem soluit illicò Villarsij facinus; quam alteram occasionem affligendi Regis lentè hostis arripuit. Rothomagenses tum ciues, tum milites per felices eruptiones eò cupiditatem pugnandi perduxerant, vt nihil accideret ipsis iucundius, quàm vbi in hostem ducerentur; inter præclaros duces ac Tribunos

Boscrosé.

Boscorosæus per fidos speculatores castra hostium accuratissimè explorauerat; nouerat peditem fractum, tuguria ægris & sauciis oppleta, Regem cum equitatu Dieppam profectum, ob arcana in eam vrbem fœderatorum consilia, è quatuor legionibus, quæ ad sanctæ Catharinæ arcem, tuebantur aggerem duas valdè infirmas, ab duabus cæteris distare longiùs, quæ Dernetali capiebant hospitia. Ille igitur tentandam eruptionem persuadet Villarsio. Qui selectos magno numero milites cùm disposuisset, turmasque equitum ad excipiendum peditem constituisset, die Februarij vigesimo sexto, hora septima matutina, pluribus locis in designa-

tum aggerem erumpit;primóque impetu legiones duas Boiſſi & Pileſij opprimit. Paſſim editur ſtrages & internecio, cæſorum cruor in foſſas redundat, agger euertitur, foſſa cumulatur; Boſcoroſæus recta ad tormenta feſtinat, tormentarium puluerem perdit incendio, tormenta quinque ad vrbem deuehit,cætera impactis clauis obturat, tentoria & tuguria inflammat; munimenta diruit,& obſidionis inſtrumenta rapit, duabuſque horis ferro paſſim ac flammis graſſatur. Biro interea, qui Dernetali agebat, fugientium tumultu excitus,equo inſcenſo ad pugnam rapitur; ſequuntur Heluetij, atque inſtant victoribus, móxque occurrente Villarſio pugna inſtauratur;cuius beneficio victores ſe tutò in vrbem recipiunt, ac poſtmodum ipſe Villarſius, Bironis femore inter pugnandum ſaucio. Cæſi eo conflictu è Regiis quingenti,in quibus Bileſius iunior, Eſpinæus Marchio,Belſuncius Tribunus militum,& centuriones duodecim;centum capti, & in vrbem abducti. Pileſius Tribunus & Larchantius ſtipatorum Regis Præfectus, plagis obierunt. Eo ſucceſſu clarus Villarſius, ſcribit ad fœderatos, ſe eorum opem haud deſiderare, beneficio Dei liberatum ſe metu ac periculo;vnam pecuniam repoſcere ſe ad ſoluendum ſtipendium militi,poſt fortiſſimum facinus. Quæ Parmenſis conſiderans, auctor erat vt extemplò irrumperetur in caſtra Regia; ex tumultu & trepidatione turbata; Bironem iacere vulnere, Regem cum nobilibus abeſſe; cæteros conſternatos indubitatè profligatum iri. Contra Maynius obtendebat munimenta caſtrorum, affuturum Regem, non tentandam fortunæ gratiam; perfeciſſe ſe quod intenderent,vrbem ſeruatam, nunc immittendum eum ſtipendio militem; cæterúmque exercitum hoſpitiis commodis ſecreandum, dum Regis copiæ

HENRICVS IV.

Boſſe & Piles.

D'Eſpinay.

HENRICVS IV. piæ in ſtatiuis abſumerentur. Nempe extimeſcebat ne Rege profligato, ſua etiam potentia occumberet, & vniuerſa Francia penes Hiſpanum eſſet. Et inuitus Parmenſis ad eam ſententiam iuit, atque immiſſis in vrbem octingentis militibus; Somona tranſito, receſſit in Picardiam itineribus lentis; noua etiam offenſione in Maynium ſubiratus, quod eo ſuadente ſancti Spiritus oppidum fruſtra oppugnaſſet, coactus ob paludes reſtagnantes abſcedere, deinde copias in proximos pagos diſtribuit, ſparſo rumore ſe in Flandriam regredi.

XXI. *Obſidio repetita.* Porro Henricus per eius abſentiam inſtaurato obſidio, ſtudium omne & contentionem ad ſubigendam vrbem adhibebat; præſertim allaborabat in amne claudendo; atque ſupra vrbem nauigiis armatis geminiſque arcibus ad ripas poſitis; infra euocatis Batauorum nauibus, quas adduxerat Philippus Naſſauius, fluuij commodo ciues excluſerat; reparatis munimentis inſtituerat verberationem; ac conſilia arcana fidorum aliquot ciuium clam alebat. Verùm & ea ſingula Villarſij fortitudo atque induſtria primùm repellebat; nam conſilia & vigilantia aperiebat, & ſeueritate pœnæ diſcutiebat, & vim ſecuritate tanta contemnebat, vt ad portam ſancti Hilarij poſito ſtadio, auſus ſit inſpectante hoſte ad annulum appenſum decurrere, & eiuſmodi otioſæ pacis obire munia, quaſi procul ab omni periculo tam abeſſent muri quàm animi. Attamen ſenſim ipſius vires infringebantur, ferociſſimi quique cæſi aut saucij erant; deficiebat annona, & plebis illa alacritas in dolorem & metum deflectebat palàm; quapropter haud neſcius quàm ruentis ſemel ſit præceps caſus, ſcripſit ad fœderatos, niſi intra diē octauum, qui Aprilis vigeſimus ſecundus, præberentur auxilia, neceſſariò ſe admiſſurum

Regem.

Regem. Nec à fœderatis adhibita vlla cunctatio; extemplò reuocatæ quas sparserant copiæ, duodecim hominum millia, equitum quinque, ac relictis impedimentis, occupata via celeriter, diebúsque quatuor milliaria nonaginta confecta, trésque amnes præter Somonam transiti. Hostis regressum postquam Rex qui Dieppæ agebat à Birone accepit, in castra regrediens, reuocat quos dimiserat nobiles, statuítque hostem pugnâ excipere; sed lustrato exercitu, & deprehensa equitum imbecillitate, prudentiore consilio, soluta obsidione, Dernetallum deserit, atque exercitum ad confligendum disponit, si hostis instaret. Et erat in ea Parmensis sententia vti instarent; Regis exercitum ærumnis fractum, & missionibus imminutum vim ferre non posse; ipsi necessariò recedendum, atque in recessu, vt plerumque fit, cladem grauissimam perferendam; Ita Guisius atque Hispani censebant. At Maynius & Franci Nobiles affirmabant, vrbem omninò esse liberandam; perstare adhuc grauissimas compedes, dum infra amnis clauderetur; agere in nauibus Batauos, & Oceani occupare commercia; eos oportere necessariò pelli, capi Calidobecum; aperiri Rothomago Gratiæ portum vbérque feracissimum; nec aliud Regi esse optatius, quàm vt fœderati ipsum persequantur, & distrahantur ad vtramque amnis ripam, dum receptis Nobilibus ferocior tandem exsurgeret. Nihilominus in sententia perstabat Parmensis, & querebatur sibi palmam rapi è manibus; sed præpollente Maynij voluntate Calidobecum ductus exercitus, & peracta obsidio. At Parmensis dum obsidendum oppidum inspectat propiùs, glande missa læditur, qua brachium ad carpum desinit, membro ad doloris sensum delicato; quem tamen vir fortis in potestate sic habuit, vt sermone

HENRICVS IV.

Soluta iterum per Parmense obsidio

Caudebec

Parmensis vulnus

HENRICVS IV. mone continuato, qui colloquebantur ex vno cruoris in manum affluxu plagam perceperint. Nec ideo ad curationem recessit, donec obseruasset, quam in altitudinem æstus Oceani intumesceret, & mandasset quæ in oppugnatione erant necessaria. Haud multò post tormentis impetita Batauorum classis coacta abscedere, & destitutũ ea ope oppidum, & muris infirmis, deditionem paciscitur, Parmensi refrænante Valionum impetum, qui ob vulnus Imperatoris militem deditum tollere constituerant; & affirmante, *Belli appendicem tam esse vulnera, quàm defensionem; non haberi in eo dignitatis aut meriti rationem; functos officio qui se propugnassent; & Martis aleam, tam Imperatori quàm militi periculosam atque ambiguam.* Post captum oppidum, nuntiatur Regem magno exercitus incremento, breui affuturum; ire sub signis septem equitum millia, peditum quindecim, & in dies plures expectari. Qua propter habita consultatione, Parmensis censebat, transeundum amnem, quem venienti hosti obiicerent, aut Bonam Insulam occupandam. *Isle bonne.* Situ infra Calidobecum commodo, excipiendis ex portu Gratiæ cibariis & commeatu, at repugnans Maynius contendebat, Calidobecum à Rege illico capiendum, atque Rothomagum in easdem coniiciendum angustias; commodius Yuetoti statuenda castra, qui pagus tertia est leuca supra Calidobecum, adduxitque inuitum in sententiam suam Parmensem. Nec secus contigit quàm Parmensis præuiderat; nam Rex adueniens extemplò loca commoda occupat, infestat incursionibus, & cibaria intercipit, crebrisque conflictibus nihil audentes vexat. Vno præcipuè in discrimen ingens acti fœderati. Ij pagum muniuerant admotum propius ad castra Regia, quem aggreditur Rex, ac post acerrimam dimicatio-

nem

nem pellit propugnantes magna clade, agitque turbatos in castra, iisque perterritis victor instat. Summo in discrimine, Maynius Guisiúsque primi pugnam egregiè sustinent, franguntque impetum; Parmensis quanquam æger & vexatus febre, sella vectus intercursat ordines, militemque incendit; ac tormenta perite librata, Regis vim retardant, seruántque omninò periclitantem exercitum. Biduo post nocte castra soluunt, atque ad Calidobecum amne tecti considunt. At nec securos ea mutatio præstitit; Biro filius agmen leuiorum equitum, paulò à castris semotum, profligat ac delet, & peditatus Regius in hostilem ibat, duabus Vallonum legionibus iam pulsis ac victis, certo victoriæ præiudicio, cum inhibet impetum Marescallus Biro; non sine suspicione malignioris consilij, ne parta semel victoria, ipse vt apud filium timere professus est, nulli esset vsui, suam in domum adferendam cramben dimittendus. Attamen fœderatis imminebat certa pernicies; ægrotabat Parmensis, & periculosè; Maynius recrudescente morbo venereo, quem Parisiis antè contraxerat, priuato incommodo intendebat; multi in copiis morbis afflicti, plures vulneribus, magna alimentorum inopia, & inducta omninò pereundi necessitas. In eo calamitatis articulo, Parmensis vocatis in consilium virtutibus suis, vnam euadendi comminiscitur viam, si clam in aduersam Sequanæ ripam transmitteret, ac celeriter obtineret Parisios. Qua re constituta, & Maynio repugnante in idem consilium perducto; nam vrgebat periculi magnitudo; deliberatum prudenter exequitur admirabili celeritate. In vtraque amnis ripa duo castella ponit, sibi obuersa; alterum quod citra erat, duce Bossuo Comite, designati ad propugnandum mille ducenti pedites, cum tormentis

HENRICVS IV.

Receptus Parmensis.

De Bossu.

HENRICVS IV.

mentis quatuor; alterum oppositum tutantur octingenti, è pugnacissima legione Borlotæ. Dein Rothomago vecta silente nocte nauigia, trabibus tecta atque asseribus, ad vehendum equitatum ampla,& eadem nocte quæ vigesimum Maij diem præcedebat, vltra amnem transmissi, primùm equites Franci, mox pedites; deinceps tormenta & impedimenta;& sub crepusculum lucis Hispani pedites, Vallones & Itali; demùm luce orta Rex traiectum hostem animaduertit, & venatoris instar,cui præda capta elabitur, conturbatus atque sollicitus, postquam stuporem & dolorem discussit, iubet tormenta in collem proximum duci,quæ in transmittendos disploderet, agmēque ipse in castellum agit. Verùm frustra conatus impensus est, Parmensis mille sclopetariis prohibuit ne tormenta regia ducerentur; ac Rainucius cui castelli Bossui curam pater commiserat, munere functus eximiè, peditatum omnem in nauigia mittit, & ipsa tormenta; postremus omnium inter spissa vrgentium hostium tela scapham subiens. Maynius ad curationem ibat Rothomagum; at Parmensis mira celeritate copias rapiens, quarto die Carentonem supra Parisios venit, ponte strato nauigiis exercitum traducit; immissísque in ipsam vrbem mille & quingentis Hispanis, Theodorici castrum se recepit: frustra Rege per Pontem Arcuatum submittente copias ad persequendum; nam præuerterat Parmensis diligentia,& accurata in disponendo receptu sedulitas. Ille dies quindecim in Theodorici castro tranquillè subsistit, ac ne victum aut fugientem Rex diceret, Epernæum capit vrbem ad Matronam, tum pecunia ad stipendia militum recepta, reuertit in Belgium. Et hæc postrema clarissimi Ducis expeditio fuit, & forsan difficillima; qua bellicosissimum Regem dispulit,

Charentō.

HENRICVS IV.

dispulit, tulit, lusit; receptu admirabilior quàm ingressu; nec vsquam imperio dignior, quàm cùm fugit. In spe repetendæ Franciæ vir summus obiit, anno exeunte, ipso die, quo lecto decubuit, equo inscenso, nec morbi sæuitiâ à negotiorum cura abstractus; vt sin minus stans, & inter arma obierit, saltem inter curas Imperatorias, & materiam laudis, sublimem animam miserit.

XXII. *Epernæum receptum.*

At Henricus, postquam nec Rothomagum nec Parmensem habere potuit in potestate, dimissis Nobilibus, & parte copiarum, quinque peditum millia, equitum tria in Campaniam ducit, vt Parmensi inuigilet; ac eo recedente, Epernæum oppugnare aggreditur; sed magno dolore statim percellitur, Birone Marescallo tormenti glande cæso, dum vrbis munitiones explorat. Vir fortissimus, de Rege ac patria perbenè meritus; sed creditus ad Hugonottorum religionem propensior; atque ideo conuersioni Regis intercessisse; non contentus mediocribus, summa captabat; vt laborum & periculorum, sic potestatis & gloriæ; cuius arbitrio nec ipse Rex ausus repugnare. Gratiæ patris & auctoritati successit filius, non multò post Admiralius dictus; cedente Epernonio; eò Regi acceptior, quod fortissimus iuuenis aulicis artibus militarem animum nondum infecerat. Vrbs obsidionem tribus hebdomadis tulit; qua tandem deditâ, Rex Germanos equites molestos admodum remisit in patriam, ac Prouino capto, vt Campaniam totam interdiceret Parisiensibus, quoniam Meldas nolebat expugnare; arcem molitur in Gournæa insula ad amnem Matronam, Niuernensis consilio, tradítque seruandam Odeto Noüæ Francisci viri illius clarissimi filio; ac depositis aliquantisper belli consiliis, de concordia cum

Bironus mors.

Maynio

HENRICVS IV.

De pace agitur.

Maynio agit. Sanè vtrumque sua incommoda dimouebant à bello. Farmensem inter & Maynium ortæ erant inimicitiæ graues; ipsi Maynio molestissimi omnium imminebant Hispani, ac auctoritatem imminutum ibant, atque infractum; quippe Comitia vehementer flagitabant; & verebatur Dux ne eorum compotes vsurparent potentiam, Regémque arbitrio suo dicerent. Et is Comitiorum terror ipsum pariter Regem inuaserat; quippe si semel Rex ab se alter legeretur, spem pacis abruptam, æternum bellum, sempiternam discordiam, ac scissam immedicabili malo spectabat Franciam: in Vaticano præterea noua in dies cudebantur fulmina, quibus tandem, ne Catholici auellerentur à partibus suis, metus erat, atque periculum. Anno superiore occubuerat Gregorius Pontifex, ac successor Innocentius IX. ab primordiis fœderatorum causam amplexus; Episcopum Placentinum Cardinalem dixerat, vt maiori dignitate Legati Pontificij munus tueretur. Decesserat quidem altero mense, sed nuper in sedem euectus Hippolytus Aldobrandinus, nuncupatus Clemens VIII. confirmata legatione Placentino Episcopo, palam testabatur sibi acceptissimum fœdus; vt Regi repetita Pontificum fata, geminarent hostes, non tollerent. Expostulabat Regina Angliæ, quod suas copias sustulisset Rothomagensis obsidio, nullo operæpretio; atque in nouum subsidium reposcebat Caletum & Guisnas. In iis difficultatibus, aliísque plurimis, Rege & Maynio assentientibus, Villaregius & Mornæus clanculum conueniunt, acturi de conditionibus; multa eo colloquio sæpius repetito, acta, dicta, proposita, & repudiata; ac labor tantus nullum euentum sortitus est; magno Villaregij dolore, qui animo sincero pacem exposcebat. Nam Hispani

Clemens Pontifex.

pani in id consilium peruadentes, quo spes omnes suæ interibant; quà minis, quà blanditiis auocant Maynium, & ad Comitia euocanda refugientem impellunt. Interim variè in Prouinciis bellum gerebatur. In Britannia Cranum oppidum, in Cœnomanorum & Britannorum finibus positum, obsidebant copiis iunctis Contyus & Dombensis Principes; erántque sub signis octo hominum millia; ac plerique Nobiles, patraturi rem magnam nisi discordia intercessisset. Etenim per eam producta obsidione ad quadragesimum diem, cùm immineret Mercordius, Dombensis qui vltra Oudonium amnem statiua posuerat, ad eum excipiendum, per amnem ad Contyum transit; ac siue incuriâ siue perfidiâ, cùm iussi Præfecti non euerterent pontem, eo Mercordius transmittit copias, atque in hostem attonitum, perculsum, inopémque consilij, augente terrorem consiliorum dissensione, dum receptum parat, idem inuehitur. Agebat primum agmen Contyus, posterius Dombensis, atque identidem ora fortiter obuertebat; cùm Mercordius eo omisso, progressus ad latus, & in primum agmen inuectus, illud statim fundit; quippe Contyus suspicatus proditionem, in fugam agitur, neque ab ea agmen posterius inhibere Dombensis potuit; metu concepto miles disiicitur, nullo prælio edito, & ipse Dombensis postquam contentione omni enixus est, ad retinendum equitem, eúmque ad permouendum, in irruentem hostem inuectus est sæpius; tandem Gonteri castrum recessit. Ea fuga potius quàm victoria fuit, cæsis dumtaxat septingentis, at captiuis plurimis; captis præterea tormentis omnibus, & signis triginta quinque. Sourdeacus tamen regias partes in Britannia ea strage prostratas crexit; qui sex hominum millia Brestum oppugnan

HENRICVS IV.

Res gesta in Prouinciis

Sourdeac.

HENRICVS IV.

pugnantia, generosa eruptione fudit fugauitque. Dombensis mortuo patre Mompenserio, à Rege euocatus præfectus est Normanniæ, Britanniæ Aumontius Marescallus; instauratâ in iis prouinciis belli miseriâ. Occitaniam agitabat etiam calamitas sua, quam Ioyeusæ mors & Barij fatum cumularunt. Ioyeusa Marescalli filius, fraterque Ducis qui ad Coutrasium occubuerat, præclarissimus adolescens, & militari indole quam prudentia supra ætatem regeret, gratissimus Tolosanis; eorum rogatu Villemurium expugnandum susceperat. Propugnabat vrbem Temineus, Cadurcorum Prætor, & Mommorancius, non tam Regiarum partium quàm suarum promotor; veritus ne vrbe capta, Ioyeusa in Occitania præpolleret, nam spem sui multam concitauerat iuuenis, in eum immittit selectas copias. Ex improuisum Ducem adortæ, cùm equitatum è castris paulò longiùs amouisset, simul Teminco prorumpente ex oppido, egregiè præliantem ac præclari Imperatoris munus implentem, perterrefacto ac fuso milite, abscedere cogunt; isque dum vi actus per pontem quem Tarno amni imposuerat, versus Tolosam se recipit in alteram ripam; pontem obruente multitudine fugientium, præcipitatur in fluuium, trabe præterea in caput impacta, ruinâ simul & aquâ extinctus. Tolosani præclari iuuenis mortem eluxerunt, & Ducem ex eadem familia petituri; cùm nemo superesset præter duos demortui fratres, quorum alter Cardinalis, alter Capucinus, minus ad res gerendas apti videbantur; eos tamen de suscipiendo regimine appellant. Et quidem Cardinalis vltrò consiliorum administrationem accepit, excusauit armorum. Quamobrem omnium precibus ad Capucinum versis, qui Pater Angelus dicebatur, & vi adhibita vt è cœnobio educeretur,

Ioyeusæ mors

Villemur.

Temines.

HENRICVS IV.

tur, cogunt ad capiendum armorum regimen; prolato Prælatorum ac Theologorum decreto, ceu machina validissima, qua expugnatus est reluctantis animus; eo enim ob tutelam fidei & Religionis indicebatur necessitas permutandi cum lorica cilicij, vel noxæ letalis. Et ea opinione perductum virum docent posteriora; quando militiam atque imperium vir summus pietate, proniore animo deposuit; quàm dimisisset capucium & vestem horridam. Ita Ioyeusa occubuit, Barrius obscuriùs, sed apud posteros gloriosiùs. Hic Leucatæ Præfectus, à fœderatis per insidias captus & Narbonem ductus, oppugnatur vitæ periculo, iubetúrque ad vxorem scribere, arcem vt reddat: testatus ille fidem in Regem acceptiorem salùte, clam litteris in strophio exaratis carbone, duo verba scribit; seruare arcem, aut mori, & complicatum strophiolum deferri ad vxorem curat. Ea Francisca Cesélya, quæ marito capto, nec indigna nuptiis viri fortissimi, tuendam arcem suscipit, & fortitudine per strophiolum aucta, imperterrita hostium minis, mariti necem certissimam intentantibus, amorem credidit in obsequio & imperata fide, quàm in metu atque ignauia clariorem; tamque minas, quàm formidinem repulit. Coniux interea crudelitate hostium faucibus linteo pressis extinguitur, postquam sæpe appellatus nihil de proposita fide immutauit; nullo quidem prælio læsúsve vulnere, sed robore animi prorsus inuicto & facinore, quod pugnæ æstum & victoriæ laudem adæquet. Cadauer delatum ad coniugem, filium & milites ad vindictam incendit, erátque materia Loupianus captiuus nobilis, quem tamen ipsa seruat incolumem, mittítque liberum quia innoxium; atque deinceps eâdem animi constantiâ ab hostium vi arcem tutata est, annísque pluribus iubente Rege, &

Barryj mors.

HENRICUS IV.

amante virtutem feminæ, tenuit; viduitate perpetua memoriam coniugis prosequuta.

XXIII. *Valetæ mors. Roquebrune.*

In Phocensi Prouincia Valetæ mors, res optime constitutas perturbat. Hic dum Rocabrunam oppugnat pagum ignobilem, qui Foroiulio incommodabat, atque inermis reponit ad tormenta loricam vimineam, glande hostili tempora transuerberante, post horas aliquot animam emittit; ad summum gloriæ fastigium natus, si ritè currentem vita vlteriùs promouisset; nihil debuerat gratiæ fratris, præter quandam publici odij partem, quod expunxerat virtutibus suis; generositate, magnificentia, pietate, & humanitate singulari; tanta in Regem fide; vt nulla ope, nulla pecunia fretus, sua industria & fortitudine, Sabaudiæ Ducem in Prouincia fregerit, partésque Regias multùm prouexerit. Eo demortuo cùm Nobiles ac Tribuni de Prætore flagitando à Rege inter se agerent; Vascones quorum magna in Prouincia copia, cæteros adigunt vt Epernonium peterent; ac continuò Melplesius & Escarrauaguius ad Regem contendunt; impetrántque à repugnante, vt Epernonius diceretur Prætor. Quippe ille voluntatem Regis nihil moratus, apparabat se ad profectionem, scripto milite, suis auspiciis obtenturus prouinciam. Id dum præstat, Arelate Sabaudus excluditur; tentabat præsidium in vrbem immittere, annitente Riueria primario Consule, cùm exurgit ciuis, pellit præsidium, obtruncat Consulem, & Biordum ipsum principem factionis, suámque vrbem futuro Regi obsequuturam, atque à Partibus alienam seruat.

Arelate Regi asserta

Sabaudus exclusus, cùm ex tribus primariis vrbibus, vnam Aquassextias sibi addictam cerneret, nec munitione nec situ, nec maris portu commodam; abscessit ab infelici expeditione, & Aquensibus facta ingenti spe, profectus est Niciam,

Niciam, vt Antipolin, Venciam, & aliquot oppida ad confinia Vari tueretur. Verùm Lediguerius arcessitus à Regiis cum modicis copiis in Prouinciam penetrat; oppida quoquò se verteret recipit, & magna celeritate Antipolin aduolans, clam eam occupat, Varóque transito, in Niciensem terram peruadit, eam impunè diripit, atque ad Niciæ muros Duce inspectante pulsum militem cædit. Hinc regressus cùm Venciam obsidet, Nemursij fraude qui fractis induciis Viennam occupauerat, reuocatur in Delphinatum, & erat in Prouinciæ finibus Epernonius, quicum haud admodùm conueniebat; quas ob res retrò vertit propria curaturus. Atque illicò Sabaudiæ Dux Antipolin recipit, & Arelate tertij Consulis dolo ad fœderatos accedit, séque adiungit Senatui; nec Epernonio aduenienti præstat obsequium. Ille capto Montourosio castro, Antipolin obsidet, cogítque ad deditionem; mox hyeme sæuiente se Tolonium recipit. At Lediguerius Sabaudiæ Ducem Antipoli procul in Pedemontium euocauerat. Postquam in Delphinatum regressus, ad pugnam Nemursium nequit adigere, móxque solutis copiis idem Nemursius Lugdunum recedit; aggreditur ipse Lediguerius rem laudis plenam, & fortitudine sua dignam. Valeta pepigerat fœdus cum Venetis, Florentino, & Mantuano Ducibus, ad repellendum Sabaudiæ Ducem; ea conditione vt mensibus singulis reciperet centum librarum millia, postquam vrbem in ditione Sabaudi cepisset. Substitutus à fœderatis in Valetæ locum Lediguerius, vti ostenderet nihil ea mutatione deperditum, adoriri Sabaudum in ipso Pedemontio statuit; ac Genebra monte sub Septembris finem transmisso; Perousiam capit, ad Vigonem hostem munitum magna strage pellit, ac Briqueratium octaua ab Taurino

HENRICVS IV.

Lediguerius in Pedemontio victor.

Perousie.

Briqueras

HENRICVS IV. leuca sex erectis propugnaculis cingit ac munit. Excitus hac impressione Dux, Taurinum aduolat, militem euocat, & quem modò ad Niciam victorem viderat, eum in præsentia quasi cœlo vectum vltra Alpes iterum victorem stupet, ac posuisse trophæum victoriæ, quem depulsurus nouâ insuper plagâ percellitur. Sex tormenta per iuga Alpium incolarum ope vehi curauerat Lediguerius, ac recepto supplemento militum, copias ad Cauorsium admouet. Erat Cauorsium Briqueratium inter & Taurinum; tum arx, tum pagus, arx in sublimi & abrupta rupe posita eminet, in decliui pagus; tuebantur arcem sexcenti milites, Villafrancæ copias vniuersas Dux continebat, exploraturus hostis consilium. Ibi audito tormentorum fulmine, quæ in Cauorsium arcem explodebantur, educit militem, agítque in Lediguerium; sed directam aciem non ausus impetere, frontem conuertit in Briqueratium, parúmque abfuit, quin incautam vrbem expugnaret; nam auulsis palis, & præfecto cæso, iam propugnaculum miles inscenderat, cùm præsidiarij præfecti necenusquam deterriti, tam fortiter irruunt, vt è propugnaculo iam spe victorem deiicerent, & ad receptum adigerent. Eum instituebat ipse Dux, cùm ad Gresillanam assequitur Lediguerius, insértque dimicationem tam atrocem, vt Dux ad suos tegendos raptâ sarisâ, pedibus pugnans, frontem irruenti sæpe] conuerterit; donec locorum asperitate inhibitus Lediguerius, se ad Cauorsium recipit: nec vlla spes erat obtinendæ arcis, præter vnam verberationem tormentorum; quæ in rupem arci imminentem, labore improbo atque inexhausto postquam vexit Lediguerius, infregit propugnantium animum; atque arcem deditione accepit. Mox præsidiis in Pedemontio constitutis, dum hyems de-

Cauorsium.

sæuit,

sæuit, reducit equitem in Delphinatum; primus, qui post raptos Salussios, & inustam Franciæ ignominiam, instaurauerit patriæ gloriam, & Francorum arma victricia trans Alpes reuexerit. HENRICVS IV.

Ea gerebantur in regni finibus, mox in capite Monarchia laborauit. Quippe Philippus Hispaniæ Rex, in eam toto incumbens animo, adegerat Maynium ad indicenda regni Comitia, abducto in partes Legato Pontificis, (is vt dixi Cardinalis Placentinus) & vi pecuniæ expugnandis eorum suffragiis qui Legati forent. Post diuturnam cunctationem, quando vltra prolatare non potest Maynius, scripto proposito indicit Comitia; vrbem in quam conuenirent Parisios, proximúmque Februarium dicit, quo Legati adsint, ad inquirenda remedia, per quæ Orthodoxa religio salua & illæsa perstaret. Iis Legatus adhortationem adiungit, palámque admonet conueniendum vt Regem dicant Christianum atque Catholicum. Plerique è Legatis postquam conuenerant, & rem auspicati à diuino cultu: post supplicationem & concionem feruentem quam Genebrardus habuit, ardentissimus inter fœderatos; primo consessu in atrio Luparæ habitæ sunt orationes à Maynio, Legato, & principibus Ordinum. Percurrere singula, non est animi mei; nam cùm ea Comitia spuria & adumbrata fuerint; instituta ad regni leges excidendas atque euellendas, nec vllius ponderis præter ludibrium; ea curiosus in Meseræo perleget accurratè perscripta; ego summa dumtaxat capita delibabo. Post Comitiorum auspicia, Maynius Suessionem proficiscitur cùm quadringentis equitibus, ad deducendos Oratores Philippi; ij erant Dux Feria, Baptista Tassius, & Iacobus Mendosa, vulgò Doctor ob scientiam iuris nuncupatus. Quibus colloquutus, vt laude militari

Margin: XXIV. *Comitia Parisiensia.* — Ann. 1593

HENRICVS IV.

Guisius ad regnũ admotus.

agerent, is vt semel nodum Gordium solueret, aduocatis Principibus & Optimatibus in Legati ædes, ab Philippo nominat qui Isabellam duceret, Carolum Guisium Ducem, Regísque voluntatem consignatam scripto exhibet palam. Ea voce seu fulmine ictus hærebat Maynius; nec à stupore verba impetrabat, cùm Bassompetra Lotharingi Orator leuaturus angorem, intercedit huic electioni, dum de ea Lotharingiæ Dux certior fieret; dicítque tam multa, vt Feria in diem octauam supersederit, dum ad Lotharingum defertur nuntium. Interea electione vulgata, ad Guisium singuli Proceres, Legati, nobiles, ciues, concurrere, ambire, salutare, deducere, & nascentis Regni occupare gratiam; vt ædes Maynij quasi æstu refluente momento inanes, afflatæ repentina lue viderentur. Vxor postquam triduum lamentis & fletibus se absumit, dolorem tandem incendente indignatione, exclamat, minatur, conuiciatur marito; *Eò tot ærumnas & pericula exhausta, vt nepoti patruus, Imperator militi, dux fortissimus delicatulo iuueni, addicat se atque subijciat; enimuerò id maritus præstet, quando animi fortitudo deficit, se potius morituram, quàm ignominiam tantam vt perferre sustineat.* Nec surdo ea conuicia canebantur; tacitum Maynium elusa coquebat ambitio, quóque propiùs se ad fastigium spectabat admotum, eò molestiùs patiebatur se deiici; spe non tantum falsa, sed in contrarium versa. Quapropter neruos omnes ad discutiendam electionem intendens; Guisium ipsum aggressus, docet quantam fraudem eâ illecebrâ obiicerent Hispani; donis etiam expugnat; qui apud eum pollerent; ambit Legatos, ac verbis & scripto eam in rem libello palam commonstrat, nihil esse regno periculosius; ac tantoperè contendit, vt ipso etiam Guisio assen-

tiente, maxima Comitiorum pars, actis Feriæ gratiis, excusauerit se ab Rege nuncupando, donec validiorem exercitum Hispani mitterent, & maiores copias, ad eum Regem quem dicerent propugnandum. Quo propugnaculo cùm Hispanorum machinam elusisset Maynius, vrget admittendas inducias, quas Rex proponebat; eásque quanquam dissentientibus Hispanis, in trimestre proximum conficit, veritus ne omnino infirmior, inter odia Hispanorum & Regis potentiam interciperetur. Eo maximè, quod Regis in Catholicam Religionem conuersio, videretur, si perstaret bellum, ciuitates plurimas abductura à fœdere. Et quidem in contrahendis induciis pollicitus est Maynius, missurum se ad Pontificem Oratores, qui absolutionem Regis postularent. Sed illicò ambitionis fascino præpollente, instaurat cum Hispanis concordiam, nouo sacramento se Vnioni astringit, non accessurum se ad Nauarræ Regem, nec cum eo acturum; adiunxítque plura in tutelam fœderis, Legato & Feria iurantibus simul. Tum è Legatis Comitiorum aliquot dimittit, qui referrent in Prouincias quæ statuta essent; ac deinde Legato vehementer vrgente, admittit in Comitiis Concilium Tridentinum. Ea comœdia in Comitiorum scena est acta; in quibus Legati, pleríque extorres à patriâ, sine iure ac potestate intrusi, nullus Princeps regij sanguinis, nullus qui Regni dignitatem gereret, Senatus nullus sed eorum laruæ dumtaxat, alieno auro ceu machina in theatrum inducta luserunt ridiculum illud drama; quod depinxit eruditis coloribus satyra eo scripta tempore, titulo Catholici Hispanici; veritatem condiens figmentis oppositis, & austeritatem materiæ voluptate formæ emolliens. Vnam tamen optatissimam rem promouit comœdia, Regis mutationem.

HENRICVS IV.

HENRICVS IV. in melius, quam Deus optimus eo spectaculo festinauit; imò Franciæ perituræ succurrit, tum re seria in comicam versa, tum educta re tanti momenti ex inani scenæ sipario. Sed appellat me desideratissima cœlo solóque illa conuersio.

XXV. *Regis conuersio.* Hugonotti dudum pertimuerant ne Rex ab se tandem deficeret, erátque machina ad vetandum id efficacissima Plessimornæus, qui Regi ob fidem & impensam multis laboribus operam charissimus, & in sua persuasione confirmatissimus, vt erat ingenio solerti & callido, Regem ipsum magna solicitudine in eadem alebat & stabiliebat. Eum abductum Parisiis, Turones duxerat, deinde Salmurium, docuerátque accuratissimè modum, quo fraudem Catholicis oblata spe conuersionis faceret, perseueraret nihilominus in religione, ac tandem ad eam Optimates, & vniuersum regnum adduceret. Multa Rex in eam spem pollicitus, Parisios versus regreditur, Nouioduno opem submissurus, cùm vrbis captæ nuntium accipit. Simul Meduntam venientem molestiæ plures vno impetu obruunt, sororem vnà secum abduxerat, grauis doloris causam, quoniam se inuito Suessionensi vellet enubere; cùm audit Franciscum d'O in se coniurasse; palam affirmare plurimos Proceres & consilij principes, se abscessuros, nisi Catholicam fidem amplecteretur; Cardinalem Borbonium à Maynio in spem regni erigi, nec appellanti aures occludere; imminere Comitiorum Parisiensium diem, in quibus Hispani ad arbitrium animos flecterent; præterea scrupulum conscientiæ tollebant Ministrorum haud pauci; qui partim aulica assentatione atque obsequio, partim quod in ea opinione essent, asserebant salutem in alterutra religione comparari posse; eundémque scrupulum rursum instigabat, Iacobus

bus Perronius, docens salutis spem in vna Orthodoxa fide elucere, idque sanciens tanta eloquentia, tam eruditis & exceptione maioribus argumentis, vt sæpius procacem Ministrorum linguam compesceret. Ea primùm concusserant Regem, nondum auulserant, fecerantque conuersionis spem plurimam, cùm adiunxit nutanti momentum haud leue Surenense colloquium. Sub anni primordia post vulgatum Maynij scriptum Catholicos ad Comitia conuocantis; Principes Proceresque, qui Regi adhærebant, eius permissu, atque instigante Duce Niuernensi, (alij Gasparem Scombergum nominant) ad Maynium cæterosque ipsius asseclas scribunt, rogantes vt conuenirent de rebus publicis, ac maximè de Religionis cura acturi.

HENRICVS IV.

Surenense colloquium

Deliberauit diu Maynius quid responsi daret; tandem admisso colloquio, quanquam repugnantibus Hispanis & Cardinale Legato; cùm speraret Maynius abducere se à Rege posse Catholicos; consentiunt partes venire Surenam; qui pagus est altero miliari Parisiis distans; missique sunt à Rege Reginaldus Belna Archiepiscopus Bituricensis, Regi-chauignius, multo iam senio orbatus oculis, sed animi perspicacitate iacturam corporis compensans, Rambouilletus, Scombergus, Belieurius, Thuanus, Poncarræus, & Reuollius; à Maynio venerunt Petrus Espinacus Archiepiscopus Lugdunensis, Villarsius Rothomagensis Præfectus, Comes Belinus Gubernator Parisiensis, Laurentius Aquensis, Bernardus Burgundus, aliíque; quibus adiunctus est Villaregius, vt Vicus Regiis. In eo cœtu actum maximè de Religione, & repetito sæpe colloquio, Belna tandem spem certam facit conuersionis quam Rex cogitabat, & quamquam fœderati assererent, vnius esse summi Pontificis de conuersione Regis iudicare; ac postea

Surene

De Beaul. ne.

Le Roy. Chauigny.

De Vic.

HENRICVS IV. postea Legato & Hispanis expostulantibus colloquium soluerint; tamen id Regem magnam partem impulit in consilium sanum, & Catholicos emolliuit, ad Regem commodiori tempore accipiendum. Iámque Deus ad eum peruincendum humanas adhibuerat machinas, Antistitum indignationem discessionem minantium; Nobilium expostulationes, diuturnitatem belli tribuentes eius pertinaciæ; populorum lamenta & gemitus; pecuniæ inopiam, Peronij doctam eloquentiam, & adiungunt D'Estre. plures, Gabrielæ Etreæ, quam vnicè deamabat, potentes blanditias; quibus commotum singulis Deus ipse se adhibet, atque impulsu sui sanctissimi Spiritus nutantem voluntatem ad sinceræ conuersionis desiderium applicat. Nam id opus humanis artibus derogant posteriora; nec eiusmodi planta sine Dei cultura coalescit. Et verò nusquam præsentiori ope laboranti Franciæ opitulatus est Deus; quæ si in hæresi contumaciter Rex perseuerasset, scindebatur immortali discordia, præda haud dubiè venanti futura. Itaque persuasus Rex Scombergo & Reuollio mutationem proximam pollicetur, quam in colloquium referrent; eáque vt celebrior fieret, scribit litteras ad Antistites, virósque doctrina illustres, tum è suis partibus, tum fœderatos rogans vt adessent die dicta, ipsum edocturi quæ ad religionem veram spectarent. Et in ea sententia perstitit, Hugonottis quamquam reclamantibus, & Ministrorum voce conscientiam inani metu pungentibus. Sandionysium venerant euocati à Rege Antistites, Bituricensis, Nannetensis, Carnutensis, Cœnomanus, Perronius designatus Ebroicensibus infulis; Ludouicus Merire & Chauagnac. Seguerius Decanus Ecclesiæ Parisiensis, & eiusdem vrbis Parochi tres, Benedictus, Morenna, & Sauagnacus, Iulio medio; simúlque

que Rex vt cum iis ageret. Antea disceptauerant an Regi impertiendæ absolutionis facultatem haberent; idque pernegabat Cardinalis Borbonius; ambitionis flamma nondum extincta, imò adhuc integra, si Rex staret in hæresi; cùm eam continuis promissis Maynius & Hispani certatim alerent. Attamen maior consultantium pars licere censuit, non appellato Pontifice. Eámque ob rem noluit Henricus Cardinalem cum cæteris dum docetur admittere. Igitur cum reliquis conclaui inclusus, per horas octo continuas, percontabatur de dubiis, respondebat paucis Bituricensis, tum Perronius pluribus, & eloquentia singulari: agitatum maximè de Sanctorum inuocatione, de peccatis Sacerdoti priuatim aperiendis, ac de Pontificis potestate. Postquam dubitanti satisfactum abunde est, dies dicitur absolutioni Dominica proxima. Ea Iulij vigesima quinta, qua Rex domo prodiens, in Principum, Procerum & stipatorum magna frequentia, candida veste præter pileum & calceos nigros, ad Templi Sandionysiani fores progressus, occurrenti Bituricensi Archiepiscopo, adstantibus Cardinale Borbonio, & Antistibus cæteris, interroganti quis esset, quidve inquireret, respondet se Regem esse, ac velle admitti in gremium sanctæ Ecclesiæ Catholicæ, Apostolicæ, & Romanæ; deinde procumbens in genua, fidei confessionem ex scripto legit, tradítque Bituricensi. Mox in ædem ducitur, concinitur sacræ lætitiæ canticum, deponit peccata apud Bituricensem, ac solemni sacro præsentem se sistit; à prandio vespertinis precibus & concioni interest; tam effuso omnium gaudio, tantâ frequentiâ Parisiensium, qui contra Legati & Maynij iussa conuolauerant Sandionysium, nouam pompam inspecturi; vt eo die renasci Rex tam solio suo

HENRICVS IV.

Ann. 1593

HENRICVS IV.

suo videretur quàm cœlo. Et verò illa conuersione, non modò in cœlum aditus Regi patefactus est, sed & in ciuitates; quas hactenus Religionis cura occluserat; quod statim exscribam; vt regnum Franciæ tam pietatis Regis, quàm fortitudinis fœtus sit.

XXVI *Induciæ trimestres.*

Post patratam conuersionem, in tres proximos menses pactæ sunt induciæ, vtrisque partium non incommodæ. Nam prostratas res subleuatum iri sperabat Maynius, morâ temporis colligendam pecuniam, reparandum militem, & impetranda Hispanorum auxilia; quibus nunc destitutus, potentiæ hostis obnoxius erat. Porrò Regi vmbra illa & species pacis erat perutilis, quæ sensim emolliret populos, ab insania belli auerteret, faceretque desiderium amoliendi hospitis tam importuni. Iámque plures Antistites & Togati in fœderatis illustres clàm transituri, ipsius gratiam appellabant. In eo sensu lætitiæ, quædam merum & molestiam faciunt. Meloduni deprehenditur nefarius parricida, qui ad necandum Regem furorem armauerat. Is Petrus Barriera, natus annos viginti septem, qui primùm Aureliæ nauicularius, dein miles, suscepto consilio perimendi Regis, quasi sancto & religioso; (nam eo tempore dogma illud pestilentissimum passim in sacris pulpitis, scholarúmque subselliis, ab Henrici morte asserebatur.) Idem consilium aliquot Sacerdotibus & Cœnobitis communicat; è quibus confirmatus; præterquam ab vno Dominicano Italo, Brancaleoni ab eodem ostenditur, à quo deinde Meloduni agnitus, capitur, traditúrque iudicibus; quorum sententia iustis suppliciis damnatus est, atque affectus. Et molestiæ fuit expostulatio Elisabethæ; quæ audita conuersione, ad Regem scripsit amarissimas litteras, fidem accusans ac promissa

Petrus Barriera captus. Barriere.

Querelæ ob conuersionem.

totics

toties instaurata, & mutationem Religionis cupiditati regnandi tribuens. Reuocabat itaque auxiliares à Britannia copias, & minabatur se discessuram planè ab eius consortio. Nec modicè Regi enitendum fuit, ad mitigandum dolorem fœminæ, quam non modo exacerbabat religio, sed contemptus; quo affectam se existimabat, tanti consilij haudquaquam particeps; scripsit plurimas ad excusationem litteras, ac Batauis in eandem rem supplicantibus, præter communem singulorum vtilitatem, tandem exorauit iratam, & pacauit sensum iniuriæ. Accessit præterea Hugonottorum legatio, plura in tutelam Religionis suæ flagitantium; iíque à Rege Meduntæ auditi sunt; remissi postea in prouincias, cum facultate conuocandi Synodos, tum prouinciales vt vocant, tum nationales; multis postulatorum concessis, aliis in commodius tempus reiectis; cùm in præsentia Catholicis hæc legatio iniucunda foret, & crederetur obfutura absolutioni, quam Rex à Pontifice summo expetebat. Etenim is vnus amouendus obex supererat, & absorbenda summa difficultas; vt Clemens Pontifex comprobaret Regis absolutionem, eúmque vinculis dirarum solueret. Idque tum Hispani, tum fœderatorum contumacissimi conuersioni opponebant; eam affirmantes fictam, dolosam, atque insinceram, imò inefficacem & momenti nullius, quando vnius esse Pontificis Romani dicerent, de sinceritate eius ferre iudicium, eam admittere, atque adstricta à superioribus Pontificibus vincula soluere. Atque ea Maynius ambitioni suæ obtendebat; ac tametsi per Villaregium, Ianinum & Zametum, produci in duos menses inducias postulasset atque impetrasset; ac Villaregius vir sinceri & prudentis consilij, auctor esset plurimus, vti se ad Regem conferret, admit-

HENRICVS IV.

Maynius perstat in fædere.

amante virtutem feminæ, tenuit; viduitate perpetua memoriam coniugis prosequuta.

HENRICVS IV.

XXIII. *Valetæ mors.* *Roquebrune.*

In Phocensi Prouincia Valetæ mors, res optime constitutas perturbat. Hic dum Rocabrunam oppugnat pagum ignobilem, qui Foroiulio incommodabat, atque inermis reponit ad tormenta loricam vimineam, glande hostili tempora transuerberante, post horas aliquot animam emittit; ad summum gloriæ fastigium natus, si ritè currentem vita vlteriùs promouisset; nihil debuerat gratiæ fratris, præter quandam publici odij partem, quod expunxerat virtutibus suis; generositate, magnificentia, pietate, & humanitate singulari; tanta in Regem fide; vt nulla ope, nulla pecunia fretus, sua industria & fortitudine, Sabaudiæ Ducem in Prouincia fregerit, partésque Regias multùm prouexerit. Eo demortuo cùm Nobiles ac Tribuni de Prætore flagitando à Rege inter se agerent; Vascones quorum magna in Prouincia copia, cæteros adigunt vt Epernonium peterent; ac continuò Melplesius & Escarrauaguius ad Regem contendunt; impetrántque à repugnante, vt Epernonius diceretur Prætor. Quippe ille voluntatem Regis nihil moratus, apparabat se ad profectionem, scripto milite, suis auspiciis obtenturus prouinciam. Id dum præstat, Arelate Sabaudus excluditur; tentabat præsidium in vrbem immittere, annitente Riueria primario Consule, cùm exurgit ciuis, pellit præsidium, obtruncat Consulem, & Biordum ipsum principem factionis, suámque vrbem futuro Regi obsequuturam, atque à Partibus alienam seruat. Sabaudus exclusus, cùm ex tribus primariis vrbibus, vnam Aquassextias sibi addictam cerneret, nec munitione nec situ, nec maris portu commodam; abscessit ab infelici expeditione, & Aquensibus facta ingenti spe, profectus est

Arelate Regi asserta

Niciam,

Niciam, vt Antipolin, Venciam, & aliquot oppida ad confinia Vari tueretur. Verùm Lediguerius arcessitus à Regiis cum modicis copiis in Prouinciam penetrat; oppida quoquò se verteret recipit, & magna celeritate Antipolin aduolans, clam eam occupat, Varóque transito, in Nicensem terram peruadit, eam impunè diripit, atque ad Niciæ muros Duce inspectante pulsum militem cædit. Hinc regressus cùm Venciam obsidet, Nemursij fraude qui fractis induciis Viennam occupauerat, reuocatur in Delphinatum, & erat in Prouinciæ finibus Epernonius, quicum haud admodùm conueniebat; quas ob res retrò vertit propria curaturus. Atque illicò Sabaudiæ Dux Antipolin recipit, & Arelate tertij Consulis dolo ad fœderatos accedit, séque adiungit Senatui; nec Epernonio aduenienti præstat obsequium. Ille capto Montourosio castro, Antipolin obsidet, cogítque ad deditionem; mox hyeme sæuiente se Tolonium recipit. At Lediguerius Sabaudiæ Ducem Antipoli procul in Pedemontium euocauerat. Postquam in Delphinatum regressus, ad pugnam Nemursium nequit adigere, móxque solutis copiis idem Nemursius Lugdunum recedit; aggreditur ipse Lediguerius rem laudis plenam, & fortitudine sua dignam. Valeta pepigerat fœdus cum Venetis, Florentino, & Mantuano Ducibus, ad repellendum Sabaudiæ Ducem; ea conditione vt mensibus singulis reciperet centum librarum millia, postquam vrbem in ditione Sabaudi cepisset. Substitutus à fœderatis in Valetæ locum Lediguerius, vti ostenderet nihil ea mutatione deperditum, adoriri Sabaudum in ipso Pedemontio statuit; ac Genebra monte sub Septembris finem transmisso; Perousiam capit, ad Vigonem hostem munitum magna strage pellit, ac Briqueratium octaua ab Taurino

HENRICVS IV.

Lediguerius in Pedemontio victor.

Perousie.

Briqueras

HENRICVS IV. leuca sex erectis propugnaculis cingit ac munit. Excitus hac impressione Dux, Taurinum aduolat, militem euocat, & quem modò ad Niciam victorem viderat, eum in præsentia quasi cœlo vectum vltra Alpes iterum victorem stupet, ac posuisse trophæum victoriæ, quem depulsurus nouâ insuper plagâ percellitur. Sex tormenta per iuga Alpium incolarum ope vehi curauerat Ledigueriús, ac recepto supplemento militum, copias ad Cauorsium admouet. Erat *Cauours.* Cauorsium Briqueratium inter & Taurinum; tum arx, tum pagus, arx in sublimi & abrupta rupe posita eminet, in decliui pagus; tuebantur arcem sexcenti milites, Vilfrancæ copias vniuersas Dux continebat, exploraturus hostis consilium. Ibi audito tormentorum fulmine, quæ in Cauorsium arcem explodebantur, educit militem, agítque in Ledigueriúm; sed directam aciem non ausus impetere, frontem conuertit in Briqueratium, parúmque abfuit, quin incautam vrbem expugnaret; nam auulsis palis, & præfecto cæso, iam propugnaculum miles inscenderat, cùm præsidiarij præfecti necenusquam deterriti, tam fortiter irruunt, vt è propugnaculo iam spe victorem deiicerent, & ad receptum adigerent. Eum instituebat ipse Dux, cùm ad Gresillanam assequitur Ledigueriús, infértque dimicationem tam atrocem, vt Dux ad suos tegendos raptâ sarissâ, pedibus pugnans, frontem irruenti sæpe] conuerterit; donec locorum asperitate inhibitus Ledigueriús, se ad Cauorsium recipit: nec vlla spes erat obtinendæ arcis, præter vnam verberationem tormentorum; quæ in rupem arci imminentem, labore improbo atque inexhausto postquam vexit Ledigueriús, infregit propugnantium animum; atque arcem deditione accepit. Mox præsidiis in Pedemontio constitutis, dum hyems de-

sæuit,

sæuit, reducit equitem in Delphinatum; primus, qui post raptos Salussios, & inultam Franciæ ignominiam, instaurauerit patriæ gloriam, & Francorum arma victricia trans Alpes reuexerit. HENRICVS IV.

Ea gerebantur in regni finibus, mox in capite Monarchia laborauit. Quippe Philippus Hispaniæ Rex, in eam toto incumbens animo, adegerat Maynium ad indicenda regni Comitia, abducto in partes Legato Pontificis, (is vt dixi Cardinalis Placentinus) & vi pecuniæ expugnandis eorum suffragiis qui Legati forent. Post diuturnam cunctationem, quando vltra prolatare non potest Maynius, scripto proposito indicit Comitia, vrbem in quam conuenirent Parisios, proximúmque Februarium dicit, quo Legati adsint, ad inquirenda remedia, per quæ Orthodoxa religio salua & illæsa perstaret. Iis Legatus adhortationem adiungit, palámque admonet conueniendum vt Regem dicant Christianum atque Catholicum. Plerique è Legatis postquam conuenerant, & rem auspicati à diuino cultu; post supplicationem & concionem feruentem quam Genebrardus habuit, ardentissimus inter fœderatos; primo consessu in atrio Luparæ habitæ sunt orationes à Maynio, Legato, & principibus Ordinum. Percurrere singula, non est animi mei; nam cùm ea Comitia spuria & adumbrata fuerint; instituta ad regni leges excidendas atque euellendas, nec vllius ponderis præter ludibrium; ea curiosus in Meseræo perleget accurratè perscripta; ego summa dumtaxat capita delibabo. Post Comitiorum auspicia, Maynius Suessionem proficiscitur cùm quadringentis equitibus, ad deducendos Oratores Philippi, ij erant Dux Feria, Baptista Tassius, & Iacobus Mendosa, vulgò Doctor ob scientiam iuris nuncupatus. Quibus colloquutus, vt laude militari

XXIV. Comitia Parisiensia.

Ann. 1593

HENRICVS IV. Comitiorum Legatis innotesceret propiùs, suis ductis copiis, contendit ad exercitum Hispanicum, quem adduxerat Carolus Mansfeldius, Ernesti filius, ex quinque hominum millibus conflatum; iunctóque milite obsidet Nouiodunum, cúmque longiùs abesset Rex, Turones & Salmurium profectus, post tres hebdomadas nulla ope recreata vrbs deditionem paciscitur. At ærumnis oppugnationis fractus exercitus, adhiberi ad Parisiensium vota non potuit!, Franci plurimi ordines deserunt, atque Hispani reducuntur in Belgium. Feria interim cum sociis profectus Parisios, admissus in Comitia orationem habet, in Philippi Regis sui laudem, & exaggeratis beneficiis, quæ idem in proximos Reges, Franciscum, Carolum, & Henricum contulerat, ac immensis sumptibus quos Vnioni suppeditauerat, tandem hortabatur vt Catholicum Regem deligerent, cui vires essent ad eos contra potentiam hostium defendendos; & plurima pollicitus, Philippi litteras ad Comitia perscriptas tradit. Ad eam orationem Pelleuæus Cardinalis Comitiorum nomine responsurus; enumerat summa beneficia, quibus olim Franciæ Reges, perditam ab Arianis & Saracenis Hispaniam iuuissent & recreassent; mox ad omnium tædium in Philippi laudes effusus, gratiam primi sermonis noua offensione obliterat. Deinde supplicatio noua celebratur, in qua deportata Sanctorum Lipsana, ad diuinam opem implorandam, ituris in eligendi Regis suffragia. Iámque Rhemis reuerterat Maynius, rumórque increbuerat, ex colloquio Surenensi, de quo mox dicam, Regem ad Catholicam fidem accessurum; cùm Oratores Hispani, die dicta, quæ Maij vigesima erat, propositur quæ sententia sui Regis foret, circa noui Regis electionem, conuocatis aliquot Legatorum in Legati Cardinalis

Pelleuæ.

nalis ædes, cum Pelleuæo, Maynio, Aumalio, & Elbouio, Feria; astantibus Tassio & Ibarra, sermonem habet. In eo conquestus de colloquio Surenensi, proponit Isabellam Reginam Franciæ nuncupandam; quæ orta ex Henrici II. filia natu maxima, maribus stirpis deficientibus, expetebat ius, quod natura tribueret; mox explicat quæ ad tutandum regnum Philippus offerret. Octauo post die in Comitiis Mendosa eandem rem flagitat; conatus inducta plurimarum legum farragine, mulierum iura & hereditates firmare. Cùm admodùm pauci ex Legatis assentirentur, per Tassium proponit Feria, Isabellam nupturam Ernesto Archiduci, forti & Orthodoxo Principi, ex filia Franciæ orto similiter; quod cùm Franci aspernarentur ardentiùs, affirmarétque Maynius iis odiosissimum esse externi cuiuscumque nomen; tandem Feria post dierum aliquot consultationem, declarat, nupturam Isabellam si Regina dicatur, Principi Francico, quem Rex Catholicus nuncuparet, iisdem subsidiis quæ proposuerat regno submittendis. Id cùm Maynium improuisò percelleret; mouerétque æstum cogitationum, quodnam caput diadema illud inuolueret, & ambitionem conturbarent, tum spes tum metus; ecce Parisiensis Senatus decretum emittit; quo iubebatur Præses Magister, cum duobus Senatoribus adire Maynium, atque admonere in conspectu Procerum, caueret ne Corona Franciæ detrimentum pateretur, euersis Regni legibus, quibum ipsum stabat, nec sineret specie Religionis coronam ad externos transire. Præterea omnia in eam rem fœdera, declarabat nulla & irrita, vtpote in legem Salicam constituta, & contra statuta intemerata hactenus & inuiolata. Et ea fortiter repræsentauit Magister Maynio. Quæ singula Feriam cùm in angustias

HENRICVS IV.

HENRICVS IV.

Guisius ad regnū admotus.

agerent, is vt semel nodum Gordium solueret, aduocatis Principibus & Optimatibus in Legati ædes, ab Philippo nominat qui Isabellam duceret, Carolum Guisium Ducem, Regísque voluntatem consignatam scripto exhibet palam. Ea voce seu fulmine ictus hærebat Maynius; nec à stupore verba impetrabat, cùm Bassompetra Lotharingi Orator leuaturus angorem, intercedit huic electioni, dum de ea Lotharingiæ Dux certior fieret; dicítque tam multa, vt Feria in diem octauam supersederit, dum ad Lotharingum defertur nuntium. Interea electione vulgata, ad Guisium singuli Proceres, Legati, nobiles, ciues, concurrere, ambire, salutare, deducere, & nascentis Regni occupare gratiam; vt ædes Maynij quasi æstu refluente momento inanes, afflatæ repentina lue viderentur. Vxor postquam triduum lamentis & fletibus se absumit, dolorem tandem incendente indignatione, exclamat, minatur, conuiciatur marito; *Eò tot ærumnas & pericula exhausta, vt nepoti patruus, Imperator militi, dux fortissimus delicatulo iuueni, addicat se atque subijciat; enimuerò id maritus præstet, quando animi fortitudo deficit, se potius morituram, quàm ignominiam tantam vt perferre sustineat.* Nec surdo ea conuicia canebantur; tacitum Maynium elusa coquebat ambitio, quóque propiùs se ad fastigium spectabat admotum, eò molestiùs patiebatur se deiici, spe non tantum falsa, sed in contrarium versa. Quapropter neruos omnes ad discutiendam electionem intendens; Guisium ipsum aggressus, docet quantam fraudem eâ illecebrâ obiicerent Hispani; donis etiam expugnat, qui apud eum pollerent; ambit Legatos, ac verbis & scripto eam in rem libello palam commonstrat, nihil esse regno periculosius; ac tantoperè contendit, vt ipso etiam Guisio assen-

tiente, maxima Comitiorum pars, actis Feriæ gratiis, excusauerit se ab Rege nuncupando, donec validiorem exercitum Hispani mitterent, & maiores copias, ad eum Regem quem dicerent propugnandum. Quo propugnaculo cùm Hispanorum machinam elusisset Maynius, vrget admittendas inducias, quas Rex proponebat; eásque quanquam dissentientibus Hispanis, in trimestre proximum conficit, veritus ne omnino infirmior, inter odia Hispanorum & Regis potentiam interciperetur. Eo maximè, quod Regis in Catholicam Religionem conuersio, videretur, si perstaret bellum, ciuitates plurimas abductura à fœdere. Et quidem in contrahendis induciis pollicitus est Maynius, missurum se ad Pontificem Oratores, qui absolutionem Regis postularent. Sed illicò ambitionis fascino præpollente, instaurat cum Hispanis concordiam, nouo sacramento se Vnioni astringit, non accessurum se ad Nauarræ Regem, nec cum eo acturum; adiunxítque plura in tutelam fœderis, Legato & Feria iurantibus simul. Tum è Legatis Comitiorum aliquot dimittit, qui referrent in Prouincias quæ statuta essent; ac deinde Legato vehementer vrgente, admittit in Comitiis Concilium Tridentinum. Ea comœdia in Comitiorum scena est acta; in quibus Legati, plerísque extorres à patriâ, sine iure ac potestate intrusi, nullus Princeps regij sanguinis, nullus qui Regni dignitatem gereret, Senatus nullus sed eorum laruæ dumtaxat, alieno auro ceu machina in theatrum inducta luserunt ridiculum illud drama; quod depinxit eruditis coloribus satyra eo scripta tempore, titulo Catholici Hispanici; veritatem condiens figmentis oppositis, & austeritatem materiæ voluptate formæ emolliens. Vnam tamen optatissimam rem promouit comœdia, Regis mutationem.

HENRICVS IV.

HENRICVS IV. in melius, quam Deus optimus eo spectaculo festinauit; imò Franciæ perituræ succurrit, tum re seria in comicam versa, tum educta re tanti momenti ex inani scenæ sipario. Sed appellat me desideratissima cœlo solóque illa conuersio.

XXV. *Regis conuersio.* Hugonotti dudum pertimuerant ne Rex ab se tandem deficeret, erátque machina ad vetandum id efficacissima Plessimornæus, qui Regi ob fidem & impensam multis laboribus operam charissimus, & in sua persuasione confirmatissimus, vt erat ingenio solerti & callido, Regem ipsum magna solicitudine in eadem alebat & stabiliebat. Eum abductum Parisiis, Turones duxerat, deinde Salmurium, docueràtque accuratissimè modum, quo fraudem Catholicis oblata spe conuersionis faceret, perseueraret nihilominus in religione, ac tandem ad eam Optimates, & vniuersum regnum adduceret. Multa Rex in eam spem pollicitus, Parisios versus regreditur, Nouioduno opem submissurus, cùm vrbis captæ nuntium accipit. Simul Meduntam venientem molestiæ plures vno impetu obruunt, sororem vnà secum abduxerat, grauis doloris causam, quoniam se inuito Suessionensi vellet enubere; cùm audit Franciscum d'O in se coniurasse; palam affirmare plurimos Proceres & consilij principes, se abscessuros, nisi Catholicam fidem amplecteretur; Cardinalem Borbonium à Maynio in spem regni erigi, nec appellanti aures occludere; imminere Comitiorum Parisiensium diem, in quibus Hispani ad arbitrium animos flecterent; præterea scrupulum conscientiæ tollebant Ministrorum haud pauci; qui partim aulica assentatione atque obsequio, partim quod in ea opinione essent, asserebant salutem in alterutra religione comparari posse; eundémque scrupulum rursum instigabat Iacobus

bus Perronius, docens salutis spem in vna Orthodoxa fide elucere, idque sanciens tanta eloquentia, tam eruditis & exceptione maioribus argumentis, vt sæpius procacem Ministrorum linguam compesceret. Ea primùm concusserant Regem, nondum auulserant, fecerantque conuersionis spem plurimam, cùm adiunxit nutanti momentum haud leue Surenense colloquium. Sub anni primordia post vulgatum Maynij scriptum Catholicos ad Comitia conuocantis; Principes Procerésque, qui Regi adhærebant, eius permissu, atque instigante Duce Niuernensi, (alij Gasparem Scombergum nominant) ad Maynium cæterosque ipsius asseclas scribunt, rogantes vt conuenirent de rebus publicis, ac maximè de Religionis cura acturi. Deliberauit diu Maynius quid responsi daret; tandem admisso colloquio, quanquam repugnantibus Hispanis & Cardinale Legato, cùm speraret Maynius abducere se à Rege posse Catholicos; consentiunt partes venire Surenam; qui pagus est altero milliari Parisiis distans; missique sunt à Rege Reginaldus Belna Archiepiscopus Bituricensis, Regi-chauignius, multo iam senio orbatus oculis, sed animi perspicacitate iacturam corporis compensans, Rambouilletus, Scombergus, Belieurius, Thuanus, Poncarræus, & Reuollius; à Maynio venerunt Petrus Espinacus Archiepiscopus Lugdunensis, Villarsius Rothomagensis Præfectus, Comes Belinus Gubernator Parisiensis, Laurentius Aquensis, Bernardus Burgundus, aliíque; quibus adiunctus est Villaregius, vt Vicus Regiis. In eo cœtu actum maximè de Religione, & repetito sæpe colloquio, Belna tandem spem certam facit conuersionis quam Rex cogitabat, & quamquam fœderati assererent, vnius esse summi Pontificis de conuersione Regis iudicare; ac

Surenense colloquium

Surena

De Beaulne.

Le Roy. Chauignij.

De Vic.

HENRICVS IV. postea Legato & Hispanis expostulantibus colloquium soluerint; tamen id Regem magnam partem impulit in consilium sanum, & Catholicos emolliuit, ad Regem commodiori tempore accipiendum. Iámque Deus ad eum peruincendum humanas adhibuerat machinas, Antistitum indignationem discessionem minantium; Nobilium expostulationes, diuturnitatem belli tribuentes eius pertinaciæ; populorum lamenta & gemitus; pecuniæ inopiam, Peronij doctam eloquentiam, & adiungunt plures, Gabrielæ Etreæ, quam vnicè deamabat, potentes blanditias; quibus commotum singulis Deus ipse se adhibet, atque impulsu sui sanctissimi Spiritus nutantem voluntatem ad sinceræ conuersionis desiderium applicat. Nam id opus humanis artibus derogant posteriora; nec eiusmodi planta sine Dei cultura coalescit. Et verò nusquam præsentiori ope laboranti Franciæ opitulatus est Deus; quæ si in hæresi contumaciter Rex perseuerasset, scindebatur immortali discordia, præda haud dubiè venanti futura. Itaque persuasus Rex Scombergo & Reuollio mutationem proximam pollicetur, quam in colloquium referrent; eáque vt celebrior fieret, scribit litteras ad Antistites, viróſque doctrina illustres, tum è suis partibus, tum fœderatos rogans vt adessent die dicta, ipsum edocturi quæ ad religionem veram spectarent. Et in ea sententia perstitit, Hugonottis quamquam reclamantibus, & Ministrorum voce conscientiam inani metu pungentibus. Sandionysium venerant euocati à Rege Antistites, Bituricensis, Nannetensis, Carnutensis, Cœnomanus, Peronius designatus Ebroicensibus infulis; Ludouicus Segerius Decanus Ecclesiæ Parisiensis, & eiusdem vrbis Parochi tres, Benedictus, Morenna, & Sauagnacus, Iulio medio; simúlque

D'Estre. [margin]

Morenne & Chauagnac. [margin]

que Rex vt cum iis ageret. Antea disceptauerant an Regi impertiendæ absolutionis facultatem haberent; idque pernegabat Cardinalis Borbonius; ambitionis flamma nondum extincta, imò adhuc integra, si Rex staret in hæresi; cùm eam continuis promissis Maynius & Hispani certatim alerent. Attamen maior consultantium pars licere censuit, non appellato Pontifice. Eámque ob rem noluit Henricus Cardinalem cum cæteris dum docetur admittere. Igitur cum reliquis conclaui inclusus, per horas octo continuas, percontabatur de dubiis, respondebat paucis Bituricensis, tum Perronius pluribus, & eloquentia singulari: agitatum maximè de Sanctorum inuocatione, de peccatis Sacerdoti priuatim aperiendis, ac de Pontificis potestate. Postquam dubitanti satisfactum abunde est, dies dicitur absolutioni Dominica proxima. Ea Iulij vigesima quinta, qua Rex domo prodiens, in Principum, Procerum & stipatorum magna frequentia, candida veste præter pileum & calceos nigros, ad Templi Sandionysiani fores progressus, occurrenti Bituricensi Archiepiscopo, adstantibus Cardinale Borbonio, & Antistibus cæteris, interroganti quis esset, quidve inquireret, respondet se Regem esse, ac velle admitti in gremium sanctæ Ecclesiæ Catholicæ, Apostolicæ, & Romanæ; deinde procumbens in genua, fidei confessionem ex scripto legit, tradítque Bituricensi. Mox in ædem ducitur, concinitur sacræ lætitiæ canticum, deponit peccata apud Bituricensem, ac solemni sacro præsentem se sistit; à prandio vespertinis precibus & concioni interest; tam effuso omnium gaudio, tantâ frequentiâ Parisiensium, qui contra Legati & Maynij iussa conuolauerant Sandionysium, nouam pompam inspecturi, vt eo die renasci Rex tam solio suo

HENRICVS IV.

Ann. 1593

HENRICVS IV.

suo videretur quàm cœlo. Et verò illa conuersione, non modò in cœlum aditus Regi patefactus est, sed & in ciuitates, quas hactenus Religionis cura occluserat; quod statim exscribam; vt regnum Franciæ tam pietatis Regis, quàm fortitudinis fœtus sit.

XXVI *Induciæ trimestres.* Post patratam conuersionem, in tres proximos menses pactæ sunt induciæ, vtrisque partium non incommodæ. Nam prostratas res subleuatum iri sperabat Maynius, morâ temporis colligendam pecuniam, reparandum militem, & impetranda Hispanorum auxilia; quibus nunc destitutus, potentiæ hostis obnoxius erat. Porrò Regi vmbra illa & species pacis erat perutilis, quæ sensim emolliret populos, ab insania belli auerteret, faceretque desiderium amoliendi hospitis tam importuni. Iámque plures Antistites & Togati in fœderatis illustres clàm transituri, ipsius gratiam appellabant. In eo sensu lætitiæ, quædam metum & molestiam faciunt. Meloduni deprehenditur nefarius parricida, qui ad necandum Regem furorem armauerat. Is Petrus Barriera, natus annos viginti septem, qui primùm Aureliæ nauicularius, dein miles, suscepto consilio periimendi Regis, quasi sancto & religioso; (nam eo tempore dogma illud pestilentissimum passim in sacris pulpitis, scholarúmque subselliis, ab Henrici morte asserebatur.) Idem consilium aliquot Sacerdotibus & Cœnobitis communicat; è quibus confirmatus; præterquam ab vno Dominicano Italo, Brancaleoni ab eodem ostenditur, à quo deinde Meloduni agnitus, capitur, traditúrque iudicibus; quorum sententia iustis suppliciis damnatus est, atque affectus.

Petrus Barriera captus. Barriere.

Querelæ ob conuersionem. Et molestiæ fuit expostulatio Elisabethæ; quæ audita conuersione, ad Regem scripsit amarissimas litteras, fidem accusans ac promissa

toties

toties instaurata, & mutationem Religionis cupiditati regnandi tribuens. Reuocabat itaque auxiliares à Britannia copias, & minabatur se discessuram planè ab eius consortio. Nec modicè Regi enitendum fuit, ad mitigandum dolorem fœminæ, quam non modò exacerbabat religio, sed contemptus; quo affectam se existimabat, tanti consilij haudquaquam particeps; scripsit plurimas ad excusationem litteras, ac Batauis in eandem rem supplicantibus, præter communem singulorum vtilitatem, tandem exorauit iratam, & pacauit sensum iniuriæ. Accessit præterea Hugonottorum legatio, plura in tutelam Religionis suæ flagitantium; iísque à Rege Meduntæ auditi sunt; remissi postea in prouincias, cum facultate conuocandi Synodos, tum prouinciales vt vocant, tum nationales; multis postulatorum concessis, aliis in commodius tempus reiectis; cùm in præsentia Catholicis hæc legatio iniucunda foret, & crederetur obfutura absolutioni, quam Rex à Pontifice summo expetebat. Etenim is vnus amouendus obex supererat, & absorbenda summa difficultas; vt Clemens Pontifex comprobaret Regis absolutionem, eúmque vinculis dirarum solueret. Idque tum Hispani, tum fœderatorum contumacissimi conuersioni opponebant; eam affirmantes fictam, dolosam, atque insinceram, imò inefficacem & momenti nullius, quando vnius esse Pontificis Romani dicerent, de sinceritate eius ferre iudicium, eam admittere, atque adstricta à superioribus Pontificibus vincula soluere. Atque ea Maynius ambitioni suæ obtendebat; ac tametsi per Villaregium, Ianinum & Zametum, produci in duos menses inducias postulasset atque impetrasset; ac Villaregius vir sinceri & prudentis consilij, auctor esset plurimus, vti se ad Regem conferret, admit-

HENRICVS IV.

Maynius pœstat in fa. dere.

terét

HENRICVS IV. terétque opulentas conditiones quas ille offerret, tamen abductus præcipiti illo cursu potentiæ, & ambitionis fascino dementatus, sanam mentem abiecit, rursúmque se Hispanis tradidit. Quam in spem Mompesatium priuignum in Hispaniam legat; qui apud Philippum excusaret infelicitatem euentuum, postularet valida auxilia ad implendum de Isabella consilium, ac rogaret haberi rationem suæ erga Hispaniam fidei, si Franco Principi virgo Regia nuberet. Hæc solerter Mompesatius præstitit, adiunxítque plura ad vtilitatem induciarum probandam, instititque Philippo, vt omninò absolutionem Regis Romæ prohiberet. Quibus demitigatus Philippus, omnia amplè ad postulata pollicitus, Maynij spem excitauerat, & pertinaciam mentis. Qua deprehensa Rex negauit petenti vlteriores inducias; decerpturus conuersionis fructus iam maturos, quos ratio induciarum vetaret legere.

Mont. pesat.

XXVII. Ac Vitrius omnium primus ad deponendum errorem fœderatis illuxerat. Qui cæterorum dux zelo Religionis Catholicæ, post Henrici mortem ab hæretico Rege defecerat; idem Procerum & Nobilium antesignanus statim ad Catholicum Regem se conuertit. Meldas gubernabat, fœderatam vrbem & Parisiensibus ob situm commodam; Eam porrò, quod ante de Dourlanio præstiterat, dimittere voluit libertati suæ, ne fœderati conquererentur transitionem suam ab perfidia fore. Itaque ciuibus in publicas ædes conuocatis palam facit, se ad Regem ire, cui obsequium statuisset addicere, dimittere se vrbem liberam & compotem consiliorum; attamen auctorem esse, vt se imitentur, ac Regem quem dedisset Deus agnoscerent. His dictis, cum equitum turma vrbe egreditur, iussa vxore vasa colligere, ac cum liberis & familia subsequi. Continuò Magi

Vitrius ac Meldæ Regem agnoscunt.

Magistratus ac ciues regressi ad deliberandum, vno consensu Præfectum suum æmulari constituunt; missisque qui eum reuocarent; ad coniugem properant, quæ iam currum profectura inscenderat; eam retinent; redeuntem Vitrium cum plausu excipiunt; Regíque in posterum totos se addicunt. Rex ciuitati immunitates haud paucas largitur; Vitrio ac liberis vrbis præfecturam, ac viginti nummorum millia. Semel portis ad reditum patefactis, plures ciuitates Regis clemētiam appellare visæ. Aquensis impellente Carceo, vt se Epernonij vexationibus liberet, accedente Senatus decreto, Regi subiicitur; cuius vrbis Archiepiscopus Genebrardus, studio fœderis inflammatissimus, secessit Massiliam, contumaciam suam exilio plectens. Maynij priuignam Carceus habebat in matrimonio, eiúsque partes indefessa opera hactenus fouerat, atque adeò secessione tam molesta vitrico, quàm accepta Regi. Aquensium facinus imitati extemplò sunt Lugdunenses & Aurelianenses, magni in vniuersa Francia ponderis. Lugdunensium mutationi superiore anno Maynius ipse præluserat. Nam eam vrbem & totam Præturam adiuncturus Burgundiæ, & in amplissimis regni limitibus formaturus tetrarchiam, constituerat Nemursio Lugdunum eripere, vterino quidem fratri sed suspecto & molesto, post ortam ex æmulatione discordiam, & ambitione pari propemodum aspiranti ad regimen. Data Espinaco Archiepiscopo cura perficiendi consilij, nempe vt Nemursius deiectus gubernaculo traderetur custodiæ, ídque erat præstandum per ipsos Lugdunenses, qui Nemursio perinfensi, à quo tributorum onere oppressi, plurimísque affecti iniuriis & contumeliis, credebantur sponte ad vltionem promptam ruituri. Nam Nemursius inter

HENRICVS IV.

Ann. 1594

Nemursius in custodiam datus.

HENRICVS IV. præclaras animi & corporis dotes, id imbuerat vitij, vt amplexus vnicè Machiauelli fallacissimi Ducis politicam, per eius artes imperium sibi constitueret: nescius in quos scopulos ac procellas se se induceret; qui tam perfido Gubernatore se committerent mari. Duo erant in castro Petræcisæ, quæ Lugduni muris arx imminet, captiui nobiles, Andelotus & Belregardius; *Beauregard* qui communicatis consiliis conueniunt ad excutiendum Nemursij iugum, & ciuitatem Regi addicendam. Id ciuibus Regiarum partium cùm significassent, visum erat difficilius vno eodémque tempore Nemursium eiicere & Regem admittere; incedendum per gradus, & Nemursium primò capiendum, mox sensim obedientiam Regis populo insinuandam. Et primum confectum erat, Espinaci calliditate ciues ad vindictam iniuriarum clàm instigantis; qui Disimæum Viennâ cum ducentis equitibus euocatum, ad portam Rhodani tenuerant, & eundem Nemursium accurrentem vt opitularetur Disimæo, corripuerãt similiter, *Disimieu.* ac postridie incendentibus duobus captiuis, captum in Petram-cisam custodiendũ abduxerant. In præsentia visa est opportunitas ad perficiẽdam rem maturuisse. Tres bonorum *Lugdunum receptum.* partium Consules, Iaquetus, Liergus, & Seua, clàm excito Alphonso Ornano, qui nocte cum copiis ad suburbium Rhodano proximum venit, primo mane irruunt in armatos, qui stabant ad pontem Araris, & Thierrium fœderatorum ducem aliquot cæsis eo loco pellunt; tum ciuibus ad arma vocatis, & erectis doliaribus munimentis; Regis nomine adhuc tacito; alios Consules suis in ædibus custodiri curant, & aliquot regionum Tribunos, quos Penones vocant; sícque omnium comparant animos, vt Epinaco in ædibus publicis

pero

peroranti, vix aures præbitæ sint, nedum voluntates. Consequenti die, paratis omnibus; Regi salutem apprecatus populus, passim gaudio gestiens per vicos discurrit; viri, feminæ atque infantes momento fasciam candidam præferunt; atque Liguæ seu fœderis simulacrum sagæ veteris forma, raptatum per compita, flammis comburunt, cum insignibus Hispanis, Sabaudis, & Nemursij Ducis; ædes sacræ & priuatæ personant læto plaudentium strepitu, ciues plebi dant epulum, Ornanus cum nobilibus vrbe excipitur; tum Consules additi fœderi abrogantur; ac statuitur ne quis in posterum Italus Magistratum publicum in vrbe gereret. Rex ciuibus multam gratiam habuit; qui se vltrò nullis conditionibus ipsi addixerant; firmatísque immunitatibus, beneficia plurima in benemeritos contulit. Chatrius haud multò pòst Aureliam & Bituricenses, quos pro fœderatis administrabat in obsequium Regis traducit similiter. Is ab Albaspina Episcopo Aurelianensi abductus à fœdere, & à Campogastæo, qui Regius in Curia Procurator, ne fœderi famularetur, ab primordiis belli vrbe prodierat, militiam professus in castris Regiis; idémque Chatrius in Feriam subiratus, qui præsidium Hispanicum Aureliam conabatur immittere, cum Rege egerat, vt Marescallus diceretur, sibi & filio eadem gubernatio relinqueretur, pecunia quantùm pactus est ad reparandos belli sumptus daretur; atque vrbibus Aureliæ & Bituriensi immunitates quæ Meldis & Lugduno concederentur. Tum ad exemplum Vitrij conuocatos ciues alloquitur, aperit consilium discessionis ad Regem, adhortatur ad idem præstandum; atque vno consensu (nam prudenter fœderatos domi continuerat datis custodi

HENRICV IV.

la Chatre.

d'Aubespine.

Chãpgaste.

HENRICVS IV. ſtodibus) exclamant omnes Regem admittendum. Idem haud multo poſt Bituricum præſtitit. Iámque fœderis illa & religionis opinio deterebatur ; quam vt Rex excuteret , ſtatuit inaugurationem ſolemnem obire. Ea quando Rhemos hoſtis obtinebat , Carnuti inſtituitur ; nec dubitatum, quin cæremonia ritè impleretur ; quippe iam antea Iuo Carnutenſis , celeberrimus ſcriptor ſanctitate morum & doctrina , libellum ea de re ediderat ; probauerátque in Caroli Craſſi commendationem , Franciæ Regem alia in vrbe inaugurari poſſe quàm Rhemis. Ac Carnutum Regi commodum viſum eſt , tum ob Deiparæ religionem ſanctiſſimam , tum impellente Chiuernio Cancellario Carnuti Gubernatore. Sacrum chriſma petitum Turonibus, quod olim diuo Martino ad ſananda contuſa lapſu membra cœlo tulerat Angelus, quódque ſumma religione in Martini æde aſſeruatur ; Regem porrò vnxit Nicolaus Thuanus Carnutenſis Epiſcopus ; aderántque Principes qui Pares referrent , Contyus , Sueſſionenſis , Mompenſerius ; ac Duces Pinæus , Rhetius , & Ventadurius; Matignonius Mareſcallus pro Comeſtabile , Longauilla , & Belregardius , ſummi Præfecti , alter cubiculo Regio , equili alter ; Cancellarius, Epiſcopi atque Optimates. Mox Regi ab Thuano torquis ſancti Spiritus , iureiurando præbito datus eſt, Et cœlo gratam vnctionem fuiſſe , ſtatim palam fecit Pariſiorum reductio.

Regis inauguratio.

XXVIII Sub initium anni Maynius Belinum Comitem præfecturâ Pariſienſium abdicauerat, virum maturæ & probatæ virtutis , alienũ à vi & ſeditione, atque in Regem poſtquam in tuto erat religio , pronum haud modicè ; id ſummopere Hiſpani expetiuerant , & ſexdecim viri , quorum factio Hiſpano

Rex Pariſiis exceptus.

ſpanorum ope reſurgebat, perfecerántque vt Briſſacus in Belini locum ſubrogaretur. Attamen ſenatus ad retinendum Belinum ſtudio ſummo contenderat, iteratis decretis compellans Maynium, rémque propius ad ciuilem tumultum adduxerat; conquieſcens tandem ne remedio morbus augeretur, ægrúmque perderet, momentum opportunitatis opperiebatur. Id paulò poſt Briſſacus ipſe exhibuit; qui memor iniuriæ ab Elbouio acceptæ, à quo Pictauio deiectus erat atque deturbatus, cum Rege illicò paciſcitur, ac tradendæ vrbis init conſilium. In id vocati qui Regias partes promouebant, Magiſter Princeps Senatus, Vairius conſiliarius, Huillerius Mercatorum Præpoſitus, Langleſius & Neretus Conſules; ac maximè Langleſius, qui totius molitionis curam & gubernationem ſuſcepit. Commodùm Maynius cum vxore & liberis Sueſſionem ſeceſſerat, ad excipiendas Hiſpanorum copias; creditúrque Briſſaci conſilia penetraſſe, ſed inferre vim non auſus, maluit abſ ntia ſibi conſulere, & impend ntis naufragij ſeruare reliquias. Dicta facinori dies vigeſima ſecunda Martij; eáque ratio inſtituta, vt Langleſius aggerem à Templi porta ad portam ſancti Dionyſij vacuum præſtaret; ab ea porta ad nouam Briſſacus; ij vtramqu patefacerent, & Neretus portam ſancti Honorati; Groſſerius Tribunus regionis quæ ad ſanctum Paulum porrigitur, exciperet præſidia Meloduno & Corbelio miſſa, & amne ſubuecta, atque ea in armamentario locaret; Rex parceret ciuitati, indultâ priorum criminum veniâ atque ipſe cum milite ingreſſus per portam ſancti Dionyſij, inter Hiſpanos & Vallones interponeret obicem. His conſtitutis Rex Syluanecto prodit, ſimulata Bellouacum verſus expeditione, ac no-

Du Vair. l'Huillier, Langloi., Nere.

cte

HENRICUS IV. ‖ cte flexo itinere, Sandionysium venit, locum ante militi designatum, & Tribunos alloquutus, patefacto consilio, grauissimâ pœnâ propositâ, ne quid Parisiensibus inferretur incommodi; tum silens proficiscitur, cum duobus equitum millibus, totidem peditum; mittitque Sanlucium Brissaci affinem, qui exploraret, vtrùm ex pacto apparata essent in vrbe singula. Eo renuntiante quadrare omnia, Vitrium denuò mittit, qui cum Brissaco perspectis omnibus, securitatis fidem Regi facit. Et ea nocte sexdecim viri, consilij quidpiam subodorati, Feria admonito, armauerant se, & Feria Brissaco obeunti vigilias custodes assignauerat, cum mandato vti eum occiderent, si quid foris strepitus inaudiretur. Se iis feliciter Brissacus expediuerat, & metu extincto, quiescebant sexdecim viri, cùm ciues bonarum partium euocati, designatum aggerem occupant; ac portæ ex condicto aperiuntur. Tum Regius miles nullo tumultu ingreditur, occupat compita, séque in iis locat; ciues lecti per vicos discurrunt, salutem Regi apprecantes, ac schedulas scriptas disseminantes, quibus Rex veniam omnibus, etiam sexdecim viris indulgebat, iámque plebs familiariter immista militi, lætitiam admiratione mistam profitebatur. Hispani & Vallones, qui diuersis in locis stationes posuerant, magno militum numero circumcincti & circumuincti propemodùm, se loco non mouent; vna Germanorum statio vim patitur; qui cùm recusassent ad Brissaci iussum salutem Regi optare, partim cæduntur, partim in amnem proximum demerguntur. Sic tranquillis omnibus Brissacus atque Huillerius ad Regem in suburbio præstolantem contendunt; dátque Huillerius vrbis claues, Brissacus fasciam Phrygio opere laboratam; huícque Rex suam fasciam donat; simúlque Franciæ

Saint Luc.

Ma

Marescallum dicit; tum hora decima matutina, vrbem ingreditur, per eandem portam, per quam sex ante annis dissimili longè apparatu prodierat Henricus III. ac rectà in ædem Deiparæ progressus, armatis quingentis præuiis, magna Procerum Nobiliúmque frequentia, decantato hymno solemni, actísque ob tantum beneficium gratiis, Luparam in palatium Regium, cibum sumpturus venit. Interea miserat ad Feriam, qui ipsi & Hispanis securitatem offerrent, arma & sarcinas; quæ illi accipientes vrbe egressi sunt, illæsi atque incolumes; simúlque Sanlucius ad Cardinales Placentinum & Pelleuæum, ad Nemursiam & Mompenseriam missus, qui Regis nomine securitatem eandem præstaret; quam Legatus admittit, vrbe cum comitatu egressus, & in itinere versus Romam morbo oppressus occubuit; Pelleuæus cùm in lecto æger decumberet, audito Regis improuiso adúentu, ad parietem versus, haud multò post emisit animam. Nemursiam & Mompenseriam alloquutus Rex, morum & sermonis humanitate sic conciliauit, vt cum altera eodem die luserit; alteram planè in beneuolentiam suam addixerit. Ipsa die restitutum vrbi commercium, apertæ officinæ, priuata negotia repetita; quódque admirabile tranquillitatis indicium; Noüæ impedimentis iniectæ manus à lictoribus publicis, ob æs patris alienum, quod contraxerat in expeditione Siluanectensi, prædem se pro dissoluendo commeatu Regio constituendo. Bastillam post aliquot dies Burgus Præfectus Regi tradit. *Du Bourg.*
Mox in vrbem reuocata dignitas, tum Senatus, Turonensi & Catalaunensi curiis in Parisiensem immistis; tum Cleri atque Nobilium. Tanta victoria nullius Franci sanguine partâ, & clementiâ Regis tot contumelias condonante, vt illius excepti neminem

pœni

HENRICVS IV.

HENRICVS IV.

pœnituerit; visúsque sit paterfamilias restitutus hereditati paternæ, qui collapsum patrimonium magna cura sarciret ac restitueret. Eo die in singulos annos instituta publica supplicatio, in beneficij tanti memoriam, ac deducente Rege primùm incepta. Data Præfectura vrbis Francisco d'O, quam ante obtinebat, ciuitati sancitæ immunitates; Magistro, & Huilleiio, nouæ Præsidum dignitates datæ in Senatu, & Rationum Curia; Vairius & Langlesius dicti Magistri libellorum supplicum; sic bene meriti vocati in præmium: nemo in pœnam; vt totum facinus clementia & bonitas, nullâ mali aut metus mixturâ, sibi arrogarent.

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ.

LIBER XXIII.

POSTQVAM Rex nullius detrimento exceptus est Parisiis, ac religionis & pietatis palam specimina plebe spectante haud pauca edidit;atque Vniuersitas Parisiensis abrogatis decretis prioribus Henrico Regi iurauit obsequium; cæteræ passim vrbes ceu curato fascino ad officium redeunt. Rothomagum atque alia Normanniæ oppida in Villarsio rediguntur; ille quanquam difficilia admodum reposcebat; nimirum Admiralij dignitatem, quam Bironi Rex impertierat, Sacerdotia opulenta, quæ sibi famulantibus concesserat Rex; arcem Fescampiam quam Boscorosius tanta fortitudine Regi addixerat; magnam vim pecuniæ ad alienum æs dissoluendum, Legionem & turmam equitum, præfecturam Rothomagi & attributæ regionis; ea tamen omnia Rex donauit; siue vt virum fortem sibi compararet, siue vt eundem & potentissimam vrbem Hispano detraheret,quem exclusus Villarsius appellabat haud dubiè. Aliæ vrbes statim ad Regem versæ,Præfectorum operâ, dignitatem sibi asserentium; atque vnâ fideliâ dealbantium parietes duos; Regiam fidem, & suum commodum; Mon-

HENRICVS IV.

I. *Rothomagũ & alia vrbes Regi addictæ.*

Ann. 1594

HENRICVS IV.

terolium & Abbauilla in Picardia ; Trecæ & Senones in Campania; Rionum in Aruernia; Aginnum, Villanoua, & Marmanda in Aquitania. Ita bellum dum auro geritur, & cruore nullo vrbes comparantur; Ernestus Mansfeldius ad interpellandum cursum illum felicitatis, Capellam arcem validam in Picardiæ finibus, cum octo peditum millibus, & equitibus mille, è Belgio irrumpens obsidet; oppugnátque tanta vi, vt post diem decimam quartam ad deditionem adegerit. Rex de periculo arcis sollicitus, diligenter quidem euocauerat copias, sed seriùs ad seruandam vrbem apparatus, Laudunum in Picardia munitam vrbem, quanquam commeatu non instructus admodum obsidet. Propugnabat vrbem Burgus, vir strenuus, qui Bastillam tradiderat, erátque à consiliis Ianinus Præses, cum Sommariua altero Maynij filio; iíque diutius quàm censuerat Rex, vrbem tenuerunt. Primum lentè procedebat obsidio, quæ incepta nullo consilio, & Rege imparato, commeatus penuria & instrumentorum, tardè vrbem clausit: Deinde Bironis dolor, ob concessum Villarsio Admiralij munus progressurum opus retardabat. Vir animi impotens, Villarsio infensus, tum ob dignitatem ereptam, tum ob virtutis æmulationem, quod Villarsij laudes suæ menti stimuli & aculei forent, indignabatur sibi parem antelatum quodammodo; nec Mareschalli dignitatem habebat in pretio, quam ipsi Rex contulerat, iam vulgatam copia, & consortium numero imparem ad implendos spiritus qui eminere sine socio cuperent. Volebátque Biro omissis omnibus Parisios regredi, nisi Rex indolis gnarus, mitigasset iram & dolorem immensis laudum præconiis, quibus viri fidem & fortitudinem prædicabat. Interim Maynius Bruxellas ad Ernestum Archiducem properauerat, quem è

La Capelle.

Laudunū captū.

Germania Belgio præficiendum Philippus vocauerat: mandauerátque Ernestus Mansfeldio vti opitulari vrbi tentaret. Atque is copias eò adduxerat, locauerátque in colliculo tertio ab ipsa vrbe milliari; geminíque exercitus per dies nouem se tormentis mutuò lacessentes, intendebant vrbi, quà patefaciendæ, quà claudendæ. Verumtamen Mansfeldius cùm hactenus frustra contenderet, Farâ quam tenebant Hispani, per tecta siluis itinera, commeatum amplum vehi in vrbem iubet. Eum Biro prohibendum suscipit, hostémque quanquam numerosum tam validè aggreditur, vt post atrocem pugnam, in fugam egerit, sexcentis occisis. Ab ea strage Mansfeldius nocte concubia castra soluit, & per Faram se in Artesiam recipit. Nec ideo obsessis deiectus est animus, sed tergeminam impressionem ad labefactatum murum repellunt fortiter; mox cùm quarta appararetur, deditionem faciunt in duodecimum diem, nisi Maynius succurrat; quo non comparente, impleta est deditio; Regis clade non modica, & magno dolore omnium ob Giurij mortem, quem fortitudo bellica, & humaniorum litterarum scientia, tam ad pacis commoda, quam terrorem belli commendabant. At ea ciuitas quamuis carò empta, aliarum plurium portas reserabat; nam statim Pictauium Regem appellat, fratrum Sammartanorum fide atque industria; eáque vrbs Elbouium Ducem Regi addixit; Theodorici castrum, Perona. Roya, & Mondiderium, Ambianum ciuium ingenti voluntate; Bellouacum, Nouiodunum mox accedunt; vt Rex totius Picardiæ potiretur, præter vrbes tres, Suessionem, Hamum, & Faram; quas præsidiis coërcebant, Maynius, Aumalius, atque Hispani. Imò iam ab ipso deficiebat sua stirps atque familia: Quippe Guisius Gubernator Campaniæ pro

HENRICVS IV.

Givry.

HENRICVS IV. fœderatis, à Maynio iam antea diffidens, Rosnij operâ cum Rege contrahit, atque ipsi addicturus Rhemos, quos Sampaulus fortis ille miles, dictus à Maynio Marescallus; positis arcibus velut compedibus vinciebat; orto dum per vrbem incedit iurgio, Sampaulum ictum direpto ense interfecit;ac paulò post euersis arcibus Regi vrbem tradit. Similiter Dux Lotharingiæ opera Bassompetræ cum Rege conuenit; fœdusque pangit ad controuersias omnes disceptandas.

II. *Rex bellum Hispano indicit.* Et ea Maynium adducere debuerant, vt rebus suis aliquando consuleret, cui non ab vno Rege periculum esset; sed ab aliis, apud Philippum contendentibus vehementer,vt nece vel perpetuo carcere plecteretur, cui fœderis detrimenta omnia vni tribuebant. At Philippo tantam perfidiam auersante, statuerat Maynius in Burgundiam proficisci, quæ vna dumtaxat prouincia sibi admodum fida,nisi vindicaretur ab armis & consiliis Regiis,nulla tabula naufraganti supererat. Igitur in eam versus, Philippo persuadet,vt copias quas in Insubribus legerat, in eam prouinciam destinet, & ipse audito vrbes Antisiodorum, Matisconem, atque Aualonem defecisse ad Regem,cum aliquot turmis equitum Diuionem properat;quam & ipsam vrbem haud pauci tentabant ad Regem traducere. Eorum Duces Iacobus *Verne, Gau.* Verna,Consul primarius, vt Gauius Centurio; & consilia adeo promouerant, vt ipsorum nece arbitratus sit Maynius securitatem esse comparandam; quibus capite cæsis vrbem ingreditur. Eas ob res Henricus, cum Maynium ab Hispano nequiret auellere, rem suscipit, tum ipso consilio arduam & perdifficilem,tum euentu damnatam,& ipso rerum cursu perniciosam. Indignabatur sibi tantam molestiam à Philippo afferri;Contra

ius Nauarram auitum imperium retineri; indignantem nouo Proceres inſuper ſtimu labant aculeo; *inteſtini & diuturni belli cauſam opprimendam; non poſſe commodiùs extingui incendium, quàm ſi flammæ fomes & alimentum ignium ſubtrahatur; erupiſſe ab vno Hiſpano diſcordiam belli; reijciendam in eum moleſtiam, & qui alienum bellum ſuo commodo aleret, id tandem intra* [illegible] *admitteret.* Addebant præterea Hugonottos multa meditari, inueſtigare ducem cui ſe traderent, quando ſpes ſuas interciderat conuerſio Regis; nec opportuniùs auocari poſſe à ſeceſſione, quàm ſi quod cupiebant ab annis plurimis, Hiſpano bellum denuntiaretur. Idque Bullionius præ cæteris vehementiſſimè contendebat, tum ex ſua indole turbulentus, tum vt Sedani poſſeſſionem ſibi ſtabiliret, ac Mauricio Orangio ſororio ſuo rem gratam faceret. Etenim Catharinam coniugem extulerat, eius teſtamento heres dictus, & Eliſabetham Mauricij ſororem in coniugem duxerat, nihílque opportunius ad retinendam noui imperij poſſeſſionem, quam ſi Franciæ Regem Hiſpano opponeret, & flagrante bello ſibi conſuleret. Aliquot prudentiores dehortabantur Regem ab hoc conſilio; *qui adeo nouo bello profligare Franciam non deberet, vt paci ſtudere potiùs, ad ſananda vulnera prope letalia debuiſſet, atque eam quouis pretio tandem redimere; circumſpectaret ſe, ſuúmque imperium; quæ prouincia ſub plagis & calamitate non gemeret? quæ regio hoſtem viſceribus ſuis non aleret? quæ ciuitas deformata incendio non emitteret fumum? admotas illicò flammas correptura.* Nihilominus Rex, tum impetu ſuo, tum impulſu Procerum verentium pacem, & propagato bello, propagantium potentiam ſuam & vtilitatem; bello habenas imprudenter laxat; miſsíſque in

HEN- RICVS IV.

SSss 3

Luxemburgium Bullionio, & in Artesios, Hannoniósque Balagnio, nullo præter rusticorum prædam emolumento, bellum tentat; scriptis ad Hannonios atque Artesios litteris, quibus minabatur se Ianuario proximo illaturum bellum Regi Hispaniæ, nisi is suas copias ab eorum prouinciis abduceret atque amoueret; quibus litteris cùm responsi nihil datum esset; Rex ad instaurenda arma Parisios venit; nouo statim periculo implicandus. Nam de via se in cubiculum recipiebat cùm in turba Procerum parricidali ictu percellitur; demittebat se ad excipiendos Montignium & Ragnium, qui salutaturi accesserant; cùm cultro in os impacto, labro superiori sciſſo, & excuſſo dente sauciatur. Et commodùm demiserat se, nam parricida in guttur ictum intendebat. Continuò cùm ex fluxu sanguinis pateret vulnus, laterétque patrator flagitij, nam is in turba cultrum abiecerat; a Sueſſionensi apprehēditur adolescens, annorum nouemdecim, qui primùm scelus pernegans, Parlamento est traditus, cui flagitij seriem patefecit. Is nomine Ioannes Chastellus, Parisiensis mercatoris filius, flagitiis multis implicitus, existimauerat se eorum non poſſe exorare veniam, nisi re grandi patrata in Dei gloriam; quam melancholica indoles, ex teterrima priore bello opinione concepta, sibi fingebat implendam, in cæde Regis, quem adhuc hæreticum plures nuncupabant. Is ab Senatu meritis postea damnatur (& addicitur pœnis; membra cādenti forcipe laniatus, discerptus trahentibus in diuersum equis, atque igne consumptus. Iesuitas, è quorum scholis dimiſſus nuper erat parricida, quanquam innocentes inuasit odij flagrantis ob fœdus, vetus inuidia. Paulò antè Vniuersitas Parisiensis litem iis intenderat, vti vrbe pellerentur, erátque causa in Senatu disceptata

Chastelli parricidiū.

Chastel.

ambitu magno, & adiudicata Iesuitis, multorum Procerum commendatione, præcipuè Cardinalis Borbonij, & Ducis Niuernensis. In præsentia Borbonio extincto, post Guignardum appensum patibulo, tota Franciâ exulare iussi, obtemperant; mox ab ipso Rege cum maxima laude reuocandi; quibus exilium non tam pœna, quàm probatio fuit; & reuocatio, innocentiæ præmium, non culpæ venia. Attamen Parlamenta Tolosanum & Burdegalense, non steterunt decreto Parisiensi, & Iesuitas incolumes in Collegiis ditionis suæ conseruarunt. Et ea ad apparatum Hispanici belli, quod priusquam aggrediar, obseruare lubet quod in Britannia geritur. Eam Aumontius Regi vindicabat, Mercordium & Hispanos dirimente discordia & cupiditate, cùm suarum quique rerum satagerent; præcipuè arx Crodonia Aumontio ærumnis & gloriæ fuit; ea supra Brestum ad Oceanum posita, quadringentis Hispanis propugnantibus, diu Marescalli vires & copias fregit; tandem vi capta, & per Sordeacum à fundamentis euersa. Atque in ea ingens grati animi editum est specimen. Siquidem cùm vetuisset Aumontius, ne cui Hispano dum in arcem irrumpitur parceretur; mox audit Anglum militem, Hispano vni pepercisse, eum occuluisse in tabernaculo, excipere commodè, ac deliberatum morte vicaria captiuo vitam asserere. Arcessitus ab Aumontio Anglus, haud inficiatur, affirmátque se olim in Belgio ab eodem Hispano captum & seruatum, paratúmque vitam ponere ad seruatorem tuendum. Virtutem militis admiratus Aumontius, ac lætus reuocatum in tempora sua facinus, quod prisci sæculi esset, incolumem vtrumque dimisit, & opulentis affecit muneribus. Post arcem dirutam Maclouienses, scriptis conditionibus se Regi tradunt. Nec omiserim

HENRICVS IV.

Res in Britãnia.

Crodon.

Grati animi specimen.

Saint Malo.

HENRICUS IV — stratagema, tunc primùm, quod legerim, vsurpatum. Cùm centum equites è fœderatis ab Aumontij agmine premerentur, nec effugio locus aut vires essent; ij aluearia *Apes in bello vocata.* quæ fortè occurrebant, per viam mediam, quà insequebatur hostis euertunt, illæsique effugiunt; apibus in sequentium equos repente conuersis, aculeisque pungentibus quadrupedum ora, & penitus à pugnæ serie diuellentibus; nouo prorsus sclopeti & glandium genere in bellum inducto.

III. Bellum in Hispanos publico programmate postquam inductum est; vis illius repente è Belgio in Burgundiam vertitur. *Nemursius liber, Viennæ pellitur, & moritur.* Nemursius postquam decem menses in custodia hæserat, vt ingenio vaferrimo erat, iterum luserat custodes, & famuli vestem indutus, quasi foras purgamenta alui efferret, haud deprehensus euaserat, & continuò amicis euocatis, & tribus Heluetiorum millibus à Sabaudo acceptis, Lugduno vltione flagrans imminebat. At Henricus Mommorancius, quem in posterum dicam Comestabilem (nam eam tandem dignitatem à Rege Ann. 1595 impetrauerat) profectus ex Occitania, cum mille cataphractis, & equitum sclopetariorum quatuor millibus, iussus est hærere in Lugdunensi Prouincia, isque statim Viennâ Nemursium claudit; vnde Heluetiis ad Sabaudum regressis, & Nemursius ipse in Sequanos ad Comestabilem Castellæ profectus, fecit Viennæ capiendæ opportunitatem. Nam Disimæus pollicitis à Comestabile expugnatus, eum Pipeto excipit, quæ *Piper.* Viennæ arx erat, & trium validissima; mox ipsa vrbe, emisso Nemursij præsidio. Nemursius aliquantò post in grauissimam ægritudinem incidit, qua tandem è viuis raptus est; sanguine per os & nares erumpente identidem; donec eo penitus exhausto, vita soluta est; sic adolescens feruida & turbida

bida indole, sanguinem cui bellum pepercerat, morbo dedit, per interualla moriens, non sine veneni præbiti suspicione. In Nemursij nomen & dignitatem successit frater, Sanforlinus Marchio. Simul in Burgundiam propagabatur felicitas Regis; nam Belnenses, Belino primario Consulo impellente, præsidium à Maynio impositum impetu facto oppresserant, & Birone admisso arcem expugnarant. Belnensium exemplum æmulati Augustodunenses, excepto Birone similiter, se à seruitute Maynij vindicauerant, & Senecæus se & Aussonam Regi addixerat, & Diuionenses, profecto ad Comestabilem Castellæ Maynio, in eius Legatum Vicecomitem Tauanium arma rapuerant, castrumque vrbi suæ admotum obsederant. Sed eos Tauanius in angulum vrbis compegerat; domabátque penitus, nisi imploratus cadentium precibus Biro, spem extemplò, & primos impetus erexisset. Ille Tauanium vrbe pulsum in Talanum adigit; quæ arx erat dimidiâ leucâ ab ciuitate, simúlque eam arcem & castrum oppugnat, & quoniam metus ab hoste proximo erat, Regi auctor est, vt omissa Picardia, adducat in Burgundiam copias, minacem hostem amoliturus. Siquidem Ferdinandus Velascus Castellæ Comestabilis, Prorex Mediolanensis, in Sequanos exercitum duxerat, quindecim peditum millia, & tria equitum; exorante Maynio, vt Burgundiam sibi assereret. Isque primo aduentu Lotharingos qui Regis stipendiis merebant, conclusos Vesulio, agris depulerat, venerátque Græum, quæ ad Ararim vrbs est Sequanorum, & iniecto ponte transitum apparabat. Eam ob causam, persuadente præterea Etræa, quæ masculo nuper suscepto, illi Sequanorum imperium ambiebat, Rex in Burgundiam profectionem indicit copiis; ac de Picardia minùs sollici-

HENRICVS IV.

Bellum in Burgundia

Aussonę.

Tauanius.

Talan.

Gray.

HENRICVS IV.

tus, cùm Erneſtus Archidux nuper obiiſſet, ac Fontanus Comes dictus Belgio Prætor, dum Albertus veni: et è Germannia, non videretur paruo interuallo magnum aliquid moliturus; imò Mauricius Bullionij ſororius ſponderet ſe in Belgium moto exercitu irrupturum, duces eo in limite, militeſque conſtituit; quàm prudenter euentus docuit. Sampaulo Comiti, cui Picardiæ præturam attribuerat; mortuo fratre Longauilla, Duci Niuernenſi, Bullionio Mareſcallio, ac Villarſio Admiralio, curam finium ac prouinciarū tradit, iuſſis ſi hoſtis irrumperet, adiungere copias, & vnius Niuernenſis ſubeſſe imperio; quibus ſtabilitis per Campaniam Diuionem venit. Ibi inſpecta arcium oppugnatione, ſtatuit ea Torignio Matignonij filio relicta, cum cataphractis ducentis & quingentis equitibus ſclopetariis ad hoſtem procurrere, explorare inceſſum, & tranſitum in vnum alterumve diem impedire. Cùm totum agmen diſtribuiſſet in turmas, Marchionem Mirebelium & Auſſonuillam præmiſerat, qui hoſtiles copias exploraret; quoniam audiuerat eas vltra Ararim tranſmiſſas; ſequebatur Biro cum Baronis Luxij turma; Rex in pago cui Fons Franciſcus nomen eſt cum turma hæſerat; cæteri equites longè conſtiterant. Porrò Comeſtabilis Mayniúſque cum toto exercitu ingreſſi, in pago Sanſenæ deſignauerant hoſpitia, atque incedebant, cùm eorum velites Mirebæum obuium fundunt; íſque excipitur Bironis agmine. Collis pagum vtrumque Sanſenæ & Fontis Francici dirimebat, vetabatque aſpectum mutuum; eámque ob rem aduenisse hoſtis exercitum Biro non deprehenderat, niſi poſtquam primo toto agmine impetitum ſe vidit. Etenim Maynius vbi Francum comperit procurriſſe, non dubius quin ipſe Rex conflicturus inter

Saint Paul.

Conflictus ad fontē Franc. cum Mirebeau. versus [illegible].

Fontaine Françoise. Sainct Seyne.

ter primos aduolasset; vrgebat Comestabilem vt immitteret totum exercitum, indubitatam & præclarissimam victoriam spondens; atque vno capite difficillimum bellum profligatum iri. At Comestabilis præter indolem lentam, & proniorem ad tranquillas pacis artes quàm belli feruidas, vel haudquaquam ratus Regem nudum viribus eò processisse, siue fortitudinem vel destitutam formidans, se à conflictu inhibuit; ægrè sinens Maynium mittere Francorum turmas, & quingentos Hispanos equites; Francos ducebat Houdanus, Hispanos Binellus. Ij Bironem lentè recedentem retrudunt ad Francicum Fontem; cùm Rex de periculo Bironis certior factus, cum centum dumtaxat cataphractis, sed lectis singulis, in aciem prorumpit, séque hosti ruenti obiicit. Loricam indutus, solo pileo caput obtexerat, cùm stricto ense in confertam turbam extemplò se abdit; dimicabant in eius agmine, Duces Trimollius atque Elbouius, Pisanius Marchio, Inteuilla, Roquelaurus, Montignius, Plessiliencurius, Mirepoxius, & Iuuenalis Vrsinus; qui cum eo simul in hostes proruunt; ij erant octingenti in tria agmina distributi; quos Oudanus & Sansonius agebant, Binelli Legatus, cùm ille irruere recusasset; Oudanus in Bironem deflectit; rectà in Regem Sansonius, & post atrocem dimicationem, Sansonij agmen, cæso ipso à Rege pellitur; ac paulò post Biro, duabus plagis saucius, reuocatam è prælio turmam Regi adiungens, cum eodem in reliquum equitem rapitur; parsque successu Rex victum profligat, & ad spectantem Maynium disiicit. Instabat victoriæ, in Maynium ipsum procursurus, cùm aduertit interiectam siluam, obiectósque sclopetarios; inhibitóque vestigio sistit; frustra Maynio Comestabilem obsecrante, vt moueret se, totúmque

HENRICVS IV.

Houdã

Binelle

Plessiliencour.

Mirepoix.

Sanson

que

HENRICVS IV. que exercitum tam inferiori Regi infunderet. Per moram illam breuem, accedunt ad Regem octingenti equites, qui è castris ad conflictus famam decurrerunt; aderántque Aruerniæ Comes, Chiuernius Cancellarij filius, Curæa, Arambureus, Sangeranus, & alij; quibus spectatis Comestabilis prætendens aciem totam accurrisse, se Sansenam eo die recepit, ac postridie Græum; exclusis vrbe Francis, etiam qui conflictu proximo saucij erant. Et is conflictus est, nec numero pugnantium, nec clade memorabilis; nam cæsi dumtaxat centum & viginti; sed periculo Regis & fortitudine prædicatus; nam vt ipse testatus est, aliàs ad quærendam gloriam dimicauerat; tunc omninò ad vitam tuendam; quam tam multis necessariò obiecit periculis, vt nemo vnus in suo agmine esset, quin gloriaretur Regi sua opera salutem assertam. Et ipse plures litteris ad diuersos scriptis collaudauit, fidémque affirmantibus fecit; sibi vtraque partium adscripsit victoriam; sanè laus maxima ad Regem pertinuit, & prouidentia Dei singularis, qui nudum capite, tot inter hostium tela immunem, vel à leuissimo vulnere præstitit.

Aramb. Saint-geran.

IV. Ab eo conflictu Rex Diuionem secessit; vt geminas arces expugnaret, simúlque contendit Maynio prope ad desperationem acto tabulam naufragij clementiam suam subiicere. Quippe Maynius cùm Velascum ad submittenda arcibus auxilia permouere non posset, statuerat Sommariuam in Pedemontium proficisci, inde in Hispaniam rationem belli redditurus Philippo. Sed Rex miseratus pereuntis sortem, Ligneracum ipsi fidum arcessit, portum beneuolentiæ iactato Duci præbiturum se spondet; tandem Hispanorum incertam opem & fallacem deserat; Cabilonem recedat; dum de pactis

Rex in Burgundia & Lugduni.

agi

agitur ; liberum iter & securam moram pollicetur. Ea Mayniuin renuntiata expugnant; simulata Diuionem versus expeditione, turmas Francicas à Velasco impetrat ; easque Cabilonem deducit, fruiturus beneficio Regis, & suo commodo pacem confecturus. Atque illicò à Tauanio impetrat, vt Talanum arcem Regi donet, idémque præstat de castro Diuionensi. Per quæ Diuione liberata omni incommodo, & Senatu voluntate Regis instaurato, Rex ipse exercitum in Velascum ducit. At cùm is se contineret intra munimenta, nihil maioris momenti actum est; cúmque ad subigendas Sequanorum vrbes intenderet Rex, intercessione Heluetiorum prohibitus ; quorum interest eam gentem neutrius Regum partes tueri, abstinuit à proposito ; mox peste in vtroque exercitu sæuiente, ipse Lugdunum versus recessit, Comestabilis Mediolanum ; tota Burgundia præter Seurram & Cabilonem in regias partes vindicata. Lugduni Rex multa constituit ad pacandas Prouincias quæ bello agitarentur ; nam Sabaudo permisit inducias, & is Briqueratium & Cauorsium fortiter receperat, dum Lediguerius Regis iussu Epernonium in Prouincia premit ; mox easdem inducias indulget Mercordio ; Boisdelphino in partes suas accepto, quem Franciæ Marescallum dixit; idem induciarum beneficium concedit Maynio, & Præturam Phocensium Guisio donat, amoturus tandem Epernonium, quem pari eo loco non poterat. Sed de eo infra pluribus dicam ; nunc ipsum Regem festinantem in Picardiam stylus assequetur. Fontanus Comes iussus à Philippo copias inferre in Picardiam, Castelletum ducto exercitu cinxerat, & verberabat acriter; Faram eadem gens atque Hamum vrbem obtinebat, Oruillerius castro insidebat, à Francis atque ab Hispa-

HENRICVS IV.

Seurre

Res in Picardia.

Hispa

HENRICVS IV. *Humeres* Hispanis iuxta appellatus, vt ea arce admitterentur; Humerius bello ille strenuissimus dux & militi charissimus,. impetrauerat ab Oruillerio, vt via ad arcis fossam præbita, irruendi facultas in Hispanos daretur, & Hispani vrbem tutabantur mille sexcenti, veterani omnes, plerique ductores ordinum, qui se in arcem accuratè muniuerant. Eam ob rem strenui omnes in Picardia Franci adiunguntur Humerio, Chauneus, Sessevallius, Maillius, Pequinius, Vidamus Ambianensis, Insula Mariuansius, Haraucurius, Desclusæus, cæterique haud pauci; quorum Principes Sampaulus Comes, & Bullionius. Ij magno animo in primum munimentum Hispanorum inuadunt, & repelluntur crebra sclopetorum grandine, Hispanis è proximis ædibus explodentibus. At cum Humerius impetum redintegraret, sclopeti glande sternitur; cuius nece Franci ferociores irrumpunt in munimētum ædésque proximas; sed in eas Hispani flammas iniiciunt, sic pugna noua flammas inter cooritur; ac perstitit atrocissimum illud dimicandi genus horas quatuordecim; iactantibus incendium ventis, & alterutram partium accessu aut recessu iuuantibus. Tandem Bullionius per incendium obiectum peruadens, per mediam vrbem ad oppositam portam irrumpit; eámque Sampaulo patefacit; vnde ambo Hispanorum pugnantium terga adorti, victoriam patrant. Cæsi omnes propemodùm in vindictam Humerij. Aduolabat in suorum opem Fontanus, sed audita cæde, regreditur in castra, ac Castelletum paulò post obtinet deditione. Eo potitus ad Cameracum animum applicat, quod dudum animo meditabatur; idque Aumalius & Rosneus efficaciter suadebant. Quippe Aumalium Senatus Parisiensis seueritas ab spe omni pacis abduxerat; cum vti reum læsæ

Maiestatis damnauerat turpi iudicio, discerpi quadriiugis, & exauctorari nobilitate; aliaque adiuncta cum ingenti infamia; idque in Aumalij forma fictitia exequutus carnifex erat. Ea acerbitas tum Aumalium prorsus Hispanis addixit, tum Rosneum reconciliationis spe deiecit, fortissimum virum, dictum à Maynio Marescallum; qui flagrans vindictæ libidine, Cameraci oppugnationem Fontano insinuat; sed veluti prolusurum deducit Dorlanium; quæ vrbs est in Artesiæ finibus, octaua Ambiano leuca. Ad famam obsidij, Franci Duces opitulaturi conueniunt; Sampaulus, Bullionius, & Villarsius; contraxerántque quatuor hominum millia; præter equites quadringentos, & pedites septingentos, quos Niuernensis ducebat. At cum statuissent Niuernensem nō opperiri, quamquam vnius diei itinere haud longè abesset; copias seligunt, quas in oppidum clausum immitterent; ex erant pedites sexcenti, equites septingenti. Rosneus postquam eorum deprehendit consilium, Fontano intrepidè auctor est, vt pugnaturus occurrat, discordiam hostium aperit, pollicetur victoriam, & ipse militem eductum castris componit in aciem. Atque is conflictus diuersè narratur; constat ducum discordiâ atque inuidiâ, Bullionij nempe & Villarsij, victas copias, deletum peditem, & fusum equitem, quamquam minori strage: Villarsium qui postremum agmen ducebat cum Sesseuallio & quinquaginta illustrioris notæ cataphractis, dum strenuè pugnat, perfosso equo captum, & cum eodem Sesseuallio ab Hispanis contra ius belli sclopeti glande interfectum; haud paucis Bullionium accusantibus; quod per inuidiam fortissimum virūm hosti obiecisset. At eadem mox discordia Niuernensem à Bullionio dirimit, negante Niuernensi regimen

HENRICVS IV.

Dourlens. Dorianium ab Hispanis capitur.

HENRICVS IV. gimen belli admittere, desperatis rebus perditis, & Bullionio excusante se, quod summum imperium non haberet. Interea Hispani vi in castrum Dorlanij penetrant, & ab eo in subiectam vrbem prorumpentes, omnia delent internecione; militem, ciuem, feminas atque infantes obtruncant promiscuè; vindices vt profitebantur sociorum, qui Hami ceciderant. Nobiles plus trecentis perempti, septem dumtaxat incolumitas data; præfecti vrbis fratres Halluimus & Ronsoyus occumbunt, alter in prælio, alter vulneribus; duo mortalium millia per eam vltionis libidinem cæsa. Mox victor hoc euentu lætus, postquam Picardiæ vrbes plures tentauit, ab iis exclusus Niuernensis vigilantiâ, tandem Cameracum decem millibus hominum admotis obsidet.

V. *Cameracum ab Hispanis captũ.* Balagnius Monlucij Episcopi filius aliquot antè annos Cameracum tenebat, Imperatoriam vrbem amplam & validam; is diu adhæserat fœderatis, nuper in Laudunensi obsidione Regem conuenerat, ope adiuuerat, & ab eo Marescallus dictus, impetrauerat vt Cameracum iure summo seruaret, sub tutela Regis. Verùm idem vicinis Artesiis atque Hannoniis molestissimus erat, ob prædas frequentes ex eorum agris vi raptas, & exactas pecunias; tum ipsis Cameracensibus odiosus, ob auaritiam & tributorum plurimorum onus, & contra tot hostes vno Regis nomine se tutum ratus, septingentos dumtaxat milites habebat in præsidio, & frumentum totum vxor diuenderat, magno pretio, cùm annonæ penuria eo anno foret. Continuò ad primum Fontani motum, Niuernensis de tanta vrbe sollicitus; filium in opem miserat Ducem Retelensem, præclarum adolescentem, annos sexdécim natum; qui ducibus

Vaube

Vaubecurio & Butryo quadringentos equites in vrbem intulit; per stationes hostium plurimas, non minori felicitate quam animo. Simul Dominicus Vicus præclarissimus ille propugnator vrbium, diuersa parte irrumpit cum ducentis equitibus. Atque is exemplò aggressus suam artem, ingruentem hostem repellit tam strenuè, vt quamquam in castra ad viginti hominum millia confluxissent, tormentis septuaginta duobus murum verberarent, & quinque rusticorum millia fossorum opus implerent acerrimè; tamen Vici strenuitas & vigilantia, per septem hebdomades obsidionem nulla iactura vrbis protraxerit. Nec Fontanus spem vltra promouebat; nam dicebatur Niuernensis cum selectis copiis Peronæ ad inferendam opem intendere; Rex magnis itineribus profectus Lugduno breui affuturus, & autumno adulto imminebant imbres; exercitus imminutus erat atque infractus; & adhuc vrbis portæ ad subsidium excipiendum quatuor patebant. Quas ob res Fontanus soluebat obsidium; nisi primùm Barlota inhibuisset, proposito periculo ne proximæ prouinciæ desperata re cum Balagnio paciscerentur, deficeréntque ad Regem; deinde Rosneus spem certam fecisset capiendæ vrbis, per arcana consilia quæ regebat. Et verò Cameracenses Balagnij iugum ferebant molestiùs; tum ob tributa vt dixi grauia, tum quod omnia per iniustitiam gesta, data militi grassandi licentia, & vxoris arrogantia cupiditatem viri cumulante. Et quidem Cameracenses ad Regem, vbi cepit obsidio, legatos miserant; qui se & vrbem eius imperio traderent, rogaréntque vt haberet tueretúrque pro subditis, extincto Balagnij dominatu; & molestissimè repulsam tulerant; nam Rex Etrææ impulsu, quæ fauebat Balagnio, auersa

HENRICVS IV.

Vaubecour Butry.

HENRICUS IV. auersatus preces, imperium reiecerat; quas ob causas appellanti Rosneo aures præbent, & cùm muro labem admodùm leuem intulisset hostis, & minaretur impressionem; illius periculum, quod nullum erat, ciues prætendentes, repente munimentis per vicos erectis, & dispositâ in arcem statione, exclamant, excipiendum Hispanum atque ad portam excepturi festinant. Ad eum tumultum Balagnio prodire arce non auso, coniux Bussiambosij viri illius fortissimi & miserrimi soror, quæ tota obsidione partes vigilantissimi ducis obiuerat, in vrbem subiens, farissam manu gestans, ciues aggreditur expugnare precibus, obsecrationibus, promissis, iureiurando, ipsa mollitudine sexus, & calamitatis miseratione; quæ cum induratos non frangerent; Vicus poscebat, saltem præstolarentur, dum securum & commodum fœdus scriberetur. Sed iam Hispani omnem moram sustulerant, ciuibúsque postulata omnia concedebant, in vrbem admissi; Vico ægrè Francos inducente in arcem. Nec ea diu in eorum potestate fuit, postquam Vicus inspectis horreis deprehendit, vix annonam in diem octauam sufficere; ita post inducias breues, & desperatum à Niuernensi subsidium, qui cum Bullionio conuenire non poterat; arx Fontano dedita. Balagnius, leui sensu doloris, ambitione qua intumuerat, per ignauiam pressa, arce egressus est; coniux fortior an ambitiosior, die ante deditionem altero; postquam marito exprobrauit amarissimis verbis socordiam, se includit thalamo, animámque dolore & desperatione confossam emittit; tantus horror fuit futuræ ignominiæ, præsentísque imperij amor. Rex interea citatis equis Lugduno profectus, Bellouaci accipit deditionem arcis; augente molestiam, tacito sensu accusatio-

ni-

nis, quod sua culpa incurrisset in damnum; atque id palam Biro expostulabat ; quod HENRICVS IV.
mulierculæ vnius blanditiis amisisset ciuitatem tam amplam. Isque dolor Niuernensi prorsus innoxio summam molestiam ac mortem attulit. Quippe Rex, cum occurreret nemo in quem indignationem effunderet, sibi culpæ suæ admodùm conscius, proponerétque in consilio in victorem hostem impetum facere, dehortatus est Niuernensis, ob summum periculum nullo emolumento Regi adeundum ; At ille ; *Tibi sit*, inquit, *eiusmodi metus, qui ab hoste septima leuca semper abfuisti.* Qua voce Niuernensis vt pugione confossus, paulò post decubuit, & accedente ægritudine ob ærumnas in eo bello positas, anno ætatis quinquagesimo sexto desiit viuere. Omninò alio donandus præmio, propter inconcussam in Franciam fidem, & impensam tum militia, tum consiliis solicitudinem. Sed ea Aulæ plerumque merces est, vt præclara facinora calamitate vna deterantur ; noxius sit, qui infelix; nec Principi sit vllum beneficium, quod desinere potuit : Rex ne militem frustra euocasset, Faram, quam vnam citra Somonam vrbem obtinebant Hispani, mox obsidet; cùm in castris acceptissimo nuntio dolorem solatur. *Niuernẽsis mors.*

VI. Expetita tandiu absolutione à Clemente Pontifice impertitur ; quæ res cùm Orbe toto celeberrima fuerit, paulò fusius enarranda est. Postquam Rex eiurauerat hæresim, miserat Niuernensem ad Clementem Pontificem, qui de ea conuersione referret, & absolutionem solemnem reposceret. At Clemens fœderatorum ardentissimo ambitu abreptus in opinionem, mutationem eiusmodi fraudulentam esse & mendacem, certus non admittendi Oratoris, Posseuinum Iesuitam præmiserat, qui Niuernensi *Rex à Pontifice absoluitur.*

HENRICVS IV.

uernensi litteras Pontificias daret, quibus Pontifex testabatur se ab Henrico Borbonio Oratorem nullum admissurum. Nihilominus perrexerat Niuernensis, & tacita Oratoris appellatione Romam ingressus, & Clementi colloquutus, contentionem omnem, industriam, quæ in solertissimo Principe plurima erat, & obsecrationes adhibuerat, ad flectendum Pontificem; sed nondum matura re, infecto negotio regressus in Franciam erat. Hæserat Romæ Arnaldus

Dossat

Dossatus, natus in Francia, sed diuturna consuetudine, Romanorum peritissimus morum, & Aulæ Pontificiæ inspector sagacissimus; qui gnarus negotiorum esse momenta, quæ si prehendantur, optatus euentus consequitur; animaduertit Pontificem pœnitere iam primæ duritatis, quam si daretur occasio, emendaturus esset clementiâ. Rem itaque clàm vrgens, accipit à Pontifice, auditum iri Oratorem, si eum Rex mitteret; & continuò Perronnius ad grandem illam operam designatur. Postquam is præmisso Anissone sacerdote multæ solertiæ, (quem ob nauatam ea in re operam Cardinalem postea designauit Pontifex) Romam quarto mense aduenit; noua illicò pugna & dimicatio oritur; non armis quidem & ferro miscenda, sed verbis & scriptis, & ingeniorum contentione acerrima. Etenim ij, qui Maynio & fœderatis receperant, Henricum nunquam Romæ absolutum iri, videbántque extremum morientis fœderis spiritum eo vno remedio contineri; nullam non mouent machinam, vt impendens malum amoliantur; eas contra machinas Dossatus curas & vigilantiam, Perronius iustissimam causam, & mirificam eloquentiam opponebant; & ipse Deus Pontificis animum in id consilium prorsus inflectebat. Duo doctissimi & sapien

pientissimi Antistites, in eam rem conferebant plurimum. Franciscus Toletus Cardinalis, & Cæsar Baronius Pontificis confessarius. Et Toleti eam in rem admirabilis opera; qui ortu Hispanus, & è Iesuitis in Cardinalium cœtum cooptatus, vtramque rationem offensionis in Regem æquitati posthabuit, & pro auctoritate qua pollebat in Pontificem, ipsum adhortari, impellere, & propemodùm cogere ad impertiendam absolutionem Regi, non cessabat. Igitur Pontifex admisso Oratorum libello, de eo ad collegium Cardinalium refert, significátque auditurum se singulos in conclaui suo, seorsum propositur os quid censeant. Tum ne in tanta re inconsultò quid constitueret; indicit preces solemnes per omnia vrbis templa; atque ipse summo mane semel atque iterum, opem Diuinam imploraturus, paucis domesticis comitantibus, nudis pedibus, humili & supplice habitu, è Palatio ad maiorem Deiparæ ædem incedit, fusísque ardentissimis precibus, sacrum facit, regressus in palatium eâdem demissione animi, corporísque, benedictionem nulli impertiens. Tandem post reuulsos obices omnes, quos hostes obiecerant, in sexdecim conditiones conuentum est; quarum erant præcipuæ; vt Rex in Bearnia instauraret Catholicam religionem; intra annum Condæum Principem ab Hugonottis reciperet, curarétque Orthodoxa religione institui; admitteretur Tridentinum Concilium, iis exceptis quæ obseruari non possent, quin tranquillitas regni turbaretur; cætera ad pietatem Regis confirmandam & stabiliendam, & palam omnibus contestandam spectabant. Iis constitutis, & re in Consistorio deliberata; Septembris decimo sexto consedit Clemens in Pegmate ante fores sancti Petri erecto, & adstantibus

HENRICVS IV.

Ann. 1595

HENRICVS IV. tibus Cardinalibus cum Pontificia Curia, Perronius ac Dossatus in eius conspectum admissi; legunt primùm libellum Regis supplicem, exhibito in eam rem mandato; mox lecto decreto Pontificis, quo priorem absolutionem Regis abrogabat; Procuratores eiurant hæresim, ac Catholicam fidem profitentur; tum prostrati ante Pontificem, eius manu virga leuiter pulsantur humeros, dum psalmus *Miserere* concinitur; quo absoluto exurgit Pontifex, fundit aliquot orationes, tandem in solio considens, absolutionem pronuntiat, extrema dicentis verba, excipiente populo faustis acclamationibus Regi & Franciæ, ac tormentis Adrianæ molis gratulationem latè intonantibus. Mox apertæ S. Petri valuæ, in ædem Procuratores inducti, & deducti ad sepulchrum sanctissimorum Apostolorum. Eúmque finem sortita est celeberrima cærimonia, qua Ecclesiæ totus restitutus est Rex, fœderis partes abiectæ prorsus atque infractæ. Ac Rex continuò ratum habuit Procuratorum negotium; toto regno gratiarum actiones instituit; atque in posterum erga Pontificem, ac Romanam sedem se memorem gratissimúmque exhibuit.

VII. *Mayny cũ Regis fœdus, & aliorũ.* Primus huius absolutionis partus, Maynij & fœderatorum reconciliatio fuit. Maynius Regis clementia magna securitate Cabilone exceptus, agebat de fœderis conditionibus; quas luculentas amplissimásque obtinuit; tum ipsius Regis pronâ ad benefaciendum & parcendum indole, tum Etrææ commendatione; quæ susceptis à Rege liberis, & in spem erecta connubij, vt solium iisdem pararet, accedebat ad Principes, fulcrum paratura: & futuris Principibus Regiis perinfensis; nam eorum intererat suos liberos pellere, videbatur Maynius appositus fore ad tutelam. Illi ergo Rex

Rex præter veniam præteritorum, benignè tum ipsi tum asseclis largiens plurima, & debita ab ipso contracta persoluens, tres ad securitatem vrbes permittit, Suessionem Cabilonem, & Seurram siue Bellegardam; tantísque beneficiis cumulat, vt non subdito parsisse visus sit, sed parem propemodùm deuinxisse & conciliasse. Nec iis contentus, quæ credi possent inuito animo condonata, ipsum animum adiungit; manu excipiens Maynium salutantem, & flexo poplite scriptum obsequium verbis humillimis confirmantem, primò tergemino amplexu ad pectus admouit, deinde ea sermonis humanitate obliuionem præteritorum, ac præsentem beneuolentiam testatus est, totóque ore ingenuitatem mentis aperuit; vt Maynius ab eo digressus, suis asseruerit; tum demùm se victum esse à Rege; & quantum antea contraxisset dolorem, quod ab eo victus armis esset; tantam modo se percipere voluptatem, quod victus esset à Principe tantæ generositatis & virtutis. Et quàm vterque ex animo ageret ex posterioribus patuit; cùm Maynius nusquam in posterùm ab obsequio iurato deflexerit; nec Rex in promissis quidquam immutauerit, stans ad verbum pollicitis; nec forsan vlla res tot inter bella dignior, quam miretur posteritas; cùm inter æmulos riualésque imperij, alter auctoritatis memoriam posuerit, alter iniuriæ; tutúmque subdito fuerit, diuisisse regnum cum Principe. Maynio adiunxerant se Nemursius & Ioyeusa Duces; amplis similiter conditionibus; & Ioyeusa Tolosam cum reliqua Occitania, tandem abiunctam à fœdere in obsequium adduxit; isque Marescallus à Rege est dictus; impetrata à Pontifice votorum commutatione per Ioyeusam patruum, vti ea instar Melitensium Equitum obseruaret; lusítque per aliquot annos

HENRICVS IV.
Ann. 1596

Ioyeusa.

HENRICVS IV. annos in ea mundi scena personam Ducis; donec aspirante cœlesti gratia, sponte abdicato potestatis & voluptatis choragio, rursus se induit in Capucinorum paupe-riem; repetita humilitate illustrior; atque iterum fortunæ felicitatem condemnans. Sic coalescentibus in corpus prouinciis, curabatur Francia per membra singula; Britannia adhuc & Phocensi Prouincia distractis in partes. Et in Britannia Marescallus

Aumontij mors. Cõper. Aumontius in obsiditione Comperij castelli occiderat; dum Laualliæ viduæ amore captus, certatim cum riuale Sanlucio eam arcem oppugnat, quæ dominam Lauالliam excludebat; brachium glande saucius, ossibúsque confractis, ex vulnere aliquantò post obiit; militi charior, ob liberalitatem & militarem in agendo indolem ac fortitudinem. Lauerdinus in mortui locum Magescallus dictus est. Inde aucta Britanniæ infelicitas, & Metcordij pertinacia; qui tamen in aliquot menses traxit inducias, à sorore Ludouica Henrici III. vidua

Epernonius è Prouincia abscedit. exoratas à Rege. In Phocensibus Epernonij robur ferox, & animi firmitas indomita calamitatibus, se ac Prouinciam in extrema discrimina impellebat. Animo constituerat eam præturam retinere, quam dicebat sibi datam in pretium Admiralatus, adiuerátque hereditario quasi iure, quam Valeta frater gesserat, suisque ærumnis atque ipsâ vitâ hosti rapuerat: vtque erat obfirmati in ea quæ semel deliberauerat animi, nulla difficultate, nullo periculo deterreri à proposito poterat. Rex contrà omninò statuerat eum auocare; seu viro infensus, ob primam discessionem in Enculismenses; seu veritus ne potentiam nimiam adipisceretur, & factionem tertiam cum Mommorancio cui affinis erat suscitaret; seu facturus rem gratam Phocensibus, & Prouinciam

paca

pacaturus, quæ à Prætore internecino odio diffidebat. Eásque ob res primùm clanculùm, & dissimulanter per Senatum Aquensem, & quosdam Nobiles facessebat ei difficultates; deinde per Lediguerium, qui partim armis, partim consiliis Epernonium ab obsidione Aquensi deduxerat; atque arcem sancti Eutropij Aquensium iugum euerterat; tandem rem persequens planè & apertè, Guisium Prouinciæ Prætorem dixerat, Epernonio abrogato. Guisius Aquissextiis effusis omnium exceptus animis, tum de recipienda Massilia, tum de Epernonio pellendo cogitat. Ac primum quidem postquam feliciter exequutus est, aggreditur alterum; cuius momentum erat in Santropetij arce expugnanda. Quippe Mespleſius eius arcis Præfectus, & Regi quàm Epernonio accommodatior, ob eadem deiectus ab Epernonio, ipsam voluntate Regis oppugnabat, iámque Epernonium opem inferentem cum clade repulerat, cùm Roquelaurus Epernonio amicissimus, à Regem missus, infracturus amici contumaciam venit. Nuper Epernonius ingens discrimen Brignolij subierat; quidam rusticus Bigna nomine vindicaturus publicum odium in Prætorem, duos saccos sulphureo puluere oppletos in hospitium Epernonij tulerat, tritico ad tegendam fraudem in saccorum ora ingesto, atque intus abdiderat sclopeti machinam, quæ adstricto funiculo, dum sacci aperirentur ad inspiciendum triticum, puluerem excitato igne incenderet. Nec aberrauit à consilio fraus, dum in conclaui superiore Epernonius prandet, hospes exploratura triticum resoluit vinculum sacci; ac repente eructante incendio, Epernonij cœnaculum peste inuoluitur, hospes conflagrat, ac tota domus concutitur. Sed in proximo mortis confinio seruatus Epernonius; tabulati pars

HENRICVS IV.

Saint Tropes

Brignoles.

HENRICVS IV. in qua confidebat intacta perstitit, per apertas fenestras erumpente foras incendio, laquear conclauis immune ab pernicie fuit, vno tibiali ac barbæ altera parte, tam atrox periculum Epernonius luit. Attamen reuocato discrimine, quod in arce sancti Eutropij ante adiuerat, cùm vna inclinatione corporis pilam tormenti euasit, qua collusores duo obtriti sunt; animóque recogitans tanti non esse dignitatis vmbram & constantiam in proposito, audit Roquelaurum, ac se voluntati Regis totum subiiciens, ad eum contendit, donatus prætura Lemouicensium, & centum aureorum millibus, ad sarciendas impensas. In quo lusisse videtur Prouidentia, cumulando pericula, & agendo ad summum apicem; vt constaret vnde mortalitas nostra posset emergere, & haberetur exemplum humanæ firmitatis, & inconcussæ constantiæ. Nunc pedem refero, & ad Massiliam me conuerto.

VIII. *Massilia recepta.* Postquam Guisius Gratiam, Hieras, & alia oppida adiuncta fœderi, Regi restituit, & obsidionem Santropetanam instruxit, ac Berram quæ vna Sabaudi erat, erectis circum castellis inclusit, totum se ad Massiliam vnam applicuit. Et erat operæ pretium dignum consilio atque industriâ; nam vim atque arma vrbs ipsa & Tyrannorum potentia excludebant. Ij quos dixi Carolus Casautius & Ludouicus Axius, quorum alter Consul perpetuus, alter Viguerius, vnanimi consensu ciuitatem regebant, & optimo quoque vel necato vel pulso, tyrannidem stabiliuerant. Vmbra fœderis quandiu steterat, illius specie auctoritatem firmauerant, nomine tenus adhærentes Maynio, ipsa se ad arbitrium vrbem moderantes; at post Maynium reconciliatum, detractâ tyrannidis laruâ, deliberauerant quid consilij caperent. Eos Rex appellabat, & multiplici præmio

HENRICVS IV.

rependebat flagitiorum finem & abstinentiam criminum; attamen ij, quod est pronum & obuium sceleratis, vt ignoscentibus minus fidei habeant, æstimatâ ex sceleribus pœnâ, potiùs quàm clementiâ; repudiatâ indulgentiâ Regis, ad Hispanum accedunt, traditurí vrbem, quam seruare non poterant; rati præmia certiora crimini, quam pœnitentiæ fore: Itaque dum in Hispania apparatur exercitus, iubetur à Philippo Andreas Doria octingentos milites cum commeatu immittere; qui in vrbem inducti reliquis ciuibus, qui bonarum adhuc partium erant, dolorem mouent, iugo nouo atque grauissimo in ceruices vrbis imponendo. Inter eos duo viri erant, quibus visa est molestissima illa mutatio; Stephanus Bernardus, & Petrus Libertatius; & Bernardus Senator Diuionensis à Maynio in ciuitatem missus vt pro fœderatis iustitiam administraret, atque Duumuiros ad Regem perduceret; Libertatius ciuis Massiliensis, è Corsica oriundus, vnde olim patres sub Henrico II. pulsi à Genuensibus, receperant se & profugos lares Massiliam; iique diuersa ratione ad liberandam vrbem intendebant. Libertatius familiaris erat Casautio, atque ab eo in consiliorum partem admissus, isque vt vidit euocari in vrbem Hispanum; admitti Genuenses, & coloniam nouam cum nouo imperio collocari; reuocatis priscis inimicitiis Genuensium in maiores suos, metu & odio instigantibus, tum stimulante præclarissimi facti laude & gloria, si tantam vrbem oppressâ tyrannide restitueret Regi, constituit in rem tam necessariam & gloriosam omni ope niti atque incumbere. Itaque consilio primùm cum Notario communicato, ac per eum Nicolao Bausseto, qui vrbe profugerat, mente patefacta, cum Guisio de patranda re conuenit, diémque dicit Fe-

Libertat.

HENRICVS IV. bruarii decimam septimam. Is porrò erat ordo consilij, vt cum Duumuiri manè ex porta ad explorandum prodirent, quod præstabant quotidie, Libertatius minorem pontem attolleret, per insidias positas Guisius obtruncaret Duumuiros, Libertatius cætera auctoritate sua perficeret. At in ipso opere improuisa multa contingunt; primùm nox procellis, imbribus & tonitribus turbida Guisio & Libertatio multam solicitudinem attulit; attamen festinat Guisius atque militem Lamanoni commissum in insidiis opportunis locat; deinde Duumuiri horâ consuetâ haud quaquam prodeunt; tentatus morbo Casautius non prodibat, ac serius Axius aderat, proditurus, arcessito consorte, qui cum Hispanis staret ad portam. Prodit tamen Axius cum duodecim sclopetariis, quos cum Lamano pelleret, ad portam refugit, & incurrens in clathros quos demiserat Libertatius, proditione comperta, iuxta murum effugiens, ab amico fune tractus intra vrbem recipitur. Mox statio militum quæ supra aggerem stabat, ignara consilij, pilas in Lamanonem explodit; quamobrem Guisius se proditum ratus retrò cedit. Interim Libertatius hærebat ad portam anxius animi, cùm Casautius tumultu audito stipatus satellitibus ad portam properat, simúlque Libertatius ab necessitate audax consilium capit. Ad eum admotus, & proditorem appellans qui Hispanis patriam traderet, sclopetum in eum explodit, & adhuc stantem impacto ense transuerberat; statim satellites in fugam aguntur, præter aliquot qui sclopetis in Libertatium actis, cùm illæsus staret, fugam corripiunt. Libertatius portæ compos & proximæ stationis, dimittit equitem qui arcessat Guisium; & in Axium ruentem se comparat. Quippe ille cum quadringentis hominibus & Casautij filio, sparso

Lamanon.

rumore

rumore eum leuiter saucium, ad expugnandam portam aduentabat; pugna conseritur, qua repulsus Axius, cum adesse Guisium audiuisset, ad stationem portus recedit; plurimis ex fæce plebis exceptis. At Bernardus, quem simulatus morbus in vrbe contra Casautij iussa tenuerat, ex ædibus togatus prodiens, sarissam vibrans & strophio candicante in pileo, ciuibus sex dumtaxat comitantibus, Casautium mortuum nuntiat, & Regi vitam apprecatur; iis breui spatio se plures adiungunt, & cuncti excepto per aliam portam Lamanone, impetum in Axium faciunt; qui metu perculsus inscenso nauigio in sancti Victoris cœnobium transmittitur. Simul à Libertatio Guisius per portam inductus, postquam iuratus libertatem vrbis asseruit; in stationes cæteras irruit, & rebelles passim timor & trepidatio corripit; Doria obuersis proris, triremes subducit; Hispani proiectis armis, partim in triremes, partim in arces confugiunt; reliqua turba se adiungit victoribus, & breui interuallo, vna quatuor hominum cæde, ciuitas è grauissimæ seruitutis iugo vindicatur. Postridie redditum sancti Victoris castellum, septimo die arx Deiparæ quæ à Custodia dicitur; iisque exclusi tum Axius, tum Casautij liberi, Genuam profugi, vitam miseram & ignominiosam traxerunt; Libertatio præter facinoris gloriam datum ius nobilium, dignitas Viguerij, arcis Deiparæ præfectura, ac quinquaginta nummorum millia. Ciuitati immunitates suæ assertæ; nec Guisio præturæ auspicium potuit illustrius vllum obtingere; quam exscindere tyrannidem, & Regi Mediterranei maris oculum vindicare.

De la Garde

IX. *Fara obsidio*

Ea dum prospere contingunt in Phocensibus, ingens vulnus Franciæ in Picardia infligitur. Rex ab anno superiore Faram obsidebat, cúmque asperitas hyemis oppugna-

HENRICVS IV. tionem iustam vetuisset, per sparsas copias & erecta castella intercluserat aditus; mox circa vrbem aggeribus ductis atque munimentis, cum Maynio in castra venerat, fame atque inedia hostem oppugnaturus; nam vi hactenus parcendum censuerat. Quippe munitionibus vrbem validissimam Aluares Osorius propugnabat, peritissimus & veteranus dux, cum luculento præsidio; simúlque *Colas.* in vrbe erat Colasius Prosenescallus Montis Adhemari, qui perstans in fœdere, dictus erat Faræ Comes ab Rege Hispaniæ, vrbem tradens, dum reditu frueretur. Albertus Archidux Cardinalis, Rodolphi Imperatoris frater, nuper ex Hispania Bruxellas venerat, regimine Belgij suscepto, & spe facta coniugij Isabellæ; ad quam implendam lecto exercitu percupiebat aliquid dignum expectatióne patrare. Ac primùm in Faram intentus, per Nicolaum Bastam aliquot tritici saccos in eam infert; deinde cùm Franci eiusmodi conatibus viam occlusissent; famam spargit, se eum toto exercitu ad conserendam pugnam affuturum. Ea res credita euocauit plurimam Nobilitatem in castra Regia, semper aduolantibus Francis ad pugnæ copiam, vt ad certam victoriam. At repentè Albertus, famam lusit, Francorum spem, & vigilantiam Regis, damnúmque grauissimum infert, vnius hominis indigna- *Caletumab Hispanis captum.* tione; is Rosneus, quem dixi Marescallum à Maynio nuncupatum. Vir fortis sæpe in Franciam regressum tentauerat; vno pretio si sibi Marescalli dignitas permitteretur; at cùm nullam prouinciam, nullam vrbem restitueret, præter se nullo emolumento futurus, negauerat Rex vnicum hominem tanti redimere; minus aduertens, aliquando pluris vnum virum esse quàm plurimas vrbes; quando per homines & comparantur vrbes & perduntur. Dum hæc clàm aguntur, per

Francos

Franco qui fortitudini viri inuidebant, defertur ad Ibarram, eum agitare regrediendi consilia; atque Ibarra infensissimus Francis in Archiducis consilio illius mortem decernit; curátque arcessi, vt præsenti statim significetur iudicium. Verùm arcessito & venienti dat seruulus schedulam, qua monebatur effugere, si saluum se vellet. Ea lecta, paulisper in vestigio stetit; ac memor quid olim cum Maynio de Caleto statuisset, confirmato animo, in concilium subit; ac flagitatâ audientiâ, quanquam repugnante Ibarra; rem de occupando Caleto proponit, exhibétque tam certam, vt omnium calculis suscepta sit; atque ipsi ab Alberto permissa exequendi facultas. Nec mora, raptis cohortibus aliquot, cùm simularet ad Monterolium vertere, improuisus Caletum inuadit, atque vno propemodû momento, Nieulæum & Risbanum capit; consequente Alberto cum vniuerso exercitu; in quo erant quindecim peditum millia; equitum tria. Ad eam expeditionem imparatus ciuis, & Bidossanus præfectus haud satis pro momento vrbis instructus, tormentorum fulminibus ita perterrentur, vt post labem muro illatam, & impressionem paratam; paciscantur vrbem dedere, atque in arcem recedere, quam etiam redderent post octauam diem, nisi submitterentur auxilia. Hispanis interea non modò ciuium terror, sed ipsa elementa, ac cœli marísque ratio obsecundabant. Primùm leuis rumor percrebuerat, hostem Caletum meditari; Regémque is parum affecerat, vrbis situ & munimentis fidentem. Deinde cum Monterolio immineret idem Rex Carolum Monlucium Marescalli nepotem ex Petro filio cum duobus hominum millibus Monterolium miserat; ísque incepta Caleti oppugnatione, cum Comite Sampaulo, Serillaco, Belino, nouo equite & pedite, inscensis na-

HENRICVS IV.

Bidossan.

HENRICVS IV. uigiis, venerant opitulatum obsessis; sed reflantibus ventis & mari intumescente, ad locum vnde soluerant pulsi sunt. Ipse Rex cum octingentis equitibus à castris profectus, quorum curam dedit Comestabili, Bouoniæ hæsit, procella maris nauigationem claudente. Bataui similiter omni ope enixi ad superandam sæuissimam tempestatem, sex quidem nauigia ad Caleti oram admouerant, sed portu exclusi & tormentis obiecti hostium, re imperfecta recesserant. *Cāpagnols.* Campagnolius Bononiæ præfectus felicior; qui lectos ducentos quinquaginta milites, per caliginem noctis, subsidente æstu, per canalem in arcem induxit. Rex sperabat interim luculentam opem submissum iri ab Elisabetha, eáque scripserat quidem exercitum, sed ab Rege alienior, postquam eiurauerat hæresim, copias in Anglia continebat; in præsentia *Sancy.* Sancius celeriter euolauerat opem imploratum; atque ea Caletum ipsum in opis pretium reposcebat. Sancius fortiter ad id postulatum responderat, Regi acceptius fore, Caletum obtinere Hispanos quàm Anglos; quando minus doloris sit, spoliari ab hostibus quàm ab amicis, & ab illis rapta repeti faciliùs possent, quàm quæ donata fœderatis essent. Ita cùm puderet Reginam diutius opem negare, iubet Comitem Essexium cum Sancio proficisci; sed is cùm in momenta nouas difficultates opponeret, venit in Franciam patrata re, & Caleto capto. Siquidem Campagnolius arce exceptus, cùm deditionis pactum infregisset; Albertus auctore Rosneo cortinam muri ad portam spectantem verberat vehementer; is cùm humo fultus leui esset atque sabulosa, extemplò dirutus, & in latam ruinam apertus, hosti patuit ad impressionem; quam cùm geminam intulisset, Bidossano præfecto occiso, tertiam instituit, atque victor in arcem penetrat;

netrat; cæsi passim qui occurrebant victori, ad septingentos; capti Campagnolius, & aliquot centuriones; parcitum cæteris, qui in Templa aut in ædium intima receperant se. Rex dolore ingenti ob cladem tam insignem; postquam proximarum vrbium firmauit præsidia, ad Faram regreditur, eámque tandem deditione obtinet; quanquam commeatu in duos menses instructam. Etenim Albertus, timens ne si extrema opperiretur, Colasius Regi esset tradendus, Osorium iusserat pacisci conditionibus commodis; quas obtinuit, egressus cum Colasio. Lætitiam eo successu conceptam nouum infortunium repente conturbat; Ardræ ab Hispano deditione præfecti acceptæ. Nam Albertus moratus Caleti duodecim dies, ad reparandum murum, & vrbem instaurandam; hinc profectus, captisque Hamo & Guinis ad primam compellantis vocem, Ardras aggreditur; vrbem Caleto imminentem atque incommodam, à qua nouem dumtaxat milliaribus distat. Eam Annebosius Præfectus com suo præsidio tuebatur, adduxerántque Belinus & Monlucius mille & quingentos in virium supplementum; primùm inferiorem vrbem Albertus inuaserat; sed eam Lauedanus, trecentis Hispanorum cæsis receperat. Mox iterum Hispani in eam inuadunt; pulsisque ac cæsis propugnatoribus occupant; iam ciue præ metu nutante, & stragem tum Durlanij tum Caleti patratam sibi obiiciente in trepidationis argumentum. At robur omne Monlucij mors excussit, qui tormenti pila occisus, visus est vires omnium infregisse simul atque rapuisse. Belinus ipse animo perterrefactus, muro adhuc integro, Rosneum appellat de deditione. Repugnabant equidem tribuni cæteri, Annebosius, Manifermus, & Ramburius, & recipiebant quique tuenda periculo suo propugnacula; sed

HENRICVS IV.

Ardræ captæ.

Annebaut.

Lauedan.

Mainferme.

HENRICVS IV. Belino vrgente, & ciue extraneam perniciem formidante; deditio facta est, missique vrbe mille & ducenti milites. Et intentatum Belino periculum propter ignauiam, datíque à Rege iudices; Etrææ commendatione, amotum periculum, extincta ignominia, recepta Regis gratia, & Belinus ipse datus Condæo adolescenti institutor & præfectus morum; adeò Regis animum mulier vna inflectebat atque conuertebat. Albertus expeditione felicissima & fortissima celebris, regressus in Batauos, Hulstum vrbem laureato exercitu cinxit & cepit; vna Rosnei morte redemptam; qui in obsidione occisus est, iusto præmio defectionis, rara in eiusmodi transfugis prosperitate. Nec toto bello facinus vllum illustrius fuit, ad celeritatem, fortitudinem, & felicitatem; vt Albertus primo tirocinio Imperatorum curas & fortunam æquauerit. Postea Biro in Artesiam ter irrupit, ferro ac flammis fœdè pagos agrósque vastans atque incendens, multo metu ac damno illato; sed iacturam grauissimam alienum damnum minùs sarciebat; nec malo suo hostis incommodum medebatur.

X. *Legatū Rex excipit.* Hispanorum per eas excursiones retuso impetu, Rex medicaturus interni regni plagis intendit. Ac fœderatorum occultas reliquias Legati Pontificij aduentus extinxit. Is erat Alexander Medicæus Cardinalis & Archiepiscopus Florentinus, qui postea Pontifex Leo XI. vir multæ doctrinæ, compertæque prudentiæ; qui Hispano haud vsquam addictus, videbatur ad Regis animum & præsentem opportunitatem aptissimus, & mittebatur à Pontifice, vt à Rege approbationem absolutionis exciperet. Parisiis acceptus pompa magnifica, gratissimum habuit Condæi pueri occursum, quem Rex obuium misit, Catholica fide institutum; ísque paulò

lò post admisit Trimolliam Condæi matrem, eiurantem hæresin, postquam innoxia ab mariti cæde pronuntiata est. Tum fœdus cum Elisabetha non sine negotio instauratur; vrgentibus qui Legatorum tuebantur partes, Bullionio, Sancio, & Vayrio; erátque præter alia pactum, vt quatuor Anglorum millia Regina scriberet, quæ in Francia Regis stipendiis mererent; neuter fœderatorum pacem absque consensu alterius cum Hispano faceret; idémque mox statutum est cum Batauorum Ordinibus. Dein Rex Optimates è singulis prouinciis conuenire Rothomagum iubet, ad deliberandum de regni commodis: & quidem in conuentu dicta plurima, vt fieri solet, cum pompa verborum; proposita multa, pauca impleta; vnum effectum est, vt ad curandam Regi pecuniam, Magistratibus stipendia vno anno vacarent, & mercibus tributum nouum impositum; datáque Rosnio summa ærarij præfectura; quam abstinenter, industriè, & sedulò gessit, magno publicarum rerum compendio. Dum in ea solicitudine annus elabitur; nouúmque inceptum Rex traducit Parisiis, in cura rerum apparandarum, ad obsidionem Atrebati; quam animo destinabat; eásque res Ambianum, quod munitissimum oppidum erat, deportari iubet; móxque spe pacis, quam ostentabat Philippus Rex, remissis paululum belli studiis, genio indulget paulò liberiùs, epulas inter & choreas; repentè veluti experrectus è somno, calamitate afficitur, molestissima omnium, quam tot inter aduersa tulisset hactenus; si rei series & consequutio perpendatur. Est autem eiusmodi. Ferdinandus Tellius è Portocarrera nobili in Hispanis familia, vir bellicosæ & ardentissimæ indolis, statura paruus, sed animo excelso & ad sublimia aspirante, Durlanij Præfectus, cùm aduer

HENRICVS IV.

Fœdus cum Anglo contrahit.

Ambianũ ab Hispanis captũ.

HENRICVS IV. Ann. 1597

aduertisset Ambianenses suam vrbem custodire ignauiùs, ad eam occupandam consilium vertit. Atque ij, cùm præsidium, immunitatem obtendentes, renuissent admittere, nec cohortes quidem Heluetiorum agere in suburbiis passi essent, noctu quidem non incautè se custodiebant;sed interdiu remissis vigiliis, quasi ad tutelam vrbis sol lúxque ipsa sufficeret, somno aut suis rebus operam dabant. Tellius ab exule de eorum socordia certior factus, dolum componit, atque impetratis ab Archiduce copiis, vndecimo Martij munitissimam ciuitatem nullo periculo occupat. Circa octauam matutinam sexdecim milites, rusticorum veste & habitu, ductore Ognano, ad portam vrbis subeunt: primi humeris aut capite canistros aut saccos nucibus pomisve oppletos gestabant, tum quatuor plaustro paleam & palos vehebant; primi ad portam dum se defessos simulant, deposito onere acquiescunt, & veluti per incuriam saccis euersis, nuces aliquot ac poma effundunt, dum plaustrum sub clathrum ferreum portæ subuehitur; continuò milites, qui ex fæce plebis considebant ad portam, vt legerent fructus per lasciuiam discurrunt; atque Ognanus exploso sclopeto breuiore, quo signo monebat commilitones, facit in ciuem impetum; signo admoniti, qui proximè in insidiis erant, aduolant, ac plaustro demissos clathros sustinente; custodes cædunt, ac in fugam pellunt. Tum ipse Tellius cùm dispositis copiis, pedite primùm mox equite, porta exceptus, in vrbem ingreditur quadrato agmine, compita posito milite occupat, custodes locat ad templorum fores, in quæ conuenerant plerique ciuium, audituri concionem quadragesimalem; ac curatis omnibus, militem ad diripiendas ædes dimittit. Nemo ciuium in improuisa clade

arma

arma corripuit; nemo ad repellendum hostem contendit, partim confidentes in templis, partim somno lectis affixi, frustra Campana pulsante bellicum, perculsi repentina formidine, iisdem in locis quasi magico carmine hæserant, séque spoliandos nulla strage præbuerant. Prætor prouinciæ Comes Sampaulus, eodem terrore actus, inscenso equo, celeriter Corbeiam fugit. Sicque vrbs validissima in potestatem hostium venit; dolo virtutem admirabiliter acuente; Tellij laude & gloriâ celeberrimâ, qui dispositam fraudem ad euentum perduxit; fortitudine, solertia, atque prudentia vocatis in consortium doli militaris; quam laudem postea robore animi incredibili in apicem vexit. HENRICVS IV.

XI. *Ambianũ à Rege recipitur.*

Nocte concubia tanti infortunij nuntium dormientem Regem excitauit, & arcessiuit ærumnarum ingentem cumulum. Deliberantem illicò quid consilij caperet, dehortabantur plures ab obsidione, & erant causæ dehortandi grauissimæ; *Consternatio totius Franciæ in repentina re; Procerum multos, plurésque vrbium, nondum ex animo coaluisse; hærere in mentibus fermenti Hispanici haud spernendas particulas, ipsos Hugonottos propemodùm defecisse, frequentes cœtus indicere atque obire, & in regno iam ab regno secedere; vniuersum belli commeatum atque instrumentum paratum Ambiani, occupatum simul ab hoste cum vrbe; vnde pecunia, tempus, & modus, ad nouum apparatum? quæ per tumultum ac trepidationem fiunt, deprauatè fieri atque institui; recipiendos animos post vulnus tam graue, adhibenda ægro fomenta & remedia; mox de sanitate & repellendo malo cogitandum.* Ea plures; sed Ledigüerius, cuius sententiæ accessit Rosnius, easdem ob causas suadebant obuallandam vrbem extemplò. *Excutien*

HENRICVS IV.

tiendam atque profligandam ingenti ausu formidinem; non dandum spatium nec aperto hosti nec occulto, ad roborandas vires & confirmandam audaciam; arduum sanè opus, & difficillimum facinus, sed forti in ærumnas ipsas enitendum, virtutem in periculis perfici; nec oppressam malis Franciam recreari posse, nisi vna Ambiani expugnatione. Atque itum in eam sententiam, iussúsque Biro cum tumultuario milite proficisci, qui vrbem primùm à Belgis dirimeret, mediúmque se interponeret, dum Rex de pecunia paranda sollicitus, Parisiis in Senatum venit, ac supplicibus verbis Regem prope oblitus poposcit subsidium. Quo præbito, per mutuam ab opulentis tum viris tum ciuitatibus sumptam pecuniam, ac mirâ Rosnij ærarium administrantis industriâ, impenditur delectibus labor; ac Elisabetha post plurimas obsecrationés, quatuor millia Anglorum submisit; sex legiones, suis merentes stipendiis, suffecerunt prouinciæ quinque, Normannia, Francia, Bituriges, Aurelianenses, & Turones; euocata ad Regem tota Nobilitas; tum generosi exemplo Principis, tum lentiores Senatus decreto, quo qui domi hærebant, inusti ignominiâ ab iure Nobilium decidebant. Toto Aprili progressæ sunt copiæ, Maio castra posita, ac Bironis ductu clausa aggere vrbs, ponte iunctus Somona, & erecta castella opportunis locis ad aggerem: duodecim in castris peditum millia, equitum quatuor; paruo quidem numero, sed lectus miles & validus, nusquam imminutus, supplementis frequentibus reparantibus labem. Iunio mense Rex cũ Proceribus in castra subiit; Etræámque adduxerat; quam illicò dimisit, Bironis admonitu, amouítque longiùs offensionis causam à milite; in mediis castris, hospitium locat in amplo S. Magdalenæ templo; ipsa

castra per vicos in ciuitatis modum distributa; illata omnia non ad necessitatem solùm, sed ad commodum atque delicias; Nosocomia tum sauciis, tum ægris separatim posita, destinatus ad tumulos mortuorum ager; cohortibus singulis assignati Sacerdotes tum clerici, tum religiosi; vt ea castra ordo posuisse, disciplina regere, & promouere ipsa pietas videretur. Sic paratus miles oppugnationem aggreditur; aperta fossa, & tormentis tonantibus. Contra Tellius, cui Caraffa Montenegrius Italus sese adiunxerat, opponebat quinque militum millia, & sexaginta tormenta posita in munimentis, at se ipsum munimentis omnibus potiorem. Ac tam strenuè, & vigilanter se gessit; vt ad fossam vrbis nisi tertium post mensem Rex non euaserit; ad vestigia singula, singulos obices singulásque pugnas obiiciens. Tres memorantur eo toto tempore eruptiones, suis etiam mensibus vt ducibus distinctæ. Primam ipse Tellius cum Montenegrio Maio mense instituit; qua erumpens cum quingentis equitibus, ad pontem Longiprati contendit, castellum cepit, ac duabus horis potitus est; donec Biro recepto vi castello, ipsum ad vrbem magna clade repulit. Alteram duxit Gusmanus, qui in vrbem obsessam quingentos equites ante immiserat; eósque cum trecentis peditibus, in tres turmas partitus, in castra infundit; primo impetu profligatus agger; atque cæsi è Francis trecenti, verùm Boulayo aduolante repulsus impetus, & ipse Gusmanus cum vexillifero & designatore hospitiorum ab Boulayo cæsus; vna, quod mirum, perimente tres sclopeti glande; adeò vna mors pluribus viris sufficit, Tertiam & perniciosissimam simul instruxerant Iulio mense duo duces, l'Archius & Durandus, singuli cum trecentis peditibus & centum equitibus, qui per di-

HENRICVS IV.

Montenegre.

Longpre.

La Boulaye.

De l'Arc & Durand.

HENRICVS IV. uersa loca irruentes; postquam aggerem per quingentos passus euerterant singuli, simulato timore, se ad fossam vrbis recipiunt, Franco persequente; cùm illicò in persequentem exploduntur tormenta ex loco inferiore, atque ex fossa rursum erumpunt quingenti milites, qui magnam stragem edunt, ibántque ad tormentorum suggestum, nisi Angli occurrissent, repulissentque impetum obiectu corporum, cæsi Francorum quingenti; duo Tribuni militum, & centuriones triginta. Ita ducti tres menses per summas difficultates, operibus, tormentis, pugnis, cuniculis, fossis, aggeribus, vtrobique adhibitis, donec tandem à Francis ad fossam ventum est, & Tellius assidua dimicatione, morbisque pestiferis exhausto iam milite, præter occulta ciuium conspirantium consilia, opem ab Archiduce reposcebat. *Archiducis ad castra aduentus.* Ille iam ante multâ diligentiâ, instruebat exercitum, habebátque sub signis octodecim peditum millia, equitum quatuor, tormenta sexdecim. Eo apparatu cùm statuisset rectà Ambianum tendere, ad opitulandum obsessis, præmittit Contrerasium *Contreras.* cum nongentis equitibus, qui viam exploret. At ille cùm maiore audacia quàm prudentia, ad Ambianum staret, Rege ipso cum Nobilibus aduolante, in receptum primùm dein ad fugam actus, amissis quadringentis equitibus, ægrè nuntium ad Archiducem retulit. Tellij mors Francorum spem longè vltra promouit; is dum in propugnaculo apparat eruptionem, latere sclopeti glande perfosso occiditur; magni vir animi, cui mors restituendæ vrbis dolorem abstulit; nec rapuit, nisi adhuc victorem: suffectu in præfectum Montenegrius omnium calculis. Quamquam mors Francis luctu gaudium rependit illico, cæso Samlucio *Saint Luc.* tormentorum Præfecto, summo omnium desiderio

derio cui belli artes,humaniores ſciẽtias at-
que diſciplinas vt nò detraxerant,ſic exculta
humanitas non inuiderat belli peritiam
Martiſque audaciam.Interea Albertus Dur-
lanio cum toto exercitu profectus decimo-
tertio Septembris, tertio pòſt die ad caſtra
peruenit, lentè duobus primis ingreſſus,
tertio præter expectationem accelerans, die
medio ad aggerem venit, ad Longopratum,
vbi Somona iungebatur ponte. Rex eo die
ab caſtris aberat, venatum profectus, ratus
Archiducem vt lentè incedebat, non acceſ-
ſurum niſi ſub veſperam. At eo inſpecto, vt
in colle proximo vniuerſas copias in con-
ſpectum dedit, Francorum caſtra trepidatio
illicò inuadit, tumultu duces & milites
conturbantur, deſeruntur primæ ſtationes,
ac ſi Albertus impetum militum proſequu-
tus vel aſſenſu eſſet, pugnam & victoriam
inclamantium, indubitate vincebat, vrbém-
que ſeruabat.Verùm ipſa occaſio opportuni-
tate ſua ſæpius fallit,támque retundit quod
eſt ſupra ſpem, quàm repellit quod infra
eſt. Deliberauerat Archidux abſtinere à
prælio, ſtatuerátque dumtaxat militum duo
millia, & quingentos vrbi inducere, quos
delegerat tradiderátque Buchoio, quamob-
rem primo hærens conſilio, nouum haud
ſuſcepit.Trepidationem interea primi occu-
lunt Mompenſerius & Niuernenſis,qui ob-
iecto in aggere equitatu leuiori, ſpatium
Maynio faciunt,euocandi è tumultu peditis,
& tormenta ſex aduehendi. Dum hæc agun-
tur areeſſitus Rex aduenit, atque edoctus à
Maynio, defendi caſtra non poſſe, niſi Lon-
goprato antè communito, copias quidem
euocat, de euentu prælij mirè anxius atque
ſolicitus:atque ex colle in vallem Archidux
feſtinabat,cùm opportunè exploſis tormen-
tis, quæ locauerat Maynius, atque hoſtem
magna ſtrage diripientibus, reducit Archi-
dux

HENRICVS IV.

De Buquoy.

HENRICVS IV.

La Noue, Montigny, de Vic

dux copias, omittítque certam victoriam, quam auolantem non apprehendet in posterum. Nam nocte proxima Maynius egregio munimento Longopratum texit, & Rex vltra amnem, Noüam mittit, Montignyum & Vicum, qui Buchoium ponte imposito transmittentem cum clade expellunt; & ipse Archidux desperato subsidio recessit in Belgium. Rex à ducibus ab eo persequendo inhibitus, altero postridie egit cum obsessis de deditione, vrbémque accepit, tradente Montenegrio, atque militem educente cum signis & impedimentis, vrbs administranda Vico tradita est, arxque imposita, ad eiusmodi casus prohibendos. Rex cum copiis ad Atrebati portas equitauit; móxque tentato frustra Durlanio, victor Parisios reuertit, summo ciuium plausu exceptus. Videtúrque ea expeditione calamitas Franciæ desiisse, cùm euanuerint clandestina multorum consilia, & sequuta pax sit optatissima, penitúsque fœderis factio interciderit; ipso Maynio cæterísque fœderatis, impigerrimè omnium & strenuissimè ad lauream Regísque gloriam contendentibus. Porrò pacem aliquantisper duo retardarunt, Sabaudiæ Dux & Mercordius, quos ego eo loco properanter decurram.

XII. *Mercordius & Britannia pacem flagitant.*

Ac Mercordius quanquam victus sæpius ambitionem suam non vincebat; tam altè in animum Britanniæ dominationem immiserat; atque ab ea nullo damno, nulla strage abductus, corruebat in extremam perniciem, nisi occurrisset Regis bonitas & indulgentia. S[illegible]mbergius diu cum eo egerat, nec peruicacia expugnabat; quapropter post Amb[illegible]um captum Regi auctor est, vt in Britanniam veniat, Mercordium oppressurus vel armis, vel amoturus auctoritate; simúlque Hugonottos ad tranquilliorem animum reuocaturus. Atque Rex cùm Bris-

sacum

ſacum renouare in Mercordium bellum iuſſiſſet, atque ab eo occupatum eſſet Dinantium; Februario menſe proficiſcitur, cum lectis copiis; traditis Comeſtabili decem millibus hominum, per quos Archiduci inuigilaret. Venienti in ſingulis propè oppidis qui cum Mercordio ſtabant ſinguli duces occurrunt, ſibíque pacti veniam, tradunt vrbes & militem; vt Mercordius propemodùm deſtitutus ope atque conſilio, ad fæminas, ſolum calamitatis perfugium, fortunam ſuam ſpémque vltimam tulerit. Eæ Coniux Maria Luxemburgia, atque Etræa, quam nuper Rex Duciſſam Betfortiam dixerat; quarum altera propoſitis filio nuptiis, altera delinimēto amoris, ſeruauere Mercordium. Atque Luxemburgia clàm à B.tfortia appellata de ſpondendis filiæ nuptiis, quam ſuſceperat vnicam, cum Cæſare quem pepererat Regi Betfortia, petentem repulerat, ambitione ſupra fortunam ſurgente; venerátque Andegauum aditura Regem, & expugnatura iracundiam. Verùm ab Regis colloquio excluſa fuerāt, & Scombergus agens cum legatis Mercordij, imponebat conditiones, vt is Britanniâ cederet, veniam conſequuturus à clementia Regis. Quam ob rem perturbata mulier, conuerſa ad Betfortiam, petitas nuptias vltrò oſtentat, offert, ingerítque; ac per eas expugnata femina, Regem ipſum expugnat, & pacta commoda marito impetrat; cui plura longè quàm ſperauerat indulgenter conceſſa; adeò feminis potentes ſunt machinæ; quibus plerúmque pro iure voluptas eſt, efficaciſſima apud mortales pugnandi ratio. Deinceps Rex ſalutantem Mercordium excepit benigniſſimè, curauitque ſponſalia contrahi Cæſarem inter, quem dixit Ducem Vindocinenſem, & Franciſcam Mercordij filiam, effuſiſſimo ſumptuì

HENRICVS IV. *Dinan.*

Ann. 1598

De Beaufort.

HENRICVS IV. ſumptui,quorum ſponſus quartum annum implebat, ſponſa ſextum; eundémque poſtea Vindocinenſem Britanniæ Prætorem conſtituit. Id in Andegaui caſtello confectum; atque vltra Rex perrexit in Britanniam, conquaſſatam teterrimo & diuturno bello prouinciam ſtabiliturus & recreaturus præſentia ſua; quod eximiè præſtitit. Præterea Nannetis in gratiam Hugonottorum edictum ſanxit, quod dictum eſt Nannetenſe, deſcriptum in plura capita, quæ leguntur palam. Atque ij iam à tribus annis, malo in Regem animo ob conuerſionem, conuocatis frequentibus cœtibus, ſin minus conſpirauerant palam, ſaltem formam Reipublicæ in Monarchia conſtituerant; & Rege oppugnante Ambianum, tum opem omnem flagitanti detraxerant; tum aperta conſilia in eum machinati, Briſſacum inſtigauerant ad rebellandum. Et præſentem moleſtiam futurorum metus adaugebat, cùm inſpicerent fœderatos Regi acceptos charóſque admodùm, cùm recogitarent eorundem in ſe inextinguibile odium; ac metuerent, nec immeritò quidem, ne idem ab Rege in ſuam perniciem impetrarent, quod non pridem per Henricum III. perfeciſſent. Rex ad eum ſubleuandum metum, Calignonium & Emericum Vicum, deinde Scombergum miſerat; qui nouum fœdus cum iis ſcriberent; & moderatè quidem rem gerebant Mornæus & Noüa; ſed cæteri plures ægrè ab armis & ſeditione temperabant; quos dicebantur incendere Trimollius & Bullionius. Eas ob cauſas ratus ferociores animos mitigandos, edictum conceſſit; largitus Miniſtris ſtipendia, non ex decimis, vt flagitabant ipſi impudenter, sed ex ærario. Ad pacem interea inclinabant cætera in prouinciis; & Forentiæ Dux pro inſulis Maſſilienſibus cum Rege

Edictũ Nãnetenſe.

ge pacifcitur. Eas quippe flagrante bello fœderis occupauerat pulso Baufleto Ifiæ præfecto ; & misso fratre spurio Ioanne Medicæo cum quinque triremibus, palam asserebat, quod inuaserat clàm & per insidias ; haud paucis præliis consertis cum Guisio, qui retenta vna insularum oppugnabat alias. Nunc fœdere peculiari eas Regi dimittit, promittenti ducenta aureorum millia in factas impensas. Ita Britannia & Phocensis prouincia bello liberatæ, quo atrocissimè vexatæ fuerant & direptæ ; ipsæ in perniciem suam sæuientes, & furentium instar infligentes sibi vulnera letalia. Nec leui ad pacem momento fuerat Ledigueri laudatissimum & fortissimum facinus; qui Castellum Barrausium Sabaudiæ Duci eripuit. Hic Crequium Ledigueri generum in Moriena pugnantem nuper per insidias ceperat ; eóque successu elatior ; per Castellum Barrausium, quod magno sumptu in limite Delphinatum posuerat, videbatur admotis prouinciis immisisse iugum ineluctabile. At Ledigueríus, vt promissis staret, nam affirmauerat Castellum Regi poni, séque id capturum, cùm perfectum esset ; modò post absoluta accuratissimè munimenta, & immissos ad defensionem bellatores mille ; rem cogitatam aggreditur atque exequitur ; tanta prudentia & fortitudine, vt scalis admotis, noctu quidem, sed instructo præsidio & vim repellente, intra duas horas Castellum ceperit ; militem partim ceciderit, partim deditum ceperit ; potitus validissima arce, iactura duorum militum. Capta præter Præfectum quinque signa, & ad Regem missa : magnâ Ledigueri famâ, quam fortuna atque fortitudo consortes suorum operum promouebant ; quamquam in eo pro fortuna prudentia fuit.

Ea inter Pax summis Regum studiis proueche

HENRICVS IV.

Insulæ Massilienses d'If.

De Barraux. Moriene.

XIII. *Pax Veruinensis.*

HENRICVS IV.

uehebatur; ac Philippus Hispaniæ Rex in eam toto prorsus animo incumbebat. Iam senio grauior & morborum acerbitate feretro propior, pacem filio cupiebat asserere, patrimonium tutissimum & opulentissimam hæreditatem. Præterea Isabellæ amantissimæ filiæ constituerat Albertum Archiducem maritum dare, Bulgiúmque in dotem; quæ dos si bellum perseueraret cum Francia, Martis aleæ, incertísque euentibus nimis obnoxia, sponsis oneri potius atque incommodo, quàm gratiæ & quieti foret. Et Hispaniæ ipsi ab Anglis & Batauis affatim hostium erat. Eas ob causas, Secusium Franciscanorum Generalem missum à Pontifice lætus exceperat, eúmque ad pacem conciliandam in Flandriam ad Archiducem miserat; iámque Franciscanus in Franciam venerat, habuerátque de pace sermonem; cùm Ambianum ab Hispanis capitur. Pax discussa tam sæuo procellæ turbine; post receptam vrbem seu tranquillitate immissa, elucere inceperat; conuenerat Villaregius cum Ricardoto in Picardiæ finibus, Regis & Archiducis assensu; pacti vt ab vtroque Legati mitterentur Veruinum; quod oppidulum est in Veromanduis; ea vna pace famam adeptum. Nuncupati à Rege Legati Pomponius Bellieurius, & Nicolaus Brulartus Sillerys; ab Archiduce, cui Philippus auctoritatem totam scripto permiserat, Ioannes Ricardotus, Ioannes Baptista Tassius, & Ludouicus Verreikenus; iísque seriò & bona fide operam adhibent. Atque vt Reges paribus animis pacem cupiebant; nec enim ea Henrico necessaria minus quàm Philippo erat, Legati de conditionibus statim conueniunt; ac de sociis Regum laborandum potius, quam de ipsorum causis, & commodis fuit. Primum de prærogatiua sedis disceptatum; ac

Richardot.

cum

cùm præsens Legatus esset, eam in rem à Pontifice designatus, controuersiam dirimit; vt ipse in capite mensæ consideret, ad dextram Apostolicus Nuntius; Franciscanus Generalis in extrema mensa; eligerént Franci Legati in qua mensæ parte sederent; illi læuum latus arripiunt, in quo Legato propinquiores erant; dextrum Hispani. In ipsa actione tria dumtaxat moram & obicem faciunt; Cameracum, Angli, & Sabaudus. Vrgebat Rex, vt Cameracum arce euersa, & pulso Hispanorum præsidio, vel Imperio, vel Episcopo suo restitueretur; paci Elisabetha intercedebat; quoniam anno proximo cautum erat, ne Rex ipsa inuita pacem cum Hispano posset contrahere; idémque Batauorum Ordines reposcebant; à Sabaudiæ Duce Salussios reposcebat Henricus, quos ille negabat restituere; nec Philippus destituere generum poterat. Tandem post plurimas disceptationes, placuit Cameracum omittere, quandoquidem Philippus idem de vrbe Meti flagitare posset; Elisabetha appellata à Rege, vt si vellet in conditiones pacis admitteretur, ipsíque locus in instrumento præbitus; idémque honor Batauis præstitus; Sabaudus inscriptus est fœderi propriis conditionibus. Sic omnibus constitutis, quanquam Elisabetha plurimùm reclamante; mense Iunio in eas leges instrumentum pacis perscribitor; vt superior pax contracta anno huius sæculi quinquagesimo nono obseruetur penitus; vt captæ vrbes vltro citróque restituantur; dimittantur captiui mutuò, tum bello capti, tũ addicti triremibus; Sabaudiæ Dux Berram restituat, quod ad Salussios spectat, controuersiæ arbiter sit Clemens Pontifex, qui intra annum sententiam ferat; tum socij vtrimque appellati, in quibus Elisabetha dici renuit, vt similiter Bataui

Ann. 1598

HENRICVS IV. Charrolois.

taui ; & addita cætera leuioris momenti: Atque bona fide ea vt promissa sunt , sic impleta;Henricus comitatum Carolesium Philippo restituit ; Philippus Henrico Caletum , Ardras , Montulinum , Durlanium, Capellam , & Castelletum in Picardia , Blauetum in Britannia ; impari sanè commutione ; nisi Philippus quouis pretio redemptam pacem adamasset. Eodem mense Iunio , Rex Parisiis pacem sanxit iureiurando solemni , adstantibus ab Archiduce legatis, duce Arschotio , Mendosa Arragoniæ Admiralio , Velasco, Ricardoto , & Tassio; Bruxellis Archidux præsente Birone , eam in rem Duce & Pare Franciæ dicto , ac Bellieurio & Sillerio , vt qui bellica fortitudine pepererant pacem,quique eam sua industria confecissent, ij primam iuratæ gloriam carperent. Philippus adscripsit fœderi ; & eodem anno diem obiit , eo maximè dolores acerrimos & cruciatum morbi solatus; quod pace parta cum Francia , liberis tranquillitatem testamento legaret , legatámque traderet. Nec Henrico leuior erat gaudendi materia, qui Franciam bellis assiduis tanto annorum tractu laniatam miserè, diuulsam ac propè discerptam pacis beneficio retrearet tandem , restitueret , atque persanaret.

XIV. *Dux Sabaudia in Franciam venit.*

Primus extitit fructus , haud pauca connubia inter Proceres celebrata. Atque illustrissimum Catharinæ Regis sororis cum Henrico filio Ducis Lotharingiæ, priuatim in conclaui Regis ob hæresin sponsæ , contractum. Tum mutua inter familias Niuernensem & Mayniam , quibus Carolus Dux Niuernensis & Henrica soror , Catharinæ & Henrico Maynij liberis iuncti sunt. Mox Henricus Mompenserius Catharinam duxit Ioy usæ Boucagij Comitis filiam , & ipse Rex de Betfortiæ nuptiis cogitabat , cum gaudium

gaudium publicum disceptatio cum Sabaudiæ Duce interpellat. Conuenerat Veruinensi pacto, vti intra annum Pontifex Clemens de controuersia ob Salussios mota iudicaret, contendebátque Sillerius Regis apud Clementem Legatus, vt possessionem Salussiorum Sabaudus primò restitueret, quando eos per vim contra iustitiam occupasset, nihilominus subiturus iudicium arbitri deponebat instrumenta litis, causam apud ipsum Pontificem peracturus. Idem cùm Arconatus Sabaudi orator præstitisset, iámque lis cepisset iustrui, Sabaudiæ Dux, haud vsquam passurus, mitti in controuersiam, quod omninò retinere statuerat, factum Legati improbat, simul ad conciliandum Pontificem, & Iudicem oppugnandum, per Lullinum Marchionem, recipit se Salussios fratri Pontificis traditurum, si eps sibi sententia addicat. Verùm Clemens æqui & iusti tenacissimus, indignatus se corruptela peti, totum à se abiudicauit iudicium, suáque iura dimisit litigantibus. Sic contentio à verbis ad arma recidit; quæ paraturus Rex haud dubiè videbatur. Necdum tamen artes Duci exhaustæ; nam ipse supererat; instruítque se, vt erat ingenio solertissimo & sagacissimo, ad Regem ipsum sua solertia atque industria profligandum. Igitur potestate facta veniendi, ad Regem venit magno & splendido comitatu, amicè cum ipso diremturus litem; exceptúsque primùm Bellaquex, dein ductus Parisios, per omnem hilaritatem, & Regiarum voluptatum speciem, honorificè habitus, reliquum Decembrem transigit: Nouus annus incipitur; atque vt fieri solet, missis ad plures munusculis, Dux consuetudinem ad consilium pertrahens, dicitur Proceres ac domesticos Regis, obruisse muneribus, quadringentis nummorum millibus in

HENRICVS IV.

Ann. 1599

HENRICVS IV.

eam liberalitatem effusis; quam Salussiorum esse pretium crederet. Imo à Rege monili ex adamantibus donatus, nō ausus cum eo contendere de opulentia, misit pelues geminas & vasa totidem ex crystallo, miro artificio fabrefacta; veluti innuens impleturam artem, quod potentiæ deforet. At peractis oblectamentis, & seria re iam animos appellante, postquam Dux animaduertit, Regem tenacem propositi, amoueri ab Salussiis obtinendis non posse, vt tempus, quod intendebat vnicè, cunctatione contereret, sinit controuersiam apud arbitros disceptari ex vtraque parte; à Rege dicti Comestabilis, Bellieurius Cancellarius (nam is nuper suffectus erat in Chiuernij demortui locum) Biro, Rosnyus, & Villaregius; à Duce Belyus, Marchiones Lullinus & Iacobus, Morleta & Alymeus Comites. Ac primùm Dux à Rege flagitat, vt Geneuæ tutelam abiiciat; suam esse vrbem, raptam patri per summam iniuriam; tam æquum vt ipse Geneuam repetat, quàm Rex Salussios. At Rex imparem esse contendebat causam; quando iam plures Franciæ Reges protexissent Geneuam, ipse Dux Salussios à paucis annis per vim inuasisset, tum nouam escam Dux obiicit, spem Mediolani, & vtriusque Siciliæ, Regi eas prouincias confecturus, si potiatur Salussiis. Nec ea Regi esca placuit, testanti se suum & Salussios petere, non incertum aut alienum. Postremò preces & obsecrationes Dux admouet, orans vt vni ex filiis Rex donaret Salussios in clientelam, patrem & filium beneficio vno deuincturus: at vrgebat Rex sibi restitui controuersam rem, tunc visum iri cui eam traderet. Sic post consumptas artes, cùm Duci regressus nulla pateret via, præter nouum fœdus, & ipsum compingit, sed magno artificio, quod moram

pluri

plurimam pati posset: vti intra proximum Iunium (& Februarius desinebat) Dux Regi traderet vel Salussios, vel Sebusianos cum Pinerolio; atque optio penes Ducem esset. Sic nummis & spe consumptis; Taurinum per Sebusianos regreditur; non leui tamen tot sumptuum fructu, quod Marescallum Bironem à Rege abduxerat, ferocémque animum inceperat iam consiliis prauis imbuere. Breui interuallo, quo expectatur Iunius, dum Rex curandæ valetudini intendit Bellaqueæ, præclaram victoriam de Mornæo reportat Perronius. Mornæus librum de abusibus Missæ ediderat; quo tentabat augustissimum Sacrificium oppugnare, auctoritate Patrum & Doctorum; sed falsis & detortis citationibus, quas ipsi Ministrorum cauillatio improba, ceu veras suggesserat; fraude comperta Perronius, iactabat se deprehendisse loca quingenta, falsè & contra Auctorum sensum adducta: & visa disceptatio digna Regis cura; vocatíque vterque Bellaqueam, qui inspectis libris veritatem palam è tenebris in lucem eruerent. In conspectu Regis & Procerum disceptata res est; ac primo die nouem ex Patribus & Doctoribus loca explorata, quæ Mornæus ipse ex pluribus designauerat; támque apertè in singulis retecta fraus, & veritati lux facta, vt fatentibus errorem ipsis Hugonottis, Mornæus febrim fingens, à colloquio mox abstinuerit, & Frena-Canayus vnus ex Iudicibus controuersiæ, explorato dolo eiurauerit hæresin, Orthodoxam fidem amplexus. Et eam victoriam tum Perronio, tum sibi Rex gratulatus est, conuersionem suam apud Hugonottos ipsos sanciturus.

Interim Iunius mensis obuenerat, & appellatus Sabaudiæ Dux de implendo fœdere, moras excusationibus variis nectebat, in quibus transacto Iunio, tandem Rex certus

HENRICVS IV. Ann. 1660

Colloquium Perronij cũ Mornæo.

Fresne Canaye.

XV. Bellũ in Sabaudiæ Ducẽ.

HENRICVS IV.

ius armis persequi, Lugdunum venit, iussis copiis cum apparatu tormētorum sequi. Atque haud dubiè bellum imminebat. Etenim Dux, iam detracta spe Delphinatus & Phocensis Prouinciæ, quam ciuilibus Franciæ bellis non susceperat modò, sed per ingentes sumptus promouerat, vnis Salussiis tantam pecuniam, tantamque spem repensurus, omni commodo orbare se & spoliare non poterat; quid, quod Salussiis traditis, admittebat Francos in penitissima viscera, excepto non tam hospite quàm hoste, & patefactâ in Italiam nouis bellis portâ. Atque ad ferendum bellum non se prorsus putabat imparem. Quippe Fontanus Comes, Prætor Mediolanensis, belli in Francos cupidus, habebat sub signis promptum exercitum, opémque pollicebatur; Bironem ipse Dux profligatum putabat, qui belli gestionem ad vtilitatem suam accommodaret; ac spem vanam quidam Astrologi suscitarant, quos ipse audiebat cupidissimè; futurum polliciti, vt Augusto proximo Rex nullus in Francia foret. Ita ob eas res confirmabat ambitionem contumaciùs; ratus prætcrea anno iam promoto Regem nihil tentaturum, quod momenti foret. Rex contra, ius statuerat armis vindicare, nec timebat pacem adhuc teneram atque inualidam repentino bello concutere; ne impunè Duci iniuria foret: nam qui regnum à fœderatis & coniurantium turba explicasset, qui Hispanos fortissimam & potentissimam gentem retudisset, qui ab iis iusto marte occupatas vrbes recepisset; pati haud poterat, Principem vnum dignitate & viribus imparem prorsus, regni antiquum patrimonium vi inuasum tenere. Attamen Dux vsurpaturus beneficium temporis, oratores ad Regem mittit, Archiepiscopum Tarentasiæ & Lullinum Marchionem, qui Ducis clientelam pro Salussiis offerrent;

quibus reiectis nouum initur foedus, Duce spondente traditurum se Salussios, ac designante decimam sextam Augusti, qua Carmaniolum redderet. Ad implendum foedus missus à Rege Passagius, cui accedenti Dux interminatur exitium, ni abscedat. Igitur Rex cunctatione abrupta, exercitum in tres partes diuidit; quarum vnam Biro in Sebusianos, Lediguerius alteram Mommelianũ versus, tertiã ipse Camberium duceret. Nec mora in ditionem Sabaudi irrumpitur; Biro Burgum Sebusianorum vrbem primariam capit, móxque arcem obuallat; Lediguerius in pagum Mommeliano subiectum pyloclastro penetrat, Grillonius Prætorianæ Legionis Tribunus Camberium capit; & Rege adueniente castellum deditur. Deinde armis quæque proxima corripientibus, vno impetu Rex, Conflantium, Carboneriam, Miolanum, Aquabellam capit; Lediguerius Moriennam & Tarentasiam subigit, & coniunctæ copiæ Mommelianum premunt. Mommelianum arx est in rupe posita, credita vulgò inexpugnabilis, fossis in rupe ipsa excauatis, & quinque propugnaculis ad militaris artis normam erectis; eã Comes Brandisius cum quadringentis militibus tuebatur, & abundabat ad defatigandum hostem commeatus. Rex postquam in castra venit, & orta inter Duces fortissimos æmulatio est, Bironem, Epernonium & Lediguerium; ad arcem oppugnandam certatim tormenta in proximas rupes euehuntur. In eam rem labor tam feliciter impensus, vt diebus paucis arcem verberarint quadraginta machinæ, in suggesta septem distributæ; magna laude Rosnij, qui tormentariæ rei præerat; fulminatúmque in arcem ferreis globis, quæ se vnis cœli fulminibus existimabat obnoxiam. Præfectus grandine horribili perterrefactus, Epernonij consilio atque in-

HENRICVS IV.

Du Passage.

Brandis.

HENRICVS IV.

dustria; post inducias breues cùm Rege paciscitur, se intra mensem dediturum arcem, nisi subueniatur; quam moram Rex præstolans, Burgum cum Birone contendit, deinde ad Castellum sanctæ Catharinæ, quod Sancius obsidebat, propius ad vrbem Geneuam admotum. Eo tumultu excitus veluti è veterno Dux, celeritate summa, qua pollebat plurimùm, emendaturus moram inanem, decem millia peditum conscribit, equitum quatuor, properatque ad Alpium transitum, armis arma vti obiiceret. Verùm spem plurima destituebant; Fontanus ab Hispaniæ Rege prohibitus se bello immiscere, quanquam inuitus, opem pernegabat; nullus Italicorum Principum subministrabat auxilium; & Pontifex Petrum Aldobrandinum nepotem ex fratre Legatũ ad eum miserat, qui ad primas fœderis conditiones impelleret. Quapropter per aduersa omnia demitigatus, Legato aures præbet, dátque itineris socios, qui cum Rege instaurarent fœdus, Arconatum atque Alymium. Rex Legatum in castris ad Mommelianum excepit, testatúsque se agere non posse de conditionibus, donec Mommelianum expugnauerit, in castris substitit; Legato Camberium profecto, vt designatam diem opperiretur. Qua elucête, & Brandisio ex pactis arcem tradente; ac postea sanctæ Catharinæ castro similiter dedito, Rex Legatum audit conditiones pacis retexentem. De quibus dum agitur, tranquillitas publica in sopitum bellum propè reuoluitur. Rex rogantibus Lediguerio & Geneuensibus annuerat, vt Castellum sanctæ Catharinæ, quod Geneuæ vrbi admouebat compedes, euerteretur; iíque tam strenuè eam nauauerant operam, vt tertio die nullum arcis vestigium staret; quæ res cùm vehementer Ducem percelleret, & Legatum ipsum offenderet, quod sibi diceret irroga-

tam

tam grauem iniuriam;atque adeo videretur curam pacis abiicere; attamen pòst decoctâ molestiâ, & impellentibus Oratoribus Hispaniæ atque Archiducis; retractato negotio, rem conclusit, primis conditionibus; vt pro Salussiis Dux Sebusianos traderet, quibus pro Pincrolio & belli sumptibus adiuncti sunt Bugienses, & Verromæi; Rex exercitu in Sabaudia relicto, Lugdunum venit, dum conditiones implentur; quas Dux impleuit tandem, non sine ægritudine animi; eo tamen solatio, quod Franciæ in posterum in Italiam aditum interclusisset; Idque vt Hispano acceptissimum erat; quod inter se & Francos immensa intercederent Alpium repagula; ita Italis Principibus molestissimum fuit, detractam spem opis atque subsidij, omni audendi & agendi licentia Hispanis permissa. Iique dicebant Regem eo fœdere mercatoris instar habuisse rationem vtilitatis & lucri, Ducem instar Principis honestum commoditati anteposuisse. Arcem Burgi Rex tradit Boëssæ Pardaliano; sibi negatam fremente Birone; cui tamen datum est, vt noua ditio Senatui Burgundiæ subesset; quanquam id Delphinatum Senatui deberetur, cui attributi olim Salussij erant. Rex porrò Lugdunum ad connubium festinabat. Móxque intercapedo bellorum Franciam recreauit per aliquot annos, breui hoc spatio priorum calamitatum sensum & propè memoriam extinguente. Regis autem coniugium felicitatis Franciæ magna pars fuit.

Henricus IV.

Boyssé Pardaillō.

XVI. Etenim post contractam cum Hispano pacem, Rex de liberis & futuro herede sollicitus, seriò animum ad quærendam vxorem applicuit. Margaritam Valesiam iamdiu coniugis loco non habebat, statuerátque impetrata solutione initi cum ea matrimonij, Betfortiam ducere; nam mulieri spem eam fecerat, à qua susceperat iam liberos duos,

Coniugium Regis cum Maria Medicæa.

HENRICVS IV. quibus ſequente coniugio natales legitimi parabantur; erátque præterea tam incenſus & flagrans in feminam amor, vt in omnes obicum difficultates eluctaturus planè videretur. Sed tamen conſilium futurum erat perniciosiſſimum Franciæ; Quippe Margarita Betfortiam peroſa, nuſquam in eius gratiam ſolui coniugium pateretur; præterea Clemens negabat ſe in id facultatem facturum, nec Principes Regij liberos deſtinari throno permitterent, quos plerique ex gemino adulterio natos accuſabant. Sic per eas nuptias noua calamitatum tela texebatur. Nihilominus Rex Sillerium oratorem ad Clementem miſerat, qui prioris coniugij ſolutionem conficeret. Iſque eam rem vehementer vrgebat; cùm Pontifex indicto Romæ ieiunio, publicíſque precibus, ſemel poſtquam Deum priuatim ſummo mentis ardore orauerat, progreſſus è concłaui, Sillerio dixit, actum eſſe negotium, immenſa Dei bonitate & ſapientiſſima prouidentia; atque haud multo poſt Betfortiæ obitus nuntiatus eſt. Ea quartùm prægnans, die veneris quo Chriſti patientis memoria colitur, apoplexiâ ſubito corruens, in violentis membrorum conuulſionibus expirauerat, ore retrò in tergum conuerſo, & tam horribili deformitate; vt Medicus Regis arceſſitus, exclamaret; Dei eſſe digitum. Iſque feminæ triſtis exitus fuit, vnâ formæ & pulcritudinis ſpecie felicitatem ſuam metientis. Rex ad nuntium morbi Bellaqueâ properabat Pariſios, & morte audita, exclamauit palam, Deo Franciam eſſe curæ; gnarus ipſe quantum mali Franciæ detractum eſſet ea morte. Et eâ nodi prioris coniugij ſtatim abrupti ſunt; nam Margarita conſenſum præbuit, & Pontifex in eam Iudices futuros in Francia dixit, Ioyeuſam Cardinalem, Gaſparem Epiſcopum Mutinenſem Nuntium

ſuum,

suum, & Horatium Montanum Archiepiscopum Arelatensem: qui re cognita matrimonium irritum censuerunt; ob quatuor potissimum causas; quod sponsi tertio gradu affines essent; quod contrahentium alter esset hæreticus, altera nunquam in eas nuptias consensisset; quódque inter eos spiritualis esset affinitas. Ac tametsi Carolus Rex, post cædem Hugonottorum patratam Parisiis, dispensationem in id matrimonium à Gregorio XIII. impetrauerat; eam nullam esse affirmabat Rex; quod obtenta esset insciâ Margaritâ, imò repugnante; quódque sibi vti Catholico permissa esset, qui mente hæreticus foret, nec hæresin animo deposuisset. Itaque post sententiam Iudicum à Pontifice confirmatam; legauit Rex Halincurium Villaregij filium ad Pontificem Oratorem, vt gratias ageret; simul iussit Sillerium proficisci Florentiam, ad flagitandam Mariam Medicæam. Rex quidem ab Betfortiæ obitu, Henricam Balsaciam Entraguij filiam adamauerat; verùm ab ea Rosnij sedulitate abstractus, ad iustas nuptias tandem conuersus, Mariam optauerat, neptem ex fratre Ferdinandi magni Etruriæ Ducis, nam nata ex Francisco erat, primùm Duce Etruriæ, cui sine maribus mortuo Ferdinandus frater successerat. Sillerio cùm prona omnia ad consensum essent; Bellegardum Rex Florentiam mittit, ferentem litteras, quibus magnus Dux Regis procurator sponsam suo nomine duceret. Quod ingenti plausu præstitum est, Aldobrandino Legato dum in Sabaudiam tendit, cæremoniam obeunte. Hinc sponsa magno comitatu triremibus in Franciam ducta, excepta Massiliæ ab quatuor Cardinalibus Ioyeusa, Gondio, Giuryo, & Sourdio; ab Comestabile, Cancellario, Guisio aliisque Proceribus, per Aquas Sextias & Auenionem, Lugdunum peruenit, ciuita-

HENRICVS IV.

Ann. 1599

Ann. 1600

—— HENRICVS IV. tum ingenti pompa & opulentissimo apparatu. Et Rex Legatum Camberio Lugdunum vocauit, vt idem præstaret quod Florentiæ egerat, & nexum matrimonij iungeret. Id initum est exeunte Decembri;ac Septembri anni subsequentis Maria Regi infantem peperit,qui dictus est Ludouicus;multis deinceps auctura Regem liberis, vt perpendens fructus nemo non arborem æstimet; quanquam Maria primam felicitatem diuturno mox infortunio luet.

XVII. *Bironus cōiuratio & mors.* Ab matrimonio Regis, & optatissima natiuitate Delphini,in curandis & prouehendis vtilitatibus pacis videbantur appliciti omnium animi,cùm noua procella serenitatem discussit, orto à Proceribus turbine. Biro Dux & Marescallus, diu tacitum odium coquebat in Regem. Vir animi quidem fortissimi, sed supra modum omnem arrogantis,sibi neminem parem, ne Regem quidem comparari passus, sic intumuerat opinione virtutis & gloriæ, vt nihil sat dignum meritis rependi sibi posse arbitratus, beneficia Regis quanquam immensa, quasi leuia & inferiora contemneret, eleuaret verbis atque abiiceret;Regémque ipsum sæpe ingrati animi postularet. Ea Rex æquo animo patiebatur, ferociæ indolis parcens, ac ratus condonanda homini verba, cuius factis tam multa commoda ante percepisset. Atque is dolor intra verba hæserat, donec Sabaudiæ Dux in Franciam veniens, agénsque cum Proceribus, statim Bironis perspecta indole, aptum censuit ad texendum rete quod ordiebatur. Atque eum primò per nobilem *Lafin.* fidum aggreditur. Is Lafinius Burgundus, *Beauuau la Nocle.* frater Beluasij Noclæ,qui Bironi intimus,ob immensa laudum præconia, quibus vanissimum pascebat animum, eum ad Sabaudum non difficulter applicuit. Accessit Regis sermo cum Duce habitus,quasi oleum in flammas

mas

mas iniectum, quo Duce collaudante Francos Nobiles militia claros, ac præ cæteris Birones patrem & filium commendante; Rex eorum ferociam & immanitatem accusauerat, adiungens plus sibi laboris insumptum in compescenda eorum feritate, quàm acceptum fructus ab opera. Quod fraudulenter à Duce renuntiatum Bironi, sic atrocem virum succenderat, vt minas sæuus & in Regem effunderet. Creditúrque iam cum Duce ab momento illo conspirasse. Mox bello Sabaudico molestiam auxerat; quod Lediguerius in consortium dignitatis vocaretur cum illo; quódque Rex arcis Burgensis præfecturam negasset. Culpa tamen non erat progressa longiùs; ac post pacem patratam, Rex Lugduni virum amicè compellans, quædam fatentem donauerat veniâ, & beneuolentiam conciliatam ostenderat; modo flagitium intra confessionis fines contineretur. Postmodùm Rex, vt animum efferatum honore mulceret, Elisabetha ipsum ad colloquium appellante, ac flagitante cupidissimè, vt in medio Caletum inter & Dubrium freto, spectaculo amantissimi fratris frueretur; Bironem excusans se, vice sua substituit; misítque honorifica legatione & splendido comitatu in Angliam. Nec defuit specimen atque hortatio ad modestiam & deponenda praua consilia; cùm illi Regina casum Essexij Comitis enarraret, & aliena persona sanam ipsi mentem infunderet; si infundi posset in corruptum animum, & morbis deploratis ad sanitatem esset regressus. Itaque redux in Franciam Biro, consilia cum Sabaudiæ Duce & Fontano Comite repetit; inani spe potentiæ in pabulum ambitioni obiecta. Nec eo vno capite imminebat periculum Regi; Bullionius cum Hugonottis vltra Ligerim positis adornabat etiam machinas: an consiliis cum Birone communicatis incertum.

Ann. 1601

HENRICVS IV. Rosny.

tum. Sanè vterque eandem apud plebem rebellandi speciem prætendebat; immoderatam Rosnij gratiam, & tributum in singulas merces impositum. Etenim Rosnyus apud Regem gratia & auctoritate pollebat plurimum, & quidem meritò; nam diligentiâ summâ & accuratâ parsimoniâ administrabat ærarium, & per difficiles duròsque aditus excludebat muscas illas aulicas, siue hirudines; quibus præmiorum nunquam est satis, nec petitionum. Erat præterea tributum in singulas vrbes impositum, iam ab Rothomagensi Optimatum cœtu, quo ex mercibus æstimatis pendebatur vigesima; quod tributum cùm Aquitani detrectarent pendere, & Rupellani; illos Biro, eos Bullionius credebantur incendere. Ad Rupellanos compescendos Rex transiro Ligeri Pictauium venerat; cùm aduertens frustra mali amputari frondes, si truncus integer & radices persistent, mutato consilio, tributo Aquitanos & Rupellanos soluit, condonat patrata, & Fonbellaqueam properat, incubiturus in auctorem mali. Is Biro, qui cum Hispaniæ Rege & Sabaudiæ Duce partitus Franciam, habere præterea credebatur coniurationis consortes, Comitem Aruerniæ, sibi arctè iunctum amicitia, & Ioinuillam Principem Guisij fratrem; agebátque tunc in Burgundia, vnde commodè per Sequanos & Sebusianos alebat cum occulto hoste commercium. Eum Rex in Aulam vti incautum alliceret, (nam aperta vis aleæ plena,) virum vbi se dabat occasio, eximiis laudibus commendabat, non ignarus quàm eâ escâ superbus animus caperetur & verba facto prouehens, eum legat ad instaurandum cum Heluetiis fœdus, simúlque mittit librarum decies centena millia, confecta re, solutísque difficultatibus, tum per pecuniam, tum per Bironis industriã, sperabat Rex ipsum in Aulam

Iam venturum, vt rationẽ mandati redderet; verùm ille in Burgundiam regressus, cohibente conscientia, cùm excusaret absentiam à Prouincia, Rex semel amoliturus tantam molestiam, ad eum mittit primò Deseurium, tum Ianinum præsidem, Marescallo persamiliares, qui renuntiarent, multa Regi in eum ab inimicis delata, iis quidem Regem abrogasse fidem, sed percupere vehementer cum eo agere, vt explorata propiùs fide, calumniam opprimat, & extinguat accusationis memoriam. His Biro persuasus, qui crederet Lafinium consiliorum participem nihil aperuisse, cum Ianino, præmisso Descurio, viam init. Verùm Lafinius Regi cuncta aperuerat, siue pœnitentiâ suscepti facinoris; siue inuidiâ & æmulatione, quod Biro cum Barone Luxio participaret arcana; & conspirationis seriem totam prodiderat, eámque in rem chartam exhibuerat scriptam Bironis manu, nam fraudulenter, cùm eam Birone inspectante absumere flammis simularet, aliâ chartâ suppositâ, clam proditionis testem indicémque seruauerat. Hac spe cassus Biro Regem Bellaqueam conuenit, exceptúsque honorificè, tum ea in domo, tum deinceps Parisiis, à Rege sæpius & amantissimis verbis compellatur, vt culpam fassus, certæ & indubitatæ clementiæ totum se addicat, vni Regi aperiat proposita consilia, participem futurum neminem alium; cupere ipsum vehementer viro charissimo condonare crimen, si reus ipse det occasionem veniæ, nec eam obstruat importuno & contumaci silentio. Cùm ad eas voces obduratus Biro, non emolliret obstinationem, imò irreuerenter in Regẽ plura effunderet, & minas in delatores euomeret, tandem in Lupara retinetur à Vitrio, Comes Aruerniæ à Pralino, & in Bastillam vterque ducitur. Continuò à Cancellario & duobus Senatoribus

HENRICVS IV.

De Lux.

HENRICVS IV. Ann. 1602 ribus Bironis causa instruitur, propositisque testibus, quorum princeps Lafinius cum Reneræo amanuense, conuocatis omnibus Senatus curiis, vt læsæ Maiestatis reus, damnatur capite, eóque mox in Bastilla truncatur. Ferox animus ad mortem obeundam ægerrimè componi potuit, multa in iudices, multa in testes, haud pauca in Regem, quem querebatur ingratum, ingessit, sub ipsam necem carnifici minatus interitum, si se contingeret, pectúsque aperiens, spectantes orabat, vt se aliquis sclopeti glande perimeret. Tandem incautus, dum tertiùm strophio oculos velat, dexteritate summa carnificis, capite abscisso in pegma procumbit. Et eo fato vir fortissimus desiit, qui militari laude cumulatissimus, excultus etiam litteris, & ciuili prudentia clarus, vna mentis superbia & inani arrogantia, supra dotes suas elatus, Regi ægrè subiectus, ac ne ipsi quidem Deo, tantâ erat morum licentiâ, corruit in voraginem, quam superbia sibi dum extollitur parat, eò lapsura altiùs, quo surgit subli-miùs. Ex consciis conspirationis vnus Fontanella Britannus Nobilis in pœnam vocatus, & is rota fractus est; cæteris parcitum, Laffinio, & Luxio, qui Regis appellatam clementiam exorauit. Comes Aruerniæ laxatus custodiâ, & Ioinuillæ parcitum, quos Bironis amicitia in suspicionem potiùs quàm in culpam vocauerat. Et Epernonio eadem amicitia periculo fuit, quem mox suspicione veritas ipsa liberauit, vt cultorem amicitiæ fidum, sic tenacem æqui, nec promouentem beneuolentiæ fines vltra honestum. Bullionium in Germaniam profugum, in commodius tempus Rex distulit, ad colendam pacem reuocatus, tranquilliore iam animo.

XVIII *Iesuitæ in Frãciã reuocati.* Nec leue pacis beneficium fuit, quod Societas IESV in Franciam prona voluntate

Regis

Regis veluti postliminio rediit. Metim Rex venerat, ad Sobolum præfectum arcis immutandum, de quo grauiter Metenses expostulabant; ibíque dum agebat, orante Epernonio, audiuerat Prouincialem Iesuitarum, Ignatium Armandum, cum aliquot Religiosis, obsecrantem Societati regressum in Franciam patriam suam, quando in ea ortum & incunabula nacta esset Societas; audierátque beneuolè Rex, facta spe rei perficiendæ, cùm venisset Parisios, dedítque facultatem tum Armando Prouinciali, tum Petro Cottono, veniendi simul, ad excipiendam voluntatem suam. Mox in Lotharingiam digressus, ad inuisendam sororem; postquam Lutetiam incolumis tenuit ad patrandam rem se pronum admouet. Diu Clemens eam in rem adhibebat preces, videbantur impedimenta propè diuinitus corruisse, Parlamenti decretum diuturnitate temporis refrixerat iam; cum Hispano coaluerat pax, ab Hugonottis deferbuerat timor, Elisabetha Regina Angliæ nuper obierat; quæ singula vti antea prohibuerant Iesuitarum restitutionem, sic eam in præsentia promouebant mutata, & ipse Rex perspicacissimus omnium, calumniam à culpa dirimens, introspexerat in eorum consilia, & innocentiâ deprehensâ, statuerat emendare, quod acerbitas temporum à se extorserat. Eo proposito, edictum scribit ad eos in Franciam reuocandos, quod ad Senatum Parisiensem approbandum mittit. Sed in approbatione opus & labor; nam Senatores, quorum plerique priorum temporum vulnera retractabant, infensissimi in Societatem; postquam diutius prolatando protraxerant rem, tandem post varia Regis iussa, & vt optimus erat, preces adhibitas, cùm intercisa cunctatio esset, per Harlæum Præsidem, Regem admonendum de edicto decernunt. Venitque

HENRICVS IV.

Har

HENRICVS IV.

Harlæus in Luparam, frequentibus Senatoribus qui comitarentur, habuitque apud Regem orationem, in cœtu Principum, Antistitum Procerúmque amplissimo, & in orationem vetera omnia probra congessit, quæ in Societatem antè Pasquerius & Arnaudus infensissimi inimici, tum verbo tum scripto, maiore odij quàm veritatis luce effuderant, & ea Præses tanta eloquentia, sermonis tanta vi & actionis, dicendi peritissimus perorauit, vt qui adstabant, profligatam rem crederent, nec futurum Regi, quod torrenti opponeret. Enimverò ille, erectis in cœlum oculis, & se toto in veritatis patrocinium euocato, longam Præsidis orationem retexens, paucis verbis obiecta confutat; nihilque prætermittens quod dictum esset, admirabili tum memoria, tum mentis prudèntia, retexit singula simúlque rejicit. *Vobis*, inquit, *gratias habeo plurimas, pro solicitudine quam de me & regno meo geritis, cogitationes omnes vestras mente mea complector; sed vos mentem meam non assequimini. Mihi obiecistis, quæ vobis visa magni momenti & ponderis; nec animaduertitis nihil dictum à vobis, quin ego iam ab nouem annis, id seriò perspexerim, considerauerim atque perpenderim; nec futura decerni commodius quàm ex præteritis, quæ ego accuratissimè omnium noui. Iesuitæ Poissiaci doctrinæ, non ambitionis, dederunt specimen; nec satis calleo, quam ambitionem iis affricetis, qui recusant dignitates Ecclesiasticas, & Infularum splendorem, in eámque rem voto se obstringunt. Si qui porrò ex Ecclesiasticis ab iisdem Patribus alieni sunt: id enimverò ignorantiæ est, quæ ab omni æuo scientiam carpit; atque obseruaui, vbi de iis restituendis agere cepi, duo genera hominum intercedere, Religionis nouæ sectatores, & Ecclesiasticos licentiâ morum arguendos; idque*

eorum

eorum existimationem & pretium auxit. Sorbona eos damnauit, sed minùs cognitos atque exploratos, & lugere eorum absentiam Vniuersitas debet, per quam in solitudinem propemodùm versa, Scholasticos videt, frustra decretis vestris vetantibus, ad ipsos confluere, tum intra regni fines, tum extra. Sed obiicitis, præclara ingenia ad se pelliciunt, habéntque delectum, & eo magni apud me sunt nominis, cùm militem scribo, cupio legere fortissimum quemque, vellémque neminem in Senatum vestrum adsciri, nisi dignum; virtute sola signari Magistratus atque distingui. In regna & ciuitates ingrediuntur quouis modo adhibito, id cæteri omnes faciunt, & ego in solium ascendi, vt potui, adhibitisque modis quamplurimis. Sanè fatendum est, eos probitate morum & patientiâ exequi tandem quæ antè inceperint, & in multa tempora duraturos, qui tantam solicitudinem impendunt, ne quid de prima institutione mutetur. Ad doctrinam quod spectat, sedulò intendi; nec vnum reperi ex pluribus, qui eorum scholas frequentarent, imò ne vnum ex iis qui defecissent ab instituto eorum, asserentem audiuisse ab iis, fas esse Tyrannos occidere, aut Regibus exitium intentare. Barrieram suscipientem teterrimum facinus nemo Iesuita confitentem audiuit; imò vnus Iesuita absterruit, & pœnas æternas suscipienti minatus est. Chastellus eos nusquam accusauit, quos si accusasset, si Iesuita vnus vulnus intulisset, (quod omninò deletum recordatione cupio, fateórque id à Deo permissum, ad humilitatem insinuandam, & salutem dandam, vnde multas illi gratias habeo,) an oporteat Iesuitas omnes pœnam ferre, cunctósque Apostolos ob Iudam vnicum deturbari? Si arctiùs ad Pontificis iussa se astringunt, id pertinet ad infidelium conuersionem: nec puto id obedientiæ votum firmius

HENRICVS IV. *firmius esse, quam fidei Sacramentum, quod praestabunt mihi. Sed omittitis, Romae Cardinalem Bellarminum malè audiuisse, quod Pontificis potestatem arctioribus finibus concluserit, quàm caeteri solent. Nec foedus illis debet esse crimini, ea erat calamitas temporum, existimabant se rectè agere, plurimorum instar decepti sunt, & credo longè minori improbitate quàm caeteri, ac spero, quae sunt conscientia, postquam id quod praesto beneficium ad eam accesserit, proniori voluntate eos adiunctum iri mihi quàm foederi. Dicitur Hispaniae Rex illorum vti operâ, & ego vti volo, nec Franciae conditio peior esse quam Hispaniae debet. Quandoquidem caeterae Gentes eos vtiles iudicant, eosdem regno meo necessarios censeo, ac si in eo per tolerantiam haeserunt hactenus, volo eos vi decreti haerere: id gloriae meae tribuo, quod Edicto eos in regno retinere possim. Nati in regno sunt, in obsequium simul ac in lucem orti, nolo de subditis meis suspicari quid prauum; ac si timetur, ne quid ex arcanis meis hosti prodant, meum erit nihil illis arcanum prodere, quàm quod voluero. Id negotium mihi committite, caetera haud paulò difficiliora gessi; nec aliud cogitate, nisi vt id impleatis quod volo & iubeo.* Ea est oratio sapientissimi Principis, quam ad verbum retuli; non quidem Rhetoricae fuco adornatam, sed summâ prudentiâ & validis rationum momentis stabilitam & fultam. Nec credidi defensionem vllam opponi firmiorem posse, in plures calumnias, quibus hactenus Societas Iesu impetitur; quam perspicacissimi Regis simplicem orationem; nec erit, spero, legenti taedio, quod eam nihil imminutam adscripserim. Quis enim gratum filij animum aduersus amantissimam matrem coarguat? aut quis reprehendat, si ego pauca verba atque aliena in patrocinium Parentis meae attulero,

ro, quæ optima commodum mihi atque otium hæc ſcribendi fecit, quæque tot annos me inutilem alit, dum præclaris rebus fratres operam ponunt, ſéque in aliorum ſalutem immenſis ærumnis laboribúſque exhauriunt. Sed ab ea modica aberratione in viam redeo. Non vnam intra orationem ſtetit Regis beneuolentia, arceſſendus Seruinus fuit Aduocatus Regius, Ieſuitarum implacabilis inimicus, & grauibus abſterrendus minis, ac tandem Senatus Edictum admiſit, ſecundo Ianuarij; receptíque ſunt Ieſuitæ in Francia, magnâ Principum, bonorúmque lætitiâ, & vocati ſtatim in plurimas vrbes; deditque Rex Flexiam in Andegauis vrbem, in qua ortum habuerat, ad ſolemnes ſcholas. Adhuc ſtabat ignominioſa illa ad ad Palatium pyramis; quam poſt menſes aliquot Rex luce palam dirui & euerti iuſſit; Mirone Mercatorum Præpoſito publicum fontem in eodem loco exſtruente; atque appoſitè, cùm admiſſa Societas ſcientiæ & pietatis fontem aperiret, támque obuiam exigentibus operam ſe præberet; quàm fontes publici fundunt aquam petentibus. Regi in poſterum Petrus Cottonus chariſſimus fuit, quem à confeſſionibus & concionibus habuit; dilexitque tam conſtanter & tenerè, virum ſanctiſſimum, moribúſque mitiſſimum, quem penitus introſpexerat, vt in Aula ad extremam diem tenuerit, & Delphini inſtitutioni præfecerit, quanto fructu ætas noſtra vidit admirata inconcuſſam Ludouici pietatem & caſtimoniam.

Henricvs IV.

Seruin

Ann. 1604

La Fleſche

Rex poſtmodùm fruebatur pace quam conſtituerat; cùm noua conſilia conſpirantium, regni tranquillitatem & domeſticam quietem perturbant. Primùm ab Henrica Balſacia Entraguij filia turbarum nata occaſio. Eam inter & Reginam æmulatione orta & contentione; locus eſt datus conſpiratio

XIX. *Comes Aruernia captus.*

HENRICVS IV.

rationi: facultatem recedendi à Francia à Rege impetrauerat; & credebatur cum Entraguio patre profectura in Angliam; cùm retegitur iniuisse cum Hispano consilium in Hispaniam discedendi; atque Aruerniæ Comitem in idem consensisse. Erat Comes Henricæ Balsaciæ vterinus frater; nam Entraguius matrem eius duxerat; ex qua mox Henricam susceperat; statímq; Comes in Aruernos confugerat, apud quos gratia & auctoritate pollebat plurimùm; à quibus tamen per insidias raptus, Bastillam cum Entraguio ductus est; atque vterque senatus sententià vt rei maiestatis damnati capite. Quam tamen pœnam commutauit carcere Regis clementia, ac perstitit per annos vndecim in Bastilla Comes; Entraguius in gratiam filiæ missus est, atque in domo rustica atque opulenta habitare iussus. Sed iam vrgebat res Bullionij; & is quanquam absens, per emissarios Aquitaniam & prouincias proximas agebat in rebellionem. Nam postquam Biro in pœnam vocatus est, primùm Geneuam profugerat, deinde in Germaniam, atque implorata Protestantium ope, imò Hugonottis Francis clam incitatis, à Rege obliuionem criminis postulabat, videbaturque intendere minas, si negaretur. Et

Bullionius veniã petit & impetrat.

ex iam curabantur sollicitè; quippe Bullionij studiosi Regnaeus & Vassignacus, plerosque Nobiles in Lemouicibus, Aginnatibus & regionibus admotis ad nouandas res excitauerant; gliscebátque pernicies; cùm Rex ad eam opprimendam curam & diligentiam instruit.

De Roissy.

Primùm Roissium Lemouicum mittit, è Memmia familia, supplicum libellorum Magistrum, qui inquirendo in reos præluderet; tum Epernonium cum Prætorianæ legionis decem cohortibus, dein subsequutus ipse itineribus magnis. Ad eius aduentum coniuratio tota euanuit; conspiran

rantium pars sibi fuga consuluit; pars noxæ confessione appellauit clementiam. In iis Blancartius Petrocorius, præfectus Bironis Marescalli negotiis, & consiliorum particeps; aliíque haud pauci, tum Catholici, tum Hugonotti; quos pecuniâ vt fatebantur submissâ, incitauerat ad iurandam Bullionio fidem: & consilia clandestina machinabantur in vrbibus plurimis, quas inuaderent, cùm Bullionius exercitum à Protestantibus impetrasset, & induxisset in Franciam. Rex interea cùm venisset Lemouicum, pacauit omnia, aliquot noxij damnati à Roissio capite cæsi sunt; parcitum aliis. Ad ea Bullionius adhibebat magnæ auctoritatis Principes, qui veniam sibi impetrarent à Rege; Angliæ Regem, Heluetios, Palatinum, Brandeburgicum & Badensem, atque ipsos Hugonottos in Francia. Singulorum Oratoribus Rex satisfecit. Anglo quidem Regi atque Heluetiis humanè & commodè respondens; docuit quam noxam contraxisset Bullionius, quámque prompta indulgentia foret, si pœniteret ipsum criminis suscepti. Paulò seueriùs Protestantes excepit, testatus minus gratam accessisse intercessionem; at Hugonottos asperis verbis dimisit, significans se à subditis obsequium exigere, non conditiones. Mox vt cunctantem in officium tandem redigeret, exercitum parat, ducítque ipse versus Sedanum, Dunquerium vsque. Quo periculo Bullionius territus, ac colloquutus cum Villaregio, se clementiæ Regis penitus tradidit; cum Sedani cum exercitu excipiens, exoratâ veniâ, receptúsque in gratiam; incredibili clementia Regis, qui tam facilè iniuriarum sensum deponebat, quàm eripiebat potestatem nocendi; eadem magnanimitate parcente hostibus, quæ profligauerat. Nec modò Rex optimus constituebat pacem in Fran

HENRICVS IV.

Ann. 1605

Ann. 1606

HENRICVS IV.

Francia ; eam in Italia atque adeò in ipsa Christiana Ecclesia sanciebat. Totam rem scribere supersedeo, cùm sit Historici Ecclesiastici ; vnum obseruabo eum amorem & reuerentiam Regis fuisse in Paulum Pontificem, qui Clementi successerat, & in Ecclesiam ipsam Catholicam, vt Italiæ pacem & tranquillitatem antiquiorem vtilitate sua habuerit. Nam continuò postquam Paulum inter & Venetos exarsit discordia, totus ad reuocandam pacem conuersus, appellanti vtrique partium aptè ad concordiam responsum accommodat. Nam Pontificio Nuntio opem in proximum bellum flagitanti; contestatus nullam sibi sede Apostolica amicitiam antiquiorem ; recipit se quadraginta hominum millia, ducturum in Italiam, si res posceret, atque Ecclesiæ vera vtilitas ; attamen longè vtilius esse, si Veneti reuocentur in officium, & mota tempestas subsidat ; mox Oratori Veneto respondet ; se arcta amicitia cum senatu iungi, paratas vires suas in eius auxilium ; verùm vbi de sede Apostolica agitur, se qui Ecclesiæ primogenitus foret matris causam defensurum & propugnaturum, quapropter rogare se Rempublicam prudentissimam, vt bello repudiato, faciat satis Pontifici, curaturum se, vt honore saluo, & nullo Reipublicæ detrimento id fieret : statimque Ioyeusam Cardinalem in Italiam legat, qui suo nomine tantæ litis disceptatorem arbitrumque se gereret. Ac Ioyeusa adnitente Perronio tunc Romæ versante, post difficultates multas exhaustas, rem perfecit, bellúmque extinxit, vno Iesuitarum damno, quos reddi Venetiis nulla prece, nullis minis, nulla Regis contentione, senatus passus est, quos tamen quadragesimo post anno idem senatus, annitente Alexandro VII. Pontifice maximo, sibi ciuibus

Venetos reconciliat Pontifici.

Ann. 1607

buf

búsque suis restituit. Rex postea Niuernensem Romam oratorem misit, qui Regiâ magnificentiâ retulit Capitolinam triumphantium pompam, Pontifici præstans religiosum obsequium. HENRICVS IV.

XX. *Pax Veruinensis.* Ea inter pax cum Hispano identidem laborabat. Expostulabant Archiduces, nam eo nomine Albertus & Isabella vxor nuncupabantur, tam imperio iuncti quàm thalamo; quod Henricus Mauricium Batauósque iuuaret tum pecunia, tum milite; ac tametsi excusaret Henricus, non conuentum Veruinensibus pactis, quò minus æs alienum persolueret; ídque se præstare, quod pecuniam mutuam acceptam à Batauis in præsentia restitueret; ac Francos prohibere non posset, bellicosæ populos indolis, quin priuato ductu, irent bella gestum apud gentem externam; tamen ea molestia & Hispanis grauissima erat, & occasio clandestina consilia in Francia machinandi. Præcipuè Fontanus Comes Mediolanensis Gubernator, vir ferociæ militaris, ardebat æstu belli incendendi, Ducémque Sabaudiæ omni studio in id impellebat; ideò cum ipso Duce Bironem à fide abductum, lactabat spe inani, & turbabat nouis consiliis; semel iterúmque oculum cupiditatis Massiliæ adiecerat, fraudémque texuerat, quæ tandem Alagoniæ Mairarguio capitalis fuit. Quippe homo Francus, ex Neapolitana stirpe oriundus, deprehensus Parisiis cùm Zuniga Legato Hispano agitare ea de re consilia, damnatus ab quatuor equis discerptus est. Deinde Lostij proditio accusauit Hispanorum fidem. Nam is Villaregij amanuensis, atque hero ob industriam atque ingenium admodùm charus, Hispanis retegebat quidquid in Francia Regis concilium statuisset; deinde Hispanus Entraguio ac Henricæ filiæ perfugium *Loste.*

HENRICVS IV. gium asylúmque parauerat, sperans per Henricæ liberos facessitum iri regno negotium. Sic pax instar conualescentis à morbo lethifero, quem lapsus repetiti sæpius lecto affligunt, videbatur alimenta potiùs ad bellum petere, quàm instaurare se, ac robur virésque ad perstandum capere. Atque haud dubiè nisi Rex Franciæ nondum confirmatæ censuisset studendum, & Dux Lerma qui moderabatur Regem Hispaniæ, ad obtinendam potentiam abhorruisset à bello; pax abrupta esset, ignésque admoti corripuissent incendium. Eam in rem dum opportunum momentũ opperitur Rex, atque ærarium parsimoniâ suâ implet; primò fœdus cum Ordinibus Batauorum ferit; deinde aggreditur eos cum Hispaniæ Rege conciliare. Quippe, siue nondum indicere bellum statuisset; siue vt verosimilius, magnam illam consiliorum molem volueret animo; arbitratus est omnino Batauos conciliandos Hispano; vt ipse totus arma inferret in eã partem quã constituebat impetere; ope ex fœdere præstanda à Batauis, saltem breui tempore ipse cessaret à præbendo milite atque pecunia. Itaque in eam rem versus, nulli operæ, nulli labori parcit, vti conficiat; id operis imponit Ianino Præsidi, viro singularis prudentiæ, & ad captandos hominum animos mirificè facto; ille exhaustis immensis difficultatibus, cùm à Batauis pacem impetrare non posset, confecit in duodecim annos inducias, impetrauítque vti Hispanus cum Ordinibus ageret, ceu cum Prouinciis liberis, Rempublicámque agnosceret gerentem summum imperium, quod vnum tot tantisque bellis petebatur hactenus & negabatur. Ea re patrata, adhuc Henricus à consilio belli abstinuit; quanquam Mauri Hispaniæ opportunitatem subiicerent, se huic

Batauorum induciæ cũ Hispano.

Ann. 1609

tradentes si defensionem suam capesseret; at Regi minus commodum visum ob impuram & perfidam gentem Catholico Principi bellum inferre. Mox paranti modum belli atque instrumenta, occasio gemina se statim præbuit. Condæus Princeps nuper vxorem duxerat Carolam Margaritam Mommorancij Comestabilis filiam, virginem speciosissimâ formâ; cuius amore Rex inflammatus, adolescenti Principi zelum mouit, ac nouam tumultus procellam. Siquidem Princeps clam ereptam Parisiis coniugem celerrimo equo in Flandriam vexit, Bruxellisque apud Archiduces securitatem adeptus, se cum vxore continuit. Id enimuerò Henrico inuidiosum & ignominiosum in paucis; quasi nihil in eius amorem aut libidinem tutum; atque affinitati & pudicitiæ vnum esset apud Hispanos asylum. Eam ob rem vehementer institerat apud Archiduces, vt Condæus & vxor restituerentur; sed euentu tam irrito, vt promulgato scripto contumelioso Regis dignitas proscinderetur, & ipsis Principibus hospitium datum sit in Archiducum Palatio, assignatis ad tutelam vigilibus, ne fortè vi vel insidiis raperentur. Indignanti summoperè Regi accessit Germanorum Procerum appellantium opem oppressio. Ioannes Guillelmus sine liberis nuper decesserat; huius opulenta erat hereditas heredesque plurimi; námque erant in hereditate tres Ducatus, Iuliacensis, Cliuensis, & Berghensis, præter Marchiam; & quatuor Germaniæ Principes se gerebant pro heredibus, totidem Guillelmi sororibus, vel iuncti connubio, vel ex iis nati; ij Ioannes Sigismundus Brandeburgicus Marchio; Volfangus Guillelmus Dux Neobur-

HENRICVS IV.

Causæ belli in Hispanũ mouendi.

HENRICVS IV.

De Maulеurier

gensis; Ioannes Comes Palatinus, Dux Bipontinus; & Burgauius Marchio; alij præterea ius suum asserebant, Dux Saxoniæ, Dux Niuernensis, & Comes Maleurerius ex Marchia stirpe. At eorum iura & contentionem dirimere visus Imperator Rodolphus, Ducatus Iuliacensem & Cliuensem patrueli Leopoldo tradit, veluti feuda Imperij, quæ nequirent obtineri à feminis; eúmque cum exercitu in eas ditiones statim immiserat. Legitimi heredes se rati impares in Imperatorem, quem Hispaniæ Rex prouehebat, Fontano Comite Insubres in auxilium instruente, Henricum appellant; eáque opportunitas proxima fomitem belli occultum inflammat. Porrò quo consilio Rex bellum susceperit, quem potissimùm finem intenderit, quam metam, quosve limites armis proposuerit, vt incertum est & incompertum hactenus, sic inane perscribere, & lucem ex fumo & vmbra captare. Sanè constat Iacobum Angliæ Regem, Protestantes Germaniæ Principes, Ducem Sabaudiæ, Italiæ Principes, Venetámque Rempublicam & Heluetios in fœdus vocatos, assignatas singulis partes suas: constat præterea quadraginta bellatorum millia tunc in Campaniæ finibus agere; Heluetiorum decem millia; & quinquaginta tormenta ex Parisiensi armamentario educta; Ledigueriurn, qui nuper Ornani mortui loco dictus Marescallus erat; cum Sabaudiæ Duce, interprete Bullione, societatem belli pepigisse, pacta in Principis Sabaudi sponsam Regis filia, & Pedemontium totum armis obstrepere. Iámque Rex proximè profectionem instruxerat; curauerat summa pompa Reginam Sandionysij inungi Maij decimo

cimo tertio, excipiendam Parisiis apparatu solemni die decima sexta, quæ Dominica erat; eámque Regentem suo loco dixerat; datis in consilium Cancellario & Epernonio; profecturus extemplò cum quatuor Nobilium millibus; primùm quidem Iuliacum, vt eam vrbem vindicaret Principibus, quo deinde incertum. Nec assentior scribentibus ad Hispaniæ sensum, Regi mentem fuisse primùm Bruxellas petere, ad repetendam Condæam; quippe honoris & gloriæ cupidissimo Principi, quanquam ea fuisset voluntas, haud quaquam tamen illi obsequutus, vertisset aliò primum impetum martis. Ergo omnia in bellum ruebant, cùm improuisus & luctuosissimus casus instituta consilia disiicit. HENRICVS IV.

Henricus Descurium audiuerat referentem expeditum esse iter versus Iuliacum; ídque vt Sullio Duci (is erat Rosnius) renuntiaret, sub quartam à meridie horam currum inscendit; die toto, qui erat Maij decimus quartus, naturæ quodam refugientis mortem præsagio, senserat angores animi inexpertos, causâ incognitâ, & fenestræ innixus, pectus ostendens, conquerebatur ignorare se cur animo angeretur tantoperè; & rogatus à Regina ne eo die progrederetur in publicum, arcana vi frustra renitente prodit. In posteriore currus parte considebat cum eo Epernonius; occupabant reliquas sedes Dux Mombasonius, Lauerdinus Marescallus, Roquelaurus, Forcia, Mirebellus, & Liencurius. Traducto curru per amplum sancti Honorati vicum ventum est in Ferroncrium arctiorem: cùm ipso hærente curru propter obuia plaustra; nefarius parricida clam arrepit ad rotam, fa- XXI. *Hẽrici cædes & dotes.*

HENRICVS IV. mulis Regis tum equitibus tum peditibus hac illac dilapsis; atque is repetito ter vulnere Regem incautum & cum Epernonio colloquentem cædit. Nempe cultrum quem pileo occultabat impingit in latus, prima plaga leuiore, sed secunda & tertia letiferis, traiecto pulmone & Ann. 1610. scissa arteria venosa. Continuò multo sanguine per os erumpente, inter manus Epernonij Rex expirat; currusque in Luparam deiectis velis reducitur. Et ea est humanæ vitæ fragilitas, consiliorumque inanitas, nullo in historiæ monumentis luculentiore exemplo; cùm Europæ & totius orbis ætate sua Rex maximus, idémque optimus, in procinctu expeditionis fortissimæ, vrbibus hostium intra munimenta timentibus; erectis Principibus quà spe, quà metu, quo se victoriarum cursus effunderet, is per vnum & vilissimum homulum in vrbe primaria, suos inter Proceres, in ipso potentiæ & amplitudinis cumulo, cultro pecudis instar occiditur, vno dumtaxat momento viuum inter & mortuum. Quæ Franciæ calamitas in paucis atrocissima fuit; cùm è fastigio rerum honoris & gloriæ, reuocata est in bella ciuilia, ac deiecta in necessitatem miseriæ, feminâ & puero moderantibus clauum. Henricus agebat ætatis annum quinquagesimum octauum; sed iis corporis viribus, vt ex aperto post necem corpore, inspectísque visceribus æstimauerint Medici, eum vitam ad nonagesimum annum perducturum, si natura relicta esset viribus suis. Attamen tam multis facinoribus vitam breuem produxit, vt longæuus obiisse reputandus sit, & æstimantibus facta videantur illa complexa seculum. Sanè Francia post Carolum magnum

gnum, neminem Regum inscribit fastis, digniorem imperio, si virtutes bellicæ perpendantur. Ter victoria reportata hostem profligauit; centies quadragesies in minoribus præliis sua manu pugnauit; trecenta oppida obsidione cinxit, & vt verbo vno complectar omnia, ab anno ætatis decimoquinto ad quadragesimum octauum ab expeditione belli nusquam conquieuit, per aduersa omnia, quæ cadere in Principem possunt probatus, euectúsque ad solium, ærumnis suis atque laboribus; vt dici posset fortitudine, prudentia & patientia, redemisse hereditatem auitam; & cùm cæteri victores propagarint fines imperij, peperisse ipse imperium, atque ex pernicie certa eduxisse. Sed nulla victoria visa illustrior, quàm ipsius sui; qua hostibus publicis & inimicis priuatis tanto animi candore indulsit, vt vnus clementiæ typus illucere posteris debeat. Nemini vnquam simulatè aut ad fraudem pepercit; quódque admirabile sit, educatus in Aula Henrici III. adeò se indolémque suam optimus Princeps seclusit à contagio, vt Alphei instar per salsedinem maris puras aquas trahentis, nihil eius vitij, nihil labis hauserit. Idque fidem haud dubiam facit sanctissimarum mulierum relationibus, affirmantibus Regem sub ipsam mortem consequutum à Deo noxarum veniam; diuinâ in eum pronâ indulgentiâ, qui tam vltrò ignosceret inimicis, & condonatam iniuriam pro nulla haberet. Quod cùm infrequens sit & difficillimum, præsertim Regibus, quibus & iniuriæ grauitas, & nocendi facultas, ad vlciscendum stimuli sunt atque instrumenta; plane Henricus Magni agnomen assequutus est meritò; quod delineauit fortitudo bellica, cõsummauit clementia

HENRICVS IV.

HENRICVS IV.

atque perfecit. Nec ille ad vnam Martis gloriam factus, aspernabatur gloriam pacis; imò eam sic assiduâ curâ spatio breui annorum aliquot prouexerat iam, vt æmulatione Procerum atque ambitione oppressa, oppleto nulla plebis miseria ærario, copia rerum omnium in regnum inuecta, Francia iam oblita calamitatum, otio indulgens & voluptatibus, indigeret bello, quo sanum corpus ad saniorem mentem reuocaret. Ornauit Rex Lutetiam præclaris ædificiis, in quibus Regalis illa area, dignum monumentum amplitudinis Regiæ, imò bonitatis; cùm vrbs infensissima & capitalibus odiis diffidens, tot tantisque insignita est amoris trophæis. Illi sincera pietas erat, & germanus in Deum atque Ecclesiam Catholicam cultus; indoles prompta; subtile acutúmque ingenium; nullis quidem instructum litteris, sed supplente natura & conformante experientia, capax rerum omnium atque adeo disciplinarum, quarum notitiam auditu perceperat; sanè vrbanissimum erat, ad apophthegmata & acutè responsa nulla meditatione promptum & paratum; magna morum facilitas, amabilitas consuetudinis, singularis humanitas, nihil ad fastum, nihil ad tuendam dignitatem compositum; vt emineret solis virtutibus, non regali cultu aut supercilio. Attamen suos contraxerat næuos, quos educationis iniuria & consuetudo vitæ adiunxerant; nam procliuitatem in feminas, tum seculi labes, tum indolis æstus, tum institutionis malum, aluerant; & parsimoniam calamitates præteritæ, necessitas præsens, & in futurum prouidentia, induxerant atque tenuerant; & singularia prælia, quibus passus est Nobiles dimicare, & certo vitæ animæque discrimine in perniciem suam ruere, mili-

La Place Royalle.

tari

tari gloriæ adhibebat ; quanquam ea postmodùm seueriore edicto cohibuit ; postquam aduertit per ea in medio, pacis otio atrocissimum bellum & internecinum sæuire. Cor ipsius Iesuitis datum est , quod ipse in amoris pignus donauerat , Flexiámque delatum magnâ pompa , quantam patiebatur acerbitas luctus. Parricida nefarius in meritas pœnas vocatus est ; candentibus forcipibus per membra laniatus , & equis in diuersa trahentibus raptus. Is Franciscus Rauallacus , Incuiismensis , quanquam nomen æterno silentio esset obruendum ; qui nullo tam atrocis facinoris præter se conscio , vno furore & mentis insania instigante , cùm decoxisset facultates omnes , natiuam melancholiam incendente Cacodæmone ; concepto ex prima illa fœderatorum amentia consilio , quasi Regem Tyrannum fas esset occidere , aggressus est impiissimum crimen. Et in patriam regrediebatur postridie , pecunia iam deficiente , si eo die defecisset occasio ; quam mortalium pessimus statim arripuit , & cultri acie,felicitatem Franciæ abscidit.

LVDOVICVS XIII.

Parricidæ pœna.

XXII. Henrici cædes tam repentina rem vocabat publicam in discrimen ingens , tum intus tum foris impendebant multa pericula; excitatus apparatu armorum potentissimus Rex Hispaniæ , ab Italia , Belgio & ab ipsa Hispania imminebat ; Imperator cui admouebatur incendium , id repulsurus erat nec inultus ; intus administratio regni conflatura discordiam , Reginam inter & Principes , recenti præteritarum calamitatum memoria , metum cumulabat; ac protinus domestico malo occurritur. Tres erant Regij sanguinis Principes , qui ad regimen aspirarent ; Condæus , eiusque

Ludouicus XIII.

Maria Regens dicta.

LVDOVICVS XIII.

patrui duo Contyus & Suessionensis. Condæus ab fuga in Belgium, Mediolanum ad Fontanum Comitem iuerat, vt saluti caueret diligentiùs, Hispanis Bruxellas intutas dicentibus, & primum Regij sanguinis Principem in potestate habere percupientibus; Suessionensis tertio antè die rus cum vxore secesserat; subiratus Regi quod in proxima Parisiensium in Regina excipienda celebritate, ratio coniugis non haberetur honorifica satis; Contyus agebat Parisiis, sed ob corporis atque animi imbecillitatem, futurus erat partium accessio potiùs quàm caput. Igitur cæteri Principes, Proceres atque Magistratus vnanimi consensu ad Reginæ deferendum regimen properant. Ipso necis diei sub vesperam Harlæus conuocato senatu decreto eam Regentem nuncupat: euocati statim ad Luparam Prætoriani; cæteri Proceres concilio à Cancellario habito, is Sillerius Bellieurio suffectus, in eandem Regentem assentiuntur; quando Regis præiudicium erat; abessent sanguinis Principes: & intererat deliberantium, Reginæ administrationem credi, qui propemodùm omnes infensi Condæo, sperabant sub ductu feminæ potiorem regiminis partem & vtilitatem ad se peruenturam. Igitur postridie in senatum venitur, pullo quidem vestitu & diuerso, quàm qui instruebatur in proximam diem apparatu; seditque in iustitiæ solio, ita Franci vocant, Ludouicus Rex annum nonum decurrens; aderat ipsa Regina pullata chlamyde lugubris, ac post Contyum & Enguiennium filium, Suessionensis; Cardinales Ioyeusa, Gondius, Sourdius, & Perronius, tum Principes Proceresque, Comestabilis Mommorancius, Guisius, Maynius, Elbonius

uius, Epernonius, cuius potissimum diligentiæ tota hæc actio debebatur, Mombasonius, Brissacus, Lauerdinus, Boisdelphinus, & Sullius; tum Cancellarius, cæterique Præsides & Senatores; quorum decreto Maria Regis Mater Regens promulgatur. Constituto metu domestico, ad externa itum, & quantocyus fœdera cum sociis renouata; præcipuè cum Rege Hispaniæ, per Legatum Feriæ Ducem, Anglicum per Votonum, Belgicum, per Buquoyum Comitem; deinde cum cæteris, nempe Venetis, Heluetiis, Batauis, Sabaudo, & Lotharingo. Tum deliberatum de Iuliacensi subsidio; ac visum spectare ad Franciæ dignitatem, vt Principes iuuarentur, bello haud quaquam vel Imperatori vel Hispaniæ Regi indicto. Sic ex tanto exercitu, selecta decem peditum millia, equites mille; qui Marescallo Castræo traditi; exauctoratis cæteris copiis; isque per Metim Iuliacum venit. Eam vrbem antea captam à Leopoldo oppugnabant Brandeburgius & Neoburgius, pacti æquam diuisionem, si vincerent; eorumque copias Mauricius Nassouius, dux lectus admouerat. Is excepto Castræo, simul Leopoldo immittendi in vrbem subsidij spem & modum sustulit; simul vrbem ipsam compulit ad deditionem; permissis equis & eiusmodi sarcinis; at asserta per Ludouicum religione Catholica. Condæus interim, audita Henrici nece, Mediolano in Franciam venerat, capessiturus partem regiminis, quam tribuebat prærogatiua natalium; atque omnia in gratiam Reginæ constituta comperiens, nihil quidem in præsentia mouit, sed donatus Aquitaniæ præturâ, existimauit explorandos rerum articulos, atque præstolandum quam

LVDOVICVS XIII.

Subsidia Iuliaco data.

Cõdæi reditus.

LVDOVICVS XIII.

faciem administratio noua induceret. Nec omittenda laus, quam in ipso primordio tacitam meruit; Nam Bullionius Marescallus aduenientem statim aggreditur, suadetque Hugonottorum sensum amplecti; *eum vnum modum superesse, quo inuaderet regimen; factionem totam quæ amplissima & validissima esset in ipsius arbitratu fore, religionem illam Condæorum fuisse perpetuam, ipse patris atque aui instauraret nomen & gloriam, propagaturus insuper suam, atque vno verbo tot munitas vrbes, tot bellatores fortissimos paraturus.* Attamen firmus in religione Condæus perstitit, quod ipsi toto vitæ cursu solemne admodùm fuit; atque adolescens, nec admodum opulentus, opes, potentiam, & eiusmodi ambitionis alimenta, præ fide & pietate, flocci habuit: Regina postmodùm pacatis Principibus, inaugurandum Regem Rhemos ducit, mente Octobri; atque inauguratus more maiorum à Ioyeusa Cardinale; adstantibus Condæo, Contyo & Suessionensi, ac Ducibus Niuernensi, Elbouio, & Epernonio. Nec aliud maioris momenti occurrit; quàm pacta Francum inter & Hispanum connubia. Nimirum Reginæ ab ipsis administrationis carceribus nihil antiquius fuit, quàm pacem certam & inconcussam cum Hispano constituere; siue cum sensum ab ipso ortu perceperit; Florentinâ Medicæorum stirpe in Hispanum nomen propensâ; siue Sillerius, Villaregius & Ianinus, penes quos erat consiliorum mens & vigor, ita censuerint; siue ipsa in Principes Regios opem paratura, existimauerit nullam occurrere potentiorem Hispanica. Igitur vt fœdus vtramque inter gentem initum vinciret arctius, proponit duo connubia,

Erga fides in religionem

nubia, velut fidei pignora; Ludouicus Rex Annam Philippi III. filiam maiorem duceret, ac Philippo Hispani filio Elisabetha nuberet soror Regis primogenita; compensanda inter nuptas dote; quæ singulis dicta est, aureorum quinquies centena millia. Missi ad rem sanciendam vtrimque Legati; à Regina Dux Maynius, is Caroli Maynij filius, qui paulò ante obierat; à Philippo Pastranus Dux; ab vtroque obita cum dignitate legatio, & quidem Parisiis Reginæ & Procerum effusissimo sumptu, instituti ludi equestres, per quos vrbana illa tum elegantia tum dexteritas colluxit splendidissimo apparatu; nec enim Francis in eiusmodi ludicris modus vllus est, aut pecuniæ cura. Aberant tamen à pompâ Condæus & Suessionensis; & connubiis intercedebant, maximè Condæus, siue subodoratus hanc in se machinam adornari; siue ratus hanc affinitatem Francico nomini minùs commodam esse atque opportunam. Verùm hic motus leuis admodùm fuit; nam Principibus auctæ pensiones; & omissa intercessio; Suessionensi haud multo post è viuis erepto; cui Contyus frater morbo similiter raptus adiunctus est. Nec tamen Reginæ diuturna tranquillitas fuit; nam præter Luxios patrem & filium, singulari certamine ab Equite Guisio interfectos, & ipsum Equitem tormenti fragmento aliquantò pòst cæsum; Principes Condæo duce palam arma in Reginam mouent. Creditur incendisse motum Bullionius vnus præ cæteris, turbulentus vir ac quietem perosus; & dicuntur feminæ principes ob æmulationem suos etiam vel coniuges vel amatores in eandem nauim immisisse. Nã cùm omninò apud

LVDOVICVS XIII. Ann. 1611

Ann. 1612

De Lux.

LVDOVICVS XIII. Ann. 1613

apud Reginam auctoritate pollerent feminæ duæ Guisia & Contya (nam Ioyeusa Mompenserij vidua Guisio nupserat) Suessionensis & Maynij soror, quæ Niuernensis coniux erat; & ipsæ magni animi, secundarum partium impatientes, in Reginam incitant, tum Maynium, tum Niuernensem; Niuernensem quidem ipsa coniux, quam maritus deperibat ardentiùs; Maynium Suessionensis, cuius ipse nuptias ambiebat; iis adiuncti Longauilla & Vindocinensis;& ipse architectus consilij Bullionius. Continuò arma rapta, & quæsitus color Ancræi potentia; ac Condæus Niuernensi adiunctus, in Campaniam penetrat, occupátque Meserias; Vindocinensis in Britanniam præturam suam perfugit, & Blaueto similiter occupato, prouinciæ imminet, rapitque Nobiles multos in partes. At Regina postquam vltrò citróque verbis prolusum est, continuò parato exercitu, decem peditum millia, equitum tria in Campaniam ducit; simúlque per Legatos oblatis conditionibus, à Condæo impare viribus impetrat pacem. Scripta pacta, & arma posita. Quæ iterum tamen induta sunt, ob

De Rohanæis.

Ducem Rohanesium tumultuantem in Pictonibus, & Vindocinensem in Britannia, qui pacta Principum recusabant admittere. Porrò in eam expeditionem Rege ducto; statim Rohanesius è Pictonibus pellitur; Vindocinensis Blaueto absistit, diruitur arx cum munimentis, páxque tandem conficitur. Qua patrata Rex delibato iam ætatis anno de-

Ann. 1614

cimo quarto, in Senatu Parisiensi, lege potius quam natura adultus; regni regendi compos in Senatu Parisiensi dictus, capessit regimen, in speciem

qui

quidem, nam auctoritas tota penes Reginam stetit, & eo maior, quod iam nullis circumscripta limitibus, potestatem Regis sanctissimam nutibus suis obtenderet. Paulò ante Comestabilis vita excesserat, relicto filio ex secunda coniuge, vir famæ ancipitis, qui ad priuatam potentiam & retinendam familiæ dignitatem, potiùs quàm ad publicam egregias à natura dotes impendisse dicitur, nam ingenium nullis excultum litteris, assiduo rerum vsu & aulicarum artium peritia, ita expoliuerat atque perfecerat, vt prudentia consiliorum & sagacitate omnes anteiret. Animam in Capucinorum veste voluit agere, inanem potentiam & dignitatum fastigium ipso exitu damnans.

LVDOVICVS XIII.

Comestabilis mors.

Et hæc prælibasse sat fuerit, ad eorum notitiam quæ sequuntur. Etenim Lector, spero, æqui bonique consulet, si rationem scribendi libro proximo immutauero, atque à continua narrandi specie deflexerò ad intercisas quasdam particulas. Quippe in amplissimam & abditissimam siluam, qua continuantur Ludouici res gestæ, nondum me satis confirmatum putaui, uti ingrederer. Nam multa in iis latent, quædam patent quidem, sed perspicacium duntaxat oculis ac mentibus, quæ quodammodo calida atque recentia sub omnium oculos stylo mitti non debent. Nemo prudens coæuis historiam viuentium scribit, veritas fructuum instar, si acerba est atque incocta, molestiam parit; maturitatem annorum lapsu assequatur, coquat se latebris, ac tandem prodeat, tam adulatione quàm offensione purgatis. Eam obrem abstinui mei cui res vna scrte

scribere,

LVDOVICVS XIII.

scribere, eáque euoluere, quæ adhuc sua caligo operit. Ne tamen videar inuidere laudibus gentis meæ, & præuaricari quadantenus, si ea prætermisero, quæ Ludouico regnante summâ Europæ admirabilitate patrata sunt, præcipuas res in singulos annos distribuam, ac prodam quæ luce sua palam sunt omnibus, cætera posteri videant, ac fruantur modestia nostra.

HISTORIÆ FRANCICÆ.

LIBER XXIV.

In Annales digestus.

ANNO huius seculi 14. Postquam Rex in Senatu Parisiensi, tutelâ liber, & regiminis capax, pronuntiatus est; & Reginæ Matri titulus quidem gubernandi periit, potestas adhæsit; Comitia regni Octobri mense Parisiis incepta sunt. Ea Principes nouarum rerum cupidi magno ardore flagitauerant; sed Regina vti ea permittendo infringeret, curauerat in prouinciis singulis sibi fidos legi, qui nec conuenirent, nisi Rege clauum beneficio legis moderante. In iis vt fieri solet, discussa plurima, pauca constituta. Præmissa ad implorandam Dei opem pietatis auctoritas; adiuncta adstantium dignitas; nam aderant Principes è stirpe regiâ, Gasto Regis frater, Condæus, Suessionensis; Principes, Guisius, eius fratres; Duces, Fronsacus, Elbouius, Epernonius, Sullius, Vantadurius, Mombasonius; Marescalli Bullionius, Boisdelphinus, Brissacus, & Ancræus; Cardinales, Perronius, Rupifocaldius, & Gondius; leui admodùm fructu ex opera tot virorum illustrium. Habitæ orationes

LVDOVICVS XIII.

Regni Comitia.

LVDOVICVS XIII. orationes ab Oratoribus Ordinum; orauit pro Clero Marquemontius Archiepiscopus Lugdunensis; pro Nobilitate Baro Ponsampetra; pro tertio Ordine Miro Præses, & Mercatorum Parisiensis Præpositus. Tum deinceps mutua inter se disceptatione Ordines concertant, qua absumptum tempus, & perditus labor. Nam primum Prouinciæ, quas Præturas vocant, de prærogatiua sedis contendebant; Réxque in præsentem rem iudicauit, vt tota Francia in Præturas duodecim diuideretur, quas consessuras eodem ordine appellauit. Prima Parisij essent, & Insula Franciæ; secunda Burgundia; tum Normannia, Aquitania, Britannia, Campania, Occitania, Picardia, Delphinatus, Phocensis Prouincia, Lugdunensis, & Aurelianensis: atque in Lugdunensem contulit Boios, Aruernos, Niuernenses, Forisienses, & Belliiocenses; similiter Aurelianensi assignauit, Pictones, Andegauos, Turones, Cœnomanos, Vindocinenses, Perchæos, Blesienses, & Carnutenses. Mox grauior contentio dirimit Ordines. Quippe Clerus atque Nobilitas vno consensu flagitant promulgationem Tridentini Concilij; tum Nobilitas, cui se Clerus adiungit, ne Magistratus venales in posterum prostent; dein Ordo tertius flagitat; vt Rex declaret in Comitiis; neminem sibi superiorem agnoscere in administratione temporali, vt vocant, & Coronam vnius Dei beneficium esse. Iis de rebus disceptatum inter Ordines acriter, præsertim Perronium inter & Mironem, ac Comitia in mensem Martium anni proximi prorogata: quo tandem dimissa; iussi legati codices tradere, ac spe magna pleni, profecti sunt in prouincias. Sic intentata à Principibus machina, strepitu magno, nullo effectu fuit.

Pon-saint-pierre.

Gouvernement.

Espernony cũ Senatu contẽtio.

Anno 15. Senatui Parisiensi quemadmodum molesta fuit Epernonij contentio; sic eiusdem

eiusdem excusatio grata; huic cùm dies dicta in Senatum esset, affuit simul tantus Nobilium & Prætorianorum militum numerus, vt Palatij atrium similius castris quàm Themidis fano videretur; mox Epernonius in prima Curia sedens, & tecto capite, id iniussu suo patratum asseruit; vir intrepidus, qui tam formulas iuris & scopulos, quàm cætera prioris vitæ pericula superaret. Et eidem Senatui molestius fuit, quod cùm Principes in Curiam euocasset, ad deliberandum de regni administratione; nemo Principum adfuit; imò Verdunus Præses primarius Regi admonitiones Senatus deferens, malè ab Regina acceptus, re infecta rediit, coactus illas postmodùm retractare; Iayo Præside in Ambosiam arcem abducto: nec enim Ancræi potentia monitores eiusmodi patiebatur. Postea ad pactas cum Hispano nuptias animi omnium versi; Regis & Reginæ vt perficerentur; Condæi, Maynij, & cæterorum conspirantium, vt prohiberentur. Sed istorum conatu inani, perfecta connubia; virgines regiæ in Regnorum limite commutantur; Ludouico Anna, Philippo Elisabetha, magna vtrinque nomina, desponsæ transmittunt, & affinitas sacra inter Reges contrahitur, in multam spem concordiæ, tandiu perstituræ, quandiu vtilitas sinet; ea nempe Regum norma & ratio. Principes interea ab Picardiæ finibus plures amnes transgressi, & traiecto Ligeri per obiectum vadum, frustra insequente cum sexdecim virorum millibus Boisdelphino, regredienti Regi arma opponebant, adiunctis Hugonottis; per nefas conserturi pugnam, nisi Niuernensis armis mutuis pacem obiecisset. Et is annus duobus funeribus clarus fuit; alterum Reginæ Margaritæ Valesiæ, ætatis anno sexagesimo secundo; feminæ quam natalium splendor, maiestas formæ, ætatis flos, aulæ corruptio,

LVDOVICVS XIII.

Le Iay

Regis cum Anna connubium.

LVDOVICVS XIII. corruptio, & in Henricum coniugem odium, vt in licentiam morum impulerant; sic vltima ætas, ingenij præstantissima vis, pietatis supernæ afflatus, reuocauerant ad voluptates innoxias, Musicæ, & litterarum; imò ad pias largitiones in Xenodochia atque Cœnobia; vt iisdem opibus cœlum mercata sit, quibus antè deliciarum illecebras comparabat. Altero funere Cardinalis Ioyeusa elatus est; vltimus illustris familiæ ramus, summa ætate, sacris dignitatibus, opibus summis, summam prudentiam, continuo felicitatis cursu ornantibus.

Regina Margarita obitus.

Et Ioyeusæ Cardinalis.

Pax Lodunensis. Anno 16. Loduni post multam altercationem pax Regem inter Principésque conuenit, per quam omnia Principibus data, atque Hugonottis; Rege largiente plura quàm deceret; nam pax semper commoda, qua ciuile bellum extinguitur. Sed resurgit extemplo, postquam Condæus per Themineum captus in Lupara, abducitur in Bastillam, ac postmodùm in Vicennarum castellum; ipsi in crimen oblata pax Lodunensis; nam intutum pacisci cum Principe; & cui subès, huic legem ferre. Ipso eodem die Themineus dictus est Marescallus, cæteroquin meritissimus; sed Aula præmia vtilitate metitur, non merito. At Condæi captiuitas consiliorum vel amicitiæ socios excitat; sibi extemplò fuga consulunt Maynius, Vindocinensis, Niuernensis, quem Maynio fratri vxor adiunxerat, & Iayus Præses; pluresque quos Ancræi odium ab meliori parte abduxerat. Porrò Ancræus, Conchinius nomine, Florentiæ patre nō humili natus, gratiâ coniugis Eleonoræ Galligaiæ per dignitates plures euectus, se fortunæ capienti permiserat; atque auctoritatem vt maximam vsurparat, sic deriuabat inuidiam, tam odiosus Principibus quàm molestus; ipsa etiam plebe viro nouo infensâ, quæ festinatas dignitates odio habet,

Cōdei captiuitas.

Ancræi in Principes bellū.

bet;rata indigno & citra meritum tradi,quod citò & sine consilio traditur. Quæ plebs statim post Condæum captum tumultuans, ædes Ancræi diripuerat, corruptis omnibus quæ rapi non possent, spoliáque impunè tulerat ex hoste publico. Is nihilominus regressus à Picardia, cuius ambiebat gubernationem,statim viros clarissimos, quibus noxæ integritas fuit; amouet à consilio Regis, Sillerium Cācellarium, Vayrium sigillorum custodem,Villaregium,& Puysiæum; præterea tergeminos exercitus contra Principes parat. Vnum ad obsidēdam Suessionem,quò confugerat Maynius, eúmque Comiti Aruernio tradit, eam ob rem Bastilla educto, alterum in Niuernensem immisit, qui Campaniam obtinebat, præfectíque Guisius atque Themineus, tertium in Niuernensis vxorem & Niuernum vrbem ducebat Montignyus Marescallus: vt simul locis pluribus immoderata viri potentia per tot hostes victos inconcussa stabiliretur in posterum. Et eius consilia prouehebat felicitas: quippe triplex exercitus iam in metis victoriæ erat. In Campania Niuernensis oppidis spoliabatur,eius vxor Niuernum propugnabat fortiter,sed detracta spe subsidij,vis maior opprimebat constantiam,Suessionis muros Aruerniæ Comes diruerat: & Ancræus fortunam retibus existimabat implicitam,cùm repente ab infirmo adolescente deiicitur; non potentiæ solùm, sed vitæ & salutis exitio.

LVDOVICVS XIII.

Du Vayr.

Anno 17. Ancræus ambitionis suæ victima perit. Auctor ruinæ, Carolus Albertus Luyneus; causa, eadem ambitio quæ Ancræum euexerat; vt idem sit ad fastigium gradus,& ad casum. Luyneus Regi ephebus ab equili fuerat; gratus puero per auicularum aucupia; dein sagacitate & obsequio indolis, admissus in arcana consilia, quantùm institutio Regis patiebatur; nam eum aucupiis

Ancræi mors. De Luynes.

LVDOVICVS XIII.

aucupiis & venationibus totum addixerant, quorum intererat ab regiminis cura Regem amoueri. Ille igitur Aula pellendus, nisi occuparet pellentem, Ancræi mores & potentiam Regi quales erant exhibens, metum periculi facit, extorquétque assensum ad perdendum virum. Ancræus sine mora à Vitrio Prætorianæ cohortis Tribuno, ad Luparæ fores iussus consistere, tribus glandibus confossus perimitur; turba comitantium effugiente. Iacuit ad spectaculum spoliatum cadauer; mox sepultum alta humo refoditur; vinctum pedibus per vicos trahitur; affigitur patibulo, quod viuus erexerat, ad compescenda maledicta populi; exsecantur aures, nares & pudenda; proiiciuntur in amnem viscera; dissecti artus igne absumuntur; quasi singulis naturæ beneficiis supplicia singula plebs insana rependeret. Mox vxor Galligaia vocata in iudicium, damnata capite, in Greua cæsa est; vnius vt creditur culpæ noxia, quod mariti potentiam perfecisset. Ancræi opes & dignitates quasi hereditario iure Luyneus adiit; nam eadem patrimonij sors, gratia Regis, & instabilitas rerum. Continuò redintegrata pax, & soluti exercitus; Maynius, Niuernensis, & cæteri, nullis pactis in Aulam aduolant; mixti ipsis oppugnantibus nullo discrimine; adeò cuncti in vnius viri consentiebant perniciem. Reuocati in Concilium Sillerius, & alij prudentissimi viri; ac Regina postmodùm abducta Blesiam, id curante Luyneo, ne matrem filio natura redderet. Idque fuit humanæ vicissitudinis specimen, qualia Deus in ætates singulas mortalibus præbet, rerum vanitatem deprædicantia; nisi surdis caneret: nec qui Ancræum depulit Luyneus, se intra modestiæ fines continuit; vel alieno exemplo timere fortunæ suæ didicit. Habitus est postea optimatum conuentus Rothomagi; in quo

vitam

vitam posuit Villaregius; ille plurium Regum mens atque animus, ætatis anno octogesimo, vitâ publicè inter curas productâ, & inuiolata in Catholicam fidem pietate, qui antè viuere, quàm pro bono publico agere desiit. LVDOVICVS XIII. *Villaregij mors.*

Anno 18. Iesuitis docere Parisiis licuit in Collegio Claromontano; sic vniuersa prioris exilij expuncta ignominia; nec sine reipublicæ commodo impensa ad iuuentutem excolendam opera. At simul Tolosæ Lucio Vanino docere vetitum, qui summam impietatem, Deum negando, clàm adolescentum animis instillans, igne damnatus, conflagrabit obstinatissimus, non omninò miser, si hac vnâ pœnâ desiisset miseria. Obitus longè felicior Cardinalis Perronij, de religione, regno, & litteris, perbenè meriti; cuius pietati vt studia nihil detraxerant, sic nihil pietas studiis; cuíque mens & memoria raro in aliis consensu disciplinas omnes indiderant; seruabátque compositas, vt qui omnium meminisset, ea in censu non in turba haberet. *Iesuitæ Parisiis docēt.* *Lucius Vaninus.* *Perrony obitus.*

Anno 19. Nupsit Victori Amedeo Sabaudiæ Principi, Christina altera Regis soror, constitutis in dotem quadringentis nummorum millibus, quibus accessit supra omnem dotem, Virginis virtus, prosapiæ splendor, & potentissimi Regis affinitas. Conceptam hinc lætitiam subita Reginæ Matris conturbat discessio. Ea per Epernonium, cui ruinam intentabat Luyneus, audacter suscepta, & perfecta fortiter, nouo bello Franciam miscuit. Quippe per scalas ad fenestram applicitas, in molem terream subiectam descendit Medicæa; tum ab ea in vicum suburbij, pallio insidens, quod trahebatur cliuo molliore; deinde curru vecta, excepta ab Epernonio, Lochias primùm, dein Enculismam abducitur, magno gaudij sensu, quod *Christinæ nuptiæ* *Medicæa Blesia abscedit.*

LVDOVICVS XIII.

quod cum libertate restitutam potentiam crederet. Continuò armati ad eam reuocandam exercitus, & in vnum Epernonium vis belli incubuit; quod dum repellit strenuè, ac Valeta filius Metin sibi asserit, tandem per Richelium Lussioniensem Episcopum pax conciliatur. Ille Armandus Ioannes Plessi-Richelius, Francisci filius, trium fratrum natu minimus, ingenio & rebus gestis longè maximus atque clarissimus, qui Reginæ ante probatus, reuocatus Auenione vbi exulabat, his primùm pactis nascenti potentiæ incunabula posuit. Quanquam in eo gloriæ ortu, dolor summus obiectus est, cæso Henrico fratre per Themineum Marescalli filium, fortuito ob leue iurgium prælio; simúlque extinctæ sunt immensæ spes opum & dignitatum, quas futura fratris potentia designabat. Pacis conditio, vt Epernonio parceretur, traderetur Reginæ Andegauum & prouincia tota, credidítque Luyneus patratam victoriam, quod Reginæ Lutetia non permitteretur. Mox idem Condæum mitti custodiâ curat; alienam iniuriam beneficium sibi paraturus, & Reginæ obiecturus æmulum.

Richelius quis.

Reginæ alter motus.

Anno 20. Nouus ab Regina Medicæa motus exoritur. Ea haudquaquam se liberam rata, quod excluderetur Parisiis, appellante potentia quam obtinuerat, instaurat prima turbandi consilia, & in eorum partem Principes vocat. Nec arduum fuit plures adiungere; nam augebatur in Luyneum odium, & felicitatem assequebatur inuidia; singulis Procerum sibi eripi arbitrantibus, quod Luyneus raperet, ortu inferior, nec maior merito. Idcircò conueniunt Suessionensis, Longauilla, Vindocinensis, Maynius, Rhetius, cæteríque haud pauci; ac postremus omnium Epernonius, ne primum in Reginam beneficium fortè deficeret; ac Maynius

con

conscripserat in Aquitania quatuordecim hominum millia, quorum magna pars Hugonotti erant, ad rebellionem nouasque res nusquam imparati. Ac fœderati si iunxissent copias, formidandi, dum rebus suis intendunt singuli, eas singuli perdunt. Et Regis celeritas opprimebat cunctantes. Is nondum instructo exercitu procurrit in Normanniam, quam Longauilla Prætor permiscebat, & spectatus dumtaxat arma rebellium disiicit, totam prouinciam in vna Cadomi arce recipiens; tum profectus ad Andegauos, leuiore ad Cæsaris pontes pugna atque victoria, factionem profligat, pacémque Matri ad arbitrium donat. Conspirantibus indultum est in Matris gratiam, & ipsa in amicitiam restituta, mox cum Socru Regina venit Parisios, sequestro pactorum & administro Richelio. Sic redingrata natura, adiunctæ vires ad domandam hæresim, incensus Rex cupiditate Martis & laureæ, atque Richelius in apicem potentiæ admotus propiùs. Eo bello tam celeriter expedito, Rex vltra perrexit, pacaturus Aquitaniam, & in Bearniam Catholicum cultum inducturus. Etenim ab Bearnia iam annis quinquaginta exulabat fides Orthodoxa, quanquam ab Henrico Magno Edicto Nannetensi iussa admitti. Quod perfecturus Rex victor & pius eò contendebat; impulsore præcipuo Arnulpho Iesuita, qui Regi erat à confessionibus, & à consiliis intimis. In via Lussanus Aubeterra Blauia abductus, luculenta pecunia & Marescalli dignitate auctus est; ac pòst Bearnij Regis præsentiâ in obsequium acti; Pali quæ est vrbs primaria restitutus cultus Catholicus, Nauarrenum arx validissima à Salio Præfecto recepta, & Poyanio tradita, reuocati Episcopi, Abbates & Parochi, tum in Sedes sua, tum in bona; coloniæ religiosæ Palum inductæ, Capucinorum & Iesuitarum, quod

Catholica fides in Bearniam restituta.

d'Aubeterre.

vrbi

LVDOVICVS XIII.

vrbi præsidium Rex imponi voluit,& ne Hugonotti expostularent, datum Ministris ex ærario stipendium est.Quibus intra quintum diem perfectis, Rex citatis equis Parisios venit. Verùm extemplò factum æquissimum iniquissimum concitat bellum, Hugonottis frementibus,& Rupellam conuenientibus; quem conuentum soluere cùm pernegarent, erumpit primum in Hugonottos hoc seculo bellum;cuius ortui cunas vt Rupella præbuit; sic haud multò post sepulchrum præbebit;eadem futura monumentum noxæ & pœnæ.

Luyneus Comestabilis

Anno 20.Primo ad bellum præludio Luyneus Comestabilis dicitur. Noua omninò res, & hactenus intentata, vt homo nouus, vnâ Aulæ gratiâ potens, nullo militiæ functus officio, nullâ victoriâ, ne vllâ quidem pugnâ insignis, ad eam dignitatem promotus sit,quæ antea vel Principum erat,vel imperatorum rebus gestis serie longa illustrium. Sed ea dignitas obtinenti perniciosa, conscripta pauculis mensibus similior somnio quàm vsui fuit. Is tamen sui conscius appellat Lediguerium,cuius ductu inceptum bellum progrederetur. Et Salmurij arx detracta Mornæo, pluribus annis Præfecto, non Martis opus fuit, sed maiestatis; quippe Mornæus ad Regis splendorem stupore perculsus,vir octogenarius,vitam præteritam rebellione maculare non ausus est. Inde oppugnatum Fanum Angerianũ, quod præsidio obtinebat Subisius;nam is cum Rohanio fratre perduellium dux, seposuerat sibi Pictones Santonésque,dum frater Aquitaniam & Occitaniam face belli incenderet. Interuallo quo premitur, rebellioni plura subsidia detrahuntur;nam illi pereunt arces ad Ligerim,Gergæum,Sullium, & Sancerra, scelerique via abrumpitur, ne transmittat Ligerim,& in Occitania Priuasiorum furor,

Primũ in Hugonottos bellum.

Cassil

Castillonium virum fortissimum ad Regem impulit, fuítque in posterum illibata fide, anno sequenti dictus Marescallus; & Bearnia per Epernonium perduellionis malo liberata, quæ à Forcia Prætore & Bensiis fratribus conturbata, statim Epernonij celeritate pacata est. Fanum mox ad deditionem adactum, & condonatum rebellioni, merâ Regis clementiâ; diruti tamen muri & oppletæ fossæ, ne quod extaret perduellionis vestigium. Haud pauci in castris morbo interierant, in quibus Cardinalis Guisius, & Brissacus Marescallus, plures vulneribus; iam inualescente temeritate, vt Nobiles nullis armis tecti impressionem facerent, ad ruinam muri. Quâ audaciâ iis proximis bellis quàm multi cæsi sunt! Quasi fortitudinis sit statim occumbere, & nudum pectus globis obiicere, quod tam ægrè per armorum septum defenditur. LVDOVICVS XIII.

Rex victor militem in Aquitaniam ducit. Iam Neracũ Maynius Aquitaniæ Prætor tum vrbem tum arcem ceperat, vir intrepidæ audaciæ, & quam periculorum terror incenderet; ac non sine ærumnis grauissimis, ac salutis discrimine, Calmontium expugnauerat simul. Tum profectus in superiorem Aquitaniam, inferiorem Regi reliquerat, in qua vnum Clayracum occludebat portas. Et ad oppidum iter ærumnosum fuit; nam imbribus magna copia fusis, ita torrentes in subiectos agros inundarunt è montibus, vt Rex diebus geminis ægrè tres leucas emensus, in periculo sæpe versatus sit; atque Vayrius Sigillorum custos, iam senio grauis, ob molestias itineris, contracta febre extinctus sit; vir pietatis antiquæ, & morum veterum, quos tamen austeritas nimia & importuna seueritas exasperarent. Tota obsidio vnius viri pernicie stetit, Thermei; quem prima impressio pugnantem sustulit; vulgò acce- *Rex in Aquitania.* *Vayrũ mors.* *Et Thermes.*

LVDOVICVS XIII.

ptum summis infimísque, Regíque charissimum; nam in eo fortitudo, pietas, summa humanitas, & excultum disciplinis ingenium erant. Sexto die oppidum ad deditionem impulsum; móxque exercitus in superiorem Aquitaniam ductus, in qua Montalbanum Rupellæ per flagitia æmulum, pluribus oppidis iam à Maynio captis, digna Regis expeditio visa est. Sed scopulus gloriæ & tempestas victoriæ fuit. Etenim inexpugnabilis propugnantium animus, creberrimæ in obsidentium castra irruptiones, munimenta, quà validissima erant, oppugnata, oppugnantium inconsulta temeritas, Maynij lugubris & improuisa mors, quem sclopeti glans per oculum transmissa deiicit; morbi letiferi rapientes ducem militémque promiscuè, fusi per autumnum copiosi imbres; ea singula causæ non vincendi fuerunt, & fecerunt necessitatem receptus; cæsis præter Maynium, Themineo Marescalli filio, Miolano, Freta, Valancæo, Francone, & aliis; vnum Chamerium Ministrum perditissimum, morte tot illustribus viris rependente; qui in vrbe seditionis vehementissimus turbo, tormenti glande extinctus est. E castris Rex Tolosam venit; qua in vrbe Arnulphus Iesuita Aulâ dimissus est; vir de publica re benè admodùm meritus; pulsus præpollente Comestabilis gratia. Regi regredienti Parisios occurrit Monhurtium; quod obsessum adulta iam hyeme, atque verberatum, incredibili ipsius Regis vigilantia, compulsum est ad deditionem; famosum etiam Comestabilis morte, qui tertio post die febre letifera animam egit; vir melior pace quàm bello, qui fortunæ gratia haud superbè vsus, suo vnicè incremento studens, summo dolore ad Montalbanũ affectus, totâ in se ignominiâ deriuatâ, iam in ipso votorũ apice, proximi casus delibauerat tædium.

Montalbani obsidio.

Luynei mors.

Anno

Anno 22. Montalbanensium libertate inflammatus est rebellium furor; ac prima Regis expeditio in Pictones fuit. Quippe Subisius immemor veniæ, qua Rex proximum condonauerat scelus, nouum flagitium cumulans, instructis copiis, & Prætoriana cohorte instar Regis cinctus, nouum regnum ad Oceanum ponebat. Id Insulæ erant in Pictonum finibus, Riæa, Monsa, & Pereria, modicæ quidem, & æstu influente à terra auulsæ, sed magni momenti ad vastandam Britanniam, & proximas regiones. Et Subisius facessebat negotium, si qua audaciâ muritas situ locorum Insulas ceperat, eas fortitudine pari defendisset: sed illicò postquam Rex cum Condæo & Suessionensi per obiectas fossas in Riæam irrupit; tanto metu perculsus est Subisius, vt in fugam actus, militem potestati victoris tradiderit. Itaque fugientium multi aquis mersi, plures capti, pauciores cæsi; Rege miserorum cædem prohibente; quamquam ea bis mille sustulit, quibus vincentium vltio parcentis veniam intercepit. E Santonibus in Aquitaniam Rex vocatus, Royanum in via oppugnatum capit, arcem ad Garumnam quà mari influit, post repulsam geminam impressionem; tum in Aquitaniam superiorem contendit. Ea quippe Condæi, Elbouij, & Theminei prouincia, multis oppidis rebellionem armauerat. Atque Elbonius euocato Thamineo Tonnenium magnis ærumnis ceperat atque incenderat; nam eam vrbem vt seruaret Forcia contentionem omnem adhibuerat, pugnâ etiam consertâ, qua victus est. Porrò ea clades meliorem mentem victo iniecit; qui ad Regem transiens, veniâ donatur, & Marescalli dignitate; atque in posterum fide illibata in Principem fuit. Sanctæ Fidei oppidum ex pactis ipse erat traditurus, sed incolæ cùm detrectarent obsequium, intentan-

LVDOVICVS XIII.

Subisius victus.

Rex in Aquitania.

Tonneins.

Forcia Marescallus.

LVDOVICVS XIII.

da obsidio fuit; ac post asperam velitationem, Rebelles mitigata ferocia; Regem parcentem admittunt; eóque in oppido celebrata est sacrosancta Corporis Christi memoria, ad pietatem Rege præeunte, ac profligante hæreticorum animos, quos iam armis vicerat. Tum Negrepelissa & Fanum Antonini diuersa sorte in obsequium acta.

Negrepelisse.

Illa grauissimam superiore anno noxam contraxerat, legione Valliaca, quam admiserat in præsidium, per vnam noctem internecione deleta, conspiratione tam arcana simul & publica, vt nemini militum vel innotuerit vel ignouerit. Eam immanitatem cùm ciues nouâ iniuriâ adaugerent, obstinatâ in Regem adeuntem pugnâ, apertis muris facta impressione vrbs capitur; quæ militi permissa, feminis parcitum; selecti è ciuibus qui suspendio crudelitatis publicæ pœnas darent, & postmodùm fortuito incendio conflagrauit tota vrbs, ne quid conscium primi flagitij superesset. Antonini Fanum, haudquaquam aliena calamitate infractum, & obstinatis per periculum animis, geminam impressionem tulit repulitque; donec aperto per cuniculos muro timor simul subiit, expugnauitque insaniam; vrbs est dedita ad victoris arbitrium. Hinc visum est opportunius proficisci in Occitaniam; cùm vnum in Aquitania Montalbanum, circumclusum propemodùm, captis in circuitu oppidis, lenta fame premi & ab furore amoueri posset; nec dandum esset Rohanio in Occitania spatium confirmandi vires, in qua Condæus Lunellum & Sommerias ceperat, non incruentâ victoriâ. Properanti Regi patefactæ sunt vrbes, Monflanquinum, Carmanium, & Mausus sanctarum Puellarum, terrore latè præcurrente arma; eóque itinere dictus est Comestabilis absens Ledigue[illegible]us; postquàm ritè eiurata hæresi Catholicam

Saint Antonin.

Rex in Occitaniâ tendit.

Lediguerius Comestabilis.

tholicam Religionem amplexus est: quo facto virtus & gloria militaris suum præmium nacta est, & vir præclarissimus ab hæreticorum abductus est castris; statimque egregiam operam ad Monspelium nauat. LVDOVICVS XIII.

Eam quippe vrbem inferioris Occitaniæ impugnauerat Rex, perduellem in paucis; quæ Rohanio cohortante ad pacem, præoptauerat bellum; iámque Rupellæ & Montalbano, tum arrogantia tum fortitudine æmula, pacem reiecerat, quæ munimenta sua euerteret. Nec suscepto bello minus terribilem se præstabat, Calongeo præfecto, & Argencurio, ferocissimas eruptiones instituentibus; quorum vna præ cæteris Franciæ lugubris fuit; nam per eam cæsi Leonorus Fronsacus, Comitis Sampauli filius, adolescens viginti annorum, qui pridie in castra venerat, & spe virtutum ingentium ad summa admotus; cæsi præterea Cauillacus, Lussanus, Beuuronius, & Mombrunus, & ipse Mommorācius grauiter saucius vitam hostis indulgentiæ debuit. Per eiusmodi prælia imminutus erat exercitus, re propius ad ignominiam ducta, cùm per supplementa instaurantur copiæ, & solertia Comestabilis pertinaciam Rohanij expugnat, pacémque conciliat. Ea factionem totam complexa, libertatem religioni donabat, veniam culpis, Rupellæ ac Montalbano sua munimenta; sed Mōspelio cæterísque partium vrbibus diruebantur propugnacula, perpetua rebellionis materia. Rex vrbe admissus est; impositúmque præsidium, quod postea flagitantibus ciuibus arce mutatum est. Nec terrâ duntaxat ciuile bellum ardebat; imò & Oceanus classibus stratus, in victoriæ partem vocatus est. Rex in Aquitaniam profecturus Suessionensi tradiderat nouem peditum millia, quingentos equites, & viginti tormenta; quibus Rupellæ furorem retunderet, ac re-

Monspelij obsidio

Rex cū Hugonottis.

Guisij pugna naualis.

LVDOVICVS XIII.

frænaret castello erecto. Atque vtrumque Suessionensis præstiterat, castellúmque posuerat, cui à Ludouico Rege inditum nomen, septingentesimo tum ab vrbe tum ab Oceano passu, sed canali adiectum quo maris fluctus in portum influunt. Id Arnaudo, duci veterano, Tribuno Legionis Campanæ traditum in custodiam erat; ídque postmodùm Rupellæ belli fomes & exitij fuit. Præterea Rex classem adiunxerat, naues quadraginta quatuor, & adduxerat ex Phocensi Prouincia triremes tredecim Guisius; inductis in naues quinque hominum millibus; in quibus lecti è Nobilibus Pictones, Rupifocaldio præeunte; erátque Guisius cum summo imperio. Nec detrectant prælium Rupellani, quinquaginta sex nauibus freti: ídque auidè vtrinque corripitur; Guisij Prætoria in discrimen statim adducta. Nam eam, myoparones incendiarij à prora & puppi aggrediuntur; simúlque hostis ferro & tormētis impetit cominus eminúsque. Iis tamen singulis se victor expedit; distributis in diuersa munia, qui propugnarent nauem viris fortissimis, Rupifocaldio, Tauanio Vicecomite, Carceo, Keruenio, Vassolo Genuensi, ac Vinceguerra; dein hostes pulsi sunt; non minori laude Mantij Proprætoris, & Cugei Equitis Melitani. Hostes ad Rhæā Insulam captato asylo, beneficium pacis amplexi sunt; nuntio antè accepto, sed spe victoriæ, tacito: ex iis cæsi mille & quingenti, decem naues captæ; trecenti dumtaxat perierunt Guisio. Nec ipsum latebat pax à Rege contracta; sed cupiditate victoriæ flagrantibus animis friget pax; nec inter tubas, tormenta & tympana exauditur suauissimum melos. Eo anno Ianinus Præses, vitæ supra octogesimum quarto, viuere desiit; vir probitatis sinceræ, & candore morum illibato; quem aulicæ artes, in quibus

Le Fort Louys.

De Mâry.

Ianini mors.

pru

prudentissimus homo perpetuus fuit, nec leui macula contaminauerat: in fœderis partes Religionis zelo abductus, Maynio à consiliis fuerat; auulserátque ab Hispano sollicite, tam patriæ amans quàm fidei. *Lvdovicvs XIII.*

Anno 24. Armandus Richelius, iam antè à Gregorio XV. Cardinalis dictus, præficitur Regis consilio, annitente plurimùm Regina Matre; quæ suam auctoritatem, tanti viri, & sibi, vt existimabat, addictissimi, solertiâ inconcussam rata; vt vanæ mortalium opiniones sunt spésque incertæ, instrumentum ad perniciem suam ipsa aptauit. *Richelius princeps consilij* Spes non dissimilis in connubio falsa; quod contractum inter Carolum Valliæ Principem, & Henricam Mariam Regis sororem, vt ingenti gaudio in primordiis fuit, sic infelicissimo tum progressu, tum exitu; quà religioni Orthodoxæ, cui portæ in Angliam aperiebantur; quà Franciæ, cui bellum inuectum est, quà nubenti Virgini: vt maritum taceam, quem inaudita calamitas iniquissimæ subditorum iustitiæ vectigalem fecit. *Affinitas cum Anglo.*

Anno 25. Bellum iterum in Hugonottos exurgit; quod tamen Richelij industriâ eodem anno sopitum est. *Bellū secundum in Hugonotos.* Auctores Rupellani atque Rohanius; quorum illi castellum Ludouici, quasi impositum amentiæ frænum ferre non poterant; ille instauratis per otium viribus, ipsum otium vt consiliorum perniciem amoliebatur. Primus tubicen belli Subisius, qui vectus Rupellensium nauibus, Blauetum in Britannia portum inuadit, arcémque impetit. Sed Molacio Marchione cum Nobilibus Britannis aduolante, portu expulsus est, abductis tamen sex nauibus, quas Rupellam in triumphum intulit. *De Molac.* Inde per absentiam Epernonij, qui Prætor Aquitaniæ iussus erat Montalbanensium agros latè vastare, eóque mandato

LVDOVICVS XIII. fungebatur egregiè, cùm copiis Burdegalensis ager destitutus esset; in eum classe vectus Subisius, parem vastationem atque incendium infert, ipsi Burdegalæ formidandus; donec primò Plessius ab Epernonio missus, deinde Torasius cum legione Campana Blauia soluens, grassantem prædonem compulerunt in naues, clade magna affectum. Atque id præiudicium fuit victoriæ proximæ, quam Mommorancius retulit.

Mommorãcij naualis victoria. Cùm enim Subisius Rupellensium nauibus maritimam oram infestaret, Mommorancius Admiralius parauerat classem ex duodecim nauibus, quibus Hollandi ex fœdere viginti naues Hantauio duce adiunxerant. Atque Hantauius dehortationibus Rupellensium clam abductus, ad pugnam impelli à Prætore non poterat, cùm ipsâ dehortantium perfidiâ inuitus ad eam agitur. Etenim cùm per inducias securi agerent, Rupellenses in Hollandos impetum faciunt, & nauigiis incendiariis Legati nauem repentè inflammant; nec minus in Francos irruunt, sed tormentorum glandibus pulsi, naues recipiunt. Eo statim igne simul cum naui incensi Bataui prælium appetunt, recipítque supplementum Mommorancius viginti duarum nauium Aulonensium, & septem Anglicarum, iámque sexaginta sex nauibus classem implentibus, eam in hostem tripartitam ducit; cuius ipse primum agmen ageret cum Hantauio, secundum Dorpius legatus Hantauij, tertium Mantius, naualibus expeditionibus celebris. At classis hostilis ad Insulam Auseris sese receperat, situ loci tuta, Syrtibus scopulisque aditum prohibentibus, móxque intumescente per æstum pelago comparabat recessum, cùm adueniente Mommorancio prælium conserit, primò quidem tormentis, dein admotis nauigiis: tenuitque producta totam noctem pugna, dum die proximo victoria

ctoria Mommorancij patuit, nouem captis Rupellensium nauibus,& vna incensa; eorúmque Prætoria capiebatur, cùm capti inflammato sulphureo puluere, tum nauem suam,tum admotas victrices quatuor,fragore ingenti discerpunt, eáque vna calamitas vincentibus fuit.Sed rara laurea,quæ cruore non madeat. Extemplò Rupellenses Rhæâ quam occupauerant Insulâ, per Samlucium & Torasium conserto prælio, depelluntur. Eam propugnabat Subisius, qui fugâ quàm pugnâ melior, desperata re in Angliam nauigat,factionem promoturus absentiâ,quam præsentiâ perderet: ac iisdem Rebellibus Oleronem Insulam Mommorancius eripit. Interim Themineus Marescallus in Occitania imminebat Rohanio.Eam enim Rebellium dux prouinciam vberrimam veluti regnum seposuerat sibi Rohanius,& Hispanorum tum consilio tum pecuniâ fretus, venti instar procellas attollebat ad arbitrium. Sed cùm vario exitu, vicisset ad Petram-sectam Themineus,móxque Mausum Azilium frustra oppugnasset,Rupellenses infracti nauali prælio pacem admittunt; iísque rursus recepti in veniam, vrbe sua munimentis nouis exuenda.Quamquam ea pax non penetrauit in animos,nec cõtumaciam fregit,opperientium momenta ex euentu rerum opportuniora. Duæ præterea expeditiones eo anno obitæ; prima in Rhetia, altera in Genuensium ditione. Nam Vallem Telinam Rhetis obsequentem atque obnoxiam, cùm Hispani primùm inuasissent, & propugnanda Catholica Religione; atque vt Ducatum Mediolanensem Valle illa tegerent,atque communirent; expostulantibus Sabaudiæ Duce & Venetis,& Regem Franciæ appellantibus Rhetis; sequestrum dici placuerat Gregorium Pontificem X V. qui Telinos haberet, dum de iure amplius disceptaretur, atque

LVDOVICVS XIII.

Themineus in Occitania.

Telina Vallis occupata.

LVDOVICVS XIII.

Cœuures.

Balneo eius Præfecto Hispani Vallem atque arces tradiderant. Emortuo Gregorio subrogatus erat Vrbanus VIII. easdémque arces per Balneum seruans, cunctabatur ferre sententiam, & Vallem dominis restituere. Cuurius eam ob rem ad Heluetios orator missus, cùm frigidam gentem non inflammaret, repente ex oratore dux exercitus dictus, contracto Regis nomine cum Sabaudo & Venetis fœdere, in Vallem irrumpit, Balneum pellit; capit Tiranium, Morbegnium, Bormium, arcésque cæteras, & sequestrum se professus, validis præsidiis occupatas firmat; Marescallus ab Rege ob patratam rem nuncupatus. Atque id bellum, vt plerúmque contingit, parit Genuense.

Genuēse bellum.

Diu erant Ducem inter Sabaudiæ & Genuensem Rempublicam controuersiæ; siue ex admotis finibus; siue ex feudo Zucarello, quod empturo Duci præripuerant Genuenses; siue ex mutuis per auersos animos contumeliis; siue Caroli Ducis præferuida indole, cui quies & otium pro ærumna erant. Huic Ludouicus opem subministrabat; quippe Richelius potentiam Hispanicam iam suspectam habens, eam clam infringere, ac fœderatos vel detrahere vel obruere meditabatur; in quibus Genuenses tum vtilitate, tum voluntate censebantur addictissimi omnium. Et Comestabilis huius belli cupiditate flagrabat; vel ingenti facinore cætera cumulaturus; vel veteri in Hispanicum nomen quà æmulatione, quà odio. Exercitum conflabant viginti quinque peditum millia, equitum quatuor; ac primam aciem ducebat Comestabilis cum Crequio genero, alteram Dux Carolus cum filio Victore; simúlque irrumpentes in Genuensium ditionem, quà vi, quà deditione passim vrbes occupant. Iam Gaues Comestabilis ceperat, Capriatam,

Nouium,

Nouium, Gauiúmque; imminebátque ipsi Genuæ, admodùm perterrefactæ: nec ea vnquam propius ab clade abfuit; atque ipse Dux capto Ostagio cæterísque oppidis, ad Sauonam properabat victor; cum repente fausta primordia corrumpit turpis exitus. Duces inter æmulatio statim cooritur; tum capta oppida, ex proteruia & crudelitate vincentium, fidem restituunt Genuensibus; dein castra deseruntur, morbis vulgatis, & stipendiorum penuriâ. Per quæ instauratis animis Genuenses geminum scribunt exercitum, terrestrem ex decem millibus hominum, & naualem ex quadraginta triremibus, quarum partem ex Sicilia Sanctacrucius Prætor adduxerat: ac tandem Feria Prætor Mediolanensis octodecim peditum millia, & quatuor equitum, intulerat in Pedemontium, obsessurus Astam. Quibus difficultatibus Comestabilis pressus, cùm præterea ætate grauis morbo laboraret, in Pedemontium coactus regreditur, omissis partis, atque Astam tegens, Feriæ Verrucam impugnanti opponitur. Atque ad eam arcem angustam admodùm postquàm Feria tribus cum diuidio mensibus, frustra consumpta oppugnatione inhæret, conualescens Comestabilis in eius castra cum Crequio & Vignolio impetum facit, castellis erectis pugnantem deiicit, & cæsis plus mille hostibus, oppidum liberat, fulminis instar ex diuturna mora collectum ignem eiaculans: nec enim vnquam fortitudo vera consenescit. Arma mox compescuit pax Mousoni contracta, quod est in Hispania oppidum. Ea Oliuarem inter Philippi IV. Regis, nam decesserat III. & Rochepotium Legatum Ludouici conciliata, nescis fœderatis, vallem Telinam libertati & religioni restituebat, honore clientelæ Rhetis asserto, spondentibus Regibus, fœderatos mutuos, Sabaudum

LVDOVICVS XIII.

Mouson.

Rochepos.

LVDOVICVS XIII. baudum & Genuenses, bello quieturos, traducendos ad amicam disceptationem. Per quæ pacta iam prorumpens bellum oppressum est: nam vtrinque facultates institorum correptæ à Regibus, proximo Martis præludio. Venerat in Franciam Franciscus Barberinus Pontificis ex fratre nepos, magnâ pompâ exceptus.

Aurelianẽsis Mompenseriam ducit. Anno 26. Dum ab tumultu externo quiescit Francia, laborat domestico, ob connubium Ducis Aurelianensis; quod conficere Rex cum Mompenseria cupiebat, opulenta & pudicissima virgine, repellebat Aurelianensis, quorundam abductus consiliis. Nec abducentibus impunè id fuit, nam Ornanus Marescallus, dehortantium caput & Principis moderator, raptus in vincula, Vicennas ducitur, quo in loco ægritudine è viuis abscedit; fratres Vindocinenses cùm festinanti in Britanniam Regi occurrerent, idem ob consilium retinentur Ambosiæ; ac postea Vindocinensis Præturâ Britanniæ spoliatur, qua donatur Themineus; ac Chalesius, domesticus Regis, *Chalais.* simúlque educatus, Monlucij ex filia nepos, cùm eadem consilia clam aleret, Regique fraudem faceret, in maiorum suspicionem vocatus, sententiâ Iudicum damnatur capite ac truncatur. Sicque amotis nuptiarum obicibus, in eas tandem Aurelianensis consentit, ac Mariam ducit, Mompenseriæ stirpis, pietatis & opulentiæ heredem vnicam, quam Guisia mater omni curâ & vigilantia instituerat. Idémque annus turbulentus Iesuitis fuit, ob Santarelli librum de Pontificia auctoritate, quorum *Cottoni mors.* principes Cottonus & alij vexati Parisiis, atque innoxij vocati in periculum, doctrinam illam in senatu Pariensi eiurant, mox procellâ liberi. Cuius tamen impetus Cottonum rapuit, improuiso morbo extinctum,

virum in quo nec ipsa inuidia næuum deprehendat, perpetuus in Aula pietatem adeò non contaminauit, vt per ignem purior auri instar, eodem animi & morum candore, tum in cella tum in aula persti-terit. Similiter interiit vir diuersæ indolis Ledigueríus, anno ætatis octogesimo quarto, cui felicitas mortalium nulla propè defuit, accessitque ad cumulum Catholica fides, in qua vitam poneret, vt vitæ stadium tam productum inoffenso propemodùm pede percurrerit: atque haud dubiè meruit opum & honorum fastigium, assidua militiæ exercitatione atque peritia, & inconcussa in Principem fide; nam cœlestem gratiam mera Dei beneficentia contulit. Sic vetus felicitatis fœtus extinctus est, dum nouus in fastigium rapitur Richelius Cardinalis, qui suppressa Admiralij dignitate, condidit nouam, in vniuersa Maria præfecturam, corrogato auctoritatis fonte & opulentiæ, quem deinceps in rempublicam funderet, ideóque Anchoram adiunxit insignibus, futurum potestatis fulcrum, & stabiliendæ auctoritatis præsagium. Præterea habitus est Parisiis Optimatum regni conuentus, in quo vt in prioribus, multa prudenter ad politicam proposita, à Rege, Richelio, ac Legatis cæteris; sed soluto cœtu euanuerunt consilia, suúmque mores institerunt cursum; nec enim facilè tolluntur inolitæ consuetudines, & tollenda agnoscimus, agnita patimur. Sub anni finem proximi belli sementis iacta est, dimissis ab Anglia Reginæ domesticis, quos Catholicos proteruia hæresis non ferebat; ne vnâ quidem feminâ heræ ad solatium relictâ, Buquinquamo impulsore præcipuo, quem Subisius incenderat desiderio laureæ.

Anno 27. Extremos conatus adhibitura rebellio, hostē simul externum & internum armat

LVDOVICVS XIII.

Et Ledigueríj.

Richelius. Admiralius. Intendant des mers.

Optimatum conuentus.

Bellum tertium in Hugonotos.

LVDOVICVS XIII. armat. Externus petitus ab Anglia vltra Oceanum, internum ipsa per se hæresis Rupellæ & in Occitania comparat. Paratæ in Anglia classi ad Francicam expeditionem præficitur Buquinquamus, Caroli Regis gratiâ potens, quanquam infamis suspicione veneni Iacobo Regi præbiti, & ob peculatum Parlamento obnoxius. Decem hominum millia, vecta centum quinquaginta nauibus, instructa magnifico apparatu ad Rhæam Insulam applicant, nouo periculo toto orbe notissimam. Eam duobus castellis obtinebat Toirasius, Præx alteri nomen, alteri sancti Martini: atque istud Angli verberant exscensione facta atque oppugnant, dein post repulsam vim, obsidione arctissima cingunt, Oceano etiam interdicto. Verùm ad scopulum tota illa formidanda vis corruit; per tres menses impetum tulit fregítque Toirasius; quippe eum nec muri verberati tormentis & diruti, nec aperta propugnacula; nec famis sitisve atrox necessitas; nec sauciorum immensus numerus; nec morbus quo affixus est lecto; nec militum deditionem optantium vota; nec ab hoste tentata per copias vniuersas impressio, dimouerunt ab animi illibata constantia. Iámque tota natura præter solum & cœlum obsessos defecerat; alterum ad spectaculum, alterum ad sepulchrum; cùm per indefessam Regis diligentiam transmissæ sunt copiæ à continenti, seruatúsque Toirasius. Earum dux Scombergius Marescallus, legati Marillacus & Canaplius, conuolante certatim Nobilitate; quæ & Regis iussu inhibenda fuit. Angli extemplò pulsi ex Insula ipsáque Francia, quam cupiditate & spe iam hauserant, atque acti in naues; cæsis suorum duobus millibus, dum se trepidanter recipiunt, captis tormentis, & signis quadraginta quatuor. Et in ea laude memoran

Rhæa impetita.

Toirasii fortitudo

morandus Richelius, qui nullis curis, nullis ærumnis, nullis pepercit sumptibus, ad immittendam opem Toirasio;quod bis præstitum est, infusúmque morienti lampadi oleum. Nec omittendus Petrus Lauerius, siue Petra,gregarius miles; qui ex castello Praæ ad Cardinalem nuntius, cùm omnia hostium nauibus clauderentur, immersus Oceano, inter Anglorum tela nauigia, sclopeta, & tormenta bellica, per piscium appetentium morsus, natatu continuo,mari sæpius vt lateret mersus, sex milliaria confecit, euasitque in continentem incolumis;dignus omninò quem componamus cum alato Dædalo, qui non alarum sed brachiorum remigio, difficiliorem & impeditiorem viam emensus est. Attamen ea expeditio Themineo Marescallo fuit mortis causa; quam à Rege ambiens cùm non impetrasset, dolore repulsæ contrahit febrem, eáque rapitur, magno Regis & Procerum desiderio, quibus viri fortissimi magnanimitas in pretio erat;nec vnquam Themineum vlla periculi magnitudo terruerat.

LVDOVICVS XIII. *Richelii vigilãtia. La Pierre* *Theminei mors.*

Anglorum hæc clades Rupellæ obsidionem perfecit; atque vnde amplitudinis spes & securitatis, inde orta pernicies & ruina certissima. Rex dum morbo Villaregij hæret,& inuitus impetum bellicum sustinet, Ducem Enculismensem primùm ad claudendam Rupellam miserat, mox fratrem Aurelianensem, postremò ipse postquam conualuit, Octobri mense in castra subiit. Ea iam posita, erectis tredecim castellis seu propugnaculis latissimo ambitu vrbem obuallabant;curâ Richelij atque industriâ;miles in stationibus frequens commeatu omni abundabat;vici erant in ciuitatis formam dispositi, singula ad vitæ vsum & commoditatem venalia, singulis stationibus nosocomia & sacella adiuncta,in quibus

Rupellæ obsidio.

LVDOVICVS XIII.

bus animorum saluti & corporum religiosi viri impendebant sedulam operam;pecunia ad stipendium suppetebat,cúmque hyemandùm in castris Rex censuisset,militibus singulis præter stipem, vestem & calceos dedit.Ea Rupellenses immoti spectabant,nam tota obsidione ad erumpendum vel miles vel animus defuit;& Oceano freti,laborem & sollicitudinem hostis flocci habebant. Nec fortasse posteritas credet; eam vrbem quam implebant ferocissimi ciues, & perduellium duces,quæ fons capútque hæresis Ministrorum insaniæ obnoxia foret, quam proximo seculo tanta hominum strage frustra impugnauerat Dux Andegauensis;eam, inquam, seu spoliatam viribus & deiectam animis,vna spe & patientia vim hostium repulisse. Ego sic Deum constituisse crediderim, vt cùm hactenus Franci militaris audaciæ tot ac tanta dedissent specimina,vnum semel constantiæ & patientiæ in obsidendo ederent;& enarrare posset Historia,Francos ab æuo condito, nullâ pugnâ, nullo certamine, semel in castris otiosos hæsisse, per vnum annum alterúmque dimidium. At quoniam frustra munimentis muri cingerentur, nisi simul clauderetur Oceanus, Richelij commento surrexit in mari moles illa prodigiosa, qua annexæ sunt pelago compedes. Ex ingentibus saxis sensim illa coaluit; quæ in canalem iniecta dum æstus residebat,& maris limo compacta & agglutinata, ab vtroque littore deducta in medium, labore improbo viam nauibus tandem obstruerent;modico spatio fluctum admissura, in quo reponerentur mersa nauigia, impeditura nauibus aditum. Adiuncti præterea cancelli ex quadraginta nauibus, quas rudentes vinxerant, eæque ante molem imposito milite intendebant vigilias; tum vltrà, quæ vocabant Gandelabra, palorum

Moles ad Rupellam.

rum crassiorum ordo, præfixus alto solo, vbi rariora nauigia erant. Porrò ea dum exurgit moles, hyemísque imminet, Rex ærumnas leuaturus Parisios venit, relicto Cardinali summo imperio, Legatis Inculismensi, ac Marescallis Bassompetra & Schombergio. LVDOVICVS XIII.

At sub anni primordium Boutevilla publicâ pœnâ vitam amiserat, duellorum furore supra calamitatem temporum amens. At lugubrius Mariæ Mompenseriæ exitium fuit, quæ muliebrem partum enixa, paulò post rapta est, magno Franciæ malo, & luctu coniugis; quem nouæ pòst nuptiæ in spes nouas abripient; superfuit partus, vnicus hodie Mompenseriæ stirpis in regiam iterum insertæ surculus. *Boutevilla supplicium.*

Anno 28. Rex in castra ad Rupellam regressus, in nouum hostem extemplò incurrit. Anglos prioris ignominiæ pudor, & Subisij pro Rupellensibus supplicantis preces, ad nouam classem instruendam impulerant; iique ductore Comite Egbyo, numerosas naues, plurimum militem, & commeatum vberrimum, Rupellam inferendum adduxerant. Sed expeditio intra spectaculum fuit. Nam postquam Angli adueniunt, vident in Regiam classem confluxisse Francos ingenti ardore, spe Rupellensium falsa, regrediuntur in Angliam; idémque post menses aliquot noua classis se recipiens præstitit; quasi ad lustrandum miraculum molis aduenissent, vel ad Rupellensium contumaciam celeritate fugæ, infringendam. Fames interea in ipsam contumaciam grassabatur; & carnium atque annonæ penuriâ, post absumpta animalia domestica, ad pelles & coria acta est necessitas; imò traditur reperta cadauera mutilata, detracta ab ossibus carne, quæ rapta esset in pabulum morientium; matrem mortuæ filiæ pauisse se artubus; & virginem fratris infantis ex- *Rupella capitur.* *d'Egby.*

tremos

LVDOVICVS XIII.

tremos digitos arrosisse; tantus furor animorum erat, qui ex ipsa pœna alimentum criminis caperet. Tandem ex octodecim ciuium millibus, quinque millia, quæ vna superfuerant, cùm ægrè animam per tot miserias traherent; illósque spes omnis deficeret, Octobris trigesimo deditione facta; se clementiæ Regis permittunt; qua parcitum deditis, pœnâ in munitiones conuersâ, eæque omnes dirutæ, vnis ad portum exceptis: sublatæ præterea immunitates, restituti Sacerdotes, & inductum Iesuitarum Collegium. Nec in tota oppugnatione centum milites cæsi, quanquam plures morbus præripuit, naturæ cursu ad viuendi metam delatos. Aliquantò post suo ipsa pondere fatiscens moles depressa est; quasi rationis compos superuacaneam sese aduerteret, iisque vellet parcitum, quibus Rex ignouerat. Sanè expeditio illa memorabilis fuit; quæ incruenta, asylum hæresis, rebellionis arcem, bellorum ciuilium sementem perpetuam, vrbem solo salóque in Europa munitissimam, vno saxorum arborúmque pretio expugnauit. At præter Dei promouentis opus benignitatem, & Regis studium indefessum, Richelij operæ pretium fuit; qui immensa consilia amplissimo animo circumplexus, ea arbitratus vnâ niti Rupellæ ruinâ, in eam totus incubuit, veluti in fundamentum futuræ magnitudinis, in quam postmodùm prouexit Franciam. Ea dum gerebantur, Rohanius furoris particeps, Occitaniam inferiorem, & superiorem Aquitaniam, armis atque consiliis perturbauerat. Ad eum premendum Mommorancius Occitaniæ Prætor scripserat copias, eúmque aggressus ad Mansum sanctarum Puellarum, aleâ propè æquâ pugnæ discesserat, victore equitatu, sed peditibus fusis. Epernonius similiter Aquitanos cogebat in officium;

Bellū cum Rohanio.

aderát

aderátque Condæus cum summo in vtrumque imperio;qui Soyono ad Rhodanum capto, plura castella expugnabat in Occitania. Tum Comitiis Tolosæ habitis, Mommorancio in Occitania inferiore relicto;ac perculso Rohanio iusta fraude, quam ei Fossæus & Meslæus ad Monspelij arcem intulerant, cæsis centum Hugonottorum fortissimis, quos ad occupandam noctu arcem immittebat Rohanius; ipse Condæus ad Fuxienses profectus, cum Tribunis castrensibus, Burgo Espinassio, Marchione Raguio, & Comite Carmino, Apamias tormentis verberat, ferocientis hæresis sedem ac cubile, capítque ad extrema actam. Mox Realmontium, Seueri Fanum, Castelnauium, Brassacum, & aliquot oppida expugnat; coactus abscedere ab sancta Africa; Rohanio proximo opem submittente, & obsessorum animos erigente. Tum duces partiti se ad vrendos rebellium agros; Condæus Castrienses sibi seposuit; Mommorancius Nemausenses, postquam Pousinum ad Rhodanum vi capum diruit; Montalbanenses Epernonius, in quibus plus operæ & periculi fuit. Ad hæc cùm accederet Rupellæ calamitas, Rohanius impos consilij, dum Hispaniæ Regem in nouum fœdus compellat; anguis instar delitescentis per hyemem, opportunitatem operiebatur.

Lvdovicvs XIII.

Soyon.

Des Fosses, & Meslay.

Bourg, Ragny, Carmain.

Le Pousin.

Anno 29. Rex transgressus Alpes Casalim vrbem extremo periculo liberat; nec huius belli causa est omittenda. Vincentius II. Mantuæ Dux, & Monferrati Marchio, nuper obierat sine liberis; spem hereditatis tres proximi affines adierant, Carolus Dux Niuernensis, Ferdinãdus Guastalæ Princeps, ac Maria Francisci III. filia, & Caroli Emanuelis Sabaudiæ Ducis nepti ex filia. Eos inter haud dubiè Carolo Niuernensi, vt propinquiori, ius optimum erat, & contro-

Rex ad Segusium victor.

LVDOVICVS XIII. Balneo eius Præfecto Hispani Vallem atque arces tradiderant. Emortuo Gregorio subrogatus erat Vrbanus VIII. easdémque arces per Balneum seruans, cunctabatur ferre sententiam, & Vallem dominis restituere.

Cœuures. Cuurius eam ob rem ad Heluetios orator missus, cùm frigidam gentem non inflammaret, repente ex oratore dux exercitus dictus, contracto Regis nomine cum Sabaudo & Venetis fœdere, in Vallem irrumpit, Balneum pellit; capit Tiranium, Morbegnium, Bormium, arcésque cæteras, & sequestrum se professus, validis præsidiis occupatas firmat; Marescallus ab Rege ob patratam rem nuncupatus. Atque id bellum,

Genuense bellum. vt plerúmque contingit, parit Genuense. Diu erant Ducem inter Sabaudiæ & Genuensem Rempublicam controuersiæ; siue ex admotis finibus; siue ex feudo Zucarello, quod empturo Duci præripuerant Genuenses; siue ex mutuis per auersos animos contumeliis; siue Caroli Ducis præferuida indole, cui quies & otium pro ærumna erant. Huic Ludouicus opem subministrabat; quippe Richelius potentiam Hispanicam iam suspectam habens, eam clam infringere, ac fœderatos vel detrahere vel obruere meditabatur; in quibus Genuenses tum vtilitate, tum voluntate censebantur addictissimi omnium. Et Comestabilis huius belli cupiditate flagrabat; vel ingenti facinore cætera cumulaturus; vel veteri in Hispanicum nomen quà æmulatione, quà odio. Exercitum conflabant viginti quinque peditum millia, equitum quatuor; ac primam aciem ducebat Comestabilis cum Crequio genero, alteram Dux Carolus cum filio Victore; simúlque irrumpentes in Genuensium ditionem, quà vi, quà deditione passim vrbes occupant. Iam plures Comestabilis ceperat, Capriatam,

Nouium,

Nouium, Gauiúmque; imminebítque ipsi Genuæ, admodùm perterrefactæ: nec ea vnquam propius ab clade abfuit; atque ipse Dux capto Oltagio cæterísque oppidis, ad Sauonam properabat victor; cum repente fausta primordia corrumpit turpis exitus. Duces inter æmulatio statim cooritur; tum capta oppida, ex proteruia & crudelitate vincentium, fidem restituunt Genuensibus; dein castra deseruntur, morbis vulgatis, & stipendiorum penuriâ. Per quæ instauratis animis Genuenses geminum scribunt exercitum, terrestrem ex decem millibus hominum, & naualem ex quadraginta triremibus, quarum partem ex Sicilia Sanctacrucius Prætor adduxerat: ac tandem Feria Prætor Mediolanensis octodecim peditum millia, & quatuor equitum, intulerat in Pedemontium, obsessurus Astam. Quibus difficultatibus Comestabilis pressus, cùm præterea ætate grauis morbo laboraret, in Pedemontium coactus regreditur, omissis partis, atque Astam tegens, Feriæ Verrucam impugnanti opponitur. Atque ad eam arcem angustam admodùm postquàm Feria tribus cum diuidio mensibus, frustra consumpta oppugnatione inhæret, conualescens Comestabilis in eius castra cum Crequio & Vignolio impetum facit, castellis erectis pugnantem deiicit, & cæsis plus mille hostibus, oppidum liberat, fulminis instar ex diuturna mora collectum ignem eiaculans: nec enim vnquam fortitudo vera consenescit. Arma mox compescuit pax Mousoni contracta, quod est in Hispania oppidum. Ea Oliuarem inter Philippi IV. Regis, nam decesserat III. & Rochepotium Legatum Ludouici conciliata, nescis fœderatis, vallem Telinam libertati & religioni restituebat, honore clientelæ Rhetis asserto, spondentibus Regibus, fœderatos mutuos, Sabaudum

LVDOVICVS XIII.

Mouson.

Rochepos.

LVDOVICVS XIII.

baudum & Genuenses, bello quieturos, traducendos ad amicam disceptationem. Per quæ pacta iam prorumpens bellum oppressum est: nam vtrinque facultates institorum correptæ à Regibus, proximo Martis præludio. Venerat in Franciam Franciscus Barberinus Pontificis ex fratre nepos, magnâ pompâ exceptus.

Aurelianēsis Mompenseriam, ducit.

Anno 26. Dum ab tumultu externo quiescit Francia, laborat domestico, ob connubium Ducis Aurelianensis; quod conficere Rex cum Mompenseria cupiebat, opulenta & pudicissima virgine, repellebat Aurelianensis, quorundam abductus consiliis. Nec abducentibus impunè id fuit, nam Ornanus Marescallus, dehortantium caput & Principis moderator, raptus in vincula, Vicennas ducitur, quo in loco ægritudine è viuis abscedit; fratres Vindocinenses cùm festinanti in Britanniam Regi occurrerent, idem ob consilium retinentur Ambosiæ; ac postea Vindocinensis Præturâ Britanniæ spoliatur, qua donatur Themineus; ac Chalesius, domesticus Regis, simúlque educatus, Monlucij ex filia nepos, cùm eadem consilia clam aleret, Regique fraudem faceret, in maiorum suspicionem vocatus, sententià Iudicum damnatur capite ac truncatur. Sicque amotis nuptiarum obicibus, in eas tandem Aurelianensis consentit, ac Mariam ducit, Mompenseriæ stirpis, pietatis & opulentiæ heredem vnicam, quam Guisia mater omni curà & vigilantia instituerat. Idémque annus turbulentus Iesuitis fuit, ob Santarelli librum de Pontificia auctoritate, quorum principes Cottonus & alij vexati Parisiis, atque innoxij vocati in periculum, doctrinam illam in senatu Pariensi eiurant, mox procellâ liberi. Cuius tamen impetus Cottonum rapuit, improuiso morbo extinctum,

Chalais.

Cottoni mors.

virum in quo nec ipsa inuidia næuum deprehendat; perpetuus in Aula pietatem adeò non contaminauit, vt per ignem purior auri instar, eodem animi & morum candore, tum in cella tum in aula persiterit. Similiter interiit vir diuersæ indolis Lediguerius, anno ætatis octogesimo quarto, cui felicitas mortalium nulla propè defuit, accessitque ad cumulum Catholica fides, in qua vitam poneret, vt vitæ stadium tam productum inoffenso propemodùm pede percurrerit: atque haud dubiè meruit opum & honorum fastigium, assidua militiæ exercitatione atque peritia, & inconcussa in Principem fide; nam cœlestem gratiam mera Dei beneficentia contulit. Sic vetus felicitatis fœtus extinctus est, dum nouus in fassigium rapitur Richelius Cardinalis, qui suppressa Admiralij dignitate, condidit nouam, in vniuersa Maria præfecturam, corrogato auctoritatis fonte & opulentiæ, quem deinceps in rempublicam funderet, ideóque Anchoram adiunxit insignibus, futurum potestatis fulcrum, & stabiliendæ auctoritatis præsagium. Præterea habitus est Parisiis Optimatum regni conuentus, in quo vt in prioribus, multa prudenter ad politicam proposita, à Rege, Richelio, ac Legatis cæteris; sed soluto cœtu euanuerunt consilia, suúmque mores institerunt cursum; nec enim facilè tolluntur inolitæ consuetudines, & tollenda agnoscimus, agnita patimur. Sub anni finem proximi belli sementis iacta est, dimissis ab Anglia Reginæ domesticis, quos Catholicos proteruia hæresis non ferebat; ne vnâ quidem feminâ heræ ad solatium relictâ, Buquinquamo impulsore præcipuo, quem Subisius incenderat desiderio laureæ.

Anno 27. Extremos conatus adhibitura rebellio, hostē simul externum & internum armat

LVDOVICVS XIII.

Et Ledigueri.

Richelius. Admiralius. Intendant des mers.

Optimatū conuētus.

Bellū tertiū in Hugonotos.

LVDOVICVS XIII. armat. Externus petitus ab Anglia vltra Oceanum, internum ipsa per se hæresis Rupellæ & in Occitania comparat. Paratæ in Anglia classi ad Francicam expeditionem præficitur Buquinquamus, Caroli Regis gratiâ potens, quanquam infamis suspicione veneni Iacobo Regi præbiti, & ob peculatum Parlamento obnoxius. Decem hominum millia, vecta centum quinquaginta nauibus, instructa magnifico apparatu ad Rhæam Insulam applicant, nouo periculo toto orbe notissimam. Eam duobus castellis obtinebat Toirasius, Præx alteri nomen, alteri sancti Martini: atque istud Angli verberant exscensione facta atque oppugnant, dein post repulsam vim, obsidione arctissima cingunt, Oceano etiam interdicto. Verùm ad scopulum tota illa formidanda vis corruit; per tres menses impetum tulit fregítque Toirasius; quippe cum nec muri verberati tormentis & diruti, nec aperta propugnacula; nec famis sitisve atrox necessitas; nec sauciorum immensus numerus; nec morbus quo affixus est lecto; nec militum deditionem optantium vota; nec ab hoste tentata per copias vniuersas impressio, dimouerunt ab animi illibata constantia. Iámque tota natura præter solum & cœlum obsessos defecerat; alterum ad spectaculum, alterum ad sepulchrum; cùm per indefessam Regis diligentiam transmissæ sunt copiæ à continenti, seruatúsque Toirasius. Earum dux Scombergius Marescallus, legati Marillacus & Canaplius, conuolante certatim Nobilitate; quæ & Regis iussu inhibenda fuit. Angli extemplò pulsi ex Insula ipsáque Francia, quam cupiditate & spe iam hauserant, atque acti in naues; cæsis suorum duobus millibus, dum se trepidanter recipiunt, captis tormentis, & signis quadraginta quatuor. Et in ea laude memoran

Rhæa impetita.

Toirasii fortitudo

morandus Richelius, qui nullis curis, nullis ærumnis, nullis pepercit sumptibus, ad immittendam opem Toirasio;quod bis præstitum est, infusúmque morienti lampadi oleum. Nec omittendus Petrus Lauerius, siue Petra,gregarius miles; qui ex castello Prææ ad Cardinalem nuntius, cùm omnia hostium nauibus clauderentur, immersus Oceano, inter Anglorum tela nauigia, sclopeta, & tormenta bellica, per piscium appetentium morsus, natatu continuo,mari sæpius vt lateret mersus, sex milliaria confecit, euasitque in continentem incolumis;dignus omninò quem componamus cum alato Dædalo, qui non alarum sed brachiorum remigio, difficiliorem & impeditiorem viam emensus est. Attamen ea expeditio Themineo Marescallo fuit mortis causa; quam à Rege ambiens cùm non impetrasset, dolore repulsæ contrahit febrem, eáque rapitur, magno Regis & Procerum desiderio, quibus viri fortissimi magnanimitas in pretio erat;nec vnquam Themineum vlla periculi magnitudo terruerat.

LVDOVICVS XIII. *Riche. lii vigilatia. La Pierre*

Theminei mors.

Anglorum hæc clades Rupellæ obsidionem perfecit; atque vnde amplitudinis spes & securitatis, inde orta pernicies & ruina certissima. Rex dum morbo Villaregij hæret,& inuitus impetum bellicum sustinet, Ducem Enculismensem primùm ad claudendam Rupellam miserat, mox fratrem Aurelianensem, postremò ipse postquam conualuit, Octobri mense in castra subiit. Ea iam posita, erectis tredecim castellis seu propugnaculis latissimo ambitu vrbem obuallabant;curâ Richelij atque industriâ;miles in stationibus frequens commeatu omni abundabat;vici erant in ciuitatis formam dispositi, singula ad vitæ vsum & commoditatem venalia, singulis stationibus nosocomia & sacella adiuncta,in quibus

Rupellæ obsidio.

LVDOVICVS XIII.

bus animorum saluti & corporum religiosi viri impendebant sedulam operam; pecunia ad stipendium suppetebat, cúmque hyemandùm in castris Rex censuisset, militibus singulis præter stipem, vestem & calceos dedit. Ea Rupellenses immoti spectabant, nam tota obsidione ad erumpendum vel miles vel animus defuit; & Oceano freti, laborem & sollicitudinem hostis flocci habebant. Nec fortasse posteritas credet; eam vrbem quam implebant ferocissimi ciues, & perduellium duces, quæ fons capútque hæresis Ministrorum insaniæ obnoxia foret, quam proximo seculo tanta hominum strage frustra impugnauerat Dux Andegauensis; eam, inquam, seu spoliatam viribus & deiectam animis, vna spe & patientia vim hostium repulisse. Ego sic Deum constituisse crediderim, vt cùm hactenus Franci militaris audaciæ tot ac tanta dedissent specimina, vnum semel constantiæ & patientiæ in obsidendo ederent; & enarrare posset Historia, Francos ab æuo condito, nullâ pugnâ, nullo certamine, semel in castris otiosos hæsisse, per vnum annum alterúmque dimidium. At quoniam frustra munimentis muri cingerentur, nisi simul clauderetur Oceanus, Richelij commento surrexit in mari moles illa prodigiosa, qua annexæ sunt pelago compedes. Ex ingentibus saxis sensim illa coaluit; quæ in canalem iniecta dum æstus residebat, & maris limo compacta & agglutinata, ab vtroque littore deducta in medium, labore improbo viam nauibus tandem obstruerent; modico spatio fluctum admissura, in quo reponerentur mersa nauigia, impeditura nauibus aditum. Adiuncti præterea cancelli ex quadraginta nauibus, quas rudentes vinxerant, eæque ante molem imposito milite intendebant vigilias; tum vltrà, quæ vocabant Gandelabra, palorum

Moles ad Rupellam.

rum

rum crassiorum ordo, præfixus alto solo, vbi rariora nauigia erant. Porrò ea dum exurgit moles, hyemsque imminet, Rex ærumnas leuaturus Parisios venit, relicto Cardinali summo imperio, Legatis Inculismensi, ac Marescallis Bassompetra & Schombergio. LVDOVICVS XIII.

At sub anni primordium Boutevilla publicâ pœnâ vitam amiserat, duellorum furore supra calamitatem temporum amens. At lugubrius Mariæ Mompenseriæ exitium fuit, quæ muliebrem partum enixa, paulò post rapta est, magno Franciæ malo, & luctu coniugis; quem nouæ pòst nuptiæ in spes nouas abripient; superfuit partus, vnicus hodie Mompenseriæ stirpis in regiam iterum insertæ surculus. *Boutevillæ supplicium.*

Anno 28. Rex in castra ad Rupellam regressus, in nouum hostem extemplò incurrit. Anglos prioris ignominiæ pudor, & Subisij pro Rupellensibus supplicantis preces, ad nouam classem instruendam impulerant; iique ductore Comite Egbyo, numerosas naues, plurimum militem, & commeatum vberrimum, Rupellam inferendum adduxerant. Sed expeditio intra spectaculum fuit. Nam postquam Angli adueniunt, vident in Regiam classem confluxisse Francos ingenti ardore, spe Rupellensium falsa, regrediuntur in Angliam; idémque post menses aliquot noua classis se recipiens præstitit; quasi ad lustrandum miraculum molis aduenissent, vel ad Rupellensium contumaciam celeritate fugæ, infringendam. Fames interea in ipsam contumaciam grassabatur; & carnium atque annonæ penuriâ, post absumpta animalia domestica, ad pelles & coria acta est necessitas; imò traditur reperta cadauera mutilata, detracta ab ossibus carne, quæ rapta esset in pabulum morientium; matrem mortuæ filiæ pauisse se artubus; & virginem fratris infantis extremos *Rupellæ capitur.* *d'Egby.*

LVDOVICVS XIII.

tremos digitos arrosisse;tantus furor animorum erat, qui ex ipsa pœna alimentum criminis caperet. Tandem ex octodecim ciuium millibus,quinque millia,quæ vna superarant, cùm ægrè animam per tot miserias traherent; illósque spes omnis deficeret, Octobris trigesimo deditione facta; se clementiæ Regis permittunt; qua parcitum deditis, pœnâ in munitiones conuersâ, eæque omnes dirutæ, vnis ad portum exceptis: sublatæ præterea immunitates, restituti Sacerdotes, & inductum Iesuitarum Collegium. Nec in tota oppugnatione centum milites cæsi, quanquam plures morbus præripuit, naturæ cursu ad viuendi metam delatos. Aliquantò post suo ipsa pondere fatiscens moles depressa est; quasi rationis compos superuacaneam sese aduerteret, iisque vellet parcitum, quibus Rex ignouerat. Sanè expeditio illa memorabilis fuit; quæ incruenta, asylum hæresis, rebellionis arcem,bellorum ciuilium sementem perpetuam, vrbem solo salóque in Europa munitissimam, vnô saxorum arborúmque pretio expugnauit. At præter Dei promouentis opus benignitatem,& Regis studium indefessum, Richelij operæ pretium fuit; qui immensa consilia amplissimo animo circumplexus, ea arbitratus vnâ niti Rupellæ ruinâ, in eam totus incubuit, veluti in fundamentum futuræ magnitudinis, in quam postmodùm prouexit Franciam. Ea dum gerebantur,Rohanius furoris particeps,Occitaniam inferiorem, & superiorem Aquitaniam,armis atque consiliis perturbauerat. Ad eum premendum Mommorancius Occitaniæ Prætor scripserat copias, eúmque aggressus ad Mausum sanctarum Puellarum, aleâ propè æquâ pugnæ discesserat, victore equitatu, sed peditibus fusis. Epernonius similiter Aquitanos cogebat in officium;

Bellū cum Rohanio.

adérat

adeŕatque Condæus cum summo in vtrumque imperio; qui Soyono ad Rhodanum capto, plura castella expugnabat in Occitania. Tum Comitiis Tolosæ habitis, Mommorancio in Occitania inferiore relicto; ac perculso Rohanio iusta fraude, quam ei Fossæus & Meslæus ad Monspelij arcem intulerant, cæsis centum Hugonottorum fortissimis, quos ad occupandam noctu arcem immittebat Rohanius; ipse Condæus ad Fuxienses profectus, cum Tribunis castrensibus, Burgo Espinassio, Marchione Ragnio, & Comite Carmino, Apamias tormentis verberat, ferocientis hæresis sedem ac cubile, capítque ad extrema actam. Mox Realmontium, Seueri Fanum, Castelnauium, Brassacum, & aliquot oppida expugnat; coactus abscedere ab sancta Africa; Rohanio proximo opem submittente, & obsessorum animos erigente. Tum duces partiti se ad vrendos rebellium agros; Condæus Castrienses sibi seposuit; Mommorancius Nemausenses, postquam Pousinum ad Rhodanum vi capum diruit; Montalbanenses Epernonius, in quibus plus operæ & periculi fuit. Ad hæc cùm accederet Rupellæ calamitas, Rohanius impos consilij, dum Hispaniæ Regem in nouum fœdus compellat; anguis instar delitescentis per hyemem, opportunitatem operiebatur.

LVDOVICVS XIII.

Soyon.

Des Fosses, & Meslay.

Bourg, Ragny, Carmain,

Le Pousin

Anno 29. Rex transgressus Alpes Casalim vrbem extremo periculo liberat; nec huius belli causa est omittenda. Vincentius II. Mantuæ Dux, & Monferrati Marchio, nuper obierat sine liberis; spem hereditatis tres proximi affines adierant, Carolus Dux Niuernensis, Ferdinãdus Guastalæ Princeps, ac Maria Francisci III. filia, & Caroli Emanuelis Sabaudiæ Ducis nepti ex filia. Eos inter haud dubiè Carolo Niuernensi, vt propinquiori, ius optimum erat, & contro-

Rex ad Segusium victor.

uersiæ

LVDOVICVS XIII. uersiæ expers; attamen quia natus in Francia, ab ea mores indolem atque obsequium videretur hausisse, Hispaniæ Regem infensissimum nanciscebatur. Atque Ferdinandus Imperator, cùm Mantua feudum Imperij foret, Niuernensi possessionem negauerat, eius filium Principem Reteliensem Viennæ retinuerat, ac Guastallæ Principem promouebat. Præterea Carolus Sabaudiæ Dux, instaurata lite veteri ob Monferratenses, regionem illam inuaserat, & Mediolanensi Prætore in prædæ partem vocato, præter vnam Casalim, Monferratum totum sub potestatem redegerat. Appellabat Regem Niuernensis, ac flagitabat vt eadem Francia & origo Francica, quæ sibi detrimento apud hostem & Austriacam domum vna esset; eadem sibi commodo atque auxilio foret; nec postulatis æquissimis abnuebat Rex, sed Anglico bello & Rupellæ obsidio implicatus, vota duntaxat, & facultatem legendi militis Niuernensi impertierat. Atque is scripserat decem peditum millia, & equites octingentos, quos Vxellius Marchio in Italiam duxerat; sed commeatus inopiâ regressus in Franciam miles, post direptos passim agros pagósque totus effluxerat; intuleràtque Lugdunum sæuissimam pestem, qua vrbs populosissima spississimis funeribus desolata est; ac deinceps vniuersa Francia proserpente lue afflicta est ac vexata. Interea Gonsales Corduba Prætor Mediolanensis oppugnabat Casalim; propugnante vno Marchione Beuuronio, qui ob certamen cum Boutevilla initum extorris è Francia, se Niuernensi addixerat, & nauabat præclaram operam. Accesserat deinde Guronus, orator à Rege ad Sabaudum missus, qui cùm nihil æqui impetraret, Casalim forti animo ingressus, abiectis oratoris partibus, se ducem gesserat; ac Beuuronio dum prorumpit cæso, industria

D'Vxelles. *Beuuron.* *Guron*

&

& fortitudine sustentabat spes vrbis afflictas. Sic annus vigesimus octauus effluxerat, cùm nono incipiente, sub asperrimam hyemem, Rex fœderatum ab iniuria vindicaturus, in Italiam tendit. Huic consilio non pauci intercesserant; præsertim Mater Regina, quæ Niuernensi infensa, iam inde ab Ancræi calamitate, & auersa prorsus ab Hispanico bello, dehortabatur impensius Regem; contrà impellente Richelio, & ipsa causæ honestate; magnâ Francicæ gentis infamiâ, si legitimus dominus, quoniam Francus esset, ab ditione sua pelleretur. Igitur Rex Februario exeunte, profectus Gratianopoli, cum viginti duobus peditum millibus, & tribus equitum, moræ impatiens, in erectas nimium cumulis Alpes sese immiserat. Ab Sabaudiæ Duce postulauerat transitum, ex prioribus pactis permittendum; sed illo cunctante vanis excusationibus, si fortè Francicus impetus refrigesceret morâ, Rex armis paraturus viam, Segusium versus progreditur. Progredienti occurrunt angustiæ geminos inter montes, quas Dux muniuerat, præsidióque firmauerat; fauces Saxorum vulgus appellat; quoniam duorum inter montium iuga, depressa est vallis, tres passus in latitudinem patens, circùm abrupta ingentibus saxis, atque vno milliari in longum porrecta; & eas angustias erecto triplici munimento obsepserat Dux, singulísque lectum militem imposuerat; atque ipse haud procul cum filio Principe agebat Segusij, opem & animum submissurus pugnantibus. Rex in eum locum prouectus, illicò impressionem instituit; simúlque Salsio Comiti imperat, vt per obiecta montium claustra cum legione prorepens, terga hostium aggrediatur, dum ad frontem pugna conseritur. Vtrumque fortiter & ex indole Francica præstitum. Sub Rege imperatore exercitum

LVDOVICVS XIII.

Suse.

Pas des grosses pierres

De Saux.

—— citum regebant Marescalli tres, Scombergius, Crequyus, & Bassompetra; & plures aderãt Principes Proceresque, Longavilla, Moretius Comes, Comes Garcurius, Valeta, Trimollius, & Halluinius, Scombergij filius; Sansimo, Brezæus, Mortemarus, Melerayus, cæterique, qui iniussi vnà cum legionariis impetum faciunt in munimentum. Vno propè momento impugnati hostes, deiecti & victi sunt; primus omnium Valeta Dux in munimentum prorumpit, certatim inuolant reliqui Proceres militésque; imminet è fastigio montium Salsius, terrórque subitus sic perturbat hostem, vt proiectis armis à munitione prima in alteram fugerit, à secunda in tertiam, & ingruentibus Francis Segusium tandem trepidatione summa, per aduersos montes & munimenta sua prorepserit. Triginta duntaxat in vtraque partium cæsi sunt; nemo ex Francis alicuius nominis, præter Nauuam Centurionem, & Triuillam saucium. Rex inde nullo obice ad Segusium progressus, vrbe statim dedita, arcem oppugnat, cùm Sabaudiæ Dux reuocata pace, in hæc pacta consentit; vt Regi viam in Monferratum faceret, præberet iusto pretio commeatum, traderet Segusij arcem in fidei pignus, ac Trinum in Monferrato haberet, cum annuis quindecim aureorum millibus; & aliæ conditiones arcanæ adiunctæ. Quæ pacta posteaquam Gonsales à Duce accipit, Casalis obsidionem soluit continuò, castrísque abscessit nocte concubia. Nec diutiu[s] Rex in Pedemontio substitit, relicto Cre[-]quyo, qui constituta in effectum adduceret rediitque in Franciam, post pacem in Itali[a] stabilitam, victor vnâ famæ machinâ, & te[r]rore potentiæ.

Quippe Hugonotti & Rohanij praua co[n]silia reuocabant. Nam Rohanius Clause[l]lum in Hispaniam miserat, qui cum Phili[p]

LVDOVICVS XIII.

Saint Simō.

La Nauue.

Troisvilles.

Pax tertia cū Hugenotis.

po Rege pacisceretur ad bellum alendum; iámque actum de conditionibus erat, Hispano in annos singulos trecenta nummorum millia stipulante; atque Pelsius instrumentum ferens, in Occitania deprehensus, decreto Senatus Tolosani plexus capite erat; iámque Priuasium in Cebennio tractu validum oppidum palàm rebellauerat; eóque prouectum erat audaciæ, vt Regi cum exercitu venienti furorem & munimenta obiiceret. Verùm munimenta postquam Rex tormentis deiicit, ac furorem metu compescuit, vrbem desertam incolis occupat, atque arcem proximam deditione: móxque vt pœna tam exemplo esset, quàm culpa fuerat, multi ex captis appensi sunt ad arbores, igne fortuito sceleratam vrbem comburente. Aletium deinde ductus exercitus; quam vrbem obtinebat Mirabelius cum duobus hominum millibus, spémque Rohanius faciebat opis continuæ. Sed Mommorancij consiliis plerique ciuium in meliora mutati, pacem flagitant, exorántque à Rege; simúlque Richelij prudentia Rohanium totámque factionem ab armis abducit. Rohanio innotuerat, quid gestum in Hispania ab Clausello foret; præterea is victorem Regem, nullo hoste potentiam auertente, in vnam rem incubiturum spectabat; quamobrem conuocatis ciuitatum rebellium legatis; quarum principes erant Montalbanum, Nemausus, & Castra, persuadet pacem, eámque mox à Rege impetrat; iis conditionibus, vt incolumi religionis licentia, & venia prioribus donata, deiicerentur recentia vrbium munimenta, stante veteri murorum ambitu. Idque vt perficerent Nemausum Rex venit, Montalbanum Richelius; qui cunctantem vrbem atque ægerrimè assentientem vt spoliaretur, solertiâ ingenij & eloquentiâ sermonis ad obsequium impulit, & munimenta

LVDOVICVS XIII.

Priuas.

Alets.

ta

LVDOVICVS XIII.

ta profrauit, solis verborum machinis ; q ab institutis bellis ciuilibus, nulla Prin pum Regúmve potentia diruere aut aperi potuerat. Eáque pax hactenus culta, tot i ter bellorum motus immota perstitit ; ad prauis peccandi animum tollit, qui pote tiam tollit. At continuò violauit lætitia ob pacem conceptam Ducis Aurelianen secessus ad Lotharingum ; nam ambieb Aurelianensis cum Maria Niuernensis fil nuptias ; quibus Rex impulsu Matris di sentiebat : quippe Medicæa Florentinar virginem è sua stirpe cupiebat filio coniu gem ; frater haud multò post reuocatus a Regem, geminauit lætitiam, Ducatu Valesi in supplementum hereditatis accepto. E Berullus Cardinalis eo anno obiit, merito sanctitatis in eum gradum inuectus, & benè meritus de Ecclesia vniuersa, ob institutam in Francia Sacerdotum Congregationem ; quæ per plurima pietatis officia, passim accepta & perutilis est ; cui maximè probitatem morum & religionis cultum Sacerdotes debent.

Berulli mors

Richelius. Pinerolium capit.

Anno 30. Sabaudiæ Dux rursum cum Imperatore & Hispaniæ Rege conuenerat, ad Mantuanum ex Italia depellendum ; ideóque irruperant in Mantuanum agrum Collaltus cum exercitus Imperatorio, & cum Hispanico in Monferratensem Ambrosius Spinola, ille Flandricis palmis clarissimus dux. Interim Richelius, inducto Rege ad ferendam opem oppresso, Lugdunum venerat ; atque Alpibus transmissis cum viginti peditum millibus, duobus equitum; ductoribus Marescallis Crequyo, Forcia, & Scombergio, quibus ipse summo imperio præficeretur, vnde Generalissimi noua vox prodiit, in Pedemontium venit; appellátque Ducem de implendis pactis, ac præbendo militibus commeatu. Ille cui diuersa pactis

placue

placuerant, cùm moram moræ necteret, eo consilio vt inedia exhaustus exercitus absumeretur, repentè graui iacturâ affligitur. Nam Richelius postquam in illius mentem introspexit, ac tentauit omni ope ad priora pacta tergiuersantem reducere; extemplò retro actis copiis Pinerolium obsidet; ac post vrbem primo die redditam, arcem septimo ad deditionem impellit; adstantibus Spinola & Collalto, qui quarto antè die ad arcem defendendam venerant, è pugnatoribus spectatores facti. Ea re apertum Francis in Italiam iter, tum annonæ tum militi, & in ipsa Ducis viscera hostis immissus. Nec cunctatur Rex aduolare Lugdunum, ad decerpendam laudis & gloriæ partem, quanquam Regina multùm dehortante, quæ Richelij exitium iam constituerat. Diuionem in transitu Rex, ob seditionem rusticorum atque vinitorum, leui pœna afficit; iam antè pacatis omnibus; vrbanis Magistratibus flagitantibus veniam, & iussis vinitoribus extra vrbem habere. Mox Lugduni inita cũ Richelio consultatione, in Sabaudiam armatus peruadit; ac primo congressu capto Camberio, cæso tamen Canapleo Crequij filio, totam Sabaudiam præter Mommeliani arcem sub iugum mittit; Bassompetra expugnante feliter montis fauces ad Tarentasiam deducentes; quæ propter abrupta saxa & insuperabilem transitum, vulgò Fauces cœli dicuntur. Rex deinde, dum Castillonius Marescallus Mommelianum obsidet, Lugdunum regressus, ac breuissimo dierum quinque spatio cum Reginis acto, in Sabaudiam reuertit, nouúmque supplementum in Pedemontium mittit; id erat decem peditum millia, mille & ducenti equites; traditi Mommorancio & Effiato; quibus adiunctæ legiones sex è Campania excitæ. Nam post absentiam Cardinalis, copiæ in Pedemontio imminutæ val-

LVDOVICVS XIII.

Rex Sabaudiam occupat. Canaples.

LVDOVICVS XIII.

dè, sub ductu Forciæ, ægroti instar, subleuandæ erant atque recreandæ, & Casalis oppugnata à Spinola vehementer, magnis rerum augustiis premebatur.

Pugna ad Auilianã.

Quarum rerum Dux Emanuel haudquaquam ignarus, Mommorancio venienti obiiciebat exercitum; nempe viginti peditum millia, equitum supra quatuor, Germanis atque Hispanis vocatis sub signa. Ad Auilianam oppidum castra posuerat, consilio vt dum proximum sancti Michaelis montem Francus transmitteret, in eum impeditum, lectis copiis impetum faceret; ídque veritus Mommorancius ad Forciam scripserat, qui vltra montem continebat copias, ad se vt veniret, de re communi deliberaturus. Et Forcia venerat, placuerátque consultantibus, nocte proxima, primò impedimenta, deinde militem in montem immittere, vti ope caliginis securus ab hoste exercitus pergeret, ac Forciæ copiis vltra mõtem opperientibus sese adiungeret. Eo stabilito se in sua castra recipit Forcia; sed benè constituta, malè impleta sunt. Nocte tota in colligendis vasis consumpta, iam illucebat dies cùm in montem ducta sunt; atque hora vndecima progressus est miles. Id enimuerò opportunum ad pugnam visum est hosti; cùm itaque extremum agmen prægressis cæteris citra montem ageret; in quo tria peditum millia, & quadringenti quinquaginta equites; prorumpit ex hostium castris eques ac pedes, Principe Doria & Comite Montecucullo ductoribus; atque eques in agmina tria distributus, in quibus singulis quadringenti equites erant; pedes in duas legiones, Valstini & Galassi, quæ Pragensi victoria celeberrimæ, descriptus; inuolant simul ad victoriam certam. Mommorancius ab Carmino Comite Præfecto castrensi, misso ad explorandum hostem certior factus, nullam esse

esse salutis spem, nisi quam faceret ipsa victoria; fronte conuersa equites cum Effiato partitus, in hostem incurrit, atque quamquam longè impar numero pugnat tam fortiter manu propria sæpe cum hoste congressus, vt geminum agmen in fugam egerit, tertio in castra se recipiente; ac Doria captus est ab ipso Mommorancio. Nec omninò palma incruenta fuit; turmâ Effiati dum in prælium ruit, à peditatu hostili appetitâ sclopetis, sauciísque quam plurimis; verùm ij pedites, dum regreditur Mommorancius victor, discerpti sunt, & in fugam acti. Legiones Franciæ haud pugnarunt; præter lectos aliquot, quos Rambureus, Charrausius, & Fargius, in pedites hostium duxerant. Capta signa septemdecim, & quadringenti pugnantium à Mommorancio ad Christinam missi, donati pretio libertatis. Patrato prælio montem victor transmittit, Forciæque adiungitur; simúlque Salussias inspectante Sabaudi exercitu, die quo cinxerat Francus câpit. Nec superfuit conceptæ molestiæ Carolus Emanuel, qui die quinto pòst quam vrbs capta est, vitæ anno sexagesimo octauo, animam egit; fato ab Astrologo antè nuntiato; Princeps amplissimi animi, & ad summa quæque aspirantis; fortitudine, liberalitate, & firmissimâ mentis inter aduersa constantiâ, memorandus in paucis; sed cùm ingenij & sagacitatis valeret artibus, iísque plurimùm fideret; se in ea induebat pericula, ex quibus emergebat non sine iactura; nec sine Dei prouidentia contigit, vt qui turbas toto vitæ cursu, modò cum Franco, modò cum Hispano, diuersis consiliis miscuisset, decederet turbatissima ditione, quam Hispani & Franci, quà fœderati quà hostes, tenerent.

Rambures, Charraux, du Fargis.

Caroli Ducis mors.

Nam post Salussias oppida plurima occupant Franci, nouámque pugnam ad Carignanum mox conserunt. Carignanum citra Pa-

Pugna ad Carignanum.

LVDOVICVS XIII.

dum pagum an oppidum, ponte imposito quo amnis iungitur, hostis communiuerat erecto propugnaculo, idque obtinebat præsidio Hispanorum quadringentorum; erat præterea in amne medio obiecta Insula, quam muniuerat similiter opere ac milite, prohibiturus Francos transitu fluuij, vltra quem totus exercitus metabatur. At illi postquam statuerunt hostem impetere, pontem inuadere, & per hostem ipsum transmittere; nullâ morâ aggressi propugnaculum, cùm Hispani stationem mutarent, & octingenti in propugnaculo agerent; primo impetu tum mediam Insulam, tum propugnaculum, magna hostium strage, qui Hispani omnes, inuadunt, cæsis aut captis propugnatoribus omnibus; vt Martinus Aragonius verè responderit propugnantium numerum percontanti, cæsos & captos numerandos esse. Forcia vnus impressionem regebat; in qua conspicui, Brezæus, Melerayus, Villaregius, Carminus, Melodunensis Vicecomes, *d'Auriac.* Charrausius, Noallius atque Auriacus, senex octogenarius, castrorum Præfectus; qui tot annis grauem à pugna dehortantibus reponebat; ideò sibi præliandum fortiùs, cùm vnum aut alterum vitæ superstitis annum in aleam ageret, hoste triginta aut quadraginta annos opponente. Dum cædebantur Hispani, continebant se in castris socij; qui plerique Germani, orta gentium æmulatione, eorum exitio lætabantur; atque Auilianam obiicientibus, Carignanum cum gaudio regerebant: adeò plerumque priuata æmulatio publicæ præpollet, ac discordiam serit, magno detrimento communium rerum.

Toiras siue Casalim propugnat. Per ea ad liberandam Casalim festinabatur. Siquidem vrbem ab Maio desinente oppugnabat Spinola, cum duodecim millibus peditum, atque exceperat parem numerum Germanorum, post Mantuam captam; quam

Colal

Collaltus noctu inuaserat, portâ pyloclastro effractâ; vixque Mantuæ Dux arcis deditione consuluerat vitæ, vrbe direpta per atrocissimam immanitatem. At Casalim propugnabat Toirasius; quámque vrbem Spinola quadragesimo die capturum se affirmauerat, quarto mense iam elapso cupiditate vna obtinebat. Nam Toirasius crebris & ferocissimis eruptionibus, ita oppugnantes vexauerat, ceciderat, atque discerpserat, vt cæsis quatuor hostium millibus, & validissimis, ipsis terrori, mox admirabilitati ob virtutem esset. Et cum eo laudem assequuti sunt, Souuræus eques Melitensis, Cauillacus, Pompadorius, Santaunesius, Boissatus, Turrius, & Riuerius; qui à Richelio missus, vt per castra in arcem penetraret, se Germanum finxit, peritus idiomatis, mox vrbe exceptus; & in eam Montauserius diuersa fraude irrepserat; Iesuitam veste mentitus, quanquam Hugonottus; adeò cupiditas gloriæ supra periculum est, quæ per ipsa discrimina ad difficiliora contendit. Sed iam Toirasio pecunia ad stipendium defuerat; ac tametsi eam suppleuisset, primo argento facto in monetam verso, deinde nummis æréis ex tormento cusis, quibus auri pretium fides publica fecerat; tamen vrgente annonæ inopia, vna famis patientia remedio erat; quam dum obsessi ad extremum prorogant, ac Francos duces ad ferendam opem exstimulant; visum est commodum pacisci inducias. Ex ineunte Septembri in sex hebdomadas pactæ cum Spinola; ea conditione, vt Hispani vrbe & castello admitterentur, admittendi etiam arce, nisi per spatium induciarum Franci obsidionem dissoluerent; frumentum interea iusto pretio obsessis suppeditaret Hispanus, nec castrorum munimentis quidquam adiungeret. Idque Iulij Mazarini operâ pactum est, quem Vrbanus Pontifex ad

LVDOVICVS XIII.

Souure, Cauillac, Pompadour, Saint Aunes, Boissat, Le Tiur, Riuiere, Montausier

Mazarin.

LVDOVICVS XIII.

conciliandam pacem in Insubres miserat; iis-que nuper à Rege conditiones Lugduni impetrauerat, quas Hispani viribus freti repudiauerant. Post admissas inducias, Spinola iam afflictatus morbo,& tædio diuturnæ obsidionis,extinguitur; dolore in ægritudinem deflectente, & animo infringente corporis vires, cùm celebres illæ ex Ostenda atque Breda laudes, ad vnam Casalim, veluti ad scopulum impactæ corruerent & euanescerent. Interea tertium exercitum in Pedemontium Rex Scombergio ductore miserat; tripléxque exercitus numerabat duntaxat octodecim peditum millia, equitum tria; adeo pestis,& cætera incommoda importunæ militiæ,castra exhauserant: regressi in Franciam erant Mommorancius & Effiatus, implebátque eorum vices Marillacus; vt tres Marescalli in dies singuli, Forcia, Scombergius, & Marillacus, vniuersis copiis præessent;aderátque Salcius cum euocatis è Delphinatu Nobilibus. Ij iam ad conspectum Casalis venerant, & induciarum tempus effluxerat, erántque hostem in castrorum septis aggressuri; cùm idem Mazarinus conciliandæ pacis cupidissimus, ex ipsis hostium castris progressus,ducibus Francis pacis nuntium affert, iis quas antè dixerant legibus. Ad id nuntium dum deliberant duces; Hispani è castris aliquot tormenta explodunt; atque ideò ægrè inhibetur Francorum impetus,dum Mazarinus ad Hispanos regreditur; itidem malè acceptus ab Idiasco Hispano,qui pacis studio perinfensus,tormenta emitti iusserat. Attamen cæteris ducibus præpollentibus,se Idiascus continuit;simúlque ordinum principes extra castra Mazarinus ad iurandam suis verbis pacem educit. Ij erant Santacrucius, Philippinus Spinola Ambrosij filius,Dux Noqueræ,Galassus, Picolominius, aliíque; similiter è Francis accedunt

Pax ad Casalim.

cedunt

cedunt Marescalli tres, Salcius, Villaregius, Turenius, Arpaionius, Plessipralinus, & Frangipanius; atque vno assensu, interprete Mazarino, paciscuntur, vt ex Monferrato & Pedemontio vtrinque exercitus dimittantur; Casalis libera sit, cæteræque vtriusque prouinciæ vrbes, tam Francis abscedentibus quàm Hispanis; Maynius Dux (is Mantuani filius) possit ex Monferratensibus vel alia gente Casali præsidium imponere. Mox duces humanissima salutatione & mutua gratulatione excipientes inter se, ad suos quique regrediuntur: non modica Mazarini commendatione, qui feroces & æmulas gentes, pugnæ proximæ æstu incensas, ad pacem traduxit, & mucrones strictos vaginæ reddidit. Franci ipsa die verterunt vestigia; consequenti Hispani; postquam castris exceperunt Toirasium, Prætore Santacrucio virum summis honoribus prosequente; adeò admiratio virtutis ipsum hostem affecerat. Neque immeritò seruator Italiæ audiebat Toirasius, quam ineluctabili fortitudine in vna Casali eripuerat iugo. Deinde aliquid controuersiæ natum est, cùm Maynius tres legiones Francicas Casalim induxisset; ac minabantur obsidionem nouam Hispani; sed quieuerunt, octo peditum millibus à Tauaneo in supplementum adductis; atque anno proximo pax Cherascensis litem omnem diremit.

Turene, Arpaïon, Plessipratin.

Porrò hæc in Italia magna Francorum famâ dum patrantur, publica illorum res ingens discrimen Lugduni adibat. Quippe Rex ancipiti morbo decumbens, iam erat conclamatus, omnemque spem desponderant Medici; cùm is ad extrema Christiano ritu se comparans, obita generali confessione noxarum, ac sacrosanctâ Eucharistiâ pastus, diuina ope conualescit repentè.

Regis morbus.

LVDOVICVS XIII. Nam rupto abſceſſu, qui latebat in corpore, & febre exhauſta cum purulenta materia, quaſi cibus ille cœleſtis medicina tum animæ fuiſſet tum corpori, reſtituitur valetudini: qua confirmata, Pariſios cum Reginis venit.

Pax Cheraſcenſis. Anno 31. Cheraſci de conditionibus pacis actum eſt fuſius inter Imperatorem & Mantuanum; diſceptantibus & componentibus pacta, Galaſſo pro Imperatore, ac pro *De Seruië* Mantuano Mareſcallo Toiraſio & Seruienio; ac ſtatutum vt Sabaudo & Mantuano ſuæ cuique vrbes reſtituerentur. Attamen poſtea Regem inter & Victorem Amedeum Sabaudiæ Ducem ſcripta noua pacta; quibus primò Pinerolium & Peruſiam vallem permittebat Dux Regi; mox eandem vrbem & ditionem vendebat, quingentis nummorum millibus; Feria Hiſpano multùm reclamante, poſtquàm res innotuit, quaſi peccatum eſſet in priora pacta; ſed erat liberum Sabaudiæ Duci ſuas vrbes diſtrahere, & ſuo vtens iure irrogabat iniuriam nemini. Dum Rex iis pactis Germanum ex Mantuano agro exigebat, & Hiſpanum ex Monferratenſi, ab vtroque ſibi per nouum fœdus conſulebat. Etenim Guſtauus Sueciæ Rex, poſtquam inducias cum Sigiſmundo Poloniæ *Charnaſſé.* Rege contraxerat, operâ Charnaſſæi Franci oratoris, euocatus à Germanis Proteſtantibus, in Germaniam claſſe tranſmiſerat, libertatem vt præ ſe ferebat aſſerturus popu- *Fœdus cum Suecia Rege.* lis, cùm nouum & grauiſſimum iugum imponeret, atque in Europæ, ſi Deus ſineret, iret imperium. Hic Francorum amicitiam ambiens, & à Richelio forſan ambitus, eodem Charnaſſæo agente, cum Rege fœdus pangit in quinque annos proximos, quo ipſe exercitum in Germania haberet, in quo mererent triginta peditum millia, equitum decem; darêtque in ſtipendij partem Rex an-

nis singulis decies centena librarum millia; cultus Catholicæ religionis illibatus esset in vrbibus captis, ac fas esset Germanis Electoribus atque Principibus fauere neutri partium, continere se, eóque beneficio agere immunes periculi. Id fœdus per Saludiam ad Bauariæ Ducem & Electores Ecclesiasticos delatum, ab vno Treuirensi admissum est, qui se commisit in tutelam Regis, dedítque in pignus fidei seruandas arces validissimas, Ermenstenium & Philippoburgum. Ita Rex dignitatem asserebat foris, at intus & in ipsis regiis laribus Richelij potentia serebat discordiam. Regina Medicæa filium Aurelianensem in partes abduxerat; isque post denuntiatas Richelio inimicitias, primò Aureliam venerat Rege insalutato; deinde in Burgundiam admittente Bellegardo Prætore; ac tandem cùm à Rege insequente periculum foret, transit in Sequanos, atque in Lotharingiam Carolo Duce præbente asylum se recipit. Continuò Richelij offensione in Principis comites regium fulmen exploditur; ij erant Comes Moretus Regis nothus frater, Duces Elbouius, Bellegardus, & Roanesius; ac domestici Principis, Puylaurentius, Cognesius, Monsigotus, & Cantelobius; qui rei læsæ Maiestatis pronuntiati, facultatibus suis spoliantur. Et ea seueritate Senatus Parisiensis statim implicitus, qui cunctatus edictum approbare, accersitus Luparā, acerbis verbis exceptus est, iussúsque Senatusconsultum expungere; iam Richelio refringente potentiæ obicem atque repagula. Nec Medicæa diu profectionem in Flandriam distulit. Nam post reuocatum Richelium in rerum apicem, ea nusquam mitigauerat odium, sed exacerbata in dies singulos vehementiùs, iuxta de Rege & de Richelio querebatur; mulier iam ab Henrici temporibus, riualis

LVDOVICVS XIII.

La Saludie.

Turbæ in Aula.

De Moret De Roanes.

Medicæa fuga.

LVDOVICVS XIII.

impotentior, ad Aulæ conuersiones atque obsequia parum facta, quæ si auctoritate princeps non esset, nulla esse cuperet. Eam ob causam Regem profectum Compendium sequuta erat, non vocata; palámque affirmabat se non ituram in Concilium, quamdiu Richelius adesset. Sed Rex regni curas cùm odio matris anteponeret, ipsi significat futurum commodius, si Molinas secederet, regressúsque Parisios, eam relinquit Compendij, custoditam ab Estræo Marescallo, viro haud accepto; ob sororem Belfortiam. Qua de custodia cùm Regina querelas intenderet, reuocatur Estræus atque ipsa haud multò pòst curru in Flandriam fugiens, ab Archiducissa honore multo excipitur. Existimatus est in eam fugam contulisse multùm Richelius, & clam Medicææ captiuitatis metum fecisse; veritus scilicet, ne aliquando ius suum natura reciperet, quam absentiâ & locorum interuallo diremptam sperabat.

Fœdera cum Lotharingiæ Duce.

Anno 32. Rex Metim cum exercitu venit, intendens propiùs Lotharingiæ Duci, qui parauerat copias, & putabatur cum Imperatore fœdus percussisse. Verùm is perterrefactus diligentiâ Regis, ipsum Metim conuenit, fœdúsque sancit, quo cætera cum aliis Principibus abrogabat fœdera, dabátque Marsalium. In id pactum Ianuario mense iurauerat; cùm Maio incepto ab eo discedit, & cum Duce Aurelianensi fœdus nouum contrahit, atque arma instruit. Verùm eadem celeritate Regis opprimitur; nam Rex itineribus magnis in Lotharingiam properans, Barium occupat, & plura oppida; exercitum Germanicum, cui Estræus præerat, in eandem prouinciam reuocat, ac per Comitem Alesium Ducis Enculismensis filium, equestrem turmam profligat. Sic Lotharingus omni ope destitutus, rursum appellat cle-

D'Alets.

men-

mentiam Regis, nouúmque fœdus sancit, quo Regi tradit Stenæum & Iametium, & Clermontium vendit. Ita patrata ad Lotharingiam securitate, vna supererat de Aurelianensi sollicitudo. Is nimirum post recessum è Francia, à Lotharingia transgressus in Flandriam, apparauerat bellum, palam scripto libello testatus, se id suscipere in Regis & regni commodum, vt grauissimum Richelij iugum excuteret. Ac tametsi pollicitis non starent Hispani, & distractis in diuersa viribus, Aurelianensi exercitum parare haud possent; tamen is lectis equitibus mille & octingentis, ex Leodiensibus & Lotharingis, fretus Mommorancij promissis, qui totam Occitaniam & Aquitaniæ partem venturas in factionem receperat; cum turmis equestribus, per Campaniam, Burgundos, Aruernos, & Rutenos, in superiorem Occitaniam venit, mox Biterras in inferiorem. Atque Mommorancius in eas partes malo fato abductus; siue odio in Richelium, deiectus spe obtinendæ dignitatis Comestabilis; siue in gratiam Reginæ Matris; factionis ducem in prouinciæ Comitiis se professus, accesserat ad Aurelianensis consilia; eratque periculum graue Richelij, si vt spem Aurelianensi Mommorancius fecerat, Epernonius Aquitaniæ Prætor defecisset. Verùm plura spei contraria contingebant. Nam Epernonius, quamquam & ipse à Richelio multùm auersus, tamen præponderante in Regem fide, in officio stetit: tum plurimæ in Occitania vrbes, repulso Mommorancio Regi se tradunt; in quibus Nemausus & Bellocadium memorandæ, diuersa forsitan ratione; cùm hæc amore fidei, in arcem impositam, magno tum damno tum maiori periculo, communiuerit se ac propugnauerit; illa præpollente Hugonottorum in Mommorancium odio, alteram partem amplexa sit.

LVDOVICVS XIII.

Bellū in Occitania.

LVDOVICVS XIII.

fit. Rex præterea geminum exercitum immisit in prouinciam, quorum alterum Scombergius ducebat, Aurelianensis assequutus vestigia, alterum Forcia; vti inter vtrumque medius hostis intercluderetur. Sed exemplò vno & leui admodùm prælio res disceptata est. Ad Castronouarium, Lauracorum vrbem, fortè occurrebant Scombergius & Mommorancius, suo quisque ducto exercitu, quamquam multum impare; nam sequebantur Scombergium pedites mille, equites totidem ac ducenti; Mommorancio erant tria equitum millia, peditum duo, aderátque Aurelianensis. Ideò Scombergius recedebat ad læuam, recepturus se in proximam vrbem; cùm Mommorancius comitantibus paucis, abreptus cupiditate pugnandi, in equites primos inuehitur, & prima dimicatione equo iam saucio, eóque postmodùm procumbente, decem acceptis vulneribus, cùm in spissos ordines penetrasset, humi fusus capitur, & sicuti erat defertur à victoribus Castronouarium. Simul cum eo Nobiles aliquot cæsi; in quibus Comes Moretius, Rieusius, & Fullada; sic perculsis atque attonitis Mommorancij copiis, vt nemine opitulante, similiores fugientibus inauspicato loco recesserint. Rex interea in Occitaniam venerat, & adacto Aurelianensi in eas conditiones, quas victo & propemodùm derelicto imposuit, Tolosam profectus, Senatui Mommorancium iudicandum permittit. Nulla dubitatio erat, quin reus Maiestatis læsæ damnaretur, captus dum rebelles in Regis copias duceret, nec ipse abnuebat culpam, vnâ Regis clementiâ spem incertam alens. Et eam Principes Proceresque immenso ambitu implorabant; Aurelianensis, Condæus, Enculismensis, Epernonius, Cardinalis Valeta, cæterique; in quorum preces obduratus Rex, an Richelius;

Castelnau d'Arry.

De Moret. Le Rieux. La Feuillade.

Mommorancij mors.

rebel

rebellionis crimen cumulante perfidia; nam pluribus nuntiis Mommorancius Regi inuiolatam fidem spoponderat, sententiam iudicum impleri iubet. Nec vllus vnquam in tam illustri Mommoranciorum stirpe generosius animam posuit; si dignus morte dum viueret, sanè vitâ dignus dum moritur; nec si causam excipias, quidquam in ea morte desideres quod fortitudinem Christianam & Heroicam sapiat: Arnulphus Iesuita adfuit morienti, vberrimum diuinæ gratiæ fluxum demiratus, ac cœlestis prouidentiæ regimen, per culpam atque infamjam inducentis sanctitudinem morti, quam vita voluptatibus & ambitione abducta respuerat. Dolori summo omnibus fuit tanti viri casus, qui passim generositate, fortitudine bellica, humanitate, & liberalitate acceptus, maiorum virtutes vt se vno collegerat, sic postremus stirpis vno se extinxit. Aurelianensis haud multò post; indignatus ob repulsam intercessionem, secessit in Flandriam, reuocato in Richelium odio, in quem Mommorancij necem conferebat. Rex Parisios cum Regina venit, Richelio hærente Burdegalæ ob grauissimum morbum. Quà in vrbe lenta febre Scombergius è viuis abiit, fide in Regem, prudentia in consiliis, in bello fortitudine, secundus nemini; donatus nuper Præturâ Occitaniæ, quæ ad filium transiit. Et hæc eo anno: nam ad Annales nostros minus spectat Gustaui Regis mors; qui Nouembris duodecimo in pugna Lutsenia cæsus primo congressu, reportauit ex hoste victoriam; vnus mortalium qui ab tumulo vicerit.

LVDOVICVS XIII.

Anno 33. Postquam conualuit ab lethifero morbo Richelius, substituitque Petrum Seguerium Castronouo ad sigillorum custodiam, virum probitate, ingenio & ciuili prudentia per illustrem, & Castronouum arce

Seguerius custos sigillorum.

Encu

LVDOVICVS XIII.

Rex Nanceio excipitur.

Euculismensi inclusit; curat nouos Equites Sancti Spiritus dici, quos sibi arctiùs deuinciret; tum ad Carolum Lotharingiæ Ducem applicat animum. Ille lusorum instar, qui primam reparaturi iacturam, alteram faciunt, vt vrbes Regi datas reciperet, noua cum Hispanis & Imperatoriis nectens consilia, legebat militem, nec Guroni legato regio se spectandum præbuerat; permissis præterea Margaritæ sororis cum Duce Aurelianensi nuptiis, quas spoponderat se prohibiturum. Quas ob res primùm compellatur ad clientelam Barriensis Ducatus præstandam, ad quam adstringi cùm se pernegaret, edicto Senatus Ducatu deiicitur; simúlque Rex occupato Barrio, cum copiis in Lotharingiam tendit. Dux nuper conserta cum Suecis pugna, partitus victoriam, peditatum amiserat, equite victor; atque impar repellendo Regi, Cardinalem fratrem ad eum mittit, qui nouo fœdere intentatum fulmen discuteret. Rex nihilominus euocato ex Germania Forcia, copiisque adiunctis, post capta plurima in Lotharingia oppida, rectà Nanceium venit, primariam vrbem, & parata obsidione, vallum & aggerem designat militi, ineunte Septembri. Tanta celeritate Dux perculsus, & omni ope quam plurimam sperauerat destitutus, rursum fratrem ad Regem legat, qui diu cum Richelio colloquutus, Ducis nomine Regi Nanceium spondet, ac tradendam Margaritam sororem. Verùm & sororem mutata veste clam mitti Nanceio curat, ducique in Flandriam; ac Dux præfectum vrbis vetat die dicto Regem admittere. Ea tergiuersatione commotior Rex, ad arctiorem oppugnationem se comparat, iubétque Forciam Ducis fugientis hærere vestigiis, eúmque quouis assequi modo & capere. Nec Forcia is erat, qui exequeretur munus negligenter. Quamobrem

Dux

Dux ne opprimeretur, petita securitate, conuenit Richelium, & post plurimam altercationem, assentitur prioribus pactis, ac traditurus Nanceium in castra ad Regem cum Richelio venit. Quod præstitit, quamquam multùm reluctans, & biduo adhuc nouâ morâ consumpto; tandem cùm non esset effugio locus, iubet vigesimo quarto Septembris educi præsidium, Regémque admitti; mox de promittentis fide parum sollicitum, post tantum pignus ac tam opulentum, quod promissam fidem adæquaret. Brassacus vrbi præfectus imponitur, nouóque munimento vrbs ab arce abiungitur. Mox Lugduni seditio oppressa est, & in pœnam vocata; quæ antè exarserat, ob noua pretia mercibus facta, ad vectigal Regi persoluendum. Cùm enim plebs insaniens ad publicas redemptorum ædes concurrisset, & supellectilem diripuisset, idémque tentasset in Mercatorum Præpositum; sedata est Alincurij Prætoris diligentiâ, & spes facta pretij noui tollendi. Sed à Rege missus est Iudex ad reos plectendos, simúlque quatuor legiones in vrbem inductæ; quarum ope indictum nouum pretium, vectigálque impositum, & aliquot ex seditiosis necati suspendio; Rege tam domesticam luem, quàm externum hostem profligante.

Seditio Lugduni.

Anno 34. Nouæ in Lotharingia turbæ oriuntur. Quippe Dux Carolus, ob iacturam Nanceij conceptâ ingenti molestiâ, quod prius tentauerat, exorditur commentum; nempe Ducatu repentè abdicato, eum inscio Rege in fratrem Cardinalem confert; ac raptis bis mille peditibus, & octingentis equitibus, è Lotharingia prodit, petítque Germaniam, Imperatori addicturus militiam. Continuò Franciscus galero rubro deposito, Luneuillæ se in Duc m gerit, ac Claudiam Ducissæ sororem in vxorem ducit. Ea res

Turbæ in Lotharingia.

cùm

cùm noua Præfectis regiis videretur, de re tota Regem certiorem faciunt, ac sponsos cum Falsburgensi sorore Francisci Nanceium abducunt, honoratè quidem, sed securè. At ij deceptâ custodiâ liberi euadunt; Falsburgensis quidem virum veste mentita; sponsi mutati in rusticos, fugiúntque in Flandriam; Nicolaa Caroli Ducis coniux, quæ sponte hæserat, Parisios per Arpaionium ducitur, ibi deníque hospitium ponit, dum maritus nouam sortem nouúmque connubium experitur. Rex interea occupabat arces, quas Carolus obtinebat præsidiis; atque cæteri leui negotio captis; in Motha expugnanda plus insumptum operæ ac laboris. Ea decima tertia à Nãceio leuca, in sublimi & abrupta rupe posita est, subiectis infra campis, ac nullo montis iugo in altitudinem æmulo; excauatæ fossæ in ipsa rupe, murísque positi; ac propugnabat Ischeus præfectus, cum quadringentis militibus, vbere commeatu in vim & famem munitus, admodùm; vt arx videretur vnâ temporis morâ expugnabilis. Et primò quidem lente obsidione oppidum premere; cingentibus Arpaionio & Forcia filio; deinde postquam Forcia ipse cum Germanico exercitu accessit, Francorum impetu eiusmodi moras auersante, vis adhibita est. Extemplò tormenta displosa, & erecti cuniculi; sub initia quidem labore improbo & fructu modico; cùm rupis durities tam ligonem retunderet, quàm repelleret globos. Verùm cùm indefessæ operæ nihil arduum sit, plures oppidi ædes tormentis euersæ sunt, ac quod magni momenti fuit, præfectus Ischeus fragmento cæsus est; effossi præterea cuniculi aliquot, & in ipsam fossam agger perductus est. Nec se oscitanter propugnabant obsessi; quanquam nullum telum infestius obsidentibus, quàm saxorum ingen

Motha capta.

& Ische

ingentium moles, quæ spisso numero Lotharingi in subiectos milites prouoluebant; erátque eo pugnæ genere spectabilis Eustachius, præfecti frater, ac religiosus; qui semel obseruatus est intra sex horas, decem saxorum plaustra in legionem Tonneriam effudisse; Iupiter nouus, qui lapidibus plueret; atque is post necem fratris obsessos à deditione diu inhibuit. Tandem vno propugnaculo vi cuniculi euerso, euersus est propugnantium animus, redditúmque Forciæ oppidum, quinto mense ab quo oppugnari ceperat, cùm in proximam hyemem producenda obsidio crederetur; sícque tota Lotharingia Rex potiebatur. Deinde accessit è Germanico exercitu incrementum alienæ victoriæ. Siquidem Sueci prælio ad Norlingam victi, cùm haud paucas vrbes præ tuendi infirmitate desererent; eæ se ad fidem Regis & tutelam applicant vltrò; in quibus Maubenium validum ad Rhenum & Neccarum oppidum; in Alsatia ciuitates Colmaria, Haguenoa, Salestadium, aliæque; & quod instar prouinciæ erat Philippoburgum à Suecis Regi permissum; cui statim impositus Arnaudus præfectus, misto Francis Germanísque præsidio. Eos successus perfecit Aurelianensis Ducis regressus in Franciam. Is pertæsus diuturnæ absentiæ, & impellente Puylaurentio, quem nuper inflictum per insidias vulnus ad mortem admouerat, venatum simulans, manè Bruxellis cum Puylaurentio & paucis aliis prodiens, cursu continuo per leucas viginti quinque producto, Capellam in Picardia venit; felici venatione, qua patriã & beneuolentiam Regis reciperet. Ingenti gratulatione à Rege, Richelio, & vniuersa Aula exceptus, persanauit domesticum vulnus; ac Puylaurentius in Richelij affinitatem admissus est, qui reconciliationis præs & vinculum foret.

LVDOVICVS XIII.

Anno 35. Philippoburbum Franco eripitur. Barbergi æmulatio id intulit damnum. Hic gente Germanus arcem annis quatuordecim Præfectus sub Treuirensi tenuerat; nouerátque quæ in ea firma essent, quæque inualida; quam indignatus sibi ab Treuirensi, postquam eam Sueci dimittunt, non traditam, ad Galassium deficit, Prætorem exercitus Imperatorij; arcis occupandæ rationem aperiens. Nec à proposito aberrauit; aquâ fossarum asperitate frigoris congelatâ, per obscuram noctem omnia simul propugnacula arcis inuadit, nondum absoluta; atque præsidio morbis imminuto vim haud quaquam ferente, potitur arce, Arnaldo præfecto saucio & capto. Tum victores Spiram sine negotio capiunt; quæ eiusdem Electoris ciuitas Francis pariter commissa fuerat; recepta postmodùm à Marescallis Forcia & Brezæo (is sororem Richelij habebat coniugem) cùm ipsa Treuiris ab Hispanis inuaditur; leui quidem in speciem expeditione, at seriem perpendentibus, maxima, & multiplicis calamitatis ferace. Ferdinandus Regis Hispaniæ frater, idémque Cardinalis, ab Hispania mari Genuam vectus, & per Insubres transgressus in Germaniam, festinabat in Belgium, capessiturus prouinciæ regimen, amitâ Elisabethâ antè demortuâ, ac per viam cum Ferdinando Romanorum Rege Suecos ad Norlingam luculentâ victoriâ profligauerat. Is porrò ea auctus gloria, cùm molestius ferret, vnicum ex Electoribus Treuirensem confugisse in asylum Franciæ, per Emdenum Comitem Treuirim pyloclastro inuadit, absente præfecto Bussilameto; Francos cædit, vrbem occupat, & Philippum ipsum Electorem, direpta supellectile, in custodiam rapit, Lucemburgum ducit, dein Namurcum. Rex fœderati Principis calamitate perculsus, Ferdi

Philippoburgũ capitũ. Galas.

Bellũ Hispanicum.

Ferdinandum de restituendo viro appellat; quem cùm is negaret posse restitui, Imperatore & Hispaniæ Rege inconsultis, occasio data est difficillimi & molestissimi belli, quo statim Europa tota conflagrauit. Etenim vtraque gens, Franci & Hispani, æmulatione pari, ne ambitionem dicam, paribus viribus, offensione pari incensa, instaurata veteri contentione ob gloriam, fomitis instar flammam corripuit; iámque sexennium à Mantuano bello depugnabant alieno nomine, nihílque deerat exacerbatis in mutuum odium animis, præter cæremoniam belli indicendi. Quæ per fecialem Francum est obita; atque bellum denuntiatum Bruxellis, Maij duodecimo, cuius vtinam exitum sic die certa liceret adscribere, vt signantur primordia. Richelius eius indicendi Regi auctor potissimus fuit, siue ab Batauis adactus propemodùm, qui nisi bellum significaretur, minabantur pacem cum Hispano; siue concepto dudum consilio, ad opprimendam gentem Franciæ æmulam, suúmque populum ad potentiæ apicem euehendum; siue ad alimentum ambitionis priuatæ, re tam ampla suscepta, vnde sibi suæque stirpi, opum & auctoritatis inexhaustum fundum compararet. Sanè vt consilia latent, sic manifestum est per euentum, vnam mortem intercessisse magni viri consiliis; quæ promouebat ad certum exitum, nisi Deo aliter visum esset, necessitate mortalitatis interpellanti prosperrimum cursum. Attamen creditur præfestinasse Richelius, nondum satis ad inferendum bellum instructis viribus, & seditione per intestinum morbum exurgente; quanquam id malum felicitas subsequens statim emendauit. Porrò ea seditio sic prorupit in Aquitania.

Cùm ad legendam pecuniam plurimæ vestiga

LVDOVICVS XIII.

Seditio in Aquitania.

Lv-DOVICVS XIII.

ctigalium species in totam Franciam imponerentur;nam iis Richelius haud parcebat; res per se molesta redimentium & exigentium asperitate euadebat molestior; in Aquitania præsertim; quæ gens tributorum immunitatem obtendit, estque ad permouendum prona & facilis, concepta seditio in lucem prodit. Primus Burdegalæ furor apertus est; cauponum vilis natio & turbulenta, ob ignauum otium & victum opiparum, assueta commodis, tributo leuiore imposito, tumultum incipit; ac cæso redemptorum vno, in cæteros publicanos impetum facit, Desagnum honestum ciuem intercedentem tumultui perimit, móxque plurimi è plebe reliqua adiuncti cauponibus, ædes publicas, fenestris effractis & incensis foribus, inuadunt, vastant atque diripiunt. Ad ea extemplò Epernonius euocatus, mira animi fortitudine turbas opprimere aggreditur; cùm enim clementiâ & patientiâ ingrauesceret cepta seditio, iámque insanæ plebis magna pars dimidiam vrbem inuasisset, in qua se munimentis doliaribus instruxerat contra vim;ille senio grauis, nam agebat annum octogesimum quartum, inscenso equo cum Nobilibus viginti duobus, & stipatoribus viginti quatuor, quos ire pedibus iussit, incipit profligare multa furentium millia, armis & munitionibus tuta; perfecítque tandem, præliis pluribus ad munimenta singula editis; non sine strage tum suorum tum ciuium, nec absque capitis sui periculo, versantis inter sclopetorum spississimas glandes, & oppositi imminentiû è fenestris saxis. Deiectis munimentis, & receptis ædibus publicis, turbam cæteram aliquatenus pacatam in tecta dimisit; donec post dies aliquot, rusticorum turbæ effusæ in sancti Surini suburbium, instaurant periculum.

Etenim

Etenim seditiosum ciuem compellebant rustici, vt patefactâ portâ vires adiungerent, futuri optimo cuique terribiles & exitiosi; quod discrimen cùm grauissimum esset, Epernonius per aduersam portam in promiscuos irrumpens, cæsis pluribus, gregem disiicit, & securitatem tum vrbi tum prouinciæ peperit. Quippe furor Aquitaniæ vrbes momento inuaserat, veluti in membra sparsus è capite; atque excepto vno Montalbano, nulla vrbs in amplissima prouincia fuit, quin aliqua cæde se contaminaret. Aginni præcipuè & Petrocorij inundauit furor; Aginnates ex Curia Subsidiorum nuper instituta, senatores viginti mactarunt; cæteros omnes, & Electos quos vocant obtruncaturi pari insania, nisi Berneti in Camera Edicti Præsidis prudentia tumultum pressisset. Petrocorios pariter Vertamonis præfecti iudiciis industria amouit à cædibus; donec à Burdegala vt proruperat malum, sic emanauit remedium, tranquillitate in prouinciam cæteram propagata, maxima vectigalium parte extincta. Et ea proximi belli præludia.

LVDOVICVS XIII.

Du Bernet Vertamõ.

Ad quod auspicandum, quinque exercitus Richelij operâ Ludouicus instruxerat; eorum tres in Belgio, Germania, & Lotharingia, duo in Insubribus, & Rhetis nauaturi militiam erant, præter duas classes, quibus vtrumque mare obtinebatur. Singulos paucis, ne confundam res, persequar. Primum exercitum inducebant in Belgium Marescalli Castillonius & Brezæus, in quo viginti peditum millia, equitum septem, quinquaginta tormenta, ducente Meleravo summo præfecto, qui & ipse Richelij affinis. Ij cùm in Lucemburgium progressuri Treuirim tenderent, incurrunt in hostilem exercitum, quem Thomas Princeps, Sabaudiæ Ducis frater, ducebat cum imperio.

Pugna Auemiaca.

La Meleraye.

LVDOVICVS XIII.

rio. Quippe Duce Franciæ partes amplexo, duo fratres Cardinalis Mauricius ac Thomas ad Hispanum se verterant, siue familiarum principalium more, quæ plerumque se in partes diuidunt, vt factione alterutra vincente, qui in victis sunt, opem & subsidium in victoribus habeant, siue ab Hispano opulentioribus conditionibus illecti, rem suam facerent. Ad Auenium, qui pagus est in Leodiensibus, Thomas Princeps exercitum numero imparem commodo situ muniuerat, locato pedite sepes inter, quæ pro vallo forent. Nec difficultas remorata est Francos. Instructis ordinibus die Iunij vigesima impetum faciunt, ac tametsi à peditatu hostium primo congressu plures ceciderint; tamen equitatu Hispano statim disiecto, & peditatus ipse obrutus est, partáque victoria, in qua cæsa hostium quatuor millia, capti sexcenti, cum signis, tormentis & impedimentis; è Francis ducenti equites, sexcenti pedites occubuerunt. Victor exercitus adiunxit se postmodùm Batauorum Ordinum copiis, ad vrbem Traiectum, quas ducebat Orangius Princeps, erantque sub signis quadraginta quinque hominum millia, ductis centum quinquaginta tormentis, quorum vt terror summus & expectatio fuit, sic opera inanis, & euentus sterilis omnium rerum, præterquam infamiæ. Nam Cardinalis Hispanus, quem de more gentis Infantem dicebant, post Aueniacam cladem, strenuo & diligenti labore exercitum instaurauerat, legerátque quatuordecim peditum millia, equitum septem, quos fossa ad Tillemontium oppidum clauserat. Mox aduentante hoste tam numeroso impar recesserat, duxerátque Louanium militem. Tillemontium cùm occluderet portas, vi captum est, ac direptum, magnâ ignominiâ rapientium; cùm sacræ res & personæ

Auein

Tillemontium captũ.

næ distractæ & violatæ sint, nec vllum furori frænum adhibitum. Quamquam ignominiam Franci in Batauos & Anglos conferunt, qui primi prorumpentes in oppidum, ea patrarunt indigna atque atrocia, quæ odium in religionem suadebat hæreticis. Sanè deinceps victorem exercitum nulla prosperitas, multa calamitas excepit. Nam discordiâ inter duces Orangium & Francos coorta; cùm ille istorum gloriæ inuideret, ac priuatim infensus esset Richelio, lentè capiebantur consilia, implebantur lentius, subministrabatur parcè annona, quod munus Batauorum erat; & momentis rerum euanescentibus, nihil commodè tentabatur, nihil opportunè. Sic frustra oppugnatum Louanium, soluta obsidio; ac mox à Flandris capta arce Skinquia, ad eam recipiendam ductus cum Batauo Francus exercitus, transfugiis magnam partem exhaustus; exaruítque tam citò primus lauri palmes, intermortuâ vincentium gloriâ.

LVDOVICVS XIII.

Germanicum exercitum excepit exitus non dissimilis. Eum administrabant Cardinalis Valeta & Dux Veimarius, è Saxonum Principum stirpe, qui merebat Regis stipendiis; ac Valeta postquam Bipontem periculo liberauerat, pulso ab obsidione Galassio, adiunctus Veymario Rhenum transmiserat, ea spe vt exceptis Suecis victor in Germaniam penitiorem inuaderet. Sed Suecis pariter inuidentibus, procúlque stantibus; & mox Germanis post copias auctas Galassij & Mansfeldi ductu imminentibus, Francis sua vice recedendum fuit, & celeriter quidem. Estque receptus ille percelebris, quem Valeta & Veymarius, per obiectum Rhenum, per Autumni tempestatem incommodam, per spoliatos agros & desertos, longo terrarum spatio confecerunt; insequentibus prementibúsque vestigia

Valetæ receptus è Germania.

LVDOVICVS stigia triginta equitum millibus, viginti peditum; frontem & arma conuertentes perpetuò, donec Meti excepti sunt. Nec fraudandi sua laude Mouyus & Cahusacius, qui cum trecentis equitibus, comparandi Leonidæ & Spartanis, obiectu corporum fregerunt hostium impetum, cæsi antè quàm victi, parta securitate commilitonibus suo exitio; & laudandi quos belli sors ad meliora seruauit, Guichius Comes, Turenius, Coëslinus, Santagnanius, Fleixius, Guebrianus, Camburius, atque Mombasius; & præ cæteris Nesius, qui Valreuangæ præfectus Galassium ruentem cohibuit, fregítque fortiter quatuor impressiones, tandem quinta oppressus, & eum præsidio cæsus; Codrus Francicus, qui pernicie capitis, patriam tegeret, ciuémque seruaret. Nihilominus Galassius imminebat Lotharingiæ atque Campaniæ, cùm Nobilium fama perterritus, quos è proximis prouinciis Richelius conuocauerat, cursum reprimit, & regreditur in Germaniam. Mansfeldus interea Franquendalium capit, munitissimum in Palatinatu inferiori oppidum; quod vti & cætera vindicarunt sibi Hispani, Palatino iam antè expulso. In Lotharingia octodecim peditum millia, equitum duo Marescallus Forcia obtinebat; iisque Ducem Carolum non tam oppugnabat, quâm pulsum exigebat; nihilque gestum memoriâ dignum, præter oppidum sancti Michaëlis, quod ab ipso Rege tertio die ad arbitrium captum est.

Mouy & Cahusac.

De Guiche. Turene, Coeslim, Saint Agnã, De Fleix, De Nets.

Exercitum in Lotharingia.

In Italia magna rerum vt in cæteris moles & species, leuis etiam fructus, imò ignominia fulgorem extinxit. Crequyus Marescallus Francicas copias Principibus Sabaudo & Parmensi adiunxerat, vir fortissimus, & in Lediguerij schola eruditus; simúlque fœderàti Valentiam obsidebant, vrbem in Insubribus munitam, & magni rebus Hispanicis

Valētia obsessa.

nicis momenti. Sed illicò praua æmulatio corrupit sana consilia. Nam Dux Sabaudiæ Parmensem sibi æquiparari non patiebatur, & Crequyus assuetus Sabaudo obsequi, minus Parmensi se accommodabat, cùm vni obedientia faciliùs quàm duobus præstetur. Sic dissentientibus animis, subsidium in vrbem à Coloma inductum est, & à Triumviris soluta obsidio. Attamen Crequyus Pado transito in Mediolanensem agrum excurrit, & in eo arcem Bremam ponit, munitque erectis decem propugnaculis, Valentiæ futuram vicariam; eámque Rex Mongalardio committit, adiectis quinque legionibus, & quingentis equitibus; nouam anno proximo probri materiam.

LVDOVICVS XIII.

Brema munita.

Mont-gaillard.

In Rhetia res vt ab vnico Duce administrata est, sic processit felicius; adeò in omnibus Monarchia præstat, cùm ad vnum pertinent gloria atque infamia. Is Rohanius, qui post Hugonottorum postremam pacem, Venetiis cum imperio versatus, admittente Rege reuocatus in gratiam, acceptis septem peditum millibus, & quingentis equitibus, Vallem Telinam ab Insubribus tutabatur; in eos irrupturus, quando Principes fœderati cum Crequyo conuenissent. Verùm & ipsi peculiaris hostis, prælij & victoriæ occasio fuit. In Rhetiam ab Alsatia venerat; statimque in Valle Telina castella & arces ad transitum commodas occupat, Bormium, Riuam, Chiauennam, & cæteras; imminebátque Insubribus, cùm audit septem millia Germanorum in Bormiensem agrum irrupisse, & paratos in Insubribus Hispanos vt Chiauennam inuaderent. Rem tam ancipitem ratus celeritate vna profligari posse; relicto Chiauennæ præsidio, copias Bormium in Germanos rapit, eósque gemino prælio aggressus, fundit fugátque, paucissimis neci per fugam ereptis; tum Chiauennam regres-

Rohany in Rhetia victoria.

LVDOVICVS XIII.

ſus, fama victoriæ præcurrente, à conſilio Hiſpanos deterret. Id ineunte Iulio contigit; cùm Octobri menſe Fernamontius octo peditum millia rurſum inducit in agrum Bormienſem, vimque arci intentat; nec cunctatur Rohanius, quatuor peditum millia in eum perducit, pugnam è veſtigio conſerit; difficillimam prorſus atque ambiguam; qua demùm victi Germani, bis mille cæſis, fugam capeſſunt; ingenti Francorum peditum gloriâ; quos vnicè Regi collaudauit Rohanius, eóſque facinus ſatis ipſum deprædicat. Vndecimo die poſt patratam victoriam, quaſi renaſcentibus Hydræ capitibus; ecce Serbello ſeptem hominum millia & quingentos equites ex Mediolanenſibus ducit in Telinam vallem, ſimúlque Skliquius Germanorum tria millia ex aduerſa parte opponit. Rohanius ſupra Herculem, qui contra duos pugnaret, vt partiretur æqua lance victoriam, in Hiſpanos conuerſus, omiſſis tantiſper Germanis, eoſdem ducens qui modò Germanos vicerant, hoſti occurrit, munimentis ſtrenuè tecto ad radicem montis. At nec inæqualitas loci nec virium, retardauit Francorum impetum; in munita caſtra irrumpitur, pugnatur acerrimè, ac tandem per montis abrupta enitente Clauſio centurione, & in terga hoſtium fulminante, à Francis vincitur, magna Hiſpanorum ſtrage; quorum ſupra quingentos ceciderunt bis mille; multi capti cum vexillis & ſarcinis. Victor Rohanius poſtquam excurſionibus Mediolanenſem agrum diripuit, in Vallis arces ſe recipit, tergeminâ laurea per ſtrenuam fortitudinem partâ.

Lirinenſes Inſulæ

Tot irruptiones Hiſpani vna Inſularum inuaſione rependunt. Ex geminæ, dictæ olim Lirinenſes, in Prouinciæ Phocenſis finibus, breuiſſimo ſpatio inter ſe diremptæ; quarum altera, ſancta Margarita, leucâ in longitudi-

nem

nem patet, sterili admodùm solo, sed defensa castellis quinque; altera sanctus Honoratus, spatio arctior, sed feracior cultu, cœnobio valido propugnatur; vtraque Monachorum religione & piissima solitudine apud patres celebris, nunc belli horrore inculta prorsus, euersis pietatis primæ monumentis; postquam Hispani eas insederunt. Leui præsidio tenebantur, quod extemplò actum est ad deditionem. Erátque illud Hispanorum consilium, vti & proximo anno est patefactum; eam Prouinciam, Occitaniam, & Aquitaniam, per oppida in finibus capta, habere infestas; non inconsultè, nisi rem euentus in consulentium luem conuertisset. Sub anni finem, Petrus Seguerius Cancellarius dictus est, Stephano Haligreo morte rapto; isque anno ætatis quadragesimo septimo ad eum apicem euectus est; tanto populorum plausu, quanto virtutum & meritorum consortio; nec potuit clarissima Segueriorum familia desinere illustriùs, quàm in supremo dignitatum fastigio, & in viro supra dignitatem suam eminente; nam postremus esse suæ stirpis dicitur.

LVDOVICVS XIII;

Seguerius Cancellarius.

Anno 36. Coloredus Cæsareus Dux, duo equitum millia Zircum ducebat ad Carolum Ducem, cùm à Marchione Forcia fuso milite capitur; opitulante fortissimo Gassione, & hæc anni auguria, fausta in speciem, fallaci exitu. Et bellum in Insubres videbatur totum imminere. Eam in rem Parmensis Dux, cùm venisset Parisios, iuuenili potiùs impetu, quàm vlla certa ratione, à Rege magnificè exceptus, Hispanis & Mutinensi Duce in eius ditionem irrumpentibus, regressus in Insubres erat. Erántque instructa ad gerendum bellum cuncta accurate, missáque octodecim peditum millia, equitum duo supra quingentos; quibus adiungendæ Sabaudicæ copiæ, cum Rohanij milite, im-

Coloredus captus

Parmensis secessio

LVDOVICVS XIII. plerent triginta peditum millia, equitum octo. Sed ea diuersa à consilio euentus rapuit. Parmensis postquam vindictam in Mutinensem effudit, cepit cum Hispanis clam agere, anno sequenti discessurus à Francis, nihilque in posterum in fœderatorum contulit causam; seu sponte seu vi ad Hispanos conuersus. *Toirasii mors.* Sabaudiæ Dux Toirasio partem regiminis tradi peroptabat, idque Crequyus libenter passus est, admisso dignitatis consorte; quanquam repugnante Richelio, cui Toirasij virtus suspicioni erat, quia offensa; nam medium nihil Richelio. qui ad eum accederent, necesse erat flecti aut frangi. Porrò Toirasius fide per calamitatem inuiolata insinuabat Duci amorem in Franciam; idque constitit post extinctum ipsum Toirasium, qui cùm Fontanam castellum nullius nominis oppugnaret, exploso tormento globi effectum inspiciens, glande sclopeti percussus, momento occubuit; ingentis in Italia gloriæ, quam auxisset plurimum, nisi Richelij odium an æmulatio, virum summis dignum, post Casalis propugnationem, habuisset in infimis. Nec aliud gestum quàm ad Nauilium prælium (ea Ticini pars ab amne Mediolanum inducta) cuius laus prima celeritatis, proxima fortitudinis fuit. *Pugna ad Nauiliū.* Quippe Crequyus soluto Nauilij ponte, cùm vltra Nauilium copias Francorum duceret, citra Sabaudicas Dux, Leganesius Mediolanensis Prætor ad opprimendum Crequyum aduolat. Sed ille ad destitutum locum regressus, in quo pons restitueretur; dum illi ponendo Dux incumbit strenuè, solus hostem tulit, donec Dux mirificâ diligentiâ per impositum pontem venit subsidio. Tenuit dimicatio quatuordecim horas, ingenti partium obstinatione, quam diremit nox; Hispanorum bis mille cæsis, iacturâ non leui; quam & ipsi fassi sunt, nocturno receptu & repentino.

tino. Lentior Rohanij in Mediolanenses irruptio remorata. est victoriæ spem, qui Guasconium Serbellonis legatum munimentis postquam depulerat, tardiùs in hostilem agrum infunditur, patrato iam ad Nauilium prælio, nihil consequutus præter vastationem agrorum; cùm lues propius admota Franciæ, àb Italia mentem abduxit & operam. LE-DOVI-CVS XIII. Guasco.

Siquidem Condæus Princeps Dolam oppugnabat, Sequanorum vrbem primariam; qui neutralis olim conditionis, cùm ab Gustaui funere Hispanos fouisse omni cura & studio dicerentur, ideò visi conditione prima excedere, bello appetebantur. Princeps obsidionem Maio exeunte instruxerat, deduxerátque ad medium Augustum, validissima ciuium propugnatione repulsus, & fortissimis eruptionibus; cùm Duce Carolo & Lamboyo aduenientibus, iubente præterea Rege, & copiarum partem euocante, soluit obsidium, séque in Burgundiam recipit: & præter opinionem munita ciuitas, tempus Principis & tormentarium instructum consumpserat: missi ad Regem equites bis mille, pedites octies mille; in tutelam Burgundiæ seruati cæteri. Mittendi autem ea fuit nece ssitas. Dola obsessa.

Hispani ingenti exercitu irruperant in Picardiam. Etenim occulto prudenter consilio fraudem fecerant sagacitati Richelij. Decem hominum millia bello in speciem repellendo habebant in Artesiæ finibus; dum Picolominius & Ioannes Verthius magno exercitu agros Leodiensium vastant, & admotis triginta hominum millibus Leodio obsidionem intentant. At vbi calere rem arbitratur Richelius, & in alias prouincias intendit securior, repente Germani omisso Leodio, adiungunt se Hispanis, & Principe Thoma omnium Duce, Capellam Irruptio in Picardiam. Ioã de Verthi

LVDOVICVS XIII.

obuallant in Picardiæ finibus, capiúntque, præfecto Marchione Beccio arcem vi tradente; qui postea in meritum honorem & dignitatem est restitutus. Tum hostes vecti victoriâ, vno cursu, Castelleto, Roia, & aliis oppidis, vetante nullo, quæ erat consternatio, potiti, Somonam transmittunt, & eodem impetu Corbeiam capiunt. Tam improuisa irruptio cùm percelleret omnium animos; Parisienses præ cæteris, vti proximè admoti ad periculum, nam in portis versabantur hostis, sic metu admisso intimè, cum tumultu vasa colligebant; ac fortè muri ad sancti Honorati suburbium deiecti erant, ad augendum vrbis pomœrium; iam belli fortuna amplitudinem vrbis in calamitatem vertente; túncque vna fluctuantis Franciæ anchora Richelius fuit. Is fortissimâ confidentiâ & inuicto animi robore, toto periculo in se arcessito, metum dispulit, reuocauitque audaciam. Cùm antea nunquam prodiret in publicum, nisi frequenti stipatorum & Nobilium satellitio; modò solus in aperto curru, seruo à pedibus comite, incedebat per vicos, salutabat quemque beneuolè, inimicis obiectabat caput, vultu erecto præferebat confidentiam; rémque statim aggressus ingenti sollicitudine, conscribit quadraginta millia bellatorum; mirifica omnium Ordinum alacritate; nec defuit Rex Richelij vigilantiæ, qui Parisios venit, obiecturus salutem suam tutelæ ciuium. Metu expugnato, hostis illico victus est; obsidetur Corbeia, agúntque in castris Rex, Aurelianẽsis, Suessionensis, Richelius, cæterique magno numero Proceres; estque vrbs per Autumni imbres incommodos, & propugnantium robur, acta ad deditionem; cæteræque postmodùm præter Capellam receptæ. Et ea Richelij laus præcipua fuit, luctantis in pondera palmæ instar, & surgentis illustriùs,

Du Bec.

quò

quò grauius premebatur; sanè quod minus præcauerat, fortitudine summa emendauit; & Heroum est, quod peccauit infirmitas, virtute sancire & restituere. Nec vnâ machinâ impetebat Hispanus Franciam, simul altera intentabatur Burgundiæ; & ea pariter à Germania, inexhausto illo seminario militum. Nam Galassius ab Alsatia in Sequanos promotus, quadraginta bellatorum millia, postquam Carolum Ducem & Lamboyum exceperat, inducebat in Burgundiam; eo consilio, vt se ad Parisios adiungeret Picolominio; quo cùm aberrasset, vniuersam prouinciam designabat victoriæ. Rex opposuerat exercitum Germanicum, ducibus Cardinale Valeta & Veymario; iísque Galassio Diuionem petenti obiecerant se cum Condæi copiis; sed ex inæquales admodùm hostium impetum ægrè retundere aut ferre poterant. Attamen per eas Galassius Diuione amotus, Ladonam modicum in finibus Burgundiæ oppidum toto exercitu cingit; hinc Cabilonem, mox Lugdunum victor progressurus: erátque extrema omnium consternatio; adeóque imparata ab hoste Francia, vt vel sulphurei pulueris summa in vrbibus penuria foret. Iam ciues ad tutandum inualidum oppidum supra vires contenderant, & labe illata se in fossa hostis locauerat, proxima luce vrbem oppressurus; cùm in eam Ransauius à Condæo missus nocte inexploratus ingreditur, introducto simul subsidio. Nec mora, post quietem captam, is cum luce in hostem erumpit, & perculsum magna strage è fossa deturbat; quo factum, vt accedente Autumni intemperie, & exundante extra alueum Arare, obsidionem Galassius soluerit; militem ægrè, ac tormenta difficilius & impedimenta è cœnosis voraginibus & torrentibus aquis expediens. Eóque impegit minax illa procella, quæ naufragium mira-

LVDOVICVS XIII.

Galassius in Burgundia.

S. Iean de Lône.

Ransau.

LVDOVICVS XIII.

batur Burgundiæ, ipsa cœli imbribus mersa; ac tanto periculo intra metum clauso.

La Saludie. *Hermensteniũ captũ.*

Anno 37. Saludia Cæsareis Hermenstenium optimis cõditionibus tradit. Arx ea ad Rhenum validissima, Regi ab Electore Treuirensi permissa, eodem propugnante Saludia iam vigesimo mense, nullo subsidio, hostem repulerat: cibariorum necessitas deditionem extorsit, quæ Verthio facta; Galassio, cæterisque ducibus frustra in eam rem cònnixis hactenus. Nec Saludiæ laudem inficiari posteritas debet; eò maximè, quod prudentiæ, fortitudinis, & patientiæ, nullo præmio, æmulo Bussilameto gloriam deterente, sibi ipsa virtus præmiũ fuit; & Saludia postmodùm iusto munerario addicturus operam, Oratorij Patribus se adiunxit. Id Hispano præludium, cùm ad cætera iam cupiditatem dexterámque porrigeret. Nam anno superiore Bascones subiugaturus (& ij à Vasconibus diuersi) & in proximam Aquitaniam inuasurus, immiserat ductore Noquera Duce duodecim hominum millia, fanum Ioannis Luciensis ceperat, ac Socoam portu commodam arcem muniuerat. Ad primam expeditionis famam Epernonius Baionam venerat, ac tametsi destitutus copiis, ac morbo afflictus, tamen præsentiâ sua atque prudentiâ, accedente Vertamonij sollicitudine, nutantes ciuium confirmauerat animos, posuerat munimenta locis opportunis, lapsu temporis diruta, atque annona laborantem vrbem instruxerat; dum Hispanus se intra Socoam muniebat, refrigescente vtrinque primo illo martis & metus impetu. Mox Valeta Dux ad patrem mittitur, sed rarus miles, rariórque pecunia; atque ad supplementum mali accedit noua Aquitanorum rebellio. Nam ob vectigalium grauitatem, cùm vehementiùs sopitæ turbæ exurgerent; Petrocorij, Ruteni, Cadurci, & Aginnates, subitâ

Imprssio in Vasconia. *Basqcones.* *S. Iean de Luz.* *Socoa.*

Noua seditio in Aquitania.

subitâ afflati insaniâ, arma corripiunt; iámque is furor in proximos Santones Pictonésque, magna contagij labe peruadebat. Tredecim millia iam conuenerant; ac plerique militiæ iam actæ periti, Bergeracum occupauerant, cæteris vrbibus excipiendi, nihílque deerat præter ducem qui furorem regeret; cùm Valeta mali seriem oppressurus, quanquam tunc maximè repellendis Hispanis intenderet, mille & quingentis peditibus raptim ductis, cum patris turma equestri, magnis itineribus Aginnates petit. Ferocissimi omnium, ij tria millia rebellium erant, agebant Sauuetatij, quod Aginnatum est oppidum; eóque se clauserãt; cùm à Valeta impetuntur fortiter; ac post atrocem dimicationem, pugnantes funduntur, ac delentur internecione. Ea strage perterriti cæteri facilè in diuersis locis sparsi profligantur; capti haud pauci damnati sunt Iudicum calculis; plures Tribunis capitalium addicti, pependerunt ex arboribus. Extemplò Valeta discusso periculo, ad hostem regressus, qui se intra Socoam continebat, magnis pressus incommodis; idem Valeta impressionem inhibuit; donec Hispanus, incediâ, morbis, & veluti diuturno pædore carceris afflictatus, nam progredi extra munimenta non sinebat metus, sponte collectis vasis recessit nauibus in Hispaniam, ac euersis quidem munitionibus, quas labore tanto erexerat: fuítque Valetæ laus gemina, quanquam diuersa, ardens dimicatio, & prudens cunctatio.

LVDOVICVS XIII.

Sauuetat.

Nec Hispanis Occitania felicior fuit. Leucatam arcem in confinio Ruscinonensium positam, ac portam Occitaniæ inferioris, Serbello decem ex Hispania vniuersa millibus hominum lectis obsederat; cúmque præfectus Barrius tuebatur, Franciscæ Ceseliæ quam narraui filius, modico præsidio, &

Leucata Serbella.

LVDOVICVS XIII.

Santaunesio absente, qui adolescens Barrij filius, bellicosissimæ indolis, loco plurium fuisset. Sed Scombergus prouinciæ Prætor opem apparabat, legerátque Occitanorum laude immensâ, decem hominum millia, conuolantibus certatim Nobilibus. Et fuit dignum fortissima Nobilitate operæ pretium. Nocte quæ Septembris diem vigesimum octauum excepit, quod peruigilium sancti Michaëlis, Franci septem millia in quinque agmina distributi (nam cæteri in castris relicti) aggressi sunt Hispanorum castra; in prærupto monte, multâ curâ & diuturnâ operâ munitissima; ea propugnabant quindecim hominum millia, etenim missa identidem supplementa, in quibus Oliuarij Comitis pugnacissima legio; pugnatúmque primò ad castrorum fossam & aggerem; quibus perruptis tota nocte in ipsis castris dimicatum est; donec tandem Hispani in fugam acti sunt, castra direpta, & erepta arx certo exitio. Cæsi hostes in castris mille sexcēti, multi in fuga palude submersi; præda ingens ex tormentis & impedimentis; è Francis cæsi circiter septingenti; in quibus Marchio Mireposius, Peraltus, Annibal, cæterique; Ambresius Marchio gemina plaga saucius; Scombergus tribus gladiis dum indefessus pugnat confractis, Marescalli scipione à Rege donatus est. Idque in paucis memorabile facinus proprium Francicæ fortitudini fuit, cui primo impetu nihil est imperuium.

Mirepoix, Peraut, Annibal, Ambres.

Præluxerat huic facinori antè Harcurius, receptis Lirinensibus Insulis, non absimili fortitudine, nisi quod luce palam res patrata. Eas cùm Hispanus omni studio communiuisset; ducta per Oceanum classe, Harcurius iussus est, cum Vitrio Marescallo Phocensium Prætore, simul inuadere. At cùm rem perficere superiore anno minùs licuisset,

Harcurius Insulas recipit.

Lv-
dovi-
cvs
XIII.

fecuisset, discordiâ ipsum inter & Vitrium ortâ, eo anno solus operi incubuerat. Instructa classe, Martij die post vigesimam octaua, in Insulam sanctæ Margaritæ,longè munitiorem,tum opere tum præsidio,naues inducit; ac postquam crebra tormentorum verberatione in munimenta detonuit, scaphis humilibúsque nauigiis exscensionem instituens, inter hostium globos, sclopeta, sarissas, & gladios exponit militem, vno impetu littore hostem pellit, ac proximum castellum occupat. Deinceps ex reliquis castellis hostis eiectus est, ea quinque erant; ac tota Insula Maio mense expugnata, quanquam terra exceptis haud in procliui fuit victoria; nam cæsi hostium mille quingenti, vincentium mille & ducenti; instaurata sæpius dimicatione, & repetitâ ad singula propè vestigia. Statim Insulam sancti Honorati eadem vincendi cupiditas & facilitas maior corripuit; intra octiduum ad deditionem impulsa est: magna celebritate Harcurij, qui Insulas opinione omnium inaccessas, quales fingunt fabulæ, vi perrupisset atque inuasisset. Eâ ad meridiem,cùm septentrionem euentus sui insignirent. Distractis in Belgio ad repellendos Hollandos Hispanis; & Cardinalis opera ad seruandam Bredam impensa, quam Orangius Princeps oppugnabat, ac tandem cepit; fuit Francis spatium promouendæ fortunæ. Ii octodecim millia, ducentibus Epernonij filiis, Cardinale Valeta & Candalo Duce, aliquot oppidis in Cameracensi solo occupatis, ad Landrecium applicant; munitam vrbem, quæ Caroli V. Imperatoris minas ac vim inuiolata perfregerat; eámque aggressi iusto obsidio, tertiam post hebdomadam capiunt deditam; móxque liberè vagati victoriâ, Capellam ruinâ muro factâ vindicant Regi. Et in Sequanis plura oppida

Landrecium captũ.

LVDOVICVS XIII. pida & castella capta, tum à Grancæo atque Thiangeo; dein à Longauilla, qui Regij exercitus Prætor, fanum Amatoris captum expugnauit, ac peruastauit totam regionem.

Grancey. Thiâges. S. Amour. Res in Italia. In Insubribus spes amplior Hispanos erexerat, leui tamen compendio atque infra spem. Eam magnam fecerat Rohanius missus e Rhetia; idque voluntate Regis atque imperio, qui cùm per Germanos sibi nouam viam patefecisset in Insubres, & Rhetorum fœdus videretur onerosius, eo renuntiato Rohanium auocauerat; nec cunctati Hispani Telinam Vallem occupant, nouúmque fœdus cum Rhetis feriunt; tum ea parte securi, validum exercitum in Pedemontium immittunt. In eo erant sexdecim peditum millia, equitum quatuor, ductore Leganesio, qui capta Nicia Monferratenses vastauerat; sed spem excusserat *Leganes. Ville.* accepta per Villam Allobrogem clades, qua Martinus Aragenius pulsus & victus est. Sic libratis æqua lance consiliis, fortuna rursum in Hispanum vertit, Victoris Amedei morte; qui morbo extinctus est; singularis prudentiæ & fortitudinis Princeps; is liberos duos sub tutela Christinæ vxoris reliquit; in Frācos creditus minùs pronus post Toirasij mortē; obitu molesto, quē statim excepit tumultus domesticus, per quem Hispani alieno incommodo promouebunt rem suam.

Brissacum captū. Anno 38. Ingens in Alsatia emolumentum Francis accessit. Veymarius qui stipendiis Franciæ merebat, postquam pugnâ geminâ Lotharingos fregit, progressus ad Rhenum, insulam in medio amne Rhenaniam dictam, Argentoratum inter & Rhinfeldium, armis occupauerat, instruxerat munimentis, & amnem ponte iunxerat, gemina arce erecta. Statim ea res seminarium prælij & victoriæ fuit. Nam cùm id castellum

stellum Brissacum stringeret; iussus Verthius eiusmodi obicem amoliri, superiore anno, absente Veymario, pontem & munimenta aggressus, ipsam arcem insulámque inuaserat. Veymarius in præsentia cupiditate laudis reparandæ, exceptis tribus Heluetiorum millibus, & copiis quas Rohanius à Rhetia eduxerat; atque adeò ipso Rohanio priuati instar bellatoris vltrò merente, vrbes Germaniæ quas Siluaticas dicunt expugnare suscipit; aut Verthium quod cupiebat euocaturus ad prælium; aut per eas vrbes paraturus gradum ad maiora. Igitur post tres captas, Rhinfeldium supererat, momenti longè maximi amplitudine atque munimentis; nec ad eam seruandam sibi Verthius defuit. Absente Veymario pugna conseritur; ac cornu dextro Rohanius vincit, sinistro Verthius, qui vsus victoria, irrumpit in obsidentium castra, commeatum in vrbem immittit, ac patrata re pro victore abscedit. Auxitque victoriam, quod Rohanius cùm prostratum cornu restituere vellet, sclopeti ictu gemino saucius, aliquantò post moritur; præclarissimus dux, & militiæ peritissimus, quam patriæ damno raptus in partes exercuit; magno post emolumento futurus, nisi visum aliter Richelio esset, cui viri summi laus vel suspecta fuit, vel molesta. At Veymarius regressus in castra, vt stragem sarciret, ipso die copias in Verthium rapit, nouáque pugnâ editâ, dimicantem strenuè vincit ac fundit, ipse Verthius cum Sauellio & Inquenfortio captus; cæsi mille & ducenti, capti bis mille, erepta signa duo suprà quinquaginta, tormenta, & impedimenta; adeò pugnæ alea lusus est. Verthius Parisios missus, cuius vrbis spectandæ anteà victor cupiditatem conceperat, in eam apparatu diuerso ingreditur; è spectatore spectacu

Forestieres.

Rohany mors.

ctacu

LVDOVICVS XIII. plerent triginta peditum millia, equitum octo. Sed ea diuersa à consilio euentus rapuit. Parmensis postquam vindictam in Mutinensem effudit, cepit cum Hispanis clam agere, anno sequenti discessurus à Francis, nihilque in posterum in fœderatorum contulit causam; seu sponte seu vi ad Hispanos conuersus. *Toirasii mors.* Sabaudiæ Dux Toirasio partem regiminis tradi peroptabat, idque Crequyus libenter passus est, admisso dignitatis consorte; quanquam repugnante Richelio, cui Toirasij virtus suspicioni erat, quia offensa; nam medium nihil Richelio. qui ad eum accederent, necesse erat flecti aut frangi. Porrò Toirasius fide per calamitatem inuiolata insinuabat Duci amorem in Franciam; idque constitit post extinctum ipsum Toirasium, qui cùm Fontanam castellum nullius nominis oppugnaret, exploso tormento globi effectum inspiciens, glande sclopeti percussus, momento occubuit; ingentis in Italia gloriæ, quam auxisset plurimum, nisi Richelij odium an æmulatio, virum summis dignum, post Casalis propugnationem, habuisset in infimis. Nec aliud gestum quàm ad *Pugna ad Nauiliū.* Nauilium prælium (ea Ticini pars ab amne Mediolanum inducta) cuius laus prima celeritatis, proxima fortitudinis fuit. Quippe Crequyus soluto Nauilij ponte, cùm vltra Nauilium copias Francorum duceret, citra Sabaudicas Dux, Leganesius Mediolanensis Prætor ad opprimendum Crequyum aduolat. Sed ille ad destitutum locum regressus, in quo pons restitueretur; dum illi ponendo Dux incumbit strenuè, solus hostem tulit, donec Dux mirificâ diligentiâ per impositum pontem venit subsidio. Tenuit dimicatio quatuordecim horas, ingenti partium obstinatione, quam diremit nox; Hispanorum bis mille cæsis, iacturâ non leui; quam & ipsi fassi sunt, nocturno receptu & repentino.

tino. Lentior Rohanij in Mediolanenses irruptio remorata est victoriæ spem, qui Guasconium Serbellonis legatum munimentis postquam depulerat, tardiùs in hostilem agrum infunditur, patrato iam ad Nauilium prælio, nihil consequutus præter vastationem agrorum; cùm lues propius admota Franciæ, àb Italia mentem abduxit & operam.

LUDOVICUS XIII.

Guasco.

Siquidem Condæus Princeps Dolam oppugnabat, Sequanorum vrbem primariam; qui neutralis olim conditionis, cùm ab Gustaui funere Hispanos fouisse omni cura & studio dicerentur, ideò visi conditione prima excedere, bello appetebantur. Princeps obsidionem Maio exeunte instruxerat, deduxerátque ad medium Augustum, validissima ciuium propugnatione repulsus, & fortissimis eruptionibus; cùm Duce Carolo & Lamboyo aduenientibus, iubente præterea Rege, & copiarum partem euocante, soluit obsidium, séque in Burgundiam recipit: & præter opinionem munita ciuitas, tempus Principis & tormentarium instructum consumpserat: missi ad Regem equites bis mille, pedites octies mille; in tutelam Burgundiæ seruati cæteri. Mittendi autem ea fuit necessitas.

Dola obsessa.

Hispani ingenti exercitu irruperant in Picardiam. Etenim occulto prudenter consilio fraudem fecerant sagacitati Richelij. Decem hominum millia bello in speciem repellendo habebant in Artesiæ finibus; dum Picolominius & Ioannes Verthius magno exercitu agros Leodiensium vastant, & admotis triginta hominum millibus Leodio obsidionem intentant. At vbi calere rem arbitratur Richelius, & in alias prouincias intendit securior, repente Germani omisso Leodio, adiungunt se Hispanis, & Principe Thoma omnium Duce, Capellam

Irruptio in Picardiam.

Ieã de Verth.

LVDOVICVS XIII.

Du Bec.

obuallant in Picardiæ finibus, capiúntque, præfecto Marchione Beccio arcem vi tradente; qui postea in meritum honorem & dignitatem est restitutus. Tum hostes vecti victoriâ, vno cursu, Castelleto, Roia, & aliis oppidis, vetante nullo, quæ erat consternatio, potiti, Somonam transmittunt, & eodem impetu Corbeiam capiunt. Tam improuisa irruptio cùm percelleret omnium animos; Parisienses præ cæteris, vti proximè admoti ad periculum, nam in portis versabantur hostis, sic metu admisso intimè, cum tumultu vasa colligebant; ac fortè muri ad sancti Honorati suburbium deiecti erant, ad augendum vrbis pomœrium; iam belli fortuna amplitudinem vrbis in calamitatem vertente; túncque vna fluctuantis Franciæ anchora Richelius fuit Is fortissimâ confidentiâ & inuicto animi robore, toto periculo in se arcessito, metum dispulit, reuocauitque audaciam. Cùm antea nunquam prodiret in publicum, nisi frequenti stipatorum & Nobilium satellitio; modò solus in aperto curru, seruo à pedibus comite, incedebat per vicos, salutabat quemque beneuolè, inimicis obiectabat caput, vultu erecto præferebat confidentiam; rémque statim aggressus ingenti sollicitudine, conscribit quadraginta millia bellatorum; mirifica omnium Ordinum alacritate; nec defuit Rex Richelij vigilantiæ, qui Parisios venit, obiecturus salutem suam tutelæ ciuium. Metu expugnato, hostis illico victus est; obsidetur Corbeia, agúntque in castris Rex, Aurelianēsis, Suessionensis, Richelius, cæterique magno numero Proceres; estque vrbs per Autumni imbres incommodos, & propugnantium robur, acta ad deditionem; cæteræque postmodùm præter Capellam receptæ. Et ea Richelij laus præcipua fuit, luctantis in pondera palmæ instar, & surgentis illustriùs,

quò

quò grauius premebatur; sanè quod minus præcauerat, fortitudine summa emendauit; & Heroum est, quod peccauit infirmitas, virtute sancire & restituere. Nec vnâ machinâ impetebat Hispanus Franciam, simul altera intentabatur Burgundiæ; & ea pariter à Germania, inexhausto illo seminario militum. Nam Galassius ab Alsatia in Sequanos promotus, quadraginta bellatorum millia, postquam Carolum Ducem & Lamboyum exceperat, inducebat in Burgundiam; eo consilio, vt se ad Parisios adiungeret Picolominio; quo cùm aberrasset, vniuersam prouinciam designabat victoriæ. Rex opposuerat exercitum Germanicum, ducibus Cardinale Valeta & Veymario; iique Galassio Diuionem petenti obiecerant se cum Condæi copiis; sed eæ inæquales admodùm hostium impetum ægrè retundere aut ferre poterant. Attamen per eas Galassius Diuione amotus, Ladonam modicum in finibus Burgundiæ oppidum toto exercitu cingit; hinc Cabilonem, mox Lugdunum victor progressurus: erátque extrema omnium consternatio; adeóque imparata ab hoste Francia, vt vel sulphurei pulueris summa in vrbibus penuria foret. Iam ciues ad tutandum inualidum oppidum supra vires contenderant, & labe illata se in fossa hostis locauerat, proxima luce vrbem oppressurus; cùm in eam Ransauius à Condæo missus nocte inexploratus ingreditur, introducto simul subsidio. Nec mora, post quietem captam, is cum luce in hostem erumpit, & perculsum magna strage è fossa deturbat; quo factum, vt accedente Autumni intemperie, & exundante extra alueum Arare, obsidionem Galassius soluerit; militem ægrè, ac tormenta difficilius & impedimenta è cœnosis voraginibus & torrentibus aquis expediens. Eóque impegit minax illa procella, quæ naufragium mira-

LVDOVICVS XIII.

Galassius in Burgũdia.

S. Iean de Lône.

Ransau.

—— batur Burgundiæ, ipsa cœli imbribus mersa; ac tanto periculo intra metum clauso.

LVDOVICVS XIII.

Anno 37. Saludia Cæsareis Hermenstenium optimis cōditionibus tradit. Arx ea ad Rhenum validissima, Regi, ab Electore Treuirensi permissa, eodem propugnante Saludia iam vigesimo mense, nullo subsidio, hostem repulerat: cibariorum necessitas deditionem extorsit, quæ Verthio facta; Galassio, cæterisque ducibus frustra in eam rem cōnnixis hactenus. Nec Saludiæ laudem inficiari posteritas debet; eò maximè, quod prudentiæ, fortitudinis, & patientiæ, nullo præmio, æmulo Bussilameto gloriam deterente, sibi ipsa virtus præmiū fuit; & Saludia postmodùm iusto munerario addicturus operam, Oratorij Patribus se adiunxit. Id Hispano præludium, cùm ad cætera iam cupiditatem dexterámque porrigeret. Nam anno superiore Bascones subiugaturus (& ij à Vasconibus diuersi) & in proximam Aquitaniam inuasurus, immiserat ductore Noquera Duce duodecim hominum millia, fanum Ioannis Luciensis ceperat, ac Socoam portu commodam arcem muniuerat. Ad primam expeditionis famam Epernonius Baionam venerat, ac tametsi destitutus copiis, ac morbo afflictus, tamen præsentiâ sua atque prudentiâ, accedente Vertamonij sollicitudine, nutantes ciuium confirmauerat animos, posuerat munimenta locis opportunis, lapsu temporis diruta, atque annona laborantem vrbem instruxerat; dum Hispanus se intra Socoam muniebat, refrigescente vtrinque primo illo martis & metus impetu. Mox Valeta Dux ad patrem mittitur, sed rarus miles, rariórque pecunia; atque ad supplementum mali accedit noua Aquitanorum rebellio. Nam ob vectigalium grauitatem, cùm vehementiùs sopitæ turbæ exurgerent; Petrocorij, Ruteni, Cadurci, & Aginnates, subitâ

La Saludie. Hermenstenium captū.

Impressio in Vasconia. Bascones. S. Iean de Luz. Socoa.

Noua seditio in Aquitania.

subitâ afflati insaniâ, arma corripiunt; iámque is furor in proximos Santones Pictonésque, magna contagij labe peruadebat. Tredecim millia iam conuenerant; ac plerique militiæ iam actæ periti, Bergeracum occupauerant, cæteris vrbibus excipiendi, nihílque deerat præter ducem qui furorem regeret; cùm Valeta mali seriem oppressurus, quanquam tunc maxime repellendis Hispanis intenderet, mille & quingentis peditibus raptim ductis, cum patris turma equestri, magnis itineribus Aginnates petit. Ferocissimi omnium, ij tria millia rebellium erant, agebant Sauuetatij, quod Aginnatum est oppidum; eóque se clauserāt; cùm à Valeta impetuntur fortiter; ac post atrocem dimicationem, pugnantes funduntur, ac delentur internecione. Ea strage perterriti cæteri facilè in diuersis locis sparsi profligantur; capti haud pauci damnati sunt Iudicum calculis; plures Tribunis capitalium addicti, pependerunt ex arboribus. Extemplò Valeta discusso periculo, ad hostem regressus, qui se intra Socoam continebat, magnis preslus incommodis; idem Valeta impressionem inhibuit; donec Hispanus, inediâ, morbis, & veluti diuturno pædore carceris afflictatus, nam progredi extra munimenta non sinebat metus, sponte collectis vasis recessit nauibus in Hispaniam, ac euersis quidem munitionibus, quas labore tanto erexerat: fuítque Valetæ laus gemina, quanquam diuersa, ardens dimicatio, & prudens cunctatio.

LVDOVICVS XIII.

Sauuetat.

Nec Hispanis Occitania felicior fuit. Leucatam arcem in confinio Ruscinonensium positam, ac portam Occitaniæ inferioris, Serbello decem ex Hispania vniuersa millibus hominum lectis obsederat; eámque præfectus Barrius tuebatur, Franciscæ Ceseliæ quam narraui filius, modico præsidio, &

Leucata seruata.

— LVDOVICVS XIII. Santaunesio absente, qui adolescens Barrij filius, bellicosissimæ indolis, loco plurium fuisset. Sed Scombergus prouinciæ Prætor opem apparabat, legerátque Occitanorum laude immensâ, decem hominum millia, conuolantibus certatim Nobilibus. Et fuit dignum fortissima Nobilitate operæ pretium. Nocte quæ Septembris diem vigesimum octauum excepit, quod peruigilium sancti Michaëlis, Franci septem millia in quinque agmina distributi (nam cæteri in castris relicti) aggressi sunt Hispanorum castra; in prærupto monte, multâ curâ & diuturnâ operâ munitissima; ea propugnabant quindecim hominum millia, etenim missa identidem supplementa, in quibus Oliuarij Comitis pugnacissima legio; pugnatúmque primò ad castrorum fossam & aggerem; quibus perruptis tota nocte in ipsis castris dimicatum est; donec tandem Hispani in fugam acti sunt, castra direpta, & erepta arx certo exitio. Cæsi hostes in castris mille sexcēti, multi in fuga palude submersi; præda ingens ex tormentis & impedimentis; è Francis cæsi circiter septingenti; in quibus Marchio Mireposius, Peraltus, Annibal, cæterique; Ambresius Marchio gemina plaga saucius; Scombergus tribus gladiis dum indefessus pugnat confractis, Marescalli scipione à Rege donatus est. Idque in paucis memorabile facinus proprium Francicæ fortitudini fuit, cui primo impetu nihil est imperuium.

Mirepoix, Peraut, Annibal, Ambres.

Harcurius Insulas recipit. Præluxerat huic facinori antè Harcurius, receptis Lirinensibus Insulis, non absimili fortitudine, nisi quod luce palam res patrata. Eas cùm Hispanus omni studio communiuisset; ducta per Oceanum classe, Harcurius iussus est, cum Vitrio Marescallo Phocensium Prætore, simul inuadere. At cùm rem perficere superiore anno minùs licuisset,

lituisset, discordiâ ipsum inter & Vitrium ortâ, eo anno solus operi incubuerat. Instructa classe, Martij die post vigesimam octaua, in Insulam sanctæ Margaritæ, longè munitiorem, tum opere tum præsidio, naues inducit; ac postquam crebra tormentorum verberatione in munimenta detonuit, scaphis humilibúsque nauigiis exscensionem instituens, inter hostium globos, sclopeta, sarissas, & gladios exponit militem, vno impetu littore hostem pellit, ac proximum castellum occupat. Deinceps ex reliquis castellis hostis eiectus est, ea quinque erant; ac tota Insula Maio mense expugnata, quanquam terra exceptis haud in procliui fuit victoria; nam cæsi hostium mille quingenti, vincentium mille & ducenti; instaurata sæpius dimicatione, & repetitâ ad singula propè vestigia. Statim Insulam sancti Honorati eadem vincendi cupiditas & facilitas maior corripuit; intra octiduum ad deditionem impulsa est: magna celebritate Harcurij, qui Insulas opinione omnium inaccessas, quales fingunt fabulæ, vi perrupisset atque inuasisset. Ea ad meridiem, cùm septentrionem euentus sui insignirent. Distractis in Belgio ad repellendos Hollandos Hispanis; & Cardinalis opera ad seruandam Bredam impensa, quam Orangius Princeps oppugnabat, ac tandem cepit; fuit Francis spatium promouendæ fortunæ. Ii octodecim millia, ducentibus Epernonij filiis, Cardinale Valeta & Candalo Duce, aliquot oppidis in Cameracensi solo occupatis, ad Landrecium applicant; munitam vrbem, quæ Caroli V. Imperatoris minas ac vim inuiolata perfregerat; eámque aggressi iusto obsidio, tertiam post hebdomadam capiunt deditam; móxque liberè vagati victoriâ, Capellam ruinâ muro factâ vindicant Regi. Et in Sequanis plura oppida

LVDOVICVS XIII.

Landrecium captum.

LVDOVICVS XIII. pida & castella capta, tum à Grancæo atque Thiangeo; dein à Longauilla, qui Regij exercitus Prætor, fanum Amatoris captum expugnauit, ac peruastauit totam regionem.

Grancey. Thianges. S. Amour. Res in Italia. In Insubribus spes amplior Hispanos erexerat, leui tamen compendio atque infra spem. Eam magnam fecerat Rohanius missus e Rhetia; idque voluntate Regis atque imperio, qui cùm per Germanos sibi nouam viam patefecisset in Insubres, & Rhetorum fœdus videretur onerosius, eo renuntiato Rohanium auocauerat; nec cunctati Hispani Telinam Vallem occupant, nouúmque fœdus cum Rhetis feriunt; tum ea parte securi, validum exercitum in Pedemontium immittunt. In eo erant sexdecim peditum millia, equitum quatuor, ductore Leganesio, qui capta Nicia Monferratenses vastauerat; sed spem excusserat Leganes. Ville. accepta per Villam Allobrogem clades, qua Martinus Aragenius pulsus & victus est. Sic libratis æqua lance consiliis, fortuna rursum in Hispanum vertit, Victoris Amedei morte; qui morbo extinctus est; singularis prudentiæ & fortitudinis Princeps; is liberos duos sub tutela Christinæ vxoris reliquit; in Frãcos creditus minùs pronus post Toirasij mortẽ; obitu molesto, quẽ statim excepit tumultus domesticus, per quem Hispani alieno incommodo promouebunt rem suam.

Brissacum captũ. Anno 38. Ingens in Alsatia emolumentum Francis accessit. Veymarius qui stipendiis Franciæ merebat, postquam pugnâ geminâ Lotharingos fregit, progressus ad Rhenum, insulam in medio amne Rhenaniam dictam, Argentoratum inter & Rhinfeldium, armis occupauerat, instruxerat munimentis, & amnem ponte iunxerat, gemina arce erecta. Statim ea res seminarium gratiæ & victoriæ fuit. Nam cùm id castellum.

LVDOVICVS XIII.

ſtellum Briſſacum ſtringeret ; iuſſus Verthius eiuſmodi obicem amoliri, ſuperiore anno, abſente Veymario, pontem & munimenta aggreſſus, ipſam arcem inſulámque inuaſerat. Veymarius in præſentia cupiditate laudis reparandæ, exceptis tribus Heluetiorum millibus, & copiis quas Rohanius à Rhetia eduxerat; atque adeò ipſo Rohanio priuati inſtar bellatoris vltrò merente, vrbes Germaniæ quas Siluaticas dicunt expugnare ſuſcipit; aut Verthium quod cupiebat euocaturus ad prælium; aut per eas vrbes paraturus gradum ad maiora. Igitur poſt tres captas, Rhinfeldium ſupererat, momenti longè maximi amplitudine atque munimentis; nec ad eam ſeruandam ſibi Verthius defuit. Abſente Veymario pugna conſeritur; ac cornu dextro Rohanius vincit, ſiniſtro Verthius, qui vſus victoria, irrumpit in obſidentium caſtra, commeatum in vrbem immittit, ac patrata re pro victore abſcedit. Auxitque victoriam, quod Rohanius cùm proſtratum cornu reſtituere vellet, ſclopeti ictu gemino ſaucius, aliquantò poſt moritur; præclariſſimus dux, & militiæ peritiſſimus, quam patriæ damno raptus in partes exercuit; magno poſt emolumento futurus, niſi viſum aliter Richelio eſſet, cui viri ſummi laus vel ſuſpecta fuit, vel moleſta. At Veymarius regreſſus in caſtra, vt ſtragem ſarciret, ipſo die copias in Verthium rapit, nouáque pugnâ editâ, dimicantem ſtrenuè vincit ac fundit, ipſe Verthius cum Sauellio & Inquenfortio captus; cæſi mille & ducenti, capti bis mille, erepta ſigna duo ſuprà quinquaginta, tormenta, & impedimenta; adeò pugnæ alea luſus eſt. Verthius Pariſios miſſus, cuius vrbis ſpectandæ anteà victor cupiditatem conceperat, in eam apparatu diuerſo ingreditur; è ſpectatore ſpectacu-

Forestieres.

Rohany mors.

LVDOVICVS XIII. ctaculum. Rhinfeldium Veymario redditũ, & magna accessione victoriæ expugnatum Brisacum. Ea vrbs vltra Rhenum, in monte posita, ponte tergemino amnem iungit; vno delibans Alsatiam, reliquis geminas Insulas haud remotas annectens. Vaymario aduenerant quatuor hominum millia, Guebriano duce, nobili Britanno; locatúmque obsidium tam in Germania quàm in Alsatia, quatuordecim hominum millibus in exercitu numeratis. Sed æstimari non potest, quanta animorum vi in castra irruperunt Germani, & quantâ repulsi sunt. Tam præclaræ res in decursu expendi nequeunt. Guetius & Sauellius semel atque iterum peruadentes in munimenta, toties Guebriani & Dubatelli laude eximia, retrò ire adacti sunt; quanquam diuersa vincentium sorte; nam Dubatellus infelici gloria ab hoste abductus est; Guebrianus militarem fortitudinem iusta fraude fulsit, missis in siluam proximam pluribus, qui tubis inflatis & pulsatis tympanis auerterent hostem, tam inani metu quàm strepitu. Deinde Carolus Dux à Veymario ipso post atrocem pugnam similiter pulsus; iterúmque *Guets. Laboy.* Guetius & Lamboyus, tribus cæsis suorum millibus, Guebriani & Turenij contentione acerrima exacti ab Insulis; per quas demùm strages, Rheyneno Præfecto erepta spe subsidij, ac discessu ducum desperanti, necessitas deditionis iniecta est; ac ea facta optimis conditionibus, vrbsque Veymario data: bis mille præsidiarij fame perierant, præter eos quos rapuerat ferrum. Fassus est Veymarius magnam laudis partem Guebriano deberi, ipsúmque in posterum in socium & consortem armorum habuit.

Audomarus libera-ta. Saint Omer. Ea victoria Autumno patrata, reliqua infortunia felicitate noua extinxit. Quippe Regis consilia sublimia atque excelsa, geminas

minas hostium vrbes complexa, exitu falso non sine dedecore euanuerunt. Ea ad sanctum Audomarum primò corruerant; quam amplissimam in Artesiis vrbem cùm Mareschalli duo Forcia & Castillonius oppugnassent, quadraginta hominum millibus castra implentibus; Principe Thoma & Picolominio per adiectas Insulas, pérque amnem in aggerem oppositum peruadentibus, immissum est in vrbem subsidium; ac soluta obsidio; sed Franci vincentium modo recedentes, Rentium ceperant, & Castelletum in Picardia, illata vi per impressionem, vna aberratione propositi inferiores. At longè secus ad Fontarabiam contigit; quam munitissimam in Cantabria vrbem Condæus Richelij iussu pertinaciore obsederat. Cum eo Valeta Dux Aquitaniæ Prætor, Grammontius Comes, Sansimo Dux, & Forcià Marchio; sub signis decem hominum millia; móxque sed tardius classe sex millia Archiepiscopus Burdegalensis aduexerat. Primordia, quod Francorum est, lætum sortita exitum, Bidoso amne traiecto, spem amplam fecerant; capta oppida circùm Fontarabiam, & hostilis classis à Burdegalensi disiecta; sed postmodùm ad vrbem admota vis propugnaculorum soliditate retunditur; nam iis non satis exploratis, temerè atque ambitiosè Richelius eam expeditionem susceperat. Vnum quidem propugnaculum cuniculo aperto Valeta euerterat, sed labe imperfecta abstinuerat ab impressione, locûmque Burdegalensi permiserat, priuatim inimico, & vanè iactanti se per labem peruasurum in vrbem. Sed frustra iactatio & temeritas fuit. Nam dum oppugnatio in Autumnum producitur, & miles assiduis imbribus dimouetur ab opere; die Septembris octauo, qui nascenti Mariæ sacer est, Hispani in Guadalupiæ monte spectantur. In eo reli

LVDOVICVS XIII.

Et Fontarabia.

Guadalupe

LVDOVICVS XIII.

Du Bec.

obuallant in Picardiæ finibus, capiúntque, præfecto Marchione Beccio arcem vi tradente; qui postea in meritum honorem & dignitatem est restitutus. Tum hostes vecti victoriâ, vno cursu, Castelleto, Roia, & aliis oppidis, vetante nullo, quæ erat consternatio, potiti, Somonam transmittunt, & eodem impetu Corbeiam capiunt. Tam improuisa irruptio cùm percelleret omnium animos; Parisienses præ cæteris, vti proximè admoti ad periculum, nam in portis versabantur hostis, sic metu admisso intimè, cum tumultu vasa colligebant; ac fortè muri ad sancti Honorati suburbium deiecti erant, ad augendum vrbis pomœrium; iam belli fortuna amplitudinem vrbis in calamitatem vertente; túncque vna fluctuantis Franciæ anchora Richelius fuit Is fortissimâ confidentiâ & inuicto animi robore, toto periculo in se arcessito, metum dispulit, reuocauitque audaciam. Cùm antea nunquam prodiret in publicum, nisi frequenti stipatorum & Nobilium satellitio; modò solus in aperto curru, seruo à pedibus comite, incedebat per vicos, salutabat quemque beneuolè, inimicis obiectabat caput, vultu erecto præferebat confidentiam; rémque statim aggressus ingenti sollicitudine, conscribit quadraginta millia bellatorum; mirifica omnium Ordinum alacritate; nec defuit Rex Richelij vigilantiæ, qui Parisios venit, obiecturus salutem suam tutelæ ciuium. Metu expugnato, hostis illico victus est; obsidetur Corbeia, agúntque in castris Rex, Aurelianēsis, Suessionensis, Richelius, cæterique magno numero Proceres; estque vrbs per Autumni imbres incommodos, & propugnantium robur, acta ad deditionem; cæteræque postmodùm præter Capellam receptæ. Et ea Richelij laus, præcipua fuit, luctantis in pondera palmæ instar, & surgentis illustriùs,

quò

quò grauius premebatur; sanè quod minus præcauerat, fortitudine summa emendauit; & Heroum est, quod peccauit infirmitas, virtute sancire & restituere. Nec vnâ machinâ impetebat Hispanus Franciam, simul altera intentabatur Burgundiæ; & ea pariter à Germania, inexhausto illo seminario militum. Nam Galassius ab Alsatia in Sequanos promotus, quadraginta bellatorum millia, postquam Carolum Ducem & Lamboyum exceperat, inducebat in Burgundiam; eo consilio, vt se ad Parisios adiungeret Picolominio; quo cùm aberrasset, vniuersam prouinciam designabat victoriæ. Rex opposuerat exercitum Germanicum, ducibus Cardinale Valeta & Veymario; iisque Galassio Diuionem petenti obiecerant se cum Condæi copiis; sed eæ inæquales admodùm hostium impetum ægrè retundere aut ferre poterant. Attamen per eas Galassius Diuione amotus, Ladonam modicum in finibus Burgundiæ oppidum toto exercitu cingit; hinc Cabilonem, mox Lugdunum victor progressurus: erátque extrema omnium consternatio; adeóque imparata ab hoste Francia, vt vel sulphurei pulueris summa in vrbibus penuria foret. Iam ciues ad tutandum inualidum oppidum supra vires contenderant, & labe illata se in fossa hostis locauerat, proxima luce vrbem oppressurus; cùm in eam Ransauius à Condæo missus nocte inexploratus ingreditur, introducto simul subsidio. Nec mora, post quietem captam, is cum luce in hostem erumpit, & perculsum magna strage è fossa deturbat; quo factum, vt accedente Autumni intemperie, & exundante extra alueum Arare, obsidionem Galassius soluerit; militem ægrè, ac tormenta difficilius & impedimenta è cœnosis voraginibus & torrentibus aquis expediens. Eóque impegit minax illa procella, quæ naufragium mira-

LVDOVICVS XIII.

Galassius in Burgüdia.

S. Iean de Lône.

Ransau.

batur Burgundiæ, ipsa cœli imbribus mersa; ac tanto periculo intra metum clauso.

LVDOVICVS XIII.

La Saludie. Hermensteniũ captũ. Anno 37. Saludia Cæsareis Hermenstenium optimis cōditionibus tradit. Arx ea ad Rhenum validissima, Regi ab Electore Treuirensi permissa, eodem propugnante Saludia iam vigesimo mense, nullo subsidio, hostem repulerat: cibariorum necessitas deditionem extorsit, quæ Verthio facta; Galassio, cæterisque ducibus frustra in eam rem cōnixis hactenus. Nec Saludiæ laudem inficiari posteritas debet; eò maximè, quod prudentiæ, fortitudinis, & patientiæ, nullo præmio, æmulo Bussilameto gloriam deterente, sibi ipsa virtus præmiũ fuit; & Saludia postmodùm iusto munerario addicturus operam, Oratorij Patribus se adiunxit. Id Hispano præludium, cùm ad cætera iam cupiditatem dexterámque porrigeret. Nam anno superiore Bascones subiugaturus (& ij à Vasconibus diuersi) & in proximam Aquitaniam inuasurus, immiserat ductore Noquera Duce duodecim hominum millia, fanum Ioannis Luciensis ceperat, ac Socoam portu commodam arcem muniuerat. *Impressio in Vasconia. Bascones. S. Iean de Luz. Socoa.* Ad primam expeditionis famam Epernonius Baionam venerat, ac tametsi destitutus copiis, ac morbo afflictus, tamen præsentiâ sua atque prudentiâ, accedente Vertamonij sollicitudine, nutantes ciuium confirmauerat animos, posuerat munimenta locis opportunis, lapsu temporis diruta, atque annona laborantem vrbem instruxerat; dum Hispanus se intra Socoam muniebat, refrigescente vtrinque primo illo martis & metus impetu. Mox Valeta Dux ad patrem mittitur, sed rarus miles, rariórque pecunia; atque ad supplementum mali accedit noua Aquitanorum rebellio. *Noua seditio in Aquitania.* Nam ob vectigalium grauitatem, cùm vehementiùs sopitæ turbæ exurgerent; Petrocorij, Ruteni, Cadurci, & Aginnates,

subitâ

subitâ afflati insaniâ, arma corripiunt; iámque is furor in proximos Santones Pictonésque, magna contagij labe peruadebat. Tredecim millia iam conuenerant; ac plerique militiæ iam actæ periti, Bergeracum occupauerant, cæteris vrbibus excipiendi, nihilque deerat præter ducem qui furorem regeret; cùm Valeta mali seriem oppressurus, quanquam tunc maxime repellendis Hispanis intenderet, mille & quingentis peditibus raptim ductis, cum patris turma equestri, magnis itineribus Aginnates petit. Ferocissimi omnium, ij tria millia rebellium erant, agebant Sauuetatij, quod Aginnatum est oppidum; eóque se clauserāt; cùm à Valeta impetuntur fortiter; ac post atrocem dimicationem, pugnantes funduntur, ac delentur internecione. Ea strage perterriti cæteri facilè in diuersis locis sparsi profligantur; capti haud pauci damnati sunt Iudicum calculis; plures Tribunis capitalium addicti, pependerunt ex arboribus. Extemplò Valeta discusso periculo, ad hostem regressus, qui se intra Socoam continebat, magnis pressus incommodis; idem Valeta impressionem inhibuit; donec Hispanus, incediâ, morbis, & veluti diuturno pædore carceris afflictatus, nam progredi extra munimenta non sinebat metus, sponte collectis vasis recessit nauibus in Hispaniam, ac euersis quidem munitionibus, quas labore tanto erexerat: fuítque Valetæ laus gemina, quanquam diuersa, ardens dimicatio, & prudens cunctatio.

LVDOVICVS XIII.

Sauuetat.

Nec Hispanis Occitania felicior fuit. Leucatam arcem in confinio Ruscinonensium positam, ac portam Occitaniæ inferioris, Serbello decem ex Hispania vniuersa milibus hominum lectis obsederat; eámque præfectus Barrius tuebatur, Franciscæ Ceseliæ quam narraui filius, modico præsidio, &

Leucata seruata.

LVDOVICVS XIII. Santaunesio absente, qui adolescens Barrij filius, bellicosissimæ indolis, loco plurium fuisset. Sed Scombergus prouinciæ Prætor opem apparabat, legerátque Occitanorum laude immensâ, decem hominum millia, conuolantibus certatim Nobilibus. Et fuit dignum fortissima Nobilitate operæ pretium. Nocte quæ Septembris diem vigesimum octauum excepit, quod peruigilium sancti Michaëlis, Franci septem millia in quinque agmina distributi (nam cæteri in castris relicti) aggressi sunt Hispanorum castra; in prærupto monte, multâ curâ & diuturnâ operâ munitissima; ea propugnabant quindecim hominum millia, etenim missa identidem supplementa, in quibus Oliuarij Comitis pugnacissima legio; pugnatúmque primò ad castrorum fossam & aggerem; quibus perruptis tota nocte in ipsis castris dimicatum est; donec tandem Hispani in fugam acti sunt, castra direpta, & erepta arx certo exitio. Cæsi hostes in castris mille sexcēti, multi in fuga palude submersi; præda ingens ex tormentis & impedimentis; è Francis cæsi circiter septingenti; in quibus Marchio Mireposius, Peraltus, Annibal, cæterique; Ambresius Marchio gemina plaga saucius; Scombergus tribus gladiis dum indefessus pugnat confractis, Marescalli scipione à Rege donatus est. Idque in paucis memorabile facinus proprium Francicæ fortitudini fuit, cui primo impetu nihil est imperuium.

Mirepoix, Peraut, Annibal, Ambres.

Harcurius Insulas recipit. Præluxerat huic facinori antè Harcurius, receptis Lirinensibus Insulis, non absimili fortitudine, nisi quod luce palam res patrata. Eas cùm Hispanus omni studio communiuisset; ducta per Oceanum classe, Harcurius iussus est, cum Vitrio Marescallo Phocensium Prætore, simul inuadere. At cùm rem perficere superiore anno minùs licuisset,

licuisset, discordiâ ipsum inter & Vitrium ortâ, eo anno solus operi incubuerat. Instructa classe, Martij die post vigesimam octaua, in Insulam sanctæ Margaritæ, longè munitiorem, tum opere tum præsidio, naues inducit; ac postquam crebra tormentorum verberatione in munimenta detonuit, scaphis humilibúsque nauigiis exscensionem instituens, inter hostium globos, sclopeta, sarissas, & gladios exponit militem, vno impetu littore hostem pellit, ac proximum castellum occupat. Deinceps ex reliquis castellis hostis eiectus est, ea quinque erant; ac tota Insula Maio mense expugnata, quanquam terra exceptis haud in procliui fuit victoria; nam cæsi hostium mille quingenti, vincentium mille & ducenti; instauratæ sæpius dimicatione, & repetitâ ad singula propè vestigia. Statim Insulam sancti Honorati eadem vincendi cupiditas & facilitas maior corripuit; intra octiduum ad deditionem impulsa est: magna celebritate Harcurij, qui Insulas opinione omnium inaccessas, quales fingunt fabulæ, vi perrupisset atque inuasisset. Ea ad meridiem, cùm septentrionem euentus sui insignirent. Distractis in Belgio ad repellendos Hollandos Hispanis; & Cardinalis opera ad seruandam Bredam impensa, quam Orangius Princeps oppugnabat, ac tandem cepit; fuit Francis spatium promouendæ fortunæ. Ii octodecim millia, ducentibus Epernonij filiis, Cardinale Valeta & Candalo Duce, aliquot oppidis in Cameracensi solo occupatis, ad Landrecium applicant; munitam vrbem, quæ Caroli V. Imperatoris minas ac vim inuiolata perfregerat; eámque aggressi iusto obsidio, tertiam post hebdomadam capiunt deditam; móxque liberè vagati victoriâ, Capellam ruinâ muro factâ vindicant Regi. Et in Sequanis plura oppida

LVDOVICVS XIII.

Landreciũ captũ.

LVDOVICVS XIII. pida & castella capta, tum à Grancæo atque Thiangeo; dein à Longauilla, qui Regij exercitus Prætor, fanum Amatoris captum expugnauit, ac peruastauit totam regionem.

Grancey. Thiang. S. Amour. Res in Italia. In Insubribus spes amplior Hispanos erexerat, leui tamen compendio atque infra spem. Eam magnam fecerat Rohanius missus e Rhetia; idque voluntate Regis atque imperio, qui cum per Germanos sibi nouam viam patefecisset in Insubres, & Rhetorum fœdus videretur onerosius, eo renuntiato Rohanium auocauerat; nec cunctati Hispani Telinam Vallem occupant, nouúmque fœdus cum Rhetis feriunt; tum ea parte securi, validum exercitum in Pedemontium immittunt. In eo erant sexdecim peditum millia, equitum quatuor, ductore Leganesio, qui capta Nicia Monferratenses vastauerat; sed spem excusserat Leganes. Ville. accepta per Villam Allobrogem clades, qua Martinus Aragonius pulsus & victus est. Sic libratis æqua lance consiliis, fortuna rursum in Hispanum vertit, Victoris Amedei morte; qui morbo extinctus est; singularis prudentiæ & fortitudinis Princeps; is liberos duos sub tutela Christinæ vxoris reliquit; in Frācos creditus minùs pronus post Toirasij mortē; obitu molesto, quē statim excepit tumultus domesticus, per quem Hispani alieno incommodo promouebunt rem suam.

Brissacum captū. Anno 38. Ingens in Alsatia emolumentum Francis accessit. Veymarius qui stipendiis Franciæ merebat, postquam pugnâ geminâ Lotharingos fregit, progressus ad Rhenum, insulam in medio amne Rhenaniam dictam, Argentoratum inter & Rhinfeldium, armis occupauerat, instruxerat munimentis, & amnem ponte iunxerat, gemina arce erecta. Statim ea res seminarium prælij & victoriæ fuit. Nam cùm id castellum.

LVDOVICVS XIII.

stellum Brissacum stringeret; iussus Verthius eiusmodi obicem amoliri, superiore anno, absente Veymario, pontem & munimenta aggressus, ipsam arcem insulámque inuaserat. Veymarius in præsentia cupiditate laudis reparandæ, exceptis tribus Heluetiorum millibus, & copiis quas Rohanius à Rhetia eduxerat; atque adeò ipso Rohanio priuati instar bellatoris vltrò merente, vrbes Germaniæ quas Siluaticas dicunt expugnare suscipit; aut Verthium quod cupiebat euocaturus ad prælium; aut per eas vrbes paraturus gradum ad maiora. Igitur post tres captas, Rhinfeldium superarat, momenti longè maximi amplitudine atque munimentis; nec ad eam seruandam sibi Verthius defuit. Absente Veymario pugna conseritur; ac cornu dextro Rohanius vincit, sinistro Verthius, qui vsus victoria, irrumpit in obsidentium castra, commeatum in vrbem immittit, ac patrata re pro victore abscedit. Auxitque victoriam, quod Rohanius cùm prostratum cornu restituere vellet, sclopeti ictu gemino saucius, aliquantò post moritur; præclarissimus dux, & militiæ peritissimus, quam patriæ damno raptus in partes exercuit; magno post emolumento futurus, nisi visum aliter Richelio esset, cui viri summi laus vel suspecta fuit, vel molesta. At Veymarius regressus in castra, vt stragem sarciret, ipso die copias in Verthium rapit, nouáque pugnâ editâ, dimicantem strenuè vincit ac fundit, ipse Verthius cum Sauellio & Inquenfortio captus; cæsi mille & ducenti, capti bis mille, erepta signa duo suprà quinquaginta, tormenta, & impedimenta; adeò pugnæ alea lusus est. Verthius Parisios missus, cuius vrbis spectandæ anteà victor cupiditatem conceperat, in eam apparatu diuerso ingreditur; è spectatore spectacu-

Forestieres.

Rohany mors.

LVDOVICVS XIII. ctaculum. Rhinfeldium Veymario redditũ, & magna accessione victoriæ expugnatum Brisacum. Ea vrbs vltra Rhenum, in monte posita, ponte tergemino amnem iungit; vno delibans Alsatiam, reliquis geminas Insulas haud remotas annectens. Vaymario aduenerant quatuor hominum millia, Guebriano duce, nobili Britanno; locatúmque obsidium tam in Germania quàm in Alsatia, quatuordecim hominum millibus in exercitu numeratis. Sed æstimari non potest, quanta animorum vi in castra irruperunt Germani, & quantâ repulsi sunt. Tam præclaræ res in decursu expendi nequeunt. Guetius & Sauellius semel atque iterum peruadentes in munimenta, toties Guebriani & Dubatelli laude eximia, retrò ire adacti sunt; quanquam diuersa vincentium sorte; nam Dubatellus infelici gloria ab hoste abductus est; Guebrianus militarem fortitudinem iusta fraude fulsit, missis in siluam proximam pluribus, qui tubis inflatis & pulsatis tympanis auerterent hostem, tam inani metu quàm strepitu. Deinde Carolus Dux à Veymario ipso post atrocem pugnam similiter pulsus; iterúmque Guetius & Lamboyus, tribus cæsis suorum millibus, Guebriani & Turenij contentione acerrima exacti ab Insulis; per quas demùm strages, Rheyneno Præfecto erepta spe subsidij, ac discessu ducum desperanti, necessitas deditionis iniecta est; ac ea facta optimis conditionibus, vrbsque Veymario data: bis mille præsidiarij fame perierant, præter eos quos rapuerat ferrum. Fassus est Veymarius magnam laudis partem Guebriano deberi, ipsúmque in posterum in socium & consortem armorum habuit.

Guets. Laboy.

Audomarus liberatus. Saint Omer.

Ea victoria Autumno patrata, reliqua infortunia felicitate noua extinxit. Quippe Regis consilia sublimia atque excelsa, geminas

minas hostium vrbes complexa, exitu falso non sine dedecore euanuerunt. Ea ad sanctum Audomarum primò corruerant;quam amplissimam in Artesiis vrbem cùm Marescalli duo Forcia & Castillonius oppugnassent, quadraginta hominum millibus castra implentibus; Principe Thoma & Picolominio per adiectas Insulas, pérque amnem in aggerem oppositum peruadentibus, immissum est in vrbem subsidium; ac soluta obsidio;sed Franci vincentium modo recedentes, Rentium ceperant, & Castelletum in Picardia,illata vi per impressionem, vna aberratione propositi inferiores. At longè secus ad Fontarabiam contigit; quam munitissimam in Cantabria vrbem Condæus Richelij iussu pertinaciore obsederat. Cum eo Valeta Dux Aquitaniæ Prætor, Grammontius Comes, Sansimo Dux, & Forcia Marchio; sub signis decem hominum millia; móxque sed tardius classe sex millia Archiepiscopus Burdegalensis aduexerat. Primordia, quod Francorum est, lætum sortita exitum, Bidoso amne traiecto, spem amplam fecerant;capta oppida circùm Fontarabiam, & hostilis classis à Burdegalensi disiecta; sed postmodùm ad vrbem admota vis propugnaculorum soliditate retunditur; nam iis non satis exploratis, temerè atque ambitiosè Richelius eam expeditionem susceperat. Vnum quidem propugnaculum cuniculo aperto Valeta euerterat, sed labe imperfecta abstinuerat ab impressione, locûmque Burdegalensi permiserat, priuatim inimico, & vanè iactanti se per labem persuasurum in vrbem. Sed frustra iactatio & temeritas fuit. Nam dum oppugnatio in Autumnum producitur, & miles assiduis imbribus dimouetur ab opere;die Septembris octauo, qui nascenti Mariæ sacer est, Hispani in Guadalupiæ monte spectantur. In eo

LVDOVICVS XIII.

Et Fontarabia.

Guadalupe

reli

religiosum erat Sacellum Deiparæ, venerandum incolarum cultu, quod Forciæ miles sacrilega rapina exhauserat, positis in eo monte tentoriis; & ab eo potissimùm incepta vltio, in reliqua câstra propagatur. Nam Hispani postquam dies plusculos simulatis impressionibus hostem diuexarunt; repentè in Forciæ militem impetum faciunt, primóque congressu nullo negotio fundunt; illicò statione propinquior Condæus aduolat, sed trepidatione in castra iniectâ, tum ipse tum Burdegalensis expellitur, séque ægrè Condæus in nauim recipit. Valeta remotior, postquam Grammontium & Geuræum excepit, qui sibi ferro per hostium turmas viam patefecerant, audiuítque pulsum Principem, castra capta, nullúmque spei locum; & ipse suas copias versus amnem ducit, iam simili metu trepidantes; hæsítque cum Geuræo in transmittendo amne postremus, tumultuosè transeunte milite, tanta formidinis amentia erat. Id Hispano loco victoriæ fuit; nam præter cæsum peditem, tormenta, impedimenta, & apparatum militarem adeptus est; ídque infortunium, vt Francorum negligentiæ tribuendum est, sic Burdegalensis cunctationi, qui aduectâ lentiùs classe, seriùs portum occlusit; nec militem, qui opus in castris faceret, impleretque stationes exposuit. Verùm ipsius noxam Valeta insons luit, qui alia de causa odiosus Richelio, ni perire vellet, in fugæ necessitatem adactus, in Angliam nauigauit; tutus Cheureusiæ commendatione, quam eam in Insulam Richelij odium egerat; & in ea extorris à patria diu versatus est, donec Richelio & Rege emortuis, reuocatus est postliminio, famæ, bonis & dignitatibus restitutus.

Gesvres.

Crequy.

Neque in Italia res commodiùs procedebat.

bat. Pedemontium post victoris Amedei mortem præter bellum externum, ciuile iam vexare inceperat; etenim Hispani Thomam atque Mauricium Principes in pupillum Ducem & tutricem Matrem induxerant; & Pedemontani. diu à Francis auersi in gentilitios Principes pronioribus inclinabant animis. Ea primùm consilia latebant, mox in lucem magno strepitu cuniculorum instar proditura; postquam Crequij mors & Bremæ exitium rem Francicam afflixerunt. Leganesius quem dixi Prætorem Mediolanensem, eductis viginti quinque hominum millibus, Bremam obsederat, arcem suo in solo positam, incursionibus molestissimam, & tunc opportunam oppugnationi; quoniam Crequius infirmis admodum copiis, ab eo equitatum & tria peditum millia euocauerat. Is nihilominus vt seruandæ arci incumberet, comparatis octo militum millibus, aduolauerat, atque citra Padum designabat in ripa transitum, cùm ab ipsa arce leuiori tormento temerè exploso, perimitur Crequius, eóque loco & momento extinguitur; ingenti prorsus Francicarum rerum detrimento, vir apprimè strenuus, artibúsque tum belli tum pacis clarissimus; quanquam ea mors felicitati potiùs morientis quàm infortunio fuit; nam eo die Christiana sacramenta Confessionis & Communionis piè obierat, sícque mors subita & honestissima, tam saluti animi fuit quàm gloriæ. Mox cæso duce solutæ sunt copiæ, ac capta Brema dedente Præfecto: is Mongallardus, qui Taurini postea Hemerij iudicio capite cæsus est, quasi arcem ignauiâ prodidisset; quanquam lapsu temporis deflagrante calumnia, insons repertus est, & præstitisse munus, quantùm arcis præsidiíque infirmitas patiebantur. Cardinalis Valeta subrogatus Crequio, substitui

LVDOVICVS XIII.

Brema capta.

LVDOVICVS XIII. stituitur pariter in infortunium; Vercellium vrbem validissimam Leganesius capit; quanquam Cardinale toto nisu contrà enitente; móxque Franciscus Hyacinthus Sabaudiæ Dux, puer adhuc septennis, viuis ereptus est; fratérque successit Carolus Emmanuel, biennio minor; sícque res vacillabant in Pedemontio. Paulò feliciores in Sequanis; Longauillâ castella plura & oppida capiente. Ad famam illustrior pugna naualis, ad conspectum Genuæ veluti in theatro ad spectaculum edita. In ea par triremium numerus; nam vtrinque quindecim; at impar militum, qui Hispani superiores: ductoribus Francicarum triremium Poncourlæo, & Hispanicarum Roderico Velasco; tormentis eminus, cominus sclopetis, sarissis, gladiísque pugnatum est, tam fortiter, vt partium vtraque victoriam asseruerit; etenim tres triremes Francicæ ab Hispanis captæ, cæsi è Francis mille & ducenti, & tutus in Genuensem portum receptus, signa vincentium erant; nisi potiora iudicia Francos erexissent; nempe Hispanicæ sex triremes captæ; Velascus Prætor classis cæsus, cum tribus Hispanorum millibus & quingentis; capti octingenti, & vsurpatum cum possessione loci maris imperium. Et ea victoria primo Septembris parta, præluxit natalibus Ludouici, Regis X I V. qui quinto die optatissimus Francis in lucem prodiit; diuinis antè prænuntiatus miraculis, & à parentibus per viginti annos expetitus; vt dubium non sit, quin cupidissimè tam diuturnis votis expectatus, & diuina concessus indulgentia, cumulaturus sit omnium vota, ipsúmque impleturus munus, cui extra ordinem à Deo lectus est.

Pugna naualis. *Pontcourlay.* *Delphini ortus.* *Veymarij mors.*

Anno 39. Veymarius postquam in Lotharingiæ & Sequanorum finibus plura oppida

pida cepit, cùm appararet in Germaniam reditum, Iulio mense morbo extinguitur; Gustaui Regis tiro insignis, suisque palmis illustrior. Existimatus est voluisse nouam ditionem Brissaci constituere, atque adeò Francis in suspicionem iam venerat; verùm nihil cõtigerat quod augeret metum, quem & mors obruit. Curam copiarum, dum aduenit Longauilla regimini destinatus, Guebrianus suscipit; & ipse à Veymario honestissimo legato in testamento donatus; nempe armis, ense, sclopetis breuioribus, & pugnace equo; gloriosa hereditas, quæ plus periculi & honoris, quàm opulentiæ adeunti conferret: qua Guebrianus se dignissimum præstitit, euectus mox in locum Veymarij, vt legatum præsagium vaticinantis potius fuerit, quàm morientis delectus. Deinceps belli vis in tres prouincias tota incubuit; quarta expeditione ad Thionuillam calamitosa. Atque à Blegio vt initium ducam; Mellerayus viginti peditum millia, equitum sex, in Artesios duxerat, cinxerátque Hesdinum; nouam vrbem, quam commodissimo loco, veteri Hesdino euerso, Imperator Carolus V. posuerat, & studiosè munimentis vallauerat. Confestim instituta oppugnatio, & firmatis castris, cuniculo euertitur propugnaculum, imperatórque impressio; qua repulsa, obsessi agunt de deditione; & per muri ruinam Rex in vrbem ingressus, Mellerayum præsentem scipione Marescalli donat, eodem loco laboris causâ & præmij, agri instar qui sementem acceptam in spicas restituit. Mellerayus dein pugnæ cupidus, munitum hostem ad amnem Agrium, quà sancti Nicolai pagum præterfluit, aggressus perrupit, & vltra amnem magna clade dispulit, Gassione & Fertæo Seneterra inter primos pugnantibus; cæsi hostium bis mille, capti quadrin

LVDOVICVS XIII.

Guebriani laus.

Hesdinum captũ.

Aa.

La Ferté Seneterre.

LVDOVICVS XIII. quadringinti. Tum postea victor eodem æstu flagrans, Croatas mille & ducentos, qui ad Ariam semoti ab exercitu metabantur; ductis bis mille & quingentis equitibus sclopetariis, Coeslino & Seneterra comitibus, nocte cursu traducta, prima luce impetit, profligátque penitus, capto Præfecto Ludouico; ac cùm totus hostium insequeretur exercitus, receptum strenuè tutati sunt Seneterra & Mombasius, hostili impetu retardato.

Coeslin.

Mombas.

Atque dum id capitur Caroli V. in Belgio monumentum, aliud non absimile in Ruscinonensibus suas vices patitur, captum ac perditum. Id Salsulæ, arx in fronte Ruscinonensium posita, quam Carolus V. exstruxerat obiecturus Leucatæ, à Francisco I. exædificatæ; vt viderentur etiamnum Principes illi inimicissimi contendere in posteris, ac de sua quisque arce laborare. Condæo hæc commissa prouincia; nam Fontarabiam hostis muniuerat, eiúsque capiendæ cupiditatem infregerat; legatus Condæi Scombergus, prolegatus Arpaionius; qui decursis Ruscinonensibus, captísque pagis pluribus; Salsulas obsident; arcem quidem angustam, sed veteri modo communitam, muri spissitudine, quæ tormentorum pilas retunderet. Eæ sanè retusæ diutius, ac depulsa vis, donec turri per cuniculum diffissa potius quàm aperta, dein muro per foramen arctum perfosso; in id Franci ingenti discrimine singuli penetrant; ac primis cæsis vel sauciis, cæteri nihilominus, in quibus Condæus ipse, peruadentes, vi arcem capiunt; Præfecto, cui Brauus nomen, veterano milite, in castellum interius se recipiente, & faciente mox deditionem. Arci captæ Espenanus imponitur. Id patratum Iulio; ac Nouembri proximo ab Hispanis recepta arx. Quippe post effusum Francicum impetum,

Salsula capta & perdita.

Salses.

Brauo.

Espenan.

Comes

Comes sanctæ Columbæ viginti duo peditum millia, equitum quatuor, ad Salsulas applicat, ductis accuratè circùm aggeribus. Condæus qui agebat in Occitania, euocatis tum ex ea prouincia, tum ex Aquitania, multis Nobilibus, exercitum instaurauerat, quanquam inferiorem hostili; in eo sexdecim peditum millia, equitum tria, ducebátque vti hostem in munimentis suis impeteret; sed imbres cœlo fusi intercesserunt pugnæ & cupitæ victoriæ. Decurrebat October, iis locis præter Autumni tempestatem multùm pluuiosus; ac primùm Narbone versus Salsulas incedentibus imber illapsus, exercitum totum turbauerat; mox Condæi solicitudine reuocatus, tertiâ ab Salsulis leucâ progrediebatur, distributus in tria agmina; quorum primum ducebat Scombergus, Condæus medium, postremum Arpaionius; iámque erat in conspectu hostis, pluresque vrgebant vt momẽto eodem in ipsum iretur: sed commodius visum est, si militi quies permitteretur in proximum diem, atque per otium instrueretur impressio; maximè cùm primum & postremum agmen, viam diuersam instituissent. Verùm ipsa nocte tam spissi imbres nubibus fusi sunt, támque vehementes, tanta vis grandinis, inter crebra fulminantis cœli tonitrua; vt quà vi imbrium, quà torrentium inundantium impetu, solutus sit exercitus; plerisque tum brutorum tum hominum ea calamitate raptis ac necatis. Ea miseria aggressionem distulit, non abrupit. Nam iterum reuocatæ copiæ ad hostem admouentur; sed efflùxerat opportunitas, ardórque refrixerat; numero impar miles, plerísque dilapsis; præterea munimenta tam sollicitè Hispani instruxerant, vt in fossam præaltam & imbribus lubricam si qui peruaderent, illicò occumberent, spe abscissâ reditus.

Sic

LVDOVICVS XIII.

Sic plures ordinum ductores in fossis cæsi sunt, reducti cæteri, & omissa spes arcis, quam Hispani postmodùm honestissima conditione ab Espenano recipiunt. Atque præclara ducum militúmque toto bello facinora, vno pluuiæ madore corrupta sunt: sed ea victoria, vt res humanæ sunt, magno stabit victoribus.

Pedemontium turba tum. Christinas.

In Italia res Hispanis faustæ admodùm erant. Ij adiunctis Sabaudis fratribus, quà consiliis, quà armis grassati, occupabant haud pauca oppida: nam Mauricius Princeps auertebat animos à Christina, & Thomas vi adigebat inuitos. Ciuasium Hispani ceperant, & obsidebant Cencium, quod & expugnarunt, Cardinale Valeta repulso, post atrocem ad castra dimicationem. Dein cum Thoma Principe Taurinum aggressi, Christinæ indefessa sollicitudine, & Cardinalis vigilantia, inductis in vrbem sex armatorum millibus; tum repressa est ciuium maleuolẽtia, quorum pars inclinabat in Principes, tum ipsi Hispani repulsi vrbe sunt; ac Trino postmodùm, quod iam obsederant, exacti similiter, Cardinalis labore tot inter ærumnas & infortunia inexhausto. Et videbatur idem Cardinalis vim fecisse fortunæ contrariæ, postquam spectantibus Thoma Principe & Leganesio, Ciuasium tormentis verberatum ad deditionem compulerat. Quæ

Lõgavilla in Pedemõtio.

obsidio dum promouebatur, Longavilla in Pedemontium venerat, ac partitus cum Cardinale copias atque imperium, conuerterat se in Salussios, Mauricium Principem depulsurus; quo præstito, & Salussiis in officium reductis, Benam vrbem capit. Simul Harcurius & Bresæus iunior, Marescalli filius, Niciæ oram præteruecti classe, eam vrbem atque Villafrancam absterrebant à rebellione. At dum Prætores singuli munus strenuè implent, Thomas Princeps retextis

cum

sum Taurinensibus primis consiliis, confestim adiuncto Leganesio, ad vrbem aduolat, & in eam admittitur; Christinâ tantùm non oppressâ, atque ægerrimè in propinquam arcem euadente. Sic Thomas inductis in vrbem copiis, & suburbio exceptus Leganesius, coniunctis viribus, arcem quam tenebant Franci oppugnare incipiunt. Illicò tormenta in vrbem obuersa,& instituta eruptio, qua pugnantes egregiè; Nerestanus, longa militia clarus, Baro Valliacus, & Alincurius Eques Melitensis cæsi sunt, magno propugnantium luctu. Ad arcis periculum Cardinalis extemplò & Longavilla conuolant, admotísque copiis, assiduis præliis vellicant hostem. Sed cùm pares propemodùm viribus, mutuum quidem damnum inferrent, emolumentum nullum perciperent, admittunt trimestres inducias à Nuntio Pontificio propositas, in vigesimum quartum Octobris; per quas vtrinque exercitus instaurari possint, & Christina incolumis ex arce prodiret. Et quidem cum impubere Principe prodiit, in Sabaudiam migrans, multo calamitatis sensu, extorri & fugienti similior quàm regnanti; eáque postmodùm Regem salutauit Gratiopoli, verbis amicissimis & promissis amplissimis recreata. Sed accedit nouus dolori cumulus. Iam Longavillam ex Pedemontio Rex in Germaniam arcessiuerat, qui succederet Veymario, quíque exercitus membra rapto capite dissoluenda, rursùm in vnum corpus compingeret; cùm Cardinalis Valeta relictus vnus Prætor, exeunte Septembri, febre viuis eripitur. Creditur morbus conceptus animi dolore & tædio; iam extulerat fratrem Candalum Ducem, aliquot ante menses Casali morte raptum; Valetam fratrem, regno extorrem, & per Iniuriam condemnatum; atque à Richelio (quem ipse

LVDOVICVS XIII.

Taurinum occupatum.

Nerestan Vaillac d'Alincour

Cardinalis Valeta mors.

LVDOVICVS XIII.

religiosum erat Sacellum Deiparæ, venerandum incolarum cultu, quod Forciæ miles sacrilega rapina exhauserat, positis in eo monte tentoriis; & ab eo potissimùm incepta vltio, in reliqua castra propagatur. Nam Hispani postquam dies plusculos simulatis impressionibus hostem diuexarunt; repentè in Forciæ militem impetum faciunt, primóque congressu nullo negotio fundunt; illicò statione propinquior Condæus aduolat, sed trepidatione in castra iniectâ, tum ipse tum Burdegalensis expellitur, sêque ægrè Condæus in nauim recipit. Valeta remotior, postquam Grammontium & Geuræum excepit, qui sibi ferro per hostium turmas viam patefecerant, audiuítque pulsum Principem, castra capta, nullúmque spei locum; & ipse suas copias versus amnem ducit, iam simili metu trepidantes; hæsítque cum Geuræo in transmittendo amne postremus, tumultuosè transeunte milite, tanta formidinis amentia erat. Id Hispano loco victoriæ fuit; nam præter cæsum peditem, tormenta, impedimenta, & apparatum militarem adeptus est; ídque infortunium, vt Francorum negligentiæ tribuendum est, sic Burdegalensis cunctationi, qui aduectâ lentiùs classe, seriùs portum occlusit; nec militem, qui opus in castris faceret, impleretque stationes exposuit. Verùm ipsius noxam Valeta insons luit, qui alia de causa odiosus Richelio, ni perire vellet, in fugæ necessitatem adactus, in Angliam nauigauit; tutus Cheureusiæ commendatione, quam eam in Insulam Richelij odium egerat; & in ea extorris à patria diu versatus est, donec Richelio & Rege emortuis, reuocatus est postliminio, famæ, bonis & dignitatibus restitutus.

Gesvres.

Crequy mors.

Neque in Italia res commodiùs procedebat.

bat. Pedemontium poſt victoris Amedei mortem præter bellum externum, ciuile iam vexare inceperat; etenim Hiſpani Thomam atque Mauricium Principes in pupillum Ducem & tutricem Matrem induxerant; & Pedemontani diu à Francis auerſi in gentilitios Principes pronioribus inclinabant animis. Ea primùm conſilia latebant, mox in lucem magno ſtrepitu cuniculorum inſtar proditura; poſtquam Crequij mors & Bremæ exitium rem Francicam afflixerunt. Leganeſius quem dixi Prætorem Mediolanenſem, eductis viginti quinque hominum milibus, Bremam obſederat, arcem ſuo in ſolo poſitam, incurſionibus moleſtiſſimam, & tunc opportunam oppugnationi; quoniam Crequius infirmis admodum copiis, ab eo equitatum & tria peditum millia euocauerat. Is nihilominus vt ſeruandæ arci incumberet, comparatis octo militum millibus, aduolauerat, atque citra Padum deſignabat in ripa tranſitum, cùm ab ipſa arce leuiori tormento temerè exploſo, perimitur Crequius, eóque loco & momento extinguitur; ingenti prorſus Francicarum rerum detrimento, vir apprimè ſtrenuus, artibúſque tum belli tum pacis clariſſimus; quanquam ea mors felicitati potiùs morientis quàm infortunio fuit; nam eo die Chriſtiana ſacramenta Confeſſionis & Communionis piè obierat, ſícque mors ſubita & honeſtiſſima, tam ſaluti animi fuit quàm gloriæ. Mox cæſo duce ſolutæ ſunt copiæ, ac capta Brema dedente Præfecto: is Mongallardus, qui Taurini poſtea Hemerij iudicio capite cæſus eſt, quaſi arcem ignauiâ prodidiſſet; quanquam lapſu temporis deflagrante calumnia, inſons repertus eſt, & præſtitiſſe munus, quantùm arcis præſidiíque infirmitas patiebantur. Cardinalis Valeta ſubrogatus Crequio, ſubſtitui

LVDOVICVS XIII.

Brema capta.

LVDOVICVS XIII. stituitur pariter in infortunium ; Versellium vrbem validissimam Leganesius capit; quanquam Cardinale toto nisu contrà enitente ; móxque Franciscus Hyacinthus Sabaudiæ Dux, puer adhuc septennis, viuis ereptus est ; fratérque successit Carolus Emmanuel, biennio minor ; sícque res vacillabant in Pedemontio. Paulò feliciores in Sequanis ; Longauillâ castella plura & oppida capiente. *Pugna naualis.* Ad famam illustrior pugna naualis, ad conspectum Genuæ veluti in theatro ad spectaculum edita. In ea par triremium numerus ; nam vtrinque quindecim ; at impar militum, qui Hispani superiores : ductoribus Francicarum triremium Poncourlæo, & Hispanicarum Roderico Velasco ; *Pontcourlay.* tormentis eminus, cominus sclopetis, sarissis, gladiísque pugnatum est, tam fortiter, vt partium vtraque victoriam asseruerit ; etenim tres triremes Francicæ ab Hispanis captæ, cæsi è Francis mille & ducenti, & tutus in Genuensem portum receptus, signa vincentium erant ; nisi potiora iudicia Francos erexissent ; nempe Hispanicæ sex triremes captæ ; Velascus Prætor classis cæsus, cum tribus Hispanorum millibus & quingentis, capti octingenti, & vsurpatum cum possessione loci maris imperium. *Delphini ortus.* Et ea victoria primo Septembris parta, præluxit natalibus Ludouici, Regis X I V. qui quinto die optatissimus Francis in lucem prodiit ; diuinis antè prænuntiatus miraculis, & à parentibus per viginti annos expetitus; vt dubium non sit, quin cupidissimè tam diuturnis votis expectatus, & diuina concessus indulgentia, cumulaturus sit omnium vota, ipsúmque impleturus munus, cui extra ordinem à Deo lectus est.

Veymarij mors. Anno 39. Veymarius postquam in Lotharingiæ & Sequanorum finibus plura oppida

pida cepit, cùm appararet in Germaniam reditum, Iulio mense morbo extinguitur; Gustaui Regis tiro insignis, suisque palmis illustrior. Existimatus est voluisse nouam ditionem Brissaci constituere, atque adeo Francis in suspicionem iam venerat; verùm nihil cōtigerat quod augeret metum, quem & mors obruit. Curam copiarum, dum aduenit Longauilla regimini destinatus, Guebrianus suscipit; & ipse à Veymario honestissimo legato in testamento donatus; nempe armis, ense, sclopetis breuioribus, & pugnace equo; gloriosa hereditas, quæ plus periculi & honoris, quàm opulentiæ adeunti conferret: qua Guebrianus se dignissimum præstitit, euectus mox in locum Veymarij, vt legatum præsagium vaticinantis potius fuerit, quàm morientis delectus. Deinceps belli vis in tres prouincias tota incubuit; quarta expeditione ad Thionuillam calamitosa. Atque à Blegio vt initium ducam; Mellerayus viginti peditum millia, equitum sex, in Artesios duxerat, cinxerátque Hesdinum; nouam vrbem, quam commodissimo loco, veteri Hesdino euerso, Imperator Carolus V. posuerat, & studiosè munimentis vallauerat. Confestim instituta oppugnatio, & firmatis castris, cuniculo euertitur propugnaculum, imperatórque impressio; qua repulsa, obsessi agunt de deditione; & per muri ruinam Rex in vrbem ingressus, Mellerayum præsentem scipione Marescalli donat, eodem loco laboris causâ & præmij, agri instar qui sementem acceptam in spicas restituit. Mellerayus dein pugnæ cupidus, munitum hostem ad amnem Agrium, quà sancti Nicolai pagum præterfluit, aggressus perrupit, & vltra amnem magna clade dispulit, Gassione & Fertæo Seneterra inter primos pugnantibus; cæsi hostium bis mille, capti quadrin

LVDOVICVS XIII.

Guebriani laus.

Hesdinum captū.

Aa.

La Ferté Seneterre.

LVDOVICVS XIII.

quadringinti. Tum postea victor eodem æstu flagrans, Croatas mille & ducentos, qui ad Ariam semoti ab exercitu metabantur; ductis bis mille & quingentis equitibus sclopetariis, Coeslino & Seneterra comitibus, nocte cursu traducta, prima luce impetit, profligátque penitus, capto Præfecto Ludouico; ac cùm totus hostium insequeretur exercitus, receptum strenue tutati sunt Seneterra & Mombasius, hostili impetu retardato.

Coeslin.

Mombas.

Atque dum id capitur Caroli V. in Belgio monumentum, aliud non absimile in Ruscinonensibus suas vices patitur, captum ac perditum. Id Salsulæ, arx in fronte Ruscinonensium posita, quam Carolus V. exstruxerat obiecturus Leucatæ, à Francisco I. exædificatæ; vt viderentur etiamnum Principes illi inimicissimi contendere in posteris, ac de sua quisque arce laborare. Condæo hæc commissa prouincia; nam Fontarabiam hostis muniuerat, ciúsque capiendæ cupiditatem infregerat; legatus Condæi Scombergus, prolegatus Arpaionius; qui decursis Ruscinonensibus, captísque pagis pluribus; Salsulas obsident; arcem quidem angustam, sed veteri modo communitam, muri spissitudine, quæ tormentorum pilas retunderet. Eæ sanè retusæ diutius, ac depulsa vis, donec turri per cuniculum diffissa potius quàm aperta, dein muro per foramen arctum perfosso; in id Franci ingenti discrimine singuli penetrant; ac primis cæsis vel sauciis, cæteri nihilominus, in quibus Condæus ipse, peruadentes, vi arcem capiunt; Præfecto, cui Brauus nomen, veterano milite, in castellum interius se recipiente, & faciente mox deditionem. Arci captæ Espenanus imponitur. Id patratum Iulio; ac Nouembri proximo ab Hispanis recepta arx. Quippe post effusum Francicum impetum, Comes

Salsula capta & perdita.

Salses.

Brauo.

Espenan.

Comes sanctæ Columbæ viginti duo peditum millia, equitum quatuor, ad Salsulas applicat, ductis accuratè circùm aggeribus. Condæus qui agebat in Occitania, euocatis tum ex ea prouincia, tum ex Aquitania, multis Nobilibus, exercitum instaurauerat, quanquam inferiorem hostili; in eo sexdecim peditum millia, equitum tria, ducebátque vti hostem in munimentis suis impeteret; sed imbres cœlo fusi intercesserunt pugnæ & cupitæ victoriæ. Decurrebat October, iis locis præter Autumni tempestatem multùm pluuiosus; ac primùm Narbone versus Salsulas incedentibus imber illapsus, exercitum totum turbauerat; mox Condæi solicitudine reuocatus, tertiâ ab Salsulis leucâ progrediebatur, distributus in tria agmina; quorum primum ducebat Scombergus, Condæus medium, postremum Arpaionius; iámque erat in conspectu hostis, pluresque vrgebant vt momẽto eodem in ipsum iretur: sed commodius visum est, si militi quies permitteretur in proximum diem, atque per otium instrueretur impressio; maximè cùm primum & postremum agmen, viam diuersam instituissent. Verùm ipsa nocte tam spissi imbres nubibus fusi sunt, támque vehementes, tanta vis grandinis, inter crebra fulminantis cœli tonitrua; vt quà vi imbrium, quà torrentium inundantium impetu, solutus sit exercitus; plerisque tum brutorum tum hominum ea calamitate raptis ac necatis. Ea miseria aggressionem distulit, non abrupit. Nam iterum reuocatæ copiæ ad hostem admouentur; sed effluxerat opportunitas, ardórque refrixerat; numero impar miles, plerísque dilapsis; præterea munimenta tam sollicitè Hispani instruxerant, vt in fossam præaltam & imbribus lubricam si qui peruaderent, illicò occumberent, spe abscissa reditus.

Sic

LVDOVICVS XIII.

Sic plures ordinum ductores in fossis cæsi sunt, reducti cæteri, & omissa spes arcis, quam Hispani postmodùm honestissima conditione ab Espenano recipiunt. Atque præclara ducum militúmque toto bello facinora, vno pluuiæ madore corrupta sunt: sed ea victoria, vt res humanæ sunt, magno stabit victoribus.

Pedemontium turbatum. Christinas.

In Italia res Hispanis faustæ admodùm erant. Ij adiunctis Sabaudis fratribus, quà consiliis, quà armis grassati, occupabant haud pauca oppida: nam Mauricius Princeps auertebat animos à Christina, & Thomas vi adigebat inuitos. Ciuasium Hispani ceperant, & obsidebant Cencium, quod & expugnarunt, Cardinale Valeta repulso, post atrocem ad castra dimicationem. Dein cum Thoma Principe Taurinum aggressi, Christinæ indefessa sollicitudine, & Cardinalis vigilantia, inductis in vrbem sex armatorum millibus; tum repressa est ciuium maleuolētia, quorum pars inclinabat in Principes, tum ipsi Hispani repulsi vrbe sunt; ac Trino postmodùm, quod iam obsederant, exacti similiter, Cardinalis labore tot inter ærumnas & infortunia inexhausto. Et videbatur idem Cardinalis vim fecisse fortunæ contrariæ, postquam spectantibus Thoma Principe & Leganesio, Ciuasium tormentis verberatum ad deditionem compulerat. Quæ obsidio dum promouebatur, Longavilla in Pedemontium venerat, ac partitus cum Cardinale copias atque imperium, conuerterat se in Salussios, Mauricium Principem depulsurus; quo præstito, & Salussiis in officium reductis, Benam vrbem capit. Simul Harcurius & Bresæus iunior, Marescalli filius, Niciæ oram prætervecti classe, eam vrbem atque Villafrancam absterrebant à rebellione. At dum Prætores singuli munus strenuè implent, Thomas Princeps retextis

Lōgavilla in Pedemōtio.

cum

LVDOVICVS XIII.

Taurinum occupatum.

Nerestan Vaillac d'Alincourt

Cardinalis Valeta mors.

rum Taurinensibus primis consiliis, confestim adiuncto Leganesio, ad vrbem aduolat, & in eam admittitur; Christinâ tantùm non oppressâ, atque ægerrimè in propinquam arcem euadente. Sic Thomas inductis in vrbem copiis, & suburbio exceptus Leganesius, coniunctis viribus, arcem quam tenebant Franci oppugnare incipiunt. Illicò tormenta in vrbem obuersa,& instituta eruptio, qua pugnantes egregiè, Nerestanus, longa militia clarus, Baro Valliacus, & Alincurius Eques Melitensis cæsi sunt, magno propugnantium luctu. Ad arcis periculum Cardinalis extemplò & Longavilla conuolant, admotísque copiis, assiduis præliis vellicant hostem. Sed cùm pares propemodùm viribus, mutuum quidem damnum inferrent, emolumentum nullum perciperent, admittunt trimestres inducias à Nuntio Pontificio propositas, in vigesimum quartum Octobris; per quas vtrinque exercitus instaurari possint, & Christina incolumis ex arce prodiret. Et quidem cum impubere Principe prodiit, in Sabaudiam migrans, multo calamitatis sensu, extorri & fugienti similior quàm regnanti; eáque postmodùm Regem salutauit Grationopoli, verbis amicissimis & promissis amplissimis recreata. Sed accedit nouus dolori cumulus. Iam Longauillam ex Pedemontio Rex in Germaniam arcessiuerat, qui succederet Veymario, quísque exercitus membra rapto capite dissoluenda, rursum in vnum corpus compingeret; cùm Cardinalis Valeta relictus vnus Prætor, exeunte Septembri, febre viuis eripitur. Creditur morbus conceptus animi dolore & tædio; iam extulerat fratrem Candalum Ducem, aliquot ante menses Casali morte raptum; Valetam fratrem, regno extorrem, & per iniuriam condemnatum; atque à Richelio (quem ipse

LVDOVICVS XIII.

pida & castella capta, tum à Grancæo atque Thiangeo; dein à Longauilla, qui Regij exercitus Prætor, fanum Amatoris captum expugnauit, ac peruastauit totam regionem.

Grancey. Thiâges. S. Amour. *Res in Italia.* In Insubribus spes amplior Hispanos erexerat, leui tamen compendio atque infra spem. Eam magnam fecerat Rohanius missus è Rhetia; idque voluntate Regis atque imperio, qui cùm per Germanos sibi nouam viam patefecisset in Insubres, & Rhetorum fœdus videretur onerosius, eo renuntiato Rohanium auocauerat; nec cunctati Hispani Telinam Vallem occupant, nouúmque fœdus cum Rhetis feriunt; tum ea parte securi, validum exercitum in Pedemontium immittunt. In eo erant sexdecim peditum millia, equitum quatuor, ductore Leganesio, qui capta Nicia Monferratenses vastauerat; sed spem excusserat *Leganes. Ville.* accepta per Villam Allobrogem clades, qua Martinus Aragenius pulsus & victus est. Sic libratis æqua lance consiliis, fortuna rursum in Hispanum vertit, Victoris Amedei morte; qui morbo extinctus est; singularis prudentiæ & fortitudinis Princeps; is liberos duos sub tutela Christinæ vxoris reliquit; in Frãcos creditus minùs pronus post Toirasij mortẽ; obitu molesto, quẽ statim excepit tumultus domesticus, per quem Hispani alieno incommodo promouebunt rem suam.

Brissacum captũ. Anno 38. Ingens in Alsatia emolumentum Francis accessit. Veymarius qui stipendiis Franciæ merebat, postquam pugnâ geminâ Lotharingos fregit, progressus ad Rhenum, insulam in medio amne Rhenaniam dictam, Argentoratum inter & Rhinfeldium, armis occupauerat, instruxerat munimentis, & amnem ponte iunxerat, gemina arce erecta. Statim ea res seminarium prælij & victoriæ fuit. Nam cùm id castellum.

stellum Brissacum stringeret ; iussus Verthius eiusmodi obicem amoliri, superiore anno, absente Veymario, pontem & munimenta aggressus, ipsam arcem insulámque inuaserat. Veymarius in præsentia cupiditate laudis reparandæ, exceptis tribus Heluetiorum millibus, & copiis quas Rohanius à Rhetia eduxerat ; atque adeò ipso Rohanio priuati instar bellatoris vltrò merente, vrbes Germaniæ quas Siluaticas dicunt expugnare suscipit ; aut Verthium quod cupiebat euocaturus ad prælium ; aut per eas vrbes paraturus gradum ad maiora. Igitur post tres captas, Rhinfeldium superarat, momenti longè maximi amplitudine atque munimentis ; nec ad eam seruandam sibi Verthius defuit. Absente Veymario pugna conseritur ; ac cornu dextro Rohanius vincit, sinistro Verthius, qui vsus victoria, irrumpit in obsidentium castra, commeatum in vrbem immittit, ac patrata re pro victore abscedit. Auxitque victoriam, quod Rohanius cùm prostratum cornu restituere vellet, sclopeti ictu gemino saucius, aliquantò post moritur ; præclarissimus dux, & militiæ peritissimus, quam patriæ damno raptus in partes exercuit ; magno post emolumento futurus, nisi visum aliter Richelio esset, cui viri summi laus vel suspecta fuit, vel molesta. At Veymarius regressus in castra, vt stragem sarciret, ipso die copias in Verthium rapit, nouáque pugnâ editâ, dimicantem strenuè vincit ac fundit, ipse Verthius cum Sauellio & Inquenfortio captus ; cæsi mille & ducenti, capti bis mille, erepta signa duo suprà quinquaginta, tormenta, & impedimenta ; adeò pugnæ alea lusus est. Verthius Parisios missus, cuius vrbis spectandæ anteà victor cupiditatem conceperat, in eam apparatu diuerso ingreditur ; è spectatore spectacu

Lvdovicvs XIII.

Porestieres.

Rohany mors.

LVDOVICVS XIII.

ctaculum. Rhinfeldium Veymario redditū, & magna accessione victoriæ expugnatum Brisacum. Ea vrbs vltra Rhenum, in monte posita, ponte tergemino amnem iungit; vno delibans Alsatiam, reliquis geminas Insulas haud remotas annectens. Vaymario aduenerant quatuor hominum millia, Guebriano duce, nobili Britanno; locatúmque obsidium tam in Germania quàm in Alsatia, quatuordecim hominum millibus in exercitu numeratis. Sed æstimari non potest, quanta animorum vi in castra irruperunt Germani, & quantâ repulsi sunt. Tam præclaræ res in decursu expendi nequeunt. Guetius & Sauellius semel atque iterum persuadentes in munimenta, toties Guebriani & Dubatelli laude eximia, retrò ire adacti sunt; quanquam diuersa vincentium sorte; nam Dubatellus infelici gloria ab hoste abductus est; Guebrianus militarem fortitudinem iusta fraude fulsit, missis in siluam proximam pluribus, qui tubis inflatis & pulsatis tympanis auerterent hostem, tam inani metu quàm strepitu. Deinde Carolus Dux à Veymario ipso post atrocem pugnam similiter pulsus; iterúmque *Guets. Laboy.* Guetius & Lamboyus, tribus cæsis suorum millibus, Guebriani & Turenij contentione acerrima exacti ab Insulis; per quas demùm strages, Rheyneno Præfecto erepta spe subsidij, ac discessu ducum desperanti, necessitas deditionis iniecta est; ac ea facta optimis conditionibus, vrbsque Veymario data: bis mille præsidiarij fame perierant, præter eos quos rapuerat ferrum. Fassus est Veymarius magnam laudis partem Guebriano deberi, ipsúmque in posterum in socium & consortem armorum habuit.

Audomarus liberata. Saint Omer. Ea victoria Autumno patrata, reliqua infortunia felicitate noua extinxit. Quippe Regis consilia sublimia atque excelsa, geminas

minas hostium vrbes complexa, exitu falso non sine dedecore euanuerunt. Ea ad sanctum Audomarum primò corruerant; quam amplissimam in Artesiis vrbem cùm Marescalli duo Forcia & Castillonius oppugnassent, quadraginta hominum millibus castra implentibus; Principe Thoma & Picolominio per adiectas Insulas, pérque amnem in aggerem oppositum peruadentibus, immissum est in vrbem subsidium; ac soluta obsidio; sed Franci vincentium modò recedentes, Rentium ceperant, & Castelletum in Picardia, illata vi per impressionem, vna aberratione propositi inferiores. At longè secus ad Fontarabiam contigit; quam munitissimam in Cantabria vrbem Condæus Richelij iussu pertinaciore obsederat. Cum eo Valeta Dux Aquitaniæ Prætor, Grammontius Comes, Sansimo Dux, & Forcia Marchio; sub signis decem hominum millia; móxque sed tardius classe sex millia Archiepiscopus Burdegalensis aduexerat. Primordia, quod Francorum est, lætum sortita exitum, Bidoso amne traiecto, spem amplam fecerant; capta oppida circùm Fontarabiam, & hostilis classis à Burdegalensi disiecta; sed postmodùm ad vrbem admota vis propugnaculorum soliditate retunditur; nam iis non satis exploratis, temerè atque ambitiosè Richelius eam expeditionem susceperat. Vnum quidem propugnaculum cuniculo aperto Valeta euerterat, sed labe imperfecta abstinuerat ab impressione, locùmque Burdegalensi permiserat, priuatim inimico, & vanè iactanti se per labem persuasurum in vrbem. Sed frustra iactatio & temeritas fuit. Nam dum oppugnatio in Autumnum producitur, & miles assiduis imbribus dimouetur ab opere; die Septembris octauo, qui nascenti Mariæ sacer est, Hispani in Guadalupiæ monte spectantur. In eo reli

LVDOVICVS XIII.

Et Fontarabia.

Guadalupe

LVDOVICVS XIII. religiosum erat Sacellum Deiparæ, venerandum incolarum cultu, quod Forciæ miles sacrilega rapina exhauserat, positis in eo monte tentorijs; & ab eo potissimùm incepta vltio, in reliqua castra propagatur. Nam Hispani postquam dies plusculos simulatis impressionibus hostem diuexarunt; repentè in Forciæ militem impetum faciunt, primóque congressu nullo negotio fundunt; illicò statione propinquior Condæus aduolat, sed trepidatione in castra iniectâ, tum ipse tum Burdegalensis expellitur, séque ægrè Condæus in nauim recipit. Valeta remotior, postquam Grammontium & *Gesvres.* Geuræum excepit, qui sibi ferro per hostium turmas viam patefecerant, audiuítque pulsum Principem, castra capta, nullúmque spei locum; & ipse suas copias versus amnem ducit, iam simili metu trepidantes; hæsítque cum Geuræo in transmittendo amne postremus, tumultuosè transeunte milite, tanta formidinis amentia erat. Id Hispano loco victoriæ fuit; nam præter cæsum peditem, tormenta, impedimenta, & apparatum militarem adeptus est; ídque infortunium, vt Francorum negligentiæ tribuendum est, sic Burdegalensis cunctationi, qui aduectâ lentiùs classe, seriùs portum occlusit; nec militem, qui opus in castris faceret, impleretque stationes exposuit. Verùm ipsius noxam Valeta insons luit, qui alia de causa odiosus Richelio, ni perire vellet, in fugæ necessitatem adactus, in Angliam nauigauit; tutus Cheureusiæ commendatione, quam eam in Insulam Richelij odium egerat; & in ea extorris à patria diu versatus est, donec Richelio & Rege emortuis, reuocatus est postliminio, famæ, bonis & dignitatibus restitutus *Crequy mors.*

Neque in Italia res commodiùs procedebat.

bat. Pedemontium post victoris Amedei mortem præter bellum externum, ciuile iam vexare inceperat; etenim Hispani Thomam atque Mauricium Principes in pupillum Ducem & tutricem Matrem induxerant; & Pedemontani diu à Francis auersi in gentilitios Principes pronioribus inclinabant animis. Ea primùm consilia latebant, mox in lucem magno strepitu cuniculorum instar proditura; postquam Crequij mors & Bremæ exitium rem Francicam afflixerunt. Leganesius quem dixi Prætorem Mediolanensem, eductis viginti quinque hominum millibus, Bremam obsederat, arcem suo in solo positam, incursionibus molestissimam, & tunc opportunam oppugnationi; quoniam Crequius infirmis admodum copiis, ab eo equitatum & tria peditum millia euocauerat. Is nihilominus vt seruandæ arci incumberet, comparatis octo militum millibus, aduolauerat, atque citra Padum designabat in ripa transitum, cùm ab ipsa arce leuiori tormento temerè exploso, perimitur Crequius, eóque loco & momento extinguitur; ingenti prorsus Francicarum rerum detrimento, vir apprimè strenuus, artibúsque tum belli tum pacis clarissimus; quanquam ea mors felicitati potiùs morientis quàm infortunio fuit; nam eo die Christiana sacramenta Confessionis & Communionis piè obierat, sícque mors subita & honestissima, tam saluti animi fuit quàm gloriæ. Mox cæso duce solutæ sunt copiæ, ac capta Brema dedente Præfecto: is Mongallardus, qui Taurini postea Hemerij iudicio capite cæsus est, quasi arcem ignauiâ prodidisset; quanquam lapsu temporis deflagrante calumnia, insons repertus est, & præstitisse munus, quantùm arcis præsidiíque infirmitas patiebantur. Cardinalis Valeta subrogatus Crequio, substitui

LVDOVICVS XIII.

Brema capta.

LVDOVICVS XIII. stituitur pariter in infortunium; Verſellium vrbem validiſſimam Leganeſius capit; quanquam Cardinale toto niſu contrà enitente; móxque Franciſcus Hyacinthus Sabaudiæ Dux, puer adhuc ſeptennis, viuis ereptus eſt; fratérque ſucceſſit Carolus Emmanuel, biennio minor; ſícque res vacillabant in Pedemontio. Paulò feliciores in Sequanis; Longauillâ caſtella plura & oppida capiente. Ad famam illuſtrior pugna naualis, ad conſpectum Genuæ veluti in theatro ad ſpectaculum edita. In ea par triremium numerus; nam vtrinque quindecim; at impar militum, qui Hiſpani ſuperiores: ductoribus Francicarum triremium Poncourlæo, & Hiſpanicarum Roderico Velaſco; tormentis eminus, cominus ſclopetis, fariſſis, gladiiſque pugnatum eſt, tam fortiter, vt partium vtraque victoriam aſſeruerit; etenim tres triremes Francicæ ab Hiſpanis captæ, cæſi è Francis mille & ducenti, & tutus in Genuenſem portum receptus, ſigna vincentium erant; niſi potiora iudicia Francos erexiſſent; nempe Hiſpanicæ ſex triremes captæ; Velaſcus Prætor claſſis cæſus, cum tribus Hiſpanorum millibus & quingentis, capti octingenti, & vſurpatum cum poſſeſſione loci maris imperium. Et ea victoria primo Septembris parta, præluxit natalibus Ludouici, Regis X I V. qui quinto die optatiſſimus Francis in lucem prodiit; diuinis antè prænuntiatus miraculis, & à parentibus per viginti annos expetitus; vt dubium non ſit, quin cupidiſſimè tam diuturnis votis expectatus, & diuina conceſſus indulgentia, cumulaturus ſit omnium vota, ipsúmque impleturus munus, cui extra ordinem à Deo lectus eſt.

Pugna naualis. *Poncourlay.* *Delphini ortus.*

Veymarij mors. Anno 39. Veymarius poſtquam in Lotharingiæ & Sequanorum finibus plura oppida

pida cepit, cùm appararet in Germaniam reditum, Iulio mense morbo extinguitur; Gustaui Regis tiro insignis, suisque palmis illustrior. Existimatus est voluisse nouam ditionem Brissaci constituere, atque adeò Francis in suspicionem iam venerat; verùm nihil cōtigerat quod augeret metum, quem & mors obruit. Curam copiarum, dum aduenit Longauilla regimini destinatus, Guebrianus suscipit; & ipse à Veymario honestissimo legato in testamento donatus; nempe armis, ense, sclopetis breuioribus, & pugnace equo; gloriosa hereditas, quæ plus periculi & honoris, quàm opulentiæ adeunti conferret: qua Guebrianus se dignissimum præstitit, euectus mox in locum Veymarij, vt legatum præsagium vaticinantis potius fuerit, quàm morientis delectus. Deinceps belli vis in tres prouincias tota incubuit; quarta expeditione ad Thionuillam calamitosa. Atque à Blegio vt initium ducam; Mellerayus viginti peditum millia, equitum sex, in Artesios duxerat, cinxerátque Hesdinum; nouam vrbem, quam commodissimo loco, veteri Hesdino euerso, Imperator Carolus V. posuerat, & studiosè munimentis vallauerat. Confestim instituta oppugnatio, & firmatis castris, cuniculo euertitur propugnaculum, imperatórque impressio; qua repulsa, obsessi agunt de deditione; & per muri ruinam Rex in vrbem ingressus, Mellerayum præsentem scipione Marescalli donat, eodem loco laboris causâ & præmij, agri instar qui sementem acceptam in spicas restituit. Mellerayus dein pugnæ cupidus, munitum hostem ad amnem Agrium, quà sancti Nicolai pagum præterfluit, aggressus perrupit, & vltra amnem magna clade dispulit, Gassione & Fertæo Seneterra inter primos pugnantibus; cæsi hostium bis mille, capti quadrin

LVDOVICVS XIII.

Guebriani laus.

Hesdinum captū.

Aa.

La Ferté Seneterre.

LVDOVICVS XIII. quadringinti. Tum postea victor eodem æstu flagrans, Croatas mille & ducentos, qui ad Ariam semoti ab exercitu metabantur; ductis bis mille & quingentis equitibus sclopetariis, Coeslino & Seneterra comitibus, nocte cursu traducta, prima luce impetit, profligátque penitus, capto Præfecto Ludouico; ac cùm totus hostium insequeretur exercitus, receptum strenuè tutati sunt Seneterra & Mombasius, hostili impetu retardato.

Coeslin.

Mombas.

Atque dum id capitur Caroli V. in Belgio monumentum, aliud non absimile in Ruscinonensibus suas vices patitur, captum ac perditum. Id Salsulæ, arx in fronte Ruscinonensium posita, quam Carolus V. exstruxerat obiecturus Leucatæ, à Francisco I. exædificatæ; vt viderentur etiamnum Principes illi inimicissimi contendere in posteris, ac de sua quisque arce laborare. Condæo hæc commissa prouincia; nam Fontarabiam hostis muniuerat, eiúsque capiendæ cupiditatem infregerat; legatus Condæi Scombergus, prolegatus Arpaionius; qui decursis Ruscinonensibus, captísque pagis pluribus; Salsulas obsident; arcem quidem angustam, sed veteri modo communitam, muri spissitudine, quæ tormentorum pilas retunderet. Ea sane retusæ diutius, ac depulsa vis, donec turri per cuniculum diffissa potius quàm aperta, dein muro per foramen arctum perfosso; in id Franci ingenti discrimine singuli penetrant; ac primis cæsis vel sauciis, cæteri nihilominus, in quibus Condæus ipse, peruadentes, vi arcem capiunt; Præfecto, cui Brauus nomen, veterano milite, in castellum interius se recipiente, & faciente mox deditionem. Arci captæ Espenanus imponitur. Id patratum Iulio; ac Nouembri proximo ab Hispanis recepta arx. Quippe post effusum Francicum impetum, Comes

Salsula capta & perdita.

Salses.

Brauo.

Espenan.

Comes sanctæ Columbæ viginti duo peditum millia, equitum quatuor, ad Salsulas applicat, ductis accuratè circùm aggeribus. Condæus qui agebat in Occitania, euocatis tum ex ea prouincia, tum ex Aquitania, multis Nobilibus, exercitum instaurauerat, quanquam inferiorem hostili; in eo sexdecim peditum millia, equitum tria, ducebátque vti hostem in munimentis suis impeteret; sed imbres cœlo fusi intercesserunt pugnæ & cupitæ victoriæ. Decurrebat October, iis locis præter Autumni tempestatem multùm pluuiosus; ac primùm Narbone versus Salsulas incedentibus imber illapsus, exercitum totum turbauerat; mox Condæi solicitudine reuocatus, tertiâ ab Salsulis leucâ progrediebatur, distributus in tria agmina; quorum primum ducebat Scombergus, Condæus medium, postremum Arpaionius; iámque erat in conspectu hostis, pluresque vrgebant vt momẽto eodem in ipsum iretur: sed commodius visum est, si militi quies permitteretur in proximum diem, atque per otium instrueretur impressio; maximè cùm primum & postremum agmen, viam diuersam instituissent. Verùm ipsa nocte tam spissi imbres nubibus fusi sunt, támque vehementes, tanta vis grandinis, inter crebra fulminantis cœli tonitrua; vt quà vi imbrium, quà torrentium inundantium impetu, solutus sit exercitus; plerísque tum brutorum tum hominum ea calamitate raptis ac necatis. Ea miseria aggressionem distulit, non abrupit. Nam iterum reuocatæ copiæ ad hostem admouentur; sed effluxerat opportunitas, ardórque refrixerat; numero impar miles, plerísque dilapsis; præterea munimenta tam sollicitè Hispani instruxerant, vt in fossam præaltam & imbribus lubricam si qui peruaderent, illicò occumberent, spe abscissa reditus.

Sic

LVDOVICVS XIII.

Sic plures ordinum ductores in fossis cæsi sunt, reducti cæteri, & omissa spes arcis, quam Hispani postmodùm honestissima conditione ab Espenano recipiunt. Atque præclara ducum militúmque toto bello facinora, vno pluuiæ madore corrupta sunt: sed ea victoria, vt res humanæ sunt, magno stabit victoribus.

Pedemontium turbatum. Christinas.

In Italia res Hispanis faustæ admodùm erant. Ij adiunctis Sabaudis fratribus, quà consiliis, quà armis grassati, occupabant haud pauca oppida: nam Mauricius Princeps auertebat animos à Christina, & Thomas vi adigebat inuitos. Ciuasium Hispani ceperant, & obsidebant Cencium, quod & expugnarunt, Cardinale Valeta repulso, post atrocem ad castra dimicationem. Dein cum Thoma Principe Taurinum aggressi, Christinæ indefessa sollicitudine, & Cardinalis vigilantia, inductis in vrbem sex armatorum millibus; tum repressa est ciuium maleuolētia, quorum pars inclinabat in Principes, tum ipsi Hispani repulsi vrbe sunt; ac Trino postmodùm, quod iam obsederant, exacti similiter, Cardinalis labore tot inter ærumnas & infortunia inexhausto. Et videbatur idem Cardinalis vim fecisse fortunæ contrariæ, postquam spectantibus Thoma Principe & Leganesio, Ciuasium tormentis verberatum ad deditionem compulerat. Quæ obsidio dum promouebatur, Longavilla in Pedemontium venerat, ac partitus cum Cardinale copias atque imperium, conuerterat se in Salussios, Mauricium Principem depulsurus; quo præstito, & Salussiis in officium reductis, Benam vrbem capit. Simul Harcurius & Bresæus iunior, Marescalli filius, Niciæ oram præteruecti classe, eam vrbem atque Villafrancam absterrebant à rebellione. At dum Prætores singuli munus strenuè implent, Thomas Princeps retextis

Lōgavilla in Pedemōtio.

ꝛum Taurinensibus primis consiliis, confestim adiuncto Leganesio, ad vrbem aduolat, & in eam admittitur; Christinâ tantùm non oppressâ, atque ægerrimè in propinquam arcem euadente. Sic Thomas inductis in vrbem copiis, & suburbio exceptus Leganesius, coniunctis viribus, arcem quam tenebant Franci oppugnare incipiunt. Illicò tormenta in vrbem obuersa, & instituta eruptio, qua pugnantes egregiè; Nerestanus, longa militia clarus, Baro Valliacus, & Alincurius Eques Melitensis cæsi sunt, magno propugnantium luctu. Ad arcis periculum Cardinalis extemplò & Longavilla conuolant, admotísque copiis, assiduis præliis vellicant hostem. Sed cùm pares propemodùm viribus, mutuum quidem damnum inferrent, emolumentum nullum perciperent, admittunt trimestres inducias à Nuntio Pontificio propositas, in vigesimum quartum Octobris; per quas vtrinque exercitus instaurari possint, & Christina incolumis ex arce prodiret. Et quidem cum impubere Principe prodiit, in Sabaudiam migrans, multo calamitatis sensu, extorri & fugienti similior quàm regnanti; eáque postmodùm Regem salutauit Grationopoli, verbis amicissimis & promissis amplissimis recreata. Sed accedit nouus dolori cumulus. Iam Longavillam ex Pedemontio Rex in Germaniam arcessiuerat, qui succederet Veymario, quíque exercitus membra rapto capite dissoluenda, rursum in vnum corpus compingeret; cùm Cardinalis Valeta relictus vnus Prætor, exeunte Septembri, febre viuis eripitur. Creditur morbus conceptus animi dolore & tædio; iam extulerat fratrem Candalum Ducem, aliquot ante menses Casali morte raptum; Valetam fratrem, regno extorrem, & per iniuriam condemnatum; atque à Richelio (quem ipse

LVDOVICVS XIII.

Taurinum occupatum.

Nerestan Vaillac d'Alincour

Cardinalis Valeta mors.

LVDOVICVS XIII. ipse perpetua reuerentia & amore addictissimo erat prosequutus) honore & existimatione deiectum lugebat, eò vehementius, quòd clam & in sinu;patrem dignitate pulsum, in priuatam villam nullâ noxâ relegatum, iniquo vt par erat ferebat animo; tótque impar molestiis, morbum contraxerat, finémque extremum. Vir ad summa natus, qui patriis virtutibus clarus, insuper humanitatem gratissimam litterásque adiunxerat; indole tamen ad Martem procliuior, pacata studia in oblectationem alebat; futurus maior haud dubiè, si accinctus ad munus & dignitatem sacram quam gerebat, felicitatem ingenij sua vna arte conclusisset.

Pugna Harcurij ad Rpiam. Deploratas res Cardinalis morte erexit statim aduentus Harcurij. Is à Rege Prætor in Italia dictus, venerat sub finem induciarum, relicta Bresæo classe; ac bellicum canens, auspicaturus primordia, tormentis ex arce postquam in Taurinum detonuit, in hostem conuersus, Cherium vrbem vehe-*Quiers* menter oppugnatam capit; atque instaurato Casalis præsidio, & oppressa Carmaniolæ proditione, felici pugna occupat famam, & maximas laudes vno facinore exorditur. Hostis copias collegerat, & numeratis duodecim peditum millibus, septem equitum supra quingentos, meditabatur oppressionem Harcurij, dum is Cherio prodiret, nec hærere in ea vrbe diutius ob ciborum penuriam poterat. Nec consilium ignorabat Harcurius; ac tametsi exercitus exhaustus imponendis præsidiis, duntaxat septem peditum millibus, & quatuor equitum præter quingentos constaret;tamen pugnæ ardens, *La Roure. Sentena.)* se in viam miserat. Ad Rottam peruenerat pagum modicum,Sentenam fluuiolum traiecturus, qui ponte quidem ligneo iungitur, sed infirmo ad vehenda tormenta & ripis

ripis quà vadum patitur præruptis & excelsis; & eum transitum hostis operiens, dum primum agmen comparat viam, extremum aggreditur. At confestim Harcurius voti compos, agmen medium primúmque conuertit, pugnámque instituit ferocissimam; qua dimicatum sex horas æqua propè lance; ac turbabat Francos Princeps Thomas, qui tria peditum millia & equites mille ac quingentos, deflectens in latus, in læuum cornu magno impetu egerat; cui repellendo Harcurius Tureniurn & Plessipralinum obiiciens, dextra & mente præsens singulis aderat. Tandem nocte appetente, Franci pedites, abiectis sclopetis, & strictis ensibus in hostium cuneos se abdunt, ac momento victos disiiciunt; simul equites impressione facta hostem pellunt; sic paratur victoria, & opportuna nox ignominiam fugæ obduxit tenebris. Cæsa hostium tria millia, Francorum octingenti circiter. Victor Harcurius transito amne, Carinanum venit quò intendebat, instaurata Franciæ in Pedemontio laude, & semente gloriæ facta in proximum annum. Eos successus vna ad Thionvillam fœdauit calamitas. Duos in Campania Rex alebat exercitus; regebat alterum Castillonius, alterum Feuquerius, in quo decem peditum millia, equitum tria; atque eum exeunte Maio ad Thionvillam admouerat. Cùm ea vrbs magni esset momenti, & colli instar Flandriam Germaniæ veluti capiti adiungeret atque compingeret, Picolominius ad eam seruandam adducit copias. In quinque stationes diuiserat castra Feuquerius, nec dum perfecta erant munimenta; quamobrem irrumpens Picolominius, primùm in vrbem peruadit, immisitque subsidium; tum instaurato iterum prælio, per horas tres dimicatur; donec saucio & capto Feuquerio, & leuiore equitatu præmaturam fugam

Lvdovicvs XIII.

Turene, Plessipralin

Feuquerius victus.

LV-DOVICVS XIII. captante, castra perrupta sunt, & Franci passim victi; in iis cæsa quatuor millia; in quibus Molinetus, & Sampolus Delphinas nobilis, qui mori quàm vinci maluit, salute spreta, quam dedenti se hostis offerebat. *Saint Paul.* Feuquerius ex vulneribus obiit; reus quia infelix, statim iuxta clade ac dignitate præturæ famosus, quam tunc primùm adibat. *Mouzon.* Eâ victoriâ Picolominius in maiorem spem inflammatus, Mousonium modicum oppidum copiis cingit, & præuia ex laurea trepidatione, strenue verberat; sed repulsus *Du Refuge.* Refugij præfecti vigilantia, & accedente cum exercitu Castillonio, qui ex morbo conualescebat, soluit obsidium; mox passus Iuoyum *Iuoy.* à Rege præsente capi & dirui; recessítque abscissis victoriæ alis, quæ vnius Thionuillæ castris comprehensa, deuolare vltrà non potuit. *Seditiosi in Francia.* Sed nec intus quieta ab incommodis propriis Francia; nam tertiùm à Petrocoriis seditiosi in Aquitaniam sparsi, diripiebant agros & pagos, latibulis in siluarum specubus positis, vnde belluarum instar erumpebant. Et contagio per Occitaniam fuso; aliud insuper accesserat malum, moneta adulterata & circumcisa: nam resectorum nummorum crimen tam vulgare erat, vt iam id pro arte haberetur, & honesta quærendi victus ratione. Atque istud scelus edictum regium, & instituta quæstio, ceu cancellis inhibuit; *De Sourdis, Foullé.* alterum Proprætor Aquitaniæ Sourdius, ac Foulæus iustitiæ Præfectus, opprimendum suscipiunt, ductis copiis, & pluribus seditiosis in rotæ supplicium raptis. Verùm & Normanniam idem furor inuaserat, ob vectigalium acerbitatem, & duritiem exigentium ortus; seditiosi ab eorum duce vocabantur *Va-nud* Nudipedes, quasi fortunis spoliati, & ad nu-

cum equitatu & peditatu, seditiosos in pœnam rapuit; idémque pòst Abrincis præstitit; cùm nihilominus percrebresceret furor, visum est opportunius Marti adiungere Themidem, ac vim armorum Iustitiæ lance temperare. Eam in rem Seguerius Cancellarius cum summo imperio in prouinciam venit, ac Rothomagi exauctorato Senatu (qui postmodùm restitutus est) comite Gassione, ac fascibus subiiciente vexilla, peragrauit Normanniam, reos pœnâ & veniâ pro sceleris grauitate & leuitate afficiens. Sic malo oppresso tranquillitas reuocata est.

Atrebatum capiu. Annus 40. amplissimorum euentuum ferax fastos subit; necdum exorta eo anno semina maturuerunt in messem. Porrò initium ab Artesiis factum. Eorum caput Atrebatum, capacissima & munitissima ciuitas; cui oppugnandæ destinati à Rege, Dux Chauneus Picardiæ Prætor, Marescalli Castillonius & Mellerayus; qui profectione Bethunam versus simulata, repentini vrbem cingunt, admotis viginti quinque peditum millibus, & nouem equitum. Circùm aggeres in quinque leucas producti, dum Cardinalis Infans ad seruandam vrbem se expedit. Atque eam in rem irruptio sæpius per castra tentata; ac primâ Lamboyus duo peditum millia & quingentos equites mittit, qui strenuè à Melleravo pulsi & deleti. Alteram Cardinalis ipse instituit, qui conuocatis per totam Flandriam copiis, eundem Lamboyum cum viginti millibus in castra immittit; & ad castellum Ransauium conserta dimicatio atrox; qua castellum semel iterúmque ab Hispanis captum, à Francis toties recipitur; prælio per decem horas producto; Castillonij & Mellerayi magna & felici contentione: nam hostes pulsi, cæsis duobus millibus. Præter duces in Francis appellandi cum laude, Duces, Enguiennius, Condæi filius,

Chaunes.

En. ...

LVDOVICVS XIII.

Mercaur, Beaufort, Coësfin, Cinqmars, De Fors. Mercordius, Belfortius, Nemursius, Luyneus, Coëslinus, Cimmartius, & Forsius; spontanea omnes militia, & adolescentiæ flore conspicui. Præterea Infans annonam intercipere tentauerat; atque vnum commeatum quem vehebant octingenta plaustra inuaserat, suis quidem copiis a Mellerayo victis; sed cùm victor præmaturè se recepisset in castra, victus Buquoyus rursum in commeatum irruerat, Bethunámque abduxerat. Huic malo prouisum in posterum, ac nuper Sampreulius *Saint Preuil* quingenta plaustra castris inuexerat. Quamobrem spe tota salutis in vnam vim versa, obsessi in stationem Heluetiorum prorumpunt, pugnántque fortissimè, sed aduolante in opem milite repelluntur; robúrque Demontij Centurionis Heluetij obseruatur, qui rapta ex hostis manibus hasta bipenni, eundem hastâ imcaput in pacta, bipartitò ad pectus diffidit. Iam cuniculus propugnaculum vrbis euerterat, & parabatur impressio, cùm Infans extremam operam adhibiturus subsidio, toto exercitu castra aggreditur; & *Du Hallier.* adhuc dubio pugnabatur marte, cùm Hallerius (is Vitrij frater, postea Hospitalius Marescallus) commeatum ducens cum decem hominum millibus, incumbit pugnantibus, ac spectatur; per quod spectaculum tam erecto Franco, quàm hoste abiecto, soluitur prælium; & Infante haud multò post recedente, dedita est ciuitas; cui præfectus impositus Sampreulius, fortitudine quàm temperantiâ clarior. Rex vrbe admissus, percepit intimum victoriæ sensum, qua vrbem in Franciam vti in patriam postliminio reuocabat, ab centum & quinquaginta annis veluti exulem atque extorrem. Germania interim, *Longauila Germania.* quasi ad spectacula Atrebati & Taurini confidens, nihil eo anno præter belli inefficacem speciem habuit. Rhenum transmiserat Longavilla, media hyeme, & adiunctis fœdera

deratis, tum Sueco tum Hessio, quinquaginta hominum millia ducebat in Bauaros: nec ij Cæsarianis adiunctis atque Saxoribus, quorum omnium Prætor Picolominius, numero erant inferiores; atque vt æqualitas virium pugnam inhibuit, sic copias tam multiplices annonæ penuria iterum sparsit ad inuestiganda alimenta; & vnius prouinciæ lues reiecta est in varias; Germaniâ iterum recrudescente malo depastâ. LVDOVICVS XIII.

Sed Italia noua quadam luce præstinguit Europam. Eius lucis fons & propagator Harcurius, qui vna expeditione liberauit Casalim, ac Taurinum cepit Leganesius Hispanorum Prætor Casalim eo anno expugnare decreuerat; ipsi amplæ copiæ erant validæque; paucæ & infirmæ Harcurio, quas contra Sabaudiæ Principes oporteret diuidere; eásque vt multò magis diuideret, Casalim simul & Rossignanum obuallat. Nec cunctatus ad eas liberandas Harcurius, adscitis Allobrogum copiis, quarum ductores Villa & Pianessa, vterque in Christinam fide, & militari arte spectabilis, quanquam septem millia peditum, equitum tria supra quingentos, numero admodùm impar recenseret, primò Rossignanum conseruare aggreditur. Santangelus, Delphinas nobilis, arci Præfectus, muro per cuniculum aperto, iam tertiam impressionem repulerat, parabátque quartam Alardus Hispanus, cùm aduenientis Harcurij famâ perterritus, tormentis & commeatu relictis, ad Leganesium militem rapit. Ad eundem haud lentior festinat Harcurius, lætúsque auspiciis, explorata Leganesij castra strenuè impetit, die Aprilis post vigesimam octaua. Tribus locis aggressionem constituerat; vni præerant Turenius & Plessipralinus, alteri Mota Hodancurius; tertiæ Villa & Pianessa; ac primo impetu hostem locatum extra munimenta retrudit

Casalis liberata

Saint Ange.

La More Hodãcour.

LVDOVICVS XIII. in aggerem; tum ad ipsa munimenta infertur dimicatio. Duabus horis certamen producitur, iámque tertium Franci erant repulsi, cùm ipse Harcurius nodum suo periculo absciffurus, acto equo fossam obiectam transilit, strictóque ense in hostem infunditur, cæteri duces extemplò sequuntur; ac pedite postmodùm peruadente, Hispanus trepidans in castella se recipit. Turrius interim Casalis præfectus, erumpit cum selecto milite, ac tormentis & ab vrbe & ab Harcurio in castella tonantibus; fuga vndique ab Hispanis capessitur, passimque cædes & direptio sæuiunt. Nox opportuna fugientibus fuit, nam hora decima agebatur, capta tamen opulenta spolia, & cæsa quatuor millia, capti mille & quadringenti; ex victoribus perierunt nongenti. Adhuc calens à palma Hercurius rem adoritur perdifficilem, & temeritati quàm fortitudini propiorem, nisi ipse sui & suorum conscius, Francicos animos non communi modo metiretur; Taurinum capere, & restituere suo Principi statuit. Eam vrbem Thomas Princeps insederat, auctus septem militum millibus, præter ciuem suo arbitrio magnam partem addictum. In eam rem copias quidem per supplementa adauxerat ad quindecim millia; sed & Leganesius suas ad octodecim millia instaurauerat; euocatis celeritate magna militibus; redditurus par pari, nec passurus Principem in angustias agi. Nihilominus sub initium Maij Harcurius ad Taurinum accedit, & occupatis subvrbio vltra Padum, ponte, & castello proximo, vallo castra cingit, vrbémque obsidet. In iis hæsit ad Septembris exitum, quo ciuitatem Princeps Thomas tradidit; medio temporis spatio assiduis præliis consignato. Nam modò toto exercitu in vniuersa castra Leganesius, modò per partes munimenta carpens; modò Prin

La Tour.

Taurinum captū.

Princeps ex vrbe adiunctis cum Leganesio viribus, modò clam atque improuisò viam aperturus; irrumpentes perpetuò, nullam Francis quietem, nullam laboris intercapedinem permittebant, vt quadrimestris interualli singuli dies, tam laudum pleni quàm ærumnarum, ducibus Francis militibúsque effluxerint. Atque vt Harcurij indefessa vigilantia, prompta ad conflictus omnes fortitudo, atque in annonæ penuria prudentia summa & patientia, posterorum memoriæ dignissimæ sunt; ita Turenij, Hodancurij, & Plessipralini, qui legati stationes sua, tuebantur, laus egregia est; sanè ex ea potissimùm Martis officina prodierunt mox & ipsi Prætores, per diuersas prouincias lauros consituri. Attamen per castra Carolus Gatta Neapolitanus in vrbem perrupit; sed ductis simul copiis grauior hospiti, ob alimenti penuriam, molestiæ maiori quàm commodo fuit; frustrà Principe per eruptiones tentante importunum consortem emittere. Igitur ciuitas tradita, iis conditionibus, vt incolumi ciuium salute & facultatibus, cætera in Christinæ arbitrio forent; prodiret Princeps cum milite, neutrarum partium futurus in posterum: atque is eduxit peditum septem circiter millia, equitum duo supra quingentos, profectus Eporediam. Mox Christina Taurino excepta est, & magno gaudij sensu, auctoritati ac prope modùm vitæ restituta.

LVDOVICVS XIII.

Inurea.

Eos successus pugna naualis adauxerat. Soluerat Gadibus classis Hispanica, in Occidentales Indias nauigans, erántque naues armatæ triginta sex; quam Bresæus Marchio classis Francicæ ductor, haud procul Gadibus assequutus inuadit ferociter. Quindecim naues, tres myoparones, & nauigia incendiaria nouem, quæ sua erat classis, in prælium agit; ac post tormenta explosa, in-

Bresæus mari pugnat.

LVDOVICVS XIII.

Sic plures ordinum ductores in fossis cæsi sunt, reducti cæteri, & omissa spes arcis, quam Hispani postmodùm honestissima conditione ab Espenano recipiunt. Atque præclara ducum militúmque toto bello facinora, vno pluuiæ madore corrupta sunt: sed ea victoria, vt res humanæ sunt, magno stabit victoribus.

Pedemontium turbatum. Chrinas.

In Italia res Hispanis faustæ admodùm erant. Ij adiunctis Sabaudis fratribus, quà consiliis, quà armis grassati, occupabant haud pauca oppida: nam Mauricius Princeps auertebat animos à Christina, & Thomas vi adigebat inuitos. Ciuasium Hispani ceperant, & obsidebant Cencium, quod & expugnarunt, Cardinale Valeta repulso, post atrocem ad castra dimicationem. Dein cum Thoma Principe Taurinum aggressi, Christinæ indefessa sollicitudine, & Cardinalis vigilantia, inductis in vrbem sex armatorum millibus; tum repressa est ciuium maleuolẽtia, quorum pars inclinabat in Principes, tum ipsi Hispani repulsi vrbe sunt; ac Trino postmodùm, quod iam obsederant, exacti similiter, Cardinalis labore tot inter ærumnas & infortunia inexhausto. Et videbatur idem Cardinalis vim fecisse fortunæ contrariæ, postquam spectantibus Thoma Principe & Leganesio, Ciuasium tormentis verberatum ad deditionem compulerat. Quæ

Lõgavilla in Pedemõtio.

obsidio dum promouebatur, Longavilla in Pedemontium venerat, ac partitus cum Cardinale copias atque imperium, conuerterat se in Salussios, Mauricium Principem depulsurus; quo præstito, & Salussiis in officium reductis, Benam vrbem capit. Simul Harcurius & Bresæus iunior, Marescalli filius, Niciæ oram prætervecti classe, eam vrbem atque Villafrancam absterrebant à rebellione. At dum Prætores singuli munus strenuè implent, Thomas Princeps retextis

cum

rum Taurinensibus primis consiliis, confestim adiuncto Leganesio, ad vrbem aduolat, & in eam admittitur; Christinâ tantùm non oppressâ, atque ægerrimè in propinquam arcem euadente. Sic Thomas inductis in vrbem copiis, & suburbio exceptus Leganesius, coniunctis viribus, arcem quam tenebant Franci oppugnare incipiunt. Illicò tormenta in vrbem obuersa, & instituta eruptio, qua pugnantes egregiè, Nerestanus, longa militia clarus, Baro Valliacus, & Alincurius Eques Melitensis cæsi sunt, magno propugnantium luctu. Ad arcis periculum Cardinalis extemplò & Longavilla conuolant, admotísque copiis, assiduis præliis vellicant hostem. Sed cùm pares propemodùm viribus, mutuum quidem damnum inferrent, emolumentum nullum perciperent, admittunt trimestres inducias à Nuntio Pontificio propositas, in vigesimum quartum Octobris; per quas vtrinque exercitus instaurari possint, & Christina incolumis ex arce prodiret. Et quidem cum impubere Principe prodiit, in Sabaudiam migrans, multo calamitatis sensu, extorri & fugienti similior quàm regnanti; eáque postmodùm Regem salutauit Gratianopoli, verbis amicissimis & promissis amplissimis recreata. Sed accedit nouus dolori cumulus. Iam Longavillam ex Pedemontio Rex in Germaniam arcessiuerat, qui succederet Veymario, quísque exercitus membra rapto capite dissoluenda, rursum in vnum corpus compingeret; cùm Cardinalis Valeta relictus vnus Prætor, exeunte Septembri, febre viuis eripitur. Creditur morbus conceptus animi dolore & tædio; iam extulerat fratrem Candalum Ducem, aliquot ante menses Casali morte raptum; Valetam fratrem, regno extorrem, & per iniuriam condemnatum; atque à Richelio (quem ipse

LVDOVICVS XIII.

Taurinum occupatum.

Nerestan Vaillac d'Alincour

Cardinalis Valeta mors.

LVDOVICVS XIII.

ipſe perpetua reuerentia & amore addictiſſimo erat proſequutus) honore & exiſtimatione deiectum lugebat, eò vehementius, quòd clam & in ſinu patrem dignitate pulſum, in priuatam villam nullâ noxâ relegatum, iniquo vt par erat ferebat animo; tótque impar moleſtiis, morbum contraxerat, finémque extremum. Vir ad ſumma natus, qui patriis virtutibus clarus, inſuper humanitatem gratiſſimam litteráſque adiunxerat; indole tamen ad Martem procliuior, pacata ſtudia in oblectationem alebat; futurus maior haud dubiè, ſi accinctus ad munus & dignitatem ſacram quam gerebat, felicitatem ingenij ſua vna arte concluſiſſet.

Pugna Harcurij ad Rotam. Deploraras res Cardinalis morte erexit ſtatim aduentus Harcurij. Is à Rege Prætor in Italia dictus, venerat ſub finem induciarum, relicta Breſxo claſſe; ac bellicum canens, auſpicaturus primordia, tormentis ex arce poſtquam in Taurinum detonuit, in hoſtem conuerſus, Cherium vrbem vehementer oppugnatam capit; atque inſtaurato *Quiers* Caſalis præſidio, & oppreſſa Carmaniolæ proditione, felici pugna occupat famam, & maximas laudes vno facinore exorditur. Hoſtis copias collegerat, & numeratis duodecim peditum millibus, ſeptem equitum ſupra quingentos, meditabatur oppreſſionem Harcurij, dum is Cherio prodiret, nec hærere in ea vrbe diutius ob ciborum penuriam poterat. Nec conſilium ignorabat Harcurius; ac tametſi exercitus exhauſtus imponendis præſidiis, duntaxat ſeptem peditum millibus, & quatuor equitum præter quingentos conſtaret; tamen pugnæ ardens, ſe in viam miſerat. Ad Rottam peruenerat *La Route. Sentena.]* pagum modicum, Sentenam fluuiolum traiecturus, qui ponte quidem ligneo iungitur, ſed infirmo ad vehenda tormenta & ripis

ripis quà vadum patitur præruptis & excelsis; & eum transitum hostis operiens, dum primum agmen comparat viam, extremum aggreditur. At confestim Harcurius voti compos, agmen medium primúmque conuertit, pugnámque instituit ferocissimam; qua dimicatum sex horas æqua propè lance; ac turbabat Francos Princeps Thomas; qui tria peditum millia & equites mille ac quingentos, deflectens in latus, in læuum cornu magno impetu egerat; cui repellendo Harcurius Tureniun & Plessipralinum obiiciens, dextra & mente præsens singulis aderat. Tandem nocte appetente, Franci pedites, abiectis sclopetis, & strictis ensibus in hostium cuneos se abdunt, ac momento victos disiiciunt; simul equites impressione facta hostem pellunt; sic paratur victoria, & opportuna nox ignominiam fugæ obduxit tenebris. Cæsa hostium tria millia, Francorum octingenti circiter. Victor Harcurius transito amne, Carinanum venit quò intendebat, instaurata Franciæ in Pedemontio laude, & semente gloriæ facta in proximum annum. Eos successus vna ad Thionvillam fœdauit calamitas. Duos in Campania Rex alebat exercitus; regebat alterum Castillonius, alterum Feuquerius, in quo decem peditum millia, equitum tria; atque eum exeunte Maio ad Thionvillam admouerat. Cùm ea vrbs magni esset momenti, & colli instar Flandriam Germaniæ veluti capiti adiungeret atque compingeret, Picolominius ad eam seruandam adducit copias. In quinque stationes diuiserat castra Feuquerius, nec dum perfecta erant munimenta; quamobrem irrumpens Picolominius, primùm in vrbem peruadit, immisitque subsidium; tum instaurato iterum prælio, per horas tres dimicatur; donec saucio & capto Feuquerio, & leuiore equitatu præmaturam fugam

LVDOVICVS XIII.

Turene, Plessipralin

Feuquerius victus.

LVDOVICVS XIII. captante, castra perrupta sunt, & Franci passim victi; in iis cæsa quatuor millia; in quibus Molinetus, & Sampolus Delphinas nobilis, qui mori quàm vinci maluit, salute spreta, quam dedenti se hostis offerebat. *Saint Paul.* Feuquerius ex vulneribus obiit; reus quia infelix, statim iuxta clade ac dignitate præturæ famosus, quam tunc primùm adibat. Eâ victoriâ Picolominius in maiorem spem *Mouzon.* inflammatus, Mousonium modicum oppidum copiis cingit, & prauia ex laurea trepi- *Du Refuge.* datione, strenue verberat; sed repulsus Refugij præfecti vigilantia, & accedente cum exercitu Castillonio, qui ex morbo conualescebat, soluit obsidium; mox passus Iuoyum *Iuoy.* â Rege præsente capi & dirui; recessítque abscissis victoriæ alis, quæ vnius Thionvillæ castris comprehensa, deuolare vltrà non potuit. *Seditiosi in Francia.* Sed nec intus quieta ab incommodis propriis Francia; nam tertiùm â Petrocoriis seditiosi in Aquitaniam sparsi, diripiebant agros & pagos, latibulis in siluarum specubus positis, vnde belluarum instar erumpebant. Et contagio per Occitaniam fuso; aliud insuper accesserat malum, moneta adulterata & circumcisa: nam resectorum nummorum crimen tam vulgare erat, vt iam id pro arte haberetur, & honesta quærendi victus ratione. Atque istud scelus edictum regium, & instituta quæstio, ceu cancellis inhibuit; *Du Scurdis, Foullé.* alterum Proprætor Aquitaniæ Sourdius, ac Foulzus iustitiæ Præfectus, opprimendum suscipiunt, ductis copiis, & pluribus seditiosis in rotæ supplicium raptis. Verùm & Normanniam idem furor inuaserat, ob vectigalium acerbitatem, & duritiem exigentium ortus; seditiosi ab eorum duce vocabantur *Va-nud pies.* Nudipedes, quasi fortunis spoliati, & ad nuditatem pedum adacti præ inopia. Cadomi præsertim inualescebat amentia; qua primùm in vrbe, Gassio in prouinciam missus

cum equitatu & peditatu, seditiosos in pœnam rapuit; idémque pòst Abrincis præstitit; cùm nihilominus percrebresceret furor, visum est opportunius Marti adiungere Themidem, ac vim armorum Iustitiæ lance temperare. Eam in rem Seguerius Cancellarius cum summo imperio in prouinciam venit, ac Rothomagi exauctorato Senatu (qui postmodùm restitutus est) comite Gassione, ac fascibus subiiciente vexilla, peragrauit Normanniam, reos pœnâ & veniâ pro sceleris grauitate & leuitate afficiens. Sic malo oppresso tranquillitas reuocata est.

LVDOVICVS XIII.

Annus 40. amplissimorum euentuum ferax fastos subit; necdum exorta eo anno semina maturuerunt in messem. Porrò initium ab Artesiis factum. Eorum caput Atrebatum, capacissima & munitissima ciuitas; cui oppugnandæ destinati à Rege, Dux Chauneus Picardiæ Prætor, Marescalli Castillonius & Mellerayus; qui profectione Bethunam versus simulata, repentini vrbem cingunt, admotis viginti quinque peditum millibus, & nouem equitum. Circùm aggeres in quinque leucas producti, dum Cardinalis Infans ad seruandam vrbem se expedit. Atque eam in rem irruptio sæpius per castra tentata; ac primâ Lamboyus duo peditum millia & quingentos equites mittit, qui strenuè à Melleravo pulsi & deleti. Alteram Cardinalis ipse instituit, qui conuocatis per totam Flandriam copiis, eundem Lamboyum cum viginti millibus in castra immittit; & ad castellum Ransauium conserta dimicatio atrox; qua castellum semel iterúmque ab Hispanis captum, à Francis toties recipitur; prælio per decem horas producto; Castillonij & Mellerayi magna & felici contentione: nam hostes pulsi, cæsis duobus millibus. Præter duces in Francis appellandi cum laude, Duces, Enguiennius, Condæi filius,

Atrebatum capitur.

Chaunes.

Enguiennius.

LVDOVICVS XIII.

Mercordius, Belfortius, Nemursius, Luyneus, Coëslinus, Cimmartius, & Forsius; spontanea omnes militia, & adolescentiæ flore conspicui. Præterea Infans annonam intercipere tentauerat; atque vnum commeatum quem vehebant octingenta plaustra inuaserat, suis quidem copiis à Mellerayo victis; sed cùm victor præmaturè se recepisset in castra, victus Buquoyus rursum in commeatum irruerat, Bethunámque abduxerat. Huic malo prouisum in posterum, ac nuper Sampreulius quingenta plaustra castris inuexerat. Quamobrem spe tota salutis in vnam vim versa, obsessi in stationem Heluetiorum prorumpunt, pugnántque fortissimè, sed aduolante in opem milite repelluntur; robúrque Demontij Centurionis Heluetij obseruatur, qui rapta ex hostis manibus hasta bipenni, eundem hastâ in caput in pacta, bipartitò ad pectus diffidit. Iam cuniculus propugnaculum vrbis euerterat, & parabatur impressio, cùm Infans extremam operam adhibiturus subsidio, toto exercitu castra aggreditur; & adhuc dubio pugnabatur marte, cùm Hallerius (is Vitrij frater, postea Hospitalius Marescallus) commeatum ducens cum decem hominum millibus, incumbit pugnantibus, ac spectatur; per quod spectaculum tam erecto Franco, quàm hoste abiecto, soluitur prælium; & Infante haud multò post recedente, dedita est ciuitas; cui præfectus impositus Sampreulius, fortitudine quàm temperantiâ clarior. Rex vrbe admissus, percepit intimum victoriæ sensum, qua vrbem in Franciam vti in patriam postliminio reuocabat, ab centum & quinquaginta annis veluti exulem atque extorrem. Germania interim, quasi ad spectacula Atrebati & Taurini confidens, nihil eo anno præter belli inefficàcem speciem habuit. Rhenum transmiserat Longavilla, media hyeme, & adiunctis fœdera

Mercaur, Beaufort, Coësfin, Cinqmars, De Fors. Saint Preuil

Du Hallier.

Longavila Germania.

deratis, tum Sueco tum Hessio, quinquaginta hominum millia ducebat in Bauaros: nec ij Cæsarianis adiunctis atque Saxoribus, quorum omnium Prætor Picolominius, numero erant inferiores; atque vt æqualitas virium pugnam inhibuit, sic copias tam multiplices annonæ penuria iterum sparsit ad inuestiganda alimenta; & vnius prouinciæ lues reiecta est in varias; Germaniâ iterum recrudescente malo depastâ. LVDOVICVS XIII.

Sed Italia noua quadam luce præstinguit Europam. Eius lucis fons & propagator Harcurius, qui vna expeditione liberauit Casalim, ac Taurinum cepit Leganesiu. Hispanorum Prætor Casalim eo anno expugnare decreuerat; ipsi amplæ copiæ erant validæque; paucæ & infirmæ Harcurio, quas contra Sabaudiæ Principes oporteret diuidere; eásque vt multò magis diuideret, Casalim simul & Rossignanum obuallat. Nec cunctatus ad eas liberandas Harcurius, adscitis Allobrogum copiis, quarum ductores Villa & Pianessa, vterque in Christinam fide, & militari arte spectabilis, quanquam septem millia peditum, equitum tria supra quingentos, numero admodùm impar recenseret, primò Rossignanum conseruare aggreditur. Santangelus, Delphinas nobilis, arci Præfectus, muro per cuniculum aperto, iam tertiam impressionem repulerat, parabátque quartam Alardus Hispanus, cùm aduenientis Harcurij famâ perterritus, tormentis & commeatu relictis, ad Leganesium militem rapit. Ad eundem haud lentior festinat Harcurius, lætúsque auspiciis, explorata Leganesij castra strenuè impetit, die Aprilis post vigesimam octaua. Tribus locis aggressionem constituerat; vni præerant Turenius & Plessipralinus, alteri Mota Hodancurius; tertiæ Villa & Pianessa; ac primo impetu hostem locatum extra munimenta retrudit

Casale liberata

Saint Ange.

La Mote Hodãcour.

LVDOVICVS XIII. in aggerem; tum ad ipsa munimenta infertur dimicatio. Duabus horis certamen producitur, iámque tertium Franci erant repulsi, cùm ipse Harcurius nodum suo periculo absciffurus, acto equo fossam obiectam transilit, strictóque ense in hostem infunditur, cæteri duces extemplò sequuntur; ac pedite postmodùm peruadente, Hispanus trepidans in castella se recipit. *La Tour.* Turrius interim Casalis præfectus, erumpit cum selecto milite, ac tormentis & ab vrbe & ab Harcurio in castella tonantibus; fuga vndique ab Hispanis capessitur, passimque cædes & direptio sæuiunt. Nox opportuna fugientibus fuit, nam hora decima agebatur, capta tamen opulenta spolia, & cæsa quatuor millia, capti mille & quadringenti; ex victoribus perierunt nongenti. Adhuc calens à palma Hercurius rem adoritur perdifficilem, & temeritati quàm fortitudini propiorem, nisi ipse sui & suorum conscius, Francicos animos non communi modo metiretur; *Taurinum captum.* Taurinum capere, & restituere suo Principi statuit. Eam vrbem Thomas Princeps insederat, auctus septem militum millibus, præter ciuem suo arbitrio magnam partem addictum. In eam rem copias quidem per supplementa adauxerat ad quindecim millia; sed & Leganesius suas ad octodecim millia instaurauerat; euocatis celeritate magna militibus; redditurus par pari, nec passurus Principem in angustias agi. Nihilominus sub initium Maij Harcurius ad Taurinum accedit, & occupatis subvrbio vltra Padum, ponte, & castello proximo, vallo castra cingit, vrbémque obsidet. In iis hæsit ad Septembris exitum, quo ciuitatem Princeps Thomas tradidit; medio temporis spatio assiduis præliis consignato. Nam modò toto exercitu in vniuersa castra Leganesius, modò per partes munimenta carpens; modò

Prin

Princeps ex vrbe adiunctis cum Leganesio viribus, modò clam atque improuiso viam aperturus; irrumpentes perpetuò, nullam Francis quietem, nullam laboris intercapedinem permittebant, vt quadrimestris interualli singuli dies., tam laudum pleni quàm ærumnarum, ducibus Francis militibúsque effluxerint. Atque vt Harcurij indefessa vigilantia, prompta ad conflictus omnes fortitudo, atque in annonæ penuria prudentia summa & patientia, posterorum memoriæ dignissimæ sunt; ita Turenij, Hodancurij, & Plessipralini, qui legati stationes sua tuebantur, laus egregia est; sanè ex ea potissimùm Martis officina prodierunt mox & ipsi Prætores, per diuersas prouincias lauros consituri. Attamen per castra Carolus Gatta Neapolitanus in vrbem perrupit; sed ductis simul copiis grauior hospiti, ob alimenti penuriam, molestiæ maiori quàm commodo fuit; frustrà Principe per eruptiones tentante importunum consortem emittere. Igitur ciuitas tradita, iis conditionibus, vt incolumi ciuium salute & facultatibus, cætera in Christinæ arbitrio forent; prodiret Princeps cum milite, neutrarum partium futurus in posterum: atque is eduxit peditum septem circiter millia, equitum duo supra quingentos, profectus Eporediam. *Inurea.* Mox Christina Taurino excepta est, & magno gaudij sensu, auctoritati ac prope modùm vitæ restituta.

LVDOVICVS XIII.

Eos successus pugna naualis adauxerat. *Bresæus mari pugnat.* Soluerat Gadibus classis Hispanica, in Occidentales Indias nauigans, erántque naues armatæ triginta sex; quam Bresæus Marchio classis Francicæ ductor, haud procul Gadibus assequutus inuadit ferociter. Quindecim naues, tres myoparones, & nauigia incendiaria nouem, quæ sua erat classis, in prælium agit; ac post tormenta explosa, in-

cendiarias naues applicat hostilibus: quarum incensæ quatuor, ac exteræ pessimè habitæ se fuga in Gaditanum portum recipiunt; cæsi hostium præter mille quingenti, quos plerumque vndis mergendos Bressæi humanitas morti eripuit, & ereptos clementer habuit, dimisítque Gades liberos nullo pretio; adolescens quem Richelij auunculi dotes excitabant ad summa; ísque ad eas sponte ferebatur, futurus exemplum tam illustris prototypi, nisi acerba sors pugnantem in ipsa laudis materia postmodùm rapuisset. Porrò ea clades leuior Hispanis fuerat, quanquam eo anno interclusa est in Indias nauigatio, nisi defectiones molestissimæ accessissent, primùm Catalauniæ, dein Portugalliæ. Ac Catalauniam abscidit à corpore, Oliuarij Comitis incumbens acerbitas, qui Catalaunis infensior, immunitates gentis oppressurus, hospitiis militum vexabat prouinciam, adegerátque ad ferocissimam defectionem; qua Barcinone regionis Prorex Comes sanctæ Columbæ, lapidibus palàm est obrutus, cæteríque Magistratus cæsi; furore ex vrbe in agros effuso. Mox appellata Franciæ Regis potentia; atque hoc anno præbita ab Scombergo & Espenano subsidia, quanquam permodica; toto belli nisu in eam prouinciam ruituro; magna Hispanorum pernicie, qui luem ex membris in ipsa viscera & penetralia intima, vitæ certo discrimine, abduxerunt. Exemplum deinde permanat in Portugalliam; cuius incolæ ab vltimo æuo Hispanis infensi, rati articulum reparandæ libertatis suæ obtigisse, cùm intus & foris obuenissent tot negotia æmulis, Vasconcellum Lusitanum odiosum cunctis Ordinibus, Proreginæ amanuensem, in Palatio cædunt; ac Ioannem Bragantiæ Ducem, ex Regum stirpe, solio euehunt; sexaginta & octo annis, postquam Philippus II. id

Defectio Catalauniæ

Et Portugaliæ.

id regnum asseruerat. Et fortasse posteris supra Historiæ fidem videbitur, vnius hominis cæde, nam Vasconcellus vnus occisus est, Hispanos prudentissimam atque fortissimam gentem, repente opulentissimi regni deiectos imperio; vrbes omnes & arces redditas; vno consensu populi, & conspiratione Procerum tam occulta, vt nihil emanauerit, & oculos perspicacissimos consilium tam apertum latuerit: adeò quædam mortalium rerum, vti siderum, conuersiones sunt, & sua sunt momenta imperiis, quibus vel regredi vel mutari necesse est. Sexto Decēbris Vlyssipone Ioannes excipitur, quartus eo nomine; antè ambiguus, quam in partem an priuati an Regis vergeret, magnis vtrinque periculis ingruentibus; donec impulsus à coniuge, femina generosissima, scandere cum periculo maluit, cùm moderatio iam intuta esset. Indiæ extemplò tum ad Ortum positæ tum ad Occasum, nouo Regi adhærent; nec citiùs perlatum est nuntium, quàm conditum regnum.

Guisij obitus. Eo anno Carolus Dux Guisius Florentiæ obiit, in eam vrbem Richelij odio relegatus: quod primò contraxerat, ob retentum Mediterranei maris imperium; mox quod Mariæ Reginæ causam defenderet; Princeps animo & liberalitate conspicuus, qui paternam ambitionem iustæ laudis finibus conscripsisset, nec defecisset vnquam ab vtilitatibus publicis. *Ortus secundi filij.* Cumulauerat interim gaudium Regis, secundi filij ortus, qui luci est datus Septembris vigesimo primo; dictus mox Philippus, & donatus Andegauensi Ducatu patrimonij loco, ingenij acumine atque solertia, spes amplissimas faciens.

Aria capta & perdita. Anno 41. Ariam Melleraуus non incruenta oppugnatione aggreditur. Ad eam vrbem pugnatum acerrimè; nec vlla toto bello maiorem stragem obsidentibus intulit; quippe

LVDOVICVS XIII.

cæsa quatuor millia; præter plures saucios; inter cæsos Marchio Coëslinus, Cancellarij gener, iuuentutem nondum emensus, summo omnium desiderio, iámque ad dignitates festinante virtute: & in castra commeatus difficultate summa vehebantur; quanquam & in eam difficultatem enixus Richelius, vt eminentem supra obices animum inflammabant ardua, quatuor plaustrorum millia vno commeatu in castra intulit. Attamen vrbs ad deditionem coacta est, inspectante Cardinale Infante; qui seruare quam vrbem non potuit, adoritur copiis iunctis recipere. Nam euocauerat triginta peditum millia, equitum quindecim, Hollandis cessantibus; nec existimauerat Melleraytus diutius in castris agendum, ne captæ vrbi alimenta detraheret. Igitur hostium castra non sine periculo speculatus, & apparatis fustra in pugnam copiis; Aigueberia cum tribus hominum millibus Præfecto vrbi relicto, noctu castra soluit, ac silentio tormenta & impedimenta præmittens, prima luce saluus Teruanam peruenit. Continuò in abeuntium locum Cardinalis subit, atque fossis aggeribúsque reparatis, Ariam iterùm claudit, tenuítque per quatuor menses obsidio: donec Aigueberia extrema cibariorũ penuriâ, vrbe abscessit. Quæ bis vno semestri verberata & capta, tam Hispanum passa hostem quàm Francum, multiplicatis miseriis tum recepta tum capta, calamitatem geminatam luxit; felicior si fuisset infirmior; adeò bona nocent, & commoditas nulla sincera est. Melleraytus interim, ne omninò periret opera, adiuncto Bresæo, cùm pellere hostem ab vrbe non posset, Lentium, Bassæam, & Bapalmam cepit; non leui operæ pretio; ac Comes Guichius ob nauatam fortiter iis bellis militiam, Marescallus dictus est.

D'Aigueberre.

Caroli Ducis gemina mutatio.

Interea Regem & Richelium varia, fausta atque

atque infausta exercuerāt, tum pace tum bello. Nam Carolus Dux reconciliatione vltrò expetita, Parisios venerat, & nouo fœdere cum Rege inito & iurato, ab Austriacis prorsus abscesserat: vi fœderis Lotharingia præter Nanceium restituta, quam vrbem Rex durante bello teneret. Sed ea pax diuturna haud fuit: redditus ditioni suæ Lotharingus, vel dolore non recepti Nanceij, vel renascente in Richelium odio, vel reuolutus in amores pristinos; cepit primùm de iniquitate fœderis conqueri; dein Regi euocanti in Campaniam non obtemperare; postremò eiurato fœdere, bellum suscipere, séque Austriacis totum addicere. Sic rursum arma in Lotharingos illatá; missúsque primò Granceus, deinde Hallerius, qui concessas vrbes repeterent; & præter Motam receptæ singulæ; populorum calamitate lugenda, quos mutatio Principis nouo bello inuolueret.

LVDOVICVS XIII.

Mors Suessionensis.

Veruntamen id Richelio leue præ Suessionensis victoria fuit; quæ si victorem simul non rapuisset cum victo, ingentem conuersionem rerum inducebat. Postquam ad Corbeiam Suessionensis in Richelium coniurauerat, quanquam in speciem reconciliatus; siue grauiora à reconciliato formidans, siue quadam indolis magnitudine, quæ Richelio subesse non posset, ab aula excesserat, & Sedanum Bullonio Duce excipiente confugerat; nec quid turbę mouebat, opperiens dum vices humanarum rerum mutationem sponte inferrent. Verùm Richelio vrgente, & reditus annuos detrahente, Princeps ad extrema actus, scripserat militem; accesserat Guisius, antea Rhemensis Archiepiscopus, modò familiæ caput; nec Bullonius negabat hospiti subsidium; ac tandem Lamboyus, iubente Hispaniæ Rege, adiunxerat copias; iisque accinctus Suessionensis in Campaniam penetrauerat. Illi Richelius obiecerat Castillo-

LVDOVICVS XIII. stillonium cum octo peditum millibus, iusseràtque Ducem Lotharingiæ aduolare cum copiis; sed is detrectabat, & Castillonius quanquam milite impar, prælium conserit. Et eo victus est, equitum ignauiâ, qui primo conflictu se in fugam egerunt; ea quidem seruati, maiore ignominia quàm strage; cæsi peditum bis mille, & eorum quatuor millia ad hostium castra transierunt: Pralinus Marchio inter equites cæsus, iam secundo infortunio clarus. At vincentium animos dolor statim inuasit pro gaudio, cùm iacere inter mortuos visus ipse victor Suessionensis, sclopeti glande in frontem explosa; dolórque auctus quod cædis tam improuisæ auctor nesciretur; atque adhuc is latet, siue subornatus ab inimicis percussor; siue ipse facto innoxio sese peremerit, sclopeto temerè in caput effuso, dum galeæ buculam aperiret: nam vtrumque & narratur & scribitur. Sanè ea mors eiusmodi rerum articulo, maiori causæ attributa est; vel vt parceretur Richelio, quem ea machina verberabat; vel Franciæ ipsi vt consuleretur, ciuili & difficillimo bello concutiendæ iam & reuellendæ. Rex confestim reparato exercitu, capto Dunquerio, Sedanum accessit; & Bullonio in gratiam recepto, condonauit cæteris, præterquàm Guisio, qui confugit in Flandriam. Sic Richelij inaudita felicitas vicit, ipsam victoriam, & priuatum inimicum ad publicam tranquillitatem extinxit.

Varia in Pedemōtio. *Ivrée.* In Pedemontio rapti Principes in Hispaniæ partes, res iterum turbant, & bellicum abrupta pace concinitur. Absente Harcurio Eporediam Franci obsederant, vrbem validam situ & præsidio; quæ Thomæ Principis sedes, momenti maximi tum retinēti foret, tum capienti. Atque ad eam retinendam Princeps cùm exercitum adduceret, pugnam conféreret, Ciuasium ad auertendum hostem oppu-

oppugnaret, accederéntque imbrium incommoda; Harcurius discessit ab obsidio, quod alieno ductu institutum erat. At ne hosti faceret infirmitatis opinionem, Ceuam statim obsidet, atque vrbem simul cum arce expugnat: tum Conyum cingit, ciuitatem amplam & munitam; quæ obsessa quater, obsidionem toties fregerat; octingenti oppugnantium cæsi, ac plures saucij, fidem faciũt, vrbi quæ dicebat se virginem non sine periculo vim illatam. Captam vrbem Harcurius Christinæ concessit, æquitatem Regis testatus, qui sibi tot ærumnis præter laudem assertæ iustitiæ nihil quæreret. Princeps interim cum Cardinale Triuultio Hispanarum partium duce, multas vrbes aggressus, in quibus Ciuasium & Querascum, semper repulsus est Præfectorum fortitudine: Querasci præsertim Souignij præfecti virtus enituit; qui semel iterúmqúe appetitus inuasione nocturna, cùm scalis applicitis, & effracto muro, iam in vrbem hostis penetrasset, tantoperè contra enixus est, vt ipsum vrbe atque muro deiecerit, clade non modica. Ea inter Hispanis molestissima fuit Monœci mutatio. Nam Monœcum in ora Genuensi, quà ad Franciam spectat, commodissimum portu & arce oppidum, suo Principi è Genuensium Grimaldorum familia lõge olim addictum, Hispaniç Rex tutelæ specie obtinebat; atque immisso arci præsidio, tum ciues tum Principem moderabatur ad nutum. Princeps eiusmodi iugum vti excuteret, cum Rege clam aliquot antè annis conuenerat, inefficacibus pactis ob defectum opportunitatis. In præsentia cùm Hispanũ plura distraherent, Grimaldus instaurato clanculum fœdere, & quadringentis viris, tum è Phocensi prouincia, tum Genuâ, in vrbem & proximos agros exceptis, præsidium Hispanicum aggressus fortiter, potitur arce, & admisso Franco Hispanum

LVDOVICVS XIII.

Ceua, Cony.

Chiua: & Querasque Souigny.

Monœci mutatio. Morgues.

LVDOVICVS XIII. ſpanum déturbat; dictus poſteà à Rege Dux Valentinus; atque hactenus fide inuiolata perſtitit, inter Franciæ procellas ſæuiſſimas.

Bellū in Catalauniā. Verùm aculeus Hiſpaniæ infixus Catalaunia erat, quæ defectioni inſtans vehementius, & Regi Franciæ profeſſa obſequium, Hiſpaniam bello illibatam tot annis, propiùs ad moleſtias & pericula Martis admouebat. *De los Veles.* Et Hiſpaniæ Rex deſperata pace Marchionem Velium cum duodecim peditum millibus & duobus equitū in Cataulauniā immiſerat, incipienda ab Tarracone expeditione. Iſque Eſpenaniū Tarracone oppreſſum cum aliquot equitum turmis ad iniquas conditiones adegerat, & Tarracone recepta, imminebat minax Barcinoni; atque poſt Eſpe*Serignan.*nanium ex iurato pacto Leucatam profectum, Serignanus caſtrorum præfectus ſtrenuam Barcinone nauabat operam, Francis aliquot equitibus in vrbem inductis. Eam Velius vti inuaderet, Iouis montem occupare aggreditur, qui in vrbem atque in portum erectus, vtrique imponit neceſſitatem obſequij; quo ſi Velius potiretur, actum de vrbe & de prouincia erat. Igitur dimicatio atrox ad eum oritur; in qua terrore ſubito turbati Hiſpani, cùm præter ſpē ſe defenderent ciues, repentè in fugam præcipitant, ac proiectis armis effuſo curſu ſe Tarraconem recipiunt. Erectis ea victoria Barcinonenſibus aduenit Mota Hodancurius, qui nouis au*Tarraconis obſidio.*ctus copiis, iuſto exercitu tandem progreſſus eſt, contendítque extemplò ad Tarraconem oppugnandam. Atque ad eam rem Burdegalenſis Archiepiſcopus claſſem adduxerat, obſtructurus portum, & alimenti inuecturus penuriam, dum Hodancurius ſolum excluderet. Procedebátque conſilium, Hodancurio commeatum amplum rapiente, quem inferebant Hiſpani, & Archiepiſcopo nauali pugna Ferrandinum Ducem profligantes

gante; ea pugnâ duodecim triremes hostium mersæ aut incensæ, & commeatus exclusus. Agebat Tarraco in extremis, cùm Ferrandinus instaurata classe in Tarraconensem oram inuehitur, ac dum negligentiùs se Burdegalensis ad pugnam comparat, quinquaginta myoparones cibariis instructos affatim in portum immittit, eripítque vrbem exitio. Burdegalensis eo successu perculsus, ne tormentis quidem in myoparones explosis, vela ventis pandit, recedítque in Franciam; mox à Richelio deiectus gratia atque imperio: ac meritò quidem, qui addictus sacris profana tractaret, è pastore nauicularius, tubâ Euangelicâ mutatâ in Martiam. Attamen Hodancurius non abscessit illicò, sed variis excursionibus in Aragoniam, cecîdit hostem sæpius, maximè ad Almenasium: tandem spe abiecta capiendæ vrbis, reduxit copias Barcinonem, excepturus Bresæum Marescallum, Proregem Catalaunis primum nuncupatum. Nam Bresæus interim curam in Ruscinonensibus militiámque impenderat: quippe eam prouinciam vt Hispaniæ Rex omni ope interclusam Francis cupiebat, sic Ludouicus patefactam optabat, tum ad inferendam Catalaunis opem, tum ad ipsam si faueret Mars occupandam. Atque adeò Condæus ex proxima Occitania prorumpens, Helenam vrbem oppugnatione ceperat; & Arpaionius eius legatus leuiora prælia instituerat; simul Bresæus dum in Catalauniam contendit, conflixerat in Torracusam repetito prælio atque periculo. Nam Torracusa Rosas classe vectus, in Ruscinonenses octo peditum millia, & octingentos equites inferebat, præter vberrimum commeatum, quò Perpinianum oppressum penuriâ recrearet: quam rem vt Franci prohiberent, Caucoliberim inter & Perpinianum

LVDOVICVS XIII.

Bresæus Prorex.

Colioure.

num castella crexerant, ad intercludendum commeantium Hispanorum iter; idque iter copiis Bresæus insederat. Verùm quanquam bis & quidem fortiter dimicauerit, cùm impar esset militum numerus, impedire non potuit, quin Torracusa commeatum in vrbem induceret. Idque postea Regi incommodum fuit, nullâ Bræsæi culpâ, qui salutem sæpe in discrimen intulerat, equis sub pugnante plutibus suffossis; nec labori vlli ad excludendum hostem pepercerat. Inde perrexit in Catalauniam; at regressus Caucoliberim Torracusa, sanctæ Iuariæ oppidum cepit, magnâ Præfecti dedentis infamiâ.

Guebrianus Lamboyum vincit. Anno 42. Auspicatò victoriam de Lamboyo Guebrianus refert, eam quidem in paucis clarissimam. Habebat sub signis equitum præter quingentos quatuor millia, peditum tria duntaxat; & Rhenum ponte traiecerat media hyeme, Cæsarianis gemino exercitu imminentibus; móxque admiserat Heberstenium Comitem, Hessiorum ductorem, qui implebant duo peditum millia, & quingentos equites supra mille. Nec ideò liber ab periculo erat; nam occurrebat Lamboyus cum duodecim peditum millibus, & aduolabat Hasfeldius non inferioribus copiis. Ratus itaque Guebrianus nihil periculosius fugâ periculi, statuit profligare Lamboyum; anteaquàm iungeretur Hasfeldio. Verùm Lamboyus id discrimen præcauens, locatis ad Kempenum castris se accuratè muniuerat: nam tegebat peditem latus agger in duodenos pedes erectus, prætensâ fossâ amplissimâ; ad latera aggeris locauerat lignea munimenta; atque à tergo disposuerat equitem, qui peditem tueretur. Guebrianus post explorata castra, trifariàm copias & aggressionem partitur,

titur, vt ipse cum Tribuno Rosa & Francis aggerem rectà impeteret, munimentum ad dextram Erbestenius cum Hessiis, Tubaldus ad læuam cum Germanis simul impugnarent. Et confestim ab triplici parte irruitur. Dimicatio sex horas tenuit; donec primus Guebrianus perrumpit aggerem, inuadítque in castra; tum Hessij & Germani effractis repagulis irrumpunt pariter in castella; peditésque partim cæduntur, partim in cohortes salute data admittuntur. Mox ab equitatu instauratur prælium; quod strenuè promouens Lamboyus cum cæteris ductoribus Mercyo & Veheleno vincitur capitúrque, dum ordines contumaciter reparat; cæsi bis mille hostium & quingenti; capta tormenta, sarcinæ, & signa sexaginta duo; & à Rege Guebrianus Marescallus Franciæ nuncupatus, plura oppida in eo tractu expugnat, fructu victoriæ non inani. Quem dum percipit, transmisso Rheno Hasfeldius nouum obicem opponit; & imminebat Fontanus Comes parte ex altera cum delectis Flandris; à quibus ne interciperetur, rursum Rheno ad Veselium tendit, cum Suecis participaturus sortem belli; qui mox ingenti ad Lipsiam relatâ victoriâ, tum sibi, tum Guebriano securitatem, tum molestiam Leopoldo & Picolominio pepererunt. Ea gesta prosperè, dum in Campaniæ & Picardiæ finibus laborabatur. Rex cum Richelio totus in Catalauniam versus, fines Campaniæ & Picardiæ tuendos Harcurio & Marescallo Guichio dederat, atque vtrique exercitum modicum assignauerat, iussis ne magno interuallo abscederent, sibique mutuam dum posceret res præstarent operam. At Hispani ex absentia Regis facturi compendium, vt aduersos duces distraherent, tres exercitus parauerant atque sciun-

LVDOVICVS XIII.

Pugna ad Honnecuriã.

LVDOVICVS XIII.

seiunxerant; quorum vni præerat Franciscus Mellus clarus Lusitanus, alteri Comes Fontanus, tertio Becquius. Atque ij dum ad Picardiæ & Campaniæ limites diuisi, hostem necessario diuidunt; Mellus in Belgio Lentium capit, Anisij præfecti deditione; mox Bassæam defensam egregiè, tormentis verberatam, accipit: quo successu elatior, imminebat Caleto, iámque ad Niculetum clauem vrbis vertebat militem. Verùm Harcurius deprehenso consilio statim occurrit, atque vrbem & castellum præsidio firmat. Eo facto Guichius distabat longius ab Harcurio, atque adeò ab ipso hoste, & magna securitate agebat in castris, quarta leucâ ab Honnecuria positis, quod est Campaniæ oppidum. Sed repente securitas in periculum & in perniciem desiit. Mellus relicto Harcurio, magnis itineribus contendit ad Guichium, aggreditúrque incautum, in castris non accuratè munitis. Et ipse Guichius cum Ransauio dimicabat fortissimè, donec à tergo munimentis perfractis, clades passim illata est; Prætor cum equitatu, viâ ferro partâ, fuga seruatus est; Ransauius captus, & Roquelaurus, post duos equos in pugnando suffossos; cæsi in castris bis mille Franci; quibus licentia pro periculo fuit, pro disciplina mors. Reliquo anno impensæ Harcurij curæ ad opprimenda Melli consilia, & abscindendum victoriæ cursum, vt intra Honnecuriam sua strages staret. Id infortunium Italicarum rerum felicitas rependebat. Sabaudi Principes Mauricius & Thomas, belli tædio, cum Christina conuenerant; ac Mauricius nepte ex fratre Victore in vxorem ducta, Nicensem Comitatum assequutus pro patrimonio, ab Hispanis defecerat; Thomas imperium armorum pro Christina susceperat, & Crescentinum hosti eripuerat.

De Melos Comte de Fuentes, Bec.

Honnecour.

Langavilla Dertonam capit.

eripuerat simul copias instruebat à Rege dictus in Italia Prætor Dux Bullonius, cùm repente ob nouam conspirationem capitur, ac Lugdunum deducitur; suffecto in ipsius locum Longauilla, qui capta Nicia, Dertonam in Mediolanensi agro oppugnat. Ea altero die potitus, arcem inuadit, validam & munitam, ac defensam numeroso præsidio. Quinquaginta dies oppugnatio tenuit; tormentis, ligone, cuniculis, & impressionibus multis promota; frustra Hispanis ad seruandam arcem connitentibus; quæ dedita est honesta & militari conditione. Imò hostes dum toti ad Dertonam satagunt, Verrucâ excidunt; quam Pianessa septimo die in pacta adigit; magna Hispanorum indignatione, quos vtrinque intentos, vtrinque sors belli proderet.

LVDOVICVS XIII.

Tortonæ.

Etenim Richelius peruasurus in Hispaniæ viscera, statuerat Regem in Catalauniam ducere, Perpinianum capere, & Madritum vsque per Aragoniam victam penetrare: perducebátque in euentum consilia; nisi maior vis, maiórque ratio, diuina scilicet, consulta humanitus, arcanâ prouidentiâ peruertisset. Et Rex eo auctore, contra Medicorum valetudini timentium sensum, Martio mense profectus Parisiis, Narbonem venerat, dum Caucoliberim oppugnat Mellerayus. Eam vrbem propugnabat Mortara Marchio cum tribus hominum millibus, & quadringentis equitibus, & externas munitiones strenuè per dies decem tutatus, ab iis pulsus, mox ab vrbe, arcem tradidit deditione, lento itinere per Franciam Pompelonem ducendus. Exin sub Aprilis finem ad Perpiniani muros ductus exercitus; quæ vrbs arce adiunctâ cùm inter Europæ ciuitates validissima sit, & annona ad alimentum putaretur deficere, placuit eam obsidione cingere, ac vi abstinere.

Perpinianū obsessum.

LVDOVICVS XIII.

abstinere. Haud multò post Rex cum Richelio in castra se confert;atque otio quàm militiæ propior, ludo tudiculari & venationibus oblectatur; non quidem quod ludo vigilantissimus Rex indulgeret; sed cùm nulla ab hoste formido esset, honesta voluptate interiungebat curas obsidij. Ac securitatem præstabat Hodancurius; qui postquam Bresæus magna pompa Proregis munus auspicatus est Barcinone; ipse penitus Legati nomine in Aragoniam excurrens cum milite, facessebat multam operam Hispanis; ac demùm in Catalaunia eorum copias profligabat. Quippe Hispaniæ Rex de Perpiniano vt par erat sollicitus; iusserat Petrum Aragonium, & Marchionem Inoyosam ex toto exercitu seligere bis mille & quingentos equites, mille sclopetarios equis vectos, quos Dracones vocant, aliósque sclopetarios totidem; eúmque militem per Catalauniam in Ruscinonenses inducere. Adhuc hærebat ad Caucoliberim Mellerayus; nec erant copiæ quæ accedentes Perpiniano arcerent, vt si Pyrenæos semel attingerent, immunes periculi, in vrbem subirent. Verùm tota Catalaunia triginta sex leucarum spatio erat percurrenda, quod interuallum opportunitatem victoriæ Hodancurio fecit. Nam salutato Barcinone Prorege, raptis mille & quingentis equitibus, hosti occurrens, dum is per viarum angustias ordines soluit, impetum facit in agmen primum, plures cædit, capítque ductorem Vincentium Moram. Enimuerò Hispanus perculsus, ratus totum exercitum iter occludere, retrò vertit; simul Hodancurius Terrallium arcessit, qui à tergo properantem hostem sequebatur; iubétque vt cum tribus peditum millibus, & quingentis equitibus, ipsum adoriatur à fronte; dum à tergo is idem vrgeret, Catalauni

Hodācurij facinora.

Du Terrail.

Iauni ad latera; sic veluti cinctum indagine percellerent atque profligarent. Et consilium euentus excepit, Hispani à tergo à fronte atque à lateribus impugnati, post leuiorem dimicationem, vltrò se Hodancurio tradunt, atque armis depositis capiuntur; numerati ter mille, in quibus plurimi ductores ordinum Nobilésque; impedimenta, arma, & vexilla capta; iíque Barcinonem ducti sunt, & in varias Franciæ vrbes distributi. Præclaro facinori Marescalli dignitas præmium fuit, quam Rex Hodancurio contulit. Ita subsidia Perpiniano detracta, & datum spatium inducendæ famis; quam cùm Hispani patientiùs ferrent, multa in castris noua acciderant. Nam Rex Cimmartij industriâ auersus à Richelio, plurimum viri tædium præ se ferebat; & Richelius morbo tum corporis tum animi æger, discedens è castris, gratiæ salutísque ambiguus, Tarasconem, quæ Phocensis prouinciæ vrbs est, adiacens Rhodano, comitatu paruo secesserat; deinde ipse Rex conflictatus inualetudine, castris pariter relictis, Narbonem venerat, Parisiósque nondum à morbo recreatus contenderat. Qua in vrbe Perpiniani deditionem accepit. Siquidem Hispani iam absumptis omnibus, quibus succi quidpiam ad alimentnm esset, Auila Flore præfecto, vrbem tradiderant, die nono Septembris, tormentis & cætero commeatu eiusmodi munitissimam. Móxque victoribus patuerant Salsulæ, vt in Ruscinonensibus præter Rosam vrbem, omnia Franciæ ditionis forent. Imò ad cumulum prosperitatis Hodancurius ad Ilerdam vrbem feliciter fortitérque pugnauerat. Nam septemdecim peditum millia, equitum quinque, ducibus Torracusa, Inoyosa, Legancsio, & Mortara, ipse Hodancurius media copiarum parte infirmior, Octobri mense,

LVDOVICVS XIII.

Perpinianũ captũ.

Lerida

LVDOVICVS XIII.

se, conserto prælio, post atrocem dimicationem repulerat, atque Ilerdam seruauerat; mox auctus validis supplementis peruasurus in Aragoniam, nisi Richelij mors interuenisset. At prius Cimmartij consilia retexenda.

Cinqmars. Cimmartij mors. Ille Effiati filius iunior, animi corporisque insignis dotibus, Regi à Richelio traditus atque commendatus, postquam in intimam beneuolentiam Regis admissus est, suæ fortunæ vel ambitioni cepit consulere, & odisse Richelium, per quem à speratis Mariæ Niuernensis nuptiis prohibebatur. Ideò vt se contra Richelij auctoritatem muniret, adiunxerat Duces Aurelianensem atque Bullonium;& deturbaturus eum quem timeret, persuadet Ducibus cum Hispano *Fontrailles.* fœdus conficere, quod sequestro Fontrallio Madriti clam perfectum est. Porrò id fœdus fulciendis consiliis conquisitum, eadem pessumdedit, perdidítque auctorem: quippe eius exemplum ad Richelium Tarascone decumbentem cùm perlatum esset, *Chauigny.* id Chauignius properanter ad Regem detulit; à quo demonstratâ contrahentium perfidiâ, datus extemplò in vincula Cimmartius cum Thuano, amicissimo viro, & ex Italia Bullonius similiter captus; tribúsque Lugduni designati Iudices in criminis pœnam. Post instructam litem, Bullonius Orangij affinis commendatione, ac Sedano dato in pretium libertatis, dimittitur cum venia; Cimmartio & Thuano truncantur capita, ipsa die qua Lugduno prodibat Richelius. Atque omnium luctu comploratus est Thuanus, qui togatus vir, ex illustri familia, alienus omninò ab amici perfidia, vnius silentij reus, morte damnatus est; non iniustè quidem, sed miserè; tunc vitâ dignior, cùm eam Christiano & piissimo sensu aspernaretur, obirétque mortem

tem

tem lætissimus, perspecta mortalium rerum inanitate. At Cimmartius aliis magis quam sibi spectaculum fuit; è gratia Principis, adolescentiæ flore, vsu immodico voluptatum, ad mortem & cum ignominia deturbatus momento. Etenim & ipse Richelius mense post tertio, die quarto Decembris edidit animam, Christianis ritè sacramentis, & magno religionis sensu communitus. Ob vlcus internum ortum in læuo brachio cùm iam antè decubuisset, partim nauigio, partim feretro ab Occitania vectus, accedente febre ereptus est. Vir summus supra sortem priuatam, ac dignus qui cum diademate nasceretur: quippe cùm singula ad regendum apta, & ea amplissima nactus esset, animum, ingenium, prudentiam, laborem, consilia, sagacitatem, solertiam, inexpugnabilem firmitudinem atque constantiam. amorem litterarum, & bonarum artium; quibus dotibus Reges euadunt absolutissimi; quásque ad Franciæ vtilitatem & gloriam, indefesso studio conuertit Richelius; & alia consequutus erat præterea; quæ vt in imperante præclara sunt, sic in subdito ambigua & ancipitia; cupiditas potentiæ summæ, æmulorum & parium, imò superiorum intenta demissio atque humilitas; honoris & gloriæ desiderium immensum; ambitio fastigij, & honorifici cultus, qui ad venerationem propè accederet, & cui subessent Principes Procerésque; verùm arbiter erit illa dies, postquàm inuidiam ætas purgauerit, qua Franci omnium gentium accedent calculis, testaturi priuatum hominem apud se Richelio parem nullum extitisse. Ingenij laudem nemo illi inuiderit; quo in disciplinas omnes peruaserat; atque extant in libris quos scripsit accuratissima monumenta. Litteras & Francicam linguam promouit in apicem,

LVDOVICVS XIII.

Richelij mors.

conditâ

LVDOVICVS XIII.

condita Parisiis Academiâ, vnde velut duces ex equo Troiano, sic Oratores & Poëtæ clarissimi ad ætatis nostræ gloriam prodierunt. Et eodem anno Maria Medicæa Regis mater Coloniæ obierat; postquam ex Flandria in Angliam, ex Anglia in eam vrbem venerat; exul propemodùm atque extorris; felicissima, si primos annos computes: infelicissima, si postremos; tantùm est in breuissimo vnius vitæ cursu discriminis. Piissima omninò, & ad bonum prona; nisi Astrologorum ineptiis studuisset impensiùs; & regiminis amantior, tantæ & quietæ solitudini prætulisset vagum exilium. Nec omittendus Epernonius, qui hoc anno ineunte, vitæ suo octogesimo nono, Lochiis obiit; prosperæ & aduersæ fortunæ tam scopus quàm apex; vtraque dignissimus; quando aduersa virum fortem probant, non efficiunt miserum; nec mirum, tam longæuam vitam vtrique sorti patuisse: at summa in calamitate felicitas, quod per eam vir antè toto orbe clarissimus, Deo se tradidit, & piissima morte vitam honestauit. Scriptorem rerum suarum Girardum nactus, quod felicitatem iam mortuo cumulauit.

Mariæ Reginæ mors.

Et Epernonij.

Regis obitus.

Anno 43. Ludouicus Rex, ætatis supra quadragesimum secundo, post diuturni morbi languorem, die decimo quarto Maij, Sangermani animam piissimè egit, sub rerum amplissimarum spem, ipsóque in cursu felicitatis assiduæ; tam sanctitudine mortis quàm vitæ laudandus. Etenim cùm in lecto decumberet, & lenta morte carperetur in dies, constituto prudenter in futurum regimine, totus in diuina incubuit; nullo dolore, quod vnis Sanctis licet, è solio transiturus in feretrum; vnicè duntaxat pœnitentiâ ductus, quod matri molestiam creauisset; quanquam ea potius Richelij culpa, quàm piissimi Principis fuerit, qui publicos

affectus

affectus anteponebat priuatis, séque Regem priùs quàm filium meminisset. Ac vitæ mors consentanea fuit; nempe pietate & religione præcipuus, castimoniam & pudicitiam illibatam coluit; quæ laus vti in homine non mediocris, sic in Principe summa, instituto inter Aulæ delicias, & corruptelas familiarium. Magnâ corporis animíque modestiâ orabat in templis; vt plurimi eo spectato se ad meliorem frugem receperint; imò ad sinceram fidem hæretici; Iustus ob eas virtutes cæteràsque dictus, & meritò. Nec Christianis virtutibus regiæ deerant; opertus in tegendis arcanis animus, memoria rerum hominúmque mirabilis; vt quem semel inspiceret, longo pòst tempore, inter plures dignosceret; belli & militarium artium studium ingens; animúsque par gloriæ, indefessus in laboribus bellicis, quibus plerasque suas palmas debuit; nam Richelij consilia Rex suâ præsentiâ prouehebat. Vno tamen alteróve, tum naturâ tum institutione peccauit; quod linguâ tardior, rariùs & difficiliùs loqueretur; quódque regni regimen administris permitteret, curam amolitus & solicitudinem. Venationi indulgebat effusiùs, quam lusus loco & voluptatum haberet, ab ludo & mulierum consortio alienus; musicam præterea adamauit impensè, cuius artem optimè callebat. Cæterùm nemo Regum à Carolo magno plus contulit Franciæ: Rupellam cepit, hæresi rebellionem & nocendi facultatem eripuit; Francorum gloriam suscitauit, promouítque ad veteres Galliæ limites; vltra Alpes Rhenum atque Pyrenæos propagatâ Franciâ magna cum laude; vt Pompeio Romano similis, propè è regni finibus meditullium fecerit. Nam Picardiæ, Atrebatum, Hesdinum, aliásque vrbes adiunxit; Campaniæ, Sedanum, Lotharingiam,

LVDOVICVS XIII.

LVDOVICVS XIII. Brissacum, atque Alsatiam; Delphinatibus, Pinerolium, & Casalium, hoc est Italiæ fauces & libertatem, Occitaniæ, Ruscinonēses, & Catalauniam: & institutis classibus erexit naualem gloriam; ac felicitatis cumulo, posteros genuit, quibus tot ac tanta bona in hereditatem relinqueret. Quod & maxima totius orbis admirabilitate, & Europæ bono ingenti perfecit, cùm huius seculi anno quinquagesimo nono, altero postquam id de pace votum nuncupabam scribendo, eam cum Philippo Hispaniæ Rege pepigerit, luculentis suæ genti conditionibus: seculo euoluto, postquàm cum Philippo altero Henricus secundus bella & odia posuisset. Cumulauit felicitatem hic annus, nempe sexagesimus, quo ad pacem sanciendam, & Amoris vinculis, quæ firmissima sunt, vinciendam, Maria Teresia, Philippi filia Ludouico Regi ritè nupsit; armis & odiis, vti humana sunt, in fœdus & matrimonium desinentibus. Nec omittenda instrumenta publicæ felicitatis. Nam locus Insula est in Vidoso amne in vtriusque gentis confinio, ante ab Phasianis dicta, nunc ab Pace, in quam conuenerunt Iulius Mazarinus Cardinalis, & Ludouicus de Haro, sanctissimi fœderis, & iuratæ pacis conditores. Et mirum admodùm, bellum quod vicenis quinis annis, claustra omnia perfregerat, amnium, montium, & munimentorum, hac aperta Insulâ, non modò interclusum, sed fractum & oppressum penitus desiisse. Id Anna Regina percupiebat ardentius, quæ Deum pietate & precibus exorauit pacem, à quo vno perficitur; datúsque ad eam patrandam Administer, & quasi Vicarius Numinis, Mazarinus Cardinalis; qui sagacitate, prudentia, & patientia, discordes inter & hostiles gentes Concordiam & Amicitiam peperit. Puderet Eminen

Pax cum Hispano.

Eminentissimi viri duntaxat semel in Historia nostra meminisse, nisi id vnum facinus, quod est plurium loco, ceu coronidem imponeret & operi; & prætermissa gestione bellorum, seruatam Pace Europam dicerem. Quippe Pax ab ea Insula, in Europam Christianam extemplò deuolans, in Regia sua Martem exarmauit, Sarmatas scilicet, Suecos, & Danos; armis honestius in Moschos & Turcas vertendis in posterum. Ita vnis Venetis & bellum placet, quia Pax indecora non placuit, & honestius est prædonem publicum, bello infringere, quàm pace armare. Nam Pax eadem Oceanum præternauigauit, & Rege restituto, pacauit Britanniam; vt is annus quem agimus, Pacificus nuncupandus sit in posteris, illustrissimum Historiæ monumentum, fortunatum amplissimarum & perturbatarum rerum fastigium, felíxque tranquillitas, & miserantis Dei beneficium locuples. Nec optabilior mihi sors obtingere potuit, quàm Historiæ finem in hoc exitu ponere, & cum votis stilum dimittere; etenim quid vltra optemus, nisi vt hæc bona nostra, perennia sint atque perpetua.

LVDOVICVS XIV.

FINIS.

SYNOPSIS LIBRI XIX.

Numerus paginam indicat, litera *A*, initium paginæ *B*, medium *C*, finem.

Guisij

Libri decimi noni.

Synopsis libri vigesimi.

Henricus

Synopſis libri vigeſimi primi.

Guiſius

Synopsis libri vigesimi secundi.

Fœdera

Synopsis libri vigesimi tertij.

Fœdus

Synopsis libri vigesimi quarti.

Pax

Bre

Synopsis libri vigesimi quarti.

FINIS.

Errata sic corrige in lib.19.20.21.22.23.

Pap.6. lin.29. l.vxoris fratribus. p.111. lin.28. l.Sanctesius.p.12.lin.39. l.quando. p.21.lin.13.l.demereri. p.29.lin.25.l.Pedemontanam. lin.30. l. Sebastianus. p.34. lin.21. l.Lansacus. lin.29. l.valuas. p.35. lin.8. l.percussor. p.39.lin.38. l.Lenoncurius. p.40. lin.11. l.minati. p.41. lin.14. l.ex. p.50.lin.19.l.Eum sibi. p.54.lin.22. l.Genlius. ad marg. l.Genlis. p.61.lin.10. l. Occitaniam Crussolius, &c. p.121. lin.5. l.arbitrij.ibid.l.efferatas.ibid.lin.15.l.illæsi. p.128.lin.39. l.procedebat. p.133.lin.22. l.insinuatæ.lin.24.l.sit.p.134.lin.39.l.nec. p.135.lin.10. l.sese. p.136. lin.35. l.eum ibid.lin.39.l.eundem. p.139.lin.19. l.fulcit.ibid. l.concederet.ibid. lin.39. l.Nocla. p.141. lin. 18. l.affigitur. p.144. lin. 27. l. Milliaudi. p.147. lin. 27. l. ipse. p.165. lin.37.l.idem. p.166. ad marg. leg.1576. p.209. lin.35. l.grauissimo. p.214.lin.16. l. ope. Et hic claris. p.237. lin.33. l.recipiens. p.276. lin.13.l.tandem vigesimum. pag.279. lin.9. l Cottablancam. pap.479. ad marg. l.Pax Veruinensis laborat. p.509. ad marg. l.Pax.

